

MUNKÁCS-VÁR
TÖRTÉNETE.



EREDETI ADATOK ALAPJÁN JÓTÉKONY-
CZÉLOKRA ÖSSZEÁLLITÁ:

BALOGH JÁNOS

M. KIR. HONV. SZÁZADOS.

KIADJA: A SZERZŐ.



—: (TULAJDONJOG FENTARTVA !) :—

MUNKÁCS,
NYOMATOTT A „KÁRPÁT” KÖNYVNYOMDÁBAN
1890.

Méltóságos

Munkácsy Mihály

urnak

a francia becsületrend, a svéd sarkcsillagrend, a vaskoronarend és a Ferencz Józsefrend középkeresztes lovaaja; — az osztrák művészek rendjének érdemdíjs tulajdonosa; — a XIX. század festőművészeinek — az 1878. és 1889. évi nagy emlékérmekkel díszített — nagymestere; — a berlini, bécsi, stockholmi és madridi-akademiák jeles tagja; — Budapest főváros, Arad szab. kir. város és Munkács rend. tanácsú városok díszpolgára; — hazánk és nemzetünk büszkeségének — mint városunk szülött fiának — hódolatteljes tisztelése jeléül — ajánlja:

a szerző.

J E L I G E :

„Hogy ernyedetlen szorgalommal szépet és jót gyűjtve,
mindig csak hasznosat művelhess; kövesd: a hangyák és
méhek példáját“.

*„Kong — Fu — cse, Zá-
rathusztra és Lao — cse“ —
triumviratus - napkeleti böl-
csészek.*





E L Ő S Z Ó.

Bár mely irányból, bár mily alkalmatossággal közelítsen is az idegen Munkácshoz, azonnal — már messziről — szemébe ötlík a reánk nézve oly történelmi nevezetességü s őseinket e hazába juttató vereczkei szoros folytatását képező szentmiklós—podheringi völgy végénél kezdődő síkságból kiszökellő-hegy csucsán diszlő munkácsivár, melyről minden magyar gyermek már tanuló korában, oly lélek emelő dolgokat hallott: hogy azok esemény helyének látása után örökké sóvárog és szinte sajnálja: hogy csak egy Munkácsvára van e hazában, vagy hogy nem született mindenki legalább is Munkácson.

Ilyen, és ehhez hasonló gondolatok gyötörték engem — e sorok íróját — is egész 1887. december 3-ig, a mikoron Nagy-Károlyból történt áthelyeztetésem következtében Munkácsra, jutottam s így régi vágyamat elérve, illetőleg az alkalmat megragadva, szorgosan feljártam a várba, ahol — különös engedélylyel — mindent jól össze-vissza nézve és pontosan mérve, tudvágyamat részben kielégítve, a vár multja után kezdettem látni; csak hogy ez nem ment oly könnyen mint az előbbeni dolog, mivel a reménylett „levéltár“ a várból teljesen hiányzik, ennélfogva: hogy régi óhajamat teljesen betöltve láthassam, kényteleníttettem más irányban kutatásokat kezdeni.

A vár történelmét mint „önálló művet“ azonban hiában kerestem, mivel az, több — bár igen jeles művekben — még „fejlődési-stádiumában“ várt, a dolgozó kezekre.

Hozzáfogtam tehát az adat gyűjtéshez, minek következtében számos művet valék kénytelen tanulmány tárgyává tenni, s belőlük jegyzet és kivonatokat készíteni, hasonlóan cselekedve a „szó hagyományi emlékek“-kel is, minek folytán roppant halmaz és igen érdekes adatok birtokába jutottam, melyeket midőn végig néztem; azon meggyőződésre jöttem: hogy kár lenne ezeknek így veszni! Elhatároztam tehát — egy jeles kapacitás figyelmeztése daczára is, mely szerint a dolog csak „üres szalma cséplés“ lenne — a tél folyamán összeállítani, és tavaszra kiadását azon reményben megkockáztatni, hogy ebbeli fáradozásaim, talán még sem fognak teljesen hiában valóknak bizonyulni.

Czélom ezuttal: Munkács-vára történetéből minden idevágó adatok alapján, egy oly összhangzó egésznet alkotni, mely a vár multját, önállóan kiemelve, mintegy megvilágítottan tárja az olvasó elé és nemzeti létünk multjának egy eddig töredékes lapját lehetőleg kiegészíteni; végül: hazám fi és lelkes leányainak egy ritka alkalmat nyújtani arra, hogy e mű megszerzésével egyszerre 6 féle jótékonytságot gyakorolhassanak, mely tettök önmagokat fogják dicsérni mindenha.

És most szabad legyen adat forrásaimat az alábbiakban felsorolni.

Révay Péter koronaőr (Auctor Typographie Regni Hungariae).

Bakács Tamás-Hippolit Cardinalis (Summus et Secretarius Cancellarius).

Zaluszki András lengyel író. (In Illyri Sacró stb.) Contiunát Nestoris Ann Russ.

Dobner Gelázius, in Prodomo Históriæ Hayecii ect.

Pil'arz Adolf (Históriæ Politica).

Keresztury: „De veteri institut. rei milit. hung“.

Bárdossy: Anim advers. hist. crit. dipl. in opus de insurrectione nob“.

Horváth M.: „Magyar honvédelem története“.

Cziráky: „Conspect. Juris Publ.“

Kéza Simon — Kun László kora.

Nagy-Ajtai Cserei Farkas. „Székely asszonyok törvénye.“

Odorik Rajnald (In annal Eccl ad an ect 1270).

Boguphalus posnáni püspök: Hist. Hung. ect.

Koeller Dávid (In Descriptione Orbis Antiqui).

Koller József pécsi kanonok (In commentario de Sacra Regni Hungariæ Corona. Editio Quinque Ecclesiis 1800 Tipis Catharinae Engel Viduae).

Kéri Ferencz jezsuita író (In vita Leonis Sapientis).

Dugonics András „Szittyai történetek 1808 és „A régi hadvezérek 1809 Pest“.

Balajthy József Munkács városának és várának Typographiai, Geographiai stb. leírása.

Tabody József Munkács multja és jelene.

Thaly Kálmán II. Rákóczy Ferencz fejedelem ifjusága stb. és emlék iratai.

Adalékok a Thököly és Rákóczy kor irodalom történetéhez Thaly Kálmán a kuruczvilág hivatott lelkes és fáradhatlan buzgalmu és nagynevű tudós írójától.

Több, a nép ajkán élő s a vár multjára vonatkozó szóhagyomány stb.

Beregvármegye monografiája, Lehóczky Tivardartól, e nagybecsű mű II. és III-ik kötetét jeles régész és tudós szerzője, kegyes volt a fenti célra ide ajándékozni, a miért ezuttal is hálás köszönetet nyilvánítom.

Továbbá a bécsi cs. és kir. levéltárból „Das berühmte Mungatzer Festung, oder das Kurucsisches haupt Rebelen-Nest in Hungarische Land.

× Árný képek I. kötete. Jókai Mórtól.

A bécsi cs. és kir. hadifegyvertár-arsenál.

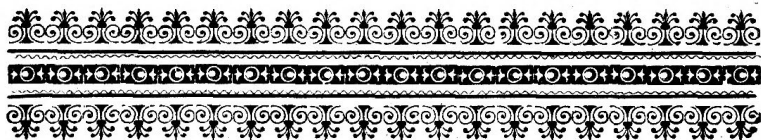
A „Magyar Lexikon“ egyes pontjai, és „Monumenta hungariae historica“ 29—35. füzetének idevágó részei.

Végül: Dr. Schlauch Lőrincz megyés püspök „Egyházi beszédei, MDCCCXC.“

Ime: ezek voltak azon tényezők, melyek e munka megírására szintén ösztönöztek. Hogy csekély erőmet tulbecsültem midőn ezen ösztönnek hódolva az esti és hajnali lámpa fényénél, számos órákat tölték, bár jól tudom, mindazonáltal azon kellemes remény kecsegtet: hogy szilárd akarattal, szeretet hazám és nemzetemnek sikerült ezuton is szolgálatot tehetnem.

Hogy ez mennyiben teljesült? annak megítélését a nagy magyar közönségtől várva, a célnak minél sikerdúsabb elősegélését pedig kérve, maradtam: Honfiui üdvözzettel:

A SZERZŐ.



BEVEZETÉS.

Ezredéves multat fedő, s myriadnyi titkot rejtő „mulandóság ködét,” az író- toll bűvös vonásával ketté osztva, visszapillantunk a rég-multnak azon szakába, melyben Ügek chán, Attila tej és mézzel folyó magyar kanaanját keresendő, az ázsiai Igur tartományból kiindult, s az Irtis, Jaik, Volga és Tanais vizeig — megfelelő pihenőkkel — előnyomulva, átkelt Európába, ahol seregét kétfelé osztá, és a nagyobb részt keletnek vezérlé; a 7 vezér alatt állott, hét törzsre oszlott 108 nemzetséget képezett 40,000 családot és mintegy 250,000 edzett harczost számlált kisebb részt pedig fia Álmos fejedelemsége alá rendelve, a Hadur által — táltosok közvetítésével — állandó hazául kijelölt Pannoniába való juttatás végett nyugatnak indíttattá. — Álmos a neki atyja által jelölt irányban utját a Don, Dnieper, és Dniester folyók közti Lebedián, később Atelkuz — a mai Moldva — és Ukrán Lodoméria és Halicszon át feltartóztatlanul tovább és tovább folytatá, miközben — rövidebb hosszabb időre meg-megállva — számos nemzet és országokat hódított.

A meghódított nemzetek, különösen a tőle minden áron szabadulni óhajtó „ruthének” a hódító engesztelésére fiaikat tuszokul, és ezekkel 10,000 márka ezüstöt 1000 diszesen szerszámozott és felnyergelt lovat, 100 kun gyermeket, 40 teherhordó tevét és számtalan drá-

ga bőr és egyéb ékességeket vittek neki ajándékol, miközben élénken rajzolák előtte Pannóniának a természet minden adományaiban bővelkedő földét, melyet egykor Etele birt, s most szlávok, bolgárok és oláhok lakják, a romaik pedig legeltetőül birják stb. — Erre Álmos az igen számos önként ajánlkozott oroszokat, valamint Ed, Edömér Ete, Böngér, Acsád, Bojta és Rettel vezéreket kun lovasaikkal együtt felesketve, megindítá földrengető seregét. — Ezen útjában Lodomér herczeg is meghódolt, és 2000 márka ezüstöt, 100 márka olvasztott aranyat, 3000 lovat nyergestől 25 drb tevét és 1000 teherhordó ökröt adott hódolatsága jeléül; A sereg Haliosba érve, ennek uralkodó hercege, Álmos elé hódolata-jeléül mezitláb jött és szintén különféle ajándékokkal kedveskedett. Álmos itt rövid pihenőt tartott és némelyek szerint 889, de legbiztosabban: 895-ik év tavasz utolján égve a vágytól ősi- nek egykori földét láthatni, 2000 ruthén lovas íjász és 3000 fejszésből álló hadnak mint „elővédnek“ előre küldése után — hogy az előtte levő és áthatolandó hosszú szorosban bal szerencse ne érhesse — seregét két egyenlő részre osztá és két párhuzamos völgyön, még pedig: az egyiket az ungi és galicziai határt képező Osztrahavas mellett a sztrii völgyből bocsátá le Lator-kára, s innen a mai Alsó-Vereczke, Podpolócz, Felső-Hrabonicza, Uklina, Polena és Holubina mellett a Latorcza völgyén, a kirendelt elővéd felével, — míg a sereg másik részét: az Oporzec nevű galicziai határszéli falun át Szkotárszkára, s innen a mai Talamás, Volócz, Almamező, Onga, Szaszóka és Hársfalván át a Vicsa patak völgyén, az elővéd másik felével, Szolyva-tővisfalvi lapályra vezénylé, hol a két sereg újra egyesült és a szent-miklós-podheringi Latorcza völgy rengeteg erdő borította jobb és balpartjait képező magaslatok lejtjein, a folyót követve Podheringnél a körül-

belül mintegy 65—70 kilométer hosszúságu völgyből kiérve, megpillantá a sűrű erdő borította mai munkácsi síkságot, a hol miután az idő már „őreg estére“ járt: megállva seregét a folyó partjain táborba szállatás; Saját ragyogó sátorát pedig: a Latorcza jobb partján emelkedő azon sziklahegy lejtőjén vonatá fel, mely ma „Csernek-hegynek“ neveztetik, melyet a Bazilliták klostora ékesít.

Az ijász és fejszésekben állott elővéd azonban — a hol a magyarok főpapja (jövendő vagy tártos) is folyton tartózkodott — akkorra mire a zöm éléről a megállító jelet megkapta már körülbelől a mai Gallis-Vár- és Kishegyek által képezett harmadkör alakú vonalon volt, ahol a nyertjelre szintén táborba szállott, s így jutott a főpap az elővéd által képezett vonal központjára, a mai Várhegyre, miről a zömnél tudomással nem igen bírhattak, mert más nap hajnalban, amint Álmos sátora előtt az alant terülő s a kelő nap sugarai által bearanyozott végtelennek látszó síkság felett gyönyörrel tekintte szét — miközben áldván a mindenhátót, mely őt őseinek földére vezette, — szemébe tűnt, hogy a hegyektől távol teljesen elkülönítve egy a síkságból kiemelkedő s magánosan álló hegyről füst emelkedik a magasba; Álmos — miután elővédeitől jelentést nem kapott — ezt nem tudta mire magyarázni, rögtön egy erős lovas „jár őrt“ küldött az említett irányba, a dolog miben létének kipuhatolására, ki rövid idő múlva jelenté neki, hogy ott a főpap működik a mennyiben a messze keletről jött vándorakat, minden veszély és akadályokon át szerencsésen ide vezérlett „magyarok nagy Istenének“ hála áldozatot nyújtandó ősi szokás szerint egy kövér fehér ménlovat levágván („occiso equo albapinguissimo, magnum áldomás fecit“) a máglyát immáron felgyújtatá! Ebben való részvétel végett vezérei kíséretében Álmos a le-

hető leggyorsabban maga is megjelent a hegyen, mely alkalommal azon hely igen megtetszvének neki, kérte a főpapot cserélné fel véle azon helyet, melyen az ő sátora áll, mire az ősz áldozár nem a legjobb kedvvel bár, de a fejedelmi kérésre mégis illő tisztelettel meghajolva, és egy fehér paripa ráadása mellett, a cserét elfogadta. — Álmos ekkép birtokába jutván a hegynek. itt vonatá fel sátorait, és azonnal: 40 napi „általános pihenőt“ rendelt. —



I. FEJEZET.

Álmos fejedelem Munkácsvár felépítését elrendeli, ez foganatba vétetik: A honfoglaló sereg, fedezet alatt a vár építőket visszahagyva Ungvár alá vonul, azt beveszi. A vár építők munkájokkal haladnak, a fedezet zsákmány után kalandoz, a benlakók lázitanak, Lengyelországban szövetségest keresnek és nyernek. A borsovai várbeliek a portyázókat megrohanják és lekaszabolják, ugyanekkor a menekült szlávok által kalauzolt lengyelek a határon betönek, s a mármaros oláhokkal szövetkezetten a várépítőket meglepik szétrebbentik s táborukat kirabolják és felégetik, a nagyjából kész várat feldulják, és lerombolják. Az építők egy része Árpádhoz Ungvárra, innen Szerencsre fut és panaszt emel, miből a vár neve származik, erre Árpád visszatér, a vár területét teljesen meghódítja, a várat újból építteti, „magnum áldomást“ tart, a várat fejedelmi várnak nyilvánítja, Bojta kun vezérét várnagygyá teszi, s a vár és a határ védsévével megbizza, Munkács város eredete, Munkács-vár háborgatása, és ármány útján tervezett meghódítása Zalán hívei által, Borsova vár leromboltatása, a Krajnákok-határőrök megteremtése Árpád által az ős lakók meghódolása és a béke helyre állta.

Árpád fejedelem halála, a lengyelek berontása és Munkács-vár ostroma, az ungváriak segítsége, s a lengyelek megsemmisítése, Zoltán fejedelem a munkácsi várban. Simon várnagy önkényes jobbágyokat hódít, s az ezérti jutalma, Byhori várnagyot alattvalói sz. István király új vallása miatt összevagdallják; Elek új várnagy a keresztény vallást beviszi Munkács várába, tömeges kikeresztelés, Munkács-vár őrségének győzelme a „Palócokon“. Kutesk kun fejedelem a várat ostromolja, ennek veresége; László király Munkács várában. Mánuel várnagy, ennek garázdálkodásai és tragicus vége; Kelemen várnagy a várat négy „szeglet-bástyával“ ellátja, a lengyelek ujabbi betörése. Kelemen eleste és a várban befalaztatása Bulchu várnagy mulatásai, fejedelmi látogatások lengyel és tatár hadak betörése és a vár körülzárolása, ezek leveretése és Bulchu eleste; Levente várnagy a vizet a vár alá vezetteti, de az eső elmossa tervét, Levente szomorú vége, az ismét felépített borsovai várban; Mihály alvárnagy boszuja, az ezérti megdorgálása és jutalma a király által.

Mesku várnagy 60,000 főnyi betörésre kész, s a vereczkei szorost ostromló tatárhadat megsemmisít, az ezérti jutalma; Mesku várnagy III-k Endre király körében, ez utóbbi meglátogatja Munkács-várát, a mongolok betörése elleni intézkedések IV-ik Béla által; Munkács-vár szerepe a mongol áramlat alatt. Dancs mester munkácsi várnagy hősies kitüntetése Rozgonyinál, ezérti megjutalmazása; Robert Károly Munkács várára nagy súlyt fektetve, ezt megerősítteti; Tekuz várnagy a várat megszálló Petőt meglepi és táborát felprédálja; Ottó — Károly fejedelmi háza Munkács várában, innen fényáramlat a várt megyére; — Nagy Károly király Munkács vár területe ősi „önkény adozását“ eltörli, és törvény által, kötelező erejűvé teszi.

A munkácsi várőrség, a lithvánok ellen indult I-ső vagyis: Nagy

Lajos király seregéhez csatlakozik ; Ez utjából vissza jövet Nagy Lajos király Munkács várában piheni ki fáradaalm. it ; Kejstűt lithván fejedelem az országba törve szövetségesét Athlamos tatár fejedelmet Dezső munkácsi várnagy a podheringi szorosban elfogja, a várba viteti és ott lefejezteti, — Lajos király Koriatovich lithvániai herceget tuszul magával hozza, s munkácsvári hercegi czimmal felruházza és több birtokkal megajándékozza ; Koriatovich a várat ősi jellegéből, az azon időbeli uj kornak megfelelően, teljesen átalakittatja, sáncz és kuttal ellátja ; e kutnak sajátságai. Kelecsényi várnagy Komlóssy Miklós beregi főnemest Kövesd és Sarkad községek miatt keletkezett birtok háborítás folytán a várba hurczoltatja Koria'ovich ; életnagyságu képe ; Helele várnagy a még ma is használatban levő feljárót készítetté.

Öseinknek, a caspitenger melletti Igur tartománybóli kiindulásoktól, uj hazájukba — tehát : honunkba — történt megérkezésükig, vagyis : 55 évig tartott „diadal utjokat,“ a fennebbiekően futólagosan jellegezve, láttuk : midőn uj — europai-társadalmi lételük paradicsomának küszöbét átlépték, hogy küzdelemteljes és viszontagságos hoszu uti fáradaalmaikat kipihenendő 40 napi táborba szállottak.

Ezzel eljutottam tehát : tulajdonképeni feladatomból „Munkácsvár-története“ kezdő fonalához :

Hogy Álmos nemcsak bátor és vitéz fejedelem, de korának jeles és ügyes „harczász“ és „hadásza“ is volt, bizonyítja 55 évig tartott diadal menete és uj honának határára való átkelésre vonatkozó fenti intézkedése, valamint azon vele született hadvezéri tehetsége is : hogy azon pontnak : melyen sátora 40 napig állott hadászati értékét teljesen felismerve ; megerősítetetését tüzte ki első feladatául, minek folytán a munka megkezdését el is rendelte.

Egyébként Álmosnak a határon tett intézkedése is a fentiek mellett bizonyít, és azt engedi következtetni : hogy ő teljes tudatában volt, a hosszu, szűk és meredek oldalu szorosba való jutás veszélyességének, valamint egy esetleg a védő által lesállást foglalt meglepetés kellemetlenségeinek is, és hogy ennek folytán osztá az egy milliónyi lelket számláló óriási seregét két oszlopba, s menetelteté — még pedig : „erőltetett-menetben“ két párhuzamos völgyön előre, mely intézkedés egyszersmint azon előnnyel is járt : hogy 48 óra alatt a harczosokból állott zöm éle a 70 kilométernyi szoros délnyugoti végénél már a Csernek- és Szarkahegyen, a sereg vége

pedig podgyászával — a szentmiklósi völgyben állapodhatott meg. Eme körülmény megmagyarázza tehát azon okot: melynél fogva Álmos csak „öregeste“ rendelkezhetett el a táborba szállást. Ugyanennek tulajdoníthatni azt is hogy a szorosban ellentállásra nem talált, mert az akkori „hírvivőjével“ úgy szólván: „versenyt repült“! mire tehát jöttének híre eljuthatott oda, honnan feltartóztatására valami intézkedés tétethetett volna, akkorára már ő a hoszu szorost végig szígoldotta ellenállhatatlan hőseivel. Ezen utóbbi körülmény pedig azt bizonyítja: hogy itt a szoros közelében akkoriban semminemű vár vagy erősség nem létezhetett, mert különben a bejövés és táborba szállás minden gyorsaság daczára sem történhetett volna háborítlanul, hanem minden bizounyal — legalább kísérletképen — ha máshol nem hát a mai Podheringnél okvetlenül feltartóztatattak volna, a régi lakók által. Ez azonban nem törtévéen meg — legalább ilyesminek történelmi nyoma sehol sem lelhető, minek folytán igen kétséssé válik azon hagyományos állítás: hogy akkor itt e környéken valamely hegyen erős vár állott, melyet „rabló, vagy gyilkos várnak“ nevezték!? különben a józan következtetés is ez ellen bizonyít, mert ha Álmos a jelzett hegyen várat talál, nem kezdett volna ugyanazon helyen más, egy új várnak építéséhez:

Sokkal valószínűbbnek látszik azon feltevés: hogy egy őskori pogányvár elhagyott nyomai lehettek ott; a melyek rendszerint „körtöltésekből“ állottak, mert a mint jeles régész és érdemes tudósunk; Lehoczky írja: „A hajdankor ős maradványai közé tartoznak azon erősítések földtöltések és körsánczolatok is, melyek „pogányváraknak“ neveztetnek, s e megye területén összefüggésben a régi „sirhalmok“-kal kő- és bronz eszközökkel máiglan feltűnő és szemlélhető állapotban vannak.

Ily kővárak, körkerítések, sánczok földtöltések, ugynevezett „földvárak“ nemcsak hazánkban, hanem Europa számos más országaiban, különösen pedig a nagy német birodalom területén, szintén nagyszámban fordulnak elő; s minthogy azok alkata és szerkezete a a mi régi hasonló erősítéseinkkel teljesen egyenlők; bizton föltehető: hogy ugyan azon kor és ismeretlen nép művei és maradványai.

Némethonban az ily kő és körkerítések, még a kelták előtt ott élt ismeretlen népnek tulajdonítják, mégpedig azon alapon is: hogy az ily várak „hyn — borg“ — óvár — néven ismeretesek, mely elnevezés a későbbi keltákról maradt fenn — az ő nyelvükön — hyn annyit jelentvén hajdan: mint ó — régi, s így már ezek is az ezredévek előtt ott talált ily helyeket — régieknek — mondták; ugyancsak a keltáknál — un — vagy — hun — annyit jelentett mint kő-rince — vagyis rink — pedig annyit mint — kör — vagy — körkerítés, — s így: a hyn — vagy hunrink kő vagy „óvárta“ jelentett, tehát ilyeneket számosakat lelhetni, itt a közelben is. A várépítés tehát, a munkára rendelt 3000 ruthén és a meghódított vidékből is összehajtott szintén 3000-nyi benlakókkal együtt mintegy 6000 főnyi munkás had által az első tíz pihenő nap elteltével haladéktalanul megkezdett.

Érdekes, sőt helyén valónak tartom néhány sorban a várhegyről itt megemlékezni.

E hegy: a laicus előtt — különösen első tekintetre emberi bár, de „titán“-i műnek látszik, később pedig, ha az illető több irányból kezdi kémlelni, azon meggyőződésre jut: hogy egy nagyobb csuszamlás következtében a Galis — Lovácska tömegtől vállot külön; — A geologusok azonban, ezen naiv ártatlan combinációkat megdönthetlen tudományaikkal kérlelhetlenül tönkre silányítva határozottan kijelentik: hogy e hegy vulcanicus eruptió következtében jött létre, — tehát: „eruptiv mű“ és pedig azon korból: midőn még édes hazánkat tenger borítá, a mikor hőség által a föld gyomrából lett, szürke és lilaszínű trachit, tehát a harmadik üledéki s képződvényi korhoz tartozó kőzetből kiemelve. Áll pedig: a keleti hossz: $40^{\circ} 22' 10^{33}$ — és az északi szélesség $48^{\circ} 25' 12^{33}$ alatt, a Galis hegytől délre mintegy 3000 lépésre a Latorcza balpartján, a folyó medrétől 500 lépésnyire és a munkácsi katolikus templomtól nyugoti irányban mintegy 3600 lépés távolságban, 188 méter „tenger színe feletti“ s így az itteni föld felületétől 66—67 méter magasságban. Mindenesetre ritka jelenség, és igen érdekes természeti tükeny: a teljes síkságból egyszerre kiszökkelő oszlopszerű szikla-csucs! Eredeti alakjától azonban már annyira

meg van fosztva : hogy még alig három évszázad előtt — különféle rajzokban reánk maradt — regényes alakjára is, csak egy egyszerű és sima oldalú csonka kupban emlékeztet.

A legrégibb, reánk maradt rajzon, oldalából hatalmas „szikla-szálak“ meredeznek fel mintha nem is véletlen műve lett volna, de úgy mesterségesen tűzdeltek volna velök körül a hegyet.

Ma napság e „szikla-szálak“ már mind a csúcson, mint különféle építmény és falazat-pihennek, várva, — ki tudná még meddig — a mindent megemésztő idő vasfogára. E „szikla-szálak“ szolgáltak tehát a vár építőinek, első anyagul ! Legjobban hasonlít e várral koronázott kőszál, egy szép játékszerhez, melylyel egykor talán egy „óriás-gyermek“ mulatott, és melyet a pusztasíkságra letéve : ott feledett.

Visszatérve így ismét a várépítéshez : helyén valónak vélem itt, Tabodynak erre vonatkozó észrevételét szószerint idézni, és pedig :

„Megjegyzendőnek tartom : — úgy mond ő — hogy a magyaroknak itt kezdeményezett építés célja, véleményem szerint épen nem stratégiai, tehát nem is volt szándékuk itt vár erődítményt alkotni, hisz ekkor még fogalmuk sem volt a vár építésről, lóra termett nemzeti jellegüknél fogva is sik — harczos lévén a magyar, sőt inkább az első építésben eredeti nemzeti poezist találva a magyarnak mint keleti, mint ázsiai népnek, az Igéret földért harczoló Izráel történetéveli analógiájával vélem megfeyjthetőnek, valamint t. i. Izráel fiai szerencsés győzelmeik emlékére Izráel 12 törzsét jelképező körakást Gósen földjén emeltek : ekként honszerző apáink Hadur főpapjának, a diadalmas kezdetért hozott áldozati szent hely emlékeinek örökítésére raktak maradandó kőoszlopokat — mire a Kuma partján épített és nevüket viselő „Madshár“ romjai is mutatnak.“ Tabodynak ezen érvelése talán elfogadható is volna ha : nálánál egy jóval régibb író „Dugonics“ még e század kezdetén, szintén nem jelentéktelen művében a mintegy leendő ujkori Tamások ellen látnokilag imigy nem ellenérvelne : „Hogy pedig a Scithák Bezarábiáinak Urai voltak ; ha egyéb nem volna is, elég képpen meg

bizonyítaná az: hogy ott egy várat építöttek, melyet (a régi szokás szerint) Fehérvárnak neveztek, mi pedig egész máiglan azt a várat Neszter-fehér-várnak mondgyuk: mivel Neszter vize végére építettött. És ez volt a magyaroknak négy Fehér-váraik közül az első; második lött Gyula-fehér-vár; harmadik Székes fehér-vár; negyedik Nándor-fehér-vár melyet hibásan Landor-fehér-várnak is mondanak.“

Feltéve, de meg nem engedve: hogy őseink ázsiai ötthonukban, csakugyan nem birtak volna még fogalommal a vár építésről, elég alkalmuk lett volna 55 éves diadal utjokban e fogalom megszerzésére, mely idő alatt annyi tartomány és országokon áthatolva, csak akadt a sok közül — egy, — melyben mégis előfordult egy-egy vár, melyet nemcsak hogy ostromoltak, de be is vettek számos példa bizonyítja, mely alkalmakkor, egyuttal, annak értékét is becsülni tanulták. Álmos fejedelem fenti várépítési rendelkezését, hogy csakugyan hadászati eszme vezérelte, bebizonyulva látandjuk a következményekben.

Egyébiránt: megdönthetlen tény az, hogy a ki várat szabályszerű rendszerrel meg tud vivni. az tud is egyet építtetni, és hogy Álmos az utjába esett várakat szabályszerűleg vivta, bizonyítja: hogy valamennyit be is vette, végül pedig, hogy a várépíttetésről fogalommal birt bizonyítja; hogy ezt nem valamely hegy csoport közé, de egy egészen külön állóra rendélé építtetni még pedig kizárólag hadászati szempontból, mert ellenkező esetben: a Galis- vagy Lovácska hegyre rendelte volna azt, hová a fel és lejuthatás sokkal kényelmesebb, viz, fa, fű stb. egyéb anyagok sokkal inkább kéznél voltak, és a kilátás, illetve a környező vidéknek belátása ugyan az, végre: az építés sem lett volna oly rendkívüli fáradságos.

Eme kis eltérés után térjünk már most vissza őseinkhez, illetve: Munkács-vár építtetésének megkezdéséhez.

Láttuk: hogy Álmos Halicstól idáig semmi ellentállásra sem találva uj honába egyetlen kardcsapás nélkül bevonult és megtelepedett; a 40 napi pihenőt pedig arra szánta: hogy első sorban is oly alkalmas pontot rögtönözzön, ahol mintegy „sarkát-megvetve,“ a

további előnyomulást innen biztosítsa, szóval; további működésért „hadműveleti pontot“ teremtett mivel tapasztalásból tudta: hogy a benlakók ellentállása, előbbutóbb bekövetkezend, s hogy ez eddig is nem történt: csupán meglepő gyors berontásának tulajdonítható.

A hír azonban — különösen az e fajta „vészhir“ — már akkor is futó — tűzként terjedt, különösen az e vidékről elmenekült szláv „tót“ lakosok közvetítése folytán, mert mi türés-tagadás: a messze utról jött óriási seregek nagy szüksége volt élelmiszer, takarmány, sőt mint láttuk, munkás erőre is, s ezeket mind a környékbeli lakosoktól kellett beszerezni, a mi, — tekintve a rendkívüli szükségletet — Álmos fejedelem minden humanus intézkedés és parancsai — ilyenek voltak: a lakosok kimélése, a népfejének megnyerése, a nők tisztelet tárgya, a gyermekeknek ajándékokkali kedveskedése stb. stb. — daczára sem folyhattak le simán, minek folytán a lakosság menekülve rémhireket terjesztett. A menekülők legnagyobb része — Zalán egyik vezére Laborcz parancsnoksága alatt állott, Ungvár várába futott és borzasztó álhireket kürtölt. — E hirre Laborcz mintegy 10000-15000 főnyi hadat gyűjtve a várhegygyel szemben levő mai Obucs és Lovácska hegyekig meg sem állott honnan réműlve látta a valót, t. i., hogy a Latorcza balpartján az egész síkság a mai Podheringig, egy hangya módra nyüzsgő óriási tábornak képez, sőt hogy a szorosban ennek még folytatása is van.

E látvány — eddigi boszu által vezérelt — támadási szándékát teljesen lelohasztá ugyan, de azért mégis egy küldöttséget menesztett Álmoshoz, megtudandó: hogy kicsodák és mit akarnak itt, mi célból és ki engedelmeiből építkeznek? Erre a válasz bár rövid de velős volt: u. i. „Mi: Álmos fejedelem, Attila unokája haza jöttünk“! Erre Laborcz a „hazajöttöket“ fejedelem nevében megadásra szólította fel, mire a felelet: Álmos által Árpád rendelkezésére bocsátott s a hét törzsből önként jelentkezett 7000 lovas harczosnak azonnali nyeregbe pattanása, Laborcznak megrohanása, és seregének megsemmisítése lett a mi nyomban maga.

után vonta: Ungvár várának megszállása és bevételét; — s így őseinknek hazánkban első győzedelmes harctere: Munkács-vár környékének észak-nyugoti része Gallis és Obucs hegyektől Klacsanó és Iványin át Rákosig terjedt volt!

A szétugrasztott és megsemmisített „Zalán-féle“ had életben maradt nagyobb része természetesen futott vissza, a honnan jött: Ungvárra, utat mutatva az üldözőknek, kik az eként felfedezett várat ügyesen ki-kémlelték, miről Álmosnak jelentést hoztak.

Ezen közben az idő tellett, és a pihenés vége közelgett, mivégből: Álmos megkezdé, a további előnyomulásra vonatkozó intézkedéseit. Miután a várépítés — különösen kezdetben — aránylag igen lassan haladt: a pihenési határidő leteltekor a tojásdad kör alakú falazat még csak alig 6 könyöknyi körülbelül: 2 méter magasságban 3000 könyök mintegy 1000 méternyi kerületben 2 könyök 0.60—0.65 cmtr. vastagon volt elkészítve; E lassu előhaladás egyedüli oka abban rejlett: hogy akkoriban holmi tapasz, ragasz, vagy más eféle összetartó anyaggal itt még egyáltalán nem rendelkezhettek, hanem a nagy fáradsággal kivájt — fejtett kődarabokat, azonközben, hogy négyszegletűvé iparkodtak idomítani, egyszersmint azon két oldalain, melyeknek építkezés közben egy más darab oldalaival kellett érintkezniök, a szilárd összetartás céljából megfelelő rovátkok vagyis: teljesen egymásba illő ugynevezett fogakat voltak kénytelenek minden egyes darabon külön-külön „kezdetleges szerszámaikkal“ kifaragni, ugyanily rovátkokkal birtak a legfelső sort képezett „befejező“ kődarabok is, minélfogva a fal teteje nem volt egyenes, vagyis sima, de „fogas“ az az „rovátkos“ alakot nyert a mi csínosságá mellett, czélszerű is volt, mivel a „rovátkok“ mélyedése „lőrés“, magasságai pedig: a lövészeknek védelmüi vagyis: fedező tárgynul szolgáltak.

Hogy a mélyedések szélesebbek voltak a kiálló rész tehát a magaslatok, vagyis: az „ormózatoknál“ onnan van: mivel a lőrések íjjászok számára készültek kik lövés közben ijjáikat, — hogy a falakon kívüli tá-

madókat célba vehessék — kénytelenítették előre tolni, megjegyzendő: hogy biztos találatot csakis a vízszintes helyzetben megfeszített íjbol ki lőtt nyilvesztől lehetett ily magasból reményleni. Ezen építkezési részleg napjainkig fentartotta magát, az igaz: hogy a XVIII de különösen a XIX században már csak mint „disz“ csinos kis bástya — tornyocskákon stb. látható még. Álmos tehát a negyven nap elteltével az építőket megfelelő fegyveres erő — minden tíz építőre egy harcos — fedezete alatt család és podgyászaikkal viszahagyva, seregével — a már ott jártak kalauzolása mellett megindult Ungvár vára alá, hol megérkezve: az Ung folyó balpartján táborba szállva rögtön a folyónak áthidaltatásához fogatott, s a puszta „tömlőkből“ midőn elkészülvén, harcosainak zömét Árpád rendelkezésére bocsátva támadásra küldé; A vár heves küzdelem árán csakhamar a támadók birtokába jutott, mire Álmos is beléje költözik, a hol első dolga volt — előre haladott agg korára való hivatkozással nemzetének eddigi bizalmát megköszönve, a fejedelemséget letenni, a mi számos és hathatós ellenvetések dacára, a nemzet által utóvégre is elfogadtatott, mire Álmos utódául: fiát Árpádot ajánlá, a kit tekintettel eddigi ügyesség, vitézség, és bátorsága, de különösen a két utóbbi sikerdus vezérkedésére — az egész nemzet óriási lelkesedéssel egyhangulag megválasztva. Öröm ujongások között rögtön ki is kiáltott, és ősi szokás szerint: a „főbb-vezérek“ új fejedelmüket „paizsra-emelten“ körül hordozva az összes alattvalóknak haladéktalanul bemutattak. Ezen, és a vár bevételenek örvendetes eseménye alkalmából, itt: négy napig tartott vigalmas ünnepet ült a nemzet, a kit, az itt hatalmába ejtett várról, „ungváriak“ „hungáriak“ „hungárok“ majd „Ungároknak“ kezdenék az összes nyugot-eurpai nemzetek nevezni. Mig ezek Ungvárott történtek. a munkácsi-vár építés minden nappal közelebb és közelebb jutott befejezéséhez, oly annyira: hogy mire az idő őszre kezdett hajolni: a 18 könyök, mintegy 6 méter magas fal már készen állott; belül teljesen körül futó két soros — fatörzsekből készített, — s a védelmezők-

nek szánt állványokkal, a felső állvány úgy volt alkalmazva: hogy a rajta járók a falon át kiláthattak, a második állványbeliek azonban: csak a függélyes irányu 2 könyék, 0.60—0.65 cm. hosszú és $\frac{1}{2}$ könyék 0.15—0.17 cmtr. széles nyíláson mely befelé kajácsszerűen szélesbedett és szintén az íjjász kedvéért készült így — átkémlelhettek ki. Ezen — második — állvány alja, egyszersmint lakhelyekké alakíttatott át, minek folytán az alsó sorbeli védők azon helyzetbe jutottak, hogy hivatásukat, mintegy: a „szobából” végezhettek!”

Egyetlen ki és bejárata a várnak, a déli oldalán volt, melyet erős tölgygerendákból készült és függélyes irányban hárskötélen felhuzható, és leereszthető erős rostély zárt el.

Az építés folyama alatt a fedezetnek egy bizonyos része lóháton, naponta rendes kirándulásokat tett a környékre, estére azonban mindig vis-zatért, minek folytán alig egy pár hó eltelte alatt mintegy félnapi járó földre a vár környéke teljesen fel volt derítve, de ki is lett minden tekintetben meritve minélfogva a kirándulók kénytelenítették — élelmiszer beszerzése czéljából, — különös tekintettel a tél közeledtére meszebb vidékekre is el-ellátogatni. A nagy távolság azonban már nem engedé meg, hogy a harácsolók még az nap estére visszatérhessenek, kénytelenítették ennélfogva tehát az éjet távol vidékeken tölteni. Ungvár eleste után a meghódolt s Árpád által szabadon bocsátott tótság nagyobb része kimenekült Lengyelországba, kisebb része pedig a vidéken elszéledve, fajrokonait rémitgetve fölkelésre lávítá, sőt egyesek: a borzsovai várba futottak, a hol az őrseget ellentállásra tüzelték; Ennek következtében a „hivatlan vendégek” már t. i. honfoglaló őseink, minden tette, mozdulata a szemfüles „tót-atyafiak” által éles és éber szemmel kísértetett, minek folytán ezek teljes tudattal birtak mindarról a mi az épülendő vár körül történt: Legjobb szolgálatot tettek e tekintetben rokonaiknak azon várbeli munkások: a kik egy-egy rosszul őrzött pillanatban, a bár kitünő díjazás és bánásmód melletti, de hosszan tartó és rendkívüli terhes munkától meg-megugrottak. Kisebb-nagyobb surlódások

az előbbeni kirándulások közben is akadtak ugyan néha, de mióta a közeli vidék kimerült, a mennyiben a lakósok mind délre húzódtak, az éjjelre kün rekedt harácsolóknak nagyon meggyült a bajuk, mert ritka éjjel mult el: hogy meg ne támadtattak volna, és bizony megtörtént: hogy a dús zsákmányt gyűjtött és visszatérőben a sűrű erdőkben elesteledett portyázók, megtizedelten sebektől borítva üres kézzel szállingóztak haza, a vár alatti táborukba.

Minél inkább távolodott Árpád seregével az ország belseje felé, annál nagyobb vérszemet kaptak, Zalán hívei, mely körülmény arra utalá a kirándulókat: hogy számosabb tagu különítményeket menesszenek ezen túl harácsolásra;

Ezen intézkedés még azon hátrányt vonta maga után: hogy az építkezők aránylag csekély fedezet alatt maradtak hon. A „hiuz-szemü“ leskelődők figyelmét ez sem kerülte ki, és megvívék e félszeg intézkedés hírét egyszerre a borsovai várba és Lengyelországba is, — ez utóbbi helyen számos menekült sürgette a segílyt, és különös ígéretekkel szövetségre akarván a lengyeleket birni. E törekvés nem maradhatott teljesen eredmény nélkül, mert 895-ik év ősz utolján egy és ugyan azon napon rontott a borsovai várórség a környékbeli lakosokkal szövetkezetten megsemmisítőleg a mostani Beregszász környékén kalandozott portyázókra: a mikor a menekültszlávok Lengyelországból és Máramarosból az oláhokkal együtt nagy sereggel az épülő várat megrohták. A csekély honhagyot fedezetet szétrebbentve részben felkoncizolták, s az eddig összeharácsolt teljes élelmi készletet, az összes lábas jószágot és az egész podgyászt elrabolták, az építés terhe alól pedig minden nemzet-ségbelieiket félszabaditák s a félig kész várat feldulva, és részben lerombolva, az egész tábort felgyujtva megsemmisíték.

A szétrebbentettek Ungvár várába futottak, a hol elpanaszolták siralmas estüket, honnan haladéktalanul az ekkora már Szerencsre jutott Árpád elé vezettettek, a hol ujjolag elsirták szerencsétlenségüket befejezve azon

sohajjal: hogy „Isten mentse még ellenségüket is az olyan helytől szerfeletti terhes és munkás hely az“! mivel a meredek hegyre vállon kénytelenítették az óriási kötömb és fatörzseket hordani, s e mellett úgyszólván „állig fegyverben“ kellett a folytonos háborgatások miatt lenniök, a mi csak fokozta a terhet; — Tehát ezen önkénytelen „pogány-sohaj“ lett a helynek keresztelője, mivel ettől kezdve a várat „Munkás“ várnak nevezték, miből a Munkács nevezet származott, mit a jóval később keletkezett város is át vett.

Árpád a fenti jelentés folytán első sorban Munkás-vár környékét, körülbelül a mai Beregvármegye terjedelemben iparkodott teljesen hatalmába ejteni, mívégből vezérei által legelőször Zalánt téteté mindörökre ártalmatlanná! — minek megtörténte után e tájat tulajdonának nyilvánítá és a megzavart vár építés folytatás, és mielőbbi befejezését rendelé el. Mivel azonban akkora a tél teljesen beállott volt, az építés folytatásának megkezdése tavaszra halasztatott, minek folytán az ide rendelt új munkás sereg fedezetével együtt, téli táborát a vártól északra a Latorcza balpartján ütötte fel; —

Tudnivaló dolog: hogy a Latorcza azon időben a „Csernek“, „Vörös“, „Lovácska“, „Galis“ és „Obucs“ hegyek lábait is mosta.

A táborozó sereg — Árpád különös rendeletéből tavasz kezdetéig élelmi szükségletét az ungvári várból kapta.

Ez azonban nem zárta ki azt: hogy a táborozók ily czikkeket magok is ne szerezhessenek, minek folytán a vadászat valamint a lótenyésztés mellett újabb kalandozások vették a hosszú tél folyamán — kezdetüket miközben: csere útján, házi állatok birtokába is iparkodtak jutni, hogy a „kancza tej erjesztése“ mellett kecske, juh, sőt tehén tej kezelési és élvezési módját is elsajátíthassák. Mindezek mellett leghasznosabbnak találták a vadászatot, mivel még akkor a környékbeli őserdőkkel borított hegyekben, őz, szarvas, dánvad bővében volt, sőt az ökör nagyságu bölény sem tartozott a ritkaságok közé. A táborozók tehát nem unatkozhattak,

s így: a hosszú, tél mégis csak elmúlt lassan, s a tavasz beálltával haladéktalanul hozzá láttak a „saját élelmezés“ melletti építés folytatásához, a mi oly gyorsan haladt: hogy nyár utoljára a vár, északi és déli végein egy-egy 30 könyék 10 méter magas fából készült erős őrtornyokkal együtt már teljes befejezést nyert. Ezen új honukbeli első művőknek küzdelemteljes befejezése és felavathatása örömeire ugyan e helyen egy második „magnum áldomás fecit“ tartatott, melyben Árpád is részt vett vezéreivel, s így rövid idő alatt e hely, két oly ritka ünnepélynek volt színhelye, a minőről csak a tarczali hegyen emlékszik meg történelmünk.

Ezután Árpád a várat megfelelő őrséggel ellátva, mint fontos hadászati pontot legott fejedelmi erődnek nyilvánítva egyik kún vezérére „Bojta“-ra bizta — kinek kötelességévé tette: a várnak megfelelő élelmi készlettel való felszerelését és minden körülmények közötti megvédését, nemkülönben: a határon át netalán betolakodók visszaverését is. A tél beálltáig e parancs teljesítésével foglalkoztak tehát Bojták, miközben az itt maradt munkások, a vár keleti oldalán telepedtek meg, „munkás telep“ név alatt, a mit bizvást a mai Munkács város ős magvának tekintethetünk.

Miután: Zalán megzabolázása csak nem rég történt, a 896-ik év elég békével telt el az itteniekre nézve, de nem így folyt le a 898—903-ig terjedett hét év, mely időközben nem mult el egy év sem anélkül, hogy Zalán hivei Lengyel földről egyszer—kétszer régi honukba vissza ne látogattak volna, mely alkalmakkor különösen a vár iránt tanusítottak rendkívüli érdeklődést, a mennyiben azt mind rendszeresebben és rendszeresebben kezdék ostromolni magokhoz vonván az ekkora nagy titokban ismét felépült és hozzájuk még mindig szító Borsova-vár őrségét is. Különös makacsságot tanusítottak e tervhez való ragaszkodásukban a 899-iki év nyarán, midőn a munkácsi-vár parancsok, illő kísérettel a „pusztaszeri nemzet gyűlésbe“ eltávozott volt. Ezen idő alatt — okulván az előbbeni kudarczokon — már nem mint ellenség, de mint jóbarátok iparkodtak

a várhoz férhetni, s ezt ármány útján hatalmokba keríteni, mivégből roppant megvesztegetési kísérleteket tettek melyek azonban a hú őrséggel szemben mind hiába valóknak bizonyultak. Megunván Árpád az ezen rendszeressé vált zaklatások miatt, a munkácsi várpáncsnokától hozzája érkezett gyakori s a honalkotó eszméjét zavaró panaszokat hogy Zalánnak e hazában utolsó támpontját is megsemmisítse, 903-ik évben megszállotta Borsova várát és három napi ostrom után ezt be is vette, és falait földig leromboltatá, kézre került őrségét pedig lánczra fűzve az ungvári várfogságba küldé, s hogy a határoni betöréseknek is egyszersmindenkorra útját vágja: a vele bejött ruthéneket a határon szállásokba osztottan megtelepíté, mi által megveté alapját a „határőrségnek“ mit a ruthének „Krajnákoknak“ mondtak, és a mely intézmény az ország határának különböző részein egész a jelen század 70-es éveiiig fenn tartotta magát;

Árpádnak ezen erélyes cselekedete, nem maradt eredmény nélkül, amennyiben az eddig önkényt meghódoltakon kívül, — miután Árpád az ilyeneknek nagy előnyöket biztosított — a lázongók is belátván eredménytelen küzdelmeik és czélszerűtlen erőlködéseiket, bujtogatóikat cserben hagyva, a fegyvert lerakták, és visszatértek ősi tűzhelyeikhez miáltal az üdvös és áldásos béke e vidéken hosszú időkre helyre állott, minek következtében a harczai zaj — egyelőre — a várban is lecsendesült. Az erélyes várnagy azonban nem engedett e közben haszon nélkül egy napot sem elmulni, hanem a rendes napi foglalkozások mellett, iparkodott a várőrséget a tespesztő tétlenségtől, minden alkalmas és az itteni viszonyoknak megfelelő megbízás és parancsok folytonos kiosztásával távol tartani, nem feledkezvén meg a harczbani kiképzésről sem. Legnagyobb gondot e mellett a várnak élelemmel ellátása okozott, mivel az e vidéken éveken át dühöngött lázongás, a környéket minden élelmi készletétől teljesen kifosztá, a mi annál könnyebben bekövetkezett: mivel a folytonos forogásban volt lakosság a földművelést teljesen, elha-

nyagolta, minél fogva a vár élelmi készletének kiegészítése végett mesze a déli vidékekre kénytelenítették az illetők el-látogatni, mialatt a honn maradottak, a vár építési és javítási munkálatok végzése mellett, az éber biztonsági szolgálatot is teljesíték. A honalkotó és rendező hős fejedelem azonban nem soká élvezheté az általa megteremtett békét, mivel — Hadur 909-ben — nemzete érdekében tett sikerdús fáradozásait megelégtelve, uj hazájában örök pihenésre szólítá, s ő megtért őseihez! — Ezen: az egész nemzetet gyászba borító esemény híre messze az ország határán túl is, villámként terjedett, mire a boldogult által megfélemlített pártfőnökök újra működni kezdének, úgy annyira: hogy midőn Zoltán a fejedelemséget át vette: Munkács-vára már ismét a harci zajtól viszhangzott s oly erősen szorongattatott a berohant lengyelek által: hogy csakis az ungváriak segítsége menté meg az eleséstől. 907-ben tehát mintegy 8—10000 főnyi lengyel fegyveres, az elégedetlen párt főnökök által vezérelve a határon betört és a Sipol, — Turja völgyekből Kicsérán át a Lomovonya később Visnicze patak völgyein le, a Zsarnó hegy lábán át, a Csernek és Vörös hegyek közt a síkságra érve, Galis hegy alatt a Latorczút átlépte s a várat éjnek idején túl erővel megrohanta; E roham, mely a várbelieket teljesen készületlenül találta, — visszaveretett ugyan, de mivel élelmi szerek beszerzése céljából, a várőrségnek tetemes része különböző irányban távol volt, és mivel az ostromlók oly szorosan zárolták a várat körül, hogy ki vagy be, csupán repülve lehetett volna jutni, különösen víz-szüke miatt, a vár sorsa ugyszólván előre látható volt; Hadúr azonban ezt még sem engedé bekövetkezni, hanem az élelmiszer gyűjtők egy részét haza vezérlé, kik midőn a vár közelébe jutottak rögtön fölfogták a helyzetet, és siettek az ungi várba segítségért, valamint a többi kinn voltak összehívására: S így az ostromlók egy virradatkor, több irányból meglepve, ostromlottakká válva megrohantattak, mire az ismert jelek által erről valamiképen már eleve tudomásba helyezett várbeliek is kitörték; s így

sikerült a lengyeleket legnagyobbbészrt lekaszabolni vagy elfogniok, az elfogottakat rabságra az ungi várba kísérniök. E győzelmi hír is gyorsan tova szárnyalt, sőt magát Zoltán fejedelmet is ide vonzá, a ki ez alkalommal úgy nyilatkozott a munkácsi várról; hogy: „Ha a Latorcza nem a Galis hegy alatt folyna, e vár örökre bevehetetlen volna!” értvén alatta: hogy akkor a Latorczát a várhegy körül lehetne vezetni, és a várbeliek könyekben hozzá juthatnának a mindenre oly igen szükséges vízhez is, míg így: csak roszul vájt alig élvezhető és csekély víztartalmu gödrökből kénytelenítették a folyó nagy távolságánál fogva víz szükségleteiket fedezni, mely körülmény egy kitartóbb ostrom alkalmával a várra nézve végzetessé válhatott.

A fenti hősies győzelem évtizedekre szárnyát szegte a várra áhítozók támadási kedvének.

Ezen közben a derék és hű kún vezérből lett várnagy „Bojta” is elköltözék egy sokkal nyugodalmasabb helyre ahol örök béke és csend honol. Helyébe tehát Zoltán fejedelem egy nem kevésbbé megbízható főemberét — bizonyos Simát vagy Simont — nevezte ki a munkácsi fejedelmi várba, teljhatalmu várnagyává. — Simon várnagy boldog emlékü elődének nemcsak hogy méltó utódává bizonyult, de némi tekintetben fölül is multa őt. A hosszú és tartós békében nem lévén alkalom hősiességének tanújelét adhatni, megmutatta hogy békében is lehet babérokat aratni, Ugyanis: kirándulásokot tett a környékbeli vidékre, mely alkalmakkor, a néppel oly megnyerőleg bánt, és meggyőző magyarázataival anyira felvilágosítá őket, hogy ez által belátván ezek a várnak úgy az országra, valamint a közvetlen reájuk nézve is szükséges és hasznos voltát, egy nagy népgyűlést hívtak egybe, a hol a fentieket tárgyalva elhatározták: hogy a várat évről-évre minden szükséges kellékekkel önkényt fogják ellátni, mi végből minden vidéknek rögtön ki is vetették, termelő képességére való tekintettel, hogy mit és mennyit köteles bizonyos időszakban a várba beszolgáltatni? —

S ezt pontosan be is tartották minden időkből. Eljutott ennek híre, az időközben fejedelemségre jutott Taksony sőt később Geiza fülébe is, ki tekintve Simonnak 28 éves böcs várnagyságát, élén fejedelmi jogával kegyél a várát, az önkényt adózó környékével együtt, negyed százados érdemei jutalmául Simonnak adományozá oly képen: hogy ennek jövedelmét úgy ő valamint utódai háborítlanul élvezhessék, magva szakadtával azonban ismét a fejedelemre vissza szálljon. Simonnak erre nemsokára bekövetkezett magtalan elhunytával azonban a vár ismét visszaszállott a fejedelemre, ki várnagyául bizonyos Filó nevű kipróbált hű vitézét nevezte ki.

Geiza, ez emberében nem csalódott ugyan, mivel ez itt is hűséges ragaszkodást tanusított szeretett fejedelme iránt mind végig, de valami különös följegyzésre méltó dolgot azonban — hihetőleg alkalom hiánya miatt — még sem igen művelhetett, mivel róla egyéb följegyzés nincsen.

I. István király alatt a vallási reform idejében már egy bizonyos Byhori nevű várnagy parancsnokolt a várban; akit fanatikus alattvalói, mert az új vallásnak kaput akart tárni. összevagdaltak, és a várból ledobtak. Byhorinak sokáig nem akadt utóda, mivel István király pogány várnagyot nem akart többé kinevezni, keresztény pedig félén Byhor sorsától nem mert jönni, minek folytán a vár sokáig „valóságos-parancsnok“ nélkül bár, de mindamellett király és hazájához hű volt mindaddig; míg a király az országot vármegyékre nem osztotta, illetve a vár rendszert életbe nem léptette. Ez intézmény folytán István minden várát a korona tulajdonául nyilvánított, s ép e miatt: az illető ősi birtokosoktól, hihetőleg kárpótlás mellett, azokat átvéve, őket házak és udvarhelyekre telepítet; Nemsokára a birtokosokat is a magyar korona tulajdonává tette, melyekből egyesek csak királyi adomány útján kaphattak részt, minek folytán a „királyjogi várak“ földekké láthattak el. E várföldekre azután részint honi, részint idegen — érdemeket szerzett — férfiakat telepített, kik

a zsoldot pótló elidegeníthetlen földbirtokért fegyverrel tartoztak minden időkbén szolgálni, míg az állandó hadi várakban az örök — katonák — állandó királyi hadat képeztek. E vár intézmény kormányja és tisztikara élén a várispán, a várban: a „várnagy“ míg a mezőn a hadnagy vezényelt és parancsnokolt. A vár népe képezte a tulajdonképeni „vitézlő-rendet“ vagyis: az ország nemességét; az örökös bérbirtokokkal ellátott várjobbágyok nemesek kizárólagos kötelessége a hadi szolgálat volt.

Ezekén kívül külállamok mintájára, a király nemcsak nagyobb terjedelmű bérbirtokok, hanem fejedelmi joggal birt várnak tulajdonosává is kinevezett — mint már ezt elődei tették — egyes kitűnő férfiakat, kik azután bizonyos számú fegyveres vitéz néppel mindig harczkészen lenni tartoztak. Ezeknek maradéki is megtartották azután e címet, jóllehet: maga a méltóság rendesen nem szokott örökös lenni. E méltósággal járt a jogosultság, a várra és kerületére felvigyázni, az őrséget, várjobbágyokat vezérelni, nekik törvényt szolgáltatni, a jövedelmeket beszedetni, s a várat folyton jó karban tartva, a viszonyoknak mindig megfelelőleg módosítani, esetleg: kiépíttetni. A várispánság tehát: az államban, egy teljesen elkülönített osztályt képezve, határozott katonai intézménynyé fejlődött.

Ennek folytán a király: az ország, minden részén bárhová vitte seregét, minden tekintetben teljes harczkészséget, és megfelelő hadi készletet talált.

Ezen átmeneti korszakban mint várnagy egy Elek nevű királyi udvarbeli új, tehát keresztény vallásu főember jött királyi rendelettel a munkácsi várba, tetemes keresztény hadból állott kísérettel. A várbeliek, a királyi rendelet előtt, készségesen kaput nyitottak ugyan, s Eleket be is fogadták, de kíséretét nem, minél fogva ezek a vár kapuja előtt foglaltak állást; Elek a várban előadá küldetését, s haladéktalanul átvette a várnagy: illetve: várparancsnokságot, és felszólítá az őrséget, az új vallás felvételére, kimutatván: hogy az ország legnagyobb része sőt maga a király is udvarával együtt e vallást már felvette.

Az őrség erről persze hallani sem akart, és ragaszkodott ősi vallásához, mire a várnagy kijelenté a király azon határozott akaratát: hogy a várőrség — úgy mint az egész ország, — a keresztény vallás követőiből kell hogy álljon, ha tehát a régi őrség ősi vallásától megválni nem akar, úgy adjon helyet egy olyannak, mely a király ebbeli parancsának már is eleget tett; —

E felszólítás gondolkodóba ejté az őrséget, és három napi megfontolási időt kért. a minek tulajdonképeni célja volt a külső viszonyokról meggyőződést szerezni; Eltelvén a nyert megfontolási idő, az őrségnek mintegy két harmada késznek nyilatkozott az új vallás felvételére, körülbelül egy harmada azonban szilárdan ragaszkodva ősi vallásához, a várbeli kibocsáttatását kérte, ez megtörténvén, helyök a várkapuja előttiekből töltetett be, a mit nyomban a Latorczában — a Galis hegygyel szemben — lefolyt tömeges megkeresztelés ünnepélyessége, és az ennek örömeire tartott harmadnapos lakoma követett, mely alkalommal, az újonnan megkeresztelték különféle ajándékokat nyertek új várnagyuktól; Hire terjedvén a vidéken ennek, seregestől siettek a környék lakosai is az új vallás felvételére. Megnyervén Elek eként a vármegye legnagyobb részét ügyes politikával minden vérontás nélkül, mivel erős akot egyáltalán nem gyakorolt — az új vallásnak, örömmel jelenté a sikert királyának, a ki buzgó várnagyát, e sikerdus fáradozásaiért a vár adományozásával jutalmazá meg.

Eleknek idővel elhunytával, a vár ismét a király illetve: koronára szállott vissza; István király tehát munkácsi várnagyságra 1035-ben Mikóva nevű kedvenc főemberét emelte, a ki végig szolgálta István, Aba és Péter királyokat anélkül: hogy róla egyéb feljegyzetett volna. I. Endre alatt már Marochwkót, látjuk a munkácsi várnagyságban, a ki, ennek utóda, I. Bélát midőn ez a 8 éves Salamon atyja, Endre elől Lengyelországba menekült erős fedezettel egész II. Boleszláv Lengyel király udvarába elkísérte, honnan a segélyt

nyert Bélával vissza is jött, sőt Bélának az e tájon Endrével történt ütközetében is részt vett, mely alkalmalmmal a hű és vitéz várnagy elesett. — I. Béla király, hogy Boleszlávnak szivességét némiképen viszonozza: a teljhatalmú munkácsi várnagyságot, az Endrével ütközetben különösen kitűnt Lubomirszky lengyel főnemesnek adományozá; — Később Salamonra szállván a korona, a miért ez, Gejza, László és Lambert testvéreit a győri egyezés-értelmében kárpótolá, mely alkalmalmmal Bereg- és Ugocsa megyék, s így Munkács vára is Lászlónak jutottak, melyet idővel László Lambert öcsének engedett át, a ki Lubomirszkyt tisztében szintén megerősíté.

Nem sokáig élvezheté azonban László herczeg a birtokot nyugodtan mert Salamon király ezt tőle több izbeni versengés után megtagadta sőt belőle kiűzni is megkísérlette.

E szándéka azonban Munkács vára miatt — melybe később László is beköltözék — kivihetetlennek bizonyult, minélfogva Salamon 1070-ben a Kunoknak „Palócz“ név alatt ismert ágát az országba hívá, minek folytán ez ág: Erdélyen át be is tört, s a Nyírséget és Bereget feldulva zsákmánnyal terhelten — a nélkül hogy Salamonnal, miként ez megállapított össze játszott volna, — vissza indult; Ez útjában a László által vezérelt munkácsi várőrség által üldözve. Cserhalomnál utóléretett és teljesen megsemmisítettett, összes podgyász és rabolt málhája László birtokába jutott, ki ennek nagyobb részét vitéz harczosai között szét osztá, a megmaradott részt pedig a munkácsi várba szállittatá. Salamon ez eset még inkább feltűzelé, minélfogva Lászlót folyton háborgatá; ennek következtében 1074-ben Kemeicsnél Szabolcsban — a tedeji pusztán harczra került a dolog, a mi Magyarországnál László javára fényes győzelemben végződött. I. László király trónra léptekor, a visegrádi toronyban bűnhődött honáruló Salamon a papság közbenjárására szabadon bocsáttatá, a mit Salamon úgy vélt legjobban meghálálni: hogy először Henrik német császártól kért, a koronának Lász-

lótól leendő visszavételére segílyt, s miután itt célhoz nem juthatott, Moldovába Kutesk kún fejedelemhez szökött, és ezt azon ígérettel: hogy ha országát vissza szerezni segíti, — Erdélyt neki adja, és leányát nőül veszi — ügyének megnyerni iparkodott. Kutesk az ígéretektől felizgatva 1086-ban seregével az országba rontva, egész Munkács-vár illetve már ekkor városig is nyomult elő, itt a még akkor gyarló várost fölprédálá s a várat is ostrom alá fogta, de az agg Lubomirszky oly hősieen védte ezt 5 napon át: hogy Kutesk kún fejedelem átlátván ennek bevehetetlenségét, az ostromot abban hagyva Ungvár felé elvonult; Ezenközben a munkácsi várnagy arról hogy László király nagy hadal Kutesk elé jön, már jó eleve értesült, minekfolytán csekély számú őrs visszahagyásával az összes várőrség és Kutesk elől a várba menekült s a várnagy által jól fölfegyverezett városi polgárokkal a kun hadat nyomban követte, úgy: hogy mikor Ungvár tájékán a királyi had Kutesket megtámadta, ő hátban intézett heves támadást a kunokra, miáltal ezek két tűz közé szorulva teljesen szétverettek, s minden eddig összerabolt zsákmányuk, a munkácsiak kezébe jutott, mit László király nekik is ajándékozott, a derék várnagyott pedig fejedelmi kegyével kitüntetve, kiemelés: hogy a győzelem leginkább az ő ügybuzgóságának köszönhető.

Ez alkalommal László király ungvárból át rándult egy napra a munkácsi várba, hol az agg várnagy előre haladott korára való hivatkozással, a királytól várnagyi tisztsége alóli fölmentését kérelmezte; László király kipróbált hű várnagyának bokros érdemeit méltányolva, e kérelemnek helyt adott, és helyébe „Miklós“ nevű vezérét nevezte ki várnaggyá; ő maga pedig visszatért Ungvárába, s a győzelmi helyen egy hála templom emelését rendelé el; mit némelyek Kaszonyban; mások pedig Kis-Várdán vélnek lenni.

Kálmán király trónra lépve a munkácsi várral nem igen látszott törődni, mivel Miklós várnagy huzamosab időn át, hasztalan sürgette a vár eddigi — torjásdad — kör alakjának, a sarkain „kerek bástya-tor-

nyokkal" való megerősítését illetve : négyszegletűvé leendő átalakítására vonatkozó királyi engedélyét ; a mely körülmény, egyébként azt is engedi sejteni ; hogy a hallgatást talán anyagi vagy egyéb körülmények parancsolhatták ugyan ; de azért mindenesetre igen különös volt ; hogy sem helyeslő, sem elutasító választ nem kaphatott soha, a mi felett utóvégre annyira felindult hogy : beadta lemondását, de választ még erre sem látszik hogy kapott volna, hanem a király egyszerűen új várnagyot küldött egy bizonyos Manuel nevű görög származású vitéze személyében.

Manuel arról lett nevezetes : hogy a lengyelországi kereskedést, mit a vereckei szoroson át üztek, megdézsmálta-megharminczadolta, a miből lassan rablás fejlődött ki, mit Manuel egész sportszerűen üzött, a meny-nyiben : az e fajta kirándulásokat mindig személyesen tervezve vezette. E miatt sok panasz keletkezett, de mivel süket fülekre talált, Manuelt nem feszélyezte ; míg végre e volalon a kereskedelem teljesen megakadt, a minek az időközben trónra jutott II. István midőn tudomására jött : kiadta a rendeletet Manuel elfogatása és Visegrádra való hurczoltatására, és helyébe egyuttal Kelemen kipróbált hű vitézét küldte a várnagyságra.

A ravasz Manuel azonban ennek valahogyan szelét kapta, minek folytán a várból néhány martalóczával eltűnt, de később a Zornina-Zsarnó hegyen magának várat építtetve, rabló kalandjait innen tovább folytatta, ugyanyira : hogy különösen a nők, messze vidékeken nem voltak tőle biztonságban.

Végre István király hű várnagya Kelemennek sikerült a vén latort lépre c-alva hurokra keríteni, és Ung-varába küldenie, ahol börtönében — magát felakasztva — bűnös életét önkényt kioltá.

Vissza maradt utódai, Kelemennek önkényt meghódolva a várat feladták, mit utóbbi teljesen leromboltatott, melynek romjai maiglan is észlelhetők,

Kelemen várnagy végre vak Béla királytól engedélyt nyert, a várnak négyszegletűvé való átalakítására, a mihez ő nagy hévvel rögtön hozzá is fogott ;

Első sorban is a várhegy felületét helyenként vízszintesebbre lenyesetve szélesbítetté ki, miáltal a kerek szeglet-bástyáknak megfelelő helyet nyert; Gondoskodott egyuttal a feljáratnak az eddiginél kényelmesebbé tételéről, valamint az egyetlen kapu előtt szükségesnek vélt hídról is, mivégből: itt a sziklába mintegy 30 könyék 9,50 méter hosszú, — 18 könyék — 5.70 méternyi mély és ugyanily széles sánczot is vágatott. E munka 1139-iki őszön már-már befejezést nyert, midőn egy lengyel csapat a határon berontva — valószínűleg a máramarosi oláhoktól hivatottan, mivel velők egyesültek — a környéket dúlni pusztítani kezdette. Kelemen rögtön megrohanta vitéz várnépével a hivatlan vendégeket, és szeszerecsésen szét is ugrasztotta őket, de óvatosság hiányából heves üldözés alá fogta a határ felé vonulókat, miközben egy nyíl által találva erősen megsebesítettett, minek folytán a várba már mint haldoklót szállíthatták kedves vitézei vissza, a hol nemes lelkét még azon éjjelen ki lehelé, minek folytán — saját kívánságára — a várfalba befalazottan eltemettetett; de hogy mely rész vagy helyen? az ismeretlen.

Kelemen utódául II-ik Gejza király által Lathky, már rég időktől a várban mint tiszt szolgált vitéz lett a várnagyi méltóságra emelve. Lathkynak volt tehát feladata a megzavart „átalakítási-munkálatokat“ a váron befejeztetni, és bihetőleg ez volt a rugó, új méltóságához való juthatásra is, mivel ezt minden különös parancsnélkül, saját kezdeményezése folytán, igen szép sikerrel bevégezte; Lathky nagy gondot fordított a várnak rendes uton és módóni élelmi és egyéb szükségletekkel ellátására is, e mellett megragadott minden alkalmat a várterületbeli lakosság megvédésére, a mi azon időben nem kis feladat volt, mivel a megye déli vidékei nem ritkán egymásközt is hajba kaptak, lévén azon vidéken több nagyszerepű főúr, kik magok is különféle kisebb erősségeket hevenyészve, a környékét magokhoz kaparintották, és saját javukra sarczolták, mi által e vár „t. i. a munkácsi“ gyakran rövidséget szenvedett.

Lathky 1158-ban elhúnyván, helyébe ugyancsak

II. Gejza király által „Bulchu“ vitéz neveztetett ki várnagygyá.

Bulchu várnagy nevezetessé vált nagyszerű vadászat és fényes multságokkal egybekötött torna-játék rendezései által, melyekre rendes vendégül az ungi várból és a megye déli vidékéről is, számos ifju bajnok megjelent, a mikoron napokig tartott vigalmak voltak a munkácsi várban, és környékén. Ezen állapotnak csak a király bekövetkezett halála vetett — rövid időre — véget; mert a mint III-ik István az uralkodást megkezdé: az előbbi viszonyok újra kezdetüket vették, melyeken nem egyszer az ifju király is részt vett, a mi csak fokozta Bulchu szenvedélyét, és oly tökélyre vitte ebéli rendezői képességét: hogy hire, az időközben megkoronázott III-ik Béla királyhoz is eljutott, ki ennek nézésére egy párszor szintén kirándult a munkácsi várba!

Béla elődei: II-ik László s III-ik és IV-ik István királyok azonban, úgy látszik nem igen érdeklődtek a munkácsi várban történetek iránt, mivel ennek nyomát nem lelhetni, minek oka: talán rövid uralkodási idejükben, vagy egyébben lenne keresendő.

Bulchu várnagynak ezen „király-hódító“ gazdálkodását többen irigyelték és rossz szemmel nézték, s iparkodtak őt vádaskodás útján a király előtt gyanuba ejteni, mintha ő a vár ügyeivel mitsem törődne, s egyedül csak a multság és élvezeknek élne stb. Történt azonban hogy 1190 táján egy tatár és lengyelekből állott had ismét betört az országba, s Bereg és Ungot dúlta, sőt a munkácsi várat is megszállotta, de mivel a vár minden kellékekkel jól el volt látva, a „körül-zárolás“ nem vezetett célhoz, a mennyiben: e várat ezuttal az ostromló csupán csak kibőjtölés útján ejthette volna birtokába; a „megvívás“ teljes lehetetlen volt, mert a hegy oldalai azon időben köröskörül meredekesek voltak, a falak és szeglet bátyák pedig annyira a szikla szélére voltak kiépítve: hogy alig 1—2 könyéknyi párkányt engedtek lábaiknál; az egyetlen fel és bejáratot pedig minden megerőltetés nélkül igen könnyen megoltalmaz-

hatták a várbeliek, de meg különben is: a száguldva rabló hordáknak nem igen volt idejük, de kedvök sem, a hosszadalmaskodásra, s így: pár napi ostromzárolással belelégedve — mivel némikép így is czélt értek, mert ez által a várbelieket lekötve tarták, mi alatt a nagyobb rész háborítlanul folytathatta rablás és pusztításait, — vissza tértek hazájukba.

Néhány nap múlva tehát felkerekedtek, és Ungvár felé vették utjokat, de az ungváriak által — kik a vésről már értesülést nyertek; és a munkácsiak segélyére siettek — körülbelül a mai Szerednye tájékán „lesállás“-ból megrohantattak, s a rablókat nyomban követő munkácsiak „háttámadása“ közreműködésével két tűz közé szorítottak, miből hosszantartó heves küzdelem fejlődött, e közben a tatárok zsákmányaikkal jobbra be a hegyek közé vágtattak, küzdterén hagyván, a lengyeleket, kik a hősieks küzdelemben nagyobb részt elhullottak bár, de életöket drágán adták, mivel a várbelieket szinte megtizedelték, sőt maga Bulchu várna gyot is ledőfték, minek következtében a győzelem mind a két várbeliekre lesújtó volt.

III-ik Béla tehát „Levente“ vitézét küldé várnagyul a munkácsi várba. Levente arról tette magát nevezetessé: hogy a Latorcza folyóból — egy a környékbéli lakosság által ásatott — csatornán bevezetette a vizet egész a várhegyig, miáltal a várbeliek még bátrabban néztek bár mily ostrom elé is, mert most már sokkal közelebb volt a viz. mihez eddig oly keservesen juthattak, és a melynek hiánya mindig végzetességgel fenyegette, a várbelieket, s így tehát könnyebb lett e-beli szükségleteik fedezése, mivel nem kellett többé a vizes tömlöket oly mesziről hordaniok mint eddig.

De mivel semmi sem tökéletes e földön, úgy e csatorna sem bizonyult, a hozzá fűzött remények megfelelőjének, mert a belé futott viz eljutott ugyan a Galis hegytől egyenes vonalban délre le a várhegyig — ennek északi oldalát érintve — de ott is veszett, és megposhadt, mivel nem volt lefolyása; Ennek orvoslá-

sán töprengett tehát Levente egész addig: míg egyszer egy nagy esőzés után a folyó kiöntött és elsepert mindent a mi útjába akadt, olv anyira: hogy mire, medrébe újra visszatért: Levente csatornájának csak a nyoma látszott, s így a várnagynak, a helyett hogy e felett boszankodott volna, még örvendenie kellett, mivel a tervezet nagyobb munkálatokat végre nem hajtatta; mert azoknak is ez lett volna sorsuk.

Mig Levente a víznek közelebb hozatalán fáradozott kezdé tapasztalni: hogy a szokásos szükségleti czikkek a várban nagy fogyatkozásnak indultak, minek okát kutatva; csakhamar rájött: hogy — különösen a déli vidékekről — a szükséges élelmi-szerek utánpótlása az illetők részéről kezd feledékenységre menni; kiküldé tehát tiszteit az utánpótlás megsürgetésére, kik azon hirrel tértek vissza: hogy Lampert-háza és ennek egész környéke, a 903-ban Árpád által lerombolt de III-ik Béla által a Várdai nemzetségnek adományozott, s e nemzetség által a Gutkelediekkel szövetkezetten felépített „Borsova várának“ mint a megye központjának adózik mindenben, mivel ez inkább megvédi őket bajaikban, mint a távoli Munkács-vára, a mi különben is mint „végvár“ vagy „határvár“, a krajnikhoz tartozik.

Levente az ügyben panaszt intézett a királyhoz, de mivel Béla elhunyt éppen ezen időszakba vágott, az ügy huzamosb időn át függőben maradt, a mit megint csak Munkács-vára érezett meg, mert az élelem legnagyobb részét azon vidékről szokta volt kapni, mivel a megye felsőbb részét még ekkor is ős rengetek erdőség s lakatlan hegyek, bérczek és havasokból állott vadon-ság képezte, hol az orosz-ruthén határőrök által megszállva tartott krajnán kívül csak egyes nomádul tanyázott pásztorok és számos vadászok — üzbégek — tartózkodtak leginkább.

Imre király által végre meghallgattatván a munkácsiak panasza akként intéztetett el: hogy „miután a határon át gyakran betörni szokott külellenség fékentartására első sorban is a „munkácsi-vár“ van a krajnák támogatásával hivatva: egyedül ez tekintendő „ki-

rályi várnak,“ melynek mint eddig, úgy ezután is adózni tartozik az egész megyében mindenki, — ki mivel bír, — míg ellenben Borsova-vára mint a melyik már Árpád ősünk által is fölöslegesnek sőt veszélyesnek is találattott, és leromboltatott, mint ilyen t. i. vár: azonnal felhagyandó, és többé senki által sem támogatandó.

Tekintettel azonban a jelenlegi birtokos családnak a haza érdekében szerzett érdemeire, különös királyi kegyelem gyanánt megengedtetik, hogy abban lakhassék, és azt kizárólagosan sajátjából mindeneknek megkárosítása nélkül fenturthassa.“

E királyi rendelet folytán, a munkácsi-vár ismét visszanyeré ősi jogait, minek alapján sietett is a várnagy az elmulasztottakat az illetők által pótoltatni, de mivel a vidék egy ideig a borsovai várnak adózott volt: nem lehetett a népet újra zaklatni, ennél fogva a várnagy a Várdai családon követelte a jogtalanul elbitoroltakat, miről a Várdaiak azonban hallani sem akartak hivatkozván arra: hogy ők is a haza érdekében véltek működni midőn a borsovai várat romjaiból felépíték. Levente ezzel be nem érve azzal fenyegetőzött: hogy a királynál fogja az ügy orvoslását keresni; ez hatott! s a Várdaiak alkura fogták a dolgot, mivégből többször megfordultak a munkácsi várban míg végre a teljes kiegyezés örve alatt Leventét meghívták a borsovai várba, ki — az ügy békés színezetében bizva — csak néhány emberei által kísértetvén magát, a kitűzött idő és helyen pontosan meg is jelent, de a mint a várba — egy pár hátra maradottak kivételével, — a kíséret is belépett, a már erre előre elkészült fegyveresek által megrohantattak, és egy lábíg lekaszabolva, a kün rekedtek szeme láttára a falakon át a Borsovába dobattak; E borzasztó látványtól elrémülve, a szerencsés szemtanúk már t. i. a kíséret kün rekedt része lóhalálában vágattak vissza a munkácsi várba, a hol Mihály helyettes várnagynak a gyalázatos árulásról jelentést tettek, ki kedves várnagynak szomorú esetén elkeseredve, kevesek visszahagyásával éjjnek idején az egész várőrséggel s a sürgősen berendelt több százra menő Krajnákokkal

Borsova várat lerombolandó haladéktalanul megindult, s a borsovai erdőben megérkezve rövid pihenőt tartott, és miután csapatát rendbe szedte, „hajnali kakasszóra“ a várat két oldalról megtámadta és „napfeljöttére“ már be is vette mely alkalommal nem irgalmaztak senkinek; — a vérengzés befejeztével pedig rögtön hozzá látott a még alig nagyjából felépített várnak újonnan lebontásához, minek befejezését a környékbeli lakosokra bízva, harmadnapra visszatért Munkács-varába, honnan az esetről futár által a királynak haladéktalanul jelentést küldött.

E tettéért megis fedetett, de egyszersmint megis jutalmaztatott. megfedetett pedig azért: mert nemcsak hogy majdnem teljes három napra a várat úgy szólván üresen tehát védtelenül hagyá, de még a határ-őrség egy részét is ugyanannyi időre, kötelessége teljesítésétől elvonta. Megjutalmaztatott pedig azért: mert felsőbbi parancs nélkül, a királyi vár várnagyát megboszúlta, és a királyi rendeletnek a borsovai vár leromboltatása által érvényt szerzett, a miért, a munkács-i-vár várnagyává kineveztetett, s egyben a beregi főispáni méltóságra emeltetett, a mihez holtiglani adományul, a szent-miklósi uradalmat nyerte.

Mihály várnagy nem soká élvezheté a kiérdemelt dicsőséget, mert egy körszemlei utazása alkalmával lováról lebukván nyakát szegte, minek következtében, a megürült várnagyi hely, az új király II. András által, az elhunyt várnagynak Mesku nevű fiával töltetett be, míg a főispánság egy bizonyos Heym nevű főúrra ruháztatott.

Miután Mesku a királyi kegyre még rá nem szolgált, és a vár nagyságot egyedül atyja érdemei után kapta: iparkodott férfit büszkesége és önérzetének, de még a királyi bizalomnak is eleget tenni, mivégből nagy buzgalommal látott új tisztéhez.

Ezen kötelesség teljesítése közben tudomására jutott: hogy Lengyelországon át ismét egy tatár had közeleg a határ felé. Nem várva be tehát hogy a tatárok mint rendesen „úgy ezuttal is — az országba — törve

bejussanak, mert jól tudta: hogy mennyire visszaveti egy-egy ilyen csapás az érintet vidékeket, hanem a megye minden vidékéről, a lehető legnagyobb számú fejszés és csákányos parasztokat rendelt az alsó-vereckzei szoroshoz, oly célból: hogy a szorost eltorlaszolják s a torlaszon túl az út két oldalán emelkedő meredek lejtéken a fákat bevagdossák oly képen: hogy adandó alkalommal egy bizonyos jelre 7—8 kilométer hosszúságban lehető legrövidebb idő alatt az útra mind ledönthetők legyenek.

Ezenkívül a határ-öröket a szoroshoz összevonatta, s erősbbítésükre a várórség legnagyobb részét is oda vezénylé, gondoskodván egyúttal, az élelmi-szereknek időszerinti után pótlásáról is.

Hatodnapra — mely idő alatt kényelmesen előkészültek a védelmi munkálatok — végre jelentkeztek az időközben lengyel kalandorok által tetemesen felszaporodott tatárok, kik a „fogadtatási előkészületekről“ semmit sem tudva, minden elővigyázati intézkedés nélkül beözönlöttek a szorosba, s a torlaszra bukkanva ezt minden további fentolgatás nélkül megtámadták, s mivel szivós ellentállásra találtak, mindig jobban és jobban tönörültek a torlasznál, miáltal a hátul levők — kik az itt történetekről mitsem gyanítottak — mind mélyebb és mélyebben hatoltak a szorosban előre — míg végre felszállott a megállapított füst — jel mit az út két oldalán kiemelkedőbb pontról-pontra követtek a többiek is, és mire az utolsó is fölemelkedett: hajmeresztő robajjal, mintha ég-föld omlana le, összedőltek az óriási szálfák az útra le, magok alá temetvén minden élő lényt; Kik azonban mindennek daczára mégis életben maradtak sem menekülhettek, mert a hegyormokról megeresztett közápor biztosan megkimélte minden további fáradalmaktól, s így: a 60000 főnyi horda, egy lábíg mind itt veszett. E hallatlan, aránylag könnyű, és mégis fényes győzelmi siker felett nagy lett az öröm különösen Beregrámcyében, de még nagyobb hire lett Mesku várnagy bölcsességének; miáltal az ország nem csekély részéről kiszámíthatlan szerencsétlenség hárittatott el.

Eljutván a szerencsés fogásnak hirt a király fülébe is, minek folytán Mesku várnagy örökösödési joggal atyjának minden egykori javait jutalmul kapta.

Eljutott még e megsemmisítő győzelmi hír — a mint majd látni fogjuk — évek hosszú során egy oly helyre is, a hol ezért halálos boszút forraltak árva nemzetünk fejére, és csak különös isteni gondviselésnek tulajdonítható, hogy ennek foganatosítása reánk örök végzetüvé nem vállott. De ne vágjunk az események elé, hanem kövesünk sorrendet!

II-ik Endre jeruzsálemi királynak palesztinai hadjárata alatt, az ország a legszánandóbb állapotba jutott, a mennyiben: a meggazdagodott féktelen főurak és főispánok: a király fia Bélának ideiglenes kormányja alatt, számos királyi és várjóságokat elfoglaltak, a köznemesekeket elnyomták, s a kincstárt rabolták.

Igy: Munkács-várát Heym borsovai főispán akarta hol szép-szó rábeszélés, hol ármány útján hatalmába ejteni, de Mesku várnagy jellemén minden felfang, hajótörést szenvedett. Később Borsovai Hano ugyancsak borsovai főispán, kezdé a várnagyot körül hálózni, a mi szintén nem sikerülvén. Hano úgy kárpótolta magát: hogy lefoglaltatta a várba szállítani szándékozt egyes czikkeket: Ennek nesztét vette Mesku s egy tisztjét megfelelő „karhatalommal“ rögtön kiküldé, kinek feladatává tette a lefoglalt czikkeknak beszállíttatását; Hano főispán ezt ellenzé, minek az lett a vége: hogy a „karhatalmi parancsnok“ Hanot elfogató és a várba szállította, a mely merész fogással a béke egyszerre helyre zökkent, mivel e fogásnak különösen a köznemesség örömdet leginkább. — Az 1214-ik évben a visegrádi királyi palotában történt — történelmileg jól ismert — véres eseménynél Beregmegye egyik tekintélyes birtokosa Bánkban — valódi néven: „Bór Benedek“ — nádornak veje Simon bán főispán is szerepelt; a miért ő hűtlenségi bűben elmarasztaltatván, hivatali és vagyonától megfosztatott. E főispán is nagy ellensége volt Munkács-varának, s a hol csak tehetett ártalmára törte és iparkodott megkárosítani, míg végre: a fenti esemény

örökre ártalmatlaná tette. A zsidók és izmaeliták pedig: kikre Endre elmenetele előtt, az általa ujonan veretett rossz pénznek a régibbel való felváltását bizta, a népet az adószedés és pénzváltással annyira zaklatták: hogy sokan jobb jövő reményében, a pogány hitre tértek, vagy Lengyel és Moldovába kivándoroltak a mitszintén csak Munkács-vára sinylett meg! Az adóságokkal megterhelt király, szorultságában nemcsak az egyházi jobbágyokat vetette adó alá, hanem az egyházi kincseket is elfoglalá; és belőlük rossz értéktelen pénzt veretett s a kincstári jövedelmek beszédését zsidókra bizta; minek folytán ezek roppant elhatalmasodtak és szaporodtak, úgyannyira: hogy a munkácsi várnagy szükségesnek látta a Holic és Lengyel országból áradatként megindult zsidó és izmaelita bevándorlókat — saját felelősségére — visszautasítani, mivel a király után, a hazát tüzték ki célul, és mivel erre II-ik Endrét hiába figyelmeztették; ki a zsidókat pártfogolta, daczára fia Bíla intésinek, daczára az 1222-ik törvénynek, mely „arany bullának“ is neveztetik, és daczára az 1231-iki országgyűlési intézkedéseknek. A nyomorban reménytelenül sínlődők, ennek folytán a pápához fordultak segítségért, ki Róbert esztergomi érseket bizta meg, hogy az országot egyházi tilalom alá vesse, s ki 1232-ben miután Endre király gyakori intések daczára a kereszténységet sujtó kicsapongásokat megszüntetni vonakodott, az országra — a zsidók rendkívül nagy örömeire — az egyházi átkot kimondá; rendelvén: hogy a boldogtalaná vált hazában egy pap sem merészeljen isteni szolgálatot tenni; megtiltotta az esztergomi és kalocsai kerületekben a szentségek kiszolgáltatását, a halottaknak egyházi szertartással való eltemettetését és a harangozást; ezeken fölül Dónes nádort, a baj főokozóját és Sámuel kamarai grófot egyházi átok alá vetette, mivel a zsidók és szaraczeneket leginkább támogatták.

E szokatlan intézkedések következtében mély gyász és elkeseredés borítá el az országot, mit Endre is annyira szívére vett hogy pápához IX-ik Gergelyhez fordult kérvén őt: miszerint az egyházi tilalmat szün-

tesse meg; ki ennek folytán Jakab prenestei püspököt szentszéki követül küldé Magyarországra, ki a királlyal Beregvármegyében a beregi erdőben találkozott, hol ez, nagy sereggel az oroszoknak a katolika vallás elfogadtatása végett tett útjában, e vidéken átvonulván, pihenés végett a mai Lányfalvától 2500 lépésnyire nyugatra a „király szék“ nevű 225 méter magassági ponton vonatván fel fényes sátorát, míg serege: a beregi erdőben egész a Kigyós és a mai Nagy-Bereg mezővárosig elnyúltan táborozott

Ez érdekes ponton tette le a király az esküt arra: hogy a keresztény egyház jogait védeni, hogy a zsidók és szaracénnsokra a közjővedelem kezelését többé nem bizza; hogy intézkedend: miszerint ezek bizonyos külső jelek által a keresztényektől könnyen megkülönböztethetők és mindenkor felismerhetők legyenek, hogy semminemű keresztény szolga személyzetet ne tarthassanak; a zsidók és keresztények közötti házasságok mint tilosak. szabadság és jószágvesztéssel büntetessenek, az egyházak számára meghatározott járulék el ne vonatassék, a házassági ügyek egyházi hatóság alá tartozzanak, s az egyháziak adóval ne terheltessenek és illeően tiszteltetessenek.

Az esküt Endre a pápai küldött Jakab prenestei püspök kezeibe 1233 augusztus hó 12-én tette le, a kíséretében volt: Miklós főispán, Broch fia Mojs főispán, s ennek öcscei Miklós, Benedek és Sándor szintén főispánok, Miklós tárnok mester, Mihály főlovász mester, Mór tálnok mester, Bagon főpohár mester stb. főurakkal együtt. E megható jelenet tanúi voltak: Klet egri, Bertalan veszprémi püspökök, Mihály prépost, Vincze sóvári főesperes. Jakab benzés csanádi kanonok és mások számosan, végre: Mesku a munkácsi várnagy. Ez egyezmény hű megtartását Béla ifjabb király is esküvel ígéré, ki e nevezetes alkalommal a püspökök közbejárására atyja Endrével is kibékült; Béla kíséretéből a concordatum megtartását még: Perons — Poos — tártárnokmester, Dénes vajda, Mátyás korlátnok, és Lukács szőrényi bán is esküvel ígérék. Ez okmányban ígéré-

Endie: hogy 25 nap mulva, a mint oroszországi hadjáratából vissza térend, minden egyházat az őt illető sójárulék iránt külön királyi levéllel biztosítand. Eme nevezetes eseményi hely, azóta „Királyszék“ nevet visel.

Ez alkalommal a király itt több napig mulatván, a munkácsi várat is megszemlélte, és a szent-miklósi határban tartott vadászatokon mint Mesku várnagy vendége vett részt; Midőn végre a király utját Lengyelország felé tovább folytatta: Mesku diszes kísérettel egész a határig kísérte őt, ősi szokás szerint saját hatósági területén mintegy a biztontág jeléül mindig a király előtt lovagolván.

Elhúnyván Mesku 1240 táján már Fabián, Aladár nevű fiát látjuk a munkácsi várnagyságban, a mikoron a lithvániaiak rontottak ismét az országba; de nem többé a vereczkei soroson, hanem az Ung völgyén át, s Ung, Zemplén és Abauj megyéket dúlták fel.

A királynak későbbi intézkedés folytán megkülönböztetésül a zsidók: sárga, az izmaeliták pedig világos zöldszinű kaftánt tartoztak viselni.

A mongolok nagy kánja miután kínai hadjáratából Kapcsak hazájába az „aranyhorda birodalomba“ visszatért, Pekinget, Perzsiát, később pedig Dnieperen átkelve Baskiriát és a nagy Bolgárországot meghódíttatá 1238-ban Batu kánnak parancsot adott: az évekkel az előtt a vereczkei sorosban megsemmisített fajrokonai megboszulására; minekfolytán: Batu kán hordái féket nem ismerő áradat gyanánt Oroszországba özönlöttek, Moszkvát felégették, déli Oroszországot és Lodomeriát megszállották, minekfolytán az előlük menekülő kunok Magyarországra futottak, és a győzhetetlen tatárokról rémhireket terjesztettek, kik Gácsországon át hazánk felé közeledtek; 1240-ik évnek keménytelén — úgy karácsony tájban — nem is késett IV-ik Béla király a várt betörés ellen gátokat vetni az ország keleti széléin, a határokat megerősíttetvén különösen a Bes kid-Osztra és alsó vereczke felőli átjárást is bevágatni el nem mulasztá.

Ezen kívül a nemességet és a munkácsi várnépet teljes fegyverbe állítva a Krajnákok megerősítésére a határra, de leginkább a fenti átjáróra rendelé; és ezek élelmezésére a szükséges intézkedéseket is megtévé.

A mindig szomorú jel gyanánt szolgált véres kardot is körül hordoztatá az országban, de nem nagy eredménynyel, mivel az elpuhult főnemesség tétlenül vesztegelt jószágain, s a vészhireket koholtaknak nyilvánítá. Arnold : az ország nádora, a gyorsan összeszedett csekély erővel szintén az alsó-vereckzei szoroshoz rendeletett, mivel a betörés minden valószínűség szerint innen, mint a merről még eddig minden keleti népek jöttek, váratott.

Ez úttal azonban — eddig ki nem derithetett oknál fogva — lehet, hogy neszt vették az erős védelmi előkészületeknek, vagy talán a babonás előítélet készítette a mongolokat, a fajrokonaira oly végzet-szerűvé vált vereckzei szoros kerülésére, vagy : — ki tudná azt eltalálni, hogy mi ? tény : hogy az ide vezető iránytól egyszerre gyorsan eltértek, és a mai Uzsok s Alsó-Vereckze között a határt szelő úgynevezett : „Oroszok utján“ „Ruski-put“ — betörve, a „Polonia-Rovna“ hegy alatt — ennek nyugoti oldalán — az Ung völgyébe, tehát nem mint sokan hiszik és állítják : hogy Sztry és Lubience felől Alsó-Vereckén át. Munkácsnak, de igenis : Chirow, Sambor és Stare-miasló felől az úgynevezett „Ruszi Puton“ át Ungvárnak rontottak ; honnan meg a Tisza és Hernád között egyenest Miskolcz, illetve az örökké gyászos emlékü „Muhi“-nak tartottak ; így : Munkács-vára csak később nyert szerepet, a mongol áramlat által üldözött, befogadott és megvédett beregiek oltalmazása által, a mennyiben a „tüzzel-vassal“ pusztító tatárok elől menekvőket nemcsak, hogy befogadta és megvédte ; de a külön-külön csoportokban szerte szágúldozott hordákat, a várbeliek „lesbe-csalva“ nagyobb részt lekaszabol-ták, — zsákmányaikat elvették, s rabszíjra fűzött és magokkal húrezolt számos foglyaikat kiszabadították ; Miután e tájra aránylag csak kevés horda jutott, a

mennyiben ekkora már az egész országban szélylyel osztottak, a vár, nem lett ostromolva, a város azonban teljesen elpusztult, a mit talán részben fekvésének is köszönhetett, mert a mint ismeretes: azon időben e vidéknek még síksága is sűrű erdővel volt: ugyan borítva, de e mellett még nagyban vizenyős talajjal is birt és a Latorcza áradásai, gyakran előntének. Aladár várnagy tehát elég könnyen át esett e lesújtó országos csapáson, sőt még ezután is mondhatni, „mind a sirig“ tartós békességnek örvendő sütkérezett, Mesku nagyapja dicsőségében; Alig lévén más gondja, egyetlen fia Simon — azon korbeli fogalmak szerinti — nevelésénél; — Atyja halála után tehát Simon jutván — törvényszerinti, illetve: örökösödési jogon — a várnagyságba, ki 1270-ben nem tudni mi oknál fogva „hütlenségi bűnbe“ esett, minélfogva menekülni volt kénytelen, mert V-ék István király rangja és javaitól megfosztva őt „fejvesztésre“ íteltette. Elvett javait; a király Mihály comes, Endre fiának adományozta, és munkácsi várnagygyá Bertalan vitézét nevezte ki. E várnagynak is a Várdaiakkal gyűlt meg első sorban a baja, mivel ezek újra egy várat építettek, csak hogy ezúttal, nem a Borsova partján, hanem Nagy-Beregnél a Kanferton; ez tehát újra okot szolgáltatott az egyenetlenkedésre, mivel Bertalan minden áron le akará romboltatni, a Várdaiak pedig folyton Imre király kiváltsági levelével állottak elő, mely szerint saját költségükön tarthatnak fenn várat; ezt Bertalan sem voná ugyan kétségbe; csak hogy ő csupán „lakvár“ „várak“ vagyis „várkastély“ engedélyéről birt tudomással, minélfogva e vitás ügy a király elé jutott; mit IV-ik László akként intézett el: hogy a Várdaiak tisztán saját jóvedelmükből várkatonákat is tarthattak. Erre a Darócziak is vérszemet kaptak, és ők meg a viz borította dédai határban építettek egy alig 50 lépés átmérőjű, hármas földsánczezei körülvelt — miniatúr — várat, melybe észak és déli irányból 3—400 lépés hosszú palló vezetett az ingoványos mocsáron át, s miután e váracs „köralakú“ volt, a néptől „Kriva“ nevet

nyert. Bertalan várnagynak ezt is hírül hozták, mit ő haladéktalanul meg is szemlélt, melyben úgy látszik, nem látott vetélytársat, mivel ellene semmi óvást nem emelt; legalább ennek nyoma nincs — 1284-ben újra vész fenyegette a mongolok által évtizedekre megbénított szegény hazánkat, a mennyiben: a nogaji tatárok a litvániaiakkal szövetkezetten készültek betörni, de IV-ik — Kun — László Andronicus byzanti császártól idejekorán segítséget kért, és 80,000 főnyi oláh vitézben kapott is, mely hadnak a magyarokkal történt egyesülési híre, a tatárokat e szándékuktól elriasztotta. — A vész ekénti elmúltával, a bejött oláhok honukba vissza többé nem vágytak, minek folytán a király által Bogdán és Drago vajdák alatt Máramaros, Bereg és Ugocsában telepítették meg.

Bertalannak 1287-ben bekövetkezett hirtelen elhúnyta folytán, a király által Tekuz vitéz neveztetett ki munkácsi várnagygyá. — E várnagy szigorú pontossággal szedette be, az esedékes különféle kellékeket, betartván mindennek a maga határidejét, minek folytán a vár szükségét semmiben sem szenvedett, ugyan, de mindamellett prédálást a gondos várnagy még sem tűrt.

Az Árpádok dicső vérének 1301-ben III-ik Endre ez utolsó ivadékábani kimúltával, állam életének új korszaka virradt a magyarra; mely „vegyes házból” választatván dynastait, az európai status-politika változó érdekeibe, mind inkább bevonatva, az örökös változatosság jellegét viselte magán, a mit Munkács vár történetében is hiven visszatükrözve látandunk.

III-ik Endre rögtöni kimúlt, a fejtelenség zavarásaival, és a nemzetre visszaesett király választás jogának gyakorlatában támasztott viszályokkal tölté el az elárvult hont. Az országnak néhány túlhatalomra vergődött főura, mint: Csák Máté, Apor László erdélyi vajda, a németújvári s gütingi grófok, az Omode család, a Brebér grófok stb. a trónkövetelők közt megszólva önhasznuk és hatalmukat tartván szem előtt a hon szent érdekét háttérbe szoríták. A szét ágazó

pártok közül kettő tűnt ki hatalom és tekintélyre nézve: mint főszerep vivő, egyik melynek feje Gergely választott esztergomi érsek, Brebér Pál horvát bán a már megkoronázott Anjoni Róbert Károly, a kihalt fejedelmi házzal nagyanyáról az árpádi Máriáról: V-ik István leányáról: rokont törekedett szerezve a szent széktől is, a trónra emelni; — a másik, hazafiasabb-párt, Csák Máté és a kalocsai érsek vezérlete alatt, vonakodván a pápa kegyenczét — féltékenyek lévén szabad választási jogukra — elismerni, az Árpád házzal rokon fejedelmek közül, Venczel cseh és lengyelhon királyát, Kunigunda IV-ik Béla unokájának fiát, — kitől miután rútúl rászedetvén, amennyiben ez, még a szent koronát is magával vivén az országból, — Ottó bajor fejedelmet szintén IV-ik Béla unokáját hívták meg a királyságra; — de a hatalmasabb Anjon pártnak, kivált midőn Ottó 1308-ban szintén idehagyta a tőle idegenkedő hazát, végre sikerült különösen Gentilis pápai követ rábeszélése által a pártzajongásokba beleúnt nagyoknak főrészt az 1309-iki rákosi gyűlésen Róbert Károly elismerésére bírni; azonban: habár Károly 1310-ben negyedszer is megkoronáztatott az Apor rabló kezeiből visszanyert szent koronával, a két hatalmas főúr Trencsényi Csák Máté, ki Komáromtól a kárpátokig kényúraskodott egyrésztől; Omode nádor pedig másról, megvetették Gentilis bibornok a pártosokra kimondott egyházi átkát. Csák ezután is egész 1318-ban bekövetkezett haláláig ellenszegte magát; Omode azonban később elismerte ugyan Károlyt királynak, minde mellett ellenségként zaklatta a felvidéket, s a gölniczbányai lublói és a munkácsi stb várakat a király nevével élve, s magát hamis okmányokkal igazoltan, a király által teljhatalommal felruházottnak kiadva álnok és ravaszsággal hatalmába ejté; s azon várnagyokat: kik Károly király iránt hűséget tanúsítottak elkergette, — így járt Tekuz is — kinek helyébe Demeter hű emberét nevezte ki várnagygyá. De nem sokáig örvendhetett Omode Munkács-varának, s a többi erőszakkal vagy álnoksággal kézre kerített birtokoknak, mert mi-

dön Kassát is erőhatalommal bevenni igyekezett, a kassaiak ellene emelt fegyverének áldozattul esett; Omode özvegye és Csák pártjára állott fiai: János, Miklós, Dávid és László, minden atyjok által jogtalanul elfoglalt királyi jószágokat így Munkács-várát is, kiadni kénytelenítették, minek folytán ezek újra visszaszállottak a koronára. 1312-ben Csák Máté ki Trencséntől a Dunáig hatalmaskodott s Ung- és Beregmegyékben is birtokolt, néhai Omode fiaival szövetségbe, s a király ellen fegyvert fogott; e lázadás folytán a vár a megyei nemességgel a király mellett — annak táborát követve — tüntetett, így Dancs mester Tamás fia, ki a június 12-én Rozgonynál vívott ütközetben hősiessége által kitűnván, a miért az Omode család birtokához tartozott Barkaszt nyeré jutalmul úgyszintén: a Somosy és Péchi családok is, jelesül Péchy Lukács — Gergely és Péter a beregi várnagy is, kik ez ütközetben több más kiváló nemesekkel együtt életüket áldozák;

Idővel Róbert Károly uralkodása kétségtelenül megszilárdulván, a Lengyel és Oroszország irányábani politikája folytán Munkács-vára és vidékére különös súlyt fektett, s az ország észak-keleti szélére nézve erős védelmi támpontul szolgáló Munkács-várát kiválóan megerősítetté; a mennyiben a vár által észak és déli irányban képezett „hosznégyszög“ kelet és nyugoti oldalai közepén egy-egy két emeletes négyszegletű valamint az egyetlen bejárat felett szintén egy ily „örtornyot“ emeltetett, honnan a kaput igen előnyösen lehetett védeni, ha ugyan a támadó, a védők rendkívüli és óriási hanyagsága folytán, csodák-csodájára ide juthatott volna. 1320-ban a szomszéd Ung és Zemplén vármegyékben kiütött néplázadás ide is átszivárgott; a felkelt orosz ajku lakosság élére Pető Péter ungi és zempléni főispán állott, kit személyes érdekei annyira elragadtak: hogy nem átalotta a szomszéd galicziai oroszokkal egyesülést, és a megye északi részét háborgatni, sőt azon vakmerőségre is vetemedett: hogy a munkácsi várat hatalmába keríti, miről Tekuz várnagy

midőn értesült, Petőt megelőzve, s sáfárszékéből alászállott, s a felkelők táborát meglepte, szétugrasztotta és felpredálta, s tetemes zsákmánynyal tért vissza várába.

Pető szétrobbantott hadát összegyűjtve, tovább állott; s később Dausa — Dózsa — erdélyi vajda által teljesen leveretett. Ezt megelőzőleg azonban; Demeter az Omodeus nádor-féle várnagy, ismeretlen módon és helyre eltűnt, és Tekuz, ki a királyához hűsége miatt lett Omode által elkergetve, újra visszanyerte, mindig jól betöltött várnagyi állását; melyben — előre haladott aggkora miatt csak 1321-ben váltatott — királyi rendelet folytán Tamás mester, bereg- és ugocsai főispán által — fel.

Tamás mester, a mint láttuk egyszersmint bereg- és ugocsai főispán is volt, a mi azt bizonyítja: hogy a „várnagyság“ diszes hivatal lehetett, mivel gyakran mint itt is a megyei főispáni méltósággal egybe kapcsolva találjuk.

Hat év múlva Piliskei Pál fia Beregi Dezső lett Tamás mester utóda mindenben.

Midőn pedig Ottó Károly, az Anjou háznak sarja Erzsébettel, Lokietek, Ulászló lengyel király leányával házasságra lépett; a lengyel korona is a magyarhoz kapcsoltatott; mi végből: a fejedejmiház, a szomszéd Lengyelországgal gyakran érintkezve, itt a határ szélén Munkács-varában többször tartózkodott, s így azon gazdagság és fényből, mely az országra szétáradt, némi rész e megyére is kisugárzott, minek folytán e vidék anyagi és szellemileg emelkedési lendületet nyert.

Főleg Erzsébet volt ennek fő életetője ki a műveltség és felvilágosodás terjesztésére, a kor akkori szelleméhez képest az által tett nevezetes intézkedéseket: hogy a megyében több kolostort alapított.

Igy a többek közt: 1329-ben Munkácshoz közel, ennek keleti határában a Kerepecz folyócska felett emelkedett egyik magaslaton, mely akkor sűrű tölgy erdővel borított vadon volt, a „Pálosok“ részére is alapított egyet miről e hegy maiglan „Pál-hegynek“ neveztetik.

E kolostor, mely valószínűleg, az akkori divathoz

képest, fából lehetett építve, s a Pál-hegy észak-nyugoti sarkán, szeliden emelkedő lejtőn állott, alatta dús tenyészetű halastóval, melyet midőn később a rend megszűnt, a vár urai foglaltak el, és ezentúl a halastó — termelésével — a vár asztalát volt hivatva minden időkbén — egész II-ik Rákóczy Ferenczig — a parancsolt és szükséges mérvben ellátni.

Róbert, másként: Nagy Károlyt 1342-ben I-ső vagy Nagy Lajos követte a királyságban, ki a többi országos gondok között Munkács-váráról is megemlékezett, nevezetesen: az eddig önkényt adózott községeket a munkácsi-várnak — „ad castrum Monkach“ — mint királyi tulajdonnak beszolgáltatandó különféle cikkek szerint osztályozá, s ezt királyi rendelettel egyszerűsrimindenkorra kötelező erejűvé is tevő; mivel az ősi „önként-adózás“ rendkívüli sok kellemetlenségnek lett okozója, majd a várnagyok, majd ismét a lakosok alkalmatlankodtak különféle panaszokkal, minek folytán a gyakori surlódások elkerülhetetleneké váltak. Ennek orvoslására 1342-ik szeptember hó 2-án Visegrádon kelt kiváltságában — különösen — kiemelve: hogy, mivel Munkács-vára mint „határvár,“ azon bástya: melynek főszerepe az „orosz — lithván — és tatár“ áramlatoktól hazánkat oltalmazni, a mint az előző időkbén ezt már többször meg is tette, miáltal annak is elejét vette; hogy 1241-ben a mongolok az országot innen áraszák el stb.

Megérdemli tehát: hogy különös kegyelemben részesülendő, évi szükségleteit, a területébéli város és községek — minden további huzavona nélkül — rendes időben beszolgáltatni, törvénynek tekintsék. Így például: Luprechtszász vagy Lampertháza a mai Beregszász szabad királyi város — „libera civitas nostra“ — köteles évente 10 ötven köblös hordó bort beszolgáltatni; állott pedig 1 köből 10 pint az az: 20 itczéből; e szerint az évi szállítmány kitett: 10000 itczét a mi — 5000 pint — 125 akó, — 7050 liter — 70.50 hektolitert stb.

1351-ik évben midőn Lajos király a litvánok ellen indult, seregéhez a várnagy parancsnoksága alatt a munkácsi várőrség is csatlakozott.

Erre nézve a „dubniczi évkönyv“ megjegyzi: hogy 1352-ik márczius hónapban Lajos király a határszéli Belcz-vára alól hol az ostrom alatt megsebesülvén, majd életével áldozott — vissza fordúlt kíséretével, melyben különösen Moroczok (Marocsa beregi főispán) Mária királyné főlovász-mestere, Lacz fiai Miklós és Pál és Laczfői István fiai Dénes és Miklós, valamint: János fráter áldozár, a király gyóntató papja s történet írója kiemeltetnek; Fejér Oroszországon és Lodomérián s az Olt és Szeret folyón át — melyet „hetvennégyezer“ úsztattak keresztül — a ruthén havasokhoz (határszéli Beszkid hegységhez) értek, e vadon tájon — t. i.: a Beszkidtól a Latorcza vagy vicsai völgyön át Munkácsig terjedő — 70—80 — kilométernyi — akkor teljesen úttalan — és járhatlan vonal értetik, melyen az átkelés őszkor és tavasszal maiglan is veszélyes és nehézkes, négy napig a legnagyobb erőltetéssel haladtak, s élelem szűke miatt, csupán némi csekély „hüvelyes veteménynyel“ táplálkoztak, és annyira kimerültek: hogy lovai-ikból négyszázat hátra kellett hagyniok, ezeknek galyrüggyökön kívül más takarmányt nem nyujthatván; miközben a harczosok szintén sinylődtek, és egyesek annyira kimerültek: hogy például, a nevezett áldozár, a szenvedett éhség miatt a lóra önerejéből sem felülni, sem róla leszállani nem birt. Végre azonban Munkács-vár tájára kijutván; az itteni várban — castrum — nagypénteken (in die Parasceve) április 6-án megszállottak, és fáradaimaikat némileg kipihenték: honnan nemsokára a király Nagyváradra ment, hol Szent László sirjánál „arczra borúlva“ adott hálát szerencsés megmeneküléséért.

Ugyanez év folyamában a Kejstut másképp Kerstut litván fejedelem Lajosnak viszonzásúl a krimi tatárokat felhívta segítségül hogy az országba berontani segídkezzenek; minekfolytán ezek előbb Podoliába, később Erdélybe és Magyarország észak-keleti részébe különösen Munkács-vár vidékére becsaptak, de az erélyes Dezső várnagy már készen várta őket, s a podheringi szorosban szétverte seregöket, mely alkalommal a tatároknak

„Athlamos“ nevű fejedelmöket is elfogva a várba vitetvé, és ott lefejeztetvé. Ugyan ekkor Lajos király a múlt évben elfoglalt veres Oroszországot is Kázmér lengyel királyra ruházta oly feltétel alatt: hogy magtalan kimúlta eseteére ezzel Lengyelország is szálljon a magyar koronára; Galiczia és Lodomeria pedig azonnal adassék át a magyar királynak: A litvánok azonban ennek ellenszegültek, minek folytán Lajos 1354-ben tekintélyes sereggel — köztük ismét a munkácsi várórség várnagyostól ment ellenök, s őket engedelmességre készítette.

✕ A hatalmas Nagy Lajos király ezúttal a megabolázott litvánok közül magával hozta „kezesül“ Koriatovich Tódor litvániai herceget, kit hogy a lengyel tartományok birtoklata megszilárdításában eszközül használhasson: a Braklaw nevű várban kötött szerződés értelmében az 1354-iki őszön munkács-vári hercegi czimmal és uradalommal, valamint Zemplén és Máramarosban több jószággal megajándékozott; s így magához édesgetett; minek következtében Koriatovich: a Nagy Lajos királynak átengedett Podoliából fényes kísérettel az országba jött, és új birtokát elfoglalta, s a vele jött 40.000 főnyi nowogródi népét pedig birtokán elosztva megtelepíté, és miután új birtokait sorra járva megismeré: a hol nagyobb részt „hagyott mindent a régiben“ újra visszatért litvániai ügyeinek végleges rendezése végett régi honába; — Itt szándéka végrehajtása közben azonban Vitold litván fejedelem által elfogatott, és állítólag: „adó hátralék“ megtagadása miatt elzáratott, a mi téves állítás lehet, mert egy herceget egyszerű adó megtagadásért, még az akkori időkben sem igen zártattak el; különösen oly hosszú időre mint ő fogva volt. — 20 évig Vlnában! — Hanem igenis elzáratott „honárulás czimen, mert földieit ráfogták hogy „kémkedni“ jött vissza, és az egész országot Nagy Lajos magyar király kezére akarja ját-zani stb. — 1397-ben végre Zsigmond királyunk közbenjárásával magát teljesen tisztázva, szabadságát újra vissza nyerte; — mely alkalommal ártatlanságának elismerése, és évtizedes szenvedéseiért — „engesztelésül“ — nemzete által ünnepe-

tetett; a mivel ő azonban nem sokat törődött, és sietve elhagyta hazáját, s Magyarországra jöve számos rokonait, Vaszil herceget, Pan Ondrejt, Kaffai Helelét stb. is magával hozta, és Zsigmond király által néhai Nagy Lajos király adta jogaiban végleg megerősítettet, minek folytán azonnal birtokai rendezéséhez látott. Előszöri itt léte óta a munkácsi várnagyságból már három férfiú — u. m.: Beregi Dezső Baganya fia János várnagy és Mihály alvárnagy — kihalt, és mire Koriatovich a várba szemlét tartandó újra eljött: már Rácz Miklós volt a várnagy, kinek a herceg kinyilvánítá: hogy a hajdan erős vár, mely bevehetetlenségéről volt híres, többé nem megfelelő, mivel falai az újonnan — 1360 — feltalált löpor által kidobott ágyú golyóknak ellentállani képtelenek, és a meglévő lörések sem felelhetnek meg az okvetlenül beszerzendő ágyúknak, tehát: az átalakítás és újonnan felszerelése a várnak immár múlhatlanul szükségessé vált, a mit különösen sürgössé tett: az 1395-iki szerencsétlen nikápolyi csata is, mivel köztudomású: hogy e szomorú eset lett Európában a télhold hatalmi hajnala; — Az átalakítások megkezdése végett tehát: a királyi engedély sürgősen kikérendő; a mi megtörténvén az engedély megadatott, s így: a munkálatok 1398 tavaszán „megyei közérő“ közreműködésével haladéktalanul megkezdettek, és az 1400-ik év ősz végére már teljesen befejeztetett.

Állott pedig ezen átalakítási munkálat annyiból: hogy az ősi falak, bástyák, és tornyokat — mivel a meredek oldalú sziklahegy környöskörül, de különösen az északi oldalon omladozni kezdett a mi a várat leomlással fenyegette — teljesen lehordatá, és a várhegynek omladozó párkányait lefejteté, miáltal a hegy tetéjének térfogata is kisebbre vált, oldalai pedig lejtésre egyengettettek, a mi maga után vonta: hogy az új falakat jóval beljebb kellett emeltetni, mint a régiek állottak, miáltal a vár belterjedelme az eddiginél sokkal szűkkebb lett ugyan, de ez által ismét lehetővé vált: az új körfal tövében kívülről a sziklába 18—30 könyök 5.70—9.50 mtr mélységű átlagos 25—73 könyök

8—12—22 sőt néhol: 23 méter szélességű sánczot vágathatni; E sánczozatnak külső széle, a várhegy oldalainak lejtőssége folytán természetesen nem lehetett mindenütt egyforma mély illetve magas, hanem amint a hegy alakzata azt épen megengedte, tehát: hol alacsonyabb — hol magasabb, illetve: hol sekélyebb hol mélyebb, minek ellensúlyozásul: kézilőfegyveresek számára „lövész padkák“ futottak körül. Az új falazat zeg-zug vonalban, tehát „fűrészmű“ alakban 9—17 könyöknyi 2.85—5.50 méter vastagságban, és átlag 28—30 könyöknyi 8.85—9.50 méter magasan, mész — fűsz — homok és vízből készült ragasz vagy: tapasztszal összefoglaltan rakatott, melyen két sorvást „lőveg állás“ és a megfelelő pontokon czélszerű „lörések“-kel ellátott hegyes csúcsokban kiszögelő 6 bástyát alkalmaztatott. Ez alkalommal a „kapu-nyílása“ oly széles és magasra hagyatott: hogy azon lovasok sőt: járművek, is kényelemmel bejuthattak, ennek két oldalán pedig: gyalogosok számára hagyatott egy-egy kis ajtó, a kaput erős felvonóhid zárta el, ezenkívül egy különféle alaku és irányú lörésekkel ellátott négyszegletű „erkélyes-torony“ is védte. Ezen új falazatok által körülzárt belső térséget, két ugyancsak a sziklába vájt mély keresztbefutó derékszög és ív alakban változó s a külsővel egyforma méretű sáncz és kettős egymásfölé emelkedő kőfal három részre osztá, melyek végső részei — udvarai — körülbelül egyformák, a középső rész ezeknél azonban jóval kisebb volt. Egyik részből a másikba való juthatást — a sánczokon át — felvonó hidak tették lehetővé; az északi rész volt a legmagasabb, minélfogva „fellegvár“ nevet nyert, a hol Koriatovich egy rendkívüli szilárd, emeletes, diszes tornyokkal ellátott „lovagkastélyt“ palotát építtetett, melynek mind a négy oldala körülbelül egyforma hosszúságú volt, és e mely már magában véve is: — erős sáncza, és falai valamint: sűrű löréseinél fogva — egy valóságos „kis-erőd“ jelleggel bírt, honnan az alantabb fekvő kétudvart teljesen „uralgni“ lehetett; ez utóbbiakban különféle tár- és lakhelyiségek építettek; végül: a „fellegvár“ udvarának nyugoti oldalá-

ban a herczeg egy 270 könyök \equiv 85.32 méter mélységű és 7 könyök 2.21.2 méter átmérőjű négyszegletes kutat vágatott a sziklába, melynek felső része a kút kávjának alsó szélétől lefelé számítva 42 könyök 13.26.2 méternyire, 2 méter átméretben faragott nagy koczka kövekkel kerekre van kirakva lejjebb azonban csak a természetes szikla képezi a további négyszegletű „oldal-falazatot”; a kút fenekén déli irányban a szikla alá egy 15 könyök 4.74 méter hosszú, és 7 és fél könyök 2.39 méter széles, — északi irányban pedig: egy 7 könyök 2.23 méter széles és 9 könyök 2.85 méter hosszú vizgyűjtő medence van 5 könyök 1.61 méter mélység illetve magassággal vágva. E vizgyűjtő medencéről a monda azt tartja: hogy ezek ostrom idejében kijárók lettek volna, vagy hogy legalább akartak ilyenek lenni, és hogy az ott levő, s alább említett lépcsők is ezen célra kezdettek vágattatni; később azonban, nehogy az ellenség a vár vizéhez férhessen. az eszme kivitelét abban hagyták.

A kút alsó részében — úgy az egész mélység utolsó hatodának kezdete táján — a sziklába, vágva 4 könyök és 4" \equiv 1.40 méter széles 24 csiga lépcső látszik, melyeknek valódi célja vagy rendeltetését eltalálni igen bajos; lehetett: hogy egykor a víz felszine itt volt, és a vizet lépcsőkön akarták felhordani mivel megfelelő erős és hosszúságú „gúzat” vagy „hárskötelet” készíteni képtelenek voltak, vagy talán még a kút vágása közben jöttek arra a gondolatra: hogy a szikla darabokat (ugyan-csak a fenti, vagy azon oknál fogva: hogy az egyes törmelékek esetleges visszahullása az alatt dolgozókat ne háborgassa) vállon hordják fel; de mivel meggyőződtek ennek kivihetetlenségéről; a további lépcső vágást abban hagyták. Lett légyen különben bár mi más az inditió ok: tény hogy a 24 lépcső ott van: mindazonáltal igen különösnek látszik: hogy nem fölülről lefelé, de ellenkezőleg kezdték vágni, mely körülmény a kutató elmével még azt is sejteti: hogy talán a kútban működtek menekvés vagy szabadulási vágy által ösztönöztetve kezdték e reményteljes út vágását. A

hagyomány e kutról azt tartja: hogy egykor a Latorczával, mesterségesen készített csatorna által összeköttetésben állott, mit azzal akar igazolni: hogy a kútba eresztett kacsá, innen kiúszott a folyóba!?

Hát: e mesébe való beszédre nem mondhatni egyebet: minthogy valóban „kacsá“!

Mindazonáltal a hagyomány tudtán kívül és igazat mondhat, mert ha figyelembe vesszük, hogy a várhegy csúcsa 188 méter magasan áll a tengerszine fölött, a várhegy lábát környező síkság pedig 120—121 méternyire, kitetszik: hogy e hegy 67—68 méter magasan emelkedik a közvetlen környező síkságból ki; míg a beléje vágott kút: 85.32 méter mély; tehát: a hegy magasságát 18.32 méterrel túl haladja vagyis ennyivel mélyebben hatol, a hegy alapját képező talajba. Már most: ha ehhez hozzá vesszük, hogy a hegy lábától északra körülbelül 5—600 lépés távolságban folyó Latorcza medrének fenéke 7—8 méternyire van a föld fölülete alatt, azonnal szembe tűnik, hogy a kút fenéke még ennél is mintegy 10 méterrel mélyebbre esik; a mi tehát: mégis csak megengedi azon feltevést: hogy a kút a Latorczával — bár ha nem mesterséges csatorna által is — minden valószínűség szerint, a föld, illetve. szikla rétegein át — összeköttetésben volt vagy talán van is; s ezzel a hagyomány — bár ha csak részben is — némiképp mégis csak igazolva lenne.

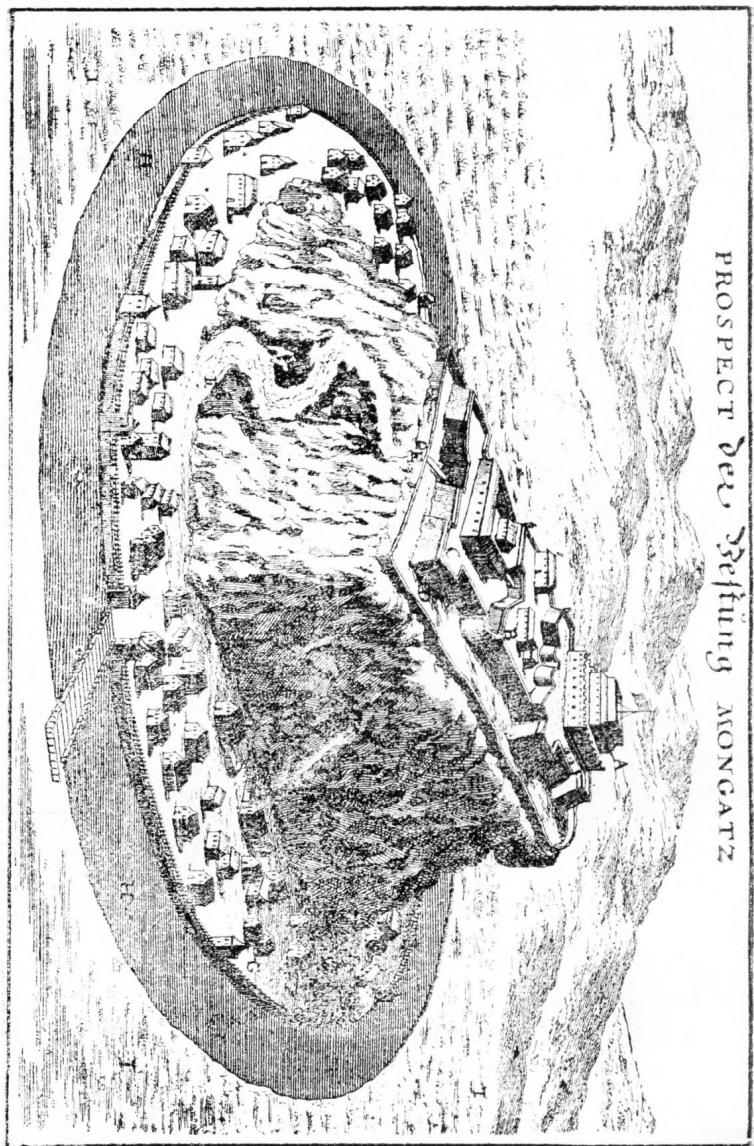
Eltételezve e hagyományos feltevés és vitakozástól, bizton mondhatni: hogy a kútnak a Latorczával nincs semmi összeköttetése, és hogy erre nincs is szüksége, mivel a szikla oly vízdús tartalmú forrásokkal bővelkedik: hogy például: ha e kutat tisztítani akarják, 14 napi szakadatlan víz húzást igényel a víznek kimerése, s csak ezután lehet fenékére bocsátkozni és dolgozni, mialatt a vízhúzást szüntelen folytatni kell.

Egyébiránt e szirt bő víztartalmát az is igazolja: hogy fenn a csúcsán is forrás van, mit a középső udvar észak-nyugoti sarkában levő ugynevezett „barlang“-ban mindenki megfigyelhet, a hol a forrást képező nyílásból a víz, egy facsatornán át az alája helyezett hordóba cse-

peg. E hordó rendszeren minden héten megtelik. A vizet yógyerejének tartják mindenféle sebre, de különösen zemfijis ellen nagy elismeretettel alkalmazták.

Különben e „barlang” faszén kamara gyanánt használtatik. — Mialatt tehát a vár így teljesen átalakult, Koriatovich, a főszerelésről is gondoskodott; hozatott ennek folytán Lübechből 60 hordó löport, 20 darab „Doppelhaken”-t, — ez egy háromlábú állványra, vagy a falhoz erősített 2 méter hosszú 256 grammos ólom golyókat lövő kisebb ágyú volt; ezeken kívül hozatott 12 darab „Falkaun”-t, ez már 2.30 méter hosszú csővel bírt és 3.36 klgrm súlyú vasgolyókat lövő 3—5 méter-mázsa súlyú ágyú volt; továbbá: 12 darab „Feldschlange”-et, ezek „nehéz-lövegek”. voltak, csőhosszúságuk a belőlük kilőtt lövedék átmérőjének 30—50 szeresét tette ki; végre 40 drb. „Hagel-Stuk”-ot és 80 drb. „Stell-Büchse”-t; előbbi olyan „várpuska” volt melynek csőtorkolata „trombita-szerűen” öblös volt, és a beléje töltött szeg és vasdarabokat nagy társégen szétszórva lőtte ki; utóbbi pedig olyan „várpuska” volt, melyet nagy súlyánál fogva, csak az ugynevezett „lövő-villák” alátámasztása mellett lehetett használni; mind a két faj úgy mint az ágyúk, kézi kanócczal süttetett el.

Az imigyen átalakított, és az azon kor legujabbi igényeinek teljesen megfelelően berendezett és felszerelt vár, — már csupán a fentieknél fogva is — régi nagy és jó hírnevét újra vissza nyeré, minek következtében, a külföldön mint „bevehetetlent” nagyon kezdék tiszteletben tartani. Koriatovich e nagy mű befejeztét egy 5 napig tartott mulatsággal ünneplé meg, melyben az összes munkások is részesültek. Ez alkalommal több rendbeli torna játékok is rendezettek, Rác Miklós várnagy is a sorompóba lépett lándzsát próbálni, és Zaplói, Zabló vagy Zapszonyi Menyhért beregi főnemes „forgót” cserélt, mire nemsokára össze is csaptak, de oly szerencsétlenül: hogy Rác a nyeregéből kidobott, és a porondon elterülve, agyrázkódás következtében szörnyet halt; minek folytán a vigalom szomorúsággá változott.



Munkács-vár Koriátovich által átalakítva.

E megrendítő esetből, a babonás herczeg végzet-szerű „isteni-intést“ magyarázott, minek folytán engesztelésül, s kedves Miklós barátja és volt várnagya emlékére: a Csernek hegyen a Bazilita rendbeli Szt. Miklós tiszteletére klastromot építtetett; egyidejűleg Tódor neje Wálha herczegasszony Annus leányával a mai Szarka hegyen emeltetett apácza zárdát, melybe Krakóból hozatták a szent szüzeket.

Kedvencz elhunyt várnagya utódául, a herczeg Kelecsényi Mátyást szemelte ki, a kit — daczára herczegi rokona vágyainak — csakugyan ki is nevezett munkácsi várnagygyá. Az új várnagy mindenkor szíven hordá a vár, és urának érdekeit, minek következtében a megye több főnemeseivel, de különösen Komlóssy Miklóssal jött gyakori összeütközésbe, miből később „erőszakoskodás,“ s Komlóssynak elfogatása és egy évi fogságra, a várba hurczoltatása következék. Ez ellen a rokonok Zsigmond királynál panaszt emeltek, minek az lett a vége: hogy Tódor testvére Vaszil, rokonait: János fiát Szaniszlót, továbbá Jánost, Pétert, Györgyöt és Bogdánt Kövesd és Sarkad községek birtokába iktatták, mely helységek királyi megerősítés folytán Tódor, Vaszil és Szaniszló hű szolgálataiért adományoztattak nevezetteknek.

Zsigmond király, Budán 1401-ben kelt rendeletében utasítja a leleszi konvetet hogy Munkács-vár ura — „Theodorus, dux Podoliae et Dominus de Monkach“ — panaszát vizsgálja meg az iránt: hogy kirsanói Miklós és Imre fiai: Kozma, György, Mihály és János, az András apostol napja körül, fegyveres erővel, hatalmasúl a panaszló herczegnek munkácsi várához tartozó sarkadi — máskép oroszfalvi erdejében — „Ad Silvam ipsus Domini ducis, ad castrum suum „Monkách“ praedictum pertinentem“ — általa építtetett sertés aklokat felégettek, s Borisnak, Iván nevű fiát, és sarkadi jobbágját, „szánalomra méltó módon meggyilkolták“, 1404-ben podoliai és Munkács-vári herczeg s beregi és újvári főispánnak, hű szolgálataiért (a királyi hadseregére, s a vár kijavíttatás és ujonnan teljes felszerelés költségei —

40000 arany — részbeni megtérítéseül) 3000 arany forintot utalványozott a Kassa városára akkor kivetett 20000 forintnyi díjból — taxa, — melyet ő t. i.: Koriatovich Tódor Mária születése napján fölvelt, mint ez a hercegnek a Kassa városi levéltárban „34. sz. alatt“ meglevő $\frac{1}{8}$ ívrétű papíron kiállított eredeti nyugtájából kitetszik, melyen egy 3 cm. átmérőjű zöld viasz kerék pecsétének csomkúlt lenyomata is látszik, t. i.: a czimerül használt hardját villogtató lovagnak balra nyargaló s lebenyvel ellátott lovának egy része. Később ismét a herceg jutott hatalmaskodási vád alá, a Salánki családdal szemben; az ez ügyben folytatott periratokból azonban kitűnik, hogy Tódor 1414-ben elhalt minek következtében a munkácsi vár az özvegy hercegnére szállott, ki is várnagyúl, a már rég óta erre sovárgó kaffai Pán Endre és Helele Sógorait ezen méltóságra oly kötelezettséggel juttatá: hogy egyik a másikat kölcsönösen támogatni, de egyúttal ellenőrizni és tartozik.

Koriatovics Tódort illetőleg, Bazilovics Joan megjegyzi: ily néven két litvániai herceg jött be hazánkba, és pedig: az egyik 1339-ben menekült „Olgerd“ haragja elől hozzánk; a másik — előbbinek unokája — 1395-ben Vitold által küldetett száműzetésbe. Ez téves nézet! mert a jóval előbb sorolt hiteles adatokból minden kételyt kizárólag bebizonyult, hogy csupán csak egy ily nevű herceg jött hozzánk, és hogy 1414-ben bekövetkezett haláláig: kizárólag csak egy ily személyre történhet vonatkozás; például: ha Koriatovics Tódor 1354-ben midőn I-ső Lajos királyunkkal a Braklaw nevű várban szerződést kötött, minek folytán „első ízben“ Magyarországra költözött, csak 25 éves volt, s 1414-ig élt: úgy halálakor 85 éves lehetett, a mi nem rendkívüli életkor; e mellett bizonyít még az is: hogy Tódor neje, Walha hercegnő 67 éves volt midőn özvegyiségre jutott; ámbár a történet és szöveg hagyomány is úgy tüntetik fel, mint nagy életkorú férfit, a mint „képzeletileg“ lefestve az általa alapított csernekhegyi kolostorban is szemlélhető.



KORIATOVICH TÓDOR Munkács-vár újjá teremője.

E férfiú tehát nem lehetett az 1339-ikben állítólag beköltözött hasonló nevű elődének ily magas életkorral unokája, a ki Ugocsa, Ung, Máramaros és Bereg varmegyéikbe még Kún László alatt bejött és megtelepedett oláhok által midőn, ezek a keresztény vallás erőszakos térítése elől Dragos vezérökkel Kunországba, a mai Moldovába költöztek — üresen hagyott 300 helységben 40000-nyi orosz-ruthén-nép-séget telepített; — 1416-ban meghagyja Zsigmond király Budáról a leleszi konventnek hogy a munkácsi várnagyok panaszára Perényi Miklós ellen erőszakoskodásai felett vizsgálatot eszközöljön. 1418-ban pedig Helele mint „*officialis Ducissae de Munkács*“ említettik. Az özvegy hercegnő úgy látszik erélyesen védte birtokait, a mi kitetszik onnan is, hogy a mondott évben Szécsy György és Jakab erőszakoskodás miatt bevádoltatott, a minthogy azon évben Pósházy Mártonnal a leleszi konvent előtt kötött egyezséget aziránt: hogy az utóbbinak, azért mert emberei őt, midőn Dolhai Szaniszló ügyében tanúskodni járt bántalmazták, a beregszászi szolgabírák előtt 46 új forintot fizessen, e fizetés határidejének elmulasztása esetén az összeg kétszeresével fog adósnak tekintetni.

Az erélyes várúrnő — „*ducissa de Munkács*“ — szeretett gyakran kirándulásokat is tenni a várból, de korának előhaladottságánál fogva. az ősi „*serpentin feljáraton*“, mely a vár déli oldalán vezetett fel, és a melyen csupán csak gyalog szerrel lehetett fel és lejuthatni, már többé sem le sem fel menni nem birt, minélfogva Helele egy sokkal kényelmesebbet tervezett, melyen lovagolva és járművekkel is lehetett mozogni, s ez: a még ma is használatban levő, a nyugoti oldalon északról déli irányban szeliden emelkedő és fent a várkapujához kanyarodó 3—4 méter szélességű mindig jókarban tartott út.





II. FEJEZET.

Munkács-vára vissza száll a koronára, jövedelmét később Brankovics György kapja, ki azonban hűtlensége folytán elveszti, minek következtében Ulászló 1440-ben a munkácsi várat Pálóczi Lászlónak adományozá, később ismét Brankovics, és Dobó családnak, majd ismét a Palóczyaknak adományoztatott Munkács-vára; Pár év múlva azonban a nemzeti hála Hunyadi Jánosnak adományozá, Hunyadi János Munkács-vára ügyében tiltakozik, Munkács-váranak rendkívüli javadalmazása Mátyás király rendelete folytán, Munkács-vára Corovin János tulajdonába jut, erről a Csáktornyaiak és Gerébekre, majd Ulászlóra és ennek ne-jére, később Drágffy Györgyre száll. Munkács-vára királyi konyhakert lesz: Tomory Pál — a kalocsai érsek — várnagy a munkácsi várban. Munkács-vára II. Lajos király neje Mária-ra száll, ki várnagyul Büdy Mihályt nevezi ki. I. Ferdinánd és Zápolya János Munkács-várának birtoklása felett küzködnek miközben a várnagyok gyorsan váltakoznak. 1529-ben Munkács-vára Báthory István? birtokába jut, ki e váron tete-mes javításokat eszközöltet, A vár I. Ferdinánd később Izabella öz-v. királyné-ra jut, ki később ismét vissza adta Ferdinándnak, ez pedig Su-raklini Petrovics Péterrel elcserélte. Izabella a munkácsi várban.

Luther és Calvin tana Munkács-várában Forgács Simon Ferdi-nánd vezére a várat eredménytelenül ostromolja, Nagylaki várnagy a várat sánczczal övedzi, e sáncz belső partján később palánk vonatott és beltere tábor helyül használtatott. hol idővel kunyhók és házak ke-lteztek, Munkács-vára Dobó Istvánnak adományoztatik, később Zá-polya János-ra száll: Schwendi és Forgács Munkács-várát megszállják és beveszik, Miksa király a rommá lövetett várat — állami költségen — közérővel helyre állíttatja, Mágócsi várnagy a várat haszonbérbe kapja; a várbeli épületek értéke megállapíttatik, gr. Rákóczy Zsigmond házasság útjában a vár és uradalma gondnokává lesz. Báthory Zsig-mond mint Munkács-vár birtokosa. kit e minőségben Bocskay István követett, a vár birtokaihoz tartozó községek összeírása, Eszterházy Mik-lós házasság útján a vár birtokába jut, kitől Báthory Gábor erdélyi fejedelem-re ruháztatott, ki e várat meg is látogató. Brandenburgi Ka-talin — Báthory György özvegye — a várat Rákóczy Györgynek át-engedi.

A XV. század elején. Europa nyugalmát a török háború kezdé feldúlta; — Bajuzid az alduna vidékét pusztította, és a havasalföldi Dán nevű vajdát is elűző, ki Lazarovics István, s ennek unokája Brankovics György Ulk fia szerb despotával Zsigmond királynál keresett segédelmet, felajánlatván a kölcsönös védelmet, minek folytán a „véd és dacz“ szövetségi szerződés Tatán meg is kötöttet. 1427-ik június 19-én Lazarevics elhalván, a tatui egyezés szerint Brankovics, Nádorfehérvárt s a többi már az előtt Magyarországhoz tartozott végvárakat Zsigmondnak átadta, a miért kárpótlásul, évenként 50000 aranyat jövedelmező jöszág és várakat nyert ajándékul, ezek voltak: Szolnok, Kölpén, Szalánkemén Tokaj, Becse, Világos, Regéc, Szerdahely, Szatmár Debreczen, Túr, Csötörtökhely, Tiszavarsány, Böszörmény és végül az időközben uratlaná tett, s a koronára vissza szállott Munkács-vára, a hozzá tartozott uradalommal együtt.

Ezen adományra vonatkozó okmány szerint Munkács-vár uradalmához tartozott: „Munkács városa, Szász, Vári és Bereg mezővárosok, Rákos, Iványi, Iznyete, Gut, Ujfalu, Jánosi, Déda, Egregy-Ujfalu, Ruszkócz, Gát, Lauka, Buboliska, Lohó, Oroszfalu, Bárháza. Pistrfalva, Medenceze, Ardánháza, Lucska, Leányfalva, Kerepecz-ujfalu, Oláhkerepecz, Kereczke, Drágabartfalva és Kusnicza helységek a fornoszi részek, munkácsi, százi, gúti és gáti vámok, és a várii rév.

Brankovics ez alkalommal Dorog, Kálló Böszörmény és Nánás városokban számos szerb családot telepített, kik ott maiglan is élnek, s a munkácsi görög-katholikus püspökség alá tartoznak, de időközben teljesen elmagyarosodtak, kivált a Bocskay-fele hadjárat idejében, midőn a XVII-ik század elején, a „vitéz hajdu sereget“ állandóan kiegészíték,

Brankovics, ki országgyűlésileg a bárók közé sorolt, hatalmas főnemes volt, ki saját neve alatt tett „bevallást,“ útközetben saját bandériumával harczolt, sőt: a kormányzóságra is Hunyady Jánossal egyszerre jelöltetett ki; később azonban meggyült vele a jó ma-

gyaroknak ügyes-bajos dolga, mert fájának természeténél fogva állandó hűség és hitet nem ismervén, majd a törökhöz, majd ismét a magyarokhoz szított, a mint saját érdekéből kifolyt körülmények és nem ritkán vérmes reményü haszna igénylék, így: midőn Zsigmond 1428-ban Galambóc várának visszafoglalására jött, hada a Dunán túlra szoríttatván, a Szerbiába nyomult Murád szultán már ekkor hűtlenségre bírta Györgyöt, sőt 1432-ben a Zsigmonddal kötött szerződéstől elállani, s leányát a „szép Miliczát“ Murádnak nőül adni kénytelenített. Végre azonban: a török is „átlátván a szítán“ 1438-ban kiüzé őt Szerbiából, minekfolytán magyarországi jószágain húzódott meg. Ismételt hűtlensége folytán azonban birtokaitól itt is megfosztatott, és miután 1439-ben Albert király alatt azon törvény hozatott: hogy minden idegenek jószágai belföldieknek adattassanak: a György szerb despota által birt munkácsi-vár és ennek uradalma, Palóczy László királyi ítélő mesternek adományoztatott. Ugyanis: Ulászló király 1440-ik július 26 Budán kelt rendeletében a leleszi konventnek meghagyta: hogy a Brankovics György hűtlensége folytán visszanyert munkácsi birtokot Palóczy Lászlónak mint életfogytaig birandót ünnepélyesen átadja, és abba törvényesen beiktassa. E parancsban királyi emberekül: Barlabási Vincze, Gúthy János, Csarnavodai Kizogon, Kölcsény János, Várdai Miklós és Domokos ajánlottak. A beiktatás minden ellentmondás nélkül ment végbe.

Később viszálykodás támadt a Palóczy család tagjai közt, nevezetesen: László „Palóczy Máté“ fiának, Simon, Péter és Jánosnak, munkácsi, pataki és ujhelyi birtokaikat, továbbá a beregi Derczen Csomonya és Dobrony helységeket feldulatván, minek következtében 1441-ben azon királyi parancs menesztetett a leleszi konventhez, Palóczy Simon királyi főlovászmester javára, hogy a P. László — Imre fia — részére tett, s Munkácsvárára vonatkozó beiktatásról szóló bizonyítványt ennek ki ne adja, mindaddig: míg ő felsége az ügy állásáról kellően meg nem győződik, s máskép határozni nem fog. Ez évben azután László az erőszakoskodásért el is ítéltetett. De

azért több helység továbbra is a Palóczi család kezén maradt, minek folytán Csaholi János — Brankovics tiszte — azért mert ura jószágainak egy részét a Palócziak bitorolták, boszúból ennek Ardó, Derczen, Szerednye, Ignéc, Csomonya, Dobróka, Orlova, Horlyó, Mogyorós és Lengyelfalva helységeit évente megtámadta, és rendesen feldúlta, a miért végre — 1453-ban — Palóczi Simon panasza következtében elítéltetett.

Idők multával Brankovics újra „köpenyt fordita“ és annyira hízoggett Hunyady kormányzónak, hogy ez, a multakra fátyolt dobva, a feléje nyujtott „béke-jobbot“ a haza érdekében elfogadá, és a viszálykodás megszüntetésére 1451-ben szerződést kötöttek, melynek erejénél fogva, Szendrőt egész szerbiával visszakapta! Ennek folytán János váradi pü pök, Garai László nádor, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Athanász szendrői püspök és gróf Palóczy László országbíró előtt megesküdött György arra: hogy „hütlenségi“ és „becstelenségi“ bélyeg súlya alatt megtartandja törhetlenül a barátságot s ennek zálogául unokáját, Cillei Urík herczeg, s György leánya Katalintól született 10 éves Erzsébetet eljegyzé a kormányzó Hunyadinak fia Mátyással; Lászlót pedig „túszul“ vivé oly kikötéssel: hogy az egybekelés: 1453-ik év Miklós napján megtörténjék, addig azonban az „ara“ a fentebb nevezett érsek udvarában, görögkatholikus hitben neveltessék, s azon esetre: ha az ő vagy neje halálával gyermekeik: György István vagy Lázár az egyezséget teljesíteni nem akarnák, akkor Munkács-vára, Kölpén, Száva-Szt.-D-meter, Szalánkemény, Zimony, Becse, Becskerek, Erdő, Somlyó, Világosvár, Szatmár-Németi, Nagy-Bánya, Debreczen, és Bösörmény Hunyady Jánosra vagy fiára, László avagy Mátyásra s örököseikre szálljanak.

Brankovics eként visszanyervén országát, még ugyanazon évben rút árúlással bélyegzé és viszonzá a nemzet s a nagy Hunyady iránti háláját, ki őt újra felemelte volt.

Ő volt ugyanis: a várnai vereség — bár a nemzet büne is — és Ulászló sirjának okozója, a mennyiben a szul-

tánt Hunyady tervéről — titkon — előre értesíté, s ő volt: ki az 1447-ik évben a Rigó-mezőn csata vesztett Hunyadit Nándorfehérvárba futtában csalárd kalauz által Szendrőbe vezetetté, fogságba ejté, és török kézre akarát játszani, de a szultán ki nálánál nagylelkűbb volt, aljas ajánlatát nem fogadta el; E hirre Szegeden összegyűlt rendek fenyegetései és Marnavich bosnyák főúr fegyveres segedelme megszabadíták ugyan Hunyadit, de Györgytől még a csata előtti árulása miatt lefoglalt magyar jószágait vissza kellett adnia;

Munkács-vára a hűtlen Brankovicstól I. Ulászló által még 1440-ben elvételén, a Dobó de Ruszka nemzetségnek adományoztatott, mely csak kis ideig birva ezt még ugyanazon évben Pálóczi Lászlónak — a ki királyi főudvarmester volt, — jutott birtokába. A Dobó család a munkácsi uradalom elvesztése után, a már 1394-ben e tájon, nevezetesen: Kis-Dobronyban birt tulajdonát továbbra is megtartá; és Dobó István fia János Mátyásban a magtalanul elhalt Csabay Mihály után felmaradt birtokrészbe beiktattatott.

A Pálóczi családnál azonban szintén csak rövid ideig volt az alig pár év előtt elnyert uradalom, mert 1446-ban a nemzet hadi költségek fejében Hunyady Jánosnak ítélé a várat uradalmával együtt, minek folytán ő egyik ez évben kelt kiváltság levelében ezt magáénak is mondja. Hunyady János még ugyanezen évben — 1446 — az összes új birtokait bejárván Munkács-varában is megfordult, ahol február 15-től márcz. 1-ig tartózkodván, — a vidékre, — Szt.-Miklósrá — gyakori kirándulásokat tett; ez alkalommal a várról, s annak berendezéséről igen elismerőleg nyilatkozott, s Geszti László várnagyot a talált rend és fegyelemért megdicsérte. Az ezt követő időközben a munkácsi várnagyságban Vincze ragybányai plébános volt 1449—1451-ig munkácsi várkormányzó „Nos Magister Vincencius plebanus Rivuli dominarium gubernatorque Castri Munkach vocati et Comes Comitatus de Beregh. Datum in Lomperthaza, feria 2. post festum b. Matthiae apostoli“ továbbá: Csaholi János 1450, Kenderesi

Gergely 1451, Szokoli Péter 1452, és Kenderesi János 1454, Keszi Balázs deák 1463—1467-ig Varjasi János 1472, Moré János 1475, Csetneki János 1476, és Fornosi László 1481, Verebely György 1482, Sárý Máté 1483, és Raskay György 1484-ben gyors egymásutánban, minden nevezetesebb szerep vagy ténykedés nélkül követték egymást. Utóbb nevezett annyiban válik ki a többiek közül: hogy ez már egyszersmint: „országos főkapitányul“ emlittetik, és budai vár bíró is volt, — „provisor castrí budensis“ — 1494-ben pedig Ulászló királylyal mint ennek tanácsossá Lőcsén járt.

1454-ben Várdai Miklós és Daróczi István — törvénytudó — úgy György, Márton és János malomvízi Kenderes János és Szokoly Péter munkácsi várnagyokat azért: mert a daróczi erdőrészeket Dédához csatolták, — mely helység az uradalomhoz tartozott, — perbe idéztették, mely alkalommal a vizsgálatnál Borsovai Andorka Endre mint királyi ember működött.

Hunyady János 1456 augusztus 11-én elhunván Munkácssvár s ahhoz tartozott terjedelmes uradalom özvegyére horogszegi Szilágyi Erzsébetre szállott, ki azt 1484-ben bekövetkezett haláláig birta. E tájon, mintegy 1466-iki oklevélből kitünik, ő is megfordult, még pedig Munkács-varába azért jött: hogy az ehhez tartozó jószágot megszemlélje, s alattvalóinak sanyarú sorsán könyítsen. 1458-ban tiltakozott Szilágyi Erzsébet a budai káptalan előtt az ellen, hogy testvére Szilágyi Mihály Magyarország kormányzója Munkács-várát, Nagy-Bányát az ottani arany és ezüst bányakkal. Tokajt, Beregszászt. Szatmár-Németit, Debreczent, Böszörményt, Dadát s több más helyeket és birtokokat, melyek annak előtte Hunyady János tulajdonai voltak, elidegenítse, elajándékozza, vagy elcserélhesse a maga vagy érdekeltjei István szerb despota és Ilona, Lázár özvegye joghátránya, és kárára; úgyszintén eltiltja Istvánt és Ilonát is azok átvételétől és használatától, valamint: Mátyás királyt attól: hogy ehhez beleegyezését adja.

1463-ban Beregmegye szolgabírái: Gecsei Márton. Hetey Ferencz, Homoki Balázs és Bégányi László, va-

lamint: Csarnavodai Egyed, Nagybéányi Miklós és Lónyai András kiküldött királyi bizottsági tagok benyújtják jelentéseiket, mely szerint: a felséges királyi rendeletnek megfelelőleg — Szilágyi Erzsébet parancsára — megejtették a vizsgálatot az iránt: hogy Ilosvai Karácson László a munkácsi várhoz tartozó, s az orosz határokig és a Sűgő patakig nyúló erdőben, a munkácsi, lompertszászaai, beregi, várii, ujfalvi, dédai és jánosii jobágyok és más vidékbelieknek ott makkoló sertéseit fegyverhatalommal megtizedelte, a mi által neki 1200 arany forintnyi kárt okozott; az erőszakoskodás és az összehívott kikiáltott gyűlésen a királyi és leleszi káptalani ember jelenlétében megvizsgáltatván, Erzsébet a munkács-vári erdők birtokába visszahelyeztetett, és Karácson hatalmaskodása miatt a királyi szék elé idéztetett.

Nemsokára ismét a Dolhaikkal keveredett Erzsébet viszálykodásba, ugyanis: ő 1466-ban Gúti Ország Mihály nádor előtt Dolhai Szaniszló fia András és Mihály ellen foglalás miatt pert indítván, az határozottatott: hogy jöllehet a Dolhaiak, mint beigazoltatott, Kereczkét és Kusniczát erőszakkal el nem foglalták ugyan, s azokat Makaria Sarkad és Románpataka pusztáért csak cserében bírják, de mivel e cserét sem Hunyady János fiai sem maga Erzsébet jóvá nem hagyták, a csere érvénytelennek mondatott, s a helységek a munkácsi-várhoz vissza kapcsoltnak.

Általában Szilágyi Erzsébet itteni jóságát nem csak új szerzeményekkel gyarapítá, — zálogul átvévén 1461-ben kusali Jakcsi Jánostól ennek kaszonyi kovászói, szernye ujfalvi, almási, benei, nagy és kis-muzsaji és oroszii jóságait; beiktatván 1465-ben a Dolhai Amburstól testvérgyilkosság miatt elkobzott, dolhai, zadnyai, bronykai, kusniczai, kereczkei és beregmegyei rókamezei, szurdoki, horoszóaljai, polyánai, és máramarosi sajói jóságaiba valamint: 1464-ben Nagy-Gut birtokába, de e mellett a munkácsi uradalmat új kenézségek és helységek alakításával is öregbité.

Igy: 1466 november 1-én Munkácson kelet okmánya szerint, Rutthy Dánielnek adott kenézi kiváltságot Sztra-

bicsóra, 1475-ben Budán kelt irata szerint pedig szótánfalvai Vajda Lászlónak és testvérei Tivadar, és Gergelynek Erdőd nevű, most teljesen ismeretlen helysége nézve.

1466 október 27-ikén kelt oklevele szerint — melyet szokásaként ily levezetéssel: „Nos Elisabeth, Serenissini Principis Domini Mathiae Dei Gratia Regis Hungariae etc. Genitrix. memoriae commendamus stb. — állita ki, a krajjai oláh községeknek adott különös kiváltságokat.

Egy 1466-iki adománylevelében említettnek vártisztjeiül: Gyarmathy László — Balázs fia — Szilvay Miklós, Themesközy János, és Keszi Balázs várnagyok, valamint Udvary Antal, kinek Gúton egy udvartelket is adományozott — októberben — midőn úgylátszik — huzamosb ideig itt tartózkodott.

1482-ben Erzsébet meghagyta Csetneki János és Fornosi László munkácsi várnagyainak, hogy az általok megkárosított szomszédos nemesi birtokosoknak elégtételt adjanak, s a Pálócziaknak azon 300 arany forintot, mely az Ardóból Beregszászba átment 24 főnyi jobbággyáért nekik járul, minél előbb hajtásák be

Azon összeesküvésben, mely 1471-ben Mátyás király ellen: az ország nagy részében elterjedt, s melynek czélja volt: hogy az elégedetlenek a magyar trónra Kázmér lengyel királynak hasonnevű fiát ültessék, Beregmegye birtokosai közül is többen részt vettek; így: a többek közt Upor László somi, csomai és gelényesei birtokos is, ki Temesközi János munkácsi várnagy alatt Szilvai Miklós, Gyarmathy László és Udvardy Antal vártisztek élén rövid idő óta „alvárnagyi“ szerepet vitt a munkácsi várban, de a fenti oknál fogva tisztét elveszté; később azonban, midőn Mátyás király erélyes fellépése folytán a terv megghiúsult, fejét csak 10000 forinton válthatta meg, mely összeget hogy előteremthesse, 1475-ben beregi és szabolcsi birtokait nő rokonainál elzálogosítá, s a befolyt összeget királyi rendelet folytán, Moré János munkácsi várnagy kezeibe mint a vár — mely ekkor Magyarhon legnagyobb ki-

rályát Mátyást vallá urának — rendkívüli javadalmát fizette le.

Erzsébet halála után Mátyás király Pozsonyban 1484. évben kelt iratában a munkácsi uradalmat fiának Hollós Jánosnak és férfi maradékainak, anyja, Szilágyi Erzsébet végrendelete értelmében, s neje Beatrix beleegyezésével adományozta. Ez adományozott munkácsi vár uradalmához tartozott: Munkács városa, Vári, Szász, Bereg, B.-Újfalu, Jánosi, Déda, Gát, Gut, Nagy és Kis-Lucska, Sztrabicsó, Kisfalu, Izsánéte, Oroszváros Iványi, Rákos, Bobuliska, Ruszkócz, Kajdanó, Lohó, Lauka, Viznicze, Makarja, Sarkad, Pisztraháza, Sztánfalva, Kis-Kerepecz és Drágabártfalva.

1487-ben eljegyeztetvén Corvin János, Blanka Mária, Galesz János milanoi herceg testvérével, Mátyás király a Girárd és János Antal közjegyző és herceg-kancellár által Bécsben kiállított hiteles okmány szerint, a fiának adandó házassági ajándék fejében leköté az ausztriai hercegséget és Magyarországon a munkács-vári hercegséget, Debreczent és tartozékait: Gyulát, Marótot, Garát, Futakot, Bajmóczot, Cseriogot, Turócz vármegyét, Szklabina várát tartozékaival és Hunyadvármegyét.

A tervezett házasság azonban ismeretlen ok miatt eimarádt.

Mátyás királynak, a nemzetre mély gyászt hozott 1490. tavasz hó 6-án történt halálával Corvin Jánosra — a nemzeti párt által utódául választott természetes fiára — szállott a munkácsi-vár is.

Mátyás — az „igazságos“ — halálával a magyar nemzetnek régi dicsősége és hajdani fénye is sirba szállt; s beállván a „pártzajongások“ s ezeknek féktelenül gyászosan uralkodó korszaka; az őseik emléke iránt hálátlan nemzeteket sujtani szokott Nemesis átka, a korcs magyart is nemsokára utólérte, és a boszuló, Isten ostora lebegett a nemzeti jellegéből kivetközött, s önmagával meghasonlott magyar nemzet felett, — az egész következett korszakon át — míg újra öntudatra nem ébredt. Jól mondja költőnk. „Nem az ellenség, de

önfia vágta sebé! Még élt Mátyás, már voltak Garák és Ujlakiak, s elhunyván Mátyás: lőnek Zápolya István, Dózsa Orbán és Báthory István, kik csak önértéküket bálványozva oly király után sovárogtak, kit tetszésök szerint hangolhattak és megvetve a nagy Hunyad fiát Corvin Jánost — „mint törvénytelen” — s a cseh Ulászlónak mint törvényes királyuknak csakhamar hódoltak, hogy felette „törvénytelenül” ők uralkodhassanak; Így vetették nagyjaink a nemzetet a fejtelenség örvényébe, halál konczul, de a fejvesztet t honáruló főnemesség még tovább is ment; 1514-ben a Dózsa pörlázadás elnyomása után tartott országgyűlésnek verbetűkkel irt igéi — melyek a honvédelmi teher által leginkább nyomott paraszt osztályt még a „nemzet” nevezetbeni részesülésből is kizárván, földes urának, tulajdonkép örökös földhöz kötött szolgálattal vetette alá, azon halálos nemzeti bűnnek bélyegét viselték magukon, mely az „igazság urához” bosszuért kiáltott, s e bosszu művét: nemesi szabadságunk „százados szenvedéseiben”, már majdnem hantjánál sirattuk.

Végre: a szent korona tekintélyét, e nemzeti kapcsolatot, fejeik felett, a gyenge II-ik Ulászló és II. Lajosban aláesván és lételők „támaszlopát” az alattok állott pórosztályt földre tiporva, a fékevesztett fejtelenség „önmagokkal” hasonlottak meg, míg felettük, s általuk a nemzet felett, a bosszus égnek szava enyészetet hirdetőleg a „Próféta” ágyaiban meg nem dördült, Mohács — a haza és nemzetszine fedte — vérmezején 1526!

Ez lőn Magyarország sorsa rövid 36 év lefolyása alatt, és valamint az országban mindig két pártot, az uralkodóház és a trón igénylő, vagy a nemzeti s valódi szabadságaik védelmére emelkedett u. n. „Maleontentek” pártját egymással küzdve látjuk: akként ez idő óta Munkács-vára is majd a „laboncok”, majd ismét a „kuruczok” birtokába jutván, a mint egyik másik párt fölül kerekedett, történetében nagy változatosságot mutat, de egyszersmint fontosabb szerepet is kezd az eddiginél játszani; mintegy forrás műhelyévé lé-

vén a magyarhoni mozgalmaknak, de gyakran a bel-zavar szülte nyomornak is.

Hollós János midőn atyja halála után Budáról alvidéki jószágaira utazott, Tolnamegyében, Szabatonfalu határában Csontmező nevű helyen Kinizsi Pál által fegyveres kézzel megtámadtatott, ki őt embereivel körülvévén, az öszszecsapás után legyőzte és megfutamítá, több emberét megölé és minden vale volt tárgytól megfosztá; ezek közt voltak azon iratok is, melyekkel jogát a Munkács, Sólmos, Lippa és Medve várakra, Rakonok és Lokavecz kastélyokra nézve igazolható és melyekre annyival is inkább szüksége volt, mert birtoklatát Geréb László erdélyi püspök és Vingárd Geréb Péter ellen kelle védenie, kik Munkács-várát „felkérték“, valamint — hogy Bánffi Miklós Sólmost és Lippát, Tuz János fiai Alfons és Miklós Medvét, Rakonokat és Lokaveczet követelték, s kikkel ez ügyben — idővel — csakugyan meg is gyült a baja. 1494-ben Hollós János ismételt panasz folytán tehát meginteté Balácsi Ferencz és Ábránffi Péter beregi alispánok és munkácsi várnagyok által a Munkács környékbeli nemeseket, kik a lengyelekkel szövetségbe, a zendülések alkalmával a várbeli jobbágyoktól „rablók módjára“ ökröket és más egyéb tárgyakat elvették, hogy a kárt térítsék meg különben ő fog az iránt inke dni.

Ugyancsak Hollós János volt az: a ki belátta, hogy Dercsényi Péter várnagyi tisztének a sok zendülések következtében — egyedül — megfelelni képtelen, megengedte hogy Pál testvérét „alvárnagyi“ minőségben alkalmazhatta, sőt: az 1495-iki 36. törvényczikkkel elrendelte: hogy ezentúl minden várban két-két várnagy alkalmaztassék, kiknek egyike főbenjáró büntetés terhe alatt mindig a várban tartózkodni köteles legyen.

A derék Corvin azonban csak 1495-ig maradt Munkács-varának ura, mert ez évben — alkalmasint a reája agyarkodó ellenei sugallatára — II. Ulászló tőle elvevén a várat, s Csáktornyai Zsigmond pécsi püspök és kincstárnok, valamint ennek öcsese. Erneszt Jánosnak

besztercebányai gazdag „bánya-bérlő“ fia részére zálog ezimen adományozta.

A leleszi konventhez e tekintetben menesztett beiktatási parancsban kijelölt „királyi emberek“: Guthi Balázs és János, Matucsina Miklós, Jakcsi László, Gyerkeni Imre deák, Tilgesi György és Bessenyei János deákok ;

Ez irat szerint akkor a munkácsi-vár illetve uradalomhoz tartoztak: Munkács város Lompertszász, Oroszvég, Lauka, Lohó, Bobovisce, Lipnicze, Ruszkócz, Kajdanó, Rákos, Iványi, Nagy-Lucska, Sztrabicsó, Gorond, Isnéte, Gút, Gát, Jánosi, Déda, Vári, Bereg Bereg-Ujfalu, Sarkad, Medencze, Árdánháza, Tökés, Hátmeg, Závidfalva, Drágabártfalva, Leányfalva, Oláh-Kerepecz, Makaria, Bárdháza, Pisztraháza, és Kis-Ujfalu.

A beiktatáshoz meghivattak érdekllett és határos birtokosokul: Kisfalvi János és Imre, Utóbbinak fiai Lukács, György, János, Miklós és Mihály; Kerepeczi Miklós, György és Imre, Klacsanói Gallis István, Dávidházi Lénárt, Mihály és Miklós, Pósházi Bálint, Daróczi Márton és István Palóczi Antalnak ignéczi tiszte: Bégányi Simon, Guthi Balázs Supán János, Guthi Pál, Perényi Imrének szentmiklósi tiszte: Madarász János és Kovászói Matucsina Miklós; —

Ez ünnepélyes beiktatás ellentmondás nélkül megtörtént.

Alig pár évig voltak a Csáktornyaiak — Corvin méltatlan utódai — illetve: Munkács-vár urai, a mikor már Geréb László erdélyi püspök birtokában találjuk a várat uradalmával együtt, ki Lompertszászon — in festo ascensionis Domini — könnyebb kezelésvéggett testvérére ruházta át, s így: 1498-ban Vingárdi Geréb Péter országbíró tulajdonába jutott, ki még ugyan ez évben megerősíté a beregmegyei erdődi kenézséget, mely iratban „Szilágyi Erzsébetről így emlékszik meg: „Materna nostra felicitis Munkács“ és csakugyan ő az 1498-iki 22-ik t. czikkben elősorolt főnemes birtokosok közt is emlittetik, kik birtokaik arányához képest, bizo-

nyos számú fegyvereseket tartani és kiállítani köteleztettek.

Ugyanez évben halt meg Corvin János is, ki: Frangepán Beatrix nejétől, a nemsokára atyját sírba követett Kristóf fiát, és erzsébet leányát hagyván hátra.

Mintegy átok látszván feküdni a Corvintól jogtalanul elvett vár birtokosain: Vingárdi is magtalanul halt el, minek folytán a vár ismét Ulászló birtokába esett vissza.

II-ik Ulászló 1503-ik ősz hó 29-ikén Candalei Anna Francia hercegnővel házasságra lépven, a munkácsi vár és hozzája tartozott uradalmat a királynénak adományozta, a ki szintén rövid ideig uralhatta, mivel 1504-ben II. Lajos kora szülésében a földi életet, az örökké valóval cserélé fel.

Ulászló e szerint ismét a várbirtokába jutva ezt 1504-ik évben a leleszi konvent által zálogozsimeen bélteti Drágffy Györgyre ruháztatta.

A Hetey Boldizsár királyi ember és Mik'ós áldozár által eszközölt beiktatásnál: Csáktornyai Zsigmond püspök ellentmondott.

Ez okmány szerint beiktatott Drágffy Munkács-vár és városa Lompertszász Beregszász, Oroszvég, Iván, Rákos, Kis-Oroszfalu, Svethe — most már nem létezik többé — magyar és Sztánfalva, Leányfalva, Drágabártfalva, és Hátelő, — ma „Hátmeg“ — és Oláh Kereczke valamint Kusniczia orosz helységek birtokába.

Majdnem így voltak a várnagyok is mint uraik 1504-ben. Balácsi, 1505-ben Ábránffy, és Bajnai Both István, 1506-ban Torinyi Imre végre: 1507-ben Csaholi Ferencz egymásután húnytak el, míg végre ismét Dercsényi Péter lett várnagy, a ki 1512-ig helyt állott, ekkor azonban Várdai Ferencz váci püspök lett a királyi várkormányzó, a ki Rakmazy Gergelyt és Szentmihályi András deákot alkalmazá várnaggyul.

Ezek azouban az 1514-iki pórlázadásba valamiképen belekeveredtek, minek folytán a lázadás leveretése után hogy a reájok kimondott „fejvesztességet“ kikerüljék menekülni kénytelenítették.

Az 1514-iki országgyűlés, Decr. 73. azt rendelve: *Bona et proventus ad corona regiam pertinentia recensentur*“ a 8. §-ban pedig nyilván kimondván: „*necnon castra Munkács et Diósgyőr*“ tehát: a munkácsi-vár is a hozzá tartozó uradalommal, az el nem idegeníthető királyi jószágok és jövedelmek közé soroltatott.

E törvény alkotására Ulászló király tékozlása szolgáltatott okot, mivel a dolgot már oda vitte volt, hogy kamarája folyton üresen állott, minek folytán egy falat enni egy korty inni valója, sőt már semmi hitele sem volt.

Bizonyságot tesznek erről: Dubravii Hist, Boh lib 31. Joachimi Currei Annal, Silesiae, Heberstein, Heltai Gáspár, Istvánfi Miklós stb. történészek, nevezetesen Dubravii ezt mondja: „*Uladislaum regem per conniventiam et prodigilitatem suam ad eam non semel redactum fuisse egestatem, ut nihil in penu esculenti nihil in cella vini reperiret, cogereturque aliunde sibi prandium emendicare*“.

Folytatólag az 1518. évi 14. törvényczikk szerint a bécsi gyűlésen elhatároztatott, hogy Munkács, Ó-Buda, Tata, Komárom. A.-Jászság és Kunság, ugy Kós és Csepel Szigetek, Sambok, Salmár és Keszőmező városok a király udvartartására konyha szükségleteinek fedezésére fordíttassanak, nehogy mint eddig hiányt szenvedjen, és hogy azok a budai felügyelő által kezeltesse: és így: „Munkács-vára; királyi konyhakert lett.

Ezúttal végeztetett egyszersmint, hogy a királyi javak, melyek nagyjából egy részét egyes főurak kezén elzalogosítva voltak, váltassanak ki, s mind e célra, mind pedig a „végvárak“ jó karban helyezésére 2 év alatt minden telek után 2—2 frtnyi adó szedettessék.

Zsiradékot és bort a király konyhájára Munkács vára szállított; — e tekintetben a munkácsi-vár és uradalom tulajdonosa II-ik Lajos király Budán 1518-ik Szörény és Vida napján kelt okmányában, a munkácsi, beregszászi és várii bírák s lakosok azon panaszára, hogy a végtelen zaklatás folytán pusztulnak, elrendel-

te, hogy évenként két szekérnyi terhen kívül több zsirt, és élelmet saját költségükön Budára szállítani ne köteleztessenek; meghagyja egyszersmint a várnagyoknak és megyei alispánoknak, hogy a népet nagyobb teher viselésére ne szorítsák.

1515-ben Munkács-várának egy történelmi nevezettségű egyén lett várnagyává, a ki a Dózsa-féle pórlázadás leverésében is érdemeket szerzett, minek folytán egyszersmint a fogarasi várnagyi czimmel is megtiszteltetett. tényleg azonban csak a munkácsit gyakorolta, s ez nem más: mint az abujmegyei Tomor helységtől nevet kölcsönözött Tomori Pál, a ki 1520-ban Ferenczrendű szerzetes, s a mohácsi vész előtt 1523-ban kalocsai érsekké lett.

E várnagy közbenjöttével perbe idézték Ilosvai Miklós és János berzenczei Bornemisza János uradalmi főnököket azért, mert a vártisztei a bíródiaktól a kilenczedet magoknak követelték, és a Kisfalud felőli Hát erdőbeni makkot felétették, s ott önkénytesen határjeleket emeltek.

Daczára a fenti országgyűlésileg hozott törvényeknek. 1521-ben a munkácsi várat Mária királyné a szerencsétlen II-ik Lajos neje birtokában látjuk; t. i. még 1515-ben kötöttvén I-ső Miksa császár és II-ik Ulászló közt következő szerződés: 1) Anna hercegnő (Ulászló leánya) a császár valamelyik unokájának Károly vagy Ferdinándnak egy év alatt eljegyeztessék, mi ha meg nem történék, maga Maximilián — ki már 56 éves volt — veendi nőül a 12 éves hercegnőt, különben Ulászló 300000 aranyat köteles Miksának fizetni 2) Miksa unokája Mária hercegnő, a császártól egy év alatt meghatározandó időben Lajos hercegnek adassék. 3) Mind a két hercegnő jegyajándékául 200000-200000 arany határozatott meg, úgy azonban: hogy azt egyik fél sem fizesse, ki hanem évenként mind a két hölgy az e végre kitűzött uradalmakból 25-25000 aranyat hapjon.

Ulászló ekkor Máriának II-ik Lajos jegyesének Munkács-várát tűzte ki, valamint Máramarost a só ka-

marával, továbbá Kőrmöczbányát, Husztot, és Ó-Budát; Csehországban pedig Miksa: Hradetz, Krudin, Duvor és Jeromir városokat jelölte ki. 4) Titkosan meghatározott a két ház örökösödése, Magyar- és Csehországban.

A mi később az ösmeretes mondatnak: „Bella gerunt alii, tu felix Ausztria nube.“

Mikor tehát 1521-ik június havában II. Lajos király Mária Anna királynőt Linzből az országba hozta, az említett jószágok és várak neki adattak; sőt 1522-ben a királyné fényének növelésére II-ik Lajos még a következőket adományozta nejének: Selmecz, Besztercze, Bukancz, Dilu, Királyhegy, Libet, Breznóbánya és Korpóna városokat, az ottani arany és ezüst bányákkal, együtt, nemkülönb: Zólyom-várát Csepel-szigetet, Kevi mezővárost továbbá: Rónát, Técsőt, Visket, Beregszászt, Várit, Diósgyórt, Miskolczot, Muhit Mezőkövesdet és Keresztet. Ezeket Anna királynő kezei közt megtartotta akkor is, midőn a gyászos — 1526-iki — mohácsi csata után II-ik Lajos király a Csele partakában elveszvé, özvegységre jutott, és ekkor különösen kedvelt emberére Büdi Mihályra bízta Munkács-várát. 1526 november 25-ikén Esztergomban létekor I-ső Ferdinánd király is megerősítette az özvegy királynőt minden a II-ik Lajossal eljegyzésekor neki ígért javakban Mária Királyné azonban nem maradhatott sokáig a vár birtokában, mert a mohácsi vést követett zavarokban a két „ellen — király“ — I. Ferdinánd és Zápolya János közt Magyarországgal Munkács vára is „Eris almájává“ lőn, s majd az egyik majd a másik fél kezeibe került.

Végre Zápolya, ki ez időben Magyarországnak leggazdagabb embere 72 vár és uradalomnak tulajdonosa, roppant kincseiben s az ország érületében bízva, kódva célja elérésére az első lépést az özvegy Mária királynő keze elnyerése által kívánta megtenni, de miután követei: Gerendai Miklós és Horváth Gáspár által kiket szinleg az ország sürgetésére küldött a királynéhoz, értesült Máriának tölei idegenkedéséről, — mit ellene Báthory István nádor még inkább szított — míg végre a korona iránti sorsot fegyverre bízva Ferdinánd

hadat üzenvén Zápolyának, Kacziáner tábornokát küldé Magyarország felső vidékére seregével, ő maga pedig csekély ellentállás közben, a Duna vonalon nyomult előre, sőt a fővárost is elfoglalt. Mindennek daczára azonban Zápolya mégis célt ért, és Székesfehérvárott 1526 november 10-én az esztergomi érsek jelen nem létében Podmaniczky István nyitrai püspök által megkoronáztatott.

Másrésről pedig I. Ferdinánd a pozsonyi országgyűlésen a nemések nagy többsége által megválasztatván 1527 november 9-ikén ugyancsak Székesfehérvárott szintén megkoronáztatott.

Kacziáner és Feld tábornokok a Hernád mentén Szinánál Zápolyát megvervén, ez parányi seregével Lengyelországba volt kénytelen menekülni, hol félévnél tovább Tarnovszkynál tartózkodott, mialatt a császári seregek majdnem az egész felvidéket elfoglalták; melyet azonban 1528 szeptember hó 25-ikén vívott sárospataki csatavesztés után, ismét elhagytak, s így az éppen megostromolni szándékolt Munkács vára továbbra is Zápolya birtokában maradt, a mit Zápolya mint látni fogjuk nem feledett el. Ekkép az ország két pártra szakadva, a vad ozmán által a hon életeréi ejtett alig hegedni kezdő seb, a polgárháború minden nyomoraival párosulva csordúltik megtölté a keserűség poharát, minnek részbeni enyhítésére János király mint Munkács-vár akkori ura, hogy a múlt évtizedben anyagi jólét és szép virágzásnak indúlt, azonban az időközben bekövetkezett belháború és pestis nyomorai által elpusztult és lakosaiban megfogyott vidék, hogy hamvaiból felépülhesen királyi levelével — sub. d. Budae Feria 2-a festumex altationis — három évi minden adózásait elengedé.

A várnagyság 1520-ban Tomory Pálról ennek öccse Lőrinczre és Szilágyi Antalra, 1523-ban Bethlen János és Fornosi Lászlóra, 1526-ban Artandi Pál és Somlyói Báthory Istvánra, majd ismét Tomori Lőrincz és Miklósról szállott, míg 1530-ban Zápolya János, Ar-

tándi Pálról a várnagyságot ismét, Büdy Mihály és Valkai Mihályra ruházta.

Ártandy Pál Mária királynénak kedvencz és megbizott várnagya, ki később beregi főispánná, 1518-ban pedig királyi tanácsossá lett, a pártvilongások közben mint Zápolya ellenes szövetekezeti tag titokban oly kintartással ragaszkodott Ferdinánd pártjához, különösen Máriához : hogy az utóbbinak „kémjévé“ alacsonodott ; de később mégis Zápolyához szegődött, míg végre 1530-ban kétes viseleteért s fölfedezett többnemű fondorkodásaiért, testvére Balázsszal együtt, Zápolya nagyhatalmi kormányzója Gritti parancsából — főleg azért mert ennek magyarországi kormányzósága ellen is működött : „lenyakaztatott.“ Ártandi Pálnak özvegye Telegdi Anna, árvája Rozina volt, kiket Mária királyné vett pártfogása alá.

1529-ben Zápolya : Somlyói Báthory Istvánnal Munkács-várát Szatmár és Németiért elcserélte.

Báthory ős Munkács-varának hatalmasságát fokozandó, tetemes javításokat tétetett a várban, így a felső udvarban levő körfalat, melyen a Báthory család köbemetszett czimere ma is látható, és a lépcsőt mely a legfelsőbb udvarba vezet ő építteté, valamint a nagy kerek, és 40 könyök = 14 méter magas tornyot is ő emelteté, mely szép torony az ő nevét viselé; Birtokosa maradt Báthory a vár és uradalmának 1531-ig, midőn mint erdélyi vajda elhunyt, a mikor az ismét Zápolya birtokába jutott; különben helyén valónak vélem itt egyszerűsmindenkorra megjegyezni, hogy koriratainkban „Munkács-vár birtokait“ igen gyakran összetéves k a „munkácsi uradalom“ fogalmával, holott még azon időkben e két elnevezés alatt egy és ugyanazon birtok értetődött, sőt maga Munkács városa is — mint már fennebb láttuk — a vár uradalmához tartozott. A tulajdonképeni „munkácsi uradalom“ csak a XVIII-ik század első felében keletkezett, a mikoron a vár elveszté ősi fényes szerepét, s vele eddigi uradalmát is, melynek tulajdonképeni neve : „Munkács-vár uradalma“ volt: és

csak rövidítés kedvéért használták a „munkácsi uradalom“ elnevezést!

A belháború, többszöri béke kísérletek daczára kölcsönös elkeseredéssel egész 1538-ig vivatott, míg végre: Zápolya élte végének közeledtét érezve, beleegyezett a nagyváradi békébe, mely szerint: I. Ferdinánd s testvére V-ik Károly császár, Zápolyát királyul elismerik, a ki egész erdélyt a tiszántúli vidéket és Munkács-várát; Ferdinánd pedig: Horváth és Tótor-szágot és a Magyarhonból kezénél volt részt kapta. János halála után, a korona minden melléktartományaival Ferdinánd és utódaira száll, a király választási jog, csak az osztrák, illetve: Habsburg ház kihaltával szálland vissza a nemzetre; Továbbá kimondott: hogy ha János király még fiat nemzene, ez nőül osztrák hercegnőt kapjon, és „szepesi gróf“ czimmel atyja családi javait bírja; s ekkép háborithatlan birtokában maradt Zápolya Munkács várának, egész 1540-ik július 22-én Szászsebesen történt haláláig.

Kevéssel halála előtt értesült azon örvendetes hírről: hogy neje — Zsigmond lengyel király leánya — Izabella, kivel nemsokára a nagyváradi béke után kelt egybe, Budán július hó 7-én egy fiút szült.

Hogy 1640-ben Ferdinánd csakugyan Munkács-vár birtokában volt, kitünik az azon évben a munkácsi-várban — „Sabatho proximoante dom Misericordiae“ — a leleszi konventhez intézett parancsából, melyben meghagyja, hogy a várhoz tartozó dédai birtokot Büdy Mihály beregi főispán és várfőnöknök hűszolgálataiért adja át, oly feltét alatt, hogy azt el ne idegenithesse; míg neki más hasonló jószágot adományozand A beiktatáshoz királyi emberekül kijelöltettek: Gúthi András és Benedek, Ugrai István, bégányi Sárközi — Zárkeuzy — Gergely deák, Klacsanói Gallis János és István.

A beiktatásnál ellentmondott Kovászoy Mathuznay Pál — Ferencz fia — Atyja és testvérei, György és Gábor nevében.

Zápolya János halála után Izabella özvegy királyné, fia, János Zsigmond nevében a porta pártfogása alatt

át is vette az uralkodást, míg ettől a portának a gyenge nőkormányt felhasználó csele által 1541-ben meg nem fosztatott. Ez évben t. i.: Szulejman Budát megszállván, ezt a rászédett királynétól kezére játszotta, s itt kitűzvé a félholdat vele Magyar honnak 145 évig tartott török iga allatti korszakát megkezdette; s az országot „szandságásokra“ osztotta; — Erdély- és magyarország tiszántúli részeit János király fiának ajándékozta, s Izabella mellé kormányzóká Utjesenich Fráter Györgyöt és Petrovics Pétert nevezvén ki, — igérvéu Zsigmondot 20-ik évében szinte királyá emelni. — Így elvesztette ugyan Izabella Budát s vele uralmát, de férje jószágait Erdély és Munkács várával együtt megtartá, a hol az időközben beregi főispánná lett Büdy Mihályt várkapitány, és Ugrai Istvánt, főnök gyanánt alkalmazá. 1545-ben Ilosvai János és Ferencz a „Hát“ iránt ismét Büdy Mihálylyal perelvén, s ekkor a határt is Medence és Tökés — Tőkeháza — közt bejárván, végre 1546-ban a nádori szék előtt megegyeztek hogy a régi állapot 200 forint kötbér mellett fentartassék.

Az ármányos lelkű Fráter György bibornokságról álmadozva a — mit csak Ferdinándtól reményelt — iparkodott magát behízelegni, annál is inkább: mert Izabella őt Stambulban — fondorkodásai miatt — már bevádolá.

Körül fogta tehát Izabellát, és ritka rábeszélő tehetségével magát Izabellát is Ferdinándhoz irt levélben Erdély átadása iránti hajlama nyilvánítására bírta, minek folytán Ferdinánd az alkudozásra gróf Salm Miklóst, Báthory Endrét és Nádasdy Tamást nevezte ki biztosokúl; kik 1548-ban Nyirbátoron a következő pontokat állapíták meg: Ferdinánd János-Zsigmond hercegnek atyai jószágain kívül Opelnt és Ratibort adja át. Utjesenich — Fráter-György a beteges Várday Pál helyébe esztergomi érsek és bibornokká lesz, és az átadandó Erdély kormányán meghagyatik.

Mária II-ik Lajos özvegye, ki mint fönnebb láttuk még férje életében Munkács-vár jövedelmének birtokában volt, ettől az idők folyamában elsodortatván, kárpótlás

íránt Ferdinánd királylyal egyezkedésbe bocsátkozott, Mária 1552-iki egyik levelében tudatja megbízottja Eyczing Ulrikkal: miként a munkácsi uradalom haszonbére körül felmerült nehézségek miatt, kész azt más alkalmas uradalommal fölcserélni, s őt ez ügy elintézésével meg is bizta. Az új uradalomnak, — mondja: legalább 3000 magyar forintot kell jövedelmeznie, mert Munkács-vára, noha azt a háborús idő miatt jelenleg csak 1800 forintért adta Büdyéknek haszonbérbe, közönséges időben 4500, békében pedig 7000 magyar forintot is jövedelmez, Mire Eyczing azt tanácsolja Máriának, hogy cserében a munkácsi uradalomért a bajniczit követelje Ferdinánd királytól.

Ez azonban mentegeti magát Mária előtt; hogy a közjó miatt kénytelen volt Munkács-várát Petrovicsnak adni, és hogy bár az augsburgi egyezséget nem akarja megszegni, kárpótlásul e várért nem adhat mást a „likavai uradalomnál

Az alkudozások ugyan félbeszakítottak, mivel a ravasz barát — Fráter György — árulásáról a boszús porta által értesült, de a veszély részint az álnok szerzetes által vezérelt had, részint pedig a Stambulba küldött kiengeztelő követség és „szívnyerő-aranyak“ által el lőn háritva, s 1551-ben az alku fonala ismét felfogatván, az egyezés Nádasdy, Báthory és Herberstein követek, és a végrehajtásra kiküldött Castaldo hadvezér jelenlétében megkötetett.

Izabella a biztosoktól, nemkülönben Fráter Györgytől is zaklatva, könyvek közt bár, de mégis mindenbe beleegyezett, s aláírta a szerződést, melyben kötelezte magát: az erdélyi és tiszai megyék és „Munkács-várával“ a koronának átadására; Ferdinánd pedig biztosai által ígérte, hogy Izabellának jegyajándéka fejében 100000 aranyat fizetend; János Zsigmondnak pedig ősi javain felül Opeln, Ratibor, Sagan és Prebus sziléziai herczegségeket örök birtokul, leányát pedig nőül adandja.

Izabella a korona és a kezén volt várak átadása után, sorsában megnyugodva, alhagyá e nyugtalan hazát, és Petrovics Péter s Csáky Mihálytól kísértetve

előbb Lengyelországba azután Sziléziába ment, szülőföldén keresendő fel nyugalmát és sírját. Távozása közben egy határszéli hegyről utoljára hordozván körül könyes szemeit az elvesztett szép és oly igen kedves magyar vidéken. fájalmában de önmegtágadással, e szavakat metszé egy utsalí fa kérgébe, melynek árnya alatt pihent volt: „Sic fata volunt Isabelle“ ! így akarja végzetem !

Igy tehát Munkács-vára ismét I-só Ferdinánd kezére jutván, ő ezt a neki Temesvárt Lippát s Lugost átadó és pártjára állott Suraklini Petrovics Péternek adta, a fenti várakért cserében.

Munkács-varának régi várnagya Büdy Mihály elhalálozván, özvegye Ártándy Anna és fia Mihály, Munkács birtokosai, a munkácsiakat a borárulásban akadályozták, minélfogva ezek, a királyhoz siettek panaszra, ennek következtében Ferdinánd 1549 szeptember 18-án Prágából az ügy megvizsgálására Perényi János ugoicsai főispánt és Verner György városi vár főnökét és tanácsosát küldé ki.

Végre 1551-ben az ügy elintéztetett, a mikoron október 5-án Ártándy Anna a munkácsi várban írásbelileg kötelezte magát: hogy a munkácsiakat békében hagyja, sőt meg is védelmezi, — amint hogy már előbb 1549 július 18-án Ferdinánd már fel is hívta őket hogy a városiakat pósházi Lasztóczy Mátyás ellen a munkácsi királyi vár körül elterülő Isdanó nevű irtott erdőtér használatában védelmezzék. 1551-ben Kozár Márton, 1554-ben Nagylaki Mátyás és Posodi Bertalan. 1556-ban pedig Cheythy Péter voltak várnagyok.

Hogy Petrovicsnak Ferdinándhozi hűségéről fogalmat nyerjünk, tudnunk kell miszerint: Dobó István az egri hős és Kende Antal erdélyi vajdakkal 1552—3-ik években kísérletet tőn, az Erdélyben nagy rokonszenvet költött özvegy királynét ismét visszahelyezni, mire nézve a munkácsi várban Ártándy Kelemen és több másokkal tanácskozva, a virórség egy részét 5000 főre szaporítván, Nagvárado első sorban szándékozott bevenni, mívégből Debreczenig már elő is uyomúlt, de itt a temes-

vári és budai basák segélyöket a további működésre megtagadták, minek folytán ismét visszatért Munkács-várába; míg végre 1556-ban Szulejman parancsára az erdélyi rendek nagy része Kendy vajdával Izabellához szegődvén, s az ellenzék Dobó vajdát legyőzve, őt fiával együtt tartományába ismét visszahelyezték, ki a kolozsvári gyűlésen 5 évre t. i.: János Zsigmond nagykorúságáig „egyeduralkodónak“ ismeretetett el.

Izabella Lembergől jöve a munkácsi-várba mint: „Petrovics tulajdonában“ szállott meg.

Ezen útjában Kende Ferencz 300 nemessel kíséré a királynét; e kísérethez útközben 500 diszesen öltözött lengyel lovas és ugyanannyi gyalogos csatlakozott, a Beszkid nevű határhegyen pedig Báthory István a későbbi lengyel király üldözlé a királynét, ki őt az elébe lovagolt két igen fényes török csapat közepette fel a munkácsi várba kísérte. Itt azután az oláhországi vajda számos bojárral megjelent, előtte hódoltatát nyilvánítván.

Ily fényes kísérettel folytatta Izabella 8 napi itt mulatás után útját Huszton át Deésig, hol diadalmasan fogadtatott.

Még a mohácsi vész előtt megpendített „hitújítás-elve“ Petrovics Péterben erélyes pártfogót mert, minek folytán alatta, Munkács-vára és városában, előbb Luther, azután Cálvin hite oly erősen befészkelé magát: hogy innen az egész ország elárasztatott általa. Munkács-várában maga Petrovics, Sárospatakon Perényi Péter, S.-A.-Ujhely, s Erdőd váraiban Drágffy Gáspár stb. nyilvánosan hirdették, az evangéliumot. S bár Zápolya is, a katolikus papságot részére hódítandó trónra léptekor szigorú tilalom alá vette az új tant, mégis mindkét párti fényes neveket láttunk a „protestantismus hivei“ sorában: Balassa, Batthyányi, Bocskay, Dobó, Drugeth, Forgács, Kendy, Serédi, Thurzó stb. egészben vagy részben „protestánsok“ voltak, Luther hitevesztőinek legnevezetesebbike volt e hazában Dévay Mátyás, ki buzgalma miatt a „magyar Luther“ nevet nyerte. Időközben, a reformáció követői közt felmerült nézet, eltérés, maga után vonta a szakadást, mely alkalommal

ismét Munkács-vára volt az első, a hol Petrovics uralma alatt, a „calvinismus“ fejét felütötte; Kálmánchy Sánta Márton munkácsi predikátor pendité meg legelőször sikerrel Luthernek az úr vacsora körüli tanja hibásságát a „magyar ecclesiák“ zsinatán Beregszászban, hol 16 predikátor köztük Dévay Mátyás, Melius Péter, Szegedi Lajos, Petek Lőrincz és Crispus Bálint gyűlt egybe, s Zwingli és Calvin tanait vélte elfogadhatónak, és az itt történt élénk vita folytán Blandrata ajánlatára — ki utóbb az unitárius hitegyesítője volt, s Erdélyben János Zsigmondot is megnyervén tanainak — Calvinismusnak a Lutherismustól szakadása és a református hitvallásnak a „magyar-hitnek“ megállapítójává lett. Ország-nagyjaink közül első calvinista Petrovics Péter, első lutheránus pedig Perényi Péter volt. Helyesen mondotta róluk Szegedy: „in Supra duos Petros extra Petram Christi aedificatae sunt in Hungaria Duae contra Romanam pugnantis Ecclesiae“.

Ferdinánd — 1557 elején — Dietrich Márczel Puchaim Farkas és Forgách Simon vezérei alatt sereget küldé Magyarország észak-keleti részébe hol hatalmas igen gyarló lábon állott; a két előbb nevezett 5000 gyalog és 600 nehéz lovassal Sáros- és Abaujmegyékben némi szerencsével kezdék meg a harczot, nem így azonban Forgách Simon, ki Munkács-várát akarta bevenni, hol Izabella hű várnagyai Nagylaki Mátyás és Csejthy Péter Csáky udvarbíróval egyetemben fejtettek ki erőlyes védekezést; Forgách már negyednapja ostromolá roppant hevesen Munkács-várát, de a kifejtett buzgalom és erőlködésnek éppen nem megfelelő eredménye lett, mert a várat övezett mocsár és ingoványos talaj, nehéz ostrom lövegeikkel a megközelítést teljesen kizárta, minélfogva a kelletténél sokkal távolabbról lödöztetheték a várat, s így abban nagy bosszúságára semmi jelentőségtejtesebb kárt nem okozhatott; miközben egész váratlanul, Izabella hű vezérei: Bebek Ferencz és Balassa Menyhért csapataik élén az ostromlókat heves rohammal hátban támadták, a mi Forgáchot is teljes zavarba ejté, mivel épp e pillanatban, egy a várból jött ágyú

golyó Perényi Mihályt is megölte, minek folytán az ostromló, ostrom készletét hátrahagyva, futott a merre „egér-utat“ kapott.

A hátra hagyott „ostrom-szereket“ u. m.: 16 drb. 50 fontos, és 27 db. 25 fontos ágyut, és 8 db. 150 fontos mozsarat, 60 hordó puskaport 320 drb. különféle ágyúgolyót, és 140 drb bombát, nagy mennyiségű élelmi készletet, 130 darab vágómarhát stb. stb. Izabella nevében azonnal lefoglalták, és egy részét a munkácsi várba szállították, az élelmi szer, lábas jószág, különféle járművek és sátrak s egyéb podgyászt, pedig az ostrom alatt sokat szenvedett városbelieknek, — miután nagyobb része innen is került volt — ajándékozták.

Igy jutott egyszerre egész véletlenül Munkács-vára 41 drb. Ferdinánd-féle hatalmas löveg birtokába. A tapasztalt hűségért Izabella nevezett vezéreit és várnagyait külön-külön megdicséré; a várbeli gyalog őrségnek pedig Kemény János fizető mestere által 200 forintot. Hagymási Kristóf által pedig Máramarosból 200 forint értékű söt Vasék Imre által végre Beregszászból 60 hordó bort küldött.

Nagylaki Mátyás várnagyot pedig a várnak egy esetleges és valószínűleg erősebb ostroma ellen leendő védelmére vonatkozó tanácskozásra magához rendelé Kolozsvárra, inté egyben őt: hogy „csak akkor jöjjön, mikor biztosan jöhet, mert az ellenség kalandoz mindenféle, veszélynek tehát magát ki ne tegye“! Hogy Nagylaki e rendeletnek miként és mily eredménnyel felelt meg? bár ismeretlen; tény azonban: hogy ugyan ez év szeptember közepe táján Munkács-vár környékén roppant nagy éghőború által kísért rendkívüli bő esőzések jártak, mely alkalommal egyik éjjel nagymérvű földrengés is volt; a sok esőzés folytán a Latorcza folyó medréből kicsapott, és a környéket víz alá borította, s így a földrengés következménye gyanánt egyelőre csak annyit lehetett észlelni: hogy a Csernek hegyről óriási szikla darabok hullottak alá a folyó medrébe, melyek — különösen nyár utólján — még mai nap is ott láthatók!

Pár nap múlva azonban, midőn az esőzések szünetek s a víz lefolyt: — úgy Szent-Mihály napra — bámulva tapasztalták: hogy a Latorcza, a Csernek hegytől kezdve, többé nem a régi ágyában, t. i.: a hegyek tövében, de egyenest a várhegynek tartva, magának teljesen új medret mosott, minélfogva többé nem a Gallis hegy, de a várhegy alatt folyt, minek folytán a két malom szárazon maradt, s úgy kellett ezeket, a folyó után hordani, és az új partokon felállítani.

Eme szerencsés véletlent Nagylaki várnagy megragadva, az amúgy is mocsáros talajba körül 40 könyök 12.65 mtr széles, 16 könyök 5.06 mtr. mély sánczot ásatott. melyet a most már közeli Latorczával összeköttetésbe hozva, vízzel eresztetett tele oly formán: hogy a víz folytonos körfolyásban volt. E sáncz — művelet — mely a varnak eddigi természet adta megközelíthetetlenségét a mi a várhegy tövét övező ingoványos és áthatolhatlan süppedékes talajban rejtett — tetemesen fokozta, — részben talán az Izabella és Nagylaki várnagy közt ismeretlenül lefolyt értekezlet kifolyásának is tulajdonítható.

Állítólag a várkutjában egy déli és egy nyugoti irányba vezető titkos kijáratokat és ezekhez levezető lépcsőket is készíttetett volna; de mint fennebb is láttuk: e terv befejezést nem nyert.

Forgách: az imígy szétugrasztott seregének nagy bajjal összeterelt foszlányával — mely leginkább huszárságból állott — Dietrich és Puchaimhoz csatlakozott, kikkel Krasznahorka, Bebek ősi vára alá ment, s ezt szintén ostrom alá fogta. De itt sem boldogúlhattak, mert szeptember elején a Fülek-vára alól megérkezett magyar-török hadaktól megverettek s futamodás közben összes tábor szereiktől megfosztattak. E győzelem emlékeül szeptember 8-ika a krasznahorkai várban évenként búcsú járással ünnepeltetik meg.

Hogy ezen időközben e tájon is sokan Ferdinánd pártja mellett buzgólkodtak, kitünik abból is: hogy 1557-ben Bornemisza Benedek és Hagymási Kristóf Izabella vezérei Husztról azon szándékkal érkeztek se-

regeikkel Munkács-vára alá: — hol tábornok is ütöttek, — hogy innen Ungvárt és Szerednyét, Dobó Ferencz fészket, — kinek hű szolgálataiért 1558-ban királyilag a munkácsi uradalom is adományoztatott — és a hol Ferdinánd seregei is tanyáztak, elfoglalják, s onnan a király hiveitől a megszürt bort elvegyék, és Beregszászba szállítsák, hol e célra igen sok hordót halmoztak össze; de Telekesi Imre királyi vezér erről jókor értesülvén: a „harácsolók“ megrohanására indult, minek ezek neszt véve időnapelött elszéledtek, részint Erdély, részint Huszt felé, sőt egy része Munkács várába menekült, a hol az ily fajta népek apránként oly nagy számmal szaporodtak fel: hogy a várban már el nem férhettek, tehát: ezen kívül, a felső sánczban sőt később lejönni kénytelenítettek a vár alá, s a vízzel telt sánczon belül ütöttek tábornok, a hol időközönként egyes kunyhók, és házikók keletkeztek, míg később a sáncz belső partján körül palánkot is vontak, s a sánczot délnyugoti részén áthidalták, és ennek védelmére, a belső végén két tornyot is emeltek. A hol e hid állott, ott a talaj legingoványosabb volt, oly annyira: hogy az e tájon járatlan egyén, a hidat meg sem közelíthette.

1558-ik évben I-ső Ferdinánd király ruszkai Dobó István, Domokos, János, László és Miklósnak, a Lévai János magtalan kimúltával rájuk szállott „lévai-uradalom“ helyett a munkácsi-vár és tartozékaihoz való jogot adományozta; de a fentiek ezt tényleg sohasem vették birtoklásukba. 1560-ban pedig számos hont és bodroghmegyei helységeket adományoz ugyancsak Ferdinánd Dobó Istvánnak addiglan: míg a munkácsi-vár visszafoglalásával neki ez uradalom átadható leend.—

1559-ben Izabella főpárthivei, Balassa Menyhért és ennek sógora Thúrzó Imre, előbb püspök, később protestáns hitre áttért főispán buzdítására Ferdinándhoz pártoltak. Izabellát hadvezéreinek ezen eljárása béke szerződésre készíteté. A tervezett „alku-pontok“-ban az is említettett: hogy Kassa Ferdinándra szálljon, Huszt és Munkács-várára pedig Erdélyhez kapcsolassék; Bereg és Ugocsa jövedelmében Ferdinánd és Zsigmond

János kölcsönösen osztozkodjanak, de Izabellának szeptember 20-án bekövetkezett halála: ennek végett vetett, és János követeléseit magasabbra csigázta,

Ferdinánd: Jánostól a tiszai vidéket Munkács-várával a megkezdett béke alkudozások daczára sem nyerve el; titkon elhatározta: hogy őt Moldova felől megtámadja. míg másrésről, Balassa Menyhérttel, a Jánostól is elpártolt irástudatlan, de merész és kalandvágyó fővezérrel oly egyezsége lépett: hogy addig míg Munkács-várát elfoglalhatná, bírja Detrekőt, valamint: az Izabellától már előbb adományúl nyert Nagy-Bányát, Szatmárt és Tasnádot; célja kivitelére pedig a király költségén tartson egy 500 főnyi — 300 lovas, 200 gyalogos csapatot, mivégből Balassa Csáky Mihály erdélyi cancellártól előlegül: 10000 forintnyi összeget csikart ki e csapat felszerelésére, a mely leginkább moldovai felfogadott martalócokból állott, kikkel hosszú ideig rettegésben tartá nemcsak a Munkács és Huszt várak közötti vonalat, hanem Szatmár, Szabolcs és Ugocsa vármegyéket is; sőt később Halmiban váracst épített, mely a — gyülevész portyázó hadának — biztos tanyául szolgált. A kitüzött célra Ferdinánd érdekében együttesen működtek: csömöri Zay Ferencz kassai főkapitány, ifju Büdy Mihály beregi főispán, s az atyai várkapitánya, valamint: Matuznai Pál a kovászói várkapitánya is; mint ez Ferdinánd király által 1565. szeptember hó 22-ikén Bécsben kelt védleveléből is kitetszik, melyben Balásy — így — Menyhért kapitánynak, és a fent nevezetteknek legfelsőbbileg meghagyatik: hogy Ilosvai személyét és vagyonát minden támadás ellen mindenkor megvédjék és oltalmazzák.

Zápolya János a munkácsi uradalmat birván; 1562-ik év január 3-ikán Gyaluvárában kelt oklevele szerint, megerősíté a krajnaiak régibb kiváltságait; április 23-ikán Gyulafehérvárott kelt iratával pedig kenézi kiváltságot adott Balogh Demeter mogyorósi lakosnak a végből: hogy Balázsfalvát megnépisítse. Ez okmányban munkácsi-vár főnökül: Dacsó Tamás, várnagyúl: Kerepeczi Demeter neveztetnek meg.

Ugyanott április 21-ikén kelt rendelettel pedig: kovászlói Mathuznai Péter ottani Kovászó birtokait — azért: mert az „ellenpártiakkal czimboráskodott, s néhány czinkosával mindenképen ezen pártnak előnyeit támogatá“ — elkoboztatta, és munkácsi várnagya Gaalteöwy — Galtói — Ferencznek — további jóakarattjág adományozta.

Míg ő imigyen intézkedett, addig: egy Bécsben tartott titkos tanácskozásban, melyben csak Oláh, Nádasdy, Draskovics, és Forgács Ferencz vőnek részt: János herczegnek — mint már fennebb említve lön — Moldva részéről titkos megtámadása határoztatott el; e végből: Heraclides Jakab ügyes kalandor 8000 forint segély pénz alapján, egy toborzandó sereg szervezés és felszerelésével bízott meg.

Heraclidesnek Moldovába nyomulása megrendíté a törököt, és Balassa elesése — ki csak nehéz sebet kapott, miből később felépült — pedig a székeltyeket: 1562-ben harczra kerülén a dolog, mely változó szerencsével, de eredmény nélkül, a még ez évben létrejött „statusquo“ fegyverszünet kötéseig folyt; amikor az alkudozások ismét kezdetőket vették, mely alkalommal János Zsigmond, Csáky, Blandrata, Nisóczky és Szalánczi tanácsára Báthory Istvánt két ízben Bécsbe küldötte, kinyilatkoztatván: hogy „Magyar- és Erdélyország herczegi czimet“ kívánja, Ferdinánd azonban csak ez utóbbit ismerte el. Zsigmond e mellett a tiszai vidéknek Munkács Tokaj, Szerencs és Máramarosnak formaszerű átengedését is kívánta, Opeln és Ratiborral együtt; míg Ferdinánd csak Erdélyt engedte át, de ez is, magtalan halála esetében: a magyar koronára volt vissza szállandó.

Ez volt lényeges tartalma a Báthorynak 1563 július 18-ikzn átadott bécsi határozatnak a birtok kérdést illetőleg; a mi pedig Zsigmond házassági követelését Johanna herczegnő iránt illette; erre Ferdinánd azt válaszolá: hogy leánya nem akarván „férjesedni“, helyette rokonai egyikét adandja Zsigmondnak nőül; de midőn Blandrata Zsigmond új követe Ferdinándot

Erdély átadásával is kecsegtette: a Johannávali házasság, azon feltét alatt: hogy János herceg katolika hitett kövessen — unitárius volt — és a tiszai vidékről — kárpótlás fejében mondjon le — ismét szőnyegre került, — csupán Munkács, Huszt Máramaros forogtak még kérdésben, de Ferdinánd ezek átadására vonatkozó beleegyezésével követét mindazonáltal Kassára küldé.

Igy a béke megkötve látszott lenni, de midőn már megerősítendő volt: egyrésztől János — Zsigmond és tarácsosainak a katolika vallásról szóló pontba való bele nem egyezése rontá meg a már félig kész sikert, másrésztől pedig: Balassa Menyhért folytonos ellenségeskedési tímasztottak panaszt és kételet az alkudozások őszintessége iránt.

Balassa ugyanis Munkács várára minden áron szert akarván tenni, — mint már fennebb is láttuk — Halmiban egy vár-kastélyt építtetett, honnan a Munkács és Huszt várak közti közlekedést megakasztá; minek folytán Ferdinánd három követe: Bornemisza Gergely püspök Alaghy János és Rakovszky György — Budai E. szerint — Kaszonyba, Forgách szerint pedig Nagyszöllőse — ment a panaszos ügy megvizsgálása végett, mely alkalommal Balassa jogában levőnek állitván birtokán várakat építhetni, szerinte csak így védhetvén a két végvárnak berontásai ellen magát.

A biztosok mit sem végezhetve, eredmény nélkül távoztak.

Zápolya Zsigmond-János a királynál tett fenti panaszának eredményét — mivel Balassa időközben is több rakoncátlanokodást követett el — be nem várhatván, 1564-ben önerejével akként segített magán: hogy Hagymási Kristóf huszti várnagyát megbízta miszerint a Balassa halmii bünfészkét semmisítse meg; ennek folytán Hagymási egy éjjel fegyveres hadával váratlanul megrohanta a váracsot, azt bevette, s szétrobbantott őrségét elpusztitá, falait pedig földig leromboltatá.

Balassa azonban még azután sem szűnt meg Zápolyát háborgatni; midőn pedig Schvendi Lázár császári

vezér Eperjesre érkezett: nyíltan az ő seregéhez csatlakozott, s annak kalauz és tanácsadóul szolgált.

Zápolya Zsigmond-Jánosnak Kolozsváron 1564-ik — feria 2: post Domlaetare — kelt okmánya szerint Berilla Gergely poroskoi lakósnak szabadalmat ad: hogy a Szalay Kristófnak határozatlan időre — „usque ad beneplacitum“ — átengedett Bubuliska nevű a munkácsi-várhoz tartozó helységbe telepítvényeseket szállítsa. —

Ez iratban munkácsi várnagyúl: Bornemisza Benedek és udvar biróul: Fejérvári Tamás deák — Albensis — említettnek.

Ugyancsak — 1564 — év július havában Ferdinánd is a halandók végsorsára jutván: II. Miksa 1561. év óta római császár és cseh király — lépett a magyar trónra, ki Zápolyával az utolsó béke alkudozások szellemében az egyezkedést újra megkísérlé, de ez az új török hadjárat által ismét sikertelenül maradván Miksa 1565-ben Hosszutóti és Vyas Albert követei által Szolimántól Munkács és Huszt-várát követelte, Szolimán azonban e miatti haragjában a követeket letartóztatta és huzamosb ideig fogva is tartotta, minek folytán Miksa, Schwendi Lázár és Forgách Simon alatt annál is inkább sereget küldött János Zsigmond ellen: mert somlyai Báthory István Zápolya vezére, Szatmár, Nagy-Bánya és Nyírbátort elfoglala; ellenben Schwendi Báthory Endre és Balassa Menyhért Tokajt, — hol már előbb Balassa katonái a szőlőtermést elrabláék — Szerencset és Erdődöt a tiszai vidékekkel együtt hatalmukba ejtették, míg végre: 1567 június 15-ikén Szádvárt, és ugyanez év február hó 21-ikén Lugosi Luka János és Kerepeczi Majthényi Demeter várnagy valamint Bay Ferencz királyi várkapitány vitéz és hősieles ellentállása daczára is, Munkács-várát bevenniök sikerült.

Nagyban elősegíté az ostromlók műveletét az ez évben beállott szokatlan és rendkívüli szigorú tél, mely minden „hígat“ a vár körül oly kőkeményre fagyasztott: hogy a legnehezebb ostrom lövegek és ütegeket is könnyen oda szállíthatták, a honnan legkedvezőbb

sikert remélhettek; az ingoványos környék, a vízzel telt sáncz, sőt maga a Latorcza sem képezett többé akadályt, semmi iránybau, s így: a védők egy reggelen csak arra virradtak: hogy az ostromlók teljesen a várhegy lábánál voltak minden ostromszereikkel együtt, minek folytán az eképen „holttérbe“ jutottak azon előnyvel birtak: hogy ellenök a várból lövegekkel eredményvel működni többé nem lehetett, míg ők, mazzaraikkal a vár alól mintegy igen előnyös és közeli fedett helyből pompásan működhettek, s így nyolczadnapra sikerült a várat lakhatlan rommá, a kaput pedig óriási réssé lövetniök.

De még e rommá lövés után is két rohamot vertek vissza a védők — a második 20-án este — a harmadikat azonban — 21-ikén reggel — a megadásra vonatkozó felszólítás előzé meg, minek következtében megkezdődtek a „feladási alkudozások.“ Schwendi eleinte föltétlen megadást követelt, mit a várbeliek nem fogadtak el és késznek nyilatkoztak utolsó csepp véréig tovább védeni. Erre Schwendi azon feltételt szabta elő: hogy szabad elmenetelt enged mindenkinek, a ki esküvel igéri hogy Miksa ellen fegyvert többé nem fog, és bő jutalmat annak: a ki Miksa fegyveresei közé áll. Úgy látszik hogy „ez“ elfogadtatott, mert déli 12 órakor már Miksa zászlai lengettek a vár ormain, és Schwendi, táborkara elén a várba ünnepélyesen bevonult.

A várvivásnál Rosso Vincze cs. és király tüzérezredes vezette az ostrom ütegeit; e kitünő és sikerdús működéséért — később Schwenditől a Zápolyához szegődött s ezért hűtlenségi bélyeggel illetett Kerepeczi Demeter és Gáspártól elkobozott birtokokat kapta adományul, melyeket azonban 1571-ben pénzért ismét visszabocsátott.

A tiszai részek elfoglalásának híre II-ik Szolimánig eljutott, a ki erre haragra gyulván, háborut izent Miksának, s a következő 1566. évben roppant seregét 300 ágyuval személyesen vezérlé hazánkba.

Zsigmond János Nándorfehérvárig ment eléje a Szultánnak, ki alája rendelt egy tekintélyes sereget —

a krimi tatárchán vezérlete alatt — hogy azzal Tokaj megszállására induljon. E közben Szolimán szeptember 7-én, Szigetvárnál elhunyván halálának hírére 17 napi ostrom után felhagyott Zsigmond János Tokaj vivásával és félelmében, nehogy a fékevesztett „segédhad” ellene forduljon elbocsátá a tatárokat, kik Nagyvárad felé vonulásukban, a Tisza és Szamos mellékét elpusztítván, utjokban Máramaros, Ung. Abauj, Zemplén és Bereg-Ugocsa vármegyéket is érinték és kegyetlenül feldúlták, míg Debreczen és Ujváros közt a Tokaj alól visszavonult Zápolya magyar hadai által, kik a kegyetlenkedéseknek hírért vették utólérettek és megvertettek, s minden zsákmányuktól megfosztattak.

Hogy az e tájon, Nagy-Lónyan, Izсныéten, Beregszász, Bene és Várin át sáska módra átvonult tatárhad, e vidéken mily kegyetlen pusztításokat okozott? kitűnik egy azon koru iratból, mely a beregme gyei porták és birtokosok hatósági összeírását tartalmazza, s helyenként az említett pusztítást érinti. E szerint a tatárok elpusztíták s részben felégették: Gulács, Tivadar, Csaroda, Ugornya, Marokpapi, Barabás, Gelénves, Atya, Namény, Nagy-Dobos Vid Szalka, Surány, Darócz, Asztó, Bucsú, Macsola, Nagy-Bégány, Homok, Déda, Zipszony, Som, Bótrágy, Bátyu, Nagy-Lónya — merre a tatár had zöme átvonult — Kis-Lónya, Sziget, Hetvén, Kasszony, Rafajnaufalu, Szer nye, Csomonya, Gorond, Izсныéte, Kis és Nagy-Gut, Balázsér, Jánosi, Ardó, Gát, Csetfalva, Borsova, Muzsaly, Beregszász, Nagy-Bereg, Kigyós, Vári Kovászó és Bene helyiségeket, mindenütt rabolván, s a lakosságot rabokul elhurczolván. — De ugyan e jegyzék szerint: a Schwendi Lázár tábornagy alatt Szatmármegye felé innult, s utközben Gulács és Tivadar helységek határain táborozott német sereg is tett hasonló pusztítást; — természetesen a tatárok rovására! — így: Csonkapapiban, Balazséron — „per milites suae Majestatis, sempe per, Joannem Bornemisza et Franciscum Szalay per pedites germanus est disoluta”. — Kerepezen, Fornoson — Csáky Mihály serege által — Orosz-

végen, Kisfalun, Podheringen és Munkácson, különösen a munkácsi vár ostromlásakor, borzasztó rablás és pusztítást vittek végbe!

Miksa király a rommá lövetett Munkács vár birtokába jutva, ezt ung és beregmegyei „közérővel“ de „állami költségen“ haladéktalanul kijavíttatá, mely alkalommal a várhegy lejtjeit egyenlítetté ki, hogy „holttér“ többé nem keletkezhetett és a lőrészeket aként alakíttatá át, hogy azokkal a várhegy lábánál megjelenőket is érinteni; a lejteket pedig pásztázni lehetett; különben a vár előbbeni alakját nyeré vissza; különféle lövegeinek száma 220-ra, a kézi löfegyvereké pedig 600-ra emeltetett. Ennek emlékére a felső sáncz délnyugati részében egy kis kőtáblán ezt olvashatni:

A.	D.
P.	T.
1569.	

Mely emlékkő az 1567-ben történt ostrom után bekövetkezett kijavításra s a vár újabb erősítésére vonatkozik.

Miután a Schwendi a bevett, illetve meghódolt várörtségének legnagyobb részét — mivel időközben majdnem valamennyien Miksa pártjára állottak Lengyelfalvi Bay Ferencz vártisztet kivéve, a ki harminczad magával a követelt eskü letétele után a várat azonnal elhagyá — parancsnokaik és várnagyaikkal együtt Miksa zászlójára felesketé, seregével Husztot szállotta meg, de eredménytelenül, minek folytán innen Kassa felé el vonult.

Lugosi várnagy 1571-ben végrendeletet téve, a munkácsi várban még ezen évben elhunván, helyére Miksa király által Bay Ferencz neveztetett ki, a ki Zápolyával vívott harcokban Balassa és Schwendivel a király pártján vívőzkedett, különösen 1565-ben Szatmárnál a törökök ellen, úgy az erdői vár megvédésénél is kitüntette magát.

A munkácsi vár uradalmát 1568-ban Szentjánosi Lajos főnök — praefectus — beregi főispán igazgatá, ki ezen évi februárius 4-én Munkács várában kelt iratában Koczán nevű kenézt feljogosítá, hogy Dunkófalvát megnépesítse; szeptember 5-én pedig Besi András, Kis Iván nevű helységre nézve hasonlólag feljogosítá. — Az erre vonatkozó oklevél ily felhangon kezdődik: „Nos Ludovicus de Szentjános, Praefectus arcis Munkács, damus pro memoria“ stb. mi ugylátszik: akkor nemcsak a fejedelmeknél, hanem alantos hivatalnokoknál is divott; — 1569-ben Szentbenedeki János és Soklyósi István deák voltak a várnak udvarbírói, 1589-ben pedig Komlósi Albert és Gyulai István voltak várnagyok, előbbeni később udvarbíró lett.

II-ik Miksa Király még soká tartá a munkácsi várat és ennek uradalmát birtokában, főleg: miután Zsigmond János 1571-ik évben élni megszűnt, s helyébe Erdély rendei Báthory Istvánt választák fejedelmökké; míg 1573-ban Mágócsi Gáspárnak, a közelebb lezajlott nehéz időkben Ferdinándnak volt gyulai, és később Miksa király egri hű várkapitányának, s egyzersmint: hevesi, borsódi és tornai főispánnak adta 10 évre 42000 magyar forintokért, oly feltétel alatt: hogy a birtok haszon élvezete által évenként 4200 forint törlesztessék a zálogösszegeből, s így 10 év múlva jószágot és a várat ingyen tartozzék ő felségének visszaszerezni. Ez okmányban említettik: hogy a vár épületei 10000 forintra becsülvék, s Mágócsi azokat csak a király engedelmével változtatja vagy bővítettetheti, illetőleg: módosíthatja.

Ha ellenség miatt órséget kellene a várba helyezni: úgy Mágócsi köteles legyen bármily nemzetiségű királyi katonákat a várba bebocsátani, mit unokái András és Gáspár valamint a vár tisztjei is esküvel elfogadni tartozzanak; valamint azt is: hogy sem az erősséget sem az abba helyezendő hadi szereket és lövegeket, sem titkon sem nyilván nem játszandják az ellenség kezére, hanem minden tekintetben ő felségének és utódainak

tántorithatlan hűséggel ezeket utolsó csepp vérükig megtartják és végső lehetőségükig szolgálnak.

Fenti szerződést, a trónon atyját követett I. Rudolf 1579-ben szintén megerősíté.

Új megerősítést nyert 1580 és 1586-ban czobor-szentmihályi Czobor Imre nádor helytartónak Nagyidán — 3 post. fest. assumpt Mariae virg — kelt adománya szerint 31000 forintért.

Mágócsi Gáspár és Andrásnak újabbi 10 évre zálogul adatván, a leleszi convent által eszközözlendő beiktatáshoz királyi emberekül kijelöltettek: Tarnóczi Simon, Bégányi György, Komlósi Gáspár, Bilkei Máté, Halábori Pál és Kürtösi György.

Az ünnepélyes beiktatáshoz pedig meghivattak érdekelt szomszédosokul: munkácsi Nyilas Mihály deák, Péterházi Mihály, Halábori Pál, Kasza Péter hites táblabíró, kiscuti Fornosi György főszolgabíró, Guthi Imre, girsanói Gyrseny Tamás, Kerepeczi Lukács és György, Pósházi máskép: Csömöri Zay, Mátyás, — pósházi Nyiri Ábrahám, — Kerepeczi Demeter árváinak nevében: Kerepeczi János, Szarka Balázs, Lónyay Péter, Pethüs Péter, Bilke Máté, Klacsanóról: Dehine István, Mihálka János, Galis István, Kerepeczről: Csapó Márton, Kerepeczi György, Ferencz Mátyás Fábían Bálint, Kerepeczi István bíró stb.

A beiktatásnál ellentmondott: Feledy Mihály szentmiklósi birtokos, mert Mágócsi oly rész jószágokat és határokat is igényelt, melyek az ő szentmiklósi kastélyához tartoztak. 1580-ban Rudolf ismét további 4 évre iratá Mágócsira a munkácsi uradalmat, akként: hogy ennek lejárta után összesen 49000 forint törlesztéséig birhassa haszonbérben.

Mágócsi 1579-ben Kelemen és Puznyákfalva, 1582-ben Rákos, és 1585 Jobovicza uradalmi helységekre nézve állított ki kenézleveleket, az illető okmányokat így kezdvén: „Nos Caspar Magóchy, Sacrae Caesar Regiaeque Mattis Consillarius ac Cottus Forna et Beregh Comes“ stb. s ezekben megemlíti: hogy Munkács-vár uradalmát, ő felsége birtokát öregbiteni

óhajtván: feljogosítja az illető kenézt a helység meg-népesítésére.

1584-ben — június 11-én — legfelsőbbileg kiküldetett a munkácsi és szentmiklósi uradalmak közt perressé vált határok megállapítása végett egy bizottság, melynek tagjai voltak: Mathysi István nagyváradi püspök, gróf de Nagarolis Ferdinánd felső magyarországi főkapitányi helyettes, Nagyváthy Ferencz a szepesi kamara tanácsosa, Prépostvári Bálint cs. és kir. kapitány és Darhócz Pál királyi biztos.

1585-ben ismét vizsgálatok eszközöltettek a munkácsi és szomszédos szentmiklósi uradalmak birtokosai közt az erdők használata miatt felmerült viszálykodás iránt. A leleszi convent küldötte által kihallgattatott számos tanúk közt volt Bay Ferencz is, ki akkor 65 éves volt s állítá: hogy midőn néhány év előtt ő még munkácsi várkapitány volt a két jószág „egy uradalmat“ képezett.

1586-ban Mágócsi Gáspár végrendeletileg neje Horváth Annának 6000 aranyat, 6000 tallért és Vámosujfalu helységet, a beregszászi kuriát, a vizsolyi és bányácskai jövedelmekkel együtt hagyta; — Kigyóst és 2000 forintot Kátai Ferencz nevű szabadossának kinek anyja volt idősb Mágócsi András leánya, Mórícz Balásznak hagyta Muzsalyt, és a szőlőket szintén 2000 frttal, Munkács-várat, Tornát és egyéb vagyonát összes ingóságaival együtt Gáspár és Ferencznek, ifju Mágócsi András és Alaghi Judit fiainak, ezeket a Mórícs és Kátai „várományosaiul“ is tevén.

1588-ban Rákóczy Zsigmond Mágócsi András özvegyét Alaghy Juditot nőül vevén, Mágócsi Ferencznek mostoha és gyámatyjává örökségeiknek pedig gondnokává lett, minek következtében Mágócsi Ferencz és Rákóczy Zsigmond lettek 1589-ben a fenti uradalomnak birtokosai, és Munkács-varának urai.

1590-ben Rudolf biztosítja Rákóczy Zsigmond grófot és Mágócsi Gáspár nevezett jogutódait arról: hogy tőlük a munkácsi-várat s tartozékait addig el nem veszi míg az azt terhelő 125000 magyar forintot, me-

lyeket ők részint ő felségének kölcsönöztek, részint az egri várhoz tartozott, Vámos-ujfalu, Kenderes Szentmarja és Sajóhidvég kiváltása fejében kiadtak, nekik vissza nem fizeti; — Sőt egy év múlva a király a fentemlített összeghez és 3000 darab aranyhoz újabban 25000 forintot felvévén, a munkácsi uradalmat — ez alapon — nekig még 15 évre „visszavonhatlanul“ lekötötte.

Az 1591-ik évben kelt záloglevélben emlittetik: hogy ama bizonyos 155350 forintra rugó zálogkölcsonben e 300 aranyon kívül, a zálogbirtokosok által lefizetett 7000 tallér és 17000 forint, továbbá azon 5000 tallér melyeket a szepesi kamara a vár javittatásáért lászámitott, végül azon 100000 forint is: melyeket 1589-ben a császári sereg zsoldjára fordítottak benfoglaltatik.

1593-ban Tarczalon báró Teuffenbach Kristóf felsőmagyarországi főkapitány elnöksége alatt tartott gyűlésen végeztetett: hogy Bereg-, Ugocsa-, Szatmár-, és Szabolcs vármegyék védelmére Báthory István országbíró a tiszántúli nemességgel Munkács és Szatmárvára alatt táborni üssön, mivel Szinán basa nagy sereggel ide készül, sőt már megérkeztétől is tarthatni. E táborozó nemesség valamint a várőrségek számára is, a marha és juh hus fontja 1 és $\frac{1}{2}$ pénzen, a bor itcéje 2, a sörnek pedig 1 pénzen árultatott, a kenyér beszerzéséről a megyék gondoskodnak.

Az 1595-ik évben Rudolf császár és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem közt kötött egyezség értelmében Munkács-vára uradalmával, sőt: Beregmegye is Báthory birtokába jutott.

A változékony jellemű Báthory még 1587-ben lemondván erdélyi fejedelemségéről, 1598-ban Rudolf Basta György nevű kassai parancsnokát küldé Erdély megszállására; Báthory azonban csakhamar megbánván lemondását, Bocskay István nagyváradi kapitány ösztönzésére visszament ée később a fejedelemséget András öcscsének átadá, kiről ez, a havasalföldi vajda Mihályra, erről pedig nemsokára Bastára szállott.

Ezen egyszerű „csapat-dobosból“ tábornagygyá lett kormányzó, zsarnoksága és kegyetlen kedései, valamint a protestáns vallás elnyomásának elősegítése miatt, a rendeteket magától elidegeníté, minek folytán míg Basta Esztergomnál a törökkel harczolt: Bocskay István, Betlen Gábor ösztönzésére kitüzé a „felkelés-zászlóját,“ s csakhamar oly szerencsés előmenetelt tett: hogy az 1605-ik évben megjelent nagyszámú rendek által Magyar és Erdélyország fejedelmévé egyhangúlag kikiáltatott, s részére mindenütt győzelmet aratva, seregeit diadalmasan vezették elő, és így: felső Magyarországot csakhamar teljesen meghódítá.

Ekkor esett kezébe Munkács-vára is, minek következtében ezt, számára az 1606-ik évben Bécsben Illésházy és Apponyi Pál követei által Rudolffal tett egyezés s később, az 1608-iki országos végzés folytán a törvény könyvbe is iktattatott, sőt a protestáns vallás szabad gyakorlatát is megerősíté.

Bocskaynak e szerint Erdély és pótlólag Bereg a szomszéd vármegyékkel adatott, melyeket egész haláláig birt.

1599-ben Fornosi Gergely, Oroszi Tamás, Bégányi György és Hetey László szolgabírák, valamint Péter deák hites jegyző által összeirattak, a Rákóczy Zsigmond munkácsi birtokához tartozó helységekben volt taxális jobbágyházak. E jegyzék szerint volt Munkácson 156, Beregszászban 185 Váriban 137, Beregen 73, Alsó-Vereczkén 48, Kaszonyban 50 Ungváron 12, Bereg-Ujfaluban 33, Sarkadon 19, Drágabártfalván 46, Mocsárkán 1, Oroszvégen 21, Ujfaluban 11. Kendereskén 7. Göröndön 20, Isnétén 50, Lucskán 30, Sztrabicsón 83, Pisztraházán 36. Leányfalván 22, Hátmegen 1, Péterfalván 2, Fogarason 27, Závidfalván 35, Kelemenfalván 14, Tökésen 1, Szajkófalván 1, Szerencsfalván 2, Deszkófalván 2, — továbbá előfordúl még Feketepatak 5, Ardánháza 24, Medencze 11, Nyíresfalva 13, Kassafalva 2, Kis-Sarkad 1, Pappgyörgyfalva 1, Muzgafalva 1, Kut 6, Bábfalva 3, Babosfalva 1, Delegánfalva 1, K.-Lucska 1, Vanikófalva 1, Uszkófalva 1, Klastromfalva 1, Kor-

csova 1, Sztánfalva 21, Dobrovicza 3, Szolanovics 4, Bukovinka 1, Vusnik 3, Bresztó 2, Paszika 3. Nagy-Pisztra 3, Roszos 3, Plávia 7, Koziva 3, Melnicsna 6, Rusnicza 3, Szolocsin 3, Kis-Pisztra 5, Olenyova 10, Izvor 3, Bergocz 2, Tinnsor 2, Uklina 10, Rosztoka 1, Kicsorna 1. Hazugfalva 1, Nagy Iván 16, Kis Iván 20, Rakos 21 Csürfalva 3, Kulinkofalva 1, Cserlenő 13, Nagy-Bobuliska 1, Fejér-Ágostonfalva 1, Kislányfalva 2, Csertész 1, Romocsafalva 5, Nagy-Balázsfalva 14, Vulsinka 1, Szerencsfalva 4, Kis-Mogyorós 8, Ilkafalva 1, Kosztrubácsfalva 1, Kis-Lohó 4, Nagy-Lohó 8, Kis-Dobrovicza 1, Fedelesfalva 2, Trosztánfalva 3, Pusznnyákfalva 4, Herczfalva 1, Nagy-Mogyorós 1, Lauka 9, Felső-Viznicze 13, Közép-Viznicze 6, Alsó-Viznicze 6, Kisbelebele 1, Klocskó 3, Szidorfalva 1, Gévénfalva 1, Runófalva 2, Szakarka 1, Szanicsa 1, Ruszkabablaza 8, Hrabonicza 6. Kis-Hrabonicza 1, Dunkofalva 7, Bal-musfalva 1, Huczfalva 1, Zimbrilova 1, Iglincz 1, Csabina 6, Ulkovecz 2, Konnapatak 1, Gát 20 Nagy-Gút 6, Jánosi 13, Ardó 12, Balázsér 12, Kis-Gut 7, Kerepecz 9, Derczen 34, Forno 11, Pósháza 9, Dávidháza 18, Klacsanó 9 Ignéc 26, Balázs 8, Benedike 12, Kálnik 24, Kuzmina 1, Gajdos 5, Medvefalva 10, Patkánóc 37, Zsukó 6, Czapóczka 8, Podhering 7 házzal. E helységek közül azóta több, nyomtalanul eltűnt.

1603-ik május 28-ikán Pozsonyban kelt nádori beiktatási parancs szerint, meghagyatott a leleszi konventnek: hogy Szerdahelyi János munkács-vári udvarbirót és uradalmi főnököt, iktassa be, a Rákóczy Zsigmondtól és Mágócsi Ferencztől adómentesített s pénzen vásárolt munkácsi Lövei-féle ház tulajdonába melyben: midőn a jelen sorok íródnak: a munkácsi magyar kir. 11. honvéd gyalog ezrednek 1-ső és 2-ik zászlóalj, valamint: a magyar királyi 34. és 35-ik népfölkelési járás parancsnokságnak nyilvántartási irodájai, és az ezred élelmezési raktára is, elhelyezve van és a beregszászi — a Nagymezőn és Thóra függőn levő — két szőlő birtokába.

Ez alkalomra királyi emberekül ajánlatnak: Nyilas János, Kerepeczi István, György és Ferencz, Gróthy

György, Szőcs János, Dávidhazy István, Szabó Lukács Póсахázi János és Kovászói Matuznai Gedeon. Meghívott és érdekelt szomszédokul említettnek: Kis Mátyás munkácsi harminczados, Szőcs — Zeoch — Péter és János deákok, Monda Máté és Lukács, Borbély Balázs munkácsi főbíró — judex primárius, — Halász Máté orszvégi bíró; — Beregszászból: nemes Borbély Ferencz, Somlyódi Balázs deák, és priberi Melith Pál alispán.

Ez év április 24-ikén Prágában kelt okmány szerint II-ik Rudolf intézkedvén a beregszászi bortized iránt, abban Munkács-várát sajátjának nyilvánítja, az uradalom azonban, mint fennebb már láttuk: tényleg Mágócsi Ferencz és Rákóczy Zsigmond kezei között mint „zálog-birtok“ használtatott.

1604-ik január hó 20-ikán Mágócsi Ferencz megállapítja a szidorfalvi kenéz-éget.

Ugyanez évben bizonyítja Beregvármegye: hogy a munkácsi uradalom „közereje“ soha máshová mint a vár fentartására nem fordítottatott.

1605-ben Munkács-vára Beregmegyével együtt mint ezt már fennebb is láttuk Bocskay István birtokába kerülvén, de ennek 1606. november 20-ikén bekövetkezett halálával, ismét Mágócsi Ferenczre szállott, ki azt 1608-iki 22. t.-cz. alapján háborítlanul kezelte; ez ugyanis megerősítvén az 1439-iki 16 törvényczikkében a korona-jószágok el nem idegeníthetése iránti határozományt megjegyzé: hogy Munkács, Zólyom és Diósgyőr kivétetnek, mivel azok: a királyi szükségletek fedezése végett elzálogosítva lévén; ellenben a murányi és lipcsei várak a németektől vissza válthatók.

1609-ben Alaghy Ferencz és Menyhért tiltakoznak az ellen: hogy Mágócsi Ferencz akár szerződés, akár végrendelet alakjában, a munkácsi és regéczi várbirtokokhoz való jogát, az ő mellőzésükkel s joghátrányukra Móricz Mártonra ruháztassa.

Mágócsi Ferencz elhunytával, annak özvegyét Szerdahelyi Derffy Orsolyát, galánthai Eszterházy Miklós — kiről Kölcsény Ferencz a következőket írja: „Miklós: az ős hun törzsnek ágazatos unokája, s Fe-

rencznek, Pozsonyvármegye egykori tevékeny alispánjának és Illésházy Zsófiának fia, már zsenge korának első éveiben is igen sok viszontagság és küzdelemnek volt alávetve, türni, nélkülözni, megvetést viselni már akkor kelle tanulnia. Nagy Szombatban nevelkedve, a még gyenge kebelben meggyökerezett vallás és erény szeretet, serdült korában is kalauzoló fáklyafényül szolgálta minden léptében; s csakhamar tűzpróbára is tette őt mostoha sorsa, mert catholikus lévén; szülei által vallása elhagyására kényszerítettett, mit ő tenni sehogy sem akarván, kész lön „árva-földönfutóvá“ lenni, sem-hogy vallásától megválljon, a szülői hatalom túlnyomó lön s hogy mit önként nem akara megtenni. kényszer által vétessék reá: 1593-ban vagyonából kivetkeztette-tett, s az apai házból elűzeték, de mindez sem bírta őt megrendíteni, vagyon. névezim, reá nézve kevés inger-rel bira; vándorbotot ragadott és Illésházy Istvánhoz sietett, ki ekkor mint királyi kegyvesztett s menekült Krakóban időzött, míg hazája javait szíven hordó köz-reműködése által, a Bocskay-féle lázadást lecsillapítván királya és a honfiak közt a békét helyreállítá; ekkor Illésházy ismét „hontért“ s vele kegyencze is, a vagyon-fosztott Eszterházy Miklós.

István minden módot és alkalmat felhasznált Miklóst szülei vallására térítendő, sőt látván: hogy a „szó-szilárd jellemét“ meg nem ingatja: „elállása“ jutalmául — már mint nádor — Trencsén-várát ígéré neki.

De e csalóka ajánlatra: a fényes palotának és egyetlen védnökének is búcsút mondott Miklós, s most már teljesen árván, elhagyottan, sőt üldözötten bolyga a nagy úri sarjadék, csak öntudatában és szívnemességében keresve megnyugvást,

Végre Mágócsi Ferenczhez, e nagylelkű s tiszta jellemű kassai várparancsnokhoz s egyszersmint: Munkács-vár urához vetődék, kinek vonzalását és kegyét magaviselete által csakhamar megnyeré; valamint Miklóst Mágócsihoz szavainak nyíltsága, tetteinek hazafiui s őszintessége édesgetett.

Miklós jövője horgonyát is Mágócsiba helyezé; de

a sors őt tovább is próbálandó ezen támaszától is megfosztá. Azonban a búvirágból számára nemsokára örömvirág kelt ki mert:

Ekkor került Telegdy Mihály Szent-Miklós (Bereg megyében) urához, hol a délczeg ifju csakhamar megnyerte Chrisztina leánya szívét s kezét 1610-ben, és mivel ifju neje egy év alatt magtalan elhalván: a szent-miklósi uradalmat is.

Ee még nagyobb szerencse várt reá: A boldogúlt Mágócsi Ferencznek szép özvegye Szerdahelyi Dersffy Orsolya vala kinek gyöngéden érző szívét, a derék ifjunak, ildomos külseje s modora egészen lelánczolák.

Az ifjú hölgy keblében eddig táplált tisztelet s bizalom érzelmi, a férj kötelékei alól feloldva, hő szerelemre olvadtak, s még Miklós az előzékenység és tisztelet nyilvánulásával csak hálaadóját hívé leróni: addig úrnőjében szívet, vagyont, s általok áldást nyert.

A házasság 1612-ben történt meg; s így 1614-ben nyerte átiratkép Munkács-várát a hozzá tartozó uradalommal; Beiktatási okmánya — Statutóriæ -- 1919-ik évről szól, ő azonban már ekkor 1617 óta Bereg megye főispánja volt. A haza és trón körüli érdemei mind nagyobb s új tiszt és méltóságra emelék Eszterházyt. II-ik Mátyás őt Gábor, Dániel és Pál fivéreivel országbiróvá avatta, s érdemei jutalmíul Dersffy Orsolyától született fiának Istvánnak új adomány levelet eszközölt „Munkács-vára és ennek uradalmára” — nőül vevén, 1612-ben Dersffy Orsolyát a munkácsi-vár és uradalom ezekre szállott s abba a leleszi convent közvetítésével gróf Forgách Zs. alország bíró által kiadott parancsra folytán még azon évben ünnepélyesen be is iktattattak. A beiktatási okmányban mint bevallók előfordúlnak: sövényházi Móríciz Márton, és csegekátai Kattai Ferencz fiai: Ferencz János és Fülöp; Móríciz Márton leányai, Klára és Borbála Móríciz Kata, lomniczi Kissevics Horváth Lászlóné, Móríciz Margit, Palágyi Ferenczné, Móríciz Anna Póhalmi Istvánné, néhai Móríciz Lőrincz leánya Erzsébet vajdai Bakcsi Mihályné — ki leánya volt Hani Péternek Mó-

ricz Judittól — és Kattai Mihály leányai Eufrosina és Mária Magdolna.

A beiktatáshoz királyi emberekül ajánlottak: Ilosvai János és István Gulácsi Kristóf, Kisbégányi András és Sebestyén, Oroszi Tamás, Hartyáni Ferencz, Gulácsi Mihály, Kerepeczi Ferencz, István és Fornosi

Meghívott érdekelt szomszéd birtokosokul pedig említetnek; Gúthi Boldizsár és Gulácsi Oroszi János alispánok, Kerepeczy György és Bégányi András szolgabírák, Borsovai Gábor hites jegyző, Pósházi János munkácsi várnagy, Szalai Miklós udvarbíró nagylányai Lónyai Ferencz Zsigmond klacsanói Horváth Ferencz, kisguthi Guthy Ferencz, guti Tarnóczi János, Földvári Imre, derczeni Kakas Pál, Munkácsi Sándor; Borbély István, Egresi Miklós, Kigyós, István, Beregről: Borbély Ferencz és Szabó Lukács, Lőrincz Gáspár, Kerepeczi István, Nagy András Kerepeczi György, Oroszi Gáspár és Pogány Ferencz, Kerepeczről: néhai priberi Melith Pál özvegye Csapi Krisztina nevében: Barta András, Berényi Györgyért Kopasz András, Czobor Mihályért Bakos András Derczenből: Gerzsényi Mihályért Pokol Bálint és Guthi Miklósert Nagy Antal Kis-Gutról: Pósházi Ábrahám özvegye nevében Székely István és Oláh Nagy Miklós Pósházáról Sárközi János és Kelemen Szabó Lukács, Körösi István deák, Mester Bálint és klacsanói Horváth Ferencz Dávidházáról. A Vári mezővárosban történt beiktatáshoz megjelentek: halábori Halábori Pál, Oroszi László és Tóth Imre Borzsováról. erdőteleki Szentmáriási György, Petes László. Telesdi András deák, szent-mártoni Nagy Bálint valamint kölcei Kende Demeter özvegye nevében Vitál Mihály Béres István bíró, Rakomazi János özvegyeért Balázs Pál, Gecsei Ferenczért Tar János és Nagy Jánosért Veres Pál Haláborról. Székely Boldizsárért: Varga János bíró, Lórántfi Mihályért: Máté György: Károlyi Mihályért: Király János és Csapó János, somlyói Szabó Istvánért. Salánki Gáspár, Gulácsi Mihályért: Orosz Tamás Nagy-Muzsalyból: Barna Mihály, Kende Bálintért: Nagy Lukács, és kölcei Kende De-

meter özvegye nevében: Barna Pál Koródról. Beregszászon a beiktatás alkalmával jelentkeztek: Bégányi Miklós és Tamás, Csapi Krisztinaért: Kalmár Pál és Salánki Gergely bíró, Czobor Mihályért: Szabó Pál Ardórról. -- Kigyósról Csapi Krisztina nevében: Szarka György, Bende Gáspár, Mártonyi János, Mester Gergely és Simon Pál; Tárkányi Istvánért: Némethi Demeter, Perényi Györgyért: Bende Pál, Nagy-Bégányból: Kása István Bégányi Ferenczért: Kocsis Gáspár, Dávid Lukács, és Csomonyi András Mező Péterért; Juhász Péter Ilosvay Istvánért; — Nagy Muzsalyról: Károlyi Mihály nevében: Turi János, Madocsányi Márton és Pap István, Czobor Mihályért: Komlósi Lukács, végre: Balázsérről: Telegdi Gáspárért, Kovács János, Berényi Gáborért: Cseh György és devecseri Bornemisza Mátéért: Dankó István.

A beiktatás, melyet Bégányi Sebestyén királyi ember is Habardy László leleszi prépost teljesített, ellentmondás nélkül történt

Eszterházy azzal kezdé az uradalom kezelését: hogy 1613-ik január hó 1-én Vörösi Kis István udvarbírája által úrbérileg összeíratta tetemes birtokait, megállapíttatván e müben jobbágyainak köteles szolgálatait és fizetéseit, a beregszásziakat pedig a megtagadott bordézsmá miatt, méltányszerűleg bár, de azért irgalmatlan szigorral kezelteté.

Ugyanis: midőn a beregszászi polgárok az új törvény, kiváltságaik és gyakorlat ellenére a bortizedet megtagadták, nemcsak a köteles, hanem más szabad szőlőktől is, még pedig bent a városban az uradalmi udvaron — büntetésből — szedetni rendelte dézsmálta helyszinén vizsgálatot tartó szedők ennek folytán a borházak és „kalibakat“ — Casa — sorra felverték, s azokból 100 hordónál többet erőszakkal elvitték, a jogaikban sértett lakosok ebbe belenyugodni nem akarván, hivatkoztak ősi kiváltságaikra s a szokás-ra, az önkényes eljárás ellen tiltakoztak. E fölött Eszterházy fölindulván a tanácsosok közül többeket letartóztatott, sőt fogságba hurczolva beteken át bilincsekben tartatott, a tiltakozók

elnémitására pedig két ízben kiküldé gyalog és lovascsapatait Munkács-varából az egyes polgároknál; való elszállásolás és élelmezés melletti karhatalomra, végre midőn a lázongó lakosságot így sem birta megfékezni: a piac közepén bitófát, kereket pallóst, hegyes karókat, és kivont karddal ellátott pelengért állíttatott fel, s ezeket színtereikkel együtt rögtön biráskodási és pallós joga jeléül 14 napon át őriztette puskáisaival, mit a megrémült lakosság tovább nem tűrhethvén, a téli hideg daczára nejeik és gyermekeikkel, valamint ingóságaikkal, a városból éjjelenként megszökdöstek s részint a közeli kegyek, üregek és barlangjaiban, részint a szomszéd falvakban idegeneknél keservesen nyomorogva húzták meg magokat, míg az időközben Bécsbe utazott Vajda István főbíró Mátyás királytól védlevelet nem hozott a szorongatott község oltalmazára.

E zsarnokság ellen azután a polgárság a felsőbb-ségnél panaszt emelvén, betlenfalvi gróf Thurzó György nádor bitsói várában 1613-ik február 13-ikán kelt rendeletében meghagyta: hogy a leleszi konvent a nyomozó vizsgálatot a helyszínén haladéktalanul ejtse meg; mely alkalomból királyi emberekül ajánlván Gulács-i Istvánt, Hartyáni Ferenczet, Bégányi Andrást és Sebestyént, Daróczi Jánost, Borsovai Gábort, Oroszi Tamást, és Halabóri Miklóst.

Ennek folytán csakhamar megjelent Debreczeni György leleszi konventbeli áldozár, Borsovai Gáborral, kik Beregszászon 69 tanút hallgattak ki, ezek között számos nemest, kik a törvénytelen tényállást beigazolták; a vizsgáló bizottság egyszersmint megvizsgálta Benedek Mihály lovát is, melyet a nála beszállásolt volt drabantok, névszerint Benecs István és Besse Mihály homlokán megvágtak.

A vizsgálat eredménye alapján 1613-ban Thurzó György nádor meginté Eszterházyt: hogy a beregszászi polgárokat a bortizedre nézve kiváltságaik ellenében többé ne zaklassa.

Az ezt nyomban követett számbavétel szerint a beregszászi polgárság telekbérül 153 forint 25 denárt

fizetett évenként; tartoztak a lakosok termény és bortizedet és kilenczedet adni, s a „csepegést“ aszú bortól is, — a dézsmaorból 16 hordó illetve a református lelkeseket; tartoztak az uradalmi „Nagyszunyog“ nevű szőlőt megmivelni, miért 4 köből búzát kaptak, míg a „barátok földesei“ a mint az ő embereiket nevezték, a kisbocskor nevű szőlőt megmivelni, miért 4 köből búzát kaptak; e papi munkások szintén tartoztak bortized váltsággal, györgy- és mihálynap 50-50 pénzes — denár — adóval; ellenben az új-városiak a munkács várbeli uraságnak nem tettek szolgálatot, mert a kórház szőlejét művelték. Az idegen házatlan szőlőbirtokos tartozott hegyvám fejében 1 forintot fizetni; a 12 esküdt, a főbíró, 6 kerület, vámos, jegyző csordás és más pásztorok adómentesek voltak, hanem azért a tizedszedésnél közreműködni tartoztak. Tartoztak továbbá a várbeli polgárok a régi hordókat kijavítani és abroncsoltatni, évenként 32 hordó bort az uraság javára kiméretni, miért a korcsmáros minden hordótól 25 pénzt — denár — kapott, és szüret idején a beregszászi széken 32 ökröt kiméretni, s a pénzt beszolgáltatni.

Az itteni hídvám jövedelme akkor csekély volt, a tizedszedés idején a vásárvám a dézsmaszedőt, — hajdan a bírót — illette. Őszi vetésből szintén adtak tizedet; az urasági kőbányának fele haszna a bányászoknak járt, valamint minden „bokor“ kötől 1 köből buza; ezekre is a város ügyelt fel. A város köteleztetett évenként a munkácsi-vár fentartására 100 öreg szálát bevinni, s az építésre elengedő embert kiállítani, és kívánatra előfogatot adni, és szert járni, az az a rendelethez képest szántani, vetni, aratni és a termést behordani.

A „malomjog“ is kizárólag a vár uradalomé volt, az itteni 3 köre járt malom jövedelméből $\frac{1}{4}$ rész a földesurat, $\frac{1}{4}$ a papot, $\frac{1}{4}$ a deákokat és iskola mestereket, az utolsó rész pedig a molnárokat illette.

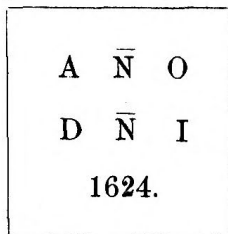
Munkács város lakossága — az adómentes bírák és nemesek kivételével György- és Mihálynap telekberül 50-50 pénzt, — denár — tartozott karácsonytól Szent-Mihály napig uradalmi bort árulni, és ahhoz

korcsmárosokat tartani, kiknek minden hordótól 25 pénz denár engedtetett díjúl; az őszi és tavaszi vetésekből való dézsmáért 50 köböl búzával és ugyanannyi zabbal tartozott a város melyet „akóbuza és zab“-nak neveztek és minden 4 hely után az ökrös jobbágyok karácsonkor 1—1 szekér fát tartoztak bevinni a vár szükségére, kinek pedig ökre nem volt: 12 pénzt adott; tartozott a város bortizeddel, jégrakással, vetni való buza kihordásával, valamint: a vár építésében való részvétellel. A mészárosok köteleztettek: az urasság számára ősszel 16 ökröt kimérni, s a húst elkészíteni, mely fáradozásaikért 1 köböl búzát és egy sertést kaptak díjúl.

1613-ban Csatári Ferencz és Kerepeczi Demeter, 1614-ben pedig Pósházi János viselte a munkácsi várnagyi tiszteletet.

1618-ban Fornosi János kapitány Sárközi Kelemen és Pósházi János voltak várnagyok, Aszalai Miklós pedig udvarbíró. Sárközy várnagy a középső udvar kapuja fölé egy fedett — összekötő — folyosóval ellátott emeletet építtetett, mi által a fenti udvarra szolgáló szárny emeletekkel összeköttetésbe jutott.

Ezen építkezés emlékére a következő feliratú kőlapot falaztatá a folyosó falába.



✕ 1625—44-ig Gelsei Ballingh János mint főkapitány és uradalmi főnök, és Lácza János udvarbíró szerepelt.

1630-ban Némethi Ján, deák várkapitány, 1632-ben Bornemisza Zsigmond volt itt alkapitány.

Az új birtokosok 1613. január 1-én több új kezeséget is alapítottak, és némely régebbieket megerősítették; az erre vonatkozó latin okmány szövege így

kezdődik. „Nos Nikolaus Eszterházy de Galantha et Ursula Dersffy de Szerdahely etc. Memoriae commendatus, quibus expedit universis“ stb. stb.

Új kenézi okmányok adattak: Szolocsina. Új-Bisztra, Kornapatak, Kis-Bisztra, Izvor Nagy-Bisztra, Kis-Rosztoka, Bukócz, Szkotár'ka, Kanora, Szaszóka, Tibava, Leczfalva, Kendereske, Kelemenfalva, Medence, Nagy-Lohó, Vorotnicza, Vusnik vagy: Vulsinka, Nagy- és Kis-Mogyorós, Kőrösfalva, Puznyákfalva, Szidorfalva, Alsó-Viznicze, Kis-Belebele, Runófalva, és Obláz helységeknek.

Eszterházy Miklós neje bevallása alapján 1614-ik április 15-ikén, gróf Forgách Zsigmond horknóczi kastélyában kelt parancsával a leleszi konventnek meghagyta: hogy öt munkácsi birtokába vezesse be, mely alkalomra királyi emberekül ajánltattak: Ilosvai István és János, Bégányi András és Sebestyén Lónyai László Guthi Boldizsár és Oroszi János. Ezeken kívül jelen voltak még: Kerepeczi György mint szolgabíró Kigyósi István harminczados, Pósa-házi János várnagy és Tegledi Gáspár mint podheringi birtokos.

Eszterházy és neje azonban nem sokáig birhatták páratlan nagy és szépségű uradalmaikat nyugodtan, mert a királyi ügyész a nádori szék elé perbe idézte őket, mint Mágócsi Ferencz és Gáspár, úgy Rákóczy Zsigmond magtalan kimúlta folytán a királyi fiscusra szállt uradalom visszatartóit, egyuttal 212000 forintnyi kártalanítási követelést is támasztott ellenök, mely kár még az előbbeni zálogbirtokosok idejében okoztatott. E per azonban rövid idő alatt kiegyenlítés folytán megszüntetett. 1615-ben Mátyás király miután az esztergomi káptalan s a leleszi convent küldöttei Munkács táján a kár mennyiségét megállapították felhivta Náprághy Demeter kalocsai érseket is, adna véleményt az iránt: vajjon a zálog összegből azon károkat melyeket Mágócsi Gáspár és Ferencz, Rákóczy Zsigmond, Eszterházy Miklós és neje az uradalmi jobbágynokon az úrbéren felől eszközöltetett zsarolások s a zálogokmány

ellenére tett követelések által okoztak mennyire lehetne levonni?

Mindemellett Eszterházy hatalmas befolyásával oda fejleszté az ügyet: hogy 1618-ban 5000 forintot ráfizetvén az uradalom továbbra is nála hagyatott, sőt: ugyanazon évben némi ráfizetés mellett új átirat czímen a király által beiktatni rendeltetett, még Eszterházyinak István fia is, oly kikötéssel: hogy e család 150350 forintnyi összeg fejében a munkácsi uradalmat továbbra is zálogul bírja.

Az 1619-ik évben eszközölt beiktatásra vonatkozó parancsban királyi emberekül kijelöltettek: Ilosvai András és János, Telegdi Gáspár, Mathuznai Pál, Lónyay László Klacsanói Horváth György és Zsigmond.

II-ik Mátyásnak uralkodása végére esik a protestantizmus korlátozása miatt kitört 30 éves háború, a mit az újonnan trónra jutott II. Ferdinándnak vallási türelmetlensége csak fokozott, különösen azon tervével: hogy a rómaikatholikus vallást az evangélikus vallások romjain hajdani fényére emelendi.

Ezen elvből kiindulva Ferdinánd még Mátyás életében azon rendeleteket bocsátá ki: melyeknek következtében — midőn trónra lépett a Csehországban még egész elkeseredettséggel folyt, s a később 30 évig terjedett „vallás háború“ a birodalomban óriási mérveket öltött. A cseh, morva, és osztrák protestánsok szövetkezve Thún gróf vezérlete alatt Ausztriára ütöttek, honnan a magyar néphez is küldöttek felkelési felhívásokat. És rövid idő múlva, részint e felhívásoktól ösztönöztetve, részint a túlbúzgó katolikus Forgách Zsigmond nádortól sérelmeik orvoslását nem remélve — a protestáns uraktól sürgetett — Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is kitűzte a „vallás-háború“ zászlaját, s így egyrészt törököt bujtotta fel a király ellen, másrészt pedig a saját hadával az országban termett váratlanul, s támadása okait egy „Querelae Hungariae“ című nyilatkozatban hirdetvén október 14-ikén már Kassát, Érsekújvárt, Nagy-Szombatot, s ezekkel az egész felvidéket nagy gyorsasággal hatalmába keríté, és a felső ma-

gyarhoni rendekkel kölcsönös eskü alatt szövetségre lépett, s Pozsonyt a szent koronával elfoglalván 40000 főnyi seregével pusztítva egész Bécsig haladt, honnan az 1620-ik november 18-ra Forgách Zsigmond nádor által Pozsonyba összehívott országgyűlésre sietve, Magyarhonba visszatért, hol fejedelemmé megválasztott, s augusztus hó 17-én Thurzó Imre javaslatára megerősítettett, miközben Péchy Simon, Forgách Zsigmond, Széchy György, Thurzó György, Batthyányi Ferencz és Horváth István — Bethlen vezérei — által a harcok változó szerencsével folytattattak, miglen: Érsekújvárnál 1621-ik évben junius hó 10-ikén Csongrády János magyar huszár, a híres Bouquoit császári tábornagyot dárdájával átdöfé, minek folytán a szerencse Bethlen részére hajolt, de meg különben is, a hosszas egyenetlenkedést és vérengzést végre megunván, II-ik Ferdinánddal a béke — habár csak rövid időre — Nikolsburgban 1622-ik január hó 7-ikén megkötetett, mely szerint a bécsi béke megerősítettén, Bethlen Gábor az eddig Opelnt és Ratibort Magyarhonban birt javain kívül, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Zemplén, Borsod és Abaujmegyéknek ura lett, és Munkács-várát 300000 Ecsed-várát 100000 forintnyi zálogként nyerte, melyeket 1629-ik november 15-ikén bekövetkezett haláláig birt. Eszterházy, az ekként elvesztett munkácsi várért kárpótlásúl Fraknó-várát kapta.

Ez időben a magyar szent korona Ungváron őrizteték, mit bizonyít az is: hogy ő felsége 1622-ik márczius hó 17-ikén Thurzó Szaniszlónak, Koháry Dénesnek és Forgách Miklósnak meghagyta, miszerint a koronának Trencsénbe való átszállítása céljából 200 lovast rendeljenek Ungvárra.

1623-ik február hó elején Bethlen több napon át személyesen is tartózkodott a munkácsi várban, mely alkalommal — 10-iki kelettel — Petroniust itteni püspöki székében megerősíté.

Az 1624-ik május 8-ikán kelt békekötés szerint: Bethlen a fent sorolt megyéken kívül még az 1622-ben nyert Zemplén, Abaujvár és Borsod birtokában is meg-

erősítettett oly módon: hogy a törvényes ügyek a nádor közbenjöttével intéztessenek el, s a főispánok és hadnagyok Ferdinánd hűségére is esküt tegyenek; a felségi jogok pedig: a királyt illessék; továbbá: a szabolcsi, szatmári és ugocsaí tizedek, a fejedelem kezéhez fizetessenek; ellenben azok: melyek Abauj, Bereg, Zemplén, és Borsodban szedetnek: a papságot — clerust — illessék; Munkács és Tokaj várai zálog czimen, Ecsed, Felső- és Nagy-Bánya örökjoggal szálljanak reá.

1625-ben Bethlen Gábor Quilielm György brandenburgi fejedelem — Marchis — nővérét Katalint magának Kölnben október 6-án illetőleg december 16-án Gyulafehérvárott eljegyezvén: ennek hitbérül szerződésileg Fogaras és Munkács várait leköté, Utóbbit 300000 forintnyi értékben még azon évben Ferdinand király jóváhagyása alapján nejére át is ruházta.

Ezen évben Gelsei Ballingh János munkácsi főkapitány és tisztfőnök megállapítá a talmási és volóczi kenézséget, mely utóbbit július 20-ikán Gyulafehérvárott maga a fejedelem is megerősítette.

A fejedelem 1626-ik márczius hó 24-ikére Kassára a hozzá tartozó magyarországi részek vármegyéinek követeit tanácskozássra meghíván, itt sok más ügyeken kívül, az áruczikkék és iparművek árát is megállapítá, azon megjegyzéssel: hogy addig mig az 1622-iki soproni végzésnek 77-ik cikkelye szerint Körmöczön új királyi pénz fog veretni: a folyamatban levő lengyel poltura fogadtassék el fizetésül. E határozat szerint egy jó rendes súlyú arany 2 magyar forintban állapittatván meg, elkobzás mondatott ki arra: ki nagyobb árban adja, vagy az országból kiviszi.

Az ez alkalommal igen részletesen kidolgozott s Perényi Ferencz abaujvári főispán és Gábor fejedelem tábornoka s tanácsosa által kiadott árjegyzék szerint: egy kassai köből buza 1 forint 50 denár, rozs: 75 denár, zab: 32 denár, árpa. 60 denár, egy ökör 25—30 forint, egy tehén 10 forint 1 font marhahús 3, kecskehús 1 denár, makkon hizott ártány 10 forint, egy pár fekete csizma 1 forint, s a sima bársonynak singje 3

forintra tétetett. Az áthágás: a czikk elkobzásával rendeltetett büntettettni.

1629-ik szeptember 2-ikán pedig Balling várnagy Vaszkó Miklóst kenéztségi kiváltsággal felruházta a végből, hogy Szvalyovkára új lakókat telepítsen.

A fejedelem e gondos tiszte a várat is kijavította, sőt a középső udvarban egy új csinos várnagyi lakot is építtetett, melyre a következő feliratú kőlapot falaztatá be:

CVRA & FIDE

GENEROSI DNI IOANNIS BALINGDE
GELSE SVMMI CAPITANEI ARCIS AC
PRAESIDII MVNKACZ INCHOATA ET
ABSOLVTA ANNO 1629.

E kőlap a vár, illetőleg fegyház átalakításakor találtatott 1857-ik márczius havában, és a lelhelyem legott be is falaztatván, még ma is ott látható.

Bethlen Gábor: e tettdús és történetünk egyik kiválóbb férfja 1629. évi november 15-ikén elhunván: nejének Brandenburgi Katalinnak hagyta Munkács, Tokaj és Fogaras várait.

Katalin, kit a Jezsuiták még férje életében titkon a katholika hitre térítének, hogy magát a mellé férje által rendelt Bethlen István kormányzó s a protestáns párt ellen a fejedelemségben megtarthassa:

Ferdinándhoz hajolni szándékozott, sőt a fejedelem halála után Bécsbe küldött követe Kemény János által a hét magyar megye átadása iránti készséget nyilváníttatá, s tervét kiviendő Csáky Mihály a császár hibe s több katholikus úrral szövetségre, sőt előbbivel állítólag — szerelmi viszonyba is lépett. A fejedelemasszony cselszövényei azonban napfényre jövének. Az 1630-iki kolozsvári gyűlésen Bethlen István, fejedelem az akkori zavaros időkben gyengének tartván magát a kormányra 1631-ben Segesváron, a tekintélyes és közügyekben jártassága de különösen törvénységéről híres felső-vadászi I-só Rákóczy György Sárospatak ura, és Lóránffy Zsuzsánna férje hivatott meg a fejedelemségre, kit később a porta is megerősített. Rákóczynak első gondja

volt: a Csákyval még ekkor is titkos szövetségben állott Katalint rávenni: hogy adja a munkácsi várat nékie át, mibe Katalin már belé is egyezett, minek folytán az udvar ezt Tokajjal együtt Csákynek ítélte. Ennek alapján Csáky e két várat elakarta foglalni, s császári katonasággal megrakni, miről Bethlen István kormányzó értesülvén, parancsára Munkács-vár főkapitánya Ballingh János a császári csapatokkal közelgő Csáky előtt a vár kapuit bezáratá.

Vége Katalin lemondván az erdélyi fejedelemségről s magyarországi birtokairól, minek következtében Rákóczy György nemcsak ezeket, hanem ezeknek összes egyházi és világi birtokait is magához ragadá, melyek iránt 1630-ban sikertelenül folyamodtak az érdekeltek az országgyűléshez, a mely azon évi 47-ik czikkében a visszaszerzés módozatát is megállapítá.

Rákóczy György most a kegyenczétől megfosztott Katalinnal, a Ballingh által zárva tartott munkácsi-vár átadása iránti alkudozáshoz fogott, ki 1631. április 13. kelt s titkos pecsétjével is megerősített nyilatkozatában határozottan kijelenté: „hogy a munkácsi-várat hoitával jószágostól eő kegyelmén Rákóczyn kívül senkinek nem adgyuk, senkivel nem is tractálunk, concludálunk, sem titkon sem nyilván.“ Elvárván egyébbként a fejedelemtől: miszerint őt e tekintetben illően kárpótolandja.

Majd azon évi május hó 26-ikán Medgyesen újabb egyezséget kötött Rákóczy Györggyel, mely szerint nyilvánítja; hogy annak középső fiát Rákóczy Zsigmondot örökbe fogadván halála esetére a munkácsi-várat és uradalmát reá ruházza, azon esetre pedig: ha férjhez menne, s gyermekei leanének, Zsigmond 150000 forintot tegyen le azoknak, s az uradalmat ő birandja; egyszersmint várományosokúl Rákóczy legidősebb, esetleg legifjabb fiát Ferenczet jelölé ki. E szerződés nagyobb biztossága végett egyszersmint: Rákóczy Zsigmondnak a munkácsi uradalom területén 20 jobbágytelket előlegül átadott.

E szerződés megtartására, valamint arra: hogy a fejedelem özvegye iránt tántorithatlan hűséggel fognak

viseltetni, megesketteté Ballingh János munkácsi főkapitány, Pallaghy István alkapitányt, az udvarbíró, porkolábot, hadnagyokat, tizedeseket s az egész őrséget és szolgálsemélyzetet.

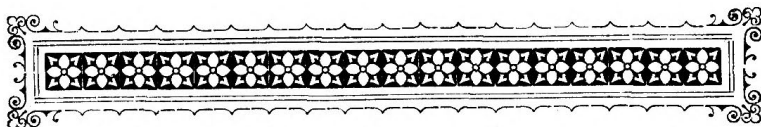
E közben Rákóczy György a nikolsburgi és pozsonyi egyezségek alapján Munkács-várába: melyek kapuját előtte Ballingh minden ellentállás nélkül készségesen feltárta behelyezkedvén, mit Brandenburgi Katalin zokon vett, és Munkács-várát a legnagyobb ingerültségben elhagyva, Tokajba innen pedig Szombathelyre ment hol Csáky Istvánnal ismét szövetkezve a munkácsivár és tartozékai iránt alkudozni kezdett, sőt nemskára egyezésre is léptek, miről Rákóczy György értesülvén: 1631-ben a leleszi konventhez tiltakozást nyújtott be az iránt: hogy a fejedelemaó a köztük fenálló egyezmény ellenére: Csáky Istvánnak jogszerű ígéretet vagy követelést tehessen.

Nemsokára azonban Katalin az ellene fordúlt sorsostól készítetve Rákóczy Györggyel teljesen kibékülvén, Ballingh főkapitánynak, Pallaghy Istvánnak, Huszár Ferencz és Glósz Gergely várbeli tiszteknek Rákóczy iránti engedelmességökért megbocsáta, s Ballinghot a Bethlen által nyert e hivatalában élte fogytáig megerősíté, a többi tiszteket pedig Rákóczy György hűségére megesketteté; a Rákóczy és közötté Fogarason létre jött egyezséget pedig: megtartani ujabban ígéré, és Ballinghnek Rákost 4000, Ruszkóczot 4500 és egy beregszászi szállót 1200 forintban ráíratott; a fentebb nevezett vártisztek mindenikének 200-200 forintnyi, 6 hét alatt kifizetendő kegyelem díjat utalványozott, s ezek szigorú megtartására, valamint a fogarasi-vár elhagyására magát a gyulafehérvári káptalan előtt kötelezvé.

Katalin Szombathelyen végre Sennyei püspök előtt lutheránus hitét, melyet eddig csak színlelt, nyilvánosan megtagadta, s utóbb Ferencz Károly Szász-Lauenburgi herceghez ment nőül, a menyasszonnyi ajándékban és végrendeletben nyert várakat és jószágok jövedelmeit — Munkács kivételével — holtáig húzta; Rákóczy Györgynek a fent tárgyalt birtok foglalása ellen maga

Ferdinánd is ellenszegült, minek érvényt szerzendő, Eszterházy Miklós nádort küldé Rákóczy megbuktatására; De — Rákóczy — ki a hajdúknál nagy kedveltségben állott, ezekkel Erdélyben megjelent s ott is sereget gyűjtván, Rakamaznál a császáriakkal összecsapott, de a szerencse felkarolt kedvenczét itt sem hagyá el; vezérei Zólyomi Dávid és ifjabb Bethlen István győztek, a mihez az 1632-iki lützeni csata is járult, de meg mivel Ferdinánd császár is megúnván már a hosszas ellenségeskedést, Rákóczyval 1633-ban a békét Lőcsén megkötötte.





III. FEJEZET.

Rákóczy György a várat tetemesen átalakítja és megerősítetteti, Lorántffy Zsuzsanna elhunyt férje után a vár birtokába jut építkeznek, s az uradalmat rendezi; ennek elhunytával a vár II-ik Rákóczy Györgyre szállott, ki a lengyelekkel szövetséget a várban köt meg, és kinek a törökekkel harczban kapott sebei folytán bekövetkezett korai halála után, anyja Lorántffy Zsuzsanna által a munkácsi vár Forgács János és István esetleg Kemény Jánosra — végrendeletileg — hagyatik, Báthory Zsófia a várban állandó lakást tart, s a török hadak közeledtére 2000 lovasból álló bandériumot szervezett. A beszkidí torlaszokra 16 drb. ágyút ad a vár. Királyi rendelettel Munkács-vára a Rákóczy családnak adományoztatik. Rákóczy a várat el akarja foglalni, de anyja által ágyú lövésekkel fogadtatik, később azonban — mint menekült — mégis csak bocsátatik, Báthory Zsófia várórságének létszáma, Kende Gábor a várat megrohanja, de vissza üzetik. Vesselényi Pál a vár ellen indul, a várórság elibe megy, de megveretik sőt vezetőjük — Zrinyi Boldizsár — a kurucok fogságába jut, Wesselényi a várat ostrom alá fogja, 4 napi eredménytelen vivás után azonban a Szepeességre vonul. Zrinyi Ilona Thököly jegyesévé lesz. Egy éjjeli „rézmjelenet“ Ilonának a várbeli hálósobájában. Zrinyi Ilona esküvője és lakodalma Thökölyvel, a munkácsi várban. Thököly a munkácsi-várat kijavíttatja, gróf Koháry István mint rab a munkácsi várban.

Thököly a vár uradalmát is rendezi, és összeírattja, s a várbeli palotások, katonák, népség és különféle cselédség évi járulékait szabályozva megállapítja, a vár biztonsági ügyeit szigorítja; — Bay várnagy egy összeesküvést fedez — a várban — fel; az ez ügybeni vizsgálatok, és kihallgatások meglepő eredménye.

A mint láttuk: a munkácsi várat Rákóczy még 1631-ben tetteleg birtokába vette bár, abba mégis csak jóval később 1636-ban galantai Eszterházy Miklós nádornak a leleszi konventhez menesztett parancsa folytán az 1633. évi február hó 5-ikén megkezdett eperjes-lőcsei

egyezség alapján iktattatott be nejével Lórántffy Zsuzsánnával együtt, mely egyezségben megígérte Ferdinánd : hogy a munkácsi-vár birtoka iránt külön állitandja ki részére a szükséges okmányt.

Ez tehát : 1635-ik december hó 18-án Rákóczy György küldöttei Chernel György és Rhabet Dániel közbenjárása folytán megtörténvén, a Bécsben kiállított adomány-levélben világosan megemlítettett : hogy a 3 év előtt, tehát : 1633-ik május hó 6-ikán Eperjesen kelt, és szeptember. 25-ikén legfelsőbbileg jóváhagyott egyezés fogatosításaúl adatik ki az okirat.

E szerint a munkácsi-vár uradalmát átengedte Ferdinánd Rákóczy Györgynek. neje Lórántffy Zsuzsánna és gyermekei, György és Zsigmondnak, a kincstár javára fizetendő 150000 bírodalmi tallérért, vagyis : 200000 magyar forintért, minden a várban található felszereléssel, u. m : különféle ágyúk, mészarak, taraczkok, kisebb-nagyobb kézi löfegyverek, lőpor és fegyvertár, és egyéb készletben levő hadi műszerekkel, oly feltétel alatt : hogy ők azt haláluk napjáig bírják ; kikötöttetett továbbá : hogy a fejedelem azonnal legyen 50000 forintot; hogy a várat nem csatolandja Erdélyhez, s a király híveinek mi kárt sem okozand. Az okmányban elősorolt egyéb helységek közt még mindig említettnek : „Kuklinócz, Cserepócz, Bucsú, Bubuliska, Kis-Bubuliska, és Lauka faluk is, mint a várhoz tartozók.”

1635-ben II. Ferdinándtól a munkácsi uradalmat 200000 forint erejéig, melyből 55000 forintnak felvételét Bercsényi Imre a szepesi kamara tanácsosa nyugtázta, továbbra is megkapta Rákóczy György és neje, kik 1636-ik évben a leleszi konvent által újonnan beiktattattak. Az ünnepélyes átadáshoz megjelentek érdekeltek szomszédok : Simai Mező Gáspár, kis-bégányi Bégányi Ferencz, Munkácsi Miklós deák, Szegedi Bálint, Morda János, Komlósi György, ó-bégányi Bégányi György, Tegenyi János, badalói Bálintfi Balázs stb. ez alkalommal ellentmondottak : Lövei Gergely, fia János, maga és neje nevében is, munkácsi udvar-

háza és szőlői iránt, melyeket Sárközi Jánostól pénzért vettek, Horváth Ferencz és neje Székely Borbála és fiai: Ferencz és László, Kulinkócz és Csürfalva iránt; Cserneki Dessewffy László, Ferencz, Ádám, Klára — osztropani Perneszi Gáborné — Katalin, — nagy-lucei Dóczy Menyhértne — munkácsi udvarházak iránt; Kiss Anna, Dobrossay Bálint deák, munkácsi birtoka iránt; Kigyósi Ferencz szintén munkácsi háza és kuriája iránt; Balingh János kapitány, fia György, leánya Erzsébet, özvegy kölcei Kende Ferenczné, és — Anna — Lövei Györgyné isnyétei, gorondi, timsori birtokuk és bereg-szászi szöllejük iránt; Kigyósi Ferencz és István pósházi, Mező Gáspár László és Péter deskőfalvi birtokára nézve stb. — királyi emberül működött ez alkalommal: Kerepeczi István, törvényes bizonyságúl: Bégányi Tamás szolgabíró és Dobray János törvényszéki jegyző.

1636-ban Rákóczy György Mád városának felét Brandenburgi Katalinnak 30979 forint és 6000 aranyban elzálogosítá, mely összeggel neki a munkácsi és fogarasi várakért s egyéb arany ékszerekért adósa maradt volt; minek folytán a fejedelemné írásilag elismeré: hogy a Rákóczy és neje által Munkács, Bereg és Fogaras várakkal minden arany és ezüst ingóságai s egyéb követeléseire nézve teljesen kielégítettett. Megjegyzendő: hogy nevezett fejedelemné után, a munkácsi várban — Bithornak gyors bevonulása következtében történt készületlen és hirteleni elutazása alkalmával — visszamaradt drágaságok és ékszerek átvétele és leltározása végett Katalin által még 1633-ik évben, Sennyei Sándor és Melith kiküldettek; de azok Báthory által soha ki nem adattak.

Ugyanezen évben homonnai Drugeth János inté a megyék és ezek várait: hogy a törökök berontásainak meggátlása iránt intézkedve óvakodjanak, és ezeket ellensúlyozni iparkodjanak.

1640-ben pedig újlag tudatta: hogy Amhát egri basa nagy sereggel közeledik, mivégből erélyes ellenintézkedések szintén megtétettek ugyan, de a sors különös kegye folytán szükség nem lett rájuk.

E közben Rákóczyt a magyarhoni protestánsok, valamint a svédek is — kikkel Ferdinánd háborút viselt — többször ösztönzék: ragadna fegyvert az „elnyomott vallás-szabadság” érdekében. De Rákóczy: ki minden igyekezetét kincsgyűjtésre s azon eszközök megszerzésére fordítá melyekkel családja részére az erdélyi fejedelemséget biztosíthassa: eleinte vonakodék fellépni, de miután a rendek 1642-ik év elején fiát II. Rákóczy Györgyöt fejedelemmé megválaszták s a fényes porta által meg is erősítették, hajlandóbb lett a magyar protestánsok kívánalmait teljesíteni. 1643-ban szövetségre lépett tehát a svédekkel, és 1644-ben megkezdé III. Ferdinánddal a hadakozást, miként február 17-én kelt „hirdetményében” mondá: „az evangélikus hitvallás szabadságának helyreállítására.” Nem csoda tehát: ha az ily zászló alá összegyűlemlen had, a történelem szerint is mint fékevesztett ár, a hon szívében rakoncátlanok dűlt, és minden iránt: a mi katolikus nevet viselt gyűlölettel eltelten kegyetlenkedék. Itt e vidéken, a különben talpig derék és hű várnagy Ballingh János éreztetvén súlyos hatalmát, a ki e tavaszon, az országbiróné kezéből Drugethek ősi fészket az ungi várat is magához ragadá, — élvén tehatalmával — Ramocsa helységben Gajdan Mihályt és Hátmegesi Pált tette kenézekké; Rákóczy György ezeknek alapján, hű várnagyát felhatalmazá: hogy a várőrség számát — szükség esetén — 3000-re is felemelheti, kik a parancsolt időre — a környékbeli helységekből — a várban megjelenni tartoztak. Ezenkívül: 500 gyalogos számára, kék posztóból készített egyenruhát, jó puskák s egyéb fegyverzet és felszerelési czikkeket tartott várbeli tárházában készletben, melyekkel a szolgálatra berendelt közt a válogatott férfiakat szokta felszereltetni, kik szabadságoltatásuk alkalmával, mindezeket visszaszolgáltatták.

Ilyen 3000 emberrel szállotta ő meg 1644-ben Ungvár-vára és városát is, az ottani szorongatott protestánsok védelmére. 1645-ik április 25-ikén azonban, e buzgó és erélyes tiszt, ki úgy béke mint háborúban egyaránt fá-

radhatlanúl — igaz honfui érzettel — végzé kötelmeit: bevégzé földi pályáját, kit királydaróczi Debreczeni Tamás főnök követett hivatalában; mely alkalommal Lövey Gergely lett fővárnagy — vice capitaneus et sumptus remus castellanus — Maxay György és Lácza János lettek udvarbirákká.

Ferdinánd részéről ez évben Puchaim sikerrel működött Rákóczy ellen, ki téli szállásul Gömör és Turóc megyéket választá.

1645-ik április 22-ikén I. Rákóczy György a munkácsi várban hol a svéd és Francziákkal szövetségét megújítá, pénzsegedelem iránt is alkut kezdé a francia udvarral, mit ugyan e hó 25-ikén De Croissy Antal és Marsili francia követekkel ugyanott le is tárgyalt; s daczára hogy a török ezt ellenzé: fegyvereivel újlag megindult és Pozsonyig előnyomult, sőt: cseklészi főhadi szállásáról Kemény János, Bakos Gábor és ifjú Rákóczy Zsigmond alatt a Forstenson által védett Brünn vivásához is fogatott, hol azonban a kívánt siker be nem következék.

Ugyanez évben Rákóczy György több kenézséget részint ujonnan alapított részint régiebbeket megerősített.

Igy április havi levelei szerint: Parekraszna, Csernipatak, Szuszkó, Sztánfalva, Bubuliska, és Szerencse-községben.

Vége 1645-ik deczember 16-ikán megköték a felek az ismeretes „linczi-békét,” melynek következtében Rákóczy seregeit munkács-varába visszavonta és feloszlátá.

E békeszerződés szerint Rákóczy a hajdan Bethlen birta 7 vármegyét is mint holtanapjáig birandót kapta vagyis férfiágra örökösen, leányágra pedig: vissza válthatási joggal.

Rákóczy György ez évben Vizaknai Márton és Cseh Mihály uradalmi tisztjei által jószágait összeírattván, mely alkalommal Munkácson találtatott; 59 ökrös jobbágy, 61 gyalogszeres, 41 özvegynő, 60 a várhoz tartozó tiszt, szolga, és őrdrubant; 47 iparos, 21 zsellér

10 pusztahely, 19 ujház, és a hid közelében 2 koldus, Lukács és Györgynek háza és Gyurka cigány laka. Szabad nemesi házak voltak: a fejérház — mai kastély a piacon, vendéglő: — mai „csillag-szálloda“. Kigyósi István, Nagy András, Borbély Ferencz, Ballingh György, Lévy Gergely, Pap Mihály és Bornemisza Andrásé, kiket a fejedelem 1637-ik február 1-én Fogarason mentett fel az adózástól „további jóakarataig.“ Adómentes telkek voltak még: Szücs, Eötvös, Dessewffy, Gáspárdi, Kisfalusi, Lázár, Csizmazia, Kalmár, Marczel, László deák, Hárfás, Csotkási, Dani, Szabó, Ignézi, Fekete, Barcsi, Joó Mihály, Tatár, Tegeni, Pörtörő, Borbély, Miklós, Ibrányi, Dobrosay, Verbélyi, Kozár, Morda, Kepes, Balázs. Hadadi, Kuposi, és a Kaposi-féle. A polgárság 159 telek után az uradalomnak 159 forintot fizetett. Miután; a vár az újabbi kor igényeinek már többé nem igen felelt meg: ennek folytán Munkács-vára erősítése végettt. — az ezen célból hozatott két francia mérnök által — a várhegy lábánál körben tutott s vízzel telt sáncz belső partján, és fent a várat közvetlenül körülfogó sáncz külső partján lőréses védfalakat húzatot olyképen: hogy a lőállások, az e célra meghagyott padkákból keletkeztek; ezeken kívül az alsó védfal hosszában egyenlőtlen távokra egymástól 15 drb. négyszegletes szintén lőrésekkel ellátott favéd-tornyot emeltetett akként: hogy ezek ketteje, az egyetlen bejáratot képező hidat is védte;

Fenti építkezések befejezte után Báthory, az elődei által már többször egyengetett várhegy oldalait behorlattá televény földdel; s a még Koriatovics által készítettett, és a várat közvetlenül övedző felső sáncznak külső egyenlőtlen magasságú széleit környöskörül egyenlővé téteté, olyképen: hogy a sáncz külső falazatát téglaburkolattal bevonva mintegy: 15 könyék 4.65 méter magasra emelteté, és kívülről a fölemelt burkolatot földdel tölteté fel; ezenkívül szilárdítás céljából: a burkolat belső oldalán körülbelül 18—19 könyék, mintegy: 5.90 — 6 méternyi távolságokkal — szintén téglából 4—5 könyék 1.40—1.50 méter vastag és 3

könyék 0.95 méter széles oszlopzatokat emeltetett, melyek mindenikének tetejeit ivezetszerű boltozattal kötteté össze, e boltozatokra pedig: a már meg volt burkolat magasságáig falat rakatott oly formán: hogy fölülről nézve mintegy 3 láb 0.95 méter vastagságú téglafal mutatkozik.

E külső falazat felemelése, minden czélszerű és előnyössége daczára is, nagy zavarnak lett önkénytelen okozója: mivel az alsó sor „löveglőréseit“ teljesen eltakará, mi által ezek hasznavehetetlenné válva, befalaztatásuk, az összes bástyáknak pedig egy egész emelettel való felemelése, és új sor lörésseli ellátása vállott szükségessé. — Végre: az építkezések méltó befejezéseül, a középső udvar északi részén 2 egyforma szép és magas tornyot emeltetett, a nyugotit „Lórántffy“ a keletit pedig „Bákóczy“ névre, nagy ünnepélyességgel megkeresztelteté; Ez utóbbi alatt e felső várba való juthatás végett egy alagút szerű feljárást készítettett melynek alsó nyílása fölé kőből faragott igen szép kivitelű saját családi czimerét falaztatá be, mely még ma is ott látható;

E pajszerű kerületen jobbról a sas, a közepén az egy ágból kiemelkedő három levél, balról az erdélyi hét vártorony, s fent a nap és hold látszik, míg a pajzs felett a hercegi korona díszlik.

Eme rendkívüli lényeges építkezések emlék és egykori tanújele 3 drb. kőtábla, melyek egymás fölé helyezve — a legfelső darab háromszegletű — a vár második kapuja közelében a délkeleti bástyába — bemenetkor a jobbra eső szegleten — vannak befalazva, melyeknek felirataikból már csak e két sor vehető ki tisztán:

„Ars, natura Deus non histormenta verebor,
Aenea si faveant astra perennis ero.“

E három darab emlék középsőjét, többen Koriatovics építkezési emlékének tartják! Kár hogy ez be nem bizonyítható.

A mai „Váralja“ nevű helység, akkor még üresen állott terén, tehát a vár nyugoti oldalán a sáncon

kivül árkok és palánkokkal kerített „állatkert“-et is létesített.

Rákóczy 1646-ik augusztus hó 5-én Munkácson kelt okmányával a nagy-lucskai szabadosokat megerősíté, szeptember 1-sei okmányával pedig a ruszkóczi szabadosok kiváltság leveleit erősíté meg.

1648-ik október 22-ikén — élte 55-ik évében — I. Rákóczy György Munkács várát özvegyére Lorántffy Zsuzsannára hagyva kimúlt.

Lorántffy Zsuzsannának munkácsi várőrsége, férje halála után annyira leapadt, hogy mindössze csak 89 hópénzes, 200 gyalogos, 50 székely drabant, 7 várpuskás, 1 hadnagy, 1 porkoláb és 3 dobosból állott, minekfolytán a megürült, s a középső udvar nyugoti oldalát képezett földszintes laktanyát — föléje egy emeletet építetve, — hatalmas magtárrá alakíttatta át. Ennek homlokzatára — néhai felejthetlen kedves férje tisztelete és emlékeül — „Rákóczi-tér“ — feliratot alkalmazta, miről ez udvar Rákóczy-udvar nevet nyertés visel még ma is. Fenti felirattal egyenlő magasságban az épület udvarra néző oldalán két oldalt egy nagyobb 8 küllös és egy kisebb 2 küllös csillagot is falaztatott — előbbi férje, utóbbit fia emlékére — be.

Ezen építkezését: egy szépen faragott, s csinos diszítéssel övedzett paizsszerű kőlapon örökté meg, melyet nevezett épület északkeleti sarkába az ereszszel majdnem egyenlő magasságban befalaztatott, a hol a következő felirat róla, még ma is tisztán kivehető: *Illustrissima ac celsissima Transilvaniae principissa D. D. Susanna Lorántffy hoc opus erigi curavit. A : 1657.*

Nem feledkezvén meg ezen építkezése közben az uradalom gazdaszáti ügyvitelről sem Elrendelé tehát: mindenekelőtt az uradalom jobbágyainak állománya és ezek tulajdonainak összeírását, a mi egy 331 félvire terjedő műben tárgyalatik sorrendben. E szakértelemmel összeállított műnek teljes czime a következő: „*Urbarium seu nova connumeratio colonorum sive Jobbágyonum Illmae ac celsissime principissae Dnae Duae Susanna Lorántffy, Illmi ac celsissimi Quand. Pricipis*

Dni Dui Georgii Rákáczy, Dei Gratia Principis Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dui et Siculorum Comitis relictæ Viduæ ect. Dnæ Dnæ clementissæ in bonis ad arcem Munkács pertinentibus una cum filiis, Equis, bobus aliisque pecoribus, Item censibus, Arendis et proventibus ordinariis, secundum oppidorum, districtum et possessionum ritum, per Egregium Michaellem Cseh, in Anno 1649, inchoatum et conscriptum“

E szerint az uradalomban 67 lovas százados is volt, kik saját lovaikon mindenféle szolgálatot tartoztak teljesíteni. A darabantok pedig az uradalom területén elszórva laktak, s csak rendeletre jelentek meg a várban szolgálattétel végett. Magában Munkács városában 4 hópénzes drabant, névszerint: Nagy, Rác, Csepregi és Tóth lakott, továbbá a hetes drabantok hadnagya Panasz Tamás. Beregen 9 hetes drabant; Leányfalván: a három Fejér nevű testvér, Fogarason: Borda és Szirota nevű székely drabant és sztánfalusi, Boricz, Képes, Szalagon és Tolucsko; Árdánházán 4, Drágabártfalván 5 hetes és 1 székely drabant Komjáthy János; Makarián 2 hópénzes, 2 hetes és 2 székely, Gáton 6 hetes, Lucskán 4 hópénzes, 4 hetes és 9 székely.

A nagy-lucskai szabadosok szolgálati kötelezettségük, a többi közt az is volt, hogy a vár kapujára közönségesen 1 székelyt tartottak, hadakozás idején pedig 1 drabantot is adtak.

A drabantok váltakozva tettek a várban őrszolgálatot és rendesen jobbágy telkeken laktak, s díjul 1 vagy $\frac{1}{2}$ házhely után 50 krajczárt fizettek, sőt még a hadnagyok is a falukban laktak, így Sztrabicsón Vidacs János, ki ott akkor $\frac{1}{2}$ telket, 2 lovat, 4 ökröt, 3 tinót, 4 tehenet, 30 sertést és méhköpiüt birt és 50 krajcárnyi „censust“ fizettek az uradalmi pénztárba. A Ruszkóczon ugyanakkor lakott 3 Antalóczy testvért pedig néhai Rákóczy György a dézsmaadástól felmenté, s nemesekké tette oly feltétellel, hogy 1 lovat tartoznak a vár részére mindenkor készen tartani.

1649-ben Lórántffy Zsuzsanna idejében találtatott Munkácsra 30 marhas jobbágy, 84 gyalogszeres, 58

várbeli alkalmazott, 55 iparos, 31 özvegy, 44 zsellér és 16 pusztahely 50 pedig adómentes; összesen volt 302 adózó, ezek kezén 163 telek, ebben 158 fiu, 57 ló, 236 ökör, 166 tehén, 403 sertés és méhkas.

Ebből láthatni, hogy itt a jobbágyok, azok fiai, marhái, tartozékai összeíratvák, mi azonkor népességi és vagyoni állapotára nézve nem érdektelen adatul szolgál. Nők nem jöttek számításba, úgy a leány gyermek sem, a férfiak azonban és ezek figyernekei éppen oly pontosan vannak jegyzékbe véve: mint külön-külön rovatokban a telkek, lovak, ökrök, tehenek, tinók, juhok, sertések, méhek és végre a „census“ és bérleti díj, mely adóképen a házhelyektől fizettetett.

Ezen urbéri összeírás szerint találtatott a munkácsi uradalom területén összesen szolgáló gyalogszeres 580. bérfizető gyalogszeres 249, házzal bíró özvegy 178, zsellér 454, főbíró 19, esküdt-bíró 55, főkenéz (cz a helység illetőleg családfő, hol több kenéz volt egy helységben, ott az t. i.: a kenézség sorszerint évenként került egyről a másikra; a főkenéz ment volt a jobbágy munkától, a többi szolgáló kenézek pedig azon időre melyben a sor reájok nem került) 122, szolgáló kenéz 117 — batyko orosz pap — 84, kerülő 93, lovas szabados 67, hópénzes drabant 97, hetes drabant 200, székely drabant 50 puskás 7, porkoláb 1, hadnagy 1, udvarbíró-gondviselő 2, számtartó-irodadeák 3, ispán 7, sáfár, kulcsár 2, magtárnok és hordómérő 2, „alumnusok“ tanintézetbeliek gazdája felügyelő: harangozó egyházi 2, vendégfogadós 1, vámos 3, korcsmáros égetbortőző 2, dobos 3, hegedüs „hegedős“ 1, portörő 1, szakács 1, vadász, méhészt, kertész 3, vinczellér 1, béres a várhoz 31, béres Sárospatakon alkalmazva 15, juhász a várhoz 25 Patakon pedig 5, kondás 16, csordás 4, ménespásztor-csikós 2, kocsis 7, halász 22, virasztó 12, adómentes 13, kovács 17, kőműves 7, fűrészmalommester 1, fazekas 9, cserepecsináló 23, téglavető 3, kővágó 6, molnár és ács 19, asztalos 5, kerékgyártó 2, bodnár 16, szabó 5, szücs 6, szijgyártó 2, csizmadia 3, varga 5, mészáros 4, tímár 9, lakatos 8, borbély 2, üveges 1,

csiszár 1, szénégető 2, tányércsináló fazekas gerencsér vagy göröncsér 2, teknővájó 3, rostakötő 2; — pusztatelek: melyektől fizettek: 347, és melyeket a várhoz használtak 99; tinó 1978, tehén 6044, juh 7155, sertés 14043, méhkas 2148. Adózás: adó: 21¹/₃ forint 17¹/₂ denár, bér: 2217 forint 50 denár, drabantpénz: 345 forint, strongapénz: — juhfejesi váltság: — 78 forint, végül: a malmoktól 13 forint és 49 laskának: nyest 203 darab, tyúk 2323, tojás 9289, császármadár 178, karvaly 70, őz 26, és pokrócz 13 darab.

Pisztrángos, kövi és kophalas patak volt a várhoz 70, pisztrángtartó tavacska 4; — A tilalmas erdőben 4000 drb sertés makkolhatott.

Álított pedig a munkácsi uradalom — a szentmiklósi bele nem értve — összesen 4 város és 142 helyiségből.

A városokon kívül, 7 kerületre volt az uradalom osztva, és pedig: felsővidéki 49, krajnai 33, bárdházi 9, lucskai 6, kajdanói 6, buboliskai 19 és vizniczei járás 20 helyiséggel.

A szerednyei vár után tartozott Lórántffy Zsuzsánna részéről a munkácsi vár uradalmához: Horlova, Dubróka, Bacsova, Irlova, Iglincz, Köblér, Csomonya, Szerednye, Lehócz és Ignéc; azonkívül voltak a szentmiklósi külön birtokos alatt levő uradalomhoz tartozó felvidéken némely helységek, melyeknek lakosai a munkácsi várhoz tartozott erdőkön tévén irtásokat, ott le is telepedtek, s jól lehet a szentmiklósi jószág urainak voltak jobbágjai, mégis a munkácsi várhoz is köteleztettek a hegyek lejtjein termett gabnáikból tizedet, a vár erdőiről hordott tűzifaért pedig ugynevezett „kemencze zabot“ adni, mely megszokott követelés és viszony később sok viszály és perlekedésre szolgáltatott alkalmat, a két szomszéd birtokos között.

Ily viszonyu helységek voltak: Medvezsa 4, Kótilnicze — másként: Kundratovics — 9. Borszucsina 9, Miskarovicza 10, Kis-Pisztra 17, Koltunok 11, Zsagyilszka 18, Jalova 11, Serbócz 19, Romanócz 9, Paulovai 5 Polena 6, Holubina 6, Olexandrovicza 9, Roz-

gyila 3 Jobovicza 4, Nagy-Dubrovicza 8, Uklina 9, és Putpolócz 6 házzal. Hrabonicza. Alsó- és Felső-Vereczke, Laturka, Zavadka és Zsdenova, mivel a Nagy és Holicza nevű Munkácshoz tartozott hegyeken vetettek: évenként 1009 köből zabot adtak, s azonkívül tüzifáért minden házas ember külön egy-egy kemenczétől egy köblöt szolgáltatott be. Minden két évben szántás és vetés idején adtak még zabot: Repede, Szuszkó Szolyva, Hársfalva, — (Nelipina). Hanykovicza, Ökörmező, (Volócz) Verbiás, Almamező, Kis-Mártinka és Duzsina falubeliek kik 1649-ben „Telegdi úrfié“ voltak, a két utóbbi kivételével, melyeket Lövey János birt zálogul.

A szerednyei várhoz tartozott fönnebb sorolt helységekben volt $4\frac{3}{4}$ telket, 10 jobbágyot, és 3 pusztahelyet még Rákóczy György szerezte — vétel útján — Rákóczy Lászlótól.

Lórántffy Zsuzsannának rendeleteihez képest, köteles volt tehát: a kis-ábránkai kenészség a munkácsi várba évenként: 1 nyestet, 1 császármadarat, 2 karolyt, és 3 frt készpénzt; — a nagy-ábránkai: a Nagy-Ilosva és Nagy-Ábránka nevű patakokból köteles volt a piszt-rángokat kifogdostatni, s a falu alatti tóban a vár asztala számára mindenkor készletben tartani; — az ar-dánházai: 1 nyestet és 3 frtot; — a bábfalvai: 11 juhászt, ezek egyike: Sárospatakon alkalmaztatott; a bárdházai: egyébszolgálatokon kívül egy 100 öl hosszúságú vastag és erős hárskötelet — a kút számára — tartozott beszállítani. és 5 hordó bort kimérni, és a Bocskor nevű beregszászi szőlőt megművelni. Az uraságnak volt itt akkor egy malma, melynek Pokol volt a neve, mivel csak rosz időben, őszkor, tavaszkor, hóolvadáskor és árvíz idején forgott. Azon évben nyil szerint oszták el a földeket a jobbágyok közt, mivel addig aránytalanul birták kik mind magyarok voltak. Ezeknek ma már nincs nyomuk, a háboru és egyéb viszontagságok folytán ők még a 17. században elpusztultak. Akkor (1649.) a jobbágyok évenként öreg hárs-kötelet is tartoztak a vár részére fonni, mi végből más községek feladata volt oda hárs-háncsot szállítani. A nagy-

beregi: tartozott 8 hordó bort kimérni, 8 ökröt kivágni, 35 köből búzát beszolgáltatni, 95 hold földet megmivelni. és „taxa“ fejében 125 frt 50 krt fizetni; — Beregszász városa 400-nál több hordó bort; 100 drb. épület gerendát; ez ügyben özv. Szász Jánosné Lorántffy Zsuzsannához folyamodott: hogy szegénysége és tehetetlensége miatt mentené őt fel a várhoz való „szerjárás“-tól. Mire a jószívű fejedelemné kegyes választását sajátkezüleg így írta a folyamodványra: „Igy lévén az dolog, ne bántsák az vár, mivel. In arce Munkács, die 22. julii Anno 1648, Susanna Loranffy, m, p.“ — a beregujfalusi kenézség: tartozott 2 hordó bort kimérni, a beregszászi Horgas szállót megmivelni, ahoz hordókat készíteni, terményeikből kilenczedet, és sertéseikből tizedet és $\frac{1}{3}$ malom jövedelmet a Borsován volt 2 kövü malom után; — a beregóczi: 1 nyestet 2 karvalyt, 1 császármadarat és 3 frtot; — a berezinkai: hajdú szolgálatot teljesített; — a kis-bisztrai: pisztrág halat; — a nagy-bisztrai: 1 nyestet, 3 malom után „lasnakot“ mit 2-2 forintjával megválthattak. és eleven pisztrángot; a felső kis-bisztrai: zabtizedet; a borsovai: malom lasnakot; a bubuliskai: 1 frt házadó, 1 nyest, 2 császármadár, vagy e helyett 50-50 denárt és 4 frtot, 3 frtot pedig drabant pénzül, végül: dézma, sertés, juh és méh tizedet; a bukóczi: 2 lasnakot vagy 2 frtot; a cserniki: lasnakot; a deskófalvi: 1 nyestet; a drahusóczi: „kemencze zab“ czimen kilenczedet; a dunkófalvi: „szerjárás“-on kívül: 26 tyúkot, $6\frac{1}{2}$ ludat, 52 tojást, $6\frac{1}{2}$ font vaját s vágóért: 1 frt 95 denárt, és minden sör és pálinka üst után 2 frtot; egerecskei: eleven pisztrángot; fedelesfalvai: ugyanazt; a fogarasi: drabant és posta küldöncz szolgálatot; a fornosi: a szokott szerjáráson kívül 2-2 kalácsot és 1-1 tyúkot; a gálfalvai: 1 nyestet, 1 karvalyát, 1 őzet és 3 frtot; a gáti: malom $\frac{2}{3}$ -ad jövedelmét, 7—8 frt hídvámot, termény kilenczedet és a Szernye vizéből 60 drb. $\frac{1}{2}$ singes csukát, később eme pénteki halakat 52 frttal megválthatták, végül 3 hordó bort kimérni; a gorondi: 4 frt nyest pénzt; a nagy-gúti: 22 frt hídvámot és 12 kőst; a hársfalvi:

szegénysége miatt kegyelemből 4 frt nyest pénz helyett csupán 2 frtot: az alsó-hraboncza: a Rabonicza patak-ból frs pisztrángot; a huklivai: 1000 zsindelet, miért beszállitva 1 frtot kaptak a vártisztektől, továbbá: 58 tyukot 14 ludat, 116 tojást, 14 és $\frac{1}{2}$ itce vaját, minden egész házhelytől egy öreg „kazup“ $\frac{1}{4}$ fontnyi szurkot, és 1-1 szál fenyőfáklyát, végül 2 frt sörfözde díjat; az iglinczi: borkilenczedet és 1 ácsot; Izsnyéte községe „távjelző-szolgálatot“ teljesített lakosai mindig hű alatt-valói voltak a munkácsi vár uraink. A néphagyomány szerint, ha e vár ostromoltatott s körülzároltatott, a vár-őrséggel híreket akkép közöltek, hogy Pósa-háza felől kijelölt tölgyfák tetejéről fehérkendőt lobogtattak, mit sokszor az izsnyétei nők is tettek, ekkép jelezvén az ellenség mozdulatait vagy a segítség közeledését. Történt az is, hogy egyizben az egész izsnyétei csorda behajtatott a várba szorult őrség élelmezése végett, melyből ké.őbb, mint a nép beszéli csupán a jelzésről ismeretessé vált Spenik nevű özvegyasszonynak egyetlen riskatehenét adták vissza. Ily hűségökért nyerték a lakosok 1660 márczius 8-án Rákóczy-Lorántffy Zsuzsánától a Tiszaberek, máskép Alsóerdő nevű erdőjükre az adománylevelet, melyet előbb Balling János várparancsnok tőlük egy a Szernye folyón volt malommal együtt elfoglalt. Ez erdőt maiglan bírja a község. Az iványi kenézség: termény kilenczed és tizedet, és bor dézsmát, azonkívül, tartozot 2 hordó bort kiméretni; az izvori: frs pisztrángot; a kanorai: 1 nyestet; a kelemenfalvai: 1 asztalost; a kendereskei: bortizedet, és a halastóból eleven pontyokat; a kucsovai: 1 nyestet, 1 özet, 2 császarmadarat és 3 frt drabantpénzt; a laturkai: 4 frt nyestpénzt; a laukai: bortizedet; a leczfalvai $\frac{1}{2}$ nyestpénzt; a kis-lucskai 1 lasnakot; a nagy-lucskai: posta és drabant szolgálat, háboru alkalmával egy teljesen felszerelt lovat, és a kúthoz 2 drb. öreg kötélnek való „hárs-háncsot“, végül 5 hordó bort kimérni; a makkos-jánosii: a beregszászi kerekhegy szőlőt és a jánosii földeket megművelni; a medvessai: kemencze zabot; a miskaroviczai: ugyan azt; a nagy-mogyorósi: kövi ha-

lat és rákot; Munkács város; minden kerti malacz után 4 pénzt, minden két ház hely után az ökrös jobbágyok karácsonkor 1—1 szekér tüzifát, kinek pedig ökre nem volt 12 pénzt, bortizedet, jégrakást, vetni való mag kihordásával elvetése és a termés felhordásával a vár építésben való részvétellel; köteleztettek a mészárosok 16 ökröt kimérni, sertéseket a várnak ölni 's a húst elkészíteni, kik ezért 1 kőből buzát és 1—1 sertést kaptak, ezenkívül: termény tizedet és korcsmáltatási jogon 2—3000 frtot stb. Oroszvég községe: egyéb szokásos uri szolgáltatón és fizetésen kívül, a várnak őrlt, lisztet hordott, lőpor készítéshez pedig mogyoró és éger fát szolgáltatott, és a kivégzéseknél közre működött; a papfalvai kenészség: őrszolgálatot teljesített és „virrasztott”; a paszikai: meszet égetett és szállított; a perekrasznaí: lasnakot adott; a pisztraházai: 3 drb hárs-kötelet a kúthoz, és más apróbb hárs és kender köteleket készíteni, és kanószokat csinálni, minélfogva a kötelgyártás idején h u s v é t-től egész p ü u k ö s d-ig egyebet nem dolgoztak, a m i é r t: hetenként 6 kőből buzát kaptak, minden évben; a mikor pedig a várbán kanócz és kender köteleket gyártottak, „prebenda-czipót” is kaptak. A hárs-háncs szükségletet Lucska, Kajdanó, Bubuliska, Viznicze és a krajnaiaknak Bárházára kellett szállítani; — a plavjai: lasnakot; — a ploszkói: 10 drb tyukot, $2\frac{1}{2}$ ludat, 20 tojást és harmadfél font vaját; — a pósaházi: tüzifát, ágyu és taraczkok alá való kerekeket, szán és szekereket, valamint madarak és baromfiaknak való kalitkák és kásokat készített; — az alsó-remetei: ács munkálatokat teljesített; — a nagy-roszkai: 1 nyestett; — a ruszkóczi: lovas-küldöncz szolgálatot; — alsó-kerepeczi: szerjársát; — a felső-kerepeczi: ugyanazt; — a serbóczyi: termény-tized és kemencze zab, — a szerencsfalvai hetes drabant és lovas levélküldöncz szolgálat, — a szolocsinai 23 tyukot, 6 ludat, 46 tojást és $5\frac{3}{4}$ font vaját; — a sztánfalvai tyuk, yaj, tojás, olaj, szurok és sajtot — „sub gravi animad versionis nostrae poena” — később ennek daczára, minden házhely után

1 frtot, 1 nyestet vagy 4 frtot, 1 karvalyt vagy 50 denárt, 1 őzet vagy 1 frtot és 4 drabant pénzül 3 frtot, a batykó pedig 1 nyestet vagy 4 frtot, a sztrabicsói 5 hordó bort kimérni, a beregszászi Bocskor nevű szőlőt megművelni, a kuthoz való két nagy kötélhez hárssat gyűjteni s ezt Pisztraházára vinni és szerjářást végezni, a talamási 1400 szál deszkát, Mező-tarpa községe a birságok fele részét és hadi élelmi czikkeket szolgáltatott be a várnak és minden lakos jó fegyverzet és vörös köntőssel kénytelenített magát ellátni, a nagy-tibavai kenérség lasnakot, pisztrángot, kövi halat és rákot a Szaszuka patakból, a timsori adót aratást, kaszálást, szénatakarítást, irtást és más rendkívüli munkát 2 hétig végeztetett, a tissovai batykó 4 frt nyestpénzt, a tőkési kenérség az Ilosvából pisztráng és kövi halat és csak 2 frt nyestpénzt, a trosztaniczai a vártól való nagy távolsága miatt az ács és drabant szolgálatot pénzel megválthatá, az uklinai midőn a Vüllicza hegyen szántottak zabtizedet, Vári nagy községe 82 frt adót, 16 hordó bort kimérni, 16 ökröt kivágni, 50 öreg szálfát befuvarozni, szertjářni, borokat beszállítani, a beregszászi szőlőket metszeni és művelni stb.

A verbjási kenézség, ha a lakosok a munkácsi várhoz tartozó hegy oldalon szántottak és vetettek is tizedet, s a fáért kemencze zabot, alsó-vereczkei bárány tizedet, felső-vereczkei ugyanazt, alsó-vizniczei a borból kilenczedet, a felső-vizniczei Viznicze, Sztrelka, Radovecz és Olenyából pisztrángokat a halastóba, a vorotniczai heti drabant szolgálatot, a volóczi 4 frt kallódijat, 2 drb pokróczot és 2000 szál deszkát, a zavadkai zabtizedet, a závidfalvi 4 lovas szabados, 3 székely, 6 hetes drabant és 2 bodnárt és azóta számos elpusztult község, helység és kenézségek külön-különféle képen adóztak Munkács várának.

Ugyan így segíté a környékbeli lakosság e várat kezdetben — mint történelmünk elején láttuk — önkényt, saját jószántából, mit Izsnyéte községe még később, illetve az az újabbi időkben többször is utánzott.



Lorántffy Zsuzsanna arc képe.

Idők multával azonban mindig több hatalmasb-
nál-hatalmasabb főurak keletkeztek, kik bizonyos vi-
dék részeket magokénak megszerezve, sőt többen ado-
mányként nyerve is, a lakosokat saját céljaikra adóz-
tatták, minek folytán a munkácsi vár urai is kényte-
lenítették kivetni minden a vár uradalmává maradt
községre, e vár iránti kötelezettség és tartozását, épen
igy mint Lorántffy Zsuzsannánál látjuk, csak hogy ezek-
ről, a reánk maradt adatok között akár az előbbi,
akár a későbbi korbelieket nézzük is, egy sem ennyire
teljes mint e példa gyanánt felsorolt intézkedés, illetve
adóztatás volt.

Özv. I. Rákóczy Györgyné mig a munkácsi vár
ügyeinek rendezésével foglalkozott, csak talált szórako-
zást, s így hön szeretett néhai kedves „férje-ura“ utáni
búbánat erőt nem vehetett az önmehtagadásig erős lel-
kü nő titkon sorvadó bús szívéen. A mint azonban ezek-
kel kész lett, eddig túl feszített idegei megtörttek, s
búskomorságba esett és mivel itt, minden csak elveszt-
ett élete párjára emlékezteté, éjjel-nappal kesergett, a
mi a java korabeli viruló hölgyet annyira megsorvasztá,
hogy aggódó házi orvosa többszöri sürgetése és ta-
nácsára, végre is elhagyja Munkács várát, és kedvelt
sárospataki kastélyában vonta meg — egyelőre — ma-
gát, hounan később üdülés végett a kies Erdélybe tá-
vozott, hol 1660-ik április 18-án elhunyt; minek kö-
vetkeztében messze kiterjedő birtokai Munkács várá-
val együtt idősbb fia II-ik Rákóczy Györgyre szállot-
tak, ki atyja halála óta az erdélyi fejedelemséget már
tényleg viselte és nőül Báthory Zsófiát bírta.

II. Rákóczy György eddigi szereplése alatt, az
adónak pontos beküldése által annyira megnyeré Kim-
perli mehemet nagyvezér kedvét, hogy a moldovai és
havasalföldi vajdákat is alája rendelé.

Alapjából öröklé különben azon törekvést is:
hogy a lengyel vagy esetleg kozák ország koronájához,
melyekkel néhai atyját lengyelek részéről Chmielniczky
Bogdán kevéssel halála előtt megkínálta, családja szá-
mára elnyerhesse.

Vihovszky, a kozákok korlátnok a „cancellár“ fent nevezett hetman után első ember, e végből 1650-ben Erdélyben meg is jelent, később Chmielniczky ki Lupul moldovai vajda egyik azon leányát kivel Rákóczy Zsigmond egykor jegyben járt — fia Timusnak óhajta eljegyeztetni, sógora Tetterát küldé Rákóczy Györgyhöz, felajánlván neki a kozák koronát azért: hogy annak ára fejében nekik, a lengyelek ellen segílyt nyújtson. Minthogy azonban a lengyelek e közben a lázongó kozákokat meghódíták: ezek Rákóczytól előfordúlva Mihajlovics Olexa oroszczárnak ajánlák fel országukat; ezalatt azonban Chmielniczky azért mert Lupul halasztgatta e megígért menyegzőt, ezt fegyverrel megtámadta s erővel készteté arra hogy leányát fiához adja. A megtörtént menyegző után Chmielniczky Lupullal szorosabb viszonyba lépve egyesültek Rákóczy György szövetségese Máté havasalföldi vajda ellen, és fiát Timust bízván meg az após segílyére küldendő sereg vezetésével.

Ezen esemény következtében ismét Rákóczy kötött a munkácsi várban szövetséget a lengyelekkel, a kozákok megtámadása céljából, minek az lön a vége: hogy mind a kozákok, mind a moldovaiak legyőzettek; Timus ez alkalommal egy véres ütközetben megöletett, Lupul pedig elmenekült, de a tatárok által elfogatott és khánjok által bilincsekbe veretve Konstantinápolyba küldetett, és a Jedikulában börtönbe vettetett; Chmielniczky a támadást elesett fiára háritván, Rákóczy ismét kiengesztelődött irányába, s az elfogott kozákokat — kiket időközben a munkácsi-várba bellebbeztetett volt — szabadon bocsáttatá; Lupul helyébe azonban Stephan vajdát ülteté; a küzdelmekben kifáradt Chmielniczky pedig az orosz czárnak meghódolván, azzal közösen intézett támadást Lengyelország ellen. E szövetkezéssel szemben a megtámadottak a tatár khánnál és Rákóczy-nál kerestek frigyét és segílyt, mit ez utóbbi azonban megígérni késlelkedett annál inkább: mert védenczét Konstantint, kit Máté oláh vajda halála után ültetett a székebe, az ellene Hericza vezér alatt fellázadt oláh népség leverésére maga ment seregével havas alföldre

s ott diadalmaskodott, miáltal dicsősége nem kis mértékben emelkedett, nemcsak a lengyelek, hanem a tatár és kozákok is, keresték barátságát. Ez alatt az oroszok a kozákokkal szerencsésen folytatták a háborút a lengyelek ellen, minek folytán már Lithvániába is benyomultak, de a szerencsés előnyomulást X-ik Károly svéd király féltékenyen nézván, annál inkább: mert János Kázmér fia is igényt támasztott a svéd trónra, minek folytán ő is elhatározta megtámadni Lengyelországot, s 1656-ban benyomult seregével Krakó és Varsó felé.

E szorultságban Kozakovszky, mint Potoczky küldötte megjelent Rákóczy udvarában, s felajánlá neki — mivel Kázmér kibujdosodott — mint köztársasági főnök a lengyel királyságot, ha rögtön segítyt küld. Mig ez ügyben az alkudozások folytak, a lengyel nemzet letévén fegyverét, minek folytán a további alkudozások félben szakadtak, s ennek folytán Rákóczy Sebesy nevű küldöttét inkább a Lengyelországban diadalmasan időző svéd királyhoz küldé, ki késznek nyilatkozott Rákóczyval Lengyelország felosztására egyesülni.

Rákóczynak később maga a visszatért Kázmér ajánlá fel a lengyel trón követelést, sőt Prazmowsky és és Silniczky lengyel követek közbejöttével késznek nyilatkozott ő és neje Rákóczy Ferencz nevű fiát örökbe fogadni ha vele szövetkezik; Rákóczy azonban, miután az udvarában megjelent Bruhoviecky János, később Kowalovosky és Chruz nevű kozák küldöttek közbejöttével 1656. tavaszán a szövetséget a kozákokkal megkötötte, Kázmér ajánlatát visszautasítá, sőt később Károly svéd királylyal is Welling és Sternbach küldöttek közbejöttével megállapítá a véd és dacz szövetséget, melynek alapján Rákóczy az adandó segélyért Vörörszágot, Podoliát, Wolhyniát és az egész déli határon eső földet Narevig és Bugig volt nyerendő. E válságos helyzetben az orosz cár nemcsak hogy fegyverszünetet kötött a szorongatott Lengyelországgal, de sőt maga is a svéd ellen fordult.

Az elvakított Rákóczy a török tiltakozása daczára

25000, -- Horváth M. szerint pedig 60000, — főnyi sereggel 1657-ben megindult, s Károlylyal Krakónál egyesült. Ekkor lengyelország sorsa csakhamar el leendett döntve, ha III-ik Frigyes dán király is az elveszett tartományok vissza szerzéséért váratlanul hadat nem üzen Gusztávnak.

Ez ennek folytán Krakót Rákóczyra bizta s ő magára hagyatva, a lengyelek s azok szövetségeseitől Potocky vezérlete alatt annyira szorongattatott: hogy alig tudott a veszélyes hinárból kiszabadulni, s gyalázatos feltételekre állván, a legrövidebb úton kevesed magával Munkács váráig visszavergődni, seregét Kemény Jánosra bízván, kit azonban a nagyvezér parancsára a Rákóczy ellen indított tatár sereg közel Moldovához elfogott, és seregét részint lekonzolá részint magával Krimbevitte.

Rákóczy haza érkezvén birtokát a vár kivételével elpusztitva találta, mert a maga viseletén felbőszült lengyelek, Lubomirszky vezérek alatt, hogy a tanusított jó szomszédi szivességet viszonozzák — őt megelőzve — junius elején hirtelen beütöttek e védtelen hazába, s itt nevezetesen: Szepes, Sáros, Gömör, Abauj, Torna, Borsod, Zemplén, Ung és Bereg vármegyéken át kalandozva mindent mit útjokban találtak, feldúltak és égettek; így a szentmiklósi, podheringi és rákosi kastélyokat is Munkács, Bereg, Vári és Beregszász városokat s a környéken levő 300 helységet a szószeros értelmében megsemmisítették; véres fegyvereiket le egész Szatmárig hordozván, honnan préda telten visszafordultak. Azon bosszúálló sereget mely Ung és Bereg megyén keresztül tört az országba s több gyalog ezredtől állott, Kosocky tábornok, Inquitovich Gábor Prazelinsky Kazmér, Visnicky Szaniszló, és Jablonowszky Szaniszló ezredek vezették. A sereggel járt a később lengyel királyá lett Sobiesky János — mint főzászlós és Sapieha János tábori főjegyző — is.

A dühös sereg junius 15-ikén feldúlta Munkács vérosát, honnan 17-re Beregszászra ért; hol a megrémült lakosság a nagytemplom kerítésbe vette magát, s a

nagy templom szentélye alatt keresvén menedéket, esetleg az ellentállást megkísérlendő; az ellenség gyalogsága azonban csakhamar hatalmába ejtette azt, s a kétségbeesett védtelen népet ott a szent falak alatt bent a templomban mint Szalárdy mondja krónikájában: — mintegy oltáron megáldozva rakásra gyilkolá, a templomot felgyújtá, s a várost elhamvasztá, s a vértől párolgó templom falaira — gúnyképen — ezt írta:

„Sequitur superbos ultor a tergo Deus,
Vicem pro vice reddit amice tibi.“

Az ember és vagyonban így okozott kár kiszámíthatatlan volt, annál inkább: mert a lengyelek két év folyamán alatt még többször is berontottak — de a munkácsi várát soha meg nem közelítették, a hová különben a városi lakosság legnagyobb része is menekült volt, mely körülmény megmagyarázza azt: hogy miért nem követtek el a lengyelek Munkács városában is a beregzsászi esethez hasonlót?

Mert: 1-ször, tartottak a vártól illetve: ennek őrségétől

2-szor, mert itt a városban senki nem lévén, ellentállásával nem fokozta az amúgy is ingerült lengyelek dühét.

De azért a be-be rontók sohasem tértek üres kézzel hazájokba vissza, a mi alkalmat adott a még ma is élő eme közmondásra: Rem tuam custodi, ne auferant poloni.“

A fent soroltakhoz járult még az is: hogy a nagyvezér a fejedelem letételét sürgősen követelő mivel IV. Mamud azért, mivel intései ellenére is a lengyelek tehát az ő szövetségesei ellen ment, reája megharagudott.

Rákóczy remélvén őt kiengesztelhetni. de ez nem sikerülvén elszánta magát a török hatalomnak ellen szegülni, minek folytán 1658-ban bement seregével Erdélybe, s a medgyesi januárius 25-iki gyűlésen a török által reája gyakorolt kényszernek engedve a fejedelemséged letevé, és Rhédeinek által adá; de mind ennek daczára is, a karok és rendek Rhédey helyett újra csak őt ismerék el fejedelmöül.

Ezt megtudván a nagyvezér, az engedetlenek megfenyítésére 100,000 főnyi sereggel indult Erdély felé, egyszersmint a tatár khánt, a moldvai és havasalföldi vajdákat s a budai basát is Rákóczy ellen rendelé. Rákóczy a Budáról közelgő basát visszaverte ugyan, de ez alatt a török és tatárok Erdélyt elárasztva őt visszavonulásra kényszeríték. Ekkor Barcsay Ákos lépett Erdélyben fel mint a porta engesztelője, de a nagyvezér csak úgy volt hajlandó engedni: ha Barcsay elvállalja a fejedelemséget, mit ez — tekintve, hogy az országról így nagy veszélyt háríthat el-elfogadott, és mint ilyen a nagyvezér által nyomban meg is erősítettett. Ennek folytán Rákóczy most Barcsayt támadá meg, és 1660-kan Szeben megszállásával felhagyva a Barcsay segédmére siető Szejd-Achmet temesvári basának Barcsayval leendő egyesülése meggátolása végett Kolozsvár nyugoti környékén Gyalu és Szászfenes községek közt június hó 2-ikán utját állva, véle megütközött, mely alkalommal Rákóczy hősi hevétől elragadtatva, midőn egy árkon át, a viaskodók közé ugratott: sisakja leesett; minélfogva fedetlen fővel harczolt a kétségbe esés hatalmával miközben; halálos csapásai folytán midőn már mintegy 17 török gyönyörködhetett Mahommed próféta 7 színű szakállában: a fejére sujtott uégy kardvágás végre leteríté.

Az ütközettről a halálos sebekkel borított fejedlem Nagyváradra szállíttatott, hol ugyan e hó 8-ikán meghalt és Sárospatakon eltemettetett.

Az 1657-ik július 21-ikén Jolsván Gömörvármegyében tartott gyűlésen pedig a rendek sajnálatukat fejezték ki a felett: hogy a pusztító lengyelek büntetlenül vonulhattak ki hazánkból; egyuttal a kár megvizsgálására „inquisitorokat“ neveztek ki, nevezetesen: Borsod, Torna és Gömörre nézve Döry István borsodi alispánt; Abauj, Sáros, Zemplén és Ugocsa, Szabolcs és Szatmárra nézve Fancsikai Ferencz ugocsa alispánt végre a Szepességen Selényi Illés bártfai főjegyzőt, meghagyatván nékiek: hogy a káptalanok és conventek küldötteivel járjanak el, magokhoz vévén bizonyosságul az

illető szolgabírák és esküdteket. Az utasítás leginkább a kár, gyilkosság, gyújtogatás és rablás kinyomozására, s a netáni hazai résztvevők esetleges kalauzolóik kitűzésére irányoztatott, valamint arra is: hogy az álhirterjesztőket fedezzék fel, kik a népet rémiték, hogy Homonna felől új ellenség ütött be stb.

A szepessi végzéssel összefüggőleg az elszéledve kóborló katonák összefogdostatása is elrendeltetett.

Rákóczy halálának hírére, ismét viszálykodások merültek fel a munkácsi és szentmiklósi elkülönített uradalmak birtokosai özvegy Rákóczyné Lórántffy Zsuzsanna és Lónyai Zsigmond közt az erdők és másnemű adózások élvezete miatt.

A munkácsi várnagy Lövey Gergely levélileg felhívta Patkós Ferencz szentmiklósi tisztfőnököt — praefectus — hogy nyilatkozzék az iránt: miért állított ki, az uradalmi határokon öröket? kik a munkácsvári jobbagyokat csak úgy bocsátják át: ha azok termény tizedet adnak.

Ez okmány szerint munkácsvári tisztek voltak még: Lövei István és Vizaknai Márton, podheringi birtokos pedig: Telegdi István. — Ugyanezen év december 19-én gróf Pálfi Pál nádor Lórántffy Zsuzsanna panaszára meghagyta a leleszi konventnek: hogy ez ügyben szigorú vizsgálatot tartson, mihez nádori embe rekül ajánlotta: Lövei Jánost, Kigyósi Istvánt, Földvári Jánost, Horváth Györgyöt, Szerdahelyi Pált, Garay Ferenczet stb. A helyszínén való megjelenésre a bizottsági tanukat 16 nehéz márka fizetés terhe alatt megidézvén: a vizsgálatot keresztül vitte, miről jegyzetei alapján, a leleszi konvent előtt jelentést előszóval tett, — „prout in libello eroum relatoris conscripte habentur.“

A munkácsi várban 1651-ik február 5-ikén tartott kihallgatásnál, 1-ső tanú: Kigyósi István 60 éves munkácsi lakos vallá: „A szentmiklósi jószágbeliek a várba ember emlékezet óta taxát rendesen fizettek, de hogy a hegyek vagy völgyektől-e? nem tudja. Az izvori pusztán Balling János egykori várnagy ezelőtt mintegy 25 évvel egy korcsmát építtetett, de Nyári István, Szent-

Miklós akkori possessora addig lótot-futott Bethlen Gáborhoz, míg Ballingnak a vendégfogadót utóvégre is 1—2 hajításnyira — dobás — feljebb kellett tétetnie.

„Tudom azt: — folytatja tovább a tanú: hogy egykor Balling János úr a várból lejöve, engem felvitt magával halászni az isdeméri pisztrangos patakra, a hol szájából halottam nevezett úrnak: hogy a szentmiklósi urak, Nyári István úr, mint¹ kapdosnak ezen a patakon holott ez Munkács várához való, ez pedig: mint emlékszem Catharina fejedelem asszony idejében volt.“ A 3-ik tanú Dobrosoczki György 25 éves kölesini lakos vallá: „hogy apja Bálint a munkácsi jószágban a felső vidéken 25 évig ispán lévén megvette a dézsmát, a szentmiklósi jószágbeliektől. A 23-ik tanú Trillkovics Máté rosztokai lakos, a Huszla havas oldalában levő Kotunfalva nevű helységét említi mely erdők közt feküdt Kis- és Nagybisztra mellett, Telegdi János lévén Szentmiklósnak, Mágócsi Ferencz pedig Munkács-varának birtokosa, kinek dézsmát a felső vidékiek is adtak. Ez alkalommal Skurnik Máté drágabártfalvi illetőségű egyén mint várispán említették,

A 62-ik tanú Volosin Maxim timsori lakos 55 éves vallja: „hogy atyja ki kenéz volt, szedte a dézsmát, pénzt és sajtot a vár részére, a Beszkiden innen való havas oldalán pedig, míg ott új falvak, u. m.: Kis- és Nagy-Bisztra, Kotunfalva, Medvezsa Zagjiszka, Jalova és Serbócz nem keletkeztek, nagy erdőség volt, melyet lengyelországiak béreltek pénzért és sajtért mit atyja pontosan beszédvén felvitt a várba.

Ő — a tanú — nem engedte a zavadkaiknak, hogy a várhoz való völgyben telepedjenek le, de miután egy nyerges lovat adtak neki: mégis megengedte ezt, s így: a települők nem a szentmiklósiaknak, hanem a munkácsi várnak tettek szolgálatot.

1651-ik május hó 20-ikán a stompfai kastélyban kelt irat szerint ismételtén meghagyta Pálfi nádor a leleszi konventnek, hogy a vizsgálatot folytassa. Az ezen alkalommal kihallgatott tanú Joó Mihály előadta hogy még Eszterházy Miklós idejében Fornosi János várka-

pitány alatt, ő drabant lévén a munkácsi várban, halálom után tudja: hogy Bethleu idejétől folytonosan adtak a szentmiklósi és felső-vidéki jobbágyság kemencze zabot és tizedet a várba. Turi János 38 éves munkácsi lakos állítá: hogy 1648-ban ő várbeli számtartó volt, és Turóczi János 45 éves szintén munkácsi lakos az 1639 és 40-ik években magtárnok volt. Komárniczky Gergely zsupányi birtokos pedig vallá: „hogy Nyári István szentmiklósi birtokos, Bethlen idejében sok tiszteséges embert hozott Vereczkére, sőt Vas Gábor beregmegyei alispán is jelen volt akkor a viszályok elintézése végett; hogy a szentmiklósi birtokokhoz csupán az alatt fekvő helyek tartoztak, a hegyoldalak és magaslatok a Vicsa és Pinye patakok közötti erdőségekkel azonban Munkács várához.

A Baritius Dávid leleszi konvent küldöttje és Kisfalusi György királyi emberek által folytatott vizsgálat alkalmával kihallgatott összesen 151 tanú.

A nagy elkeseredettséggel folytatott perben 1651. kiküldetett Ajtai János bééli apát is, megbizván a nádor az egri káptalant a vizsgálat további folytatásával. A most kihallgatott új 76 tanú közül az első: Vasziki Jakab, gróf Drugeh György bisztrai jobbágyság vallá: „Tudom azt nyilván, hogy a mely hegyek és bércek mi velünk az úngvári krajnaiakkal határosok, azoktól mind erdőbér, mind más jövedelmek Munkács várába jártak eleitől fogva“. — 5-ik tanú, Krojnik Pocs Lukács 70 éves poroszkói lakos mondá: „Tudom azt: hogy e környékbeliek: a munkácsi várba adták, a jövedelmek egy részét mióta csak emlékezem, azt is tudom, hogy Pinye és Vicsa közt való erdőkről a munkácsi tisztek behajtották a Nyári István disznait és megtizedelték; azt is hallottam atyámtól, hogy a szentmiklósi jószágbelieknek tovább nem terjed hatályok, hanem csak addig: meddig a Latorcza közepéből az ember egy szántóvassal elhajithat; azt is tudom: hogy a szentmiklósi jobbágyság a kemencze zabot Munkácsra szolgáltatott; valamint: hogy Hankovicza, Serbócz, Romanócz, Nagy- és Kis-Bisztra s Zavátka a munkács

vári határon fekszenek; Vadrusovicz Ivánkó plaviai lakos pedig nyilván erősíté, hogy, az isdeméri patak mindig Munkács-varához tartozott.

1652-ben még mindig folyt a per, sőt Eszterházy Druget Máriára is átment 1667 körül midőn ennek felhívására Topos Ferencz a kassai jezsuita collégium társház rectora is közbe veté magát.

Ez időben a munkácsi uradalom területén volt helységek, és kenézségek mindinkább népesedtek és gyarapodtak annyira: hogy a Sippai Esztergomi érsek által 1654-ben Rómába küldött jelentés szerint: az itteni orosz papok száma a 150-et fölül haladta; a lakosok és jobbágyok számát nem kis mértékben szaporiták az alföldről felköltözött idegen jobbágyok, kik a török elől menekültek ide; Lorántffy Zsuzsánna 1658-ik évben végrendelet utján — fia, Rákóczy György fejedelem örökös nélküli elhalálozása folytán — a munkácsi-várat uradalmával együtt Forgách István és János férfi örökösének adományozza, ha ezek állhatosan a helvét evangélikus hitvallásban megmaradnak; ha pedig ezek is örökösök nélkül mulnának ki vagy a helvét hitvallásban meg nem maradnának, akkor Kemény János és Kemény Simon utódjai ezek után Bakos Gábor, utánna Dániel János következzenek az örökségben hasonló feltételek alatt. Az örökösök 225000 forintban vehetik át az uradalmat.

Ez idő tájt az új hit — református — Munkácson oly erős gyökeret vert s a felekezet oly virágzásnak indult, hogy a hitközségben két gazdagon javadalmazott hitszónok, és káplánok, mint iskola-deákok működtek, kik a várban is végeztek hivatásukat. Ezért a vár részéről, mint az 1613-ki uradalmi urbérben feljegyeztetett, kapott a főpap 4, a káplán 1, az ispotálybeliek 1 és a tanító szintén 1 hizott sertést évenként; a csernekhegyi és lovácskai szőlőtized, az alsó malom $\frac{3}{4}$ jövedelmének tizede, a magyar jobbágyoktól a Veres szőlőhegy tizenötöde s a Csernek- és Kishegy tizede szintén a papnak járt; a munkácsi és oroszvégi földekről adtak a magyarok, az az reformátusok terménytizedet, a mun-

kácsi nemesek és parasztok pedig 3—3 kalangya buzát. Később a jövedelem módosított. Így Bethlen Gábor alatt kaptak a papok a hat kőre alakított alsó vagy fejmalmom vámjának a fejedelmet illető $\frac{3}{4}$ részéből, mely az 1649. urbarium saerint évenkit 400—450 köblött tett tizedet, a fentebb érintett szőlő dézsma és tizenötödön kívül, az Új és Ó-Vereshegyről a tizenötödöt a király dézsmája helyett, az oroszvégi és felsőmezei buzatizedet sat. Lorántffy Zsuzsánna 1649. tetemesen emelte a papi járandóságot, nevezetesen egy verő disznóval, két öl szénával és 8 sing finom posztóval, vagy ennek megfelelő 25 forintnyi értékével. Az 1649. urbéri összeírásban az is említettik, hogy a munkácsi felső s 3 kőre forgó malomnak szombat regeltől vasárnap estig járó jövedelme a munkácsi ispotálybeli szegényeknek és az iskola deákok fentartására járt, s hol 200, hol 250 köbölre ment. Azonban 1660. után Báthory Zsófia megszorítá a jövedelmet s az egy századnál tovább használt templomot, paplakot s iskolát visszaadatta a katolikusoknak, az egyház tagjait elszéleztette s Teremi István nevű papot elűzé, fegyveres erővel meghiusítván a vármegye által megkísértett beavatkozást s ügyrendezést. 1668. a munkácsi protestánsok lelkeszi lakul egy jobbágyházat szerezvén, ez ellen Báthory Zsófia jogai fentartása végett tiltakozott, s ezt a megyének is tudtul adá. 1682. évben azonban Thököly Imre ismét behelyezte a papot, sőt: mint mondják, a fejedelem a száműzött Teremi Istvánt a maga hintáján beszállítá a paplakba s elosztá a lelkeszi jövedelmeket a két felekezeti pap közt. Az ekként megállapított s a vármegye által e végből kiküldött Kádas Mihály szolgabíró és Horváth János eskütt által megerősített okmány szerint, tartozott minden lakos, nemes vagy nemtelen a ref. papok számára három kalangya buzával, ha 20 kalangya buzája nem maradt, aféle ember adhatott kevesebbet vagy fizetett 25 pénzt de az olyanok nem tartozott a pap halotti predikációval. A magyarok a felső, viz közt való és oroszvégesi mezőről adtak tizedet, azonfelül a papnak birtokába több földrészlet adatott: így a vizen

innen mezőn 16 darab a Dévay-féle hagyományból, a vár felől, a Nyiresen, az Ujfalusi utnál, hol a Papfolyás nevű ér megszakadt; a vizen túl volt 16, a Polatinán 8, Lovácskánál 2 nagy földdarab szintén Papfolyás-nak neveztetett; az országunál vala 2 Dévay-féle, egy kaszáló a Rusztó hidjánál egy a Nyiresen, egy a Füzesen s egy a várnál. A Csernek, Veres kishegy és lovácskai nem plántált szőlőkből a tized, a veres uj és ó hegyről pedig a tizenötöd járt. A Nagyhegyen egymás mellett fekvő két szőlőt a pásztor (predikátor) tartozott metszetni, kapáltatni, de a kötőrést a pósaházi hivek végezték. A császár buzájából, borból, zabból nyolczad járt a papoknak s abban az iskolamester is részesült; tartozott az anyaközség a cathedratikummal, 1 frttal is, de őszi vendégséggel nem. Kiköttetett, hogy a halotti predikációtól 3 máriás fizetessék. Az alsó malom fejedelmi buzájából és a kásából a tized, valamint a mészárosok által levágott marháknak nyelve két frtnyi hussal együtt szintén a papnak járt. Az őszivel bevetett papföldek jövedelmét pedig Thököly rendelkezéséből, 1682 junius 29. Sárosi Sebestyén, urad. tisztfőnök biztosítá a pap számára a javadalom-rendezés alkalmával, kijelentvén, hogy a r. katolikusok és reformátusok közt kétséssé vált oroszvégi tizedszedési jog iránti kérdést a háboru utáni időre elhalasztja. Ezuttal a várból járó fentebb említett jövedelem szintén megállapítottatott a jövőre nézve.

1683, Thököly fejedelem udvari hitszónoka vala Lipóczi Miklós, kinek évi járuléka volt: 150 frt, 1 róka hátbélés, 3 pár kordován csizma, 2 hordóbor, 2 sertés 2 tonna turó, 20 itcze vaj, egy-egy köből borsó, kása és lencse, 10 sing angol posztó egy pár nyest süvegére, könnyös csináltatásra 10 frt, 25 köből buza, 4 juh, 8 itcze méz, 5 köső és becsületes asztala. E lelkésznek is köteleességévé tétetett, a várban is papolni! minélfogva lakása is ott volt,

Az ifjú özvegy, Báthory Zsófia felváltva tartózkodott a munkácsi várban és Sárospatakon, erély és szilárd akarattal magyarországi jószágainak igazgatását

kezébe vévén ugyan; de a fiát Rákóczy Ferenczet illető erdélyi elkobzott javakat siker nélkül igyekezett visszaszerezni dacára annak: hogy 1661-ben fiával együtt katholika szent-egyház keblébe nyilvánosan visszatért és Leopold partjához csatlakozék, a miért ez 1661-ik november 13-iki levelében örvendezését nyilvánítá, s őt és fiát kegyelme és oltalmáról biztosítá, e jó szándékában, azonban: a törökök győztes előnyomulása végleg megakadályozá.

A római-katholikus egyház keblébe visszatért, Báthory Zsófia tehát állandó tartózkodási helyül végre Munkács-várát választá, a hol — hogy vallásosságának áldozhasson — lakosztályának folyosója végén, mintegy 150 embert magába fogadható csinos kápolnát építtetett, melybe diszes oltárt állíttatott, és föléje a szűzszent Zsófia czimü deszkára festett „kettős ajtóju“ oltár képet helyezteté.

Az oltár díszit, és egyéb kápolnai kellékeket Krakóból, kelyhek és misemondó ruhákat pedig Bécsből rendelé meg, saját udvari lelkészt tartott, a ki egyszerűsmint lelkileg az egész várbelieket is táplálá.

E közben Szidi ali, az új budai basa Rákóczy halála után pihent hadat hozva, Nagyváradot megszállotta; Leopold azonban nehogy a török az Erdélyhez kapcsolt részeket is elfogja, Buchez tábornagy által azokat vissza vétette, de Nagyváradot ennek késedelmezése miatt a török mégis bevette, hol hallomás szerint Munkács-vára ellen készült.

E hirre gróf Vay Ferencz a rakamazi táborból Beregvármegyéhez felhívást intézett; melyben meghagyván 1-ször: hogy a pogányság elleni harc előmozdítására segélyképen 1000 forintot és ugyanannyi értékű buza lisztet küldjön Kassára. 2-ször: hogy Kálló, Szatmár, és Tokaj romladozott várai kijavításához — haszaszeretetéhez mérten — járuljon; 3-szor: búzát, rozsot kereskedés vagy kivitelre Lengyelországba elkobzás büntetés terhe alatt eladni senki ne merészeljen, hanem tartsa meg a készletet, mert az ő felsége számára készpénzen át fog vétetődni; 4-szer; minthogy a közvitéz-

ló rendet „kenyérrel és pecsenyével“ kellett ellátni, a tiszteket azonban ennél többekkel sőt jobbakkal is kellett ellátni, mert „a száraz kenyérrel, — darab pecsenyével és a Tisza zavaros vizével be nem érik“ — azért a honfiak e célra önkényt járuljanak áldozataikkal.

A következő 1661-iki augusztus 4-én pedig, mint-hogy a tatárok Erdélyből Szatmáron át Máramaros felé tartottak, a sásvári — ugocsai — táborból maga Kemény János azt írta Beregmegye közönségének, hogy: ő a Nagybányáig hatolt tatárok ellen indul, de ha a szükség úgy kívánná: seregével csakhamar ide is vissza fog térni, hogy az addig leginkább a munkácsi vár fedezete alatt álló polgárok biztonsága felett örködjék, s a hadi fegyelmet és rendet szigorúan fentartsa. Írta továbbá: hogy Szatmárnál szándékolta a magyar és német sereget egyesíteni, hogy így együttesen támadják meg a Bagosnál megállapodott, és nagyszámú rabokat magával hurczoló tatár-tábort; ez azonban időközben Nagybánya és Tóthfalváig húzódván, szükségessé lett: hogy szemmel kísérve folyton nyomában legyenek. Az ellenség: a máramarosi havasok mellől nagy dühvel sietett Szatmármegyébe, útjában égetve és mindenütt rabolván: s így szükséges hogy minden mozdulataira vigyázzanak.

E végből Beregmegye minden járásból 40 gyalog fegyveres állíttatott ki, kik váltakozva hetenként az ugornyai parton örködtek; a hétnek minden 5-dik és hatodik napján pedig a munkácsi uradalmi illetve: vári jobbágyokból alakított hasonló őrség állíttatott ki, mely fegyverzet és egyéb szerelésekkel a munkácsi várból láttatott el, olyképen: hogy ezek okmányilag, őrségtől őrségnek adattak át, legvégül pedig: a várnak szolgálhattak vissza.

Az 1663-iki török elleni hadjárat alkalmából pedig 60 ló és minden porta után egy-egy gyalog fegyveres rendeltetett nádorilag a megye által kiállíttatni, kik Monokra voltak küldendőek; azonfelül tartozott akkor a munkácsi uradalom 16 gyalogost a belbéke fenntartására felszerelni, és 40-et élelmezni; daczára ennek

a tatárok : kik Nyalábnál Keményt megverték, a Tisza partjait eláraszták le Beregszászig kalandozva, e várost megsarczolták, és a környékét érzékenyen kipusztították ; miért is e kegyetlenkedések meggátlása végett a vármegyék nagyobb hévvel felkeltek. Május hó 20-ikán Murányból írá Vesselényi Ferencz nádor, hogy ő tekintálya és állásánál fogva parancsolja: miszerint a töröktatár híresztelt betörései ellenében a kállói, szatmári és tokaji várak megerősítését, az alkotmány értelmében, ingyen eszközölni kellett, Beregvármegye haladék nélkül küldjön oda elegendő munkást a munkácsi-vár uradalmát sem kimélve a várőrséget azonban sokszoroztassa.

November 20-ikáról pedig meghagyta : hogy az ő tetsége részére Barkóczy István vezérlete alatt álló 2000 főnyi bandérium, valamint : az érkező 75000 német katonára részére a téli hónapokon át élelemmel járuljon.

Ennek ellenében Apaffy Mihály erdélyi fejedelem 1663-ik október hó 22-ikéről az érsek-ujvári töröktáborból írta : „hogy a háborúval járnai szokott kellemetlenségek elhárítása végett, a megyei követeket a békére hajlandó török fővezérhez mielőbb elküldjék ; e felhívás azonban, eredmény nélkül maradt.

Az 1663-ik tavaszon a törökök roppant számban áraszták el az országot a mikoron a nemzeti összetartás, a protestánsok sérelmei miatt roppant zilált állapotban levén, a megkisérlett ellentállási harcok változó szerencse mellett sikertelenek maradtak ; minek folytán gróf Zrínyi Péter azon helyzetbe jutott : hogy 1664-iki február 9-ikén a stubnyai fürdőben kelt iratában sajnálatát fejezte ki a felett : hogy a magyarok közt nincs meg a kelió egyetértés, s e miatt a török múlt évben is a hegyaljáig nyomult és rabolt.

Május hó 8-ikán Vesselényi Ferencz nádor Szerencsről tudatta : hogy ifjú Rákóczy György özvegye Báthory Zsófia Munkács-vár urnője 2000 lovast fogadott fel a haza védelmére. kiköté azonban : hogy e szám jövőben bandériumára nézve ne követeltessék, mert

ő, a törvény szerint: csupán 300 főből álló zászlóaljat köteles kiállítani.

Julius 26-ikán pedig Vesselényi nádor az állítólag Szilézia és Gácsországon át betörni szándékozó tatár khán és 15000 janicsára ellenében, a személyes felkelést elrendelvén: meghagyta egyszersmint: hogy a beszkidí átjárások „bevagattassanak” s gyalogosokkal erősen megszállva őriztessenek; minek folytán a krajnák és ki-rendeltekből mintegy 500 főnyi zárórség keletkezett, kik a beszkidí átjárókat részint „bevagás” részint kő és fatarlaszok által teljesen elzárva 14 napon át — a munkácsi várból kiszállított 16 ágyúval felszerelten — megszállva tartották, míg végre e rémhír koholtnak bizonyulván: a zárlat felhagyatott s a közlekedés újra megnyitottatott.

Később a hadi szerencse, az egyesült osztrák-magyar seregnek mindinkább kedvezni látszék, a szorongatott nemzetre jobb napok kezdenek derengeni, de ennek daczára Renninger a táborban volt csásári követ 1664-ik augusztus hó 10-ikén Vasváron megköté a törökkel az alkotmányos formát mellőző kedvezőtlen s a nemzetben nagy visszatetszést keltő békét, minek következtében; a német katonák pusztításai és a honfiakban támadt azon gyanú: hogy a kormány e lealázó béke ellen emelkedő panaszhangokat erőszakkal akarja elnémítani, a német helyőrségeket pedig, csak a nemesi jogok és alkotmányos szabadság leigázására szaporítja a várakban, új forrongásra szolgáltatott alkalmat, különösen midőn az Erdélyből Montecuccoli alatt kivezetett német csapatokat a tiszamelléki várakba kezdék elhelyezgetni, az ingerültség oly fokra hágott: hogy a gyűlölet sokhelyt véres jelenetekben nyert kifejezést a polgárság és katonaság között. Ezek voltak forrásai a Vesselényi-féle szerencsétlen összeesküvésnek, melynek első és eredeti célja, az ország és nemzet sanyarú állapotának javítása volt; később azonban rút önérdékké törpült le. U. i.: gróf Zrinyi Péter török és francia segedelemmel magát Magyarország, Rákóczy Ferenczet pedig Erdély fejedelmévé óhajta emeltetni.

Vesselényi Ferencz, Zrinyi Péter, Frangepán Ferencz Tettenbach Arthur és Nádasdy Ferencz ez ügyben titkon tanácskozára, később a tehetős Rákóczy Ferencz is bevonták szövetségükbe, Zrinyi Péter, Frangepán Anna Katalin és az 1643-ik évben született Zrinyi Ilona lett ezen szövetségnek összekötő kapcsa.

1665-ben I. Rákóczy Ferencz, gróf, Zrinyi Péter horvátországi bán Ilona leányát a trencsényi fürdőben eljegyzé; ez ünnepélyes alkalommal az ügy már határozottabb irányt nyert, és a fenti célból szövetkezettek összeesküvése tényleg megtörtént, és 1666. márcziusban ugyan e jegyes pár menyegzője alkalmával mely Makovicz vára alatt a zborói kastélyban tartatott meg, hol vesselényi nádor és Nádasdy országbíró is jelen volt, újabb értekezlet tartatott; ugyanez időben Murány várában Vesselényinél is — hová Apaffy: Bethlen Miklós és Teleky Mihály személyében küldött követeket — szintén tartatott titkos tanácskozás.

1666-ban a királyi udvari kamara felhívta Vesselényi Ferencz nádot, adna véleményt arról: mikép kellene a Rákóczy családnak a munkácsi, sárospataki, ecsedi, tokaji és regéczi várakat uradalmiukkal együtt újabban adományozni, hogy az adott királyi szó megtartassék, s a fiscus igénye sem veszélyeztessék? e tekintetben azután különféle ellenkező véleményeket terjesztettek be, az esztergomi érsek, udvari kamara, a magyar kincstár és Selb Gábor kamarai tanácsos királyi jogigazgató.

E közben az országban és e megyében is elhelyezett császári katonaság nagy kár és kiapongásokat, hallatlan zsarolást, sőt fosztogatásokat is büntetlenül annál inkább gyakorolt: mert a zsoldra szükséges pénz a csapatoknak magoknak kellett az adózó közönségen végrehajtásilag beszédni, mi számtalan panaszokra és elkeseredésre nyújtott alkalmat. Gulácsi Ambrus beregi alispán 1667-ik augusztus 24-ikén Pethő Zsigmond császári parancsnokhoz intézett panaszában a többi közt elmondá: hogy a katonák gazdáikon háromszor is megvették az étel és száraz korcsma pénzt. Erre Pethő

augusztus 30-iki válaszában szemrehányólag megjegyzi: hogy nem tudta miként Gulácsi is ellensége a királynak! és felhívja: hogy az elszállásolt császári katonaságot azontúl is pontosan ellátassa mindennel. Ily körülmények közt a föld népének tünni kellett a szakadatlan zaklatást, mi különösen az amúgy is elégedetlen protestáns polgárok közül igen sokakat vitt arra: hogy a bár titkon lappangott, de futó tűzként terjedt összeesküvést nem csak támogatták, de ahhoz csatlakoztak is.

E szövetségről a császári kormány még 1667. évben értesült ugyan, de a titok felderítéséig hallgatott,

1667—68-ban Báthory Zsófia birtokháborítás miatt, homonnai Drugeth György özvegyével Eszterházy Máriával, jött összeütközésbe kinek kérelmére: gróf Nádasdy F. országbíró és Zala, Sümeg és Vasvármegyék főispánja 1663-ik június 24-ikén Kassán kelt iratában meghagyta a leleszi konventnek, hogy a vizsgálatot eszközölje.

Ehhez királyi emberekül ajánltattak: Kende András, ifju Ilosvai Péter, Gergely és János, Kisfaludy György, Lóczyai Gábor és Bay Ferencz.

Vaskovics István leleszi prépost és Ilosvai Péter királyi ember, kiküldetésük folytán Munkácson június 27-ikén megkezdették a vizsgálatot, melynek tárgya azon erőszakoskodás volt: melyet Báthory Zsófia rendeletéből annak udvarbírája Bornemisza Zsigmond hatalmaskodólag elkövetett.

Erre nézve a kihallgatott 1-ső tanú Lövey János ezt vallá: „a várbeliek a hegyekről vették régóta a tizedet a szentmiklósi jobbágyoktól, de a lapályból nem. Tudom azt bizonyosan — itthon is voltam — mikor a mostani udvarbíró Bornemisza Zsigmond uram a praesidiummal és Munkács városával valamint több jószágbeli jobbágyokkal a podheringi malomra fényes nappal dobbal reá mentek és elhányatták; tudom azt: mikor regius voltam, öregebb fejedelem asszony Lorántffy Zsuzsánna részéről, a lapályt oda engedték és azon van a podheringi malom is ott vagyon minden kétség nélkül, ezekről a malmokról soha azelőtt veszekedés nem volt, hanem mostan kezdetett.

A szentmiklósi malom építtetése kiáltal történt nem tudom, de megtörtént.

2-ik tanú Szabó máskép Romp Pál munkácsi lakos vallá: hallottam a széthányt podheringi malomból a munkácsi német és magyar gyalogok hátukon hoztak volna életet a vár felé, és holmi vasszerszámokat balta fejsze, csákány stb. szintén vitték. Láttam szemeimmel a munkácsi őrség és a város közrendü népe leeresztett zászlóval kiment Podhering felé.

3-ik tanú Modra Pál előadta: hogy 40 forint birsággal üzték a munkácsi köznépet a podheringi malomra, melyet széthánytak, s megjegyzé: hogy úgy ment rá az ember, mint a füst! azelőtt pedig mindig a szentmiklósi urak bírták.

5-ik tanú, Görög György munkácsi lakos vallotta: hogy látta midőn a munkácsi várbeli gyalog drabantok Szolyva határáról vagy 100 darab marhát behajtottak, egyet a szolyvai kertek alatt levágtak és husát egymásközt elosztották. A podheringi malom széthánytatásánál volt vagy 100 ember, közöttük Lázár Tamás munkácsi várbeli porkoláb, Bornemisza Zsigmond udvarbíró, Miklós deák, a krajnai ispán Vásárhelyi Jakab és Antalóczy István ispán és az őrség zászlójával. A gyalogok széthányták a repedei malmot is, s kihoztak belőle egy embert, és ütötték verték, taglalták, dolmányát, nadrágját eltépték, a gabonát, buzát, széthordották, nemkülönben a malombeli vasakat is. Láttam folytatá tovább a tanú: hogy a gyalog és város népe a podheringi kastélyt körülfogta, s a mi marha ökör volt a kastélyban, azokat a podheringi tiszték — kénytelen-ségből — kiadták, minek folytán a munkácsi-vár alá hajtottak; Láttam, hogy a német és magyar gyalogok ben voltak Repedén a szentmiklósi jószágban, és a „vasköveket“ őrzötték, a malmokat szentmiklósi birto-kosok, még Telegdi Gáspár idejében is békességben használták. Tudom azt is: hogy Duzsinai Lukács podheingi jobbágyot saját hazában megkötözték, s mint foglyot a munkácsi várba hurczolták, utána marháját is behajtván.

6-ik tanú, Mordá Gáspár vallá: hogy Dunkófalusi András nevű vizniczei ispán Szentmiklósnál egy hegyre felállott: s onnan kiáltott: „gyujtsátok meg a malmot, most az ideje“! s így azonnal meg is gyújtatott.

Péchy János szolgabíró 40 éves munkácsi lakos előadá: hogy Lónyai Zsigmond szentmiklósi birtoklásának idejétől eredt a viszálykodás, akkor kezdették a podheringi és szentmiklósi jószágot háborgatni.

Tudja hogy dobbal és zászlóval kivonúlt nép Kendereskénél hált, és másnap rontott a malomra. Tudja hogy míg Repedénél nem kezdték csinálni a vashámort, e határ Szentmiklóshoz tartozott, és csak azután foglalták — több faluval együtt — Munkács-vára uradalmaához.

Ignéczi András 60 éves vallja: hogy ő valamint az atyja István Szentmiklóson udvarbíró volt, s így tudja: Nyári Istvánné és Telegdi Gáspár is legeltetteté juhait a vicsa-pinyei bérceken, a háborgatásokat pedig csak Bethlen és Balling, kezdette ő kizárt mindenkit a bércekről s gyalogokkal őriztette; az izdeméri patak is Szentmiklóshoz tartozott, Nyári István békésen hálasztatta, de Balling is elfoglaltatta.

A többi vallomások szerint vagy 3000 ember rohanta meg Podheringet; ezek közt voltak a nevezett munkács-vári tiszteken kívül még: Kerepeczy Ferencz, Gulácsi István, Kún Zsigmond, Túri Mihály és Dunkófalvi András, kiket; mivel a szentmiklósi malmot fel nem gyújtották, ott a helyszínén azonnal le is tartóztatták, de később ígéreteik folytán kibocsáttatván, másnap csakugyan felgyújták a malmot kiáltván: „no szentmiklósiak, most menjetek őrleni a malomba“!

Szentmiklóst, Verbiást, Perekraszrát s más számos felsővidéki falukat szintén elfoglaltak ez alkalommal, jöllehet azok podheringhez s illetőleg Szentmiklóshoz tartoztak.

A támadás okául az szolgált: hogy gróf Drugeth-né tisztei a fejedelem asszonytól is követelték az őrlési vámot. Vallották többen: hogy midőn a podheringi kastélyt körülvették, kiabáltak hogy „porrá égetik“! ha

a behajtott marhát ki nem adják; hogy Holovács nevű jobbágyot elfogták, s a várban tartották, s hogy a repediek kőbányáját, a szentmiklósiak bitorolták. Szolocsinán szintén erőszakoskodtak a várbeliek. úgy Holubinán is, honnan Szabó István és Bereskanics János jobbágyokat elhurczolták, s házaik ajtait bevagdalták. Tolcsvai Nagy János munkácsi udvarbirósága idejében Borbély Ferencz munkácsi porkoláb Homonnai grófné zabját a felső vidéken lefoglalta.

A 43-ik tanú Illiczki Timót lengyelországi visznegói lakos vallotta: hogy a szentmiklósi uradalom határa, Szinyák, Rozgyila, Korna, Koszák, Osztra, Huszlya, és Beszkid közt Zsupánya felé, innen pedig Máramaros felé fordúlva: a Borsova nevű havas, és Priszlopig terjedett.

Fent nevezett nádor parancsára, az eljárás bizottság, az okozott károkról is tett szemlét a helyszínen, bejárván Drugeth grófné elpusztított birtokait; a leletről magyar nyelven szerkesztett jelentést tevén a leleszi konvent előtt, mely iratnak érdekesebb pontjai ezek: „A szemle 1668-ik június 28-ikán kezdetett Podheringnél, hol a malmot szétrombolva találták, a malomkövek és kerekek összevagdálva, vasazataiktól megfosztva, a vízben feküdtek; a falutól napkelet felé a hegy tetején állott egy czerkvo — orosz fatemplom — és a pap háza, melynek lakóját kihallgatták. Másnap június 29-én Repedén szemlélték meg az elpusztított malmot; ettől keletre állott egy vashámor s a hegy oldalon vaskőtörés. A jelentés szerint éppen akkor Báthory Zsófiának két embere volt a gyár egyik olvasztó üregében, s onnan vizet meritvén.

Az elégett malom gátjai galyakkal behányva s tuskókkal elrekesztve találtatott. Június 30-ikán, Holubináról, Polenára, Polyána és Uklinára mentek; Pudpolóczon az elpártolt lakósok panaszkodtak: hogy a várbeli gyalogok prédálás, verés és öléssel fenyegették őket, ijesztgetvén őket hogy nejeik emlőit felmetélik, gyermekeiket karóra huzzák, ha az ő határukra, t. i.: a magasabb helyekre nem szállanak.

Bornemisza Zsigmond udvarbirótól egy ily czédulát is mutattak: „Bergócz, 1668-ik junius hó 7. Szolgálok kigyelmeteknek Pudpolócz falubeliek kiszállván és kegyelmes asszonyunknak ő nagysága szárnyai alatt letelepedvén, Hadnagy uram látván ez irásomat, ne háborgassa kigyelmed azon embereket, más dologban én is szolgálók kigyelmednek. Bornemisza Zsigmond.“

Julius 1-re Alsó-Vereczkére ért a prépost és Ilosvai Péter, hol a várbeliek által megriasztott lakosok csoportosan állottak a hegyoldalra felvitt kunyhóik előtt, s csak nagy nehezen lehetett őket, a kihallgatáshoz le csalogatni.

Ezek is panaszlák: hogy erőszakkal hozták fel őket az új tanyára sőt Báthory asszony drabantjai lövődöztek is rájuk; s közülök egynek lábát meg is sebesítették. Ily erőhatalom előtt kénytelenek voltak tehát meghajolni és szentmiklósi uraiktól elpártolni s a völgyet elhagyni. Ugyancsak így panaszkodtak: a felsőviznicziek is. A zavadkai lakosokat, szintén lövésekkel rémitve hódították meg a katonák. Julius hó 2-án Izvoron tettek vizsgálatot, honnan még az nap Ploszkó és Paulovára értek hol a falut üresen találták, a kiköltözött jobbágyok a magaslatokon s hegyoldalakon tartózkodtak, és mondták: hogy a lapályon fekvő faluból mely Szentmiklós uraihoz tartozik kénytelenek voltak fel a domb és hegyekre, melyek Munkács-várához tartoznak — költözködni és meghódolni; — a vizsgáló bizottság az nap még Holubinán ebédelt minek utána midőn tovább indultak: miként a jegyzék mondja „midőn utunkat Szentmiklós felé continuáltuk volna, érkezénk a szolyvai és szuzskói határra, láttuk szemeinkkel, hogy a határról, a lapálytól gróf Homonnai asszonyom ő nagysága tisztei többekkel együtt a méltóságos fejedelem-asszony ő nagysága jószágabeli embereknek marhájakat-tehenek és ökröket megindították: a midőn hajtották volna Szentmiklós felé, mingyarást kétfelül a hegyeknek oldalain levő méltóságos fejedelem Báthory Zsófia asszony ő nagysága faluiból nagy sikoltás lőn, hallható valaki jöhetett mint férfi és asszony ember, a ki mit

kaphatott: fegyvert, hosszúpuskát, hajítófát, követ és botot, úgy jött és ment utánok a lapályra, marhájoknak és azoknak, a kik hajtották, hogy peniglen mi lassan mentünk útunkat continuálván előnket vette a parasztság és útunkat a Latorcza partjánál a szoroson elállották, a szekeres fulajtár mellett való lónak száját megfogták, rút szitkokkal illettek, s szemtől-szembe szidtak bennünket, és ugyan én hozzám úgy mint ifjabb Ilosvai Péterhez, mint király urunk ő feje személyét képviselő emberhez, egy bokor mellől löttenek, csak az egy Isten oltalmazott bennünket, hogy azon a helyen meg nem öltek; eleget mondtunk nékiek: hogy „mi nem azon dologban forgolódó emberek vagyunk, nincs nekünk ahhoz semmi közünk“ de ők azzal semmit sem gondoltak.

Ezek szerint tehát: a szegény nép három oldalról korbácsolva — vallási sérelmek, császári katonaság és a birtokosok katonái által — nem csoda ha ezek orvoslását sürgeté, minek folytán a még 1666-ban a murányi várban Vesselényi vezetése alatt létre jött összeesküvés erővel utat akart törni a király szívéhez sérelmek orvoslását tőle kieszközlendő, minek a már figyelmessé lett kormány nesztét véve, sietett az uralkodót erről is értesíteni, s így történt hogy 1669-ben maga Leopold is a számtalan panaszok okainak megszüntetése végett Eperjesre gyűlést hirdetni rendelt, melyre elnökül gróf Rottal Jánost teljhatalommal kinevezé. E gyűlésre az érdekelt megyék, megfelelő képviselőket — Beregből: Bay Mihály jegyző, Komlósy Mihály, és Kisfalusy György — küldöttek ugyan, de e gyűlés rövid idő múlva eredmény nélkül ingerülten feloszlott, minek folytán a protestáns lelkészek, egyházi beszédekben nyíltan kezdék hibeiket izgatni a kormány ellen, s a vallási szabadság kivívására

Az összeesküvők tehát: Apaffy erdélyi fejedelem bözbenjárásával a porta segélyét határozták felkérni. Időközben Vesselényi ki leginkább hordá a hon javát szíven hirtelen kimúlt, és — az önhaszonlesés, s nagyra-vágyás ördöge, egyesülve a magyar átkos párt szelle-

mével — a nemzeti ügy önző magán ügygké fajult, s a már fennebb jelzett Zrinyi: a magyar koronához, Rákóczy az erdélyi fejedelemséghez, és Nádasdy a nádorsághoz kezde jogot formálni. Az összeesküvők fejei tehát: első sorban, a vallási sérelmeik miatt hangosan és nyíltan panaszkodó protestánsokat iparkodtak pártjuknak minden áron megnyerni. kik leginkább Rákóczy jószágain zúgolódtak, mivel ennek anyja; Báthory Zsófia által, ki férje halála után addig viselt álarczát ledobva, a rómaikatholikus hitet nyíltan kezdé vallani, nemcsak hogy: mint fennebb is láttuk, üldözöttek, de még a fejedelem egykori hagyományaitól is megfosztattak.

I. Rákóczy Ferencz tehát Vesselényi és Zrinyi eszközlésére nagykorúsíttatván, a protestánsok minden panaszait — anyjának minden ellenzései daczára — megszüntette sőt: a református lelkészeknek, anyja által elvett segély pénzeit is 1000 arannyal pótolta mi által: az ezen felekezetbelieket magának s ügyének teljesen megnyerve lekötelezte.

Ez alkalommal: egy evangélikus hitszónok, czélzással a Tisza melléknek 20000 fegyverfogható kálvinistáira, így kiáltott az isteni tiszteletben részt vett Rákóczihoz: „Nagysád! e mai napon, 20000 kardot övedezett oldalára.“

Zrinyi, az 1667-ben elhunyt Vesselényi helyett átvévén a titkos vállalat vezetését; jöllehet a fényes portától hasztalan kért ismételten segedelmet, — mivel ez szilárdúl ragaszkodott a vassvári békéhez, a miről a bécsi kormány Cassanova portánál követétől haladéktalanul értesült, — mindazonáltal értesíté felső magyarországi ügýtársait: hogy a portánál fényes eredménnyel czélt ért, és immár: fegyvert ragadhatnak. Ennek folytán Rákóczy egy 8000 lovas és 4000 fnyi gyalogból összeállított sereget szervezve, 1669-ik tavasz első napjára Kassán kitüze a „lázadás zászlóját“ Tanácsosai indítványára: magának biztos kiindulási pontot, esetleg védhelyet szerzendő egyszerű mint a felvidéket is elakará foglalni; — de mivel még mint gyer-

mek, anyja szigorúsága folytán nők és Jezsuiták közt neveltetvén, ennek folytán — a mint már láttuk is — mind hitében, mind pedig akaratának érvényesítésében, ingadozó és határozatlan volt; s így sem ügyes államférfi, sem pedig jó hadvezér nem lehetett. 1670-ben tehát: „vendégség czime alatt“ Staremborg Guidó gróf, tokaji várparancsnokot tiszteivel együtt, sárospataki kastélyába hívatta s letartóztatta; és seregével ezután Munkács-vára alá vonult, hogy ezt magának biztosítsa; de anyja — Báthory Zsófia ki mindig ellenezte fia vállalatát; őt zártkapukkal fogadta; a feladási — felszólításra pedig ágyúlövésekkel felelt, minek folytán Rákóczy mivel az „isteni tíz-parancsolatok“ 4-ike elleni vétkezésbe esni nem akarván, e helyet elhagyá, és Tokaj felé indult, hol megérkezve azt megszállotta, de mivel ellentállásra talált: ostrom készlet hiányában e várat is elhagyá, és az önkényt meghódolt Ónodot, Kállót és Szatmárt foglalá el.

Az összeesküvés azonban — mint ezt fennebb már láttuk is — Cassanova, Konstantinápolyban székel császári követ által kinek Panajotti, portai tolmács a titkot besúgta felfedeztetett és Forstall Márk szentágostonrendi szerzetes és Kányi udvari papja által elárúztatott, ennek folytán Zrinyi és Frangepán csakhamar elárúttattak; Rákóczy pedig miután értésre jutott: hogy Rothal és Sporek császári altábornagyok 9000 főnyi sereggel, felföldi támadása köréhez közelednek, és Spankau — vagy Spandkow — Páris császári vezér Horváthország felé indított, ki már egy huszár ezredet előre is küldött, valamint az is tudomására jött: hogy a török segélyből mi sem lesz, s hogy Sporek „kiáltványaiban“ őt honáruoló és felségsértőnek bélyegzi, a fölkelőket pedig „büntetlen-fegyverletételre“ szólítja: az eddig fogva tartott Staremberget és tisztjeit szabadon bocsátá, Tokajnak időt közben megkezdett vívásával felhagyott, seregeit elbocsátá, s csekély kísérettel anyjához, a munkácsi várba futott, honnan titkon a szentmiklósi kastélyba menekült, s ennek rejtélyes falai közt tartózkodott.

E közben megérkezett a bécsi udvar 1670-ik áp-

rilis 22-ikéről kelt nyílt levele is, melyben Lipót király — jóakarólag — inté a lakósokat: hogy a felkéléstől óvakodjanak, és az eperjesi gyűlésen meg ne jelenjenek; a kegyelmet nyerni kívánóknak, fegyver letétel mellett, ez biztosittatik; végül Zrinyi és Frangepán az összeesküvők fejének elfogatása elrendeltetik.

Egy másik levélben pedig Zrinyi — Lobkovicz parancsára — maga inti Rákóczyt: hogy a királyi kegyelemre adja meg magát.

A szerencsétlen összeesküvésnek gyászos vége az lett, hogy Zrinyi és Frangepán 1671-ik április hó 30-án Német-Ujhelyt, gr. Nádasdy pedig Bécsben lefejeztettek, s a murányi várban lefoglalt iratok alapján mintegy 300 egyén a Pozsonyban felállított vész törvényszék elé idéztetett és vitetett; Rákóczy Ferencz pedig, az uralkodóhoz szító anyjának sok utánjárása, és a jezsuiták közbenjárására tetemes pénz áldozattal végre kegyelmet nyerve fejét megválthatta, de oly feltétel alatt: hogy összes váraiba császári őrséget fogadjon. Rákóczy ezeken kívül 1671-ik május 27-én a zemplén-megyei borsii kastélyában Szentkirályi István és Kolonics Mátyás leleszi konvent küldöttei előtt kiállított iratában elismeré, hogy elcsábítván Ő felsége ellen fegyvert fogott, de megbánván e meggondolatlan tettet és bűnét, miután a kegyes király, anyja — Báthory Zsófia — közbenjárására életének megkegyelmezett, s arra köteleztetett, hogy az ellene, Felső-Magyarországba Sporck vezérlete alatt indított császári had költségei fedezéseül 400,000 frtot fizessen a kincstár számára, készpénz hiányában kénytelen birtokait elzálogosítani, miért is 50000 frt beszámíttatott, a trencséni jószágába, 150000 frtot élelmi czikkek és egyéb járu-lékokban, 200000 frtot pedig készpénzben kellett letennie, mivégből az ecsedi várat és tartozékait, a munkácsi uradalmat és a borsii kastélyt hozzátartozandóságaival együtt anyjának elzálogosítá.

Báthory Zsófia e roppant váltságdíjat oly rögtön le nem tehetvén, kénytelen volt adósságokat csinálni; minek folytán a győri jezsuitáktól 16000, a kassai je-

zsuitáktól ugyan annyit, a bécsi Pázmáneumtól 15000 és Szelepcsényi György primástól 20000 frtot vett kölcsön. Ezeken fölül Zrinyi Ilona 28000 tallér és 6290 drb arannyal járult az összeg kiegészítéséhez, miért férje I. Rákóczy Ferencz, Regécz várát, Regéczkét, Szántót és Tályát más 6 helységgel együtt iratta rá.

Ezen esemény után lett Munkács vára és környéke, a vallási üldözés borzadályt gerjesztő jeleneteinek szomorú színhelyévé.

Báthory Zsófia ugyanis, — Leopold császárnak, fia iránt tanusított kegyelmét, valamint a primás és jezsuiták kölcsönzési szivességét meghálálendő, — vallási vakbuzgalmát a rajongásig fokozva, az ágostai és helyvét felekezetű alattvalóinak minden birtokai, volt templomaikat, papi lakokat, iskolákat és azok minden egyházi jövedelmeit fegyveres erővel elvette, s a hiveket a római katolikus hit felvételére kényszerítette; minnek próba követ e három főkérdés képezte:

1-ső. Mikor lett Jézus, Krisztussá?

2-ik. Mi különbség van a pápista és lutheránus Krisztus között?

3-ik. Miért hajtá fejét — Krisztus — halálakor jobbra és nem balra?

Ezekén kívül még igen sokféle mellékfogásokat is használtak, melyeknek a ki meg nem felelt azt üldözték, s a kik el nem menekültek — a lelkészeket sem kímélve — a munkácsi vár tömlőczeibe dobattak és ott sanyargattattak. E szomorú állapot egész Báthory Zsófia haláláig tartott mit megelőzőleg azonban Leopold, a még 1669-ik febr. hó 10-én Báthory Zsófiának adott azon szabadalmát, hogy ez munkácsi uradalma területén sóbányákat nyithasson, s azokat 10 évig adómentesen, azontul pedig tized adás mellett élvezze, oda módosítá, hogy ezentul e tizedek, a szepesi kamarának természetben, vagy pénzben lesznek beszolgáltatandók.

I. Rákóczy Ferencz kivégzett szerencsétlen ügypártársain okulva, ezentul csendes visszavonultságban, — és minden külvilággi érintkezést teljesen mellőzve, élt Makoviczán 1676-ik július hó 8-ig, a mikoron Zri-

nyi Ilonát 5 hónapos Ferencz és 9 éves Juliannával özv. és árván hagyva — 31 éves korában — meghalt.

1672-ben Báthory Zsófia, Dévai János és Thuránszky János tisztei által a munkácsi uradalomhoz tartozott jobbágyság és jószágokat összeíratá, mely alkalommal találtatott: 28 főbíró, 62 esküdt-bíró, 144 fő és alkenéz, 166 szolga — kapuőr és szekely, 84 első feleséges batykó — orosz pap, 9 második feleségű, 5 orosz deák és tanító — innen eredt az orosz iskolamestereknek maiglan is divó „gyák elnevezése — 7 ispán, 121 kerülő, 50 állandó drabant, 62 szabados, 3 állandó pallér, 1 porkoláb, 1 vadász és csűrbíró, 10 kondás. 2 juhászgazda, 28, bojtár, 26 béres, 1 fiscus, 2 jegyző 2 kertész, 4 korcsmáros, 1 szakácsinas, 2 futár, 1 dobos, 2 muskatéros, 1 zöldpuskás, 1 méhész, 2 agarász, 2 szappanos, 8 molnár, 36 halász, 5 tehenész, 8 conventiószolga, 13 cserepes, 10 fazekas, 5 kövágó, 14 vinczellér, 542 marhas jobbágy, 635 gyalogszeres, 132 marhástaxás, 181 gyalogdijas, 156 özvegydijas, 465 bérfizető marhas, 353 gyalogbérfizető, 12 kőműves, 7 lakatos, 2 üveges, 10 szücs, 10 csizmadia, 13 varga, 10 szabó, 9 kovács, 2 sütő, 4 téglavető, 1 portörő, 4 szénégető, 1 hutás, 4 szijgyártó, 2 képiró, 2 fűrészmester, 3 asztalos, 18 kádár, 4 tekenővágó, 374 zsellér, 30 nyomorult, 112 dijas zsellér, 109 adómentes, 666 $\frac{1}{8}$ pusztatelek, 12 mészáros, 1 kerékgyártó, 2 gertyamártó, 2 iskola, 2 paplak, 205 fiu, 260 ló, 296 ökör, 229 tehén, 699 sertés, 40 méhkas, a fehérház körül 17 bolt, egy-egy után 4—12 frt évibér fizettetett, így Rácz Péter gazdag kereskedő, kinek fia Demeter, később a csernekhegyi kolostornak ma is fenálló főreiszét építtette; Találtatott meg a munkácsi Pál-hegy alatt töltésekkel ellátott két régi halastó is, melyekről már fennebb említés tétetett volt, és a melyeknél sokkal haldúsabb volt a vár alatti halastó, melynek részbeni termeléseért, a munkácsi batykó — görög pap — is szolgálni köteleztetett.

Mind ezekből befolyt az uradalmi pénztárba adó 1670 frt 6 $\frac{1}{2}$ denár, bér 2695 frt kenézpénz, 1339 frt,

50 denár, taxa 3748 frt 20 denár, konyhapénz 336 frt 83 denár, ajándék 10 frt 37 denár, a batykók — pópák — nyest dija 404 frt, tőrő ára fejében 29 frt 43 $\frac{1}{2}$ denár, összesen 10233 frt. Ebből fizetett az uradalom a németek által mindenkire egyenlően kivetett adó fejében, miként ez Gneiz Jakabszatmári adószedő nyugtájából kitűnik 1710 frt 60 denárt.

Az 1671-ben elfojtott lázadás után a nádorság eltöröltetett, s Ambringen Gáspár a németrend nagy mestere 1673-ban kineveztetett teljhatalmu kormányzóvá, ki Spankau és társa Cob Farkas Frigyes altábornagyok túlhajtott szigorúságait túlszárnyalva, mihez még végtelen zaklatásai is járultak, e vidéken egy újabb összeesküvést kényszerített. Így Cob Farkas például Lőcséről ezt írta: Ő Felsége rendelete folytán ide azon szándékkal jövék, hogy a felkelőkkel mint dicséretes vitézekkel megütközzem, s a király híveit védelmezsem; de a pártos tolvajok éjjnek idején fölke-rekedve, táborukat elhagyták és szökve eltávoztak, az útjukba esett hű emberek birtokait felverték és kifosztották. Ezek vezetői gyanánt kiemeli: Petrőczyt, Kende Gábor, Bessenyei Istvánt és Szuhay Mátyást; kiknek fejéikre élve 4000, halva 2000 tallér jutalmat tűze ki.

Ezek t. i. Erdélyből mintegy 800 főnyi sereggel kijöve és Magyarádon 500 törökkel szaporodva, néhány hét alatt 15000 főnyi sereget szerveztek, melylyel Spankaut Kassánál megtámadták, s őt saját fészkeben megverve Eperjesig üzték.

E szorultságában a Leopoldhoz hű maradt s a fölkeltek dühének leginkább kitett katolikus nemes-ség messze vidékekről, a munkácsi várban Báthory Zsófiánál kereset és lelt menedéket. A felkelők elnyomása céljából minden nagyobb császári katonai parancsnokság bocsátott ki „Felhívás” „Kiáltvánv” és különféle „Röpiratokat”, melyekben a vármegyék felhatalmaztatnak, hogy a kalvinistákat, kik a fölkeltekhez, eredetiben „a latrokhoz, rablók és rebbelisekhez szítanak, üldözzék, fogdostássák s ártalmatlanná tegyék,

annál is inkább, minthogy azok a „páristákat“ és a király híveit igen érzékenyen bántalmazták; felhatalmazza a megyéket arra is, hogy az elfogottakkal mindazt tehessék mit ő is tett és tesz, fogságban tarthassák, sanyargattathassák, fenyithessék és kiutasíttathassák.

Ez időben — 1672. — Báthory Zsófia alatt volt 50 Continuus drabant, 62 szabados és oly székek, kik a „palánk-kapuhoz“ és az udvarbíró házához szolgáltak 166-an, e szám később 60-ra szállított le, ezeken kívül volt a várudvarban 1 dobos inas, 2 muskatéros és 1 zöld puskás.

Említettnek ugyanekkor „kékes drabantok“ is, kik a város és falukon lakva telkeiket művelték, s szükség esetében fegyvert is ragadtak. Innen magyarázható az, hogy például 1667-ik évben midőn Báthory Zsófia, Drugeth Máriával viszálykodott: Bornemisza Zsigmond udvarbíró, lovas és gyalog várdrabantokat jószágbeli fegyvereseket és jobbágyokat, sőt a munkácsi polgárokat is 5 frt büntetés terhe alatt kirendelven, s az így 300 főre szaporodott csapattal ellenét megtámadta.

1673. márczius 24-iki kelettel írja Cob Kassáról, hogy a fölkeltek prédálás végett Nagy-Szöllőse gyülekeztek miért is a megye Munkács vár urnőjével egyetértve működjék erélyesen ellenök, s az elfogottakat küldje Kassára; április 25-ikéről pedig azt írja: „a talpas lator és tolvaj fölkelőket pusztítsák és irtsák, minden egyesért 10, a nagyobb személyért 15 aranyat igérvén jutalmul“, utoljára a távollevők összeírását, valamint azon fölkelők nejeit is, kikről feltehető, hogy férjeikkel levelezésben állanak intsek meg, miszerint férjeikhez költözzenek, s velök „hitők szerint éljenek“ — Spankauval együtt — követelte.

Ugyan ez évben Kende Gábor vezérlete alatt egy fölkelő csapat Munkács városába berohant, s itt a papokat és tehetősp katolikusokat kifosztá, — a szerzeteseket pedig kegyetlenül megkínózva a városból csufosan elűzte, a házakat és templomot, melyekből a

képek és felszerelések vandal módra kidobattak, megszállotta.

Jellemző egy ez eseményre vonatkozó adat, a munkácsi városi II. jegyzőkönyv 71. lapján, hol egy előfordult per alkalmából 1723-an április 27-én Varga Mátyás bizonyos ősi birtokot igényelvén, állítá, hogy 1673. évben „rebellio“ lévén az országban a király és Báthory Zsófia ellen, akkor bizonyos fegyveres csapat megszállá a munkácsi várat; miután a városban a papokat kifosztották s a templomot elfoglalták; a várőrség azonban a kevés számú csoportot szétvervén, a fejedelem asszony, minthogy az ellábolt seregben sok jobbagya is volt. Romocsa Lőrincz nevű fazekas munkácsi temető-utczai házáat is elfoglalta, minthogy az visszajönni s a kegyelmet elfogadni nem akarta; azoknak, kik „grátiára“ visszatértek s magokat megalázták — birtokaikat visszabocsátván. Romocsa birtoka tehát a földesuraságra szállott, de később az Báthory Zsófia parancsolatjára Erzsényes Erzsébetnek adományozott. Em litterik e védbeszédben az is, hogy Romocsa a „rebellió“ után haza jött volna, de a papok kihajtásakor ment el; mit ellenfele azzal cáfolt meg, hogy állítá, miszerint a „rebellio a papok kihajtá aért lett s a lengyel és tatár bevonulás óta itt más lázadás nem történt.“

Báthory Zs. a munkácsi várban Kende szintén megtámadá, de ennek hű várőrsége kirohaut, s a lázangókat szétverte, és ieljesen megsemmisítette, és 1674-ik februárius 14-ikén Kassán kelt soraiban Spankan Bithory Zsófiát felhivja, hogy a megyével egybetérve erélyesen vigyáztasson a lakosság biztonságára; egyszersmint megdicseré a fejedelemnőt ébersége, s a császárhoz való tántorithatlan hűségéért,

Október 20-ról pedig, arról értesíté: hogy a lázangók elhatározták legközelebb Munkácsot ismét megrohanják a várost elhamvasztják, a várat beveszik és lerombolják, s a lakosságot Ung és Zemplén vármegyénken át Szendrőre fogságba hurczolják; e szándék végrehajtásával csupán azért késlekednek: mivel vezérők

Kende Gábor 500 lovassal a Szilágyságra távozott, s e nélkül a támadást megkísérteni nem merik.

1615-ik július havában hire terjedt: hogy a brandenburgi választó fejedelem bevette Rozsnyó városát; e biztásra valóban szüksége is volt a felkelők által szorongatottaknak, mivel: a lázangók féktelenül kalandozva különösen Báthory Zsófia jószágait pusztították, s a kifosztott helységeket rendesen fel is égették; így: ez évben is Munkácsvár környékén 9 falut hamvasztottak el. Ók meg nem bocsáthatták azt: hogy Rákóczy Ferencz visszavonúlt körükből, s hitők szerint: Leopoldhoz pártolt. E miatt őt folyvást üldözték, s károsították, de Báthory Zsófia szívós ellentállása. és a fölkelőknek kitartó üldöztetése szintén fokozá boszúvágyukat.

A kegyetlenkedések megakadályozása tekintetéből felsőbb rendeletek alapján következő óvintézkedések léptettek életbe:

1-szor. A faluban éjente őrjáratok czirkáljanak s ha a „latrok“ közeledését észlelnék: azt harangok félrevere s kiáltások által tudassák, különben a történnendő károkért a község maga, illetőleg: a czirkálók maradnak felelősek.

2-szor. Minden faluban választassék egy hadnagy, ki a czirkálni vonakodókat 1 forintig megbüntesse, s szükség esetén a szomszéd helységeket segély nyújtásra felhívja.

3-szor. A tiszai molnárok köteleztessenek arra, hogy a „tolvajoknak“ a Tiszán való átkelést, az előjáróknak rögtön bejelentsék, kik erről a szolgabíró vagy alispánt értesítsék, különben cselekedvén a bíró vagy molnár: fogattassék el és karóztassék fel.

4-szer. A Tiszán levő nagy hajókat rejtsek el, s a molnároknál is 12 forint büntetés terhe alatt csupán egy csolnak hagyassék.

5-szor Naplemente után a Tiszán senki se bocsátassék át. De azért — daczára hogy e pontozatok lelkiismeretesen betartattak egyes hadnagyok vezérlete alatt a kurucok koronként és meglepőleg át-át csaptak. s a falvakat és birtokosokat megsarjolták; azonban

midőn Báthory Zsófia erélyes ellentállásáról, s a kiküldött őrség hűség és erélyességéről meggyőződést nyertek, minden nagyobb eredmény nélkül visszavonultak.

E miatt Báthory Zsófia Munkácsra július 21-ikére közgyűlést hívott egybe, a hol Buday Ferencz szolgabíró jelentése folytán elhatározott: hogy a Tisza partján fekvő Tákos 100, Hete 50, Csaroda 50, Jánd 50, Dobos 12, Gergelyi-Ugornya 70, Szálka 50, Fejércse 12, Gulács 31, Adon 25, Vid 25 és Namény községe: szintén 25 forint büntetést fizessenek azért mert a kőborló és portyázó rablókat — „talpisonos“ — jókor be nem jelentették. Egyszersmint 40 forint birság, ismétlés esetén pedig, főben járó büntetés terhe alatt megtiltattott: hogy Kis-Artól kezdve a megye határáig a Tiszán csolnakot tartani, vagy azon közlekedni senki ne merészeljen; és a rend fentartása végett minden egyes kaputól, egy jól fegyverzett gyalogos rendeltetett kiállíttatni, az ezekből alakulandó csapat fejeül, Borbély János választatván kinek havi fizetése 6. helyett; Borbély Andrásé pedig 4 forintban alapíttatott meg. Elhelyezési körlet gyanánt Kaszony és környéke jelöltetett ki, hogy az ottani vadon rengetegekben őrködvé, rablókat fogdossák és üldözzék, vagy rejtek helyeiket kikutassák, és a munkácsi várparancsnoknak esetről-esetre haladéktalanul bejelenteni szoros kötelességüknek tartásák. A felszerelés és tartásra ugyan ekkor minden kapu után 3 forint és 10 köből gabona vettetett ki.

Július 14-iki kelettel egy királyi rendelettel Petróczy István, Szuhay Mátyás, Madarász János Kende Gábor és Harsányi Péter fölkelő vezetők fejére egyenként 1000-1000 birodalmi tallér, Vesselényi Pál tábornok fejére pedig: 2000, míg közönséges rebellisre egy aranyat, végül a tisztekére; egy-egy havi illeték tűzetett ki jutalmul; ellenben a „megtérők“ kegyelemről biztositattnak, de a Rákóczy vagy más végeztendbe voltak sorozandók; míg a tömegesen elfogottak irgalom nélkül kivégeztetni rendeltettek.

Ily felsőbb rendeletek alapján azután Cob kassai császári fővezér túlbuzgalma által elragadtatva: borzasztó

kegyetlenségeket gyakoroltatott az elfogattakon a lázadókat ily módon remélvén fegyverletételre bírhatni, s így a keréketörés, akasztás, elevenen karóba vonatás, bordán való felakasztás, rugóval ellátott éles metszőszernek az alfelbe való csaptatása, az ujjnak csavarral szorítható vasabronccsal való összeszorítása, spanyol csizma alkalmazása, stb. stb. több más ily hallatlan és embertelen „inquizitori“ kínzások kedves és megszokott dolgaivá váltak.

E hallatlan tyranismus — természetesen — megszülte hatását és a kúrucok sem igen fukarkodtak a kölcsön visszaadásával mire nézve az alkalmat fel is használták; így — a többek közt — augusztusban Tisza-Lucznál Becsei Gergely hadnagy fölkelő csapatával Páva ezredest katonáival megszorítva, ez utóbbiakat egy lábig lekasabolták, vagy a Tiszába fulasztották, a tiszteket pedig — számszerint 31-et — foglyul ejtve Keresztesre hurczolták, s ott a „Verehamon“ valamennyit karóba vonták, és kalapjaikat fejeikre szegeztek; a 32-iknek pedig; orrát-füleit levágva hirmondóul Kassára küldötték, mit az ottani helyőrség tisztei meglátva: Cobnak valamenyien beadták leköszönésüket, mire ez: a kegyetlenkedés és kínzásokkal felhagyott.

Különben e téren Cobb nem állott egyedül, így Leslie H. Á. a pataki, gróf Wibra a stavniki, gróf Herberstein Ferdinánd Ernő es. kir. tábornok a szatmári táborban stb. stb. nemkülönben cselekvének. E mellett a népet különféle kibocsátott hirdetésekkel rémitgették, melyeken Herberstein „záradékul“ kiemelés: hogy kedvesen veszi, ha a hatóságok különféle vadat, halat és madarakat konyhája számára küldenek.

Ene különféle felhívások mutatványául illjon itt a következő: „Sacratissimae Cesare Regiaque Mattis Camerarius consiliarius actualis aulae Bellicus Generalis, Rei armamentoriae eque Praefectus constitutus Colonelus Laudabilis Guardiae Vienneensis Supremus Commendans nec non Partium Regni Ungariae Superioris Supremus Commendans Generalis Wolfgangus Fridericus Comet Cobb Liber Baro de Neudingh, Dominus

Haereditarius in Schollendorf, Phiczinek et Tiskovecz etc“. — vagyis; Adjuk mindenkinek tudtára az kiknek illik ez levelünk rendiben, legkiváltképen uri és nemes renden valóknak nemes vármegyék tiszteinek s lakósának, városi és falusi biráknak, polgároknak és közönséges paraszt embereknek mind fejenként. Minhogynak bizonyosan esik értésünkre, sőt írásban is kezünkben is hozták, hamis, istentelen, tolvaj, lator, országpusztító Majos Ferencz nevű rebellis Patensit, a kit némely vármegyékben folytat ördögi practicájával, hamisságával a mivel tovább a nemes vármegyék lakosait ámitja, mintha tolvaj, istentelen hamis országpusztító rebelliseknek, a kik másképen „kuruczoknak“ nevezik magokat, valami lengyel vagy franczia, tatár hadak segítségül jönnének, csak merő szemfényvesztés, hamisság, hazugság és tökéletlenség, mely cselekedet által egyében nem mesterkednek, hanem, hogy a mi kegyelmes urunk ő fge igaz hiveit szintén úgy mint ők elcsábítva, ezek is jószágok nélkül maradjanak. Kihez képest minden rendbelieket atyáiképen intjük, sőt generalts tisztünk s hivatalunk szerint erősen parancsoljuk is, hogy senki közülök annak az Majos Ferencz és többi kuruczok hamisságának hitelt ne adjon, sőt a hol alkalmatosság adatik, megtámadjon az ő fge tiszteivel együtt, s így ha valaki legkisebb árultatásban, pártütésben, vagy kuruczokkal való társalkodásban találtatik, ezentul mindjárt minden jószágától megfosztatik, és a feje, ha 100 volna is, elvész érette.“

Azért ezen patenslevelünket a nemes-vármegyei tisztei mindenütt solleniter és iziben publicálják. Secus non facturi. Datum Cassovie, die 1. szeptembris, anno 1677 Wolf Friedrich Comes Cob (P. H.).

Ennek daczára: az elégyetlenség, s vele a lázongás mindinkább terjedt, főleg: midőn Apaffy Mihály erdélyi fejedelem, Teleky Mihály és a 21 éves Thököly Imre is a felkeltekhez csatlakoztak, kik a török és francziáktól is segítséget nyertek. Így midőn Bohán franczia tábornok 6000 lovassal az országba jött: a vallási türelmetlenséggel egyesült pártidüh e gyűlölség által elraga-

dott féktelen kuruczok csapatai, korlátlanul kalandozták be az országot.

Nevezetesen: az Apaffy seregével egyesült felkelt had, csakhamar bevette Nagy-Bányát, az útjába akadt császáriakat mindenütt megverte, s több várat meghódítva hatalmába ejtő: mitől vérszemet kapva, Vesselényi Pál vezetése alatt egy tetemes haderő az akkoriban „bevehetetlen” hirű munkácsi-várhoz is közelít; Báthory Zsófia azonban ennek idejekorán neszét véve, erélyes őrségének egy részét Zrinyi Boldizsár — Ilona testvére — vezérlete alatt elébe küldvén, ki a vár alatti síkon a kuruczokkal megütközött, de oly szerencsétlenül: hogy az őrség nagy vesztesége folytán csakhamar visszafutott, azonban: — egyedül Bornemisza Gergely udvarbíró által vezetve — vezér nélkül, mert Zrinyi Boldizsár fogságba esett; miről a „rosz nyelvek” azt beszélték: hogy az érkezők elé sietett várbeliek vezérségét csak azért vállalta volt el: hogy így „fogságba jutás” örve alatt minden gyanú nélkül és büntetlenül a kuruczok sorába juthasson!

A győztes Vesselényi ez után a várat megszállá és ostrom alá fogta; de négy napi heves vivás után, az őrség hűsége és makacs szívós ellentállásról meggyőződve a további ostrommal felhagyott, s innen Rozsnyóra ment, hol a várost keményen megsarczolva, a Szepességre távozott és Tököly Imrével egyesülten 1678-ban a bányavárosokat elfoglalás szintén megsarczolá; később azonban Wurm és Dünevald császári tábornokok által megverettek, és a bányavárosokat elhagyták.

E közben Zrinyi Ilona árváival kiknek viszontagsági Munkács-vára történetével oly szoros összefüggésben áll hogy — ugyszólván — ennek legérdekesebb részét képezi — Patak és Makovicza várából hová I-ső rákóczy Ferencz eltakarittatása után mély és lesújtó kettős gyászban — mivel atyja: gróf Zrinyi Péter pallos által ugyanez időtájt történt kivégeztetése folytán szintén gyászolt, visszavonúlt, és a hitben keresett vigasztalást, mit nemes keble meg is lelt, a mennyiben: „új

élet szállott az anyába gyermekeiért“ — tehát: miután Makoviczán sem lelt kellő és biztost lakhelyet, visszatért övéivel Munkács várába, hol anyósa Báthory Zsófia által tárú karokkal fogadtatott, a mi bús lelkére jótékony ír gyanánt hatott, és ahol nemsokára egy nem reménylett új vigaszt lelt, a kezéért esdő — bár neki kevés örömvirágot nyújtott — Thököly Imre az akkori hirneves és hős kurucz vezérben.

Tökölynek, a bányavárosok elvesztése után, a sors, mintha kárpótlást akart volna nyújtani, mivel a porta, francia és lengyelek közreműködése folytán, fegyvereit nagyobb hadiszerencse kezdé kísérni, és miután Husztot elfoglalá: szemeit a munkácsi várra és az abban tartózkodott szép és ifju özvegy Zrinyi Ilonára veté, ki nek kezét, s talán még inkább a rendkívüli terjedelmű, Rákócziak örökségét óhajtá birni; mivégből levél által érintkezésbe lépe Ilonával, a ki őt — hire után — személyes tulajdonai által kitünő és regényes viszontagságainál fogva érdekes férfúnak találá s a kiről tudta: hogy természeténél fogva szelid, és kiméletes bár, de ha a körülmények úgy kívánták: vakmerő sőt kegyetlen is tud lenni, mindemellett tudománynyal teljes képzettségű, nagy szellemű, magyar német latin és török nyelven egyenlő könnyűséggel szóló, s ki-ded korától igazi honfinak nevelt lovagias vitéznek tartá. Miután tehát Thököly meggyőződött hogy Ilona őt nem ellen-szenvezi, Báthory Zsófiánál puhatolódzni kezdett; ez azonban hallani sem akarta kötendő frigyről, és Ilona kezét egyszer és mindenkorra megtagadá tőle. Ennek folytán Thököly — titokban — az udvarral bocsátkozott alkudozásokba, eddigi követeléseiből engedni kezdett sőt még a katolika hitre leendő áttérést is megígéré, ha az udvar befolyása által Báthory Zsófiától számára Zrinyi Ilona kezét megnyeri; de az udvar csak azon feltétel alatt nyújtott reményt: ha fegyvert letéve, s a várakat visszaadva, hűségének valódi jeleit tanusítaná. Az egyezés így létre nem jöhetett, okúl adván Thököly: hogy a magyarok ügyét pártoló szultán beleegyezése nélkül ilyenekre jogosítva nincs.

Menyegző helyett tehát újra fegyverzörgés tölté el a hosszas hadakozások folytán, jóformán kimerült tájakat, oly annyira: hogy 1678-ik augusztus 12-ről a a pöszonyi várból Gáspár János szükségét látta Beregvármegyét, de különösen Báthory Zsófiát mint a császár hívét felhívni: hogy a Teleky Mihály és Thököly Imre által kibocsátott lázító hirdetmények terjesztőire szigoruan vigyáztasson, és azokat fogassa el, követőit pedig tüzzel vassal irtassa pusztítsa.

1679. elején a francia király Leopolddal békét kötött minek folytán Boham is kénytelenítettett kedves bajtársa Thökölytől megválni, s így: az ennek folytán bekövetkezett néhány csatavesztés oda kényszeríté a hős kurucz vezért: hogy az előbbi módon és feltételek mellett, a bécsi udvarral ismét alkudozásokba bocsátkozzék; de mivel ez most „feltétlen meghódolást“ követelt, és szemére lobbantá Thökölynek: hogy Zrinyi Ilona keze után áhitozik, holott már Apaffy Miklós özvegye, Teleky Mihály leányával „jegyben van“ Thököly nemes haragra lobbánva, minden további érintkezést az udvarral félben szakított.

Ezen eset Zrinyi Ilonát is felháborítá és méltán, mivel szívének hő óhaja teljesülésétől — bizonytalan időre — ismét távol esett, és nyalka kurucz vezér kedvesével még most sem egyesülhetett e feletti boszankodását a következő eset még inkább fokozá.

Ilona egyetlen öcsese — kit imádásig szeretett — a felserdült Zrinyi Boldizsár nővére, látogatásáról a munkácsi-várból Bécsbe vissza utaztában, ismét a kuruczok kezébe jutott, és Erdélybe kísértetett — a rossz nyelvek újra azt fogták rá: hogy ez is akarata és bele egyezésével történt — a hol a francia követ mindent elkövetett őt a kuruczok pártjára térítendő, de csábító rábeszélés hiába való volt, mivel 3 hét múlva Bécsbe vissza tért; de vesztére: mert itt rögtön elfogatott, és „állam fogoly“-ként Tirolba hurczoltatott.

Az ezen hírre felbőszült özvegy I-ső Rákóczy Ferenczné még hajlandóbb lett Thökölyvel házasságra lépni, és anyósa: Báthory Zsófiával újjat húzva, ennek több



Báthory Zsófia

birtokait is elfoglalá. A miért Báthory Zsófia őt végrendeletében az örökségből kizárta, és vagyonát unokája: a kis II. Rákóczy Ferenczre hagyta; gyámnokul: a császárt nevezte meg, kinek egyszersmint 60000 forintot hagyományozott, 10000 frtot készpénzben, 50000-et pedig unokájának téven kötelességül Munkács és Borsi várakért fizetni. Végrendeletében sem feledkezvén meg hű jezsuitáiról, nekik hagyományozá a nagybári, tolcsvai, bényei, tarczali, pataki és a roppant terjedelmű ujhelyi szöleit.

Az uralkodó házhoz mindig hű, és erélyes fejedelemné végre 1680-ik június 14-ikén a munkácsi várban, 51 éves korában jobblétre szenderülvén, és következő év márczius 16-ikán az általa már jóval előbb Kassán alapított jezsuita társház templomában eltemettetett, az ünnepélyes temetésre Zrinyi Ilona által a vármegyék rendei is meghivattak.

E szomorú ünnepélyről Munkács várába minél előbb vissza térve, a várőrséget Zrinyi Ilona: a maga és gyermekei hűségére, „teljes hadi ünnepélyességgel“ feleltetvé, és Caprara Aeneas császári hadvezér minden unszolása daczára is, a várat önállóan megtartá, sikertelenül hagyván meg neki a bécsi haditanács, hogy Caprarával egyetértve, a munkácsi várba befogadandó császári csapatoknak sürgős elhelyezése iránt intézkedjék.

Még 1680-ik június 22-ikén történt: hogy Zrinyi Ilona a Luplovska — másként: Liptovska Hedvig, Benczerendü apácza, — t. i.: néhai Báthory Zsófia nénje Erzsébet — és Kiss Imre jezsuita közt szerződés keletkezett az iránt: hogy Zsófia földi maradványai a munkácsi és szentmiklósi uradalmak jövedelmeiből illően takaríttassék el. Ez ellen azonban Ilona csakhamar tiltakozék, kívánván: hogy páter Kiss a sirbolt és siremlék költségeire szükségglendő kiadásokat, a megmaradt ezüst ingóságoktól fedezze, mivelből: a nehéz és kincseket érő ékszerekkel telt ládákat — önkényt — ki is nyittatá, melyeket páter Kiss erővel némelyek szerint Luplovska nővér közben járásával titokban — mégis elvitt; mely gyanus tette később, éveken át huzódott igen érdekfeszítő birói vizsgálat tárgya gyanánt

a társháznak csufos meghurczolása, és egyeseknek elzáratására nyújtott alkalmat.

Báthory Zsófia körül Munkács várában töltött élte utolsó napjaiban néneje Erzsébet lengyel apácza, karöltve pater Kiss Imre jezsuitával virasztottak egymást felváltva, kik leginkább arra törekedtek: hogy Zrinyi Ilona az óriási vagyonból minél kevesebbet örököljön, a mit ez meg sejtve, szilárd fellépésével meg hiusított. Még 1679-ik december 19-ikén tett az elhunyt fejedelemné egy végrendeletet, melyet 1680-ik április 10-ikén megtoldott s melyben Ilonát az örökségből teljesen kizárá, s vagyonát unokái Rákóczy Juliának és Ferencznek, tetemesebb részét pedig: a jezsuttáknak hagyományozta. Azonban; mint később kiderült, a fejedelemnő halála előtt másfél évvel — döghalál — pestis idején — egy oly végrendeletet is tett: melyben mint Csitkovicz vagy Czvetkovich Mihály nevű tanú — munkácsi harminczados — vallá, Ilonáról sem feledkezett meg; azonban e fejedelemnő még életében pater Kiss és Erzsébet apáczával együtt ős — régi ezüst tálakat, kannákat, poharakat, kelyheket, nagy mozdó medenczéket és egyéb értékes műszereket olvasztottak össze, s azt több erős vasas ládába zárva a várbeli kincstárba rejtették, melyet bekövetkezett halála után Ilona lepecsételtetett, ezzel azonban pater Kiss nem törődve, a pecsétet az ajtóról nem csak hogy önkénytesen letépte, hanem az ajtót sarkaiból is kiemelte, és midőn Ordódy őt rablási szándékában megakadályozni akará: őt nagy mérgesen az ajtón kilökte s a ládákat egyéb drágaságokkal együtt, a várból magával ragadva elvitte.

Ilona e vakmerő hatalmaskodás folytán panaszt emelt melynek megvizsgálására Sebestyényi András erdélyi püspök és leleszi prépost gróf Forgách Ádám országbíró által kiküldetett, kinek nevében Mokri Pál leleszi áldozár Kereszturi Miklós országbírói emberrel — homo curiae regiae — együtt, még Mária fogantatása napján Munkács-várában megjelenve, több tanút kihallgatott; kiknek vallomásaiból kitűnt: hogy Báthory Zsófia, pater Kiss és Erzsébet nővér előtt tett végrendeletet,

melyben ő felségét kérte fel végrehajtó és unokai gondnokának, különösen Báthory Zsigmond azt vallotta: hogy a fejedelem-asszony két végrendeletet tett, „az egyik olyan volt, hogy ha accomodálja magát Zrínyi Ilona, a mellett marad, ha nem, a másikkhoz nyulnak. E tanú szerint Kiss azt is mondotta mikor a kincstár ajtaját feltörte, s a pecsétet róla feltépte: „ha megboszant — Ilona — minden jószágát elveszti s még a feje is elesik“ — Lázár Tamás előadá, hogy 106 gira ezüstöt olvasztottak össze műszerekből, mit a nevezet páter két arany és egy ezüst ládával együtt magával vitt: hogy csatlós Gergely és Bogár Bandi vitték a ládákat a szekerekre, s ugyancsak izzadtak alattok; vallja továbbá a tanú: hogy felindulásában Kiss midőn az ajtót feltörte, s a ládákat a szekerekre rakatta, hogy azokat Lengyel földre vigye, ekkép nyilatkozott haragjában: „tisztá volt még eddig ez a vár a némettől, de félek rajta, hogy már nem sokáig leszen üres tőle.“

Midőn Báthory Zsófia halála óráján volt, éjszakának idején éjjel után 2 óra tájban Erzsébet apácza kisasszony Zsuzska nevű szolgálójával, pater Kiss parancsolatjára a kincstárba ment és Fabinyi Mihály az arany műszeres ládát a szolgáló pedig egy málna ruhát hordtak ki onnan.

Lakatos János vallá: hogy a fejedelemné csak azon éjjel tett végrendeletet, a melyen meghalt. Krucsay Miklós várbeli lelkész 32 éves egyén vallá: hogy a kincses szoba lepecsételésére Kiss — szerfelett haragudott; végre Bzrnemisza Zsigmond szerint Báthory Zsófia kedden tett volna végrendeletet és pénteken viradóra halt meg.

Annyi bizonyos; hogy ezen erőltetett végrendelezésekben, melyeket pater Kiss és Luplovská Erzsébetnek az egri káptalan előtt eskü alatt tett vallomása szerint Báthory Zsófia elöttök tett, ennek vagyona legnagyobb részét — mint azt már fennebb is láttuk: — a jezsuitáknak hagyta; így: a szentmiklósi uradalmat is 1000 birkával akkép: hogy azt II-ik Rákóczy Ferencz felnötteig használják, ki azt azután 10000 forinton vissza válthatja, Munkács várát pedig ő felségének

hagyta oly módon: hogy ezért s ennek uradalmaért a Ráhóczy gyermekek vissza váltási díj czimén 50000 forintot fizessenek.

1680-ik november 15-ikén Thököly a gömör-megyei jolsvai táborban hetedfél hónapi idő tartamra a császáriakkal fegyver nyugvást kötött, s az itt megá-lapított feltételek szerint: seregeit Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyékben telettethette.

Lejárván e határidő: Thököly a felajánlott meg-meghoszabbítást el nem fogadta, különösen azért: mert a francia udvar további ellenállásra buzdította, s a török hathatós segély nyújtással biztatta; június 11-ikén pedig Beregszászon Apaffy Mihály követei őt erdélyi va-gyona elkobozása, és török szultán neheztelésével fenye-gették, ha Leopolddal békét kötne; s így e kettős kényszer előtt meghajolva: a harci riadót megfuvatá, s csakhamar táborba szállva, összevoná seregeit és át-vette a fővezényletet; Julius 7-ikéről a nyírpályi tá-táborból felhívá Beregvármegyét: hogy a szükséges és a már jó eleve megrendelt élelmi szükségleteket minél előbb szállítsa be, mivel 5—6 nap múlva seregével e tájról más vidékre távozand; biztatá egyuttal a me-ggyét, hogy a bepanaszolt „latroknak“ büntetése, ha ké-sik is el nem maradand; végre felhívja, hogy az er-dőben lappangókat, tisztántulra kikocsátott nyílt pa-rancsa értelmében, fogattassa össze és szállithassa tá-borába.

Vége ez évi november 16-án ismét megkötöttetett az ohajtott béke, illetve „fegyver szünet“ Caprara Aeneas gr. és Thököly Imre közt, mely szerint sere-gei ismét Bereg, Ung. Ugocsa és Szabolcsvármegyék területén helyeztettek el, s a lakosság zaklatása nélkül élelmeztettek, megengedtetvén b. Saponara Fülöpnek mint a Scherffenbergi ezred és „Patak“ parancsnoká-nak, hogy csapatait szintén innen élelmeztethesse, hogy a magyar sereg tagjai útlevél nélkül innen el ne tá-vozhassanak, hogy a fegyverszünet 6 heti időközben mindkét részről felmondhassék stb. stb.

Az elszállásolás nem csekély teherrel járt a mi gyakori panaszokra nyújtott alkalmat.

E fegyverszünet mos Thökölyre is kíváncsósá vált, mivel ekkor már Zrínyi Ilonával jegyben járt és óhajtá, hogy az egybekeléshez a felség jóváhagyását is kieszközölhesse, ki még 1679-ben megengedte egy ízben, hogy a végből érkezésre a szentmiklósi kastélyban személyesen találkozhassanak, a hol Báthory Zsófia elhunytá után gyakrabban össze is jöttek, a mi annál is inkább megtörténhetett, mivel Zrínyi Ilona is hön óhajtá e frigyet, melynek elérhetése végett, mindent kész volt elkövetni. A már előzetesen felkért „közbenjárók“-hoz Ujlaky István asztalnokát 1682-ik január 8-ikáról kelt azon utasítással küldé, hogy nyilvánítsa ki, miszerint a kívánt béke csak úgy állhat helyre, ha az óhajtott egybekelés minél előbb megtörténend, a mi által a rég nélkülözött haza békéje véglegesen is megállapíttathatnék, mert völegénye Thököly úgy nyilatkozott előtte: hogy mit sem óhajt jobban, mint őt házaspárjául birni. s így boldog csendességben élni; hogy a törökkövet, s a franczia és Erdélyország részéről Faigel Péter ösztönzi őt a háborura, melyet azonban, nehogy a már is sokat szenvedett haza, még tovább is romlást szenvedjen: örömet megszüntetue, s magát ő felsége a király hűségére kötelezné!

Kevéssel ezen a család sorsára nézve elhatározó fontosságu házasság megkötése előtt, egy éjjel Munkács várában, oly különös esemény történt: mely a fejedelemszszony környezetében volt „fehér-nép“ közt nagy ijedelmet, azután pedig sok szóbeszédet s minden féle babonás jóslatásokat okozott.

II-ik Rákóczy Ferencz, ki maga is baljóslatú előjelként mutatja be ez eseményt, csak igen homályosan emlékezik erre vissza, s „önéletrajzában“ némi tartózkodással bár, de mégis elmondja: mert nála 4 évvel idősebb néne Juliánka és anyjok szolgálatlevő kormornája — kik e tüneményt látták — később gyakran elbeszélék neki, mely szerint: az „esemény“ így történt.
„Zrínyi Ilona egyik éjszakán a munkács vári há-

lótermében, már lefektette volt fejedelmi ágyába két kis gyermekét, kiknek álmaik felett is hűn őrködni, anyai kötelességének tartá, Juliánka és Ferus már mélyen aludtak, — míg anyjok házi oltárkája előtt térdre borultan, mély áhítatba merülve mondá el esti imáját és azután ő is lefeküdt kedves kis angyalai közé. — Egyszer a félálomban volt komornának, ki a terem távolabbi részében fekvék, az éjjilámpa kétes világánál úgy tetszet, mintha a fejedelemasszony ágyához közel állott asztal alól egy „nagy kigyó“ tekergődzött volna elő. . . . A leány nem tudta higyen-e szemcinek? vagy csak tüneményes káprázat az egész? Azonban nagy rémülve látá: hogy a kigyó lassu mozgással az ágyhoz közelgett. A félholtra ijedt komorna a szörnyeteget megtámadni nem merte, sem pedig asszonyát figyelmeztetni, mert jól tudta róla, hogy a kigyóktól mód felett irtózik, kövé dermedten habozott tehát — de midőn látná, hogy a roppant nagyságu hulló fölemelkedik és a fejedelemné ágyába hatol, erőt vett az ijedségen és oly hangosan felsikoltott, hogy az éles visitás a már szunyadozó Ilonát felriasztá.

Ő tüzet véelve, egyik gyermekét — esetleg éppen Juliankát — ölébe ragadá s miután a kigyót szintén meglátta, rémülten futott ki leánykájával a szomszéd szobába. A komorna követte menekülő asszonyát, ki csak ekkor kezdte szörnyü ijedtségéből felocsudni s ujabb még nagyobb rémülettel vette észre, hogy zavarában a kis Ferkót az ágyon bent feledé, s így az alvó gyermek egyedül maradt a szörnyü kigyóval! képzelhetni az anya rémülését e borzasztó tudatra! . . . Sikoltásaira berohantak az előcsarnokban őrködött udvari cselédek gyertyákkal, s véget vetettek a kinos jelenetnek. A féltett gyermek csendesen aludt ágyában egyedül — a kigyó eltűnt! azonban nem sok idő múlva, — ugymond Rákóczy — csakugyan befogadta őt anyám ágyába, mostoha apám Thököly Imre személyében. Tehát, az éjjeli tüneményes látvány; jóslatszerű — praesagiosus — volt, a mint ezt történelmünk folyamán később majd bebizonyítva látandjuk.

Időközben a beszállásolt katonasággal különféle surlódások keletkeztek, a m^u várbeli katonaságnak a lakosságon elkövetett erőszakoskodásai csak növeltek, minek orvoslása végett Thökölyhez folyamodtak, ki Beregvármegyének illetén panaszára 1682 ik február 14-iki kelettel Kaposról így válaszolt: *Salutem et of-fam promptitudinem.*

Kigyelmetek levelét becsülettel mit irnak meger-tettem. Az kívánt 20 szekeret én magam kívált képen való fogyatkozásával semmi képen el nem engedhetem, mivel hamar kívántató szükségem kívánja a minthogy az praefixus napra el is várom, másként az Ns várme-gye busúlhatnak meg miatta.

Az hadak alkalmatlanságát penigha mi nézi, a vég-re tartom egyik becsületes szolgámat Antalffy Tamást Munkács várában lovas és gyalog vitézeket is mellette, hogy az olyatén insolentiákat perpatrálókat megfoghassa, a minthogy küldött is fogva ide hozzám olyaténokat s orvosolja továbbra is az alkalmatlanságokat.

E rajtunk levő nagy szükség penigh mindnyájunk-kal köznyavalya levén, megnyugtathatja kigyelmetek elméjét benne, mivel az ő felsége kegyelmes resouti-ója érkezhetik a quartélyok bővítése és megszorítása végett, mások felett lészen mégis kigyelmetek iránt a discretió bennem. Parancsoltam penigh addig gratialiter a tiszteknek, hogy az abrak adásra ne kényszerítsék a szegénységet s a hadakkal se kényszerithessék. Daróczy András részéről is kigyelmeteknek irhatom, hogy még csak szolgálai intentióját mutatta s továbbra én consen-sussom nélkül nagyobbat elkövetni nem is merészel; másképen penigh az üstöke is mindenkor az én kezem-ben lészen, Az várbeli hadakkal mostanság még nem conquerálhattam, felölük nem szólhatok semmit is. *Cae-terum ca-dem diu feliciter valere desidero. Comes Eme-ricy Theökeöly m. p.*“

Az ügyes „közbenjárók“-nak — e frigyhez Sze-lepcsényi György esztergomi érsek és Imre püspök — sikerült végre ő felsége beleegyező engedélyét kiviv-niök, minekfolytán 1682-ik junius hó 15-ikén fényes

nászsereg jelenlétében melyben Leopold király követe Saponara, továbbá: Ilona testvére gróf Zrinyi Boldizsár valamint a francia és török követek, az erdélyi fejedelmi képviselők és Ugocsa Bereg Ung és Zemplén vármegyék notabilitásai, és még több mások is részt vettek, a munkácsi várban hova előtte való napon, egy csupán ezen célra ő felsége akaratából kirendelt szolgálatban állott német gyalog-dandár élén Thököly minden ingó-vagyonával együtt fejedelmi fényben bevonult volt, a Rákóczy Zsófia féle házi illetve: „várkápolnában“ Zrinyi Ilonával egybekelt; Ezen öröndetes és ünnepélyes eseményt: a nemzeti színű zászlókkal dúsan feldiszitett ősi falak és bástyákról — 99, egymást fél percznyi időközönként követő ágyulövés hirdeté, a környékbeli öröndező vidéknek.

A várórség 8 napon át teljes diszben volt, és fejenként 1-1 heti illetéket nyert jutalmúl; ez idő alatt, a harsónák tárogatok, és harczi sipok hangjai messze és folyton lehal'atszottak a várból.

Zrinyi Ilona második lakodalma 8 napig tartott a munkácsi várban, mely alkalommal elfogyasztatott: 10 darab hizlalt ökör, 36 darab borjú, 20 darab sertés, 80 darab juh, 4 darab szarvas, 10 darab őz, 6 darab vad-disznó, 2 darab dāmvas, 50 drb. fáczány, 160 darab fogoly, 250 drb. fürj, 20 darab tūzok, 50 darab liba, 70 darab pulyka, 120 darab récze, 150 darab kappan, 160 darab galamb, 8 mázsa különféle hal, 200 mázsa liszt, 50 mázsa nádméz s egyéb édességek, és különféle fűszerek, 130 hordó vörös és 150 hordó fehér bor, 40 hordó sőr 25 kis hordó lengyel pálinka, végül: a vár kert összes virágkészlete felhasználtatott.

A lakodalom utolsó napján, a még itt volt vendégek jelenlétében Thököly ünnepélyesen átvette a várat és felesketteté zászlójára az összes várórséget; ez ünnepélyes actus: a vár alatti sikság délre eső részén folyt le.

Ekkor a munkácsi várnak igazgatója: Saarosy Sebestyén volt, Radics András pedig főkapitány, Bay Mihály főnök, Bajomi János udvarbíró és Keresztúri Miklós mint másodvárnagy szerepelt.

Ezután Thököly — e környék kulcsa — a várnak kijavittatásához látott, mivégből a szomszéd vármegyéket is felhívá a közreműködésre, június 21-iki kelettel Ugocsa vármegyéhez írá: hogy „miután Isten jóvoltából a munkácsi vár kezéhez jutott, s azt javíttatni kívánja: a kivetett mennyiségű fákat harmadnap alatt szállíttassa be, különben kiméletlenül járand el, oly executio fogván érni az engedetleneket kit soha el nem felejenek; Junius 27-ről a lőcsei táborból gróf Strassaldo Károly ezredes védlevelet — salva quardiát — adott Czvetkovich Mihály munkácsi harminczados közbenjárására Beregvármegye számára, azon kijelentéssel; hogy a megye lakosait még azok a király hívei sem személyökben, sam vagyonukban senki se háborgassa; daczára annak; hogy Thököly Imre immár a munkácsi várban helyezkedett el.

Julius 7-ikén Kismartonban kelt levelében pedig Eszterházy Pál nádor a törökök ellen „főlkelést“ rendelt el.

Radics András főkapitány augusztus 9-ikéről megsürgette Ugocsa vármegyét, hogy a szükséges élelmet és palánkfát küldje már a várba; November 6-ikáról pedig mentegeti magát: Komlóssy Sándort nem ő hanem a praefectus záratta el a várban, ugyanis e tisztfőnök — Saarossy Sebestyén — még október 12-ikén küldött ki Ugocsába egy csapat katonát az eleség erőszakos beszállítására, mely alkalommal a tisztében hanyagúl eljár Komlóssyt a katonák magokkal foglyúl behozták.

Miután Thököly a megyei közerőkkel a porladozó köveket a vár falak és bástyákban ujakkal pótolttatá, az összes épületek kórhadtt fedeleit lehányatva, uj tetőket alkalmazva, a kézi-malmokat megjavíttatva, a kút és csatornákat kitisztíttata, egyidejűleg lent a várhegy lábánál, — miután idők hosszú során át a Latorcza folyó medrét mélyebbire mosá mint volt, minek következtében a sánczvize leapadt — a várat körül tutó sánczot mélyebbire ásatá, hogy vizét ismét a Latorczából nyerheté, továbbá, a régi kórhadtt s helyenként már ki

ki dőlt palánkot megújittatá, a 15 palánktornyot újonan fedeté, a sánczon belől mintegy 60—70 kisebbszerű fabódékat építtetett, és a déli részen egy toronnyal ellátott imaházat is emeltetett, végül: a sánczon át vezető „felvonó-hidat“ is újonnan készítteté.

Az ekként helyre állított sáncz ezentúl „huszár-vár“ nevet viselt, mivel Thököly lovasságának főrésztét itt szállásoltatá el, miáltal a lakosságon is könnyített.

Ezek szerint Thököly a munkácsi vár és ennek uradalma, a Rákóczyak kincsének urává lön, melyekre támaszkodva, elég erősnek érzé magát a háború folytatására; mihez neje beleegyezését megnyernie nem nagy fáradságába került, mivel Zrinyi Ilonának hathatós indokai voltak keble fellázítására, ha csak atyja gróf Zrinyi Péter és nagybátyja Frangepánnak véres kivégeztetésükre gondolt is.

Igy gróf Thököly Imre, ezen ügyének, Zrinyi, Ilonát is könnyű szerrel megnyervén — a kinek különben férje akaratábani tökéletes megnyugvása, vészes következményű volt, az ifju II-ik Rákóczy Ferencz herczeg jövőjére nézve; — mivel Ilona szem elől téveszté férje tanácsosai célzatát, kik a Rákóczy ház fényének romjain akarták a Thököly nemzetség hatalmát felelmeini.

Végre: 1682-ik nyárútó havában seregét Thököly Munkács várában összegyűjté, s a fegyverszünet felmondása után Zrinyi Ilona karjaiból táborba szállott, és hadai fölött szemlét tartva megindúlt Kassa felé hol megérkezve a Lamb császári ezredes által védett várost, Szirmay András ezredese által ostrom alá fogatá, a ki augusztus 14-ikén ezt be is vette, minek hire villámként futotta be az országot, és minek folytán, Lőcse Tokaj, Eperjes. Szádvár és Ónod önkényt meghódoltak; melyeknek elfoglalása után Fülek várát szállotta meg, ahol Ibrahim budai vezér-hasával egyesült, és a hová az erdélyi hadak és élükön Apaffy és Telekivel megérkeztek. Füleken ekkor Koháry István — az 1664-ben Lévánál eleset hősnek fia — parancsnokolt, megtörhetlen lélekkel védvén a bányavárosok ez előfokát, készebb

volt romjai alá temetkezni mint Thökölynek átadni, mi-
nek folytán végre is csak árulás útján vala képes őt
és a várat a török kezére juttatni De Koháry ekkor is
vonakodott az alkut aláírni, és mert ez alkalommal
Thökölyt szemtől-szemben is „pártos“ és „török-pribék-
nek“ szidta: foglyúl a regéczi várba küldetett.

Mielőtt a füleki tábor feloszlott volna: Ibrahim
basa által Thökölynek a fejedelemség jelvényei u. m.:
„kardzászló“ — „kalpag“ vagy „süveg“ — és „bot“
átadatván. s a szultán nevében: felső Magyarország ki-
rályának ki is kiálltatott; Thököly azonban Bocskay
példáját követve, a királyi méltóságot magától elutasítá
s Magyarország fejedelmi czímével elégedett meg.
Az erre vonatkozó augusztus 10-ikén kelt fényes porta
„athnaeméja“ így hangzik: „Késmárki Theökeöly Imre
— kin k vége boldog legyen — követet küldö Mun-
kács-varából portánkhoz felséges ajtóküszöbünknek, me-
lyen a paradicsom lotosz virága nyilik: és szolgálatait
felajánlotta, könyörögve nekünk: hogy őt évenkénti
40000 piasterért Magyarország urául „esmertessük“
melynek lakói azonképen mint Erdély mindenben bol-
dog szolgálím közzé számíttatnak, kérelmét meghallgat-
tuk s ennek látható jelét is adtuk azon kikötéssel: hogy
irántunk szófogadó és alázatos legyen.“

E szerencsés hadjárat után Thököly ideiglenes téli
laktáborát ismét Munkács-vára és környékére tette át.
E laktábor feletti szemléje közben október 3-ikáról a
dobronyi táborban kelt levelében meghagyta Szirmay
Miklós regéczi várkapitányának: hogy Koháryt úgy
tartsa: a mint minap megparancsolta“ Thökölyt erre az
indította: hogy itt jött tudomására Zrínyi Ilonának
szeptember 27-ikén a munkácsi várban kelt s ugyan-
csak fent nevezett várkapitányhoz intézett következő
sorai: Koháry István uramhoz — noha rab — mind-
azonáltal kegyelmes legyen, illendő provisiobeli gazdál-
kodással, udvarbiráinknak is erről commitálván kegyel-
med,

Hogy e két ellentétes levél folytán Szirmay mi-
ként bánt Koháryval? adatok hiányában tudni nem le-

het, tény azonban az: hogy december havában a karácsonyi ünnepek alatt Koháry megfoghatatlan módon eltűnt; de a rendkívüli hideg következtében csakhamar ismét kézre került, és Munkács várába Thököly elé hurczoltatott, mely körülmény a fejedelemnek igen nagy örömet szerze, mivel ügyének legnagyobb ellenét hatalmában bírva, meghajthatni vélé, és benne a leendő legtehetségesebb vezérét képzelé, mire nézve ajánlatokat is tett Kohárynak mit ez, miután visszautasított: Thököly kényszerrel akará őt megtörni, mely eljárásának vége az lett: hogy a megkínzott fogoly, a kínzatónak, midőn ez ajánlatai és édeskedő szavaival is ostromolni meg nem szűnt: oda kiáltá: hogy „Tót királyt nem szolgálók! inkább meghalok!” Erre mély és sötét börtönre vettetett, hová napfény soha nem hatolhatott, eledele pusztán száraz kenyér és poshadt víz vala, ágya rothadt szalma és másfél mázsás bilincse volt, fehérneműt váltania tiltva volt, minélfogva ez rajta rothadt el.

Hozzámenni mindenkinek tiltva lévén, még beszélnie sem lehetett; sőt midőn megbetegede és nyomasztó nyavalyában szenvedé, lelki vigasztalásul papért esdeklet: még ez is megtagadtatott. Ekkor fakadt ama keserű panaszra: hogy „inkább pogány rabságban mint Thököly fogságában kívánna élni! Gyöngyösi következő szavakban ecseteli szenvedéseit: „Első sorban Regécz azután Munkács, Tokaj és Ung váraiba viték, és azokban minden társaságtól magányosan rekesztő konyhai mosadéokra hozott zavaros vízzel, lovászok számára süttetett száraz kenyérrel, sanyargató, a mindennek szolgálatára termett napfényének világosságától elfogó sovány ebédét és „tisztuló szükségét“ egy helyben végeztető, a levegőnek tikkanó rekedtségéből, a régi szemének nedves penészből származott dohossággal szédelgető, végre majd halálos betegségét nemző rabságban tarták.“ Ennyi szenvedés és lelki fájdalom alig ha meg nem ölendé a szilárd és hajthatlan jellemű férfit, ha a makacs Thökölynek humánusabban gondolkodó neje, kinos helyzetét meg nem sokalja, és meg nem szánja. Ilona a sze-

rencsétlen után több ízben tudakozódék, s mindannyiszor segíteni ohajta sorsán. Elsőbb is a szívtelen öröket igyekvék megnyerni, s miután ezeket engedékenyebb érzületre bírá, cselédeit tanitgatá be tervei kivitelére. Némelyek szerint a nemeslelkű hölgy szabadulá akará tenni a grófot. Asztaláról az éhhal állal küzködőnek több ízben juttata jobb étkeket, egy ünnepen épen császármadárral kíváná az éhezőt vigasztalni; Koháry ennek láttára nem birván meglepetését palástolni; önkénytelenül felkiállta: „Császármadár“! Ezt az éppen ott elhaladó őrző meg hallván Thökölynek bejelenté; mit rögtön azon embertelen parancs követte: hogy ezentúl a fogoly érdekében még neje Zrinyi Ilonának sem szabad többé engedelmeskedni senkinek, ha csak a gróf sorsára nem óhajt jutni: mit Koháryval is nyomban közöltek, ki enekfolytán még szilárdabb lett elhatározásában, noha tisztán látta hogy most már csakugyan „éhhallálra“ van kárhozthatva.

Látván azonban — idők múltával — Thököly hogy czét így sem érhet, újabb fondorlathoz nyúlt: Fényes ebédet rendez, nevezetes vendégeket hív s a basát jobb oldalt ülteti, Koháryt pedig tömlöczéből felhozatva szolgálat tétel végett asztalához rendeli. Ez azonban szenvedései közepette sem feledkezvén meg méltóságáról széket ragad, és Thökölyvel szemben az asztalhoz ült! Mit tehetett mást az ekként megszegyenített és boszúra gerjedt házigazda? mint: hogy a rossz élczhez, jó arczot vágva, jókedv és örömet színlelt, s valóságos ékes szózással kezdé „kényszer vendégét“ ostromolni — így akarván őt megszegyeníteni — emlékeztetvén egyúttal, szenvedéseire, és gyengéden szép és nagy jövőt ígérha zászlójához tér stb. Mire Koháry felállva így válaszolt:

„Ha feledéd, én figyelmeztetlek: miként őseim közül egy sem találkozék, ki hona vagy királya iránti hűtlenség bűnébe esett volna.

Ily férfiak sarjadéka vagyok én! Élet és jobb sors, melyet gyalázatos hűtlenséggel kellene tőled megvásárolnom, nem kell!“

Hogy mily vérboszúra gerjedt most Thököly? azt könnyen elképzelhetni, tehát mondani sem kell; s ha Zrinyi Ilona gyorsan védangyalként közbe nem lép: kényura dühének Koháry rögtön áldozatul esik vala. Mindezeknek daczára: Ilona oda terelte a dolgot, hogy Koháry roncsolt tagjaira békót többé nem vertek, és rendes időben fehérműt is válthata, Munkács-varából azonban Ungvár-vára. innen Sárospatak, később pedig Kassára szállíttatott, hol 3 évnél tovább tartott kínos rabságából végre, — midőn 1685-ben a császáriak a felvidék e fővárosát ismét hatalmukba ejték — megszabadult.

A várnak helyreállítása után, Thököly összeírata a munkácsi uradalmat, s a jövedelmek biztosítására, minden lehető intézkedéseket megtett, mire annál is inkább szüksége volt: mert Thököly hadakat vezérelt a király ellen, a hazát pedig már amúgy is régóta rombolá, a harczoknak — sohasem áldásos, — de mindig évtizedekre visszavető emésztő tüze!

Az 1682-iki úrbéri összeírás szerint tartozott a munkácsi várhoz illetőleg uradalomhoz: 7 ispán, 1 aludvarbiró, 1 gyalog hadnagy, 4 katona 3 palotás gyalog, 2 udvari sipos, 1 csatlós, 1 peczér, 1 agárhordozó, 5 várbeli sütő, 1 szakács, 1 konyha-ajtonálló, 1 sütő-ajtonálló, 1 tömlőcztartó, 6 kocsis, 21 zöldpuskás, 49 szabad legény, 84 székely (kapus) drabant, 3 karabélyos, 71 muskatéros, 3 gyalog hajdú, 13 kék gyalogos, 54 hópénzes drabant, 9 veres német, 2 lo v á s z, 2 konyhasáfár, 35 lovas és gyalog szabados, 144 messterember, 41 virasztó, 1578 különféle jobbágy 32 halász, 1 taxás posztócsináló, 8 taxás jobbágy és 235 zsellér.

Népes telek találtatott $156\frac{3}{4}$ puszta telek, $982\frac{3}{4}$, inscribált 7, parochialis 8, iskolai telek 4, ispotály telek $1\frac{1}{4}$ adómentes $2\frac{1}{4}$ taxás paraszt telek 5, ispáni telek $1\frac{1}{2}$, biráktelke 14, templomhoz való szabad telek $\frac{1}{2}$, batykói telek $50\frac{3}{4}$, kenéztelek $129\frac{3}{4}$ éneklési 1, városház telke 1, kuriai telek Kajdanón 5, Beregen 3.

Jövedelem volt Thökölynek és neje Zrinyi Ilo-

nának a munkácsi uradalomból azon évben (1682) következő: telekadó 1272 frt 84 kr. pusztatelkek adója 967 frt 90 kr, jobbágybér 2264 frt pusztatelekbére 1434 frt drabantpénz 420 frt, kenéz-serfőzés díja 40 forint, pálinkafőzés díja 24 frt, erdőbér 31 forint, pénteki halért járó pénz 31 forint 24 krajczár, járulékpénz 10 frt 75 krajczár, kenézmalomdíj 20 forint nemesemberek díjai 21 forint parasztemberek díja 101 forint posztócsináló díja 5 frt, makkbér 200 forint, várhoz való gerendaszállítás megváltása 20 forint, hidvám 150 frt boltdíj 87 forint 64 kr, égettbor, pálinka, ser, méhsér díja 650 forint, városi bérek 2600 frt, palánkbeli korcsma jövedelme 3482 forint, az oroszvégi hasonló jövedelem 1735 forint, podheringi 309 forint, vágómarháért díj 320 frt 37 kr. vidéki bor ára 439 frt 26 kr, mésszárosok díja 100 forint, kishutabére 40 frt, nagyhutabére 60 forint összesen: 20.478 forint 96½ krajczár. Különféle járulékul szolgált: batykok nyeste 108, kenézek nyeste 144, oroszdeák (énekész) nyeste 5 adónyest 1, díj nyest 1, összesen 259 darab császárszármadár 280, karoly-madár 71, kenéz-öz 31, kenézmalom lasnaka 104, kalló-pokrócz 14, csizma 6 pár. hárskötél 120 kenderkita 82½ rókabőr 1 kenéz malom-bora 2 hordó vámsó 1016 köb, (ebből esett 16 Lucskára 300 Munkácsra 700 Várira) akó-buza 50 köböl, akó-zab 116, kemencze-zab 9 köböl taxa-hordó 285, csikó-zab 129 köböl, széna 65 szekér, keskeny remek posztó 58½ vég adómalomkö 3, jobbágyi adójáradéki tyúk 4272, lud 1069, tyúk-tojás 8542, vaj 1067⅔ itcze, olaj 231, túró 231 vesling, szurok 231 kazup, adózsindely 37.750 darab 231 hárscesomó, vaslámpásba való fáklya 231. Azonfelül jövedelmül szolgált a várhoz való 14 malomból 671 köböl élet, 1 elpusztult malom, 1 löpormalom, 1 posztó kalló, 8 kásátörő vízi köllü, ennek jövedelme volt 3 köböl kása majorsági szőlő, 9½ termése 22 hordó, számkivetettekben elfoglalt 6 szőlő, termése 43, összesen tehát 487 hordó bor; majorsági szántóföld felső nyomásban Munkácsra 583 hold termése 1271 köb, alsó nyomásban 503 hold, termése 1099 köb, sze-

gény emberektől 1670-ben Munkácson 166 hold, termése évenként 118 köböl, ö-szesen 20 táblából állott-e földbirtok. Tilalmas erdő 53. Bucsuban 2. Halászó víz 11, pisztrangos patak a felső kerületben 21, bubuliskaiban 4. vizniczeiben 6, összesen 31, kövihalmas patak a bubuliskai kerületben 6, halastó Munkácson 1 jó és 2 elpusztult a Pálhegy alatt; pisztrang tartó tócska a vizniczei kerületben 2, majorsági rét 12 tábla, termése 847 szekérszéna. Téglá égető kemence Ujfaluban. Szőlőtized 24; Vámoshid 7. (3 a lucskai, 1 a kajdanói kerületben, 1 Munkácson, 1 Beregszászon és 1 Váriban), folytonos korcsma 12, ünnepes korcsma 12, ünnepes korcsma 27, limitált korcsma 19 hordó bor kiméréssel. Tavaszi vetéskor tartozott a felsővidék 5.0 köböl zabbal; Beregszász tartozott 8 marhát kiméretni. A 7 iszán tartozott évenként 800 rókabőrt beszállítani. Jövedelmet nyújtott még az oblazi üveghuta s a selesztói vashámor; komló bejött 184 köböl, mogyoró 14 köböl, külön még gomba, vadalma, körte, kökény; minden malomkő után hizlaltatott az uraság részére porból és ocsuból 2-2 disznó. A kenézek fizettek sztronga pénzü 3-3 forintot; a nyest számíttatott 4 az öz 1 forint és a karoly 50 krajczárba. A majorsági marhát és juhokat a jobbágyság teleltették; saját juhaik után sajátot vagy váltságdíjt 12—24 denárt adtak.

Thököly Imre fejedelem alatt a munkácsi-várban volt. 100 gyalogos, kiknek főhadnagyok 1683-ban Tardy István, hadnagyjok pedig: Kárpit Pál; volt továbbá: 9 veres német, 100 zöld puskás, kiknek öltönyök, zöld posztó septuch-ból készült, hadnagyjok Berthóty Ádám ezeken fölül tartott még 30 gyalog palotást, kik remek posztóból dolmányt, mentét, süveget és kisniczi posztóból nadrágot viseltek. A katonák 1 óra hosszat tartoztak őrhelyeiken állani, honnan felvezető nélkül távozni, vagy bármily más kényelembe helyezkedni, avagy valakivel beszélni, halál büntetés terhe alatt tilos volt. Később Thököly fegyvereseinek számát a viszonyoknak megfelelőleg folyton szaporitá, minek következtében: alatta a jobbágyság legnagyobb része a folytonos hada-

kozások miatt kiveszett. — Hogy Thököly mily erély-
lyel rendezé a várat és szakértelemmel igazgatá ennek
uradalmát, erre bizonyosugúl szolgál az 1684-ik július
hó 10-ikén Munkács-varából általa kibocsátott „gazda-
sági utasítás“ mely terjedelmes iratban tiszteit a gaz-
dászat legesekélyebb ágai és nemeire figyelmezteti s
őket szerény és erkölcsös magaviseletre inti. Az Isten
szent nevének megkáromlása — mondja egyik pontjáb-
ban — e megvesztett világban majd közönsége-sé kezd
immár lenni, valaki azért abban megtapasztaltatik : úgy
büntetessék tiszteink által, hogy az Isten haragjának
elég tétele legyen megtoroltatására -- megengesztelésére --
és káromkodóknak az ő bűnét az ő lelke ne hordozza.
Inté a tiszteket : hogy a szegény népet nyúzni ne en-
gedjék, hogy a tiszti számadásokat évnegyedenként
pontosan beköveteljék, s a főkimutatást ősszel és ta-
vaszszal nyujtsák be, midőn minden tárgy leltárba fog-
laltassék. Majd szívökre köti az udvarbiráknak, hogy
a várat, mivel a vár „mindenkor vár“ ! jó időben lás-
sák el mindenféle éléssel gabonával, liszttel, sóval, da-
rával, mindenféle aszált gyümölcs és gabonával, muni-
tióval, stb. stb. nehogy szükség esetében fogyatkozás
álljon be, mert „boldog ember, a ki mindenkor készen
találtatik“ ! A várbeli kézimalmok, kút és különféle
csatornák is jókarban tartassanak Csebrek, dézsák, ved-
rek, hordók, kupák, sajtárok és tekenők, s más apró
edények mindenkor bőven álljanak rendelkezésre ha-
sonlóképen öreg, középszerű és apró égetett cserép fa-
zekak, bögrék, ibrikek, szélkéek és kanták, hogy szük-
ség idején legyen mihez nyúlni. Nevezetesekek e tekintet-
ben a koronkinti árszabások ; így a megálapított ár-
jegyzék szerint volt egy öreg kassai kád ára 1 frt 50
denár, közönséges kád 1 frt 3 hordó 1 frt, ki maga
fájából csináltatott hordókat, fizetett munkadíjúl 12 hor-
dóért 1 frtot 16 régi hordó megkötése 1 frt, 1 abroncs
felütése sajátjából 1 denár ; a fahasogatók kaptak 500
dongától (faltól) 1 frtot. 300 fenéktől 1 frt. 100 donga
késelésétől 1 denárt. A hordókra nézve megálapított
e szabály : „Hordót azután senki ne merészeljen máskép

csinálni, hanem gönci-félének, régi szokás szerint, harmadfél-száz itczés legyen minden hordó, mert valaki ez ellen találtatik cselekedni, minden marhája elvész mind az eladónak s mind az megvevőnek és magát is erős büntetéssel büntetik meg “ Ez árjegyzék szerint a bor ára nem volt megállapítva, hanem a pénz jóvoltához képest rendeltetett árultatni; a sernek itczéje mégis fél-garasra, vagyis 11 denár-ra szabattott.

Az 1680. év körüli hadakozások, kártékonyan hatottak a szőlőművelésre; így az 1682. évi munkácsi urbér 45. lapján emlittetik, hogy Thököly Imre fejedelem munkácsi Pálhegyi szőlője, mely lehetne 50 ember kapa alá való és 40 hordó bor-termő, annyira elhagyatott, hogy 1681. évben csupán két és 1682. három hordóbor volt benne. Az 1670. évben számkivetett munkácsi lakos szijgyártó György, Gyulai Gergely, Tapocsányi Mihály, Pap István és Szabó Ivántól elfoglalt szőlők azonban többet jövedelmeztek.

Szakavotottságra valló adatokat tartalmaz a szőlőművelés és pinczekezelésről szóló utasításai is. Így mindjárt a 6-ik pontban kiemeli: „hogy a szőlők jókarban tartassanak, érett trágyával javíttassanak s idején munkáltassanak, nem úgy mint most, hogy ma (1684. július 10.) a munkácsi és beregszászi szőlők csak nyitásban vannak s teljesen karóztatlanok s kötözetlenek. A vén tövek szülyesztessenek, a homolitani valók, rakattassanak le. A mustot hites ember szűrje, mérje, őrizze s a vinczellérek erős hittel esküdjenek a szolgabíró előtt a hű kezelésre.“ A 12. pontban említi továbbá a fejedelem: „hogy a hordók czédulával jegyeztessenek meg s hogy a taxás bor hordaja négy csebresen alól ne legyen.“ Érdekes a löre készítésének általa előírt módja is, mely következően hangzik: „Löre csináltatásban ilyen rend tartassék: minden két hordó bor után jó elő löre könnyen lészen egy hordóval, mászlás löre is egy hordóval; ennyi elég, melyben ha fogyatkozás lészen, elhihető, hogy többet vesznek le a törkölyről bővebb liguornak megadásával, mely „superflintással a löréknek elsőiben lészen transmutatio vagy suppositio. A munkásokat har-

madlás lőrével szokták tartani; de a többi is conventiókon kívül egyéb haszonra fordítható.“ Nevezetes, hogy a dézsmás bort vad gyümölcsessel rendelte megpróbáltatni a végett, hogy megtudassék, melyik vizes s melyik tiszta.

Majd a pinczekezelésre tért át s így panaszkodik: „Borainkban mennyi kár lehet némely kulcsárok miatt (kik erős reversalissal, vagy abban inseralt juramentummal nem gondolnak) akár kik is bőven experiálhatják; mitől lehet, hogy ugyan jó és tiszta borokat szoktak adni a gondviselése alá, mindazonáltal az hamar szégyenedik, változik, virágosodik, a sok erogatio és vesztegetés folytán, mindezt némelyek a magok részegeskedésekkel eléggé kimutatják; az ilyen miatt lészen a sok impletura (töltés), mert elsőbben meg volt a sok feltöltés, és talán a bornak illatozásától vagy az, hogy némely hites bortöltő még a munka elvégződése előtt is annyira van, hogy a pincze ajtaján alig lát kimenni, vagy a nagy, tágas kapun is alig tud kitérni, köntöse alatt levő jó felseirdült butykossal annyira tántorog az ina.“ Folytatja pedig még tovább így: „Hogy boraink gyakorta elszegényednek, a kulcsárok a bortartó helyét okozzák; egyébiránt ha jól meggondoltatik, nem a pincze mindenestül és mindenkor az oka, hanem a dominustól és dominától a téli korból való italoknak megkivánása és az appetitus contentálása, hogy pedig sok töltélek ne tapasztaltassék gondviselése alatt (melyet ratiojában nem is acceptálnánk), lőrével szoktak megtölteni magok, innét is vagy az már a sok szegény és virágos bor; elhisszük azért, hogy e 42. articulus continentiojában is ennek utána praefektusunk is jobban beletekint és a részeges, vesztegető kulcsárookra is, kiktől ha heti catalogusokat vagy angarialis extractusokat kívánják tiszteink, azt felelik, hogy ő a sok munkától nem érkezik, inkább a sok krapulátul és magát henyélésre való szoktatástól, mintha hitének formulájában nem ez volna; egyébiránt effélének az negligens, incuriosus, indoctus udvarbirák is nem utolsó okai, nem tudnak mást tanítani serénységre, hűségre, józan életre,

mert magoknak is arra való praxisok nincsen. 43. Károsítottunk gyakorta ilyenekkel is: hogy noha némely tiszteink lássák reversálisokban includált erős hitek ellen lenni cselekedéseket, mindazonáltal azzal nem gondolván, magok borait, a mi magunk borai között szokták helyezettetni és elegyíteni, innen is nagyon gyakorta jó borainknak szegényedése, tiszta buzánknak abajdocrára való vátozása, szalonnáinknak megvékonyodása és egyéb javainknak megfogyatkozása.

Arra is kiterjedt figyelme utasításában, hogy a boreczettel takarékosan kell bánni, „mert a boreczet gyűjtése, mondja, nem utolsó industria”; sőt meghagyja, hogy vadalma és körtvéből is készítsenek, eczetet, megjegyezvén, hogy ez minden gazdánál elkél s ha egyébre nem ágyútisztításra jó lesz. A 70. pontban megemlíti, hogy a borseprőt a zsidók szokták megvenni, „de mivel a mostani veszedelmes időkben a kereskedések pang, azért a seprő hites égett bort főző által főzettsé ki s úgy árultassék a szesz”. Megrendelte egyszersmind, hogy a korcsmák mindig jó borral legyenek látva s annak ára a körülményekhez képest változtassék. „Ünnepes és strongalásos korcsmák is tartassanak fel, valamint másneműek, midőn a lakosok az uradalmi hordós borokat kiméretik, vigyázni kell, nehogy a család korcsmárosok viaszt öntsének az itcze fenekére, hogy az ivókat rászédjék, vagy magok borait lőreit ne árulják, de a tisztek se árultassák az uradalmi korcsmákban saját boraikat, miért büntetendők lesznek. Az apadásra, gertyára, vétessék egy hordó bor után 1 pint bor. A seprőeladás a régi mód szerint történjék, t. i. a hány poltura kél a színbor itczéje, annyi pénzen adassék el a seprő itczéje; p. o., ha 6 poltura a bor: 6 pénz lesz a seprő itczéjének ára.” (U. o.)

A künn levő adósságok, bérek díjak addig hajtandók be, nehogy ismét kárba menjen. A csizmáknak, saruknak, cipellőknek, talpaknak való bőr elegendő készletben legyen, úgy bélés és más egyéb fehér bőrök és szatytyának is, nehogy szükség esetében fogyatkozás tapasztaltassék. A munkácsi fehér házunk — a mostani

kastély — előtt levő puszta telken boltok, készíttessenek el és béreltessenek ki stb. stb.

Egyébiránt, hogy mily fényes udvart tartott Thököly ez időben? kitűnik az azon korból reánk maradt számadásakból, pénz és élelem-táraidból tömérdeket adott k, tisztei és szolgálai számára, amennyiben az akkori szokás szerint: az évi illetékek csekély készpénzen fölü, leginkább élelmi és ruházati járulékokból állottak. Így például 1683-ban Géczy István udvari főkapitány fizetése 600 forint, 10 hordó bor, 4 ártány, 100 forint ruhapénz, 54 köből buza; szolgálai számára praebenda — ellátás! lovainak, széna abrak természetben, vagy pénzü, asztala a palotában vagy másutt „tisztességes“ és szállása volt.

Az uradalmi tisztfőnök — praefectus — fizetése: 4—500 forint, köntösre 100 forint, 10 hordó bor 10 köből buza, szolgálai és lovainak ellátás volt.

A főélelmi biztosé — hadbiztos: 400 forint 7 sing posztó, 50 kassai köből buza, 4 hordó bor, „a javából“ főzelékre 100 forint, szabad asztal és 5 szolgálja, 7 lova számára ellátás.

Udvarnoké — ex praecipius aulaenostreae familliaris — 60—300 forint, 7 sing angol posztó, szabad asztal 3—8 szolga és 10 lova számára ellátás,

Radics András munkácsi várkapitány évi járadéka 300 forint 7 sing angol posztó, szabad asztal, 7 szolgálja és lova számára ellátás.

Az alkaptányé szabad asztal, 200 forint 7 sing posztó, 2 hordó bor 18 köből buza, 2 sertés, szolga és lőtartás.

Az uradalmi felügyelő — inspector — például akkor Józsa Miklós fizetése: 200 forint, asztala tartására 50 forint, 4 hordó bor, 30 köből buza, 4 hordó lőre 30 köből zab és megfelelő széna.

Főkonyhamesteré: 150 forint 10 köből buza 7 sing angol posztó, 4 hordó bor, 4 drb kősó, szolgálai számára czipó, abrakra 17 forint és saját asztala.

Nemes apródok fizetése 40 forint, 7 sing angol

posztó 12 köből buza, 2 hordó bor, 2 szolgának ellátás, 3 lóra széna abrak, vagy e helyett pénz.

Lovászmesteré: 62 forint 7 sing failondis posztó, 2 szolga, 3 ló tartás, asztala: a konyhamesterrel. Egyik még rókabélésre 20 forintot naponként: 2 cipót és 2 itcze bort.

Udvari zászlótartóé: 60 forint, 7 sing posztó, 2 szolgájára ellátás 3 ló tartás és asztal.

Számtartóé: 50 forint, 15 köből buza, 50 akó bor, 2 verő disznó, vagy e helyett 7 forint 2 véka = 100 font túró, 25 forint posztóra, 10 köből zab, 8 darab bárány, 2 véka lencse. ugyanannyi köleskása, 50 itcze méz, 1 akó eczet és 4 darab kősó.

Udvarmesterré: 200 forint, 7 sing angol posztó, 20 köből buza 9 lovának széna és abrak, 5 szolgatartás, 2 sertés és 3 hordó bor.

István deák török tolmácsé 200 frt, 7 sing posztó, róka bélésre 20 forint, 5 lovának széna, abrak 3 szolgatartás, asztal az udvarmesterrel együtt.

Az ifjak közül, például: a főbejáró nagyságos Pongrácz Ferencz évi fizetése: 200 frt, 7 sing angol posztó, 7 szolgája számára: bor, hús, cipó, 8 lovának széna abrak, neki magának szabad asztala volt.

Az apródoké: 80 forint, naponként 2 cipó, 1 itcze bor, 5 sing angol posztó és asztal.

Az étekhordó-mesteré: 150 frt, 7 sing angol posztó, asztala szolgálóinak ellátás, lovainak széna abrak.

Az asztal körül járó ifjak annyit kaptak: mint az apródok.

Müller Ferdinánd órás mesteré 180 frt, 1 hordó bor, 4 köből árpa és zabdara, 1 dézsa túró — brindza, — 1 véka kása, 10 köből buza, 1 ártány vagy 2 oldal szalonna, 10 vanna vaj, 2 véka borsó, és 2 darab kősó volt.

Klein Zachariás szijgyártó fizetése: 150 frt, 6 köből buza, 20 köből árpa, 1 ártány, 4 vanna vaj, 6-sing failondis posztó, vagy 18 frt 20 köből rozs, 1 köből borsó, 2 dézsa túró és 2 darab kősó.

Galló Lőrincz szabó fizetése: 40 forint, 7 rőf posztó, és szabad kereset, minden várhoz tartozandóknál.

Berkó Dónát gombkötőé: 100 frt, 6 köből buza, 10 köből rozs, 2 vanna vaj, 1 dézsa turó, és 1 sertés.

Ily módon díjaztattak a többi iparosok is.

A kovács fizetése: 20 frt, 2 köből buza, 8 sing posztó, 3 frt csizmára, 1 drb. kőso 1 véka borsó 1 sertés vagy 3 frt, 2 kordó löire vagy ser, 1 véka buza-dara, 35 font turó és naponta 4 cipő.

A pohárnok járandósága: 100 frt, 7 sing angol posztó, 3 szolgára ellátás, 4 lovára széna, zab; — egy másiké pedig: 25 frt 1 sertés, vagy 3 frt 1 bárány bőr bélés, 8 sind közlőndis posztó 4 köből buza, 1 drb. kőso, naponként 4 cipő és 1 itcze bor.

A főszakács fizetése: 100 frt, 9 sing angol posztó, 4 hrdó bor, 2 véka lencse, 2 drb. kőso, 4 drb. cipő, 2 pár kordován csizma, vagy: 5 frt 40 denár, 10 köből buza, 1 hordó löre, 2 véka borsó, 1 disznó és naponként 1 itcze bor.

A kisebbiké — segéd: — 40 forint 7 sing posztó, naponként 4 drb. cipő és 1 itcze bor.

A süttőé: 40 frt 7 sing posztó, naponként 4 cipő és 1 itcze bor.

A tálmósé: 36 frt, 1 báránybőr bélés, 1 pár csizma 8 sing közlőndis és 3 sing kisniczet posztó, étek a konyháról, naponként 1 itcze bor és 6 drb. cipő.

A csatlósé: 30 frt 1 bárány bélés, 8 sing posztó naponként 4 cipő 1 itcze bor, heti pénz vagy ellátás, némelyik kapott étket a konyháról.

Az ajtón állóé: 30 frt a többi mint a csatlósé.

Az udvari kántoré: 30 frt, posztó köntös, 1 fekete barány-bélés 4 pár csizma. Egy másiké — Tapolcsányi Ferencz: — 30 frt bélésre 5 frt, 7 sing posztó, 1 köből kása, 1 köből aszalt gyümölcs 6 itcze vaj, 1 itcze bor, 4 cipő naponként; ezenkívül: 3 pár csizma, vagy 2 frt 72 denár, nadrágra: 1 frt 80 denár 7 köből buza, 1 köből árja 1 sertés, és asztal az énekesekkel. Az orgonista és sekrestyés is ilyen formán díjaztatott.

A zenészek: különösen a trombitások fejenként: 24—200 forintot, továbbá 4 drb. czipót, 1 itcze bort naponként és évi 7 sing posztót; a siposok: évi 40 frt 2 karmazsin csizmát és köntös, magok és szolgálíknak ellátást lovaiknak: széna és abrak.

A vadász mester fizetése: 20 frt, 8 sing posztó, 1 báránybélés, naponként 4 czipó, és 2 itcze ser vagy löre, 10 forint hetipénz, 1 sertés, 1 köből buza, 5 köből zab, és 1 lóra takarmány, zab Szt. Mihály naptól Szt. György napig

A peczér vagyis: agár vezető: 10 frt, fehérneműre 2 frt, 8 sing posztó, 1 báránybélés, 10 font turó, 4 drb, czipó és 1 itcze ser vagy löre naponként, továbbá: 4 pár tehenbőr saru és ló tartás.

A madarász mesteré: 40 frt német sarura: 9 frt. 1 kőso, és 1 és $\frac{1}{2}$ mázsa hús, 1 tallér harisnyára, egész köntös és naponta 2 itcze bor.

A lovászé: 8 frt, „hetipénz“ 12 frt, 14 sing posztó, 1 báránybélés, 3 pár csizma, 1 sertés, naponta 4 drb. czipó, és 2 itcze ser vagy löre.

A kocsisé: 18 frt, hetipénz 12 frt dolmány, mente, nadrág mellény, 4 pár saru, 1 báránybélés, 1 sertés naponta: 4 drb. czipó és 2 itcze ser vagy löre.

Más kocsisok járandósága 7 frt; hetipénzül: 12 frt, 14 sing posztó, 1 bárány bélés, 3 pár csizma, 1 pár czippelő, naponta 4 czipó és 2 itcze ser vagy löre.

Ugyanennyit kapott a „fellajtár“ is! ellenben:

A czimeres postás: 100 magyar forintot és 3 pár csizmát.

A gyalog hadnagy járadéka: 50 frt, 7 sing posztó, 6 köből buza, 6 bárány, 2 ártány, 2 hordó bor és asztal volt.

A lovas hadnagyé: 80 frt, asztaltartásra 36 frt, 5 sing posztó, 12 bárány, naponta 6 czipó, 2 itcze bor, asztal az udvarnál a konyhamesterrel.

A kis vagy alhadnagy: havi 5 frt, naponta 4 czipó, 1 itcze bor, 8 sing posztó és szabad asztal.

A zászlótartóé: havi 5 frt; — a dobós, sipos és dudásé 4-4 frt, és ezeknek valamint a tizedeseknek járt

veres posztóbol mente, és fehérből. dolmány, a közsipo-sok egészen veres mentét és dolmányt viseltek, míg a fősipos mentéjének mindkét eleje sárga posztóval volt béllelve. A közlegények kék posztóból készült hosszú mentét és dolmányt viseltek.

100 főnyi gyalogosra az évi kiadás 4020 frtot tett ki.

A 30 „palotás gyalog“ 3 tizedese havonként 4-4 forintot a 22 legény havi 3 frtot, dolmányt mentét, süveget és posztó nadrágot kapott.

Mindezekre kiadatott készpénzben: 25956 frt, 661 sing angol posztó, 3305 frt értékben, 215 sing fajlon-dis posztó, 860 frt értékben, és 126 sing köslondis posztó 2016 frt értékben.

1683-ik július hó 12-ről kelt parancsában a regé-zi várból 60 vég kék posztót küldetett a munkácsi várórség számára.

Mezei hadakra kiadatott évenként: Gyarmathy István seregére: 5496 frt. Oláh András seregére 5496 frt. Szöke György seregére: 6136 frt Gyöngye Vincze seregére: 5136 frt. András Diák seregére: 5136 forint. Jeney Sámuel seregére: 4416 frt a draganyos századra 2880 frt, Muskatérosokra: 33,052 frt összesen: 67,300 frt.

Posztó: felment a gyalog és lovas németekre 750 vég, 12000 frt értékben. Az összes udvari és tábori se-regre az évi kiadás 111,647 frt, volt.

A „zöld puskás“ seregbeli közlegény havonként 3 frt, 30 denárt kapott, a dízedes: 4 frtot; s így 100 le-gényre fölment 4260 frt és 60 vég zöldsej tuch-posztó, 960 frt értékben.

Ez állományba: a gazdatisztek, felügyelők, udvar-bírák, várnagyok, számvivők, kulcsárok, ispánok, mag-tárnokok, majorosok, kertészek, méhészek, vinczellérek a különféle mesteremberek, vadászok, halászok, pászto-rok, bérések és egyéb ily alkalmazottak kik egy másik „provisoratus“ alá tartoztak: betudva nincsenek.

A provisoroknak (tiszttartó vagy udvarbíró) járandó-sága volt 160 frt, 6 sing ang. posztó, 25 köb. buza, 4 hordó bor, 3 verő disznó, 3 malacz, 6 kőso, 20 köb. abrak, 20 itcze eczet, 60 font olvasztott fagyú, 2 szapu

borsó, lencse, kása, 5 öl széna, 4 kötés papiros, 10 bárány, 10 göde, 30 tyuk, 30 csirke, 10 lud, 18 frt, tehénhusra, 12 itcze vaj, 100 káposztafő, 6 itcze méz, 4 hordó lőre és szolgálja számára naponként 4 cipő.

Egy várnagy illetménye volt: 40 frt, ruházatra 20 frt, tehénhusra 10 frt, 2 hordóbor, 6 köből buza. Egy külső várnagyé: 110 frt, 12 k. buza.

Egy állandó tüzér (pattantyus) fizetése: havonként 6 frt, 6 köb. buza, 1 disznó, 1 hordóbor, 2 hordó lőre, 2 kőso.

Egy közönséges kocsis járandósága: 12 frt, egy abadolmány vagy 3 frt, 1 abanadrág vagy 1 frt 20 d., 1 szűr vagy 2 frt. heti pénz 5 poltura, 15 denár, nap. 4 cipő, 1 itcze lőre, 1 szekernye saru, 1 fejelés, 1 disznó, 1 malacz vagy 3 frt.

Egy bérsé: 8 frt, ingre, lábravalóra 2 frt rozs 8 k., 1 szűr, 1 darócz vagy 4 frt, abanadrág 1, disznó 1, kőso 1, hasábos káposzta 1 cseber, lencse, borsó, kása, 1—1 szapu, vagy buza ugyanannyi, 1 tehénbőr bocskornak, 30 font turó és 2 két hold szántó föld.

A tömlöcztartó huzott havonként 3 frt, a serfőző minden 10 hordó ser után kapott 2 frtot, azonfelül 4 köből rozst, 2 itcze vaját és 1 disznót. A korecsmáros minden kimért hordóborért kapott 10—10 polturát (30 denárt) és általányul 5 köből buzát, 15 font gyertyát. A kéményseprő minden kéménytisztításért 8 polturát 24 denárt); a vinczellér 10 frt, 5 köből rozst, 2 pár csizmát, 1 szűr, vagy 1 frtot; a szőlőpásztor: 4 frt, 2 pár bocskort, heti pénzül 10 polturát, némelyik naponként 4 cipőt.

A hordócsináló bodnár kapott 10 hordótól 1 frtot, husra való pénzül százától 81 pénzt és borsra 8 polturát (24 denárt); azonfelül százától: 2 köb. lisztet, 9 font szalonnát, 1 dézsa káposztát, 1 kőso, 5 font turót, 1 itcze vaját, félfont hájat 2—2 itcze lencsét, borsó vagy kását és naponként 2 itcze lőrét vagy sert.

A donga (hordófal) vájó bodnár kapott minden ezertől fenekévei együtt 3 frt, 2 itcze eczetet, 2 itcze

borsót és lencsét. azonfelül minden hatezertől 2 köb. lisztet, 2 kősót, 18 font turót és annyi szalonnát.

Az udvari hitszónak (predikator) Lipóczi Miklós járandósága volt: 150 frt, 1 rókahátbélles, 3 pár kordován csizma. 2 hordóbor, 2 sertés, 2 edény turó, 20 itcze vaj, 1 köb. borsó, lencse és köleskása, 10 sing angol posztó, 1 pár nyest süvegére, 10 frt köntös-csináltatásra, 25 k. buza, 4 juh, 8 itcze méz, 5 kősó és „becsületes asztala,”

Talán nem lesz érdektelen ez alkalommal a fejedlem udvaránál alkalmazott főbb személyeket névleg elősorolni. Főkapitány volt. Radics András, urad. tisztfőnök (prefectus) Kapi Gábor és Saárosi Sebestyén. főélelmi biztos Dolinai Gábor. Udvari nemes apródok, kamarások (aule familiares praecipui): Csáky István, Pethő László, Nyári Ferencz, Pongrácz Gáspár, Melith Gábor, Révai Ádám, Andrásy István, Eödfőffi László, Péchy Gáspár; udvarmester, Hidi György, udvari alkapitány, Csató Gáspár; titkár Guth Dániel jószágfelügyelő Józsa Miklós, udvari főtiszt Marin István, Márczy János, Madocsányi Imre, Büdöskuthy Samu, Besenyei Zsigmond, Szenczy István, Saárosy István, Antalí Tamás, Dobai Mátyás, Egri László, Zmeskál Gáspár, Záborszki János, Andrási Ferencz, Sigmond György, Bodinyi János, Okolicsányi András, Tury Ádám, Bosásányi István. Nemes ifjak: Pongrácz Ferencz, főbejárók és pohárnokok: Skrobák István, Boday Gábor, Csató Sándor, Csató Gábor, Baranovszky András, Csernelly György, Miller György, Vetési László, Lázár György, Orosz Ádám, Bay László, Bicskey István, Malatinszky Gábor. Vér Gábor, Kovács Péter, Majos János, Róth János, Klobusiczky András. Péchy Imre, Nagy Zsigmond, Palatics István, Benyiczky Gábor, Gillányi Ferencz, Bogády Ádám, Sulyovszky István, Görgei Jób, Kellemesy János, Halász Márton, Sárosy Márton és Kozák László. Étek-fogók: Keczer Gábor, Dobay Mátyás, Bocsko Ágoston, Kéry István, Ubričzy Pál, Söldos Mihály, Demény János, Gombkötő Miklós. Pogány Zsigmond, Lengyel János, Vetés Zsigmond, Repcsényi

Sándor. Viczey János, Kemecsey György, Buday Zsigmond, Ujhelyi Ferencz, Pongrácz Boldizsár, Czeke Ádám, Boczko János, Görgei Vilmos, Bohus Márton, Roskoványi Zsigmond, Vitkóczy Ádám, Csemniczky Imre, Terneyi Miklós, Okolicsányi György, Jób András, Bertóty János, Porubszky György, Győry András, Sulyovszky Imre, Munkácsy István, Lehoczky Imre, Jenei Mihály, Sembery István, Szepsi István, Pestes János, Kéri Tamás, Horváth László, Mattyasovszky Ferencz, Borbély Mihály, Szokolovics Demeter, Görgey Imre, Petneházy György és János, Pápai István, Gyüri Ferencz, Gáll Márton, Vitenczei Borbély Mihály, Borbély György, Szabó Dániel, Eökrös György, Szijjártó János, Szabó András és Illés, Berzeviczy László, Fejérpataki Mihály, udvari kamarás Telenik András. Konyhamester Badányi Ádám, lovászmesterek: Rimai János, Répási András, Zászlótartó: Nagy Miklós, Gyürky Ádám, udvarmester Ubriczi Pál, török tolmácmesterek: István Deák és Bogdanovics Péter. Udvari trombitás volt 15, sipos 6, hegedűs 8, szakács 12, konyhaajtónálló 3, konyhasáfár 2, sütő 5, csatlós 8, ajtónálló 4, szekérmester 1, kántor 2, orgonista 1, szekrestyés 1, mellékpohárnok 6, peczér 8, madarász 3, kovács 6, lovasz 28, szekeres 5, kocsis 44, fellajtár (előlovagló) 9, czimeres postás 3, fegyveresek sat.

Érdekes tudni, hogy Thököly fejedelem elaggott tisztviselőinek nyugdíjat is adott. Így az 1683. évi számolásokban előfordul e tétel: „Tekintetbe vevén üdvözült (1. Rákóczy Ferencz) urhoz való jámbor szolgálatjáért nemzeti Görgey Vilhelm urnak. rendeltünk házához 8 kegyelmének esztendőnkint holtiglan való fizetést, hogy megjárjon kézmárki vagy csavnyiki tiszteinktől, mely következik az alább megírt módszerint: készpénz 60 kr. 12 köből rozs, 1 köből borsó, 2 dézsaturó, 4 köből buza, 16 köből árpa, 1 vanna vaj, 1 kősó, 1 ártány és 1 vagy 2 oldal szalonna.“ Bérk Tóbiás szintén élvezett ilyetán nyugdíjat.

A mint fennebb láttuk Thökölynek mindenre kiterjedt figyelme, nem feledkezvén meg e mellett az alább

következőkről sem. Meghagyta ugyanis a kapitányoknak: hogy csak kipróbált hűségű tiszteket és katonákat alkalmazzanak, a várban, hogy az őrség felett a fegyelem a legszigorubban gyakoroltassék, a szófogadatlanokat, gyanús és hanyagokat küldjék fogva hozzá; a várkulcsait senkire se bizzuk, s folyton maguknál tartsák, a kapuk bezárása és felnyitása mindenkor a szabályszerű óvatossággal történjék, az őrség létszámát állandóan és egyformán tartsák, nem kevesbitvén vagy szaporítván azt az időket s vész arányához képest — a mit egyedül magának tartá fel; — a küldönczökre figyelmesek legyenek különösen éjjel, nehogy a vár meglepettesék, az ágyúk, apró lö, szuró, és vágó fegyvereket valamint minden egyéb felszereléseket is tisztán rendben és folyton jókarban tartsak, úgy az eleséget mint az épületeket is: a vártisztek a munkásokat öndolgaikra ne használják fel; ostrom idején türehtlen hűséggel legyenek, se titkon se nyilván az ellenséggel, ne közlekedjenek, meglehetvén győződve: hogy a fejedelem felszabadításukra mindent elkövetend; a várba csupán a fejedelem írásbeli engedelmével fogadják be a menekülőket, a lázongókat pedig — önfelelősségük súlya alatt — jókor zabolázzák meg a kapitányok.

Ezen szigorú rendszabályok, megis termék gyümölcsöket, mert még ugyanazon — 1683-ik év december havában Bay Mihály várfelügyelő buzgósága folytán a várban egy összeesküvés fedeztetett fel, melynek czélja volt a munkácsi várat, a szatmári németek kezeire juttatni,

Ez azonban ideje korán elárultatván Thököly rendeletére, Egressy János és Bajon János által, Bige György, Kádas Mihály, Keresztury Máté szolgabírák, Kerepeczi János és Mészáros Pál munkácsi bíró s táblabírák jelenlétében december 24-én eszközöltetett a vizsgálat; melynek folyamában 108 tanu hallgattatván ki. A vallomások folytán beigazoltatott, hogy ez összeesküvésben tizenhétven részt, név szerint Csetkovics Mihály, harminczados, Kórodi Máté, Ujlaki István, Szokolovics Menyhért, Ilosvay Adám, Ignécz,

Mártón, Köbölkuti György, Görög György, Váczi János, Orgonás Ferencz, Üveges János, szentmiklósi udvarbíró, Ilosvay Márton, Gálócsy György, Mészáros István, Frigyes nevű tüzér és mások. Tervök szerint: adandó alkalommal az összeesküdtek s czinkosaik a várban lármát és lázadást okozván, a zürzavarban ők a várba felhatoltak. s ott Koháry grófot a német „rab urat“ felszabadítván, a velök egyetértő örség s felfegyverzendő foglyokkal a várkapitányokat, u. m. Radics András és Gyürky Andrást megölték, a kincset elfoglalták, felosztották s az ekkép megkerített várat Kohárynak s a németeknek átadták volna. A tanuk állíták: hogy Szokolovics leánya és Krasznai, a fejedelem-nőt is többször gyalázó szavakkal becsmérelte, hogy Orgonás akkép nyilatkozott, miszerint Thököly nem sokára a pápista hitre visszatérni lesz kénytelen, különben elvesz, hogy Üveges arra számolt, hogy a katolikus hivek itteni templomukat ismét visszaveszik, hogy Czetkovics a páternek a piacon deákul mondatta volna miszerint a vár oly rossz állapotban van, hogy nyolczad-magával könnyen megvehetné: hogy Kóródy örült a németek közeledésének, hogy Ignéczi és Váczi gyalázták a fejedelmet s a protestans hitét, hogy Görög fenyegetőzött, miszerint a magyart „üstökön fogva“ átszolgáltatja a németeknek, hogy az említett német tüzér nyilvánította volna, hogy jóllehet ő „hites“ az urfihoz és kisasszonyhoz (Rákóczy Ferencz és Juliához), mégis a római császárhoz szit és annak hive sat. Kár, hogy az esemény eredménye ismeretlen, minden esetre azonban jelétül szolgált annak, hogy a háborus idöket sokan megúnták már, és béke után sóvárgának Csetkovics harminczados helyén is nemso-kára Daróczy Andrást találjuk mivel előbbi: kétségtelenül elveszté állomását.





IV. FEJEZET.

Thököly táborba száll, hová mostoha fiát ifj. II-ik Rákóczy Ferenczet magával viszi, s a hadjáratok veszélyeinek kiteszi, mely alkalmakkal az ifju többször életveszélyben forog, de csudálatosan mindig megmenekszik, mindennek daczára a legelső alkalmat megragadva vissza tér anyjához, kivel Munkács-várában állapodik meg. II-ik Rákóczy Ferencz 8 éves korában anyja lefesteti. Thökölynek hadi szerencse csillaga hanyatlásnak indul; a kis Rákóczyt megakarják mérgezni, de hű kamarása Kőrössy szerencsésen megmenti. A gyanú Absolon Dániel cancellárt terheli. A Rákóczy birtokokat a császáriak mind jobban foglalják. Zrinyi Ilona gyermekeivel Sárospatakról Regécze készül, ez ügybeni levele férjéhez, de Thököly kedveseit Munkács várába mint legbiztosabb helyre kíséri. Thököly ügyének hanyatlása következtében Munkács-várából a váradi basához megy segítséget kérni, hová mostoha fiát is el akarja vinni, de az anyai szeretet ezt meghiúsítja; Thököly a váradi basa fogságába jut ki öt bilincsekben Nándorfehérvárra szállíttatá. Thököly hívei ezen felfingerülve a török ellen a császáriakhoz szegődtek. A regéczi és pataki-vár helyőrségének jellemző capitulatiója. Zrinyi Ilona reménye férje szabadulása tárgyában. Thököly biztató levelei, fogságaboli szabadulása és Munkács-vára felé törekvése. Thököly jellemzése ellenfelei s a törökök által Zrinyi Ilona levelei a beregmegyeikhez.

Thököly mézes hetei után a mint láttuk, táborba szállván és mint említők, rendkívüli diadallal fejezé be az 1682-ik év nyári és őszi hadjárait. Ezalatt Ilona gyermekeivel a Hegyallján, Tokajban, Patakon töltötte; a karácsonyi ünnepeket azonban már családi körben vagy itt, vagy Regecen ül meg. Az 1683-iki új év és farsang vigalmai azonhan már Felső-Magyarország fővárosában, a férjének hódoló Kassán találták a fejedelemnőt, udvarával mártius 17-én Thökölyt Lőcsén leljük

de nem tudjuk, hogy neje és mostoha-gyermekei vele voltak-e, vagy talán nagysárosi kastélyukban időztek visszaérkeztéig? hogy vele a tavasz kinyíltával a regényes Zboróra menjenek. Thököly ugyanis május 6-kán Zborón keltezi rendeleteit s Ilona is 1683 május 13-án ugyanitt resolválja hátratiilag a Birtfáról férje által kiűzött s most Sztrópkón ideiglenes menhelyet talált sz. Ferencz-rendü barátok kérvényére, hogy az elhunyt első hites társa lelki üdveért mondandó misék fejében számukra tett kegyes alapítványának kamutai továbbra is kijárjanak nekik. Május vége felé azonban ugyanő már szerencsi várában mulatoz férjével, s gyermekeivel; azután a török szultán s Kara-Mustafa nagyvezér üdvözlétére Eszékhez induló Thökölytől megválva, majd Patak, majd Regécz várait látogatta meg Zrinyi Ilona, s ez utóbbi helyről írja június 21-én egy eperjesi kerekedőnek, hogy mivel férje — a fejedelem — már visszatérő útjában van „s többire minden órán is várjuk ő Kglmét“: tehát a czimzett siettese a megrendelt tábori szerek készülését, és küldjön zászlóknak való kelméket, mert sok új zászlót kell készíttetnie mindenféle színűeket, a nyári nagy hadjáratokra.

E hadjáratok javában folytak. Pozsonyt, Lipót-várt és Trencsényt kivéve, Felső-Magyarországon minden Thökölynek hódolt már, kinek most török hadak támogatott seregei csakhamar uraivá lőnek a dunántúli országrésznek is. mivel pedig a roppant török főhadssereggel a nagyvezér Bécs ostromára indula: Thökölynek is saját hadaival sietnie kellett, hogy Pozsony táján hozzá csatlakozzék. A „kurucz királyt“ július elején, szeretett hitvese is elkísérte gyermekeivel s udvarával Regéczből, Szikszó és Rima-Szombat felé Lévaváráig. Ezen utóbbi helynél már följebb utazni Thököly nejét nem engedé, mostoha leányával; Léváról tehát Thököly neje és mostoha leányától búcsút véve, a 7—8 éves II-ik Rákóczy Ferenczet ki Thökölynek mostoha fia, II-ik Rákóczy György erdélyi fejedelem és Báthory Zsófia fejedelem asszonynak unokája, és I-ső Rákóczy Ferencz választott erdélyi fejedelemnek hős lelkű nejétől az 1671-ben mar-

tyrhalált halt horvátországi bán, gróf Zrinyi Péter leánya Ilonától 1676-ik márczius hó 27-ikén a borsii kastélyban született — már zsenge gyermek korában, kénytelen volt különféle méltatlanságokat tűnni melyeket az édes anya örökös szemei időjekorán fel nem fedezve: el sem is háríthatta, — daczára: hogy a vérhas a hadak közt járványosan pusztított. magával hurczulá mindenüvé, kiteve a tábori élet sanyarúságainak, a hadi események bizonytalanságának a dúló járvány veszélyeinek. Miért? kérdezzük méltán; azért-e, hogy a jövőendő szabadság háborúknak ezen már nevénél s születésénél fogva praetestinált vezére, még gvenge gyermekkorában megszokja a táborozás, hadviselés viszontagságait? Vagy saját tekintélyének emelése czéljából a nép előtt az által: hogy a híres Rákóczy-ház nagyreményű, egyetlen sarjadéka jelen van táborában? Avagy végre azon gonosz czélzattól: a mit Rákóczy említ „Önéletrajzában“ s az „Emlékiratait“ bevezető „Histoire des Révolutions de Hongrie“-ban s mit bizonyára a szeretett fiú mellett folyvást „Argusi-szemekkel“ örökös hű kamarás: Körösy György vélt észrevenni, és fedezett föl későbbben neki, — hogy t. i. Thököly és tanácsosai, az időjárás és táborozás veszélyeinek kitett gyermeket elveszessék és halála következtében háza dús örökének szabados birtokába jussanak?

A három föltevés közül a középső a legvalószínűbb. A fejedelem fiú személyes jelenléte ugyanis, a Rákóczy-neven kegyelettel csüngő nép és nemesség előtt tapadhatatlan varázsszal birt vula, és Thökölynek kétségkívül hizeleggetett az: hogy midőn Pozsonyig valóságos diadalmenetet képező útjában, a semptei várban s csekélszi úgy: egyéb táborai „audientias-sátoraiban“, Pozsonymegye és városa Nagy-Szombat s egyéb niunicipiumok, továbbá: a legfényesebb nevű főurak: gróf Forgách Ádám országbíró — két fiával Ádámmal és Simonnal, — ennek sógora b. Bercsényi Miklós érsekújvári tábornok, hasonló nevű fiával: gr. Illyésházy György, gr. Batthyányi Kristóf, gr. Drankovich Miklós, a gr. Nádasdyak, Széchyek, Csákyak, Czoborok, b. Révay Elek

és Imre, stb. hódolatait mint Felső-Magyarország fejedelme fogadá, mind e hódoló urak és törvényhatóságok, színről-szinre ott láthatták a „kurucz-király“ trónja mellett az erdélyi fejedelmek unokáját, mint az ő mostoha fiát.

E szinpadias hatás keresése maga eléggé megmagyarázza a gyermek táborba vitelének okát, noha, tagadhatatlanul, találkozhattak olyanok is Thököly bensőbb hivei között: kik a korai halálát, a főntebb jelzett „önző-indokból,“ tán nem bánták volna; de, hogy a czélzat egyenesen az ártatlan gyermeknek elvesztése volt: azt, legalább Thökölyről, föl nem tehetjük.

Nagy-Szombat városa július 19-kén esküdött hűséget Thökölynek, ki e hó 25-kén 30000 emberrel Cseklésznél állt táborban, és fogadá a koronázó város hódoló küldöttségét, hová másnap be is szállt. Pozsony kitárta kapuit előtte, — de a várban volt császári őrség ellentállott. Thököly ennek ostromlására készülvén, a pozsonyi szőlőhegyek környékén üté föl „derék-táborát,“ — mig előhadai, magyar és török — tatár lovaság, a Morva vizén túl Ausztriát egették, dúlták.

A kis Rákóczi sátora is a szőlőhegyek közt, honét szánakozva nézte az Ausztriából, és Morvából zsákmánnyal rakodottan visszatérő törökök és tatárok által rabszíjra fűzve hurczolt keresztény foglyok zásait — ezreit!

Mig Bécs ostroma folyt: azalatt Lothringiai Károly hg. a császári hadsereg egy osztályával a Morva vizéhez közelített, s július 27-kén egy dantárt Pozsony várába akart bejuttatni: azonban a magyar hajduk s török gyalogság ezekből háromszázat levágtak, a többit pedig megszállaszták. Erre július 29-én maga Károly kelt át a „derék-sereggel“ a Morván, s Thököly hadait véres harcz után — Harsányi György híres vitéz kuruczkapitány néhány század magával elesett, — kiszorítja a szőlőhegyekből, Pozsony városát megadásra birta. Thököly Semptéhez hátrált, de Károly visszafordultával megint előnyomul, augusztus 7-én Nagy-Szombatban, majd ismét Pozsony alatt Cseklésznél ütött tábor, és

könnyű lovasságát újra Ausztriába s Morvába üldözték.

Igy folytak a dolgok egész szeptember 12-éig, mikor a lengyelek hős királya Sobiesky János Bécsset fölszabadította, s a roppant török hadsereget tönkre tette. A szétvert csapatok töredékei „páni-félelem“ közt futottak a Duna balpartján is alá, már senkitől sem üldöztetve.

Thökölynek cseklészi táborában szeptember 12-én esetve Kara-Musztafa vereségéről még mit sem tudtak. Nyugodtan fekvének le katonák és udvarnokok; nyugodtan hajtá le fejét a közel veszélyről mit sem sejtő fejedelemfi és sátorában, -- álmai felett hű kamarása Körösy örködött. Egyszer — éjszaka — hirtelenül nagy robaj-zsivaj veszett lármá, lödöbögés, zúdulás támadt: a Bécs alól vad futásban menekülő török-tatár lovas hordák rohantak, és a sötétben utat veszelve, nekihajtottak a kuruczok sátorainak, — fölgázolták a tábor. Irtóztató zürzavar keletkezék most; a vak sötétségben és általános bódultságban egy ily rohanó horda éppen Rákóczy sátorába ütközött, — úgy: hogy Körösynek alig maradt ideje fölugorni és a recsegő-ropogó nagy sátorban az alvó gyermek fekhelyéhez rohanni. A hív ember, saját életével mitse törődve, felragadta a kis Rákóczyt, és karjaiban vitte ki az összeomló sátorból, melynek lehulló sulyos fái, vagy az átrobogó lovasság patkói alatt, bizonyára odaveszett volna, mint a hogy Thököly szolgálattevő udvarnokát agyonütötte egy lezuhanó sátorfa.

E fenyegető életveszedelemből tehát: a szegény gyermek csakugyan egyedül az isteni gondviselés ótalma és derék komornyikjának hűsége által menekült meg. Hogyan adott volna számot életéről az öt táborába hurczolt mostoha-apa, édes anyja előtt?

A futást most az egész tábor a Vág hidját védő Sempte váráig folytatá; honnét a kis Rákóczyt Körösy Lévára fejedelemasszonyához vivé, a ki aztán gyermekeivel hazatért Munkács-varába.

Fivérét gr. Zrinyi Jánost azonban Leopold császár gyanúból mintha sógorával tartana, Bécs ostroma alatt,

Ilonának nagy lelki bánatára elfogatta, s Tyrolnak Rottenburg-varába küldé; hol a szánalomra méltó férfiú húsz évig raboskodván, iszonyú tömlöczében megtebo-lyodott s 1703-ban sirba vitte magával a Zrinyi nevet.

Igy végződék reájok nézve az 1683-iki táborozás, melynek bécsi döntő próbája s az azt követett súlyos vereségek sorsa, tudvalevőleg a török hatalom bukását s az ezzel szövetkezett Thököly ügyének fokozatos hanyatlását szülte. Zrinyi Ilona, gyermekeivel azonban nem sokat pihenhetett Munkács-varában; mert Thökölyt politikai és hadjárat- teendői hol ide, hol amoda szólítá Felső-Magyarországon: Zrinyi Ilona, mint feláldozó nő, nem szívesen maradt el a hőn szeretett férjtől, kit tehát utaira többnyire elkísért; az 1683—84-iki télen is gyermekeivel, — vagy legalább fiát küldé el Thökölyvel, föltétlen bizalma és szerelmének zálogául. És e téli utazásokban a kis Rákóczy — mint írja — elég nyomorúságot szenvedett vigyázatlanul, vagy tán (mint ő hívé), szándékosan is kitétetvén gonosz akarói által a kemény hidegnek s az időjárás sanyarú változásainak. Ha a mult évi táborba hurczoltatás és most ezen téli utaztatások csakugyan a gyermek elbetegítése céljából történtek vala mostoha apja vagy tanácsosai részéről: úgy e számításban csalódtak; mert: az alig 7—8 éves fiucskának szívós természete mind e fáradalmak, sanyarúságok és időviszontagságokat nem csak hogy szerencsésen kibirta: sőt meg is szokta, s még tetemesen megedződött, megerősödött ezeknek hatásai alatt. Így a vesztére szót ármányt a gondviselés; javára, gyarapodására fordítá az ártatlan gyermeknek.

Az 1684-ik évi január hó 27-én felhívást bocsátott ki Szatmárról báró Saponára Fülöp császári meghatalmazott, melyben igen szép iránylyal szerkesztett intésekkel figyelmezteti a magyarokat: hogy „ne hallgassanak azokra, kik tüzet gyujtván, a lángok oltására vizért kiáltanak, ne gyujtsák kezeiket azoknak: kik a törökkel szövetkezve dúlnak „ez árva megnyomorított hazában“! stb.

Ennek ellenében Thököly Kassáról április 23-áról

szintén kibocsátott egy lelkesítő kiáltványt, melyben elősorolja: az alkotmány és szabadság eltiprására irányzott ármányos törekvéseket, minek folytán „fegyverre szólít minden igaz hazafit, nehogy a vér mely a szent ügyért addig omlott, eredmény nélkül párologjon el.”

Szokásban lévén táborozás idején, a csapatokat „kényszer útján” vagyis: harácsolt czikkekkal élelmezni; ennek meggátlására május 24-én Miskolczon kelt rendeletében Thököly kijelenté: hogy „a szegénységtől a marhákat elhajtani, s azokat eladni vagy felhasználni, s így a lakosságot szándékosan károsítva zaklatni „fejvesztés” büntetés terhe alatt senki ne merészelje”!

Az 1634-ik évről ezenkívül aránylag igen kevés adat maradt fenn Zrinyi Ilonáról és gyermekeiről. Mártius 6-án Eperjes városában találjuk őt, holott is kevéssel azelőtt egy aranyozott ezüst szerekkel ékitett s bársonnyal bélelt diszhintót rendelt meg Regéczből.

Sárosy Sebestyén munkácsi praefectus tudósítja Ilonát 1684. február 24-ikéről Eperjesről Regéczbe: hogy a diszhintó készül. A Patakról hozott ezüst a nyergekre és szerszámzat diszítésére megy föl; kell még vagy 10—12 gira ezüst, mint az ötvösök mondják, a hintóhoz kívántató másfél ezer aranyozott ezüstfejú szegre. A hintó bőre bagariából lesz, — mert az becsebb s jobb a másféle bőrnél, — a felhajtóbőre angliai posztóval bélelve. Kell 50 singnél több bőr. A rojtok stb. selyemből lesznek, a belső borítás és vánkók bársonyból, „csak azt írja meg Ngtok mellyik színt szeret inkább, vereset vagy zöldet?” hogy olyanból készíttethessem. „Az bakjain való vas és másutt is az hol kívántatik, meg lesz ónozva szépen: mert az hintó csináló mind szebbnek s mind tartósbnak tartja az ónos munkát az zománczosnál. Husvét előtt nem fog elkészülhetni” stb.

És most, tán férjét követve, idejött gyermekeivel, a valóban fejedelmi pompával készülő járművet megtekinteni. Májusban pedig sárospataki várukban időztek a Rákóczy-árvák anyjukkal. Julius folytán azonban a várak szemléjére: Szádvárra, Krasznahorkára, Tornára,

s úgy augusztus elején Kassára utazott mostoha atyjukat kísérték el édes anyjokkal. De már augusztus közepén — midőn Thököly táboraiba ment — ismét Munkács-várában leljük őket, legalább Juliánkát; mert adatunk csupán ő róla szól. Nem épen lehetetlen ugyan: hogy Ferkót Thököly ezúttal is magával vitte, ám-bár valószínűtlen: mivel különben az „Önéletrajz“ megemlékeznék róla. Annyi bizonyos: hogy a szeptember 17-én Thököly Eperjes alatt ért meglepetés és vereség alkalmával a mostohafiú — szerencsére nem volt jelen. Sokkal valóbbszinű fehéat, hogy ő is, együtt nénjével, Munkácson maradt, anyjok szárnyai alatt, s tanulmányait zavartalanul folytathatta, és csak a tokaji szüretnek táján rándultak ki ismét hegyaljai uradalmaikba. A kis Rákóczy Ferenczet édes anyja ez évben u. m. „8-ik születésnapján“ 1684. mártius 27-én lefestette olajba, talán Kassán, avagy Regéczen, saját udvari festőjük által, — mindenestre elsőrendű képiróval, mert a mű gyakorlott kézre vall. A festmény, mely a gyermeket életnagyságú mellképben ábrázolja, a Rákócziak valamelyik várában fennmaradván, hagyományozás után jelenleg a m. tud. akadémia tulajdonát képezi; még jeljesen ép s élénk színhatású. Elragadóan szép finánczot látunk itt magunk előtt, mandola-alakú nagy sötét szemekkel, melyekben szelid tűz ragyog; ezek, s a nemes ivezetű szemöldök, a magas homlok rendkívül finom metszetű gyönyörű eperpiros ajkak, s a telt, üde élénk orcák mód nélkül vonzó tekintetet kölcsönöznek a bájos gyermeknek, kinek ritka szépségét még atyja s anyjáéra egyaránt emlékeztető dús gazdag hajzat emeli. E hajzat gesztenye-barna, ragyogó: a lány fürtök gyönyörű hullámokban omolnak alá vállaira, a fő jobboldalán pedig magyar módra csinos üstök csüng, melyet a szerető édes anya kezei piros selyem szallagocskával fontak be finomul, A koránál két-három évvel idősbet mutató erőteljes fiú mellét aranysegélyű piros dolmány fedi, drága gyöngyből készült zsinorszerű kapcsokkal, s e fölött vállain hasonló színű mente, panyókásan. A mente nyakánál czafrangos aranyzsinorral



Rákóczy Ferencz gyermekkori képe.

festői csokorra van összekötve; nyusztprémes szegélyű s gyöngyökkel és arannyal, magyaros ízlésben, remekül himzett.

Végre a fő felett a kép balsarkán a Rákóczyház díszesen festett czimere, a vászon hátsó felén pedig ezen egykoru felirat látható: „Celsissimi Francisci Rákóczy E. P. T. P. R. H. D. et. Sic. l. (Electi Principis Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Domini et Siculorum Iomitis) Filius Franciscus Aetatis suae Anno 8 die 27. Marty 1684.“ Vagyis a festmény a fiu születés napján készült.

A mi az 1684-iki hadjáratot illeti, Eperjest ugyan Thököly Schultz tbk. vivó hadaitól ezuttal megmen-tette, de Bártfa és utána a Rákóczy-árvák roppant terjedelmű zborói uradalmának főhelye, a makoviczai-vár (okt. 13-án) a császáriak hatalmába került. A jószágot a királyi fiscus vevé épen nem atyáskodó kezelése alá, úgy, mint már előbb t. i. Ilonának Thökölyhez való férjhezmenetele s a háboru megújulása (1682. közepe) óta két másik derék uradalmukat, Ledniczét (Trencsénym.) és Ecsedet (Szatmárm.) mint a melyeknek váraiban cs. helyőrségek feküdtek. Ekként már három nagy uradalom jövedelmeit valának kénytelenek nélkülözni, mostohájukért.

A következő 1685-ik év — Thököly hatalma bukásának éve — azonban még ezeket messze fölülmuló, kiszámíthatatlan anyagi veszteségekkel sújtá őket különösen Ferenczet, kit mint főörököst az összes Rákóczi-birtokoknak háromnegyedrésze illet vala.

Csotó András udvarnok, Regécz várában 1685-ik május 12-én kelt levelében így értesíti a fejedelemnőt Tokajba fiának állapota s regécz-vári időzése felől.

„Károlyi György tokaj porkoláb uram írja, hogy Isten ngodat Tokaj várába hozta tegnap hat órakor nagy jó egészségben, — kinek kis Urunk önga és igen szívesen örül Irhatom ngodnak, kegyelmes asszonyom, hogy kis Urunk önga igen nagy s friss jó egészségben vagyon és jól is tanul“.

Ime, ezen tudósítás is bizonyítja, hogy Rákóczi testileg is igen korán kifejlett, nagy, szép, erős, egész-

séges gyermek volt. Ezzel egyezőleg szól a 3 évvel későbbi, neuhausi jezsuita följegyzés, — csakhogy az már egyúttal a gyermeknek szintoly meglepő szellemi fejlettségét is magasztalja, és őt mind testileg, mind szellemileg a 3–4 évvel idősebb kartársakkal helyezi egy vonalba, — mint majd látni fogjuk.

Thökölynek Patakra érkezésével azért volt oly ünneplő kedve: mert a Deregyei Galambos Ferencz kapitánya által Schultzs cs. tbk. ostromló seregei ellen védett Ungvár várát, Kis-Várdától odaküldött dandárai szerencsésen felszabadították és Schultzt tetemes veszteséggel elverték alóla, vissza Bártfához. Azonban a „kurucz király“-nak ez vala utolsó hadi szerencséje Felső-Magyarországon, a nyár folytán ügyei mind rosszabbra fordultak, és ősszel rohamosan hanyatlának alá.

Ezen hanyatlás kezdetének idejére, tehát a végső erőfeszítést képezett nyári táborozás korára véljük legtöbb valószínűséggel tehetni ama gyalázatos mérgezési kísérletet, melyet Rákóczi két művében is egyezőleg, de az időpont megjelölése nélkül említ. Ugyanis sem az 1683-iki, sem az 1684-iki hadjáratok folyamában nem hanyatlott még Thököly ügye annyira: hogy annak a Rákóczi-ház elrablandó kincseivel való újra fölemelése céljából, egy ártatlan gyermek, egy mindég hazafias fejedelmi ház végsarjadéka méreggel kiirtásának bűvös gondolatára a legalávalóbb lélek is reávetemedhessék.

Ily pokoli tervet csakis reménytelen állapotok, utolsó kétségbeesett erőfeszítések szülhetnek; s azért helyezzük mi a mondott gyilkosság szándéklat idejét 1685-ik nyarára, vagy az ősz elejére.

A dolog, — mint a fejedelem „Önéletrajzában“ és a „Hist. Revolutions de Hungrie“-ban elbeszéli, — így történt:

Láttuk, hogy a gyermek a tábori élet és téli utazások, lovaglás, sátorozás, meleget-hideget, szelet-vihart tűzér sányaruságai alatt nem hogy elpusztult volna, — sőt inkább megedződött, kitartóvá, erőssé, szívós egészséguvé lőn, megnőtt, gyarapodott,

Igy tehát őt el nem veszthetvén Thökölynek gonosz lelkü tanácsosai: arra a bűnös gondolatra jövének: hogy méreggel fogják a dúsgazdag örököszt — azok szerencsésjének akadályát — láb-alól eltenni. Mint-hogy pedig folyvást komornyikja Kőrös György vala mellette: ezt akarták megvesztegetni, s titokban azon csábító ajánlattal kínálták őt meg; hogy egy kastélyt és hozzá terjedelmes jószágokat fog kapni jutalmul, ha a fejedelemfiúnak beadja a mérget. Azonban az angyal-jóságú és kedvességű gyermekén mély szeretettel csüg-gő hív kamarás elszörnyűködve utasítá vissza az undok ajánlatot; s ettől fogva senkiben sem bizván: önmaga lett növendékének szakácsává, belső-inasává, egy szó-val mindenésévé; éber feltékenységében soha, egy tapodtat seín távozték el mellőle. Így menté meg Rákóczy életét Kőrös immár másodszor.

Vizsgáljuk kissé ezt az esetet. Rákóczy az alávaló kísérletről és kísértésről, természetesen csakis Kőrösytől értesülhetett, -- s épen azért lehetetlen kételkednünk annak valóságában. Mert Kőrös maga volt a megtestesült hiveség s becsületesség, Rákóczyt az imádásig szerette, a fejedelmi növendék vala az ő büszkesége öröme, mindene.

Rákóczy gyengéd halával viseltetett a példás hiveségű ember iránt, egész haláláig. Háborújai alatt fejedelemsége idejében családi kincstárát, mindenét gondjai alá bizta, főkamarszává és kincstartójává nevezvén ki őt. És az öreg Kőrös, mint egy vén „morgó-medve“, úgy ült Munkácson, őrizve e fejedelmi kincstárt, Rákóczynak drága öltözeteit, ékszereit, fegyvereit, s kimondhatatlan pontossággal vezetve az udvari számadásokat. Fősvény volt, ura számára és fősvénysége annyira mene, hogy pl. olykor nem a fejedelem által kívánt díszruhákat küldötte el a táborokba, hanem alábbvalóbbakat. Egyszer, — 1708. őszén, — Rákóczy valami ilyesért neheztelve talált irni neki; mit az öreg úgy a szívére vőn, hogy elkeseredett válaszában „unott vén szolga“ voltá emlegette. Erre aztán Rákóczy szíve is megindult; tollat ragadt, és sajátkezüleg ezt írta (S.-Patak-

ról 1708. nov. 29.) főkomornyikjának „Leginkább csudálom, hogy gyermekségemtől fogva ismervén Kglmed, oly vélekedésben vagyok, hogy az Isten büntetését is megérdemleném! Kihez képest, ha nehezebben irtam is: az információnak tulajdonítsa Kglmed, nem az én tartós haragomnak.“

Jellenzők erre nézve a vén Körösynek 1709. október 24-én Munkács-várából, a fejedelem oldalánál időző Beniczky Gáspár udv. belső titkárhoz intézett eme szép sorai: Az Kglmed die 20 irott levelét vettem nagy kedvesen; igen nagyra is böcsülöm, hogy Kgl'd. azhirekről tudósít, kinél is jobb hirt Kglmed nekem nem irhatna mint az a kit, hogy az kit én felneveltem, él, annak semmi baja nincs; kiért én imádkozom mindennap: tovább is Isten tartsa, csak úgy, az mint én kívánom, az melly rosszat pedig neki kívánok, Isten nekem adja azt!“ Nem volt rajta kívül senkije a világon! nőtlenül élt, és midőn a Rákóczy-házat ötven évnél tovább szolgálván, 1732. táján Sárospatakon meghalt: minthogy a mit e ház szolgálatában becsülettel szerzett, számüzött urának — ki maga küldötte volt őt az emigratióból haza jószágai gondviselésére, — vissza nem adhatta: kolostort alapított rajta, (a trinitáriusokét, ugyanott) Patakon.

Ilyen ember volt Körösy György; valóban jól kiválasztotta őt Zrinyi Ilona 1681-ben, midőn egyetlen fiát hűségére bizta. Ily férfiú szavában hinnünk kell, ahhoz a kétségnek árnyéka nem férhet. A mérgezési kísérlet tehát való. Azonban bünszerűl Rákóczy sem nevez meg név szerint senkit: csak általában Thököly tanácsosait -- főként a lutheránusokat — gyanúsítja, hogy az ajánlat őtőlük jött. Hihetően Körösy sem tudott nevet mondani: minthogy a bűnös ajánlat a dolog természete szerint nagy óvatossággal, s nem maguk a bünszerzők, hanem valami alárendelt egyén követítésével tétetett neki. Csupán ezen egyén összekötéseiből sejthetett tehát valamit.

Ha most már a Thökölyt környezett tanácsosok során végig tekintünk, kit, vagy kiket érhet a gyanú?

Magáról Thökölyről ily szörnyű gonosztságot — mint már az 1683-iki táborozás alkalmából is megjegyeztük, föl nem tehetünk, már csak Zrinyi Ilona iránt táplált mély és őszinte szerelemnél fogva sem. Hogyha a régi bujdosó vezéreket: Szepessy Pált, Kende Gábort, Keczer Menyhértet, Fáy Lászlót, id. Szalay Pált stb. tekintjük, — ezeknek becsületben megöszült, tisztos alakjai előtt minden gyanúság elhalványul.

A vitézi rendet véve, Thököly legmeghittebb fővezérei és ezeres kapitányai: b. Petróczy István, Petneházy Dávid, Radics András, Sándor Gáspár, Madács Péter, Deák Ferencz, Szócs János, Garamszegi Géczy Zsigmond, Bethlenfalvi Faygel Péter. Palastffy Gábor, Ibrányi László, Jánoky Farkas, Bessenyei Zsigmond, Daróczy András, Horváth Ferencz, stb. egytől-egyig egyenes lelkű katonák valának, a kik az ellenségnek nyílt homlokkal szoktak szembenállani és karddal ártani, — nem pedig egy ártatlan gyermeknek méreggel. Egyébiránt: kik közülök az 1703-ik évet megérték: mindnyájan buzgalommal szolgálták Rákóczyt.

De hisz nem is a merevszerűen egyenes jellemű katona-rend: inkább a tekervényes utakon járó „diplomaták“, a ravasz jogvédők, és „jogfacsarók“, szóval: a toll emberei között kell a bűnös célzat eredetét keresnünk.

Thökölynek e fajtához tartozó bizalmas tanácsosai a lutheránusok közül, (mint a kiket legközelebb ér Rákóczy gyanuja), a három Szirmai István, András és Miklós; a két utóbbi egyszersmint katonai hivatalnok (mind három bizalmas emberei voltak később Rákóczinak is;) Absolon Dániel cancellár; Géczy István udvari kapitány, Keczer András és Gábor, (eperjesi vértanúk.) Ottlyk György, egyszersmint ezredes, (utóbb Rákóczinak is ezredese, majd udvarmestere,) Jánoky Zsigmond alcancellár, utóbb Rákóczinak udv. cancelláriai igazgatója és senátora;) Szdenczy Márton, egyszersmint tokaji kapitány, (utóbb Rákóczinak szintén tokaji kapitánya, majd consiliáriusa,) Nemessányi Bálint, Petenáda György, (később Rákóczy is használta diplomatiái

megbízásokra;) Leszenyei Nagy Mihály, Kellemessy János, egyszersmint pataki kapitány, (utóbb, Rákóczy idejében ennek hive s Thököly jószágainak igazgatója,) Sárossy Sebestyén, Ugróczy László, Szenczy György, Ubričy Pál.

E férfiaknak életét, jellemét vizsgálva: közülök a legnagyobb rész önzéstelen, tisztalelkű hazafinak s feddhetlen becsületsségű embernek bizonyította be magát tetteivel, mind a siriglan. Ezekről tehát, — név szerint mindazokról a kiket Rákóczi később, mint meghittjeit alkalmazott közülök, az alattomos gyilkossági kísérlet eszméje és szándéka föl nem tehető. Hát az eperjesi vértanúk s a bujdosásban elhunyt, sokat szenvedett hű Nemessányi, Lessenyei, Nagy, Ubričy, Ugróczy, stb. emlékeit szabad-e gyanusitanunk? És így lassanként leolvad a sorozat. Csak egyetlen sötét alaknál állunk meg önkéntelenül, megdöbbenve; s ha kérdenék: nem ő-e a bűn szerző? aligha mernénk „nem“-et mondani! És ez: az igen tehetséges, de phanatikus lutheránusságának minden egyebe talárendelő, alattomos jellemű, fondorkodó természetű cancellár Absolon Dániel! Ha volt Thököly meghitt tanácsosai között, a ki az árva fejedelem fiu ártatlan élete kioltására mérget kevert, s a hív Körösy megvesztegedni törekedők, — az csak a hirhedett Absolon lehetett! Erről az egy emberről nem tudjuk csak lerázni a gyanút mit munkácsi viselete is megerősít. Mindazonáltal ez is csak lélektani következtetés, positiv adatunk a mérgezési kísérletről egyéb nem lévén, mint a mi Rákóczy két rendbeli művében olvasható.

Elég az hozzá-e gonoszul tervezett gyalázatos gyilkossági kísérlettől is megmenté II-ik Rákóczy Ferencz életét az isteni gondviselésnek Körösy rendíthetlen hűségében nyilatkozó védelme.

Egyébiránt az 1685-iki nyarat úgy mint junius, julius és augusztus hónapokat, a fejedelemfi nővérével s anyjokkal — egyes kirándulásoktól eltekintve — Sárospatakon tölté, hová Thököly is el-ellátogatott hozzájuk, mikor hadi intézkedései, táborozásai közepette te-

heti vala. A hadszíntér június óta határozottan kedvezőtlen eseményeket termett számára. Az Unghvár alól május hóban szerencsésen elvert Schultz tbk. júniusban Krasznahorkát, majd Szádvárt; s az 1683-ban kúruczokodott de csak hamar megint labanczczá lett gr. Barkóczy Ferencz Ónod-várát (Rákóczy birtok) vette be. Julius 18-án pedig Eperjest szállották meg 10,000 emberrel; melyet bár a benne lévő, 1000 kuruczczal Feldmayer Simon két álló hétig nagy vitézséggel oltalmazott: mégis végre szeptember 11-ikén, midőn Schultz ereje szaporítására Lotharingi Károlytól új sereggel felküldött gr. Caprara Aeneás tbk. is közelgett, — „tiszteletes capituláció“ mellett kénytelen volt hódolni.

Zrinyi Ilona-e lesújtó hirt sőt a két császári tábor egyesülésének hírének is, Kassáról még mindig Sárospatakon vette, — de már úgy volt férje távollétében két árvájával mint az ágon ülő madár: minden perczen útra kézen. Tokajban rekedt kincses ládait a regéczi tárházba küldé, és maga is gyermekeivel férje parancsára mint biztosabb helyre Regécz várába vala indítandó, — de félvén, hogy imádott hitves társától elszorittatik: előbb mégis a női hűség megható ragaszkodással, s elszánt lélekkel kérte őt: hadd mehessen inkább vele a táborba, mintsem valami várba szoruljon. „Az én Istenem ne adja azt érnem, hogy én, az én édes uram nélkül akár minő bátorságos várban vagy helyben megmaradásomat lelhetném! És azt nem kívánom, hanem: vagy élet, vagy halál! semminemű félelem, sem nyomorúság engemet Kglmedtől elnem rekeszt. Csak épen Kglmed, — én, ha gyalog is kész vagyok elmenni, valahon hallok Kglmedet lenni. Vajmi nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet! . . .

E valódi Zrinyi — lélekkel irt levél Thökölyt meghathatta ugyan, — de arról is még inkább meggyőzé: minő kincset bír-e rendkívüli asszonyban, kinek becses személyét a balra fordult hadi szerencse viszontagságainak kitenni nem szabad! Azért, miután Regécz, Patak, Tokaj, Szerencsvárait hirtelenében hadi néppel s élelemmel megrakta: nejét, gyermekeivel, udva-

rával társzekeréin lévő legfelsőbb holmiaival, a közelgő egyesült császári haderő előtt a Rákóczy-ház, sőt Felső-Magyarország legerősebb várába Munkácsra kíséré. Ezenközben a császáriak rohamosan haladtak: Kállót, Tokajt, Szerencset (ez a kettő ismét Rákóczy-vár) bevetették, miáltal Thököly hatalma mind szűkebb térre szorult, s már Kassa is fenyegetve volt.

E rossz hírek hatását még növelte az: hogy Thökölynek Ibráhim szertárhoz segélyért küldött követé — Géczy István — üres kézzel tért vissza; még csak nem is biztatták a törökök kik maguk is óriási vereségeket szenvedtek, s Esztergom, Érsek-Ujvár stb. elveszte miatt nagyon levoltam sujtva. E fölött azt is észre. vévé a követ, hogy a szerdár és vezér basák Thököly ellen rendkívül ingerültek, (ezt titkon a német tábornokok, névszerint Lotharingi Károly hg. és Karafa gr. szitották,) mert őt okolják, mint a háború indítóját, az Ottoman fegyvereket 1683. óta ért rettentő csorbákért. Sőt, — de ezt akkor még Thököly nem tudá, — a nevében Szirmay István által a bécsi udvarnak nagy titokban tétetett béke ajánlatokat is elárulá Karafa a szerdárnak, hogy a „Kurucz király“ hírét a töröknél teljesen aláássa.

Thököly, ügyeinek edesperált állásában döntő lépések tételére határozá el magát. Fölkészült hogy személyesen megy a legközelebb székelő basához, a Váradhoz, őt segély hadak azonnali adására birni, — különben Kassát és ostromlott várait meg nem védheti, s minden oda vész. Továbbá: a portánál megingatott hitelét és a hűségében való bizalmat erősbitendő, elhatározá, hogy Váradra magával fogja vinni és Konstantinápolyban kezes gyanánt küldeni mostoha-fiát: a 9—10 éves Rákóczy Ferenczet. Esdve kérte nejét a beleegyezésre.

Jól írta Horváth Mihály: „Zrinyi Ilonának ez volt legsúlyosabb megpróbáltatása egész életében.“ A férje iránt táplált odaadó szerelem s az annak akaratával szemben megszokott hitves társi engedelmesség küzdött lelkében, a véghetetlen anyai szeretettel. A nagy

nevű Rákóczy-ház utolsó csemetéje egyedül ő reá, az ő anyai gondjaira maradt, — és ő most elbocsássa magától a szeretett gyermeket idegen országba, idegen vallású, félvad nép közé zálogul Thökölyért, hogyha ezt valami szerencsétlenség vagy sors váltás érné: esetleg még zsenge életét is elvehessék? Ilona csak keserves zokogással tudott felelni férje kívánságára. Ez azonban mindenkép igyekezett nejét meggyőzni, hogy fia életét a töröknél nem fenyegeti semmi veszély: hogy az rangjához illő eltartásban részesülend a Sultán udvarában, és tán már a jövő tavasszal vissza fog térhetni, stb. S ilyenén biztatások közt addig ismételte kéréseit, — míg Ilona egy gyöngye pillanatában bele nyugodott. Erre a fiu nevelőjének, kamarása s inasának kiadatott a rendelet készülésre, a másnap megkezdendő utra, de csak könnyű szerrel, mert táboriasan lóháton fognak menni. A kis Rákóczy, hogy hová viszik? nem tudta: ő csak annak örült: hogy sokat lovagolhat, — mert épen azelőtt néhány hónappal fogták volt a rendszeres lovaglásra, melyet egész gyermeki szenvedélylyel üzött. Mig az áldozatul oda vetendő fiu, nem fogva tel s nem sejtve utazása jelentőségét, gyermeki ártatlanságában ekként örvendezék, — aggódó édes anyja sohasem tudott megnyugodni. Éjszaka nem jött szemére álom; anyai lelkiismerete háborgatta őt: miért engedett hitves társa kéréseinek? miért szereti jobban férjét, mint gyermekét? És a máskor oly erős lelkű nő — sirt, buzgón fohászkodott, töprengett. A régi Rákóczy fejedelmek árnyai az éjhomályban megjelentek előtte, s nem hagyták pihenni; az az öreg György hosszú szakálával, hideg, szűrő tekintetével; az az angyali kegyességű, tiszteletreméltó családanya Lorántffy Zsuzsánna, az az elesett hős, II. György mint nagyapa, vérző halálos sebekkel fején, azt mondva. Nézd, ezeket én török kardoktól kaptam, és te a szultán advarába küldöd ártatlan unokámat! Aztán jött elhunyt férje: Eugem trónomtól a török fosztott meg! . . Jött a „nagy-asszony,” szigorú, fehér arczával, intőleg feddőleg, parancsolólag szegezve Ilonára éles szemeit: Számon ké-

rem tőled a gyermeket ! Igen, ezen halotti árnyak mind számon kérték a Rákóczy-fiut a Zrinyiek lányától ! . .

És a Zrinyiek lánya nem tagadhatá meg fáját, vérét nagy lelkét. Eltökéli, hogy ellenszegül férje akaratának ; s reggel elszántan kijelenté Thököly Imre előtt. Történjék bármi, — de ő a gyermekét nem adja, nem bocsátja ősei várából ! . . .

Ekkor már a paripák nyergelve voltak, a katonai kíséret a vár udvarán állott ; minden készen az utra. Rákóczy derék nevelője Badinyi és hü kamarása Kőrösy, a vártemplomban buzgón imádkoztak „kis urok“-ért, hogy ótalmazza meg őt utaiban az árvák Istene ! Ez alatt a „kurucz király szomoruan elbucsuzék zokogó nejétől, s midőn a vár udvaron lóra pattant, megparancsolá a szolgáltnak : „Az úrfi paripáját le kell nyergelni, mert ő itthon marad Munkács várában „Ez napon, — 1685 szeptember végén lehetett, — látta II. Rákóczy Ferencz mostohaapját Thököly Imre fejedelmet utoljára ebben az életben. Levelezni ugyan még húsz év múlva, 1705-ben is leveleztek egymással, Ázsiából Magyarországra, — de sorsuk változásai ugy akartak, hogy soha többé ne lássák színről-szinre egymást ; — és Thököly Nicomediából irt szeretetteljes, sovárgó, bús hangulatú leveleiben s Rákóczy és fiai iránt valódi atyai érzelmekről tanúskodó végrendeletében igyekezék jóvá tenni azt : a mit valaha a gyermek ellen vétett.

Thökölynek váradi útja volt fátuma. Említettük, hogy a ravasz olasz gr. Carafa Ibrahim-Szejtán nándor-fehérvári szerdárnak a Szirmay által Béccsel folytatott alkudozásokat elárulá. Sőt még tovább ment : tudatta a vezérbasával, hogy a bécsi udvar csak a lázadó Thököly fejének beküldése árán hajlandó békülni a törökkel ; s hogyha a szerdár Thökölyt kézhez szolgáltatja, még nagy pénzbeli jutalommal is csábítá őt. Ibrahim átgondolta, hogy a nagy csatavesztésekért, s különösen Esztergom és Ersek-Ujvár bukásáért fölöttébb ingerült szultán haragjának áldozat kell, s miért ne legyen ez inkább Thököly, mint talán ő, ? a szerencsétlen hadvezér ? Hitt tehát Carafa szavainak, és a Thökölynek

adandó segély ügyében utasítást kérő váradi basának azt felelte: fogassa el a „kurucz királyt,“ s küldje vason Belgrádba!

A basa így tön; az október elején Váradra érkezett Thökölyt vendégségre magához híván, az erősség kapuit bezáratta, — s vendégét a vendég jog és császári athnámé gyalázatos megszegésével elfogatta, vasra verette, s Nándorfehérvárra küldé.

Carafa, cselének sikerén markába nevetett; Thökölyi udvarnépe és seregei pedig a török hitszegésén megütközve, felbőszülve: urok ily undok törbe ejtéseért boszut lihegének. A leghiresebb kapitányok, u. m. b. Tetrőczy István. Petneházi Dávid, Deák Ferencz, Szőcs János, stb. 8000 főnyi hadaikkal együtt királyi szolgálatba állanak; s míg az udvarnép széjjel oszlott: addig ezen volt kurucz katonák a hitszegő török ellen fordulva, s Carafának, Mercynek segédkezve, Szolnokot, Szarvast, Aradot megvitták s a töröktől elvették.

Sőt az ostromló gr. Caprara erőlködései ellen Faygel Péter kapitánysága alatt vitézül ellentálló kassai helyőrséget is, az odaérkezett Petrőczy és Petneházy (oct. 25-én) capitulatióra birták.

Kassa bukását néhány nap múlva a szintén ostromlott Regécznek és Pataknak — e két szép Rákóczyvárnak — feladása követte, s végre november 6-án Unghváré.

Jellemző a regéczi és pataki helyőrségek hű ragaszkodása a Rákóczy-árvákhoz. Thököly ügyét immár — elfogatásával s a török rút hitszegésével — veszve hitték, s azért az erősségeket feladták; de a Rákóczy-árváknak — kikhez szintén hittel valának kötelezve — érdekeiről megemlékezének. Például: a Szirmai Miklós kapitánysága alatt álló Regécz tisztei által Caprarához kiküldött capitulatio pontjai így szólnak:

„1. Kegyelmes Asszonyunk Méltóságos Zrinyi Ilo-na ő Nga, Kegyelmes „kis Urunk“ Rákóczy Ferencz - Nga, Kegyelmes Kisasszonyunk Rákóczy Juliánna Kiső asszony ő Ngoknak légyen grátia.“

„2. Kegyelmes Asszonyunk, Kegyelmes kis Urunk

és Kisasszonyunk ő Ngok regéczi tiszteinek, praesidiáriusinak és legkisebb renden lévő szolgáinak is ő Felsége és minden ő Felsége tiszteitől s az Nemes Kamarától is legyen grátia;“ jószágaik mindenütt visszaadásának, stb.

„3. Regécz-vára minden hozátartozó jószággal tartassék az Árvák ő Ngok számára, és a jószágnak mindennemű jövedelme az regéczi ő Ngok tiszteitől precipiáltassék, az mostani (hegyaljai) szürettel együtt, letévén az Nemes Kamara mindennemű praetensióját rula“ stb.

4. Regécz várába császári őrség ne helyeztessék; az váron kívül pediglen egész jószágaival együtt Kegyelmes Asszonyunk, Kegyelmes „kis Urunk,“ Kisasszonyunk ő Ngok dispositiója tegyen tiszteket, szolgákat, az kiket ő Ngok akarnak, és az várban praesidiumot magok fizetésén ő Ngok a mennyit akarnak tartani, tarthassanak.“

5. Az ágyúk, löszerek, stb. mint Regécz-várához tartozók, továbbra is itt meghagyassanak.

6. Kinek-kinek Regécz-várában. kik itt vagyunk, elbucsúzáván annak idején Kegyelmes Asszonyunktól, Kegyelmes „kis Urunktól,“ Kisasszonyunktól szabad legyen magok jószágiban menni és az ő Felsége ditiójában megmaradni.

Csakhogy a várőrségek e hű ragaszkodása eskükhöz és a Rákóczy-árvákhoz, gyakorlatilag véve mind nem sokat használt. Mert a mint a várak kaput tártak: a cs. katonaság többé ki nem vonult belőlök, s az uradalmak jövedelmei, a capitulációk megsértésével, a kir. kincstárba folytanak be. Sőt, mivel a Rákóczy-ház kincsei a család három fővárában Munkácson, Patakon és Regéczen tartattak: a kulcsoknak Ilonával, Munkácson léteben; a regéczi és pataki tárházakat a németek feltöltették, s az azokban lelt több millió forintnyi aranyezüst értéket hivatalból összeiratván, a királyi kamarára vitték oly biztosítással ugyan: hogy ha majd a Rákóczy árvák felnőnek visszaszolgáltatják mindazonáltal ezek soha többé csak egy fillér érőt is vissza nem kapnak.

Az egy Munkács-várát kivéve, tehát mindenüktől elestek. 1685 novemberben Patak után Ungvár is kaput tárván. — mint a kis Rákóczi Ferencz, anyjának következő évi névnapján oly szépen szavalta, — „egy Munkács-varába szorult a szabadság“. Ide Thököly elfo atásának s Belgrádba hurczoltatásának lesújtó hírét Petneházy vitte meg, azon kijelentéssel Ilona előtt, hogy ő oly gaz szövetséget mint a török nem támogat többé sőt mindent elkövetend ellene; a minthogy ezt tudvalevőleg meg is mutatá, midőn a megvitt Budavára falain ő volt, bátor hajduival a rohamban legelső Ilonát mélyen leverte a szörnyű hir; de azért Istenben vetett bizalmát el nem veszítve, szeliden felelé Petneházynek: „Nagy az Isten! Uram még megszabadul előbb mintsem hinnedk!“

Itt tartózkodott akkor Zrinyi Ilona és két kiskorú gyermekén II. Rákóczy Ferencz és Juliánkán kívül több vidéki úr és hölgy, ezek közt: a vár körül zárolása előtt látogatásra jött gróf Nádasdy István nejével, Thököly Imre nénjével Máriával és Semseynével együtt.

Ő maga Thököly is erősen hitte: hogy ügyének sorsa minél előbb jobbra forduland és újra visszatérhet hű neje Zrinyi Ilonához a munkácsi várba, hová nem is szünt meg folytonosan leveleket küldeni; honnan Lesenyei Mihály és Palátus Péter közvetítésével számos leveleket és tudósításokat nyert a török — magyarországi tábor ügyeiről de más utakon is folytonos érintkezést tartott fenn az egri, budai és több más basákkal, kik valamint a szerdár effendi s a helyben volt Foszandzsi basa nem szüntek meg biztatni őt, hogy Munkácsra üzenje, miszerint, neje tartsa együtt az őrséget, melyekkel a német együttesen megtámadják, november 11-én a basa hitére esküdött s szakállára és az akkoránra fogadta: hogy a fejedelem nem a császár akaratával hozatott oda, sőt hogy ő az athnámé megsértése miatt szerfelett megindult, s állítá, hogy mihelyt a szerdár leérkezik, azonnal becsülettel elbocsátják innét. Ily vigasztaló leveleket küldött azután Thököly november 12-én Kassára, Regéczre, Patakra, Munkács-varába, a

debreczeni birónak, Deák Ferencznek s másoknak. melyekkel Palatics nevű bejárója elment Magyarországba; hasonlóul irt december 18-án Kecskemét, Kőrös, Gyöngyös és Jászberény városoknak is. A fogoly fejedelem mennyire ragaszkodott e reményéhez, kitetszik onnan is, hogy midőn december 9-én a török császár biztatásáról s aziránt értesült, hogy őt sereggel ellátva az erdélyi fejedelmi székre visszaültetni szándékozik, gyengeségében elhatározá, hogy Isten iránti háladatosságából míg él, a hónapnak minden első napját megzenteli és míg az isteni szolgálatok véghez nem mennek, nem eszik s bort az nap nem iszik; elhatározá egyszersmind, hogy mivel Ibrahim szerdár december 2-án (vasárnap) megfojtatott azért, hogy őt az athnaméja ellenére, elfogatni merészelte, a rákövetkezett december 9-iki vasárnapot böjtöléssel, hálaadással és énekléssel töltendi.

Vágyaiban annyira ment, hogy még a csillagokról is szeretete volna az ohajtott jövőt leolvasni, mint azt december 19-én naplójába feljegyzé, érintvén, hogy a török had erélyesen megindulván a német ellen, ugyanakkor, új üstökös csillag támadott az égen, melynek egyik sugára Ausztria felé nyulik.

A hü feleség sejtelve azonban csakhamar valósúlt. A fényes portán ugyanis megdöbbenéssel értvén az Ibrahim szerdártól — mint látszik — a diván hire nélkül elkövetett ballépés következményeit: Thököly dandárainak Leopold hadaihoz állását, Szolnok, Szarvas, Arad, Tokaj, Kassa, Regéc, Patak, Ungvár bukását — nem késtek a szultán sajnálkozó s vigasztaló levele mellett Thökölynek szabadon boc-áttatásával, a ki már december 4-én tudatta ezt Belgrádból nejével, továbbá azt hogy a nagyúr parancsára Ibrahim — Szejtán szerdárt büntetésül s öneki elégtételül, megfojtották. Ő tehát indul vissza Váradra, az ottani basával a hadjáratok felől tanácskozandó.

Későn volt minden. A török szövetségben vetett hit és bizalom örök időkre megingott a magyar nemzetben, s Thököly nem birt többé jelentékeny haderőt gyűjteni. Elpártolt vezérei közül is egyedül csak uno-

katestvére b. Petőczy István tért vissza hozzá s így: sohasem juthatott többé — a felmentő sereg vezetőjét epedve váró hü neje segítségére -- Munkács-varához!

S mily nagy volt a honvágytól gyötröttnek öröme, midőn december 20-án reggel Drinápolyból posta lovakon megérkezett hozzá egy Görög Tamás nevű munkácsi legény, ki azelőtt hat héttel (október 30) megindult Munkács-varából Erdély és Havasaltöldön át, Erről ő így ír naplójában: „Feleségem egy kis levélkéjével küldette keresésemre; írja nyavalyás szorongattatását, de jó resolútióját és jó dispositióját a munkácsi várban, csak érhesse életemet!”

E legény arról is értesíté őt: hogy a Petrőczy alatt volt fejedelmi szolgák és tisztek nem a szatmáriaktól hanem a mármarosai oláhoktól romlottak meg, de sokan mégis bemehettek Munkács-varába.

Ez alkalommal is megkérte Thököly a bosztandzsi basát, hogy adna fermanokat az iránt, miszerint emberei és hadai induljanak Munkács-vára felmentésére, mit ő ígért, s így Thököly is ily biztatással írt Munkács-vári hiveinek és nejének december 22-én. December 30-án sem érzett Thököly kisebb örömet, midőn a nevezett basa őt váratlanul magához hivatván, ott két magyar parasztot mutatott be neki, kiknek egyikében neje inasát Kulint ismerte meg, a másik egy beregmegyei volt.

Ezek egy rejtélyes nedvvel írt levelet adának neki át Zrinyi Ilonától, melyet két hét előtt írt s melyen midőn a láng felé tartá, elötlönt az írás, min a jelen volt törökök nem kevésbé bámulának. E tudósításból megérté a fejedelem, hogy a Munkács-vár körül levő ellenség miatt mi nagy szorongatásban legyenek itt, a levél „minden órában való harczolásokat, sokaknak fegyver miatt való elveszését, sokaknak sebbe esését describálván.” Erre a basa is megindult és megígéré török urak előtt, hogy Munkács-várát tíz nap alatt felszabadítja. Ily folytonos biztatás és tünődés közt mult azonban egyik hónap a másik után, anélkül hogy Munkács felmentését előmozdithatta volna, mert a török fegyverének többé nem kedvezett hazánkban a szerencse. Egyéb-

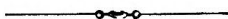
íránt: hogy minő lehetett helyzete egy a török pártfogása alatt álló pártvezérnek, kitűnik a következőből: A császári béke biztosok — Kinsky Strattmann, Starhemberg és Caraffa 1689-ben Bécsben kinyilatkoztatták: hogy Thökölyt mindenestre ki kellene adni; a háború úgymond Thökölyvel kezdődött, a békének Thököly kiforgatásával kellene kezdődnie. Szülfikár és Maurocordato kinyilatkoztatták, hogy ők is ellenségnek tekintik Thökölyt „Thököly úgymond a szultán kutya, olyan kutya kinek életével nem sokat törődik a porta, de a követség nem azért indult útnak, hogy őt megölje.” S midőn Hope németalföldi követ, Szülfikárt figyelmeztetvé, hogy miután Thökölyt maguk is kutyának nyilvánítták bizony ki is adhatnák, válaszul nyerte: Thököly csakugyan kutya, ki a szultán parancsára felkel és meghunyászkodik, ugat és hallgat de ő az ozmánok padisáhjának kutya, ki, ha a nagyúr úgy akarja még dühös oroszlánná válhatik.“

Thököly eltüntével vitéz serege is oldott kéveként bomlani kezdett: kit az ellenségnek át nem játszottak, bujdosni indult; azért írta még 1685. szeptember 23-ról báró Wallis György Szatmárról Beregmegyéhez intézett levelében, hogy Daróczy András munkácsi harminczadost ellátta salvaquardiával is nyiltrendelettel, hogy a lézengő és prédáló kuruczokat valamint a kóborló katonákat fogattassa el s kísértesse Szatmárra, december 10-ről pedig írta Caprara Beregnek, hogy csupán Munkács-vára s abban Thököly Imre neje áll még ellen a császári seregnek s ennél fogva se vele, se őrségével senki levelezni vagy máskép érintkezni ne merészeljen. December 16-ról pedig tudatta: hogy ki a lázongók közül 15 nap alatt meghódol, s e végből nála vagy Schultz altábornoknál jelentkezik, bocsánatot nyer s bizonyos feltételek alatt a császár jó szándékához képest még ingó vagyonát is megtarthatja; egyszersmind felhívja a megyét, hogy hódolattétel végett január 2-ra küldjön követeket hozzá.

Zrinyi Ilona még özvegységében megszokta önállóan vinni háza ügyeit; levelezett a hatóságokkal s

intézkedett; hátramaradt levelei férfinas lelkületéről tesznek bizonyosságot. Így 1681 június 15 válaszolta Bereg-megye levelére, hogy Kranka nevű katonájáról nem tartozik számolni a megyének, mert nem „in dominio nostro” történtek a kicsapongások, kívánatra azonban kész a megbántott félnek elégtételt szolgáltatni. Julius 21-ről pedig írja: „A hadak exessusa a mostani időre nézve nem ajság, másutt is fordultak elő s az itt valók nem is oly tűrhetetlenek. Megkívánja a hadi állapot, hogy valamikor katonaság excural az ellenség elé, akkor gazdálkodása legyen a faluban. Nem kellene kegyelmeteknek a mi jó intentiókat ily aprólékos dolog szerint való vádlással magoktól elidegeníteni.

Mi is szeretjük a nemesi szabadságot és oltalmazuk is az Ő Felsége ministerei is meglátván a dolog mivoltát, nem féltjük igazságunkat. Bizonyos elhajtott marhára nézve megjegyzi még, hogy „ilyesmi a rebelióval jár, mi a vármegyében közönséges volt; a tolvaj ellen azonban, ha kitudatik, igazságot szolgáltatand.” Levelét így zárja be: Kívánván Isten tartsa meg kegyelmeteket mind fejenként jó egészségben Observantisima: Helena Zrinyi.





V. FEJEZET.

Munkács-vára Heister és Caprara által 1685-ik év végén megszállatik. Az ostromlottak érintkezése Thökölyvel. Az ostromlók művelleti készülései a vár alatt. A várbelieknek kirohanásai, s ezek eredménye. Caprara Zrinyi Ilonát a vár feladására szöllitja fel, Zrinyi Ilona válasza. Munkács-vár ostromoltatásának kezdete. A vár őrség esküje. Zrinyi Ilona magatartása, az ostrom alatt. ifj. II-ik Rákóczy Ferencz 10-ik születésnapja. Az ostrom lefolyása vége és tartama. A felszabadultak öröme. II. Rákóczy Ferencz a várórség által üdvözöltetik: mire megtartja első nyilvános beszédét. Zrinyi Ilona a vár alatti téren tisztjeit megvendégeli, miközben fia elnökölt. A vár felszabadulásáról, Thököly és a lengyel király értesíttetik. Zrinyi Ilona levele férjéhez. Zrinyi Ilona névnapi ünnepélye. Ferkó és Julianka verses köszöntöik, s a diszebéd és «Ilona pohara»! Zrinyi Ilona jegyzetei ez ünnepélyről, és diadalmas kirándulás Beregszászba.

Leopold király 1685. október 10-ki leiratában gr. Rabattát tévé e tájra szállított seregekre nézve királyi biztosúl. Heiszter Siegbert és Caprara Aeneas császári hadvezérek pedig azon év végén megszállták Munkács-várát. E sziklavárt leginkább a hegyalján elterülő védművek, földhányások közt mélyedő vízzel telt árkok tevék erőssé, azonkívül fent a hármas fallal körülvett várban Radics Endre főkapitány alatt két mások szerint, négyezernyi, elegendő élelemmel és lőszerekkel ellátott őrség tanyázott, a politikai ügyek igazgatása pedig a nagyeszű (de sötét jellemű) cancellár Absolon Dániel vakbuzgó lutheránus vezeté. Radics alatt sok jeles lovas és gyalog tiszt vezényelt; mint Sándor Gáspár, Madacs Péter, Daróczy Endre, Jeney Sámuel, a volt pataki kapitány Kellemessy János, Farkas Sándor, Torma Mihály, Balogh Menyhért, Komlóssy György, Bor-

bély István és András, Hajdú János, Zsadányi Mihály, stb. Jelen voltak a várban: Thököly nővére Mária férjével gróf Nádasdy Istvánnal; több odamenekült előkelő nemes úr s nemes asszony, mint Gyürky Pál, Semseyné; azonkívül Thökölynek ismert nevű főbb hívei és udvari szolgái közül: Nemessányi Bálint, Lesszenyei Nagy Mihály, Záborszky János, Görgey Imre, Megyery Gábor, Okolicsányi András, Komlóssy Sándor, Dévay Tamás, Bay László, Baranovszky András, Kulin Péter, Pogány Zsigmond Szentandrassy János, Lethenyey Márton, Hidy Sándor, Egry János. Ezek részint állandóul Munkács-várában valának részint ki- s bejártak Thökölyhez Váradra, Halmágyra, Temesvárra, Pancsovára, Eszékre, a mikor hol volt. Így például Lethenyey egy maga kilenczszer tette meg ezt a veszedelmes utat az ostromlott várból és vissza, legtöbbszörre lappangva és parasztruhában. E derék férfiak hűség, a legszorosabb zárlat és leghevesebb ostromok ideje alatt is mindig módot tudott nyújtani Ilonának férjével és Lengyelországgal közlekedni; sőt még Eperjesre is járatta titokban híveit, például Dévay Tamást. Ilona kinek január 12-én (1686) Szentandrassy János Thökölytől Belgrádból a fenti biztató levelet hozott, nagy elszántsággal kezdé a várat védeni. E közben a Felső által hadi biztosul gr. Caraffa Antal kineveztetett s ez a megyében közzétetett.

Az ellenség, mely a várat január elején teljesen bekeríté, a déli kapuval szemközt erős sánczokat emeltetett, hogy azt a vidéktől telje en elzárhassa; 15—20 közt pedig hogy a vizet elrekeszthesse, a Latorczán túl sánczot hányatott, hová azután február 21-én egy másfélfontos taraczkot helyezett; s 23-án a gyümölcsös kerten túl, a délnyugoti oldalon, a kapu irányában teljesen besánczolta magát. Ugyanakkor a vár északi oldalán lent levő u. n. huszárvárat (faszineket) gyújtották fel a német katonák, de ez által nem nagy kárt okoztak.

Február 4-én azonban az őrség a várból kirohánván, a felriasztott táborból 115 katonát és két kapi-

tányt megöltek a magyarok, tizennégyet pedig foglyúl kísérték. A vitéz kuruczok elűzték volna a sáncvédőket, ha a mezőn volt német lovasok elől egy sereg hajdú meg nem szalad; azonban az nap délután vagy kétszázan másodizben is kiütvén, diadalmasan tértek vissza. A magyarok közül csupán 3 hajdu esett el, egy udvari és egy palotás pedig sebet kapott. 8-kán a sánczba egy század dragonyos helyeztetett, mely ott azután éjjel-nappal őrködött; de mind a mellett a várbeliek folytonosan közlekedtek a vidékiekkel, sőt Thökölyvel, ki február hó hózepén a fölmentő 4000 főnyi lelkesült sereggel már Nagyváradig hatolt.

Márczius 10-ikén maga Caprara érkezett meg a táborba s Munkács városban foglalt szállást, honnan feladásra szólítá a várúrnőt, mire vonatkozólag. „Én — így szólta a hőselelkű asszony válasza: — mint I. Rákóczy Ferencz fejedelem árváinak anyja, vontam meg magamat gyermekeimmel ezeknek várában; melyet mint örökségüket, köteles vagyok számukra megóvtalmazni, ha megtámadtatik. Sem én, sem kiskorú, ártatlan gyermekeim nem vétettünk semmit a császárnak; miért foglalják el mégis várainkat egymásután? Én nem ellenségeskedem senkivel, de a bántóknak ellentállok; s ha a császár fegyverrel egy nő és gyöngé árvák ellen fogják fordítani, nem hiszem, hogy az illetén harcz akár ő Felségének, akár tábornokainak valami nagy dicsőségre válnék! Kérem tehát a tábornagy urat: szűnjék meg háborgatni Munkács-várát; ha pedig e kérelmemre nem hallgat: hát tudja meg, hogy engemet, bár gyöngé asszonyt, sem többi várainknak elveszte, sem az ostrom félelme nem képes arra kényszeríteni, hogy megfelejtkezsem arról, a mivel gyermekeimnek tartozom.”

E válaszra a vezér „közlekedési-viár kokat” hányatott, márczius 11-ikén a várkert iránti sánczba egy 9 és 10 fontos ágyút vonatott be s Ilona ablakait lövöldöztette, nem sokára pedig a várat 60—120 fontos lövegeivel ostromolni kezdé. De a bátor lelkű nő sem rettent vissza s márczius 15-én kitüzetvén a vár minden oldalaira a veres lobogót, ellentállása jeléül mindeu

bástyáról egy-egy ágyúlövést tétetett s az őrség, mely Absolon Dániel, Nemessányi Bálint, Sándor Gáspár, Madács Péter, Lessenyei Nagy Mihály. Kellemessy Jánoa, Dévay Tamás, Balogh Menyhért, Daróczy András, Zsádányi Mihály, Hajdu János, Torma Mihály, Sipos, Szinnyey, Jeney Samu s többmás tiszték és hadnagyok alatt állott, a hősi védelemre megesküvék.

A hős asszony két gyermekével rendesen palotájában, a felső várban lakott; s Caprara elég lovagiatlan volt márczius 13-án egyenesen Ilona s a Rákóczy-árvák lakosztálya ablakaira lövetni ágyúkkal, tizenöt-ször egymásután. Nem rajta múlt, hogy az ügyetlenül irányozott lövések kevés kárt tőnek!

Az ostromlók azonban éjszaka folyvást feljebb vitték visánczaikat, s egész a Palánk árkáig, hatolván, megkísérlék ennek vize lecsapolását; de egy elszánt kurucz hajdu odaúszott s gyapjus zsákokkal betömte a vágott rést. Márczius 22-én reggel a vetágyu-telepeket is megnyitatta Caprara s ettőlfogva nemcsak tömör golyókkal lőttek: hanem 60-120 később óriási, 170-200 fontos bombákkal és roppant köteléssel törték s tüzes lapdával, „carcasse“-okkal, gránátokkal sujtolták a várat.

Minden erőlködés hasztalan volt. A derék Radics András mindenre kiterjedő gonddal vezette a példány-szerű védelmet, miközben a várbeli ágyúk s a palánk-beli hajduság puska- és ágyúlövései és gyakori kitörései érzékeny veszteségeket okozának a támadóknak; s viszont, a bástyákon golyók süvöltése s ágyúdörgés között, rettenthetlen amazonként járó fejedelem asszony megjelenése által fölbátorított védők lelkesedése nem ismert határt. Zrinyi Ilonát ezen veszélyes, de roppant buzdító anyjától (már ilyen korán!) tanúlva bátorságot, hideghatású szemle útjaiban, sógornője Nádasdyné és Thököly grófné, sőt fia a kis Rákóczy Ferencz is követte, hős vért a csatákban.

Márczius 13-án két ágyúból a vadkert iránt való góréhoz a palánkba lőttek kétszer az ablakok felett való külfát találván, harmadikszor a drabantok bástyáján a deszkát járta át a golyó; éjjel pedig a vadkertnek

szögletétől fogva egész a malom felé való halastóhoz vitte a német a sánczait. 14-én éjjel a vadkertben való inneneseő halastócskához ásta a sánczokat. 17—19-én a kis halastó mellett, az aprócserjék között ágyúknak és mozsaraknak való helyet csináltak s erősítették éjjel nappal; 20-ikán éjjel négy 9—10 fontos ágyúkat vontak e sánczokba s az aprósokat közelebb vontak a palánkhöz. 21-én mintegy negyvenszer lőttek a palánk kerítéséhez csekély ártalommal; 22-én reggel 6 óra tájban a mozsarakból 4 követ vetettek be, 10 óra tájban bombákat hánytak estig kövekkel elegyesen; éjjel pedig árkot ástak a palánk árktól egész a Latorczaig, melyen a vizet akarták kiereszteni a palánkbeli árokból. 24-én először lőttek a német bástya felé. Erről így ír Dobay: „egyik lövésével a mint a bástyának az oldalán való deszkát találta a golyóbis, oda volt támasztva egy szakálos azt a golyó ketté szakította; s egyik darabja, ott lévén akkor Nádasdy né asszonyom varró leánykája, ennek a fejét kettészakította, a másik darabja pedig egyik pattantyusnak (tüzernek) a kezét sértette meg.” Azon éjjel két bombát vetettek be s a nagy halastóból a vizet kibocsátották.

26-án 9 bombát („bumbit“) s öt követ lőttek be. 26-án egy golyó által letépett fadarab eltörte egy tüzernek a kezét. 27-én a vizárkot hordókkal akarták a németek elrekeszteni s egy hajdút, kí a torlaszúl tett kast akarta elvonni, meglőttek. 28-án két bombát, két karkaszt, 12 tüzes golyót és 7 követ vetettek be mi nagyobb kárt nem tett annál, hogy a palánkban a vadkert iránt való górért s egy gunyhót elégetett.

A gyermek Rákóczy éppen ekkor: 1686. márczius 27-én ülé születése tizedik évfordulóját, — ágyúk morgása, fegyverropogás, két mázsás bombák pattogása, granátok sistergése közt. A vakmerő fiút alig lehetett a bástyákról eltávolítani: kimondhatlan gyönyörűséggel s harczokban való nagy kedvteléssel órákig el-elnézte a magas sziklabércz tetejéről éjjel a bombák és tüzesített golyók által a légben leírt szikrázó, fényes iveket; nappal pedig a minduntalan a sikra kiütő várbeli lovas

és gyalog harczosok csatározásaiban, evolúcióiban, rohamokban gyönyörködék, mintegy nagyszerű sakkjátékban. Alig birta őt hű tanítója Badinyi János, a veszedelmes szemléktől bombamentes boltozatok alá, a latin grammatica, vagy egyéb tanulmányaihoz elvonni. S míg a fiú tanult, ezalatt édes anyja Juliánkával együtt, orvosságokat készített s maga adta be, nagy lelke vigasztaló szavaival naponként a betegeknek, sebesülteknek.

Márczius 28-án reggeli 6 órától egész Estvélig, minden eddigieket fölülmuló rettenetes tüzelést tétetett Caprara mindenféle lövészerszámból. Ennek következtében a várban esett is kisebb-nagyobb kár. Három hajdút széttépett egy bomba; egy másik Nádasdy gróf lovását és egy paripáját ölte meg; egy harmadik a felső várbeli száraz-malmot megrongálta s Zrinyi Ilona két szekereslovát megsérté. Más bombák viszont a fejedelemné palotája fölé csaptak s az ott lévő ágyús ház egyik tarackját csonkíták meg; ismét más bombák a bástyák ágyúiban, várboltokban tőnek kárt, — sőt egy-néhány búzás, hombárt is széjjelrobbantottak. A válasz erre másnap kemény kiütés lőn a várbeliek részéről.

30-án az ellenség rettenetes „furiával” kezdte a mozsarakból egész 12 óráig szüntelen lőni, bevetvén 77 bombát, 2 tüzes lapdát (röppentyüt) és 2 követ. Egy bomba a középső vár kapuja közén kihenteregvén, elpattant s három hajdút megsebesített, kik közül egy azután bele is halt; egy másik pedig az árokban levő szénához esván, midőn azt Radics lovása vizes bőrrel eloltani akarta elpattant és térdét szakta el, egy paripát pedig megölt; egy bomba a felső várban két lovat megsebesített s a szárazmalom nagyobb kerekét elrontá; egyik a német bástyabeli ágyúkerekét törte össze; a palota feletti padlást megrongálta; az éjjel belőtt két bomba pedig a nő cselédek házának a boltozatját beszakítván, egy „szuszéket és egy fali órácskát is elrontott. 31-én a gyümölcsös kert irányában egy lovas és egy gyalog magyar labancz (császári) csapat állott lesben, azonban a Zsadányi Mihály hadnagy alatt portyázó kurucz gyalogság visszaverte őket, mely alkalommal

„Torma uram fia“ halálosan, egy másik pedig könnyen megsehrült.

Április 4-ikén esti 10 órától virradtig hányatott az ellenség a várba bombákat; ezek egyike a középső vár kapujában törte el a lábát az ott állott hajdúnak; azonkívül bevetett 12 követ, 1 karkaszt és öt tüzes lapdát; ez utóbbiakból egy a palánkba esván, annak az egyik csőjét, a mikor immár elaludt, egyik tüzer felvevén s azon hitben, hogy üres a katonák közé tűzbe vetette, hol az kisült s egy katonát megölt.

5-ikén a gyümölcsös kerten túl való sánczra Hajdú János nevű hadnagy alatt egy őrtjáró csapat németekre bukkanván, lövéseket váltottak, mely alkalommal a városból oda sietett német segédcsoport a nevezett hadnagyot megölte. 7-ikén az ellenség a nagyobbik halastóban csinált sánczot, hogy onnan a huszárvár elé kijáró emberekre ágyúzhasson.

A 14-ikén, — husvét ünnepén — délig belőtt 28 bomba az épületekben nagy kárt tett; Gyürky András kapitány szállását széthányta egy 173 fontos golyó, a másik az „audientiás-háznak“ a boltozatát bezúzta; egy alsó várkapu fellett levő házban megölt egy vénasszonyt és egy gyermeket megsértett. A magyarok a „nagy ünnep miatt“ nem viszonzták az ágyúzást, hanem délután mégis kényszerülve valának a választ felkérni jövő németekre puskázni. Az akkor belőtt bombák már nagyobbak voltak, mert míg az előbbie 63—120 fontot nyomtak, ezek már 173-at. Éjjel az egyik palánkbeli árkot furták át, melyen reggelig majd egy singnyi víz kiment s több is kiment volna még, hanem 15-én egy hajdú 8 óra tájban alsó ruhájában átuszta az árkot s a lyukat földdel jól megtömte s ráadásul még a kast is elvonta, a melyet a németek a lyuk irányában szállítottak, 18-ikán a német nagy ágyukból lövöldözött a palánk töltéséhez s karóihoz, délután pedig a német bástyához. Estve egy a bástyán dolgozó ácsnak egy golyó elcsapta az újját.

19-én délig 23 gránát repült be a várba, de csak egy lovat ölt meg. 20-ikán egy kinem gyúlt bomba

191 fontosnak találtatott. 21-ikén a vízholdi cselédeket lövöldözte az ellenség kis taraczkkal; este azonban 21 nagy bombát vetett be, az egyik a hosszú bástyán a gyalogmalmon örlött két bérest találta; a magyar ágyúgolyó az őrség szemeláttára két németet leterített, kiket saroglyán a városba bevittek. 22-én reggel 30 bombát vetett be az ellenség a várba. estefelé pedig egymásután 44 bombát, két karakaszt és 2 tüzes lapdát; ettől meg is gyúlt a padon a szarufa a palota felett, de csakhamar eloltatott. 9 óra tájban az őrség négy felé tett kiütést, minden eredmény nélkül. 23-ikán egy elpattant bomba a felső várban egy őrt álló német pusztát megölt, egy hajdúnak pedig a palánkba lehullt darab a fejét bezúzta. Délután 50 bomba repült be, a kialudtak közt volt 197 fontnyi sulyu is,

27-ikén este 24 tüzes lapdát vetett be s 8 bombát. 26-án reggel 8 óratájban két ezred lovas német és egy ezred gyalog mintegy 300 társzekérrel érkezett Munkács-városába, ezek 3 trombitást küldtek „parolára“ a várhoz, de visszapuskáztattak. E miatt megharagudván a vezér, éjfélig 130 bombát vettetett a várba és sok tüzes lapdát, de csakis egy hajdú lett áldozatává s a bástyákon néhány leszerelt ágyú. 22-ikén 36 darab 191 fontos bombát lőttek be, az egyik a kisasszony (Rákóczy Julia) szobájának boltozatát rontotta be. Egy tüzernek a szeme sérült meg, a német bástyán pedig egy nagy ágyút megrepesztett a golyó.

Fenti eseményt, egy újkori „Névtelen“ az alábbiakban megörökítve, következőképen éneklé meg:

Hős Zrínyi Ilona Munkács várában.

Egyedül áll a hegy, termékeny völgy ölébe kitéve
S mintha leélt idejét álmodná vissza megaggott
Vár koszoruzta fejét magas kúpjára lehajtja.

Fenn a mély csendet csak néha szakasztja meg a zaj;
A megütött fegyver zaja, s bús éjféli harangként
Zeng egyedül. és messzeható riadással az őrszó.
Benn pedig, a haza bánatját hordozva szívében,

Áll hős Zrinyi Ilona. Vélhetnéd lenni szobornak,
 Melyet ügyes kézzel fölségesen alkota hajdan
 Legragyogóbb korból a művész, s diszes alakban
 Megtartott az idő, hogy utóknak lenne csodájok.
 Vélhetnéd; mert mozdulatát nem látni fejének,
 Nem lelkesítő ajkainak; de szemében élő tűz,
 A szabad elszántság megemésztő lángjai égnék.

Jött hű várnagya hős Zrinyi Ilonának — — — —

Rádics, ki még csak alig vetvén el póri dorongját.
 Melylyel az agg falból, példát mutatva henyéknek,
 Új torony épülvén, köveket gördíte tövébe.

Várnagyi szép kacagány fedi mostan vállait, arca
 Deli derűtségén komolyan fut el árnya vitorlás
 Kalpaga szárnyának. Bátor lépése mutatja,
 Hogy nehezét nyomnak haza földén lábai s róla
 Mig az alóla ki nem fordul, ő futva le nem száll.

— — — — —
 Legvégső kele Gergely elő Kellemessyeknek.

Nemzetiből, ki deres farkassal földve setétlő
 Köntöseit, mint jó föld a sikertelen arany közt,
 Ül vala sok ragyogó úrnak közepette; erővel
 Domborodó mellén kordozta zománczos acélból
 Gombjait, és kapcsát; Süvegén őrt áll a bagolytoll,
 Mintha hazájának gyászát kesergve viselné,
 Így vala ő, mind bús feketén öltözve: hasonló
 A titok éjéhez, melyben nem látva fogannak,
 Legragyogóbb tettek, s az erő munkája virágzik;
 Lelke nyugodt tenger, s a nagy természet öröklő
 Titkaival gazdag. Keze közt a csendes elemnek
 Jámbersága szűnik, s erejét elveszti az ártó.

Emellett nincs teste sovány csontvázig aszalva,
 Munkabíró s tetemes, és első a hajdú — vivásban;
 Csak gondokba merült nagy homloka s ráncba szedődő
 Arcái látszanak a sanyarú tudományra mutatni.
 Ehhez hasonlóan, mind ilyenek a többi — — — —

— — — — —
 Bajnokok, kiken láng, elterjedt lelke elszánt Ilonának
 S egy sincs, a ki magát ezreknek elébe ne vetné,
 Miundezekeket befogadja Munkács-vár veszedelmes ölébe,

Mint valamely örvény, melyből ha bevette hajódat,
 Nem szabadúlsz többé; még szemlélsz messze mosolygó
 Partokat és lobogót, intő testvéri kezekből
 Hasztalanul; többé nem tudsz megvállni helyedtől.
 Úgy beszorultak ezek, de maguk szántával: erősek
 A csatavész ellen, készek vagy halni, vagy ölni.
 — — — Oh Munkács-vára! nem a sziklák tesznek té-
 ged erőssé.

Minden erőd a bátorság, mely hős urnőd és fiaidban.
 Mint örök gyémánt ragyog, és nem retteg semmitől.
 — — — — — az ágyúk

Mint pokol öblei szüntelenül durrogtak a várra
 S vissza kemény választ eregettek kiseded erődből
 Mintha tanyát minden itt tartana, s a föld
 Minden fürgetegét ide egy táborba vezetné,
 Napról-napra halál veszedelmei zúgtak alá és fel.
 S Nagyhegy és Lovácska a többi hegyekkel összedörögtek.
 Reszket a vár mint nyárfalevél; valamennyi kövének,
 Tornyai bomlanak, őrfalait gyériti az omlás.
 De Radics a nyilamó falrést éjente betölti;
 A „magyar amazon“ mint villám járja be várát;
 Biztat erősít és rohanókat hányat le faláról.
 Ágyúi sem késnek felölöleg vissza dörögni,
 S mintha ezer lélek lakná, védelmez is, árt is
 Ellenségének, mindent hadi karba helyezvén,
 Malmai szüntelen a tűzport szaporitva forognak
 A gabnát nyers bőrök alá hordatja gödörbe.
 Földali termekben sebesültit rejti veszélytől;
 Válla világot kész fentartani; s ártani haragja.

— — — — —
 Madách vezérkedik ott s ungi hada őrizi személyét;
 Büszke fiúk, kék ingeiket lobogtatva, nem ágyút,
 Nem ropogó csöveket visznek a németre; de könnyű
 Somfanyelű csákányt pörgetnek, s Madách előttök
 Farkas-ágyú nagy réz buzogányt emelintve parancsol,
 S hév vason oly sűrűen pörölyök zuhanása nem indul,
 Mint itt a fejeken kopog a buzogánynak ütése.
 És nagy örömríadás közt jöttek Munkácsra
 Szédelő németek; de Radics fenállá hadával,

S rend és bátorság származtak lelke tüzeből :
 Őt nem ijeszté el balképű szerencse, csapás nem
 Csökkenté erejét ; őrszellemé isteni sasként
 Szálla a vár veszedelmi fölött villámot emelve.

Künn szomorú hirrel vár „Nagy“ küldöttje Radicsnak
 Két tisztársaival, s három nagy hős rokonokkal ;
 Mint fészkébe madár, s eltévedt sólyom úrnőjéhez,
 Vissza kívánczik és szeme mind csak a vár felé indul ;
 Mind csak azon van bűja : ha vesz nem veszhet oda fenn.
 S annyi dicsőségből nem juthat koszorúja nevének ;
 Ott őket nem várta gyönyör, nem könnyű szerencse
 Kéjelmét keresték ; de voná a tiszt szava őket. —
 És a szent haza, s mely koszorú a férfi nevének.
 A nemes elszántság vagy győzni vagy esni dicsően.
 A magyarok rontott falaikra kiállnak utószor.
 Némán s rettentőséggel nézdelve le ; vélnéd
 Hogy minden romon egy bujdokló Márius áll meg :
 Olyan igen sanyarú, halovány képekkel ijesztők ;
 Nyugtalan álmaktól s viadalmak fergetegétől.
 Ámbár az ellen minden hadat összeparancsolt.
 S a szomszéd falukat kiüríté ; százszor-ezernek
 Kelle ma felváltott hatalommal törni Munkács-várára,
 Hajnal előtt kezdék, s költöznek szinte magas dél
 Fordultáig ; egész várnak környülete vasnak
 Rengetegét viszi, ágyuk alatt nyögdelnek az ormok,
 S mint sűrűen szállt hó, a völgyet s dombokat egyben
 Ellepi sok patyolat ; száz zászlón lengedez a szél,
 S zárva van a kis vár, mint habtól tengeren a szirt.
 Zeng a jel, s hármass viadal rezdül meg utánna.
 Kürtökkel, dörgő mozsarakkal, s a sok ezernek.
 Oly riadalmával, hogy eget ráz, földét üt, és a
 Szomszéd falvakban szót nem hallhatni zajától ;
 A feldúlt várnak köveit megmássza Caprara — —
 Senyei és Terzi sokasággal utánna nyomulnak ;
 Egyszersmind Veteráni szolgálit, mint magas erdőt
 Hozza Gombos s paizsán aranynak, tükrözteti fényét.
 Semsey sem fér meg vadlú szörnyedve dühében.
 Árkai közt ; kirohan, népét nógatja szavakkal

És iszonyúsággal; maga Carafa őrzi tanyáját.
 S lesben ülő sasként népének jegyzi csatáit.
 Már szünik a dörgés, megürülten hallgat az ágyú.
 Puskák pattognak, kard cseng a kardok aczélján.
 És kezdődik ölés, s romlásan uralkodik a gyász.
 Itt Daróczyt sujtott dárdával elejti egy talján,
 Jeney vágja Baczurt, őt Sarkady éri csapással,
 S elválasztja fejét — élesre fent kardja — nyakától
 Balogh és Zoltay párolgók sok vérrel az ormon,
 Szörnyen a leszabadalt fejeket németre leszórják.
 Nem szünik a sokaság, s Ditrich csikorogva Pribékhöz
 Szúrja hegyes törét, s azt mélyen mártja szívébe;
 A falról Nagyivót lábánál fogva lerántja, és dobja
 Majd magá mint tüzvész felszáll az oromra, s utánna
 Nagy csapat indulván, zászlót feltüzni törekszik.
 Zoltay válla sebét elkötni kitére vesződik; s nyavalyog
 Rákossy mert fogait kővel kiütötte Kosztolány.
 Jó Gergely, s magyarok harczát már csaknem esőben
 Látja, a német Ditricht zászlóval örülni az ormon,
 Elbúsúl s nem szól; de rohan Ditrichre halálként,
 Hármassal ütessel zászlóját eldönti kezében,
 Egyszersmind oldalt Ditricht megkapja: az ordit,
 S törre bukott vadként vergődik. Gergely azonban
 Húzza hatalmasan, és a mint elsutja kezéből:
 Fejjel aláfordulva leszáll az, s lengeredését
 Vérengző magyarok kísérik hahotával. — — —
 Madách más részről az ellent, puskázva fogadja,
 És a legdelibb sereget pusztítja lövéssel.
 Ötször az eltemetett hadakon jó újhád, ötödször
 Viszsa sivalkodik, és a várra tekinteni reszket;
 Legzengőbb csata hallatik a vég Hajdu toronynál,
 Ott fene Záborszky s vele bárdot emelve Okolicsányi,
 Vassal és testtel is az ellenek tartanak fent.
 Mindenik áll nagy testhalmon gázolva; de Csáky
 Hoz hadat, és elhozza vasában élő keze súlyát. —
 Dévay és az erős Durák orditozva csatáznak,
 S mászszák a falakat; Csak alig gyógyúlva sebéből
 Most jön az ifjú Leszenyei van arányozott puska kezében
 S gyors veszedelmet szór; jön harcz ijedelme Radics is,

S vész kárt és romlást rohanó németekre hadával.
 Sőt megürül a vár, nalatlan bátorkodással
 Küzdenek a nők is, a gyöngye leányka feledvén
 Ártatlanságát, vad ölés munkája közé megy.
 Fenn, villogva, Zrinyi Ilona erőszak művéi közt jár,
 Százanként falütő németet kerget le faláról.
 Ötvenen egy halmon leterítve felkúsznak előtte.
 — Véresen ül Dobronyi egy kövön, és vadörömmel
 A szaladó hadakat nézván ott várja halálát;
 Nincs már a ki Munkács-vár falait megmászta merészen;
 Mind a harczi mezőn szaladoznak pusztá kezekkel.
 Hasztalan úz Caprara, készebbek vasa által ölettetni;
 Mint heves ütközetben szörnyebben halni magyartól.
 Így a harc, mely kezdődött nagy rettenetekkel,
 S két ország ordítását hordozta magával:
 Elhagyván fiait százféle halálnak ölében,
 Végződik csenddel, s tévelygő lassú nyögéssel.
 És Munkács-vára áll többé meg nem támadva némettől
 Omladozott kövein vérengző férfiak ülnek.
 Ők tarták meg a várat, mely sasfészke volt az utolsó
 Zrínyinek!

Zrinyi Ilona szava.

Fel fiaim fel leányaim!
 Én vagyok, anyátok;
 Ott leszek én mindig, a hol
 Nagyobb veszélyt látok.
 A ki tudja, aki érzi
 Hogy magyar, hát rajta!
 Ha ma győzünk, pedig győzünk!
 Fel süt a hon napja.
 — És rohanják Munkács-várát
 Caraffa hadai;
 De fogadják is Ilona
 Fiai s leányi.
 Tigrisek másznak a falra
 Németek képében;
 De orosz lányok fogadják
 Magyarok nevében.

Ha elestél kedves férjem,
 Kezemben a kardod.
 Megboszulom halálodat!
 Zrinyi anyánk hallo?

— Jól van, jól van, nagyon jól van!
 Édes jó leányim!

— Szólt Ilon végig nézve
 Küzdő szép őrségén.
 Nem a német, de a világ,
 Sem látott még ilyet;
 Hő gyermekim, a magyar név:
 Titeket megillet!

Más nap reggel látták a várból, hogy Munkácsról hosszú sora a társzekereknek német gyalogság kíséretében takarodott Szatmár felé. Éjjel pedig meggyújtván sánczait s ágyutelepeit az ellenség, a vár alól eltávozott, csupán lovasságot hagyván a szokott őrhelyeken hátra. Erre a várból egy csapat hajdu küldetett ki a sánczok széthányására s az elhagyott német tábor felégetésére, kik visszajövéen, magokkal sok ást, kapát és lándzsákat hoztak; 28-án hála isteni tiszteletet is tartott a megszabadult őrség, 29-én pedig az egész legénység dolgozott az ostrom-sánczok széthányásán; délután felégették a Latorczántuli sánczműveket, s a füzében levő német lovas őrségre puskáztak, mellyel estefelé a cserjésben összechapott a negyvenre menő kurucz lovasság, közülök többeket levágván. 30-án éjjel a városban maradt német ellenség égetni kezdé azt, s azután Szatmár és Kassa felé elvonult.

A csekély teriméjű várba, a hat hétig és öt napig tartott vivása alatt kétszáznál több bomba, sok röppenyű, vas és kőgolyó lövetett, a nélkül. hogy az okozott kár és veszteség csak aránylagos is lett volna; összesen tizenkét ember lövetett agyon, míg a sebesültek száma huszonnégyre ment.

A felszabadultakat nem kevésbé vidítá meg azon hír: hogy Thököly a Dunántúl, megverte a németeket; ők különben folytonosan érintkezésben valának a vidé-

kiekkal, kik, mint az izsnyétiek is, magas fákra illesztett poznákkal adtak jelt az ellenség mozdulatairól. A vár-úrnő pedig titkos levél- és hirhordozókat küldött úrához, kik tőle üzenetekkel tértek vissza. Ezek közt legkitünőbb volt Letenyei Márton, ki az ostrom alatt többször járt ki és be a várba, s onnan Thökölyhez levelekkel; a vár alatti sík téren az erődig többnyire éjjente négykézláb mászva és bukdácsolva kerülhetette ki az örök figyelmét.

A hősileg kiállott bombázás megszüntével, természetesen nagy lön az öröm.

Már ápril 28-ikán hálaisteni tiszteletet tartottak a vár templomában. Május 1-én pedig valamenyi főtiszt és az egész hadi nép diszben vonult ki a várudvarra; a kik előtt szintén diszbe öltözött „kis urok“, a tiz éves Rákóczy Ferencz, fekete kócsag-tollas, gyémánt-forgós kalpagban, drágakövektől ragyogó fejedelmi buzogánnyal kezében megjelent, és paripára ülve, lelovagolt mindnyájok kíséretében a várból, megtekinté a németek ostromsánczait, — melyeknek levonásán és betöltésén a hajduság s városiak javában dolgoztak, — és így a várat megkerülte. Azután a huszárvár kapuja előtt az összes helyőrségbeli lovas, gyalog seregek hadrendbe állottak, s az arczvonál élére lovagolt fejedelem fia tiszteletére háromszoros „disz-tüzet“ adának.

E katonás tisztelgést a kis Rákóczy megköszönvén, belovagolt a várkapun, s a téren az összes kapitányokat, hadnagyokat maga elé rendelé.

A tüzelkü fejedelmi gyermek itt magyarosan: lóhátról, bátran és lelkesen beszédet intézett hozzájuk, melyben „igaz hűségöket s fáradságokat szépen megköszönte“. — Ez volt a nagy szabadsághősnek legelső nyilvános cselekménye, legelső nyilvános szónoklása. Valóban dicsteljes alkalommal kezdé meg közpályáját!

Másnap, május 2-ikán, odalent a vár alatti szép réten, — melyet pár nap előtt még vérökkel öntözének a hősök, — nagy asztalokat állítanak föl, és sátorokat vonatván Zrinyi Ilona, az ostrom alól való felszabadu-



Franciscus Princeps Rakoczi
1694.

Rákóczy Ferencz ifjúkori képe.

lás öröme, a helyőrségbeli összes tiszteket gazdagon megvendégelé.

Az asztalfőn, a vén, torzonborz kapitányok között, a viruló üde piros arcú fejedelemfiu elnökölt.

Ezen időből, t. i. a munkácsi „várszállás“ korából maradt fenn a családnál Rákóczynak második. olajba festett igen érdekes arcképe, mely a munkácsi ifju hűst életnagyságban ábrázolja. A dús fürtözetű fiu itt is, magyarmódra üstököt visel; aranygombos, félczombig érő piros dolmánya, piros nadrágja van; oldalán kard kezében buzogány, lábain sárga csizmák.

E festmény, nővére utódainál, az Aspremont grófoknál az ónodi várban őriztetett egész 1849-ig; a mikor a garázda muszka hadak czéltáblául használták legdicsebb czárjuk Nagy Péter szövetségének s személyes barátjának e gyermekkori képét, mely tetemesen meg is rongáltatott. De az utolsó Aspremont grófnő fia: a Rákóczi-ösök iránt kegyeletes gróf Erdődy István sárosi főispán kijavittatá ez ereklyét, mely most az ő vörösvári kastélya dísz ebédlő termének falán a főhelyet foglalja el.

Május 2-ikán Zrinyi Ilona a lengyel királyt értesíté a németeknek Munkács-vára alól való elvonulásáról; míg férjéhez csak május 6-ikán nyílt alkalmá, Pogány Zsigmond és Kulin Péter nevű bejáróit az öröndes hírrel elküldhetni.

Ezek egyike vivé úrnőjük május 5-iki levelét; mely így hangzik: „Irhatom kegyelmednek, édes szivem, Uram: Isten csodálatosképen megtartott és felszabadított az obsidiótól, — nagy confusióval ment el a vár alól maga Caprara generál Az torony és az felső házak oda vannak; az egy háló-házunk és aranyos palota maradott meg, — de az mind semmi ily rettenetes ítélethez képest! Vigasztalásunkra: szemünk láttára sok kárával volt az ellenség; igen kevés lövést lőttek hiába a várból, — omlott olykor sorján a német! . . . Senki sem engemet, sem két gyermekeimet megijedt állapottal bizony nem láta; valamint eleim: úgy voltunk készek fejünk fennálltaig várat a megtar-

tani, életünk letételével is. Lássa immár, kikkel tett föl az ellenség; ha „asszony-ember“ vagyok is: Munkács-várában megmertem várni őket, — vigyék hírét máshová is.

Hirül is vitték: egész világ ismeri a dicsőséges vitéz asszony hősi tetteit.

Május 10-ikén ismétli Ilona: Az ellenség miatt, tudja Isten, senki búsulásomat nem látta . . . Mig én élek, — addig senki ne féltse confusiótól Munkács-várát!

Junius 4-én pedig a helyőrség hűségét dicséri: „Én senkire nem panaszkodhatom; igaz hívek voltak, jól viselték magokat, kinek mi tisztí és hivatalja volt, abban eljártak . . . Mi édes kedves Uram, volt itt vitézi iskola minden nap sokáig is tartott, jól is megtanulták ezek öszveszoktak, öszveesküdtek, — csak jól folyt a dolog; szép hírok-nevök örökké fenmarad!

Rongyos várunkba jó szívvvel látnánk mindnyájan Kigyelmedet. Ferkót és Juliánkát Ajánlom Kigyelmed igaz szeretetiben.“

De Thökölyt akadályozák a Szathmár, Ecsed és Kálló várakbeli németek Munkács-vára felé közelebbit-hetni. Itt: miután hirül vevék, hogy Caprara munkácsi kudarcza szülte bosszujában a Rákóczy-ház szép Regécz várát löporral széthányatta: viszont a Munkács-vára körül vont számos német sánczot és vizárkot iparkodtak mihamarább széthányolni és levonni. E munka közben, május 9-ikén labancz lovasság csapott lesből a vár alá, de elkergették, és ez nap nemsokára maga „az úrfi is, a kis-asszonnyal együtt“ lejött a várból, a sánczrontás munkájának megtekintésére.

A csapatok kiszáguadozása s a közlekedés a lengyel királyllyal és Thökölyvel sűrűen folyt vala.

Az ellenség eltávoztása daczára résen kellett az őrségnek lennie, mert a császári magyar lovas sereg (labancz) gyakran véletlenül becsapott Munkácsra; így május 9-ikén reggel a várkapuig merészkedett s onnan két lovat, e mezőről pedig néhány ökröt elhajtott; május 15-én pedig a hajduk által a várba terelt marhafalkát elkapták. Nemsokára azonban, május 24-ikén visszakapták a kölcsönt: mert a parasztoktól vett hirre,

hogy 300 gyalog labancz marhát hajt Szerednye felé; a munkácsi várbeli lovas kuruczok Ignécz mellett utólérték őket, negyvenet levágtak 33-at elfogtak, 2 nagy zászlót, egy lobogót, több dobot sok puskát és a feles számú marhát elvették tőlük, az összezsapásnál csupán két hajdu öletvén meg.

Május 22-ikén pedig az egész várórségre, de különösen a Rákóczy gyermekekre nézve nevezetes ünnep, nagy nap következett: t. i. Zrinyi Ilona „névnapja“ melyet most, a diadallal kiállott ostrom alkalmából, ket-
tős örömmel ültének meg. A várbeli egész fő és vitézi rendek ünnepi öltözetekben gyűltek össze a nagy elfogadó-palotába (audiens-ház) legjobb kívánataikat és ingathatlan hűségök érzelmeit tolmácsolandók a fejedelemsasszonynak. A ki midőn tündöklő díszben megjelenván, a mennyezetes, piros bársony trónszéket elfoglalá: legelőször is előállának gyermekei s a tiz éves kis Rákóczy Ferencz rákezdé a Badinyi készítette köszöntő verseket:

„Pallas bölcsességnek szép istenasszonya!
Téged követőknek igaz oktatója;
Nyelvünk kerekinek s erőnk megoldója,
Feltett szándékinknak légy igazgatója!

Mert nincs nyugodolma mi csekél elménknek,
Fájdalmat nyilai ujtják szívünknek;
Az hálaadásra ez nap ösztönöznek,
Mai szentinnepre úgy emlékeztetnek.

Dicső Szent-Ilona innepének napja,
Romlott természetnek erős ércz bástyája
Megbágyadt elménknek biztató istápja,
Isten dicsőségét keresők példája.

Mert nem szánta kincsét, hogy Istennek tessék,
Szent keresztnek fája csak feltaláltassék,
Azzal egész világ megörvendeztessék,
Föld sötét gyomrából napfényre vitessék.

Szent-Ilona által békesség zászlója,
Ma taláztatott fel éltünk megadója,

Lelkünk örö mire szent keresztnek fája,
 Ádám esetének életre hozója.

Gonosz Lucifernek ez volt megrontója,
 Halál mirigyinek lelki orvoslója,
 Vétkekkel megterhe't lelki biztatója,
 Sanyaru inségből megszabadítója.

Áldott ez mai nap és szerencsés óra!
 Áldott boldogsággal teljes Szt. Ilona,
 Hogy lelkünk általa viradott ily jóra,
 Szent-Ilona által jutánk boldogságra.

De megdobbant szivem hogy juta eszemben,
 — Kegyelmes asszonyunk forogván elmében, —
 Kivel mult napokban valánk nagyinségben,
 És mégis maradtunk, vagyunk kegyelmében,

Két fiát pellikán szárnyival fedezte,
 Szempillantás nem volt: szemeivel nézte,
 Hogy vagy egyikének ne lenne eleste . . .
 Kevésség távozván: azonnal kereste.

Munkács-Betulia, mit mondasz ezekre?
 Vitéz lakosokkal szóltok mindenekre:
 Hogy Isten tartotta sok szerencsésekre,
 Ilona, ne.n Judith ment az ellenségre!

Rabság bilincseit kerülő magyarság,
 Egy Munkács-varában szorult az szabadság,
 Kit egy Zrinyi szivü tartott meg asszonyság, —
 Hol vagy s hálát nem adsz, te egész magyarság?!

De mi közöm máshoz? . . . Tudom mit miveljek!
 Én szerető néném! most hozzád beszélek:
 Mondjunk dicséretet a mi szülőinknek! . . .
 Én többet nem szólok, ítéllettől félek.

E felszólításra aztán előállt Juliánka s ő is szivver-
 hatólag elmondá a maga üdvözlő versét.

En szerető öcsém! bátran elkövetem,
 Kérésed, intésed ebben meg nem vetem :
 Ambár mint kellenék, úgy nem követhetem :
 De szívből cselekszem, mint végber vihetem.

Oh áldott szereteti fiaknak szülékhez,
 Ki mindent meggyőz, anyákké gyermekekhez,
 Szíve vigadozhat ki járulhat ehhez
 Mert az által czéloz az boldog élethez.

Azért kegyességgel teljes szabaditónk,
 Minden inségünkben egyedül vigyázónk :
 Ez Nagyságod kegyelmét legyünk hálaadók ;
 Nem tudhatjuk módját, vagyunk tudatlanok.

Mindazáltal mégis hallja szavainkat,
 Szívből ohajtozó mi kívánságainkat,
 Mutatván ezzel is fiui voltunkat :
 Vegye nagy kedvesen ez ajándékinkot.

Éltének folyamja mint tengernek légyen,
 Földünk bő zsírával itt az földön éljen,
 Semmi szerencséje bal-utra ne térjen
 Szent patronájával egyben bő részt végyen.

Szent Ilona napját számosat érhessen,
 Fiui készséget soká szemlélhessen ;
 Isten szent áldását mindenben vehessen,
 Szép nemzetünk hírét égis emelhessen.

Szíve minden baja örömnék árjára,
 Forduljon, hajoljon boldogulására,
 Egy szép fényt mutasson, vidámulására,
 Még ellenségi is szolgáljon javára !

— Ez kívánságinkat Nagyságodnak ajánljuk,
 Szent-Ilona napján szívből praesentáljuk,
 Gyarló ajándékunk, magunk is megvalljuk ;
 De szív tárházából mi ezeket adjuk !

Esedezván azon hogy szokott kegyelme,
Ne szőnjön meg rajtuuk anyai kegyelme;
Czimeres két szárnya. életünk védelme
Szép Munkács-varának légyen segedelme!

Csekély ajándékért bocsánatot kérünk
Szívünk óhajtásit fontolja meg nékünk
Kinek szeretetiben végződjék életünk,
És hogy kegyelmiben holtig napig éljünk,

Isten! hallgasd tehát ez kívánságinkat.
Hallgasd az egekből mi sóhajtásinkot,
Boldogítsd e földön mi édes Anyánkat!
„Lábához e szókkal hajoljuk magunkat.“

Nem volt, a kinek ez a megható jelenet könnyeket ne csalt volna szemeibe! Ragyogó cseppek gördülének végig a deres bajszú, zord képű daliák kemény orczáin. Sirt az örömtől a boldog anya is; és az ünnepestélyes elfogadás után magára maradván szeretett gyermekeivel, tollat ragadott s az örömnapi emlékeül leírta kedves gyermekeinek köszöntő-verseiket saját kezűleg; s a családi levéltárban máig hiven megőrzött papir szélére e nemes érzelemből fakadott, jellemzetes sorokat jegyezte:

„Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, mint ezek még ez ideig voltak; mert soha nem tapasztaltam egyebet beennök az igaz szeretetnél és engedelmeségnél hozzám, semminemű változásokban. Egymáshoz igaz atyafi szeretettel voltak; ha tovább is hozzám és az én édes Uramhoz abban megmaradnak; vesznek jutalmat mitőlünk, az Istentől áldást, s adnak jó példát az világ fiainak.“

Zrinyi Ilonának e sajátkezű írása a gróf Erdődyeknél levő levéltárban a „Rákóczyház“ osztályban őriztetik.

Délben a nagyebédlő palotában az összes főrendek és tiszteknek fényes lakomát adott a fejedelemnő, ismét fiának az asztalfőn ülése mellett; s a katonaságnak is

kiadatta az „Ilona poharát“fejenként egy-egy pint bor képében.

Ilyen jeleneteknek vala színhelye Munkács ősi vára!!

Junius 7-ikén délután a munkács-i várból negyed-fél száz hajdu, 80 német és 80 magyar lovas Radics András, Sándor Gáspár, Nemessányi Bálint, Absolon Dániel, Jeney Sámudl és Daróczy András Beregszász felé indultak, kémtől megtudván, hogy ott Rettegi és Suba parancsnoksága alatt négy zászlóalj császári hajdú tanyáz, kik később a rómaikatholikus templom kerítésében elhelyezkedtek éjszakára.

A munkácsiak az éjt a közellevő erdőben szőlő-hegyek közt töltötték, pitymallatkor pedig ősi szokás szerint tovább indulva, Beregszászba értek s térvők szerint, azonnal körülvették a meg szállott kerítést, melynek lörésein lövöldöztek, üveg és vas kézi granátokat hajigáltak a meglepett labanczok nyakába, s a kerítés berakott kapuját megnyújtották. Erre a labanczok a templomba és toronyba menekültek s onnan puskáztak le. Így tartott az ostrom közel három órán át, midőn az elégett kapun berontottak s a templom déli oldalán állott kápolnát felgyújtották, melytől a nagy templom is lángba borult.

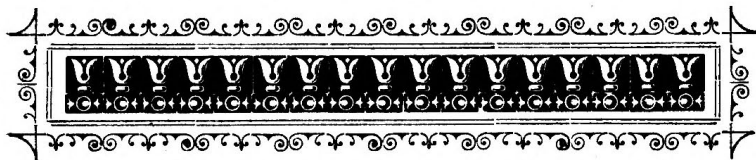
Az ekkép megszorított labanczok már közel százan estek el, s vagy 45 megsebesült, midőn az égő templom feletti toronyból kidugták a fehér kendőt s kegyelemért esedeztek, mit a kuruczok, kapitányuk akarata ellenére meg is adtak, de 225 vitézt a templomból kihozva s Rettegi hadnagyot foglyúl, 4 zászlót és egy dobot pedig zsákmányúl ejtettek. A kuruczok közül csupán tiz hajdú és egy német lovas lett áldozata e győzelemnek, míg Szinnyi hadnagy és 18 hajdu megsebesült; Radics pedig egy puszkagolyó által, midőn a seregből kirugaszkodván, a hajdukat biztatta, egyik ujját elvesztette. Rövid pihenés után a győzők foglyakkal vissza Munkács-vára felé indultak, akkép hogy elől mentek a lovasok, ezek után a hajduk a foglyokkal, míg hátul a sebesültek hásom szekeren döcögtek. Ezek

Beregen tul hibás utbaigazítás folytán nem Munkács-vára hanem Bereg Ujfalu felé tértek le, hol a Szatmárból portyázott három zászlóalj lovasság elfogattak: sőt ezek a gyalogló hajduk után is iramodtak s rájuk puskázni kezdettek: azonban a zajra az előhaladt kurucok visszanyargáltak s a császáriakat megtámadták, mely tusa közben a hajduk a foglyokkal tovahaladtak. A várba ért győzőket a fejedelemnő harsányzenével és nagy dobokkal fogadta, a nyert négy zászlót pedig diadal jelül átvette. Az elfogott labanczok azután 11-ikén a vár udvarán letevén az esküt, csakhamar derék kuruczokká váltak.

Junius 26-ikán a császáriak Janóky Zsigmondot küldék ajánlatokkal a várúrnőhez, kinek nevében a váralján felvonatott sátorokban Sándor Gáspár és Absolon Dániel fogadták őket, de az alkudozás siker nélkül végződött.

De e közben gróf Terzi Quidó császári parancsnok Szerednyén táborozott egyik hadosztályával, ki a szerednyei várban tartott főhadi szállásáról intézett megkereséseket a vármegyékhez élelem és más szükségletek szállítása iránt; gróf Csáky István pedig Szatmáron rendelkezett a Szatmáron, Kállóban, Ecseden, Ungváron és más várakban elhelyezett császári őrség élelmeztetése felett. 1686. junius 11-ről irta Beregmegyének, hogy az elszállásolt katonák széllel nem élhetvén, mihelyt Horváth János szatmári alkapitány megkeresi, a szükséges élelmet beküldeni el ne mulassza.





VI. FEJEZET.

Csatározások az 1686-iki nyáron és őszön át. Érintkezések a lengyel udvarral; Sobiesky János király és a királynő barátsága. Gr. Rákóczi Erzsébet közvetítési kísérlete a bécsi udvarnál. — Carafa; az eperjesi vértörvényszék és a munkácsiak. E vár második ostroma és zárlata az 1687-ik évben. Újabb követségek járása a lengyel királynál. — Munkács-vár harmadik ostroma; Absolon árulása és a várfeladás 1688. A capitulatio főbb pontjai. Ilona és gyermekei búcsúja az őrségtől. — Rákóczi Ferencznek anyjával s nővérével Bécsbe kell mennie. A téli utazás; veszedelem a Vág partján Rózsahegynél; pihenés Ledniczén: — Kollonics bibornok, az új gyám, anyjoktól elragadja a Rákóczi-árvákat, durva bánásmódja Juliánkával; öcscsétől elszakítja s zárdába kényszeríti. — anyjától örök búcsút kell vennie; Bécsből továbbviszik, A Bécsben levő magyar főurak demonstratiója. Az édes anya utolsó aláíráskai,

A csatározások az egész 1686-iki nyár folyamán át a munkácsváriakra mindenkor diadalmasan egyre tartottak. Derék kapitányjaik: Radics Madács, Daróczy Jeney, Sándor G., Kellemessy, stb. vezérlete alatt 5—600-an ki-kijártak egész Beregszászig, Szerednyéig, le a Tiszáig, a mármarosai szélekig, és föl a Krajnákra, labanczokat, németeket kergetni, s olykor két-harmad-fél száz hadi fogollyal és sok nyert zsákmánynyal tértenek meg; az aratás alatt az erősség éléstárait ismét jó egy évre megtöltötték friss gabonával. Ily kirándulásokkor történt csaták és rohamok közben egyszer Radics és Madács sebbe estek, Daróczy alól viszont a lovat lötték el; de ilyesmi csak katonadolog volt, semmibe sem vették. Mivel pedig a szultán a hősileg kiállott munkácsi ostrom Europa-szerte elhíresedett hősnő-

jét részéről is dicsőíteni akará: külön athnámét küldött neki, — a mit hogy egy nő kapjon, az izlam történetében hallatlan eset. — Ezen nagy kitüntetést megköszönni, s egyszersmind Munkácsnak és a többi Rákóczi-váraknak török erővel leendő végleges felszabadítása, illetőleg visszafoglalása céljából segílyt kérni, Kellemessy János és Jeney Sámuel, Ilona és a munkácsi vitézek részéről aug. 8-kán követségbe küldettek a nagyvezérhez, Eszék tájára.

Azonban, a szerdától hozott dicsérő és biztató irattól eltekintve nem eszközölhettek vigasztaló eredményt; mert a hanyatló csillagú török immár magával is jötehetetlen volt: az ostromlott Buda várát sem bírta felszabadítani. Buda elestének csüggesztő híré a horvát széleken álló Thökölytől visszatért Baranovszky András szept. 13-án hozta meg Munkács-varába. S noha szept. végén ismét Váradig hatolt Thököly: Munkács-várához közelebb jönni már nem volt elég hada. Téli ellentállásra, újabb ostromra kelle tehát a törhetetlen vitézeknek készülniök. Október elején borokat szállítottak be a munkácsi-vár pinczébe, a Beregszáz, Ardó, Szerednye, stb. szőlő-vidékek felé kijáró lovas és gyalogsebek; majd mások a lengyel szélekig hatolának, az Ilona által Lengyelországban a hadak téli ruházatára vásároltatott posztókat behozni.

Közben a családban gyászeset történt; Thököly sógora gr. Nádasdy István, szept. 10-ikén meghalt; minek következtében aztán özvegye — Ilonának barátnője s az ostrom veszélyeiben hű társa — gr. Thököly Mária, miután a zárlat ekkori parancsnokától gróf Terzi tbktól útlevelet szerzett Kassára távozhatni, nov. 2-kán elhagyá Munkács-várát. A kis Rákóczi viruló egészségnek örvendett, szorgalmasan tanult, s gyönyörködék a vár alatti síkra még mindig be-becsapkodó ellenséggel vívott csatározásokban, kergetődzésekben, a fönséges kilátást nyújtó magas sziklabástyákról. Sőt néha anyja engedelmeiből ő maga is alálovagolt biztos kísérettel a várból, s bejárták a környéket, testmozgás és légváltás kedvéért, pl. október 10-én. — Carafa november kö-

zépén megint kérte a várat Szathmárról, a hová Nagy-várad és Munkács-vára, vagyis Thököly és Zrinyi Ilona közé beékelé magát táborával. De a fejedelemasszony a november 23-án Szathmárra küldött Sándor Gáspár és Sulyok János urak által kiadatá neki a tagadó választ.

Sőt mivel hírt vett, hogy a lengyelországi közlekedés elzárása és Munkács-varának szorosabb zárlat alá vétele céljából Carafa, a krajnai falukra draganyos-csapatokat akar télire szállásolni: Ilona dec. 1-én Daróczy és Tardy kapitányokat kiküldvén, ezen falukat, szám szerint vagy tízet, — noha mind saját birtokai valának, — fölégetteté,

Szóval, ernyedetlen ellenálláshoz készülének újra; a várat liszttel, búzával, borral, kősekkel, vágómarhák beszózt és befüstölt husával, káposztás és borondzás hordókkal, oldalszalonnákkal, stb. megrakták; a németektől még lőpor- és lőszerszállitmányokat is sikerült elnyerniök s beszállítaniok; úgy a Lengyelországból hozatott portékákon fölül a zempléni vásárt is fölverték s onnan mindenféle szükséges kelméket és árukat hozatanak be.

A vásárlásokat Ilona Lengyelországon olymódon eszközölteté, hogy mivel jövedelmet az ellenségtől elfoglalt jószágok ez idő szerint nem szolgáltathattak be: tehát a munkácsi dús kincstárból küldözött Sztrybe, Llyvóba (Lemberg) nagyértékű arany-ezüst drágaságokat zálogba, s az így szerzett pénzen vásároltatott, és ily pénzből fizette a katonaság zsoldját is. E végből, valamint a barátságos érületü hős lengyel király Sobieskyvel való érintkezés céljából is, a fejedelemasszonynak legbizalmasabb emberei: Leszenyei Nagy Mihály, Görgey Imre, Okolicsányi András, Záborszky János, Dévay Tamás, stb. mindúntalan jártak be 1686. május eleje óta, saját és Thököly leveleivel, megbízásaival Lengyelországba. E megbízások olykor diplomatiái jellegűek valának, a lengyel királyi háznak a Rákóczi-árvákkal való vérsége alapján

Ugyanis a lengyel királyné, mint a Rákóczi-háznak Báthory-ágon rokona, még 1683. őszén — midőn férjét, a bécsi győzött, Felső-Magyarországon át kísérte

hazájába, Z r i n y i Ilonának felajánlá közvetítését a bécsi udvarnál az árvák ügyében: nehogy Thökölynek esetleges bukásával ez ártatlanok is szenvedjenek. És ámbátor e jószívű ajánlat tényleges eredményre nem vezetett: mindazáltal a jó viszony a lengyel királyi ház s a Rákóczy fejedelmi ház közt továbbra is fennmaradt. Sőt ennek szorosabbá szövése végett 1686. május—junius folyamán (Dévay Okolicsányi,¹ Leszenyey, Görgey lengyelországi követjárásai) állítólag házasságkötés is tervezett a lengyel király legidősb fia Constantin herczeg, és a 14 éves Rákóczi Juliánka herczegkisasszony között. Hire járt, hogy a királyfi junius 21-én fényes kísérettel indult Sztryból Munkács-varába leánynezőbe.

Volt-e ennek komoly alapja? s miben múlt? — nem tudni. Talán a törökverő Sobiesky, Ilonának végleges szakítását Thökölyvel tüzte föltételül, és ebbe a férjéhez utolsó lehelleig hiven ragaszkodó nő nem egyezett bele, vagy talán egyéb akadály volt.

Az 1686-dik év volt a kereszténység diadaléve az ozmán vadság felett, ebben tűnt fel valahára a 150 év óta szolgálárom alatt nyögő hon egén a szabadulás csillogzata; Konstantinápolyban ellenben közimák és egyházi menetek tartattak az élőérett szerencsétlenség elfordítására; átlátván a félénk Ibrahim helyébe lépett Szulejman basa, hogy mennyire ártott a török ügynek Thököly elfogatása, e hibát kormányra lépte után azonnal avval igyekezett helyrehozni; hogy Thökölyt szabadon bocsájtván neki pénzt s néhány ezernyi sereget adott a felvidék nyugtalanítására.

Végre (1686) szept. 2. a felkelő nap, mely 145 évig tükrözé magát ős Budavára tornyain ragyogó félholdban, most újra a megszabadult magyarnak örömkönnöüiben fűrészté sugarait; Buda ismét állt, és a magyar új életre ébredt, és 1687. aug. 12. vivatott Mohács mezején engesztelő áldozatul a 161 év előtt itt elvérzett nemzet virágáért a második nagyszerű harcz, és 20,000 török vérében mosatott le a nemzet dicsőségében a másfél százados szolgaság által ejtett mocsok.

A honfi kebelnek, a török sorvasztó járma alól

felszabadult hon feletti öröm éldelete nem lehetett tiszta, mert elhomályosítá azt s megfagyasztá a leghivebbek sziveit is a nemsokára Eperjesen felállított vértörvényszék borzadalma, melynek elnöke a vérszomjas Caraffa egy új szétágazó összeesküvést koholt, melyet eddig úgymond csak a királyi fegyver szerencséje takart hamu alá, s mely most, Thököly visszajötte óta (a zsoldosok új kihágásai által a fegyverhatalommal meghódoltnak tekintett országban) annak ismét növekedő pártjában új lobbot vetni készül; a fejtétel s akasztás csak kegyelemkép alkalmaztatott, kedveltebb látványt nyújtott az iszonyu embernek, a karózás, negyedelés és kérekbetérés; — a kivégeztettek nagyobb részét Thököli egykori hívei és szolgálói tévék többnyire, kik 1684—1685-ben Schultz tbnok ostromainál ellentálltak, habár kegyelmet nyertek, így Feldmayer. Thököly volt várparancsnoka, Weber, Fleischhacker, Baranyai stb. tüzes fogókkal marczangoltattak szét, kiknek csak egy feslett tábori-nő Ujhelyi Erzsébet vádján alapuló vétkük volt, hogy legközelebb leveleket és pénzt vittek Munkácsvárába, és az eperjesi újra felépítendő református collegiumra tett pénzgyűjteményt is e várban hagyták.

A magyargyűlölő és vadállati kegyetlenségű Caraffa — most már felső-magyarországi főparancsnok, — özv. Nádasdyné, gr. Thököly Máriának Kassára telepedését odamagyarázta, hogy fivére és sógornője Zrinyi Ilona számára ment oda propagandát csinálni; s Thököly merész udvarnokának Dévay Tamásnak, valamint Absolon embereinek álruhákban Eperjesen megfordultáról s izenet és levélvivéseikről is, úgy látszik, valami neszt fogván: borzasztó összeesküvést fűtt fel az esetből. Bécsbe ment, s Leopoldtól kiadatta magának a meghatalmazást az eperjesi hajmeresztő mézszárlásokra; mire aztán Thökölynek volt főbb híveit, — kiválogatván a leggazdagabbakat és többnyire protestánsokat, — 1687. elején összefogdostatta, s kinpadra és vérpadra vonatá. A legfőbb vád a munkácsiakkal való titkos összeköttetés volt, (melyről ezen áldozatok legtöbbje aligha tudott valamit) s az ezzel kapcsolatos (kigondolt) összeesküvés.

Szalay — ezen a jó Felség nevével visszaélés szülte vértörvényszék keletkezését Munkács-varával hozza érintkezésbe; ugyanis az ernyedetlen ellenállás, s az időről-időre mutatkozó nyomok, hogy az őrség lépéseket tesz, talán nem épen sikertelenül, a künmaradt felekezetteli érintkezésre, Caraffát felbőszíték. Thököly harmadik nővére, Mária — az első Katalin, neje volt Eszterházy Ferencznek, a második Éva, a nádornak volt neje — Nádasdy Istvánnal lépett házasságra. Férjével látogatáson volt Ilona sógornéjánál, midőn Munkács-vára körülvéttetett, s férje meghalván az ostromzár közben, az ostromot vezető Terzi ezredestől utlevelet kért magának az özvegy, hogy távozhassék. Kapta és távozott. S ime hire szárnyal, hogy Nádasdy özvegye, Kassán pírthiveket igyekszik szerezni fivérének. A parancsnok két markotányosnét fogott el, kikről mondatott, hogy Nádasdynénak eszközül szolgáltak, s kik úgy látszik, vallomást tettek, hogy ők a munkácsi őrség meghagyásából török és tatár segédérkezésével biztatták mind Kassán, mind Eperjesen Thököly egykori hiveit. E pillanattól fogva Caraffa mindenütt összeesküvést látván maga és a császár ellen, ekkor intézé azon fekete betűkkel írt feliratát, mely ama vérbiróságot életbe léptette, utasításul adatván ugyan neki Lipót által: hogy a magyar törvények szerint hozzon ítéletet, hogy a kik tőle, a királytól bocsánatot nyertek, azokat ne bántsa; hogy vizsgálja meg lelkiismeretesen valjon vétkeztek-e újból ama kegyelem után, s hogy vétkességöket saját vallomásuk által igyekezzék bebizonyítani; szóval eljárása olyan legyen, minőt a vád sulya követel: egyedül eldöntő bizonyítékok alapján történhessék meg az elmarasztás. De elég vala ennyi a rossz akarattal eltelt Caraffának, hogy vérmunkával szennyezze a királyi nevet!

És csak midőn az 1687. pozsonyi országgyűlésen az osztrágház első szülötti öröködési jogát elfogadó, és az aranybulla 31. §. záradékát eltörlő országrendek kívánatára, — az embertelen Caraffa felmagyarhon parancsnokságától elmozdított, — szűnt meg az alkotmányellenes törvényszék működése, és ekkor ismét az

állomásától elmozdított, de meg nem érdemlett új császári kegyekkel halmozott és aranygyapjas renddel feldiszített Caraffa a még mindig daczoló Munkács-vára meghódoltatásával bizatott meg.

És míg a vérszopó olasz, Eperjes kinzó kamaráiban s az ablakai alatt felállítottatott vérpadon 30 bakóval folytatá hónapokon át a felvidék legnemesebb fiain elkövetett iszonyú hóhérolásait s az ezekkel kapcsolatos jószág-elkobozásokat és vált-ágdíj-kicsikarásokat, — addig Munkács-varának újabb, szoros közülzáratására és lövetésére is volt gondja. Gr. Terzi Guido tbk. fekvék itt hadosztályával.

A lövonalon kívül vizárokokkal körül sánczolt tábornot ütött és a várbeliek közlekedését lovasok felállítással ügyekezett elvágni.

Caraffa most levelet intézett Zrinyi Ilonához „A török hatalom — írá neki — már nem mérközhetik többé a császár szerencséjével, s folyton fogy; a császári fegyverek majdnem egész Magyarországot visszafoglalják, bejárták egész Slavoniát, s a szövetséges Erdélyben vettek téli szállást; József főherczeg a magyar rendek közmegegyezésével Magyarország örökös királyává koronáztatott, az ozman birodalmat Nándorfehérvártól Konstantinápolyig, Konstantinápolytól Egyiptomig pártos katonaság dűlja, a diván békét kér, békeért könyörög; Munkács-vára egy maga akar-e még ellenállani, vagy talán nem a portától. hanem Thökölytől remél segédet, Thökölytől kinek alig van már egy marok hive, kinek az eperjesi piaczon minapában végkép inát szegték? s kinek ő — Ilona — nem tartozik adott szavát megtartani, hogy Munkács-várát védeni fogja egy világ ellen, mert ilyes eskü megtartása hitszegés a császár irányában. — Fogadja tehát a jóakarónak, a kereszténynek tanácsát, bizza magát és szerencsáját a császár kegyességére, s ne akarjon azon a dicsőséges Rákóczi-ház magzatainak inkább mostohája mint édes anyja lenni. A levél ügyesen volt szerkesztve, ügyes főleg a végpont, mely a hitves habozását az anyának kötelességével ügyekezett lenyügözni; és Ilona még is hajlandó vala

még egy ízben visszautasítani a felhívást, mert úgy tudta, hogy a várban még most is annyi az eleség, mennyiből talán félévig eltarthatni az őrséget.

Ilona mindenféle küldözte követeit segélyért; de hasztalan Thököly nem volt képes a lesújtott törököt újabb kísérletre buzdítani.

Azonban minden újabb vivás, sánczás, bombázás és töretés hiábavaló volt; a németeknek összes erőlködésük megtört Zrinyi Ilona és hű vitézeinek kitartásán hősiességén. Elannyira, hogy tavaszra kelve Munkács-vára ismét szabadabban lélegzett: mert az ostromló tábor kénytelen lőn megint küljebb tágulni a megvihatalan sziklavár alól.

Ezen időközben Ilona különféle irányban nem szünt levelezni; így: 1687. május 10-ről Fráter István huszti kapitányhoz is válaszol: „Levelét vettük, némely vitézink ellen való panaszt értettük. Méltán recognoscálja Kglmed a jó szomszédságot (Erdélylyel és kapcsolt részeivel) a mi részünkről: mert attúl soha nem voltunk idegenek, okot sem adtunk, nem is adunk. Ha Huszton valami alkalmatlanság történt is talám: az ágyúlövés okot adott reá, ott járván katonáink mint szomszéd országban békességesen. Itt sem az máramarosiakat, sem az erdélyieket senki nem háborgatja, bizvást járhatnak. — Egyébaránt keményen megfeddettük azokat, és hogy ezután okot ne adjanak semmire is, megparancsoltuk nekik.“

A második levél, hasonló ügyben, szintén magától Ilonától, Csebi Pogány Menyhért máramarosi alispánhoz szólt, Munkács-vár, 3. Juli 1687. k e l e t t e l. Ebben is az excedáló munkácsi katonák ellen fölmerült panaszok orvoslását igéri. Egyébiránt „kapitányunk Radics András uram bővebben tészén választ Kglmednek; meg is parancsoltam: mitévő legyen, hogy ezután afféle dolgok eltávoztattassanak.“

Mind két levélből látszik, hogy a munkácsi vitézek az 1687-ik év folytán is „messze mértföldre ki-száguldoznak. S ez főként aratás és szüret táján esett, a vár éléstárainak s pinczeinek újabb megtöltése végett,

— a mai a rettenthetlen kicsapdozóknak, Terzi tábornok minden fáradozásai s küzdelmei daczára, ezen évben is sikerült, habár már nem oly gazdag arányban, mint 1686-ban: mert most a zárlat számosb kadukból állt.

A bekövetkezett aratást a labanczok nyugtalanításai miatt Munkács-vára körül az őrség fedezete alatt végezték, hogy a várat új terméssel láthassák el. Aug. 29-én Sándor Gáspár, Torma Mihály és Daróczy hadnagyok 150 lovassal és 450 gyaloggal Szerednye felé kém szemlére indultak, éjféli után a közeli cserjésben megállapodtak s ott két elfogott labancztól megtudván, hogy az este érkezett 700 labancz a vár kapuján kívül alszik, ezeket pitymallatkor megtámadni elhatározták. Hajnalban megrohanták tehát kétfelől az alvókat s megszalasztván, a várárokhban levő vízbe ugrasztották őket, honnan nagy ügygyel-bajjal egymás hátán eviczkeltek kifelé, mely majd két óráig tartott menekülés közben, az árok szélére állott kuruczok által lövettettek, úgy, hogy 200 labancznál több esett le, azonban virradatkor a várbeliek is segítségükre jöven a taraczkokból s puskából löni kezdvén, a kuruczok 13 fogoly, 4 dob s egy zászlóval visszatértek. Ez alkalommal csupán egy hajdú lelte itt halálát, Sipos alhadnagy pedig egy másikkal megsebesült.

Szüret után borral látták el a várpinczéit, a téli ruházatra szükséges posztót pedig szintén Lengyelországból szereztek, mi végből portyázó csapatok rándultak ki az ország határáig. a minthogy a kivonult őrség gyakran bocsátkozott csatába a czirkáló császári katonákkal, kik Szerednyén és Beregszászon tanyáztak s kikből alkalmilag sokat elfogtak, minthogy az élelmezést kényszer útján hajtván be, a környéken s Ugocsában megfordultak. Így október hónapban a Beregszászon elszállásolt német katonák Tisza-Újhelyre rándulván, onnan a templomból 700 köböl gabonát, 12 szarvasmarhát, 7 szekeret és a templomba rejtett különféle ingóságot elfoglaltak, azonfelül 15 sertést leölven, azokból 8 darabot odavaló emberek hátán vitettek Kereszturig.

November vége felé Caraffa Antal tábornok ismét sikertelenül megkísérté levelileg az alkudozást, mivégből a felszólított Zrínyi Ilona nevében Sándor Gáspár és Sulyok János védlevelekkel ellátva, jártak Kassára hozzá.

A téli időre a németek a Krajnán készülvén elhelyezkedni, e miatt a munkácsi várórség Drágabártfalva környékén tíz falu elégetett; azután ez Husztott akarta váratlan megrohanás által bevenni, mi végből december 12-kén el is indult Krajnán át a kurucz gyalogság, hogy 13-kán Madács Péter alatt utána indulandó lovassággal más nap éjjel Husztton egyesülvén a várat közösen megrohanják. A lovasok 13-kán esti 8 $\frac{1}{2}$ órakor értek a huszti sorompóhoz s ott a fagyáló szörnyű hidegen reggelig күн a szabad ég alatt időztek, várván a gyalogokat, kik azonban a nagy hó miatt a hegyeken elfáradván, visszafordultak s azért a lovasok is eredmény nélkül visszatérni kénytelenítették. A ropant hideghez e télen még az éhség is csatlakozott, mely az országban nagy pusztitást tett,

Végre, az utolsó adat, Zrínyi Ilonának egy s. k. aláírt hátrirati resolútiója, Munkács-vár 1637. december 29-kén, (tehát már a harmadik ostrom idejéből) melyben Galgóczy hadnagy seregében szolgáló „Lohói Vén Istók“ nevű kérvényező hajdúnak tíz frt segélyt utalványoz, felesége gyógyittatására, kit „az feljebbvaló napokban az kegyetlen ellenség vizre menő útjában mind két lábára általlóite vala.“

Ilona és a Munkács-várát tartó úri, fő, és vitézi rendek ez évben is követséggel és levelekkel sürgették a nagyvezért a vár végleges fölszabadítására; de csak a szép biztatásokkal, ígéretekkel kelle beérniök. Pedig Thököly is minden lehetőet elkövetett a portán és pásáknál, nejjének s munkácsi hiveinek hathatós megsegítése iránt, Hasztalan; a török a harsányi hegynél (Mohács közelében) döntő ütközetet veszte, minek következtében Eszék, Vukovár, Péter-Várad és az egész Szerémség visszahódítottak, melyeket még az év vége felé Eger és Palota bukása követett.

És Zrínyi Ilona hasztalanul várta epedve férjét, Thökölyt, ki mint tudjuk, Nagyváradi behatolt ugyan török hadakkal, de innen tovább minden erőlködése daczára sem haladhatott. Szerencse csillaga nem akart többé feltűnni, a mindinkább szorongatott török fegyverei elveszték őket, a várfelmentését hiába remélte a hős őrség, melyet folyvást élesztett a fejedelem biztatása, ki nejének a török ígérete jeleül athnamet is kézbesítettett.

A „kurucz király“ ekként belátta, hogy folytonos vereségeket szenvedő szövetségesétől nincs többé mit remélnie. Kétségbeesésében oly lépéshez folyamodott tehát, melytől lelke őszinteségében maga is iszonyodék ugyan: de hön szeretett nejének megmentéséért és saját végromlása távoztatásáért mégis csak rászánta magát. Ez az 1687-ik év őszén, a mohácsi döntő harc és Eszék és Péter-Várad bukása után történt. Thökölynek 1687. ősszel egy merőben titkos jegyekkel írott levele érkezett Munkács-varába hitveséhez. Ilona mint rendesen, férje meghitt cancellárának adta át a levelet, a chiffrék fölfejtése végett. Absolon azonban annak kijelentésével tér vissza, hogy a nála levő kulcsoknak egyike sem szolgál a levél megfejtéséhez; ennek tehát más, előtte nem ismert kulcs szerint kell írva lenni. A fejedelem-asszonynak ekkor jutott eszébe, hogy férje, mielőtt 1685-ben Várad felé távozott volna: még egy legtitkosabb jellegű kulcsot adott kezeibe, melyre mindazáltal mostanig szükség nem volt. Előkeresé ezt, és a dechiffreálás fáradságos munkájához szokva nem lévén, s különben is Absolonban — mint férje egykori nevelőjében és most első tanácsosában — teljesen bizván, átadá neki.

A cancellár a nyert clavissal szobájába vonúlt s fölfejté a levelet. Thököly Imre himezetlenül feltárta abban reménytelen helyzetét s a töröknek teljes képtelenségét a segélynyújtásra. Nem marad tehát egyéb mód megmentésére, mint hogy Ilona, — a mint it ezenel hitvestársi kötelességére kéri és kényszeríti őt, — bizza meg mély titokban gyóntatóját Bárkányi Ferencz

minorita-barátot és küldje el Lengyelországon át, credentionalis-levelével Rómába XI. Incze pápához. Biztosítsa általa férje nevében ő Szentségét, hogy, ha ő Szentsége közbe veti magát a bécsi udvarnál ügyében és elfogadható egyezséget eszközöl ki számára: akkor ő, Thököly, késznek nyilatkozik (sei hitéről a r. katolikus vallásra nemcsak áttérni: hanem ép oly buzgalommal üldözni ezután a magyarországi protestánsokat, mint a mily hévvel pártolá eddig ügyöket.

Rákóczi megjegyzi, hogy Thökölynek ezen ígérete, mint a következmények megmutatták, nem szívéből: csak az ügyei szorultságában kisegítő végső eszköz gyanánt megragadott szinlésből eredt, és azt soha be nem váltotta volna. Azonban a vakbuzgó lutheránus Absolon nem így fogta föl a dolgot; elszörnyűködött a rettenetes levél olvastára, és eltökélé, hogy urának vallásfelekezetök ellen tervezett árulását lehetetlenné fogja tenni, mert megelőzi — Munkács-vár feladásával. Közlé nagy titokban a levelet a főkapitány Radics Andrással, a ki szintén oly buzgó lutheránus vala, mint ő. Radics határozott, jellemes és becsületes ember volt, őszinte hive nemcsak Thökölynek, hanem a Rákóczi-háznak is; szeretete hazáját, vérét ontotta ennek szabadságáért, — de szeretete vallását is (nőt is főföülutheránus családból: a Lipóczi Keczer-ekből birt;) és midőn Thököly leveléből a szabadságügy reménytelen állapotáról meggyőződék: legalább a felekezetére, urának conversiójából haramló kimondhatlan veszélyt akará elhárítani. Ennek a becsületes öreg katonának lelkében rettenetes küzdelmeknek kelle végbemenni, míg Absolon tervére ráhajolt. — de a nagyelméjű, furfangos cancellár elvégre is reávéve az egyszerű harczfit.

Absolon Thököly levelének valódi tartalmáról hallgatva, ál-fölfejtést készített róla s mutatott be Zrinyi Ilonának. És ezen naptól fogva, a különben rendes kezelés mellett még a következő 1688-ik évi aratásig elégséges élelmi szereket elkezdtek a helyőrség közt bő adagokban kiosztogatni, a katonaság nagy örömére, — sőt egy részét el is rejtették az eleségnek. Hasonlót

követtek el a löszerekkel. Minek következtében új év után csakhamar fogyatkozás, inség álla be, s a koraló katonaság zúgolódni, lázongani kezdett. Zrinyi Ilona személyes megjelenése és hathatós szavai lecsillapíták ugyan őket, — azonban a kényszerítő szükségesnek elvégre a hős nő is engedni vala kénytelen, miután Radics kijelenté, hogy 2 hónál tovább nem tart be már az összes eleség. Absolon tanácsolta: igyekezzék a fejedelemasszony addig mig lehet, tisztességes capitulatiót kötni, s ne engedje a dolgot egész a legvégső inségig, — mert akkor majd árváival együtt föltétlenül kellend meghódolnia, a rettenetes hirű Carafa hatalma alá.

E cs. táborot titokban már előbb tudósíták a cancellár és a főkapitány, hogy ők készek Munkács-várát a császári hadaknak átadni, asszonyuk vonakodása ellenére is, ha a tábornok az árvákra és helyőrségre nézve kedvező föltételeket engedményez. A ravasz és dicsvágyó olasz, — hogy az európai hírvé vált Munkács-várát ő küzdhesse le, — kavva-kapott a nem várt alkalmon. annál inkább, minthogy bár az ősz óta ismét keményebben szorongattatá az erősséget: mégsem juthatott semmi eredményre. Biztató választ küldött tehát az ajánlattevőknek, még speciális hálájáról is biztosítván őket, (mit azonban Radics a maga részéről szépen megköszönt!) s egyszersmint nagyobb nyomatékul az Eger alól elhozott hadosztálylyal személy szerint Munkács-vára alá szálla. Caraffa gr. 1688. jan. elején épen mi-pőn Ilona a lázongókat lecsillapítá, ismét s a fentihez hasonló levelet intézett a vár urnőjéhez. Élénk színekkel festé ebben: mennyire meg van immár törve a török hatalma, — hiú remény hogy attól valaha segítséget kaphasson! Egy maga ő akar-e tehát ellentállani, a segély minden reményétől megfosztott egyetlen várában, a császár mindenütt diadalmaskodó fegyvereinek? Férjétől mit sem várhat, azt pártja odahagyta, — alig van még egy maroknyi, kiéhezett, elrongyollott hada. Keresztyéni jóindulattal inti azért: előzze meg a vég-kényszerűséget, s meghódolva, bizza sorsát a császár kegyelmére, „nehogy a fényes Rákóczi-ház fejedelmi magasztainak inkább mostohájok, mítsem valódi édes anyjok legyen !

Jól tudta a nápolyi, — kinek okoskodásaiban egyébként sok volt az igazság, — hogy az anyára kell leginkább hatnia azért végezte ily fájó törszurással levelét. És Ilona a vázolt helyzettel szemben, mit tehetett most már egyebet? Szeretett gyermekei jövőjét nem akará férjéért végképen föláldozni. Választ adott, s 1688. január 14-kén megkezdődtek az alkudozások; és miután Caraffának a császártól teljhatalma volt: 17-én aláíratott a capitulatio, s a győzhetetlen Munkács-vára harmadfél évi dicsőséges védelem után, kitérta kapuit. Különben, ezen esemény Absolon és Radics eljárása nélkül is okvetlenül bekövetkezett volna félévvel vagy egy évvel később; miután a töröknek és Thökölynek ép úgy nem álla hatalmában Munkács-várát 1688-ban megsegiteni, mint azelőtt,

Midőn Caraffának a várbeliek pontozataira adott „végső resolútiójá“-t (kelt Munkács-vára alatt levő táborban, 1688. január 15.) Zrinyi Ilonának kezéhez hozták: a fejedelemlő a várban levő összes fő- és nemesi rendeket, kapitányokat, hadnagyokat s a seregek választottjait egybehívatta az elfogadó terembe a hol maga, gyermekeivel oldalán megjelent és felolvastatá az iratot. Az első pontokat, mint a melyek a szeretett fejedelemsasszony a Rákóczi-árvák, továbbá valamennyi Munkács-varában levők számára teljes szabadságot, amnystiát, ingó és ingatlan vagyonaikra szabad birtoklást stb. biztosítanak, — helyeslő riadással fogadá a tömeg; s csak a Thökölyt kárhoztató és Munkács-varában őrzött vagyonának elkobozását követelő pontok hallása csalt könnyeket a vár hősléklű asszonyának s nem kemény vitéznek szemébe; de a vaskényszerűség előtt meg kelle hajolni. A még fennforgott különbözeteket a következő napon folytatott alkudozások kiegyenlítették; — Ilona különösen, gyermekei érdekeinek nagyobb biztosságát tekintve, a szerződésnek a császár által leendő megerősítettését kötötte ki. És miután az ekként megállapított föltételek véglegesen szövegeztettek, hitelesítették, s a példányok kicseréltettek mint majd alább látandjuk: — j a n u á r 17-kén délben bebocsáttatott a várba

a német helyőrség. — A b s o l o n. árulása jutalmául cs. kir. hadi titkárrá neveztetett ki, gr. Caraffa tábornok oldalához, s a bécsi udvar, kiváltképen a meghódítandó Erdély rendeivel kötendő stipulatiók létrehozása körül, — jelentékeny szolgálatokat várt még a jeles képzettségű, nagy ravasz férfiútól. Radics búsongó lelke azonban visszautasított minden jutalmat és császári szolgálatot; ő hazavonult neje sárosi birtokára Bogdányra, s ott tölté csendes magányban napjait, éveit, hogy egykor még munkácsi kedves „kis ura“: II. Rákóczi Ferencz mellett köthesse fel kipróbált fegyverét, s megítalmazza számára Kassa városát.

A fejedelemasszony (Domina Principissa) árváival együtt, elégséges kísérettel Bécsben fog lakni, szabadon, rangjához illőleg; de onnét csak a fölség engedelmével távozhatik. A Rákóczi-árváknak úgy a jelenben kamara kezén levő, mint az itt Munkácson vagy bárhol található összes ingó és ingatlan jószágaik visszaadatnak. A fejedelemasszynynak első férjétől lekötött hitbére, jószágul vagy megfelelő évi járadékképen biztosittatik, úgy saját és gyermekei ingó értékei is, a melyeket maga vagy árvai tulajdonainak fog vallani. A többit Szent-Iványi László kamarai tanácsosnak lajstrom szerint adja át, „mivel az árvák tütorsága ő Felségét illeti“, miként ezt néhai „atyjok végrendelete kívánja“, teszi hozzá a Wagner által használt példány.)

A fejedelemasszony mindazon pecséteket, melyekkel a török császár felhatalmazásából él, úgy a szultántól kapott fejedelmi jelvényeket: zászlót, süveget, buzogányt, kardokat, palástokat, de legkivált Thököly athnámját — melynek Munkács-várában léte biztosan tudatik, — az említett kir. biztosnak minden vonakodás nélkül adja ki.

Ezt mindazáltal — állítólag — sem a fejedelemasszony, sem a biztosok nem találhatták meg, a legszorosabb kutatás daczára. Mert az athnámét Thököly egy kincses ládának nejétől sem ismert rejteklőkjába zárván el: neje e ládát kolmiivel Bécsbe, s onnét 3 év múlva Törökországba vitte; hol is férje a rejteket fölnyitván, illo-

na bámultára ott voltépségben a Munkács-varában hiába keresett athnámé. (Babócsay, *Fata Tarczaliensia*; Rumynál, 103. l.) Ma ezen athnámé mégis Béc-ben, a cs. kir. udv. titkos levéltárban van. — hová talán csak később, a Rákóczi-levéltárból jutott.

Ugyanerre köteleztetnek hitők alatt a várban levő nemesek és vitézek, a nálok letett idegen, vagyis lázadók ingó értékeit illetőleg. A magái itt is, másutt is, kinek-kinek föltétlenül biztosítatnak; azonban ez csupán a munkácsi capitulánsokra értendő és a netán Lengyelországban távol levőkre, kiknek számára ő Felsége amnystiája, a fejedelemasszony közvetítése mellett, készen áll. Mindenki hódolati esküt tartozik letenni. A német helyőrségnek a Rákóczi-árvák váraiból való kivitele ő Felsége kegyelmességén áll. Egyébiránt az árvák gyámsága a császárt illetvén: „azon ő Felsége tótorsága alatt lesznek, és annak gondviselése alatt, kit ő Felsége melléjük fog rendelni.“ Thökölyvel tudatni a várfeladást senkinek nem szabad. Kiki ingóságaival s eleséggel szabadon házához mehet és javaival élhet; de szekereknek nagy szüki lévén, alkalmatosságot maga szerezzen; „az egy fejedelemasszonynak és az árváknak elégséges szekerek és kísérijök lészén.“ Császár ő Felsége helyőrsége e hó 17-kén déli 12 órakor a várba bécocsáttatik. „és azon üdő alatt minden hadak és nemesek az várból az palánkba lemennek; maga a fejedelemasszony, az árvákkal és cselédjeivel az várban maradnak, miglen magok dolgait rendben veszik.“

A várbeliek tisztességesen kivonulhatnak, magok szekerein vihetvén ki ingóságaikat. E feltételek másnapitiz óráig elfogadandók, különben érvénytelenekké válnak. Az alku pontjai szentül teljesítendő, különben az ígért jótállás s biztosítás felfüggesztetik. Gróf Caraffa a feltételek megtartását a király nevében, mint annak teljhatalmu biztosa becsületszávára és keresztény hitére igéri.

Az irat vétele után Zrinyi Ilona összehívatta a várőrséget s azzal a feltételeket közlé. A többség ujongva fogadta a büntetlen szabad kivonulást tárgyazó pontokat, de utóbb a Thököly fejedelmet gyalázó és terhelő felté-

telnél elkomorodott, főleg, midőn a fejedelelnő könyvei megeredtek, ki zokogva panaszkodék: „Hát annyira jutottam, hogy uram, szívem kárhoztatását és magamnak kell aláírnom!” Végre is Absolon és Radics sürgetésére a szerződést aláírta s így harmadnap mulva, január 17-én kitératván a kapuk, azokon bevonult a német katonaság.

Febr. 1-én megerősíté Leopold a feltételeket s Ilonának utiköltségül kétezer forintot utalványozott, ki az ingóságok leltározása után, márczius 20-án illő fegyveres diszkiséret mellett el is indult, az ő és kísérete s málhája számára kirendeltetvén a szükséges fogatok.

Az összeírás szerint a fejedelemszony ingóságai arany ékszerekben 28,735, ezüstművekben 12,768, ruha s hasonművekben 7020. drága fegyverekben 7700, lóra való szerekben 14,250 összesen 70,476 forintra becsültettek és részére a kassai kamaránál letétettek; ellenben Thököly összes értékes ingóságai lefoglaltak s részint az udvarhoz részint beolvasztás végett a nagybányai pénzverdébe küldettek; sőt néhány kiváló szép darab Caraffa uram birtokába is került. Így egy ezüsből készült aranyozott jogart Szentiványi László kiküldött tanácsos Caraffának adott.

A vár boltjaiban s kamaráiban nemcsak Thököly Imrének tizenkét fehér, zöld, fekete színű, bőrös és A—B. betűkkel jelzett ládákban volt tömérdek ékszere. drága öltözete, fegyverzete, ló-szerszáma, mint aranyos, ezüstös kantárok, nyergek, sügyellők, köves buzogányok, boglárok, handzsárok, kardok, török, ezüstös nyelű kancsukák, csákányok, pallósok, ezüst kupák, poharak, csészék, tányérok, tálak, kanalak, mosdók, különféle skófiummal kivarrott gyémántos, rubintos gombu dolmányok, menték, bársony felöltők, övek, zászlók s egyéb értékes szerek és művek felhalmozva, hanem más vidéki nemesek és katonáskodó urak itt elhelyezett féltékenyebb tárgyaikkal terhelt ládaik is; így több rendbeli bőrónd Károlyi Mihály, Illyefalvi János, Perényi János, Perényi Pál és neje, Károlyi László, Szilágyi György, Barkóczy László, Barkóczy kisasszony, Csuda Mária,

Putnoky Ferencz, Klobusiczky Ferencz, Kerekes János, Milith Pál, Orosz Zsigmond, Csató Demjén s mások tulajdonához tartoztak.

Ezeknek tartalma a vár átadása után pontosan leltározott és megbecsültetett; e végből, mint a fenmaradt azonkoru „Inventarium verum mobilium in arce Munkács inventarum“ czimű jegyzék a budai kamarai levéltárban előtűnteti, Cziffkay János titkár, Erhardt Márton levéltárgondnok és Fabriczy Mihály alpenztárnok képezték a leltározó bizottságot, Ursini János szücs és Békéssy György aranymives alkalmaztatván becsülsökül.

Érdekes volt az akkor Bécsbe szállított drágaságok közt egy nagy tiszteletben részesített, a boldogságos szüzet ábrázoló és csodatevőnek tartott képszobor, melyet néhány évvel azelőtt Báthory Zsófia megszerzett volt Klokotsowból Galicziából s mely a munkácsi várbeli kápolnában diszlett. A szent szűz és annak ölében tartott kised Jézus ragyogott a számtalan drága kövektől, melyek koronáikat és öltönyeiket diszíték. Így a szent Szűz koronájában 7 nagy és 10 kisebb rubin, 5 smaragd, 11 apró gyémánt, 19 nagyobb s 536 apróbb szemgyöngy ragyogott; nyakában 18 sor keleti gyöngy függött, mely 85 nagy és 2771 kisebb szemekből állott. Jézus koronájában 2 nagy 9 apróbb rubin 3 nagy smaragd, 4 apró gyémánt, 11 nagy és 322 apróbb gyöngy fénylett. A tömérdek misemondó ruha, templomi és oltári műszer, szintén nagy kincset képezett s többnyire ezüstből művészileg készült mű volt. Midőn később Zrinyi Ilona, férjéhez Thökölyhez Törökországba ment, a drágaságok közül a fentebb említett csodatevő képet is magával elvitte, mely azután II. Rákóczy Ferencz fellépésekor ismét Magyarhonba visszakerült s a munkácsi várkápolnába behelyeztetett, honnan a vár átadása után, 1711. aug. 11-én a királyi kamarai tisztek által eszközöltetett leltár szerint elszállíttatott. Kár, hogy ezen érdekes képszobor holléte ismeretlen, különben az említett leltár is naivul megjegyzé. hogy e drága kép csodálatosképen sirt (?) s hogy annak számos nyomatott

ábrája ismeretes E képhez tartozott hat drága superlat, több drága török selyemöltöny, gyöngy, gyémánt, rubin, smargd és klárissal diszitett ékszerek, kelyhek, szentségtartók, aranycsipkés casulák s egyéb drágaságok, melyeknek emlékét fentartá az 1711-ik évben Bay Mihály kezével irt leltár, valamint azon jegyzék, melyet érkörösi és sámsondi Körössy György II. Rákóczy Ferencz kincstartója 1688. évben szerkesztett s a budai kamarai levéltárban tartatik.

Különben, ugyanazon adatok szerint, 1709-ben több templomi drága műszer Lengyelországba és 1711-ki július 12-én több misemondó ruha, ezüst ócska kehely és feszület Sárospatakra vitetett el; itt mindamellett 11 casula és különféle selyem, kamuka, bársony és török anyagból való öltöny meghagyatván, melyek valószínűen elosztattak s az 1834-ik évi tűzvészkor elhamvadtak. Így a budai levéltárban olvasható: hogy 1729-ben pater Friait Ágoston sok templomi szert adott a munkácsi plébánosnak; ezek közt volt egy aranyozott ezüst pohár, melybe 6 drb. pogány pénz volt beillesztve s 17 és $\frac{1}{2}$ latot nyomott; pater Majtényi Paulinus is hasonlóul adott át több ékszert, a minthogy: több az ecsedi vár kápolnájába tartozott értékes tárgy oda 1716-ik márczius hó 12-én vissza vitetett; ezek közt volt egy 16 és $\frac{1}{2}$ latos tömjenező, egy lábas ezüst billikom, gyertyatartók, misemondó ruhák, palástok, kézkendőök s egyéb felszerelési czikkek.

A baloldali bástyán, német úteg: egy 18 fontos Rákóczy-féle csatakigyó 1647., egy $4\frac{1}{2}$ fontos ugyanattól 1645., egy 1 fontos ágyú Beregmegye czimerével és nélkül.

A felső vár padján fedél alatt állott; egy $4\frac{1}{3}$ fontos Rákóczy-féle 1645., egy 3 fontos ugyanolyan év nélkül, egy $1\frac{1}{3}$ fontos császári, jelvény és évszám nélkül.

Lent a vár alatti sánczban („in den Palanken“): három 3 fontos Eietrichstein-féle, 1634., 1635. és 1642. évekből; egy 3 fontos Rákóczy-féle, évszám nélkül; két 2 fontos császári, II. Rudolftól, egy 3 fontos Kassa városától III. Ferdinánd korából 1643., egy $1\frac{1}{3}$ fontos

jegy és évszám nélkül, végre egy 2 fontos Eperjes várostól 1628-ból, melyet a németek Kassáról elhoztak.

E szerint találtatott itt összesen különféle lövetű 46 ágyú és mozsár, melyek közül néhány használatban volt.

A munkácsi várból Bécsbe szállított irományokból s oklevelekből azokat, melyek a Rákóczy árvák birtokaira a családi ügyeikre vonatkoztak, elkülönítették és Zrinyi Ilona jelenlétében 1688. április 2-án Kollonics Lipót győri püspök, bibornok s királyilag kinevezett gondnok előtt külön jegyzékbe foglaltatták. Ezek 28 darabot tesznek, s köztök nevezetesebb az 1622-ki nikolsbusgi szerződés, a kassai békekötés, a Rákóczy család számára Kázmér lengyel király által kiadott nemeslevél; a sárosszegyei főispáni méltóság adományozásáról szóló 1664-ki okmány stb. Ugy szintén összeirattak amaz ékszerek, öltözékek, családi diszfégyverek, lovagló szerrek, arany s ezüst asztali készletek s edények és egyéb drágaságok, melyeket említett Kollonics, Csáky István b. t. tanácsos, Melmeke János Kerestély hadibiztos jelenlétében Richhard Kristóf György és Panoss János György mint szakértők megbecsültek.

Egy másik, szintén azonkoru jegyzék előnkbe tünteti a vár akkori belső beosztását és térrajzát. E szerint volt az alsó várban 6 szoba, 9 jó és egy elrontott ablakkal, 6 jó kályhával, 7 ajtóval és 12 pincze vagy albolt (casamatte); a középső várban volt 15 szoba, 6 bolt, 18 jó, 9 rosz ablakkal, 13 jó kályhával, 26 ajtó és 6 pincze. A felső várban: 21 szoba, 9 bolt, 22 jó és 42 rosz ablak, 20 jó és 3 rosz kályha, 66 ajtó és 4 pincze. Összesen 42 szoba, 15 bolt, 49 jó, 52 rosz ablak, 39 jó és 3 rosz kályha, 99 ajtó és 12 pincze és albolt. Azon felül találtatott a vár felszereléséhez tartozólag: 25 asztal, 5 szék, 15 pad, 60 láda, 3 szekrény, 16 ágyszék, 3 hordó bor, 28½ hordó boreczet, az étteremben egy 12 águ rézcillár, 1 nagy lámpás, 1890 drb. kősó és 5 hordó törtsó.

Ezen február hónapban történt leltározás után a hatalmas Caraffa Antal, cs. hadvezér rögtön megváltoz-

tatta a bástyák neveit is, elkereszteltetvén az alsó várban a német bástyát Károly-bástyának, a balfelöli hajdu-bástyát a maga nevére Antainak; a középvárban a hosszú bástyát Józsefnek, a balfelöli Wágner-félet Spanyol és a Géczy-félet Bajor-bástyának; az átellenit „Pancsnoki“-nak végre a felső várban levő hajdu nevű Lipót és a balfelöli németet Teréz-ütegnek.

Ezeket kívül várnagyul Szilvai Mihályt kinevezve: egy seregrebéli gyalog zászlóalját bocsátott — „várőrsg“ gyanánt rendelkezésére.

Mindezek ekképen végbemenvén: megtörtént a harmadfél év súlyos küzdelmei alatt annyira összeszokott nemesi és vitézlő rendeknek a rajongásig szeretett fejedelemszontól, „kis urok“-tól, kisasszonyuktól és egymástól való keserves búcsúvételök, elképzelhető, mennyi forró könny pergett ekkor a munkácsi rideg sziklákra, sok jó kemény vitéz szeméből! és végre; előállának a társzekerek, s megkezdődött Ilona és az árvák legdrágább, legfinomabb bútorainak, a tárház családi kincseinek, a jószágos levelek kiszemelt részének stb. fölrakása; majd a fejedelemső rangjához illő lovas-katonai s egyéb kíséret is előállott, a hintók előrobogának és a fejedelmi család mélyen megindulva vett búcsút (február 10-ike körül) kedves Munkács-várától, Zrinyi Ilona dicsőségének színhelyétől, melyet ő nem látott meg többé soha.

És következtek a szomorú idők, II. Rákóczi Ferenczre nézve a megaláztatás napjai. Mert ámbár a munkácsi szerződés az árváknak szabadságát s vagyonuk tulajdonjogát biztosította is: mindazáltal tagadhatatlan, hogy 1688. január 17-ikétől fogva a fejedelemső állapota lényegesen megváltozott. Ó! a kinek a Rákóczi-ház családi várai közül még 1685-ben is hét várnak (Makovicza, Regéc, Patak, Tokaj, Szerencs, Ónod és Munkács) őrsége zsoldjában állott és hittel volt köteles; ő, a ki, avagy nevében édes-anya. Munkács-várban harmadfélegig souverian hadviselő fél volt; a kit a diadalmas helyőrség mint urát ünnepelt; ő, a kinek ügyét két nagy király: a büszke XIV. Lajos és a győzedel

mes Sobiesky János közvetítette a császárnál, — ő, a hirneves, dicsőséges Rákóczi-ház egyetlen férfi örököse, noha Leopold császár gyámoltja maradt: csakhamar a legsúlyosabb megpróbáltatásoknak tétetett ki, s a Rákóczi-ház tagjai fölött a főgyám nevében embertelenül önkénykedő Kollonics bibornok durva bántalmainak, jezsuitái megalázó sértéseinek s lélekölő fondorlatainak vettetett zsákmányul. Ha a gyermek Rákóczi Ferencz Thökölynek egykori szándéka szerint Konstantinápolyba küldetik: talán a nagyúr udvarában fejedelmi származásához méltóbb bánásmódban részesült volna.

Ilona, fiának hű kamarását Körösy Györgyöt mindjárt a capitulatio után néhány napra Sárospatakra küldé, az árvák ott maradott jelentékeny ingó értékei ügyének nyomozása végett; és minthogy Körösy szeretett „kis urá“-t Bécsbe is követendő vala: egyúttal engedelmelt kapott a fejedelemszonytól Patakról Szabolcsba, Kisvárdára elrándulhatni, saját lefoglalt jószágának kézhezvétele és családi dolgainak rendezése czéljából.

A fejedelemszony s árvái számos udvarnéppel utaztak. Zrinyi Ilonával néhány udvarhölgyén kívül, többek közt meghitt kamarása Záborszky János is jelen volt, Rákóczit pedig Körösy és Badinyi követték. A fejedelemszony két gyermekével s egypár előkelő hölgyével, egy fullajtáros, hatfogatú pompás hintóban ült; s útjokat úgy irányozták, hogy a mennyire csak lehetett, saját birtokaikon keresztül utazzanak. (És ez nem volt nehéz!) Ehhez képest az utat Dobrony, Borsi, Sátoralja-Újhely, Regécz, Nagy-Sáros, Zboró felé vették, mely utóbbi helyen február 16-án találjuk őket.) Innét a Thököly-uradalmakon: Styavnikon, Likaván, Rózsahegyen, Lietaván át igyekeznek vala a Rákóczi-ház trencsénmegyei várába Ledniczére és a hozzá tartozó rovnai kastélyba. A téli kemény hidegben, ott a Kárpátok zordon hegyei közt, a Szepességen és Liptón keresztül különben is nagyon alkalmatlan, nehéz, sőt veszélyes volt az utazás; — de Likava vára és Rózsahegy között különösen oly véletlen szerencsétlenség fenye-

gette őket, mely az egész családra könnyen végzettszerű lehetett volna.

Az esemény, — mint Rákóczi Önéletrajzában igen élénk emlékezettel elbeszéli, — így történt. Már Likava-várát elhaladták s a katonai fedezetnek előjáró osztálya előrehaladt Rózsahegy felé; utána robogott a fejedelemasszony hatlovas családi batárja, és úgy a többi hintók, melyeket a társzerek követtek. Az út Rózsahegy táján, a partjait rohamos folyással szakgató Vág vize és a két oldalról fölmeredő hegylánczolat között oly szűkre szorúl, hogy némely helyütt csakis az országút fér el a sziklabérczek és a zuhogó hegyi folyam meredek martjai között. Egy ily szorúlaton az előjárók általhaladván, a mint a fényes családi hintó következett volna: a nagy, nehéz, spanyol diszlovak, nevezetesen a fullajtár-kocsis által kormányzott első nyerges alatt, a Vág árjaitól alámosott partnak egy darabja meginog és leszakad, a két első lovat a rajtaülővel együtt magával ragadván a meredekség szélére. E veszedelmes pillanatban a többi 4 ló a hátsó kocsis által hátrarántatva, s természetes állati ösztönüktől is, egyszerre mintegy megkövülten megáll és a rohanó batárt szerencsésen megállítja. E nélkül okvetetlenül a két első ló után zuhan a mélységbe, a sodró folyam medrébe az egész fogat, hintóstól, s a bentülőek mindnyájan oda vesznek. Így azonban a négy hátulsó lónak elég ereje volt nemcsak a súlyos batárt visszatartóztatni, hanem a két lezuhant első ló sem eshetett egészen a Vágba. — ott függtek inkább, mint kapaszkodtak a leomlott meredekség szélén, a megrémült fullajtárral együtt, miután a jó erős szíjj-istrángok el nem szakadának s a lovakat nem engedék teljességgel alázuhanni.

A zuhanást és rögtöni megállást természetesen, nagy ütődés s a batárban ülőknek megdöbbenése követte; mire a fejedelemasszony gyermekeivel és udvarhölgyeivel lehető gyorsan kiszállott. Vészkiáltásaikra az egész vonat megállt s a mindenfelől elősiető udvarnokok s cselédség megszabadíták az ég és víz között lógó fullajtárt is veszélyes helyzetéből.

A kemény hideg okozta sanyaruságokon s itt-ott a megszállási alkalmatlanságokon fölül, ime, ilyes veszedelmes esnetőségekkel volt összekötve egy fejedelmi asszonyra és gyermekeire nézve elrendelt téli utazás. Szerencsére, a rózsahegyi fenyegető veszély a percznyi ijedtségen kívül egyéb bajt nem okoz vala, és az utazók nemsokára elérték előbb Thököly trencsényi várát Lietavát s városát Zsolnát, majd saját örökös-városukat Puchót és lendniczei uradalmukat, mely egész a Morva határokig nyúlik. A fejedelemné az ezen uradalomhoz tartozó Rovna kastélyban a Lednicze várában hosszabb ideig pihenőt tartott gyermekeivel és kíséretével, várván a Bécsbe előreküldött futárnak visszajövetelét s a császártól bécsi hogy és miként tartózkodásuk iránti rendelkezéseket.

Ezek későcskén érkeztek meg, minthogy Leopold, ki a Rákóczi-árvák főgyámságát politikai indolokból csakugyan magának tartá fenn, — alkalmasságát után nézett. a ki a tulajdonképeni intéző gyám legyen, és a kinek teendői az árvák Bécsbe érkezésével meg fognak kezdődni. — Ezen, a Rákóczi-ház nagy nevét és nagy vagyonát tekintve, ugy politikailag — kivált a fejedelmi jövőjére s neveltetése irányára nézve — nagyfontosságú, mint anyagilag igen zsiros jövedelmű állásra, kedvencz miniszterei: Strattmann, Kinsky és Kollonics meghallgatása után, legalkalmasabbnak találta ez utóbbit, u. m. a magyarországi hirhedett, germanizáló, katholizáló és elszegényítő czélzatú absolutistico-centralisticus rendszer tervezőjét, a jezsuiták kiváló pártfogóját, gr. Kollonics Lipót bíbornokot, bécsi érseket, egyszersmind győri püspököt. A Rákóczi-, Zrinyi- és Báthory-házak fiatal oroszlánját ez az ember vo't leginkább hivatva megszelidíteni. Kollonics ugyanis magyargyűlölő, protestánsüldöző, hatalmaskodó, indulatos, durva, erőszakos, a mellett ravasz és fölötte pénzsóvár vala. Ily férfúra bizta a császár a Rákóczi-ház két árva csemetéjének jövőjét.

Miután a fejedelemné az értesítést megkapta, hogy Kollonics cardinal van kinevezve árváinak intéző gyám-

jául. tehát Bécsben minden továbbiak iránt vele érintkezzék, — tovább folytatta szomorú utját, Trencsény, Nagy-Szombat és Pozsony felé. Bécs városa elé épen Ferencz fejedelemfi 12-ik születésnapján, vagyis 1688 mártius 27-én érkezének. S itt az udvarias gyám Kollonics rendeletéből, gyönyörű meglepetés várt Munkács hős úrnéjére. A város kapuit ugyanis bezárták az érkezők előtt, és mivel jövetelök ideje előre jelezve vala: a minden látványosságon kapdosó bécsi nép tömegesen tödült ki a rebellis Thököly „fogoly“-feleségének, a híres munkácsi vitéz asszonynak és a magyar fejedelmi Rákóczi-gyermekeknek bámulására. Czudar, tolakodó, szemtelen csöcselék rajozta körül a hintókat, kíváncsian bámulva, hangosan szidva, fenyegetve s gúnyolva a dicső nőt és árvaít szerencsétlenségökben. És ezt a gyalázatos jelenetet 2—3 óra hosszát engedték nyúltni, — a magyar fejedelmi család személyeiben az egész magyar nemzet prostitutiójával.

Végre, mikor az utczai népsöpredék a ritka látványosság élvezetével már betelni látszott, — megnyitották a kapukat a majd három órája várakozók előtt, s az Augustinusok kolostorában szállásolák el őket. Itt Ilona, a kapuk előtti csúf fogadtatás után, rettegve várta — nem magáért: szeretett gyermekeiért, — a történetendőket. — Este felé megérkezett Kollonics érsek s bemutatván magát a hercegnőnél, mint gyermekeinek, személyökkel és javaikkal rendelkező, császártól kinevezett gyámját, viszont az árvákat magának bemutatattá; kiket azonban épen nem megillető rangjuk és társadalmi állásukhoz képest: hanem gyöngye koruk érzetetésével s bizonyos megvetéssel fogadott. Azután, azon ürügy alatt, hogy ő Felségehez viszi őket bemutatni, a Rákóczi-ház két zsenge bimbáját letépte anyjok kebléről, — a gyermekeket hintájába ültetve, magával vivé.

A bibornok azonban nem a császári várpalotába, hanem az Orsolya-szüzek-zárdája elé hajtattott, — tehát mindjárt legelőször is megcsalá az árvákat. A zárdakapujánál magállva. Kollonics kiszállt, s ugyanezt tenni parancsolá Juliánkának is; öccse a hintóban marad! A

szánalomra méltó leányka a vett parancs hallattára keserves sirásra fakadt, és hő szeretettel vetvén magát öcsce nyakába, szorosan átölelé Ferust, folyton zokogva: Inkább öljék meg, de ő kedves fivérétől el nem válik! A biboros főpap zordon szívét nem indítá meg ez a jelenet; durva kezekkel nyúlt a gyenge szűz testéhez, és őt testvére karjai közül erővel kiragadta. S a szintén szívszakgató sirásra fakadt kis Rákóczinak kimondhatatlan lelki fájdalommal kelle látnia: tőle még ekkor is megválni nem akaró s a bibornokkal ellenkező, forrón szeretett nővérét Kollonics mint taszigálja be a zárda kapuján. Mert az embertelen, brutális érsek, a hangos zokogás közt a kolostorba belépni vonakodó, 16 éves, viruló hercezkisasszonyt, baromi durvasággal, — lábaival rugdosta be a kapun. Ennek az egy jelenetnek emléke maga elegendő lehetett volna arra, hogy Rákóczival valaha bosszúló kardot ragadtasson! Meg is őrzé ezt a szomorú emléket halála órájáig; és hosszú évtizedek múltán is, mikor már mind nénye, mind Kollonics rég sirban pihentek, méltó fölháborodással irt róla.

Elképzelhető a hintóban magúra maradt fiú lelki állapota, ily megrázó jelenet lefolyása után! Szíve mélyéből ontotta könnyeit, s gondolható: mily elkeseredéssel kelle eltelnie keblének, embertelen kínzójuk, Kollonics iránt! Ott ült magában, gyámoltalanul, házának egyetlen reménye, — dicső anyjától és szeretett nővérétől megfosztva: nem tudta, mi sors várakozik reá is? de a gyermek legkét mélyen gyötrő éles fájdalomtól, önhelyzetéről gondolkodni sem bírt. A bibornok e közben visszatért, és a fiúval jószágigazgatójának lakására hajtatott, hol a kis Rákóczira legalább azon vigasztalás várt, hogy kedveltjeit: hű kamaráaát Körösyt és nevelőjét Badinyit reá várakozva találá. Volt tehát hikkal „conjungere lachrymas!” . . .

Ma is szívet facsar, s a legnemesebb részvétet költi fel olvasása ama mély bensőséggel és a hőn szeretett lélek megrázó fájdalmával írott soroknak, melyeket a fejedelem e gyászos napok történetéről, Önéletrajzában hátrahagyott. — Három egész napot töltettek

a gyermekkel Kollonics directora házában, a nélkül, hogy anyjáról, nővérérol csak legkisebbet is tudattak volna vele. Pedig a legmélyebb szeretet kötötte őt mindkettőhöz, a kiktől még nem volt külön válva soha. Ezt a véghetetlen hosszú, kínos három napot, folytonosan megújuló zokogás és fájo sóhajtások közt töltötte, — mindüntalan tudakozódva édes anyja felöl, de hiába. Végre a negyedik napon, tehát mártiuiz 31-én, Kollonics kocsit küldött érte: Megengedi, hogy anyjától és nővérérol elbúcsúzhassék, — mert hosszú időre el kell Bécsből utaznia! Hogy hová? azt a szegény árva fiú előtt szántsándékkal eltitkolták, minélfogva természetesen annál jobban gyötrődött s aggódott.

Midön anyjától való különválasztását tudatták vele, a gyermeknek egész valója felháborodott; erélylyel kiáltotta: Mi jogon teszik ezt? hisz ő nem lázadt föl a király ellen; ő ártatlan; mért alkalmaznak hát ellene erőszakot?! . . . Siket füleknek beszélt!

Nem volt mit teüni, — elment búcsúzni szereteteitöl. Elölbb édes anyjához vitték, — ahhoz a fönséges jellemü, páratlan asszonyhoz, a kit ő még sirhoz közelitö korában is emleget folyvást és büszkeséggel ekként nevezi: „Az én dicső anyám!“ („Ma mére gloriéuse.“) S ennek a dicső anyának ez a fiú volt legdrágábbja. Mikor Zrinyi Ilona a kis-ázsiai „Virágok mezején“ haldokolt: még akkor, végvonaglásai között is megemlékezék szeretett fiáról, azt mondván férje titkárának: „Tudassák firmmal utolsó anyai áldásomat; ő soha nem szomorított meg engemet! És most ettöl az anyától kellett örökre búcsút venni a 12 éves Rákóczy Ferencznek. Mindketten alig birtak szólni a szivrepesztö fájdalom és zokogás miatt. Zrinyi Ilona utöljára ölelte gyermekét; mert szomorú végzetök úgy akará, hogy soha többé testi szemeikkel ne láthassák egymá-t. Csak a halálban egyesülhettek újra: midön 47 év múlva e jelenet után, Konstantinápolyban Rákóczi holttestét, végakarata szerint, édes anyja mellé a sirboltba letévén, Ilonának hamvai megmaradt részét fia koporsójába zárták. „Aetatis suae XII. a matre avulsus, miro Divinae

Providentiae ordine, per carceres, per exilia, et per varia vitae discrimina adductus, hic requescenti matri per mortem redditus." Így szól a galatai gyászos sirirat.

Rákóczy az anyai szerelem búcsúcsókjaitól kicsalt könnyekkel szemében érkezett az Orsolya-szüzek zár-dájába nénjéhez, a kivel már csak az apácza-kolostori róstélyon át szólhatott, a mi még inkább öregbité amúgy is csordúltig telt szive fájdalmait. A beszédet itt is elfojtá a nyögés és fuldokló zokogás. „Mert köztem és nővérem között a legnagyobbfokú gyöngéd, testvéri szeretett létezett, mely mindkét részről az anyánkhoz való közös ragaszkodásban egyesüle, és tőle viszonztaték; mindazáltal el merem mondani, hogy az én szeretetem nővérem iránt. még fölülmúlá az ő hozzám való vonzálmát.” Ekként ír maga a fejedelem, ezen búcsújelet alkalmából,

Kollonics saját hintájába ülteté az övétől elszakasztott fiút, és az Orsolya-nénéktől az irgalmasok conventjéhez hajtattott vele, a hol már egy a Rákóczi-ház ivadékához nem méltó. közönséges, ütött-kopott bérkocsi készen várt, két apró lovú fogattal. A conventben várakozott a gyermekre nevelője Badinyi, a ki ve-leutazandó vala, és a csehországi eiskorni prépost, kire a bibornok a fiú elvitelét bizá, és a ki egyedül tudta, hármuk közül, hogy hová fognak menni? De azért meg nem mondá sem a fiúnak, sem Badinyinak, sok-szoros tudakozásaik daczára előbb, hanem csak az utazás másod napján; akkor is csak annyit, hogy Csehországba utaznak. Lassú menetekben haladtak, hogy a kis herczeg bútorait s málháit szállító társzekér utólérhesse őket.

De ámbár a fiú és hozzátartozói előtt mélyen eltitkoltatá is Kollonics az utazás irányát és végcélját: jól tudták azt a bécsi előkelő körök, melyekben e napokban a Rákóczi-család tragoediája a beszélgetés fő-tárgyát képezé; sőt a bécsi s más németországi hírlapok is tele voltak Munkács-vár-hősnőjének s árváinak nagy sensatiót keltett Bécsbe érkezése hireivel. És bármennyire túlon túl loyális és udvari szellemű vala is a ma-

gyar aristocratiának Bécsben tartzkodó része: mindazáltal nem vetkőztek még ki magyarságukból annyira, hogy Ilonának és gyermekeinek a kapuk előtt órák hosszat tartott megalázó várakoztatása s az utcai csöcselék spectaculuma és gúnyjai tárgyául kitételele, továbbá Kollonicsnak az árvák iránt tanúsított kegyetlen durva bánásmódja fölött meg ne ütköztek, meg ne botránkoztak volna. Fájt nekik, hogy egy dicsőséges magyar fejedelmi ház tagjaival így bánnak; e család megaláztatásában — saját megvettetésüket érezték, legálább a jobblelkűek.

Elhatározták tehát, hogy méltatlanul sértett Rákóczi-ház tekintélyének részükről elégtételt fognak szolgáltatni, s a távozó fejedelemfiú tiszteletére tüntetést rendeznek, melyivel részvétőket fejezendik ki sorsa, és ragaszkodásukat családja iránt. Nem kis merészség azokban az időkben, a császár székvárosában lakó főrangú köröktől; nagyinak kellett lenni az elkeseredésnek! Valószínű, hogy e demonstráció titkos intézője maga a nádor, hg. Eszterházy Pál neje: gr. Thököly Éva Imrének testvérhúga, Ilona sógornője volt.

A demonstratio abban áll, hogy midőn közvetlenül az elindulás előtt Kollonics a kis Rákócz Ferenczcel — az akkori idők szokása szerint, az utazására Isten áldását kérni — az irgalmasok templomába belépett volna: a templomot egészen megtelve találá a magyar főnemesség matróniával és ifjú hölgyeivel, a kik látni kívánták, és gyönyörködve, de egyszersmind szánakozó, könnyes szemekkel szemlélték az anyjától nővérétől, hazájától megfosztott, szép, deli termetű, koránál 3—4 évvel fejlettebbnek látszó, valódi fejedelmi alakú, szellemes tekintetű és hódító tartású fiút. Ez, mély bánatában tán észre sem vevé: mennyien kérnek reá áldást az egetől, míg imáját végezi, s hány gyöngéd, résztvevő kebel, hány szép női ajk suttog felé istenhozzádót, midőn az egyházat elhagyja . . .

Azonban a tüntetésnek ez még csak kisebb, szelidebb része: a magyar hölgyek részvételenek kifejezése volt. A férfiak másként demonstráltak. Midőn a kis

Rákóczit vivő bérkocsi Bécsnek Prága felé nyíló kapujához érkezett: a kapun kívül egész sereg daliás magyar lovas várt rá. Itt volt a Bécsben időző magyar főúri és nemesi rend virága; a gr Eszterházyak, Illés-házyak, Batthyányiak, Forgáchok, Bercsényiek, Nádasyak, Kérik, Pálffyak, Koháryak, Berényiek, Csákyak, Széchnyiek, Amadé, Zichyek, Zayak, Révayak, stb. ifjai gyülekezének össze a körükből kiragadott fejedelmi fiú tiszteletére, s paripáikról búcsút intvén feléje, utána sorakoztak, nem várt diszkisérteét képezve a hintónak.

Nem lehetetlen, hogy az ezen alkalommal Rákóczit megtisztelt fiatal főurak közt voltak ifj. gr. Bercsenyi Miklós, gr. Forgách Simon, gr. Eszterházy Antal és gr. Csáky István vagy Mihály is. később mindnyájan az ő tábornokai, a nélkül, hogy ekkor még csak sejtelmével is bírhattak volna a fejedelmi fiú életével összeforrott jövődjüknek.

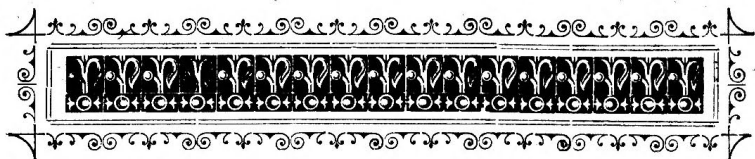
Ez valóságos politikai tüntetés volt, a törvénytelen Kollonics-regime ellen, a mindenha az alkotmányos szabadságért küzdött s ennek eszméjét képviselő Rákóczi-ház javára. S épen ezért nagy feltűnést keltvén, sietve hírt vivének róla Leopoldnak; a ki is a Burgból tüstént néhány lovas testőrt rendelt a demonstrálók után. E testőrök a hintót követő főurakat már csak jó távolságra a székvárostól érték utól, s őket a császár nevében visszaparancsolák, kijelentvén, hogy a fejedelmi fiú ő Felsége akaratából utazik Csehországba.

Ez az eset roppant zajt vert föl; néhány nap múlva már a csehországi csendes városkába is elhatott hire. — Ezen városkák egyikébe, Neuhausba (Nova Domus) vitték Rákóczi Ferenczet, a jezsuiták ottani rendházának híres iskolájába, nevelésre. Kollonics tábornok ugyanis, magyar gyűlöletét papi vakbuzgóssággal és kapzsisággal egyesítve, így okoskodott: Lepezélszerűbb lesz a leányt apáczakolostorba, és a fiút jezsuita-zárdába adni, hol oly irányban neveltessenek, hogy Ferenczből idővel jezsuita, Juliánkából pedig apáca váljék; minek következtében aztán a magyaroktól szabadságuk főszloplául

tekintett Rákóczi-ház kihal, roppant vagyona a Ferencz-től kicsikarandó végrendelet erejével, a rend szabályai szerint, a jezsuitákra szálland. Ezen sötét terv valóstítása volt az érsek előtt a fő, s a prepost a neuhasi rendház főnökének oly utasítást vitt: ehhez képest igyekezék jezsuitáival a fiatal Rákóczi nevelését intézni, vagyis a gyermeknek nagyratörő lelkét megölni. Hogy pedig ez könnyebben sikerüljön: azért nem hagyta a fiút Bécsben, vagy ennek közelében — hol magyarokkal mégis gyakran találkozhatott volna, — hanem elküldé messze hazájától, a távol Császárság egy elszigetelt helyére, hol egészen nevelőinek kezei közt legyen, s még csak hirt se hallhasson övéiről, honáról.

Végre, hogy a fejedelmi méltóságot kiverje a fejéből: a császárnak azon parancsát tudatta a jezsuitákkal, hogy Rákóczit nem fejedelemnek vagy herczegnek, hanem csak grófnak kell czimezniök.

És míg a kegyes gyám ilyképen tervezett és intézkedett gyámotjairól: addig a mélyen sebzett szívű fejedelmi anya, a Munkács-varából magukkal hozott drága bútorokból, ruhaneműkből és családi kincsekből, a fia által leginkább használható darabokat összeválogatta: fejedelmi pompájú, mennyezetes, selyem-függönyös ágyat, arannyal himzett vánkosokkal, paplannal; néhány gyönyörű mivű szekrényt, író-asztalt, órát, perzsa nyőnyegeket; aranyozott ezüst ivópoharakat, mosdó-medencéket, korsókat; finom fehérneműt, válogatott szépségű magyar díszöltözeteket, igaz-gyöngyös, drágaköves arany-, ezüstgombokkal, lánczokkal, mentekőtökkel, gyémántos kalpagtorgókkal és azzal a diszkövektől ragyogó fejedelmi buzogánnyal, melyet fia Munkács-varában, mikor a hadsapatok fölött szemléket tart vala, úgy más ünnepélyes alkalmakkor, viselni szokott, — hogy így fényes nevének s vagyonának legalább némiképen megfelelőleg legyen fölszerelve az idegen földön is. Mindezeket társzekérre rakatván, megindította elrabolt gyermeke után. És ez volt az utolsó ajándék, melyel a hü édes anya, szeretett fiának kedveskedhetett.



VII. FEJEZET.

Az árvák ingó és ingatlan javait Kollonics veszi át; az utóbbiakat miként kezelteti. — Zrinyi Ilona láányához, a bécsi Orsolya-zárdába költözik. — Rákóczi Ferencz utazása Csehországba, a jezsuitákhoz; a megérkezés Neuhausba, a fogadtatás. A fejedelemsíu föllépése mindenkit meglep és megnyer. — Elhelyezése; szeretett nevelőjétől Badinyitól elszakítottat; mély búsulása elhagyatottságában A neuhausi vár; »Impossibile est tam cito ohlivisci!« — A fejedelmet Kollonics grófnak czimezteti; tanárai, az agg házfőnök, a gr. Slavatha testvérek mind igen megkedvelik őt. Mulatságai Slavatháék várában; tanulmányai és időtöltései a jezsuita-atyáknál három tanéven át; utazgatásai a szünidőkben. — Guttwirrt atya 1690-ben könyvet ajánl Rákóczinak; ennek 14 éves kori arczképe; ugyanekkori magyar levele nővéréhez. — Rákóczi a prágai egyetemen; itteni életmódja, foglalkozásai és tanulmányai, 1690—92; tehetségtelen felügyelője s rosszlelkü gyóntatója. „Adolescebat natura . . .“

Mialatt Ferencz útban volt Neuhaus felé: az új gyám hivatalosan átvette a Rákóczi-árvák ingó s ingatlan javainak kezelését édes anyjoktól. A mi a Munkácsról elhozott arany, ezüst, drágaköves és gyöngyös miveket s egyéb családí kincseket illeti: ezeket Ilona — a belső kamarása Záborszky János gondviselésére bizottakon kívül — ápril 3-kán leányának, gr. Csáky István országbírónak és a cs. k. udv. főhadi tanács Melmeke nevű biztosának jelenlétében adta át Kollonicsnak. Az összeírás és a Reichardt Kristóf s Panoss György szakértő bécsi becmesterek által egyszersmind eszközöltött értékbcsü azonnal megkezdődött s több napot vön igénybe. A roppant számú ékszerek s másféle drágasá-

gok becsárát a szakértők, a műértéktől eltekintve s csakis az arany-, ezüst-, és drágakő-becset véve, alacsony számítás szerint is 70,476 Rh. frtra tették, mely összeg a mai nyolcz-tizszeres értéknek felel meg. A Záborszkyknál volt tárgyakat pedig ugyan az 1688-ik év november 2-kán adta át Csáky gróf, a bibornoknak.

Az ingatlan birtokokat vagyis uradalmakat illetőleg Kollonics annyiban dicséretesen viselé magát, hogy ezek administratorává, Ilona kértére, a Rákóczi-ház régi bizalmas emberét, a fejedelmi család birtokviszonyait jól ismerő Zétényi Klobusiczky Ferenczet, az utóbb kir. ítélőmesterré és báróvá, végre Rákóczi orsz. közjómédelmi tanácsának elnökévé lett derék és tevékeny kir. táblai bírót nevezte ki.

Zrinyi Ilona, miután fiától megfosztották: legalább leányával akart egy földél alatt lakni; azért a főtebbi anyagi ügyek elintézése után ő is az Orsolya-apácák kolostorába költözék; a kegyes nék — jó pénzért — adtak ott neki szállást, s az udvar sem volt ellene. Kedves fiával azonban csupán levelezés útján érintkezhetett. II. Rákóczi Ferencznek anyjához írott levelei közül egyetlenegy sem létezik a vörösvári családi levéltárban; mivel anyja, Törökországba költözésekor bizonyynyal magával vivé e kedves leveleket, és halálakor — a régiek szokása szerint — koporsójába záratá. Mert azt még az iskolai szünidők alatt sem engedték anyja látogatására utazni. A török földre szorult Thökölyvel pedig csak igen ritkán s nagy titkon — a francia követség közvetítésével — válthatott egy-egy levelet bécsi bús magányából Munkács-vár hősnője. A legnagyobb mértékben tragicus volt n magasztos lelkü fejedelem-asszony sorsa. Atyja és nagybátyja, mint a szabadság-ügy vértanúi, hóhór-pallos alatt hullottak el, s első férjét is csak a néhai „nagyasszony“ közbenjárása és négyszázezer tallérnyi fejtálság lefizetése mentette meg hasonló sorstúl; anyja, a büszke Frangepán Katalin, családjának gyásza miatt megőrült és tébolyúltan szállt sírba; — egyetlen fivére Zrinyi János gróf, Tyrol egyik sziklavárában ült egy torony sötét üregében, rettenetes,

örökös fogságban; két virágzó nővérét apáczákká tették, az egyik Zágráb, a másik Klagenfurt s Grác Clarissakolostoraiban hervadt el; legfőbb reménye, büszkesége: kedves fia, az anyai kebelről leszakítva, a jezsuiták kezében, Csehországban; ő maga és leánya az Ursulinák bécsi zárdájában; hón szeretett második férje a nemzeti ügy számküüzött matyrjaként a távol török birodalomban bujdosék; a Zrinyi, a Frangepán, a Thököly-javakat elvették, ekobozták, a császár, a kir. fiscus szimára; a Rákóczi-javakkal pedig a magyar fajnak s az ő házájának halálos ellensége: Kollonics érsek rendelkezik — Valóban, ennyi iszonyú csapást oly fönséges nyugalommal elviselni csakis Zrinyi Ilona nagy lelke bírt; bizony találólag vésették sirkövére mikor meghalt: „Fortem Deo reddidit Animam.“

De hagyjuk el a búsongó anyát, s kövessük csehországi útjában Rákóczi Ferenczet. Szomorú út volt ez.

Ápril 3-kán dél tájban érkeztek meg rendeltetési helyekre, a Csehországi délkeleti részében fekvő Neuhaus városkába, a jezsuitáknak ottani nagy tágas épületű hires collegiuma vagy seminariumába, mely tele volt ifjú növendékekkel, legtöbbnyire a cseh aristocratia gyermekeivel.

A neuhausi jezsuita-atyák igen jól tudták: kit fogad be Rákóczi személyében collegiumuk; s ép azért igyekeztek a gyermek kedvét megnyerni, hogy így Kollonics intentiói idővel leendő megvalósításának eleve útait egyengessék, megérkezése alkalmából tehát fényes ünnepélyt rendeztek tiszteletére.

Rákóczi ugyanis, a tiszteletére rendezett fogadási ünnepélyességen és a templomban a leggazdagabb diszmagyarruhájában jelent meg. A jezsuita-atyák elragadtatással bámulták a gyönyörű, daliás fiút a festői öltözetének aranygombjait, lánczait, fekete kócsagtollas „magyarká“-ja forgóját, a mindezeket villogó gyémántokat és drágaköveket, valamint a magával hozott fejedelmi diszú s értékű butordarabokat. A ki ezeknek szemtanuja volt, ama névtelen Jézustársaságbeli, kinek a vörösvári levéltárban fennmaradt 1688. ápril 12-ik

neuhausi tudósítását köszönjük, így ír Rákóczi megjelenéséről:

„A fejedelmi utód mártius 27-kén tölté be 12-ik évét, de oly nagy és kifejlett termetű, hogy három—négy esztendővel idősebbnek látszik koránál. Magyarúl beszél, és latinúl úgy szólván tökéletesen; arcza pirossal vegyült barna, dúsgazdag gesztenyeszinű hajfürtei hosszan omolnak le vállaira. Egész valóján nincs semmi középserű; szavai, magatartása, járása — mind méltóságteljesek, — egy szóval: minden emlékeztet benne a fejedelemlre, mindazáltal kevélység nélkül. Mert a mily nemes, épen oly emberséges, jöllehet tekintélyét mindig megőriző, s az isteni szolgálatban kegyes. — Drága ékszereket, butorokat, ágyneműeket, és oly öltözeteket hozott magával, melyek aranyozott ezüstgombjainak mindegyikében nemes kövek villognak. Láttam egyéb ékszerei között, aranyozott ezüsből készült s drága-kövekkel gazdagon kirakott buzogányát (sceptum), melyet nagyobb ünnepélyek alkalmakor pompával viselni szokott volt. (Ezzel tartott hadiszemléket Munkács-varában.) A templomba belépven, ragyogó mentelánczán ötvennél több gyémánt tündökölt, melyeknek közép-öje oly nagy, mint az ember kis újjának izülete, s magyarkájának (kis kalpag) tollas forgójában más tizenkét gyémánt, mindegyike egy-egy arany értékű; mente és dolmánygombjai tiszta aranyból állók, stb. Kérdésemre: mikor kezdett diákul tanulni? Szó szerint így felelt: Mikor anyámat Thököly uram nőül vette, akkor kezdettem el a latint! Szives és előzékeny hozzánk, mintha régóta köztünk laknék, s mikor rendházunk kertjében sétálunk, nyájasan tekint le reánk a collegium ablakaiból.“

A mi pedig a tanulást illeti Rákóczi fiatal lelkében roppant tudvágy és érdeklődés lakott, főként a természet titkait fürkészni. Innét, a mellett hogy jeles geometra és fáradhatlan mathematicus volt: különösen a természettudományokban és a csillagászatban gyönyörködék, — s kivált mióta az eiskorni préposttól egy távcsőre tőn szert: a collegium ablakaiból is órák hosz-

szat el-elnézegeti vala a csillagok járását. Mathematicai, csillagászati, természettudományi könyveket nagy szenvedéllyel forgatott. Szorgalmas volt a classicus írók és a vallási tantételek tanulmányozásában is, — azonban arról panaszkodik, hogy ezeket inkább csak recitáltatták velök tanáraik, a nélkül, hogy a tartalmat fejtegették volna. „Ismertem tehát — úgy mond — a betűt: de nem értettem a szellemet;“ a mi bizony kemény vád tanárai és az akkori jezsuitatanrendszer ellen. S ennélfogva csakis a természettől nyert kitünő szellemi tehetségeinek, korát túlhaladó érettségének és saját tudományszomjának tulajdonítható, hogy a neuhausi collegiumban töltött három tanév alatt (1688, 1689 és 1690. első fele) nemcsak a syntactical, rhetorical tan tárgyakból s úgy általában a humaniorákból fényes sikerrel tette le a vizsgákat, hanem: hogy ismeretkürrét valóban tetemesen gyarapítá, mint autodidact.

És miután a neuhausi intézetben nem lévén többé mit tanulnia: a következő tanévre, gyámja intentionálhoz képest, a prágai egyetemre készült, a philosophicumoknak. és saját hajlamainak megfelelőleg a magasabb physical tudományoknak hallgatása végett. Neuhausi zárvizsgálja, — melyen az ifjú ékesszólási tehetsége közfeltűnést keltett — úgy látszik. 1690. június első napjaiban történt, és pedig a maturáns fiatal herczeg tiszteletére rendezett fényes ünnepélyek kíséretében, melyeken bár a tanári kar részt vőn, de a melyekről tüzetes tudósításunk eddigelé nincs. Mindazáltal, ez ünnepélyek egyik részletet képezé az a megtisztelő tény, hogy tanárai egyike: Guttwirtt Menyhért jezsuita-atyá, „Amores Mariani“ czimű, 1689-ben befejezett terjedelmes költői művét, — mely ékes latin distichonokban iratott és számos magyar vonatkozást is tartalmaz a legutóbbi török háborúkról, — Rákóczinak ajánlá. Említést érdemel az ajánló-levélemben Guttwirttnek egy beteljesedett jóslata. A jezsuita-atyá ugyanis Rákóczi nemzetségének régiségéről és ő-einek híres-jeles voltáról magasztalólag emlékeztvén, példaképen felhozza, hogy mind ennek daczára, valamint macedoniai Filepről említik: legnagyobb büszkeségének

azt tartotta, hogy Nagy-Sándornak atyja ő lehetett, — úgy az ő fényes őseinek is egykoron az leendő az utókor előtt legfőbb dicsőségek, hogy II. Rákóczi Ferenczet ők adhatták a magyar nemzetnek! A fiatal fejedelem elfogadta az ajánlatot, s a szerzőt illő jutalomban részesítvén, elhatározá a mű kinyomatását. Mire Guttwirtt Neuhausban 1690. július 26-án keltezett dedikáló előszót írt ifjú pártfogójához, melyben ennek híres családja fényét, valamint egyéni kitűnő tulajdonait magasztalja; — aztán a könyv, az ekkor 15-ik évében járó Rákóczi Ferencz rézmetszetű arcképével diszítve. Linzben Raedlmayr nyomdájában, a magasrangú ifjú pártfogó költségén még azon évben megjelent.

A nagyérdemű arcképet Müller Antal festette és Kilián P. metszé rézbe. A mellképet csinosan tervezett *symbolicus vignette* veszi körül melyen legfölül, középen, háromszögben az isteni gondviselést jelképező u. n. „istenszeme“ látható, fénysugarok és felhők közepette; mellette jobbról fejedelmi korona, balról babérkoszorús kard. Közvetlenül az arckép fölött diszes szalag, „Quod Deus et Rex“ felirattal; a kép monorú kerete mellett középen, pálmaágak között, csillagzatban „Mária“ név jobbról, és balról Magyarország czimere. A kép keretét két oldalt igen szépen rajzolt. fél-érden álló kecses angyalkák tartják; ezek egy kötalapzaton térdepelnek, melynek felirata: „Polum observamus utrumque.“ E talapzat közepén, a két angyal-alak között, a Rákóczi-ház éke (ámbar nem korrektül rajzolt) czimerpajzsa. Maga az arckép egy rendkívül vonzó tekintetű s virágzó szépségű ifjat ábrázol, kinek arcza egyaránt emlékeztet mind a m. tud. Akadémia birtokában levő, már ismertett gyermekkori 1684-iki képre, mind pedig — úgy általános jellegében, mint egyes vonásokban — a vezérlő-fejedelem Rákóczi arcképeire, csak hogy itt még a tekintet kevésbé férfias, inkább szelid és üdén kellemes. Élettelt, gyönyörű metszetű ajkai mosolygók, nagy szemei nyíltak; annyira jellemző elegáns szemöldívei azonban már itt is az ismert előkelő tekintetet adják az ifjunak: valamint vállaira omló dúsgazdag bar-

na hajzata e képen is teljes diszében látható. Vállai, karjai kifejtettek, izmosak. A mi az öltözköztet illeti: Rákóczi e mellképen az azonkori francziásított spanyol öltönyben ábrázoltatik; nyakáról finom csipkészetű világos nyakkendő csüng le. sötét-szinű hármás selyemcsokrok fölött; mellét sűrűgombu himzett mellény takarja, fölülről félig begombolva; mellénye fölött virágos-selyem-szövetű könnyű kabát, kihajló szélein sok apró gombbal és gomblyukkal.

A derült kifejezésű, kellemes benyomású kép, művészi szempontból is igen sikerültnek mondható.

Rákóczi, mint már említők édes anyjával, míg ez Bécsben volt, levelezett; de levelezett kedves nővérével is, még pedig havonként, magyarul és igen kedélyesen, — mint alábbi levele tanúsítja mely így hangzott.

„Atyafiúi szeretettel való szolgálatomat ajánlom Kglmednek.

Csudálkozom és csudálkozásomat elhagyni nem tudom, micsoda az oka, hogy Kglld két rendbeli leveleimre választ nem ad; talán haragud nekem Kglld, hogy Commerci Uramat hattam Kglld által köszöntni? De kérem, megírja, micsoda az oka? — Ha Kglmednek az menyegzőre való nyakravalóra gyöngyökre szüksége van, kérem, megírja; mert ez napokban sok gyöngyöket itten osztogattam, Kglmednek si (így) szükségesei lesznek, el fogok küldeni De kérem, ne haragudjon; és ha ezután fog haragudni, kérni fogok Commerci Uramat, hogy Kglldet kérje: ne haragudjon Kglld! Az leányasszonyokat köszöntöm becsülettel, — Commerci Sógorom-Urammal együtt.

Ha Kglmed fog nekem ez hónapban irni: az Ujház (Neuhaus) helyében írja: Crumlovii. — Ezek után maradok szeretettel

Crumlovii, 6 Junii 1690.

szolgáló eötse
F. R.“

A külczim. a mennyire t. i. le nem szakadt; „Az én kedves Asszo . . . (nyom néném-)eek, Méltóságos Rákóczy . . . (Juliánna kis-)asszonynak ő Kglmének a . . . (tyafiúi) szeretettel irám, — Bécsbe.“ P. H.

A levél negyedréti félivre van írva, sajátkezűleg; az írás még gyermekes, mindazáltal már is határozottan magán viseli Rákóczi későbbi, oly jól ismert betűinek hegyes és hosszukás jellegét; s egyes betűk pl. kezevonásainak a sorokból magasan kiemelkedő, szélesszárú, jellemző k-i és nagy S forma régies h-i már tökéletesen ugyanazok, mint férfiúkorákan. A névalírás helyén csinos monogram áll, melyet F. R.-nek és F. P.-nek is lehet olvasni.

A piros spanyolviaszba nyomott parányi gyűrű- vagy joujoux-pecsét finom miniature-vésztű Rákóczi-czimert mutat, fölül F. R. kezdőbetűkkel.

Az augusztus havával (1690.) megkezdődő új tanévre Rákóczi a csendes Neuhausból Csehország ódon fővárosába Prágába költözött; hol előadásokra az egyetemre járt, mely fönt a Hradzsínban fekszik.

A fiatal fejedelem ekkor már 16-ik évében járt, s erős, egészséges, korához képest nemcsak lelkileg, de testileg is nagyon kifejlett ifjú volt. Nem csoda tehát, ha vére immár hevesebben keringett, s ez időtájban először és már nyugtalanítólag kezdé érezni, hogy „non solum animus, sed etiam caro sumus.“ Példátlan őszinteségű „Vallomásai“-ban nem hallgathatja el, hogy: „Hic annus aetatis meae 16. fatalis fuit puritati meae, in qua me ad illum usque conservaverat gratia Tua. Adolescebat et pravescebat natura, et pondere malitiae suae tracta, non tantum edocuit me impudicitias, sed et eas fecit habituales. Delectabar peccato, sed tu scis Domine, quod illud peccatum esse ignorabam,“ Midőn pedig hónapok múltával egy casuisticus erkölcsstant olván, gyanakondi kezdett a „peccatum“-ról, — vallomást tőn gyóntatójának: De ez a „szent atya“ sem föl nem világosítá. sem meg nem feddé a romlatlan lelkületű fiút: hanem csak egyszerűen rászabta a szokásos poenitentiális imádságokat; — melyeket emez lemorzsolván, azután megtörtént vele is az, a mi annyi ezer és ezer ifjoneczczal, hogy mint maga írja: „rediit ad peccatum, ut canis ad vomitum.“

Talán czélzatosan nem villágosították föl s nem

dorgálták meg atyailag a gyermeket, — kiből Kollonics egy második Báthory Zsigmondot akart volna nevelni. Szerencsére, az ifjú önmérséklete s a következő 1692-ik évében lényegesen megváltozott viszonyok segítettek a bajon.





VIII. FEJEZET.

Aspremont teljes lélekkel csatlakozik a Rákóczi-házhoz. — Thököly kiszabadítja Zrinyi Ilonát (1691.) a ki fiát el akarja vinni Törökországba; de tőle még búcsút venni sem engedik. Rákóczi előtt eltitkolják anyja távozását. Ilona utazása férjéhez. — Juliánka öcscsét titkon felvilágosítani igyekeznek. — Aspremont kéréseire Strattmann miniszerelnök kieszközli a császárnál, hogy a már 16—17 éves Rákóczi saját ügyeiben meghallgattassék s e végből Bécsbe jöhesen. — Rákóczi Ferencz Prágából Bécsbe utazik, Kollonics fondorlatai. A fejedelmi vizionlátja nővérét és mindenről tájékozást nyer. Aspremonték házába költözik, Kollonicssal szakít. A bibornok dühösködése ellene és százezer tallér követelése. Zrinyi Ilona anyai elgondoskodása miatt Kollonics és a jezsuiták felsülnek. — Rákóczit a császár Olaszországba kívánja utaztatni; jószágai főinspectorává gróf Batthyányi Ádám lesz. — Aspremont atyai jó tanácsai, Rákóczi Darmstadti Magdolna hercezkisasszony jegyese. Az olaszországi utazást az udvar sürgeti — 1693. tavaszán Rákóczi, sógora fivérével a máltai vitézzel Olaszországba indul. Német-Ulhely, Rohoncz, Német-Ujvár, Regede, Görz, Treviso, Velence. — Tartózkodás Velenczében, s az olasz műkincsek szenvedélyes tanulmányozása. Itt ébred föl pártoló hajlama a festészet iránt. — Padua, Ferrára, Bologna, Firenze, Huzamos tartózkodás Florenczben; Rákóczinak itteni életmódja. — További utazások. Pisa, Livorno, Massa; a carrarai márványbányák; Genua, Turin, Milano, Piacenza, Parma, Modena, Bologna, Rimini, Ancona, Loretto, Róma. — Őszi és téli hosszabb tartózkodás Rómában. — Rákóczi Rómában; fogadtatás a pápa által; a római aristocratiával megismerkedik; szorgalmasan tanul, a régiségeket stb. vizsgálja. 1694. február elején társas kirándulás Nápolyba s Gaetába, Nápoly jellemzése, veszedelmes hölgyei. Visszatértés Rómába. — Aspremont levele jegyességének haláláról, lelki nyugalmat fölzavarja Rákóczinak; sietve hazaindul. Vakmerő és igen veszélyes utazás a Simmering-havason át, szerencsés visszatérése Bécsbe.

Mialatt az Aspremont-dráma összeszótt-font számai szerencsésen lebonyolítottak; Zrinyi Ilona Bécsből való szabadulásának Thököly és a cs. udvar közt régóta alkudozások tárgyát képező ügye is befejezéséhez közeledék. A „kurucz király“ hadi szerencséje 1690-ben megegyeszer fölszállt, midőn merészen tervezett és genialitással végrehajtott erdélyi beütése alkalmával, a császári sereget Zernyestnél tönkre verte, s Heusler gróf Doria örgróf tábornokokat foglyúl ejté, minekfolytán szeptember hó 12-ikén Keresztény-Szigeten megjelent rendektől erdélyi fejedelemmé is megválasztatott, azonban badeni Lajos ifjú Apaffy felszólítására nagy sereggel ellene közeledvén: Thököly csakhamar kivonult Erdélyből. Az utóbbi gazdag olasz főúri család tagja, s az előbbi a bécsi udvarnak különös kegyeltje lévén, — nagy összegek ajánlottak föl elbocsátásukért Thököly Imrének. De a nejét híven szerető férfiú mindez ajánlatokat visszautasítá: neki nem kell váltságdíj, ő neki Bécsbe internált hitvestársa kell; a rab cs. tábornokok váltsága — Zrinyi Ilona! kinek helyzetét Karkoska József alábbi 13 verses szép szerzeményében, következőképen örökíté meg:

„Mi lelt, mi lelt, bús gerlicze madárka?
Párom után nyögdécslek bezárva:
Vas kalitkám csillog, ragyog. aranyos;
De a lelkem, hej a lelkem fenekéig zavaros.

Mi lelt téged, szóke asszony. kék szemű?
Társam után az én szívem keserű:
Oroszlánom viaskodik csatában,
Én pediglen fogva vagyok büszke Bécsnek várában.

Büszke Bécsnek rettenetes császára,
Minek engem itt tartani bezárva?
Miért reszked koronádnak gyémántja?
Elbocsáthatsz: gyöngé kezem koronádat nem bántja.

Szabadságra könnyű módon szert tehetsz,
Szóke asszony, elbocsátlak, elmehetsz.

Csillapítsd le lázadó férjedet,
Békességért hejh örömet odaadlak tégedet.

Szőke asszony utnak ered, meg sem áll,
Férje urát fölkeresi, Ujvárnál;
Szólana is, köszönné is, — hijába!
Oda borul, mint a bokor, oda borul nyakába.

Ingó-bingó rózsabokor vállamon,
Hozott Isten, édes kedves angyalom!
Isten hozott, ugy ha jöttél, szép virág!
Hogy eresztett volna másképp az a bécsi porkoláb!

Hátra tekint a szép asszony, de nem szól:
Háta mögött áll a cseh kém, tudja jól,
Császárr küldte a cseh kémét utána
Hallgatózni, leskelődni békeszerző szavára.

Ingó-bingó rózsabokor vállamon,
Néma vagy-e, hogy nem szolász angyalom?
Néma legyenek, mikor arra szót vesztek
A miért a bécsi udvar engem ide eresztett.

Azt akarnák, fulánk legyen csókomba',
Mézes mákot elegyítsek szavamba,
Kebelemen altassam el haragod;
Akkor aztán, egy országért, kiadnának egy rabot.

Személyemnek Magyarország nagy ára!
Visszamegyek: szavam adtam reája;
Felfogadtam, meg is állom emberül,
Visszamegyek, ha veled a békesség rem sikerül.

Jobban ismered te bécset nálamnál:
Hitszegővel alkuba mért állanál?
Szavajáték, hite szellő, kárhozat:
Vezérelje a nagy Isten diadalmas kardodat!

Ez igaz hit legyen áldás utadon;
Vezéreljen a jó Isten, angyalom!

Válaszomat, érdemes cseh, vidd vissza:
Császárod ha ilyet akar, magyar nőre ne bizza.

Bubánatos szőke asszony, kék szemü,
Meddig lesz még a te sorsod keserü?
Rab vagyok még büszke Bécsnek várába
Rab vagyok; de oroszlánom harcza nem lesz hijába!

Leopold vonakodék a fejedelema-asszonyt — politikai okokból — férjéhez bocsátani; az alkudozás soká húzódott; mikor pedig a bécsi udvar, Tkökölynek állhatatos ragaszkodását követelé-éhez látva, 1691. elején elvégre elfogadá a cserét: akkor viszont a fényes porta gördített a „kurucz király“ elé nem várt nehézségeket. A nagyvezér, a hadi szerencse változandóságát szeméi előtt forgatván, a nevezett cs. tábornokokat valami netalán fogságba kerülendő nevezetes török pasák kicserélésére szeretne volna készletben tartogatni; s ezért, a fejedelema-asszonyért való elbocsútására Heusler-Doriaéknak, folyvást halogatá az engedélyt Thökölynek kiadni. E keserves helyzetben a török pártfogásra szorult bujdosó fejedelem, miután ismételt előterjesztései a portánál nem használtak, kerülő utakhoz folyamodék. Egy részről XIV Lajos francia és Sobiesky János lengyel királyhoz, mint Zrinyi Ilona iránt jóakarató hatalmakhoz fordult közbenjárásért, — más részről pedig 1691. ápril 23-kán Viddin melletti táborából kelt és titokban Bécsbe juttatott levelével utasítá nejét: Igyekezzen ki-nyerni Leopold császártól, hogy szabadulása ügyében maga udvari szolgálai egyikét és azzal a török követek emberei közül egyet, avagy kezességre egy török rabot küldhessen Bécsből alá öhozzá, férjéhez. Kivel aztán „magad is szemben lévén, írniál általa a vezérnek keményen, — ha törökdeákat kaphatnál: törökül, ha ez nem lenne: deákul, — s forgatnád mind szóval előtte, mind a levélben, hogy a török nemzet neked is athnámét adott, mely mellett Munkács-várát mennyi ideig tartottad, mindenedet hűségédért elvesztetted. — athnáméjok s hitők ellen azzal ne fizessenek, és legalább

Hajszlérnek s Doriának szabadulásukat s érted való elbocsáttatásokat ne akadályozzák. Tégy fel oly terminust is leveledben és a török előtt is szóval hogy az Isten előtt kívánod, hogy a mostani vezér adjon számot, ha téged most meg nem szabadít és neked adott athnáméját a török nemzetnek megszegi, és hogy az egész világ előtt példa légy s tanuljanak rajtad! Nekem is írj egy oly levelet, melyet a vezérnek megmutathassak; kiben forgassad, hogy török nemzet hitivel mennyit biztattalak, hűségemért mire jutottál, s emlékeztess azon leveledben hozzád való hites kötelességemről.“

Thököly jól ismeré a török jellemet, azért iratott nejevel ily hangon a vezérhez. És a siker nem is maradt el; csakhogy, természetesen, míg az ő levele ama háborús időkben s titkos úton Bécsbe juthatott; s míg a fejedelemszöny a császártól a kívánt engedélyt kieszközölheté, törököt foghatott, ezt és udvari szolgáját fölkészítve aláküldheté; míg ezek a hosszú út az Al-Dunához megtették; míg viszont Thököly Konstantinápolyba küldhete s a nagyvezírral személyesen találkozhatott; míg a cs. tábornokok kicserélhetési engedélyt kezéhez kapta, és végre, míg a félbeszakadt alkudozások fonálát a bécsi udvarral megújítani s tényleges eredményre juttatni lehetett, — mind ehhez, önként értehetőleg, nagyon sok idő kelle.

1691. vége felé járt, midőn a kicserélési szerződések Bécsben aláíratnak; gr. Heusler altábornagyért Zrínyi Ilona szabadon, férjéhez bocsáttatni resolváltatott, Doria örgróf váltságául pedig Thököly hétezer aranyat és a hadai ruházatára bizonyosszámú vég posztókat fog kapni. A fejedelemszöny megszabadultának örömhírért, a Szerbiában Pozseroleczán (Poserovicza) telelő Thökölynek külön futár vitte meg, ki 1692. január 15-én érkezék oda.

Ilona pedig készül vala a hosszú utra, a hön szeretett férjhez. Csakhogy az oly rég ölelt hitvestárs közeli viszontlátásának örömet megzavará anyai szívének fájdalma, gyermekeinek elhagyása miatt. Ez mély fájdalommal kínozza lelkét; s anyai szeretetének föllángo-

lásában elhatározá, hogy édes fiát nem hagyandja el, elviszi magával Törökországba! Meg is tőn e végre minden lépést a bibornoknál és az udvarnál, — mind hiába; az érsek erről (a Rákóczi-jószágok fúrták a fejét!) hallani sem akart, és a császár határozottan kijelenté, hogy Rákóczi Ferencznek mostoha-atyjához való elvitelére semmi áron bele nem egyezik.

Ilonának tehát fájó szívvvel le kelle mondania a reményről, hogy szeretett fiát magával vihesse. Sőt, még csak azt sem engedték meg neki, hogy gyermekétől elbúcsúzhassék. Félték, hogy az ifju keblében a dicső anya látására, ölelésére, a régi emlékek ujult erővel feltámadnak: a mi Kollonics nevelési irányával s célzataival homlokegyenest ellenkező lett volna. Ezért jezsuitái, Rákóczi előtt anyjának Bécsből való elköltözését sokáig titkolták.

A fejedelemnő a Doria váltságdíjának egy részéből Bécsben holmi vásárlásokat téve, néhány udvari szolgájával 1692. jan. 20. táján indult el, miután Juliánkától s ennek férje Aspremonttól búcsút vőn. A nemes jellemű asszonyt a bécsi udvar ezuttal mégis azon tiszteletben részelteté, hogy hosszú utazására, tekintettel fejedelmi rangjára és útjának biztosítására, egy egész század német lovaszt rendelt mellé kíséretül. Ilona február 1-én érkezett Tokajba, hol a Rákóczi-ház jobbágjai örömtelve fogadták kegyes úrnőjüket, ki másnap Boldogasszony ünnepét a tokaji templomban ülte meg. Anyagi ügyeinek rendezése huzamosabb ideig tartóztatta őt e vidéken, — egykori sajátján; bevára a rendkívül zordon tél enyhülését s a járhatatlan utak szikadását, úgy kelt azután további utra lassú menetekben, s csak május elején érkezett Karán-Sebesbe. Innét tudósítá fétjét, a ki b. Petrőczy István. Sándor Gáspár, Madács Péter s Horváth Ferencz urakkal — „magához hasonló szakálos bujdosókkal“ — és egy lovas diszcappattal örömpesve sietett eléje Uj-Palánkáig, hová május 13-kán reggel Ilona is megérkezik. A viszontlátás szívreható volt; a sokat szenvedett hű nő zokogó sírásban tört ki, s könnyektől borított szemei alig bírták az



Zrinyi Ilona arczképe.

urak közül az oly rég látott szeretett férjet fölismerni, — mert az egykor duliás szépségű férfit a sok gond, bubánat és a hosszas tábori élet sanyaruságai igen megviselték. Thökölyné e napon hagyá el örökre hazáját. A Dunán általoköltözén, az éjszakát már Szerbiában, Rámban töltötték, hová az egész, mintegy harmadfél ezer főnyi kurucz-sereg eléje jött asszonyának, tisztelgni. Azután ágyudörgés közt kísérték be őt Pozserolczára, a kuruczok főhadiszállására.

És ezzel végbucsut veszünk a dicső asszonytól, ki minden időkben történelmünk egyik legnemesebb alakja marad.

Rákóczi ekkor tölté be 16-ik esztendejét, s a humaniorák harmadik tanévét folytatá a prágai egyetemen. Immár ötödik éve foiyvást a jezsuiták környezetében forogva, egyházas szellemben és célzatosan neveltetve, s a környezetétől hallott grófi czimet megszokva, — egyszerű, csöndes diákélet folytatott könyveibe, rajzolataiba, a csillagok keringésének vizsgálásába s mathematicai, physical problémák fejtegetésébe mélyedve. Mulatságai a billiardon, a gr. Slavatha-ház látogatásán s a szünidőkben a jezsuitákkal a rendházakban való utazgatásokon túl nem terjedtek. Világi gyönyörökrül, fejedelmi fényüzésről, s általában, hogy mint szoktak az ő rangjabeli ifjak élni? papjai közt fogalma sem volt. Sógora Aspremont, Strattmann miniszerelnök útján — a ki meleg jóakarója volt, — mandátumot eszközölt ki Lipót császártól az iránt, hogy az immár 16-ik éven túl levő, tehát saját vagyoni ügyeiben személyesen meghallgatandó Rákóczi Ferencz, ezen célból családi értekezletre Bécsbe jöhessen. Leopold, Kollonics neheztelését kerülni akarván, sokáig vonakodott e mandátumot aláírni, s több ízben visszautasítá azt; azonban Strattman nem tágított, s utóljára is csak aláíratta a császárral.

A királyi rendelet, mely a gyámság alól felszabadítandó ifju Rákóczi Bécsbe hivatását Kollonicsnak egyenesen kötelességévé tevé: teljes formaszereűséggel, bíróilag kézbesítettett a bámuló bibornoknak. Nem volt mit

tenni, — haladéktalanul intézkednie kellett gyámoltjának Bécsbe jövetele iránt. Ez 1692. nyarán épen akkor történt, midőn a fejedelmi a természettudományokból a tanév végén vizsgáit letéve a szünidőkben szokásos utazásokat vala megkezdendő tanáraival, a jezsuiták csehországi, morvai és sziléziai rendházaiban. De most a bibornok utasítását vévén, Prágától délnek fordítottatta a szekér rudját, és a praefectusul mellé adott jezsuita-
 atya kíséretében Bécs felé indula.

Midőn tehát egy este Bécsbe érkezett: a vendéglőben, Rákóczi Juliánna lépett be öcsöse szobájába. Ötödik éve járta a mióta nem látták egymást. Az azóta 12 éves gyermekből daliás szép ifjúvá fejlődött Ferencz, fölindulástól és örömtől reszketve rohant szeretett nénje elé, — s a balsors sujtoló hatalma által annyit hánytvetett két hü testvér hosszan zokogott egymás kebelén.

Rákóczi jövője fölött a koczka el volt vetve; a nővére iránt táplált és ettől hön viszonzott gyöngéd szeretet visszaadá őt önmagának s hivatásának. Ugyanis azokból, a miket Juliánkától ezen este hallott, meggyőződék, hogy a folyamatban volt „örökösdési perük“ egészen másként áll, nénje csak a jogosan megillető leánynegyed kiadását kívánja, és ő, Ferencz eddig a bibornok s embereicsalárdságából a leggazabb áltatások hálójával véttetett körül, s veszélyes czélú fondorlatokkal környeztetik.

Vigyázz tehát édes Öcsém, — mondá a többek közt Julia — mert nem más egyebet szándékoznak veled, hanem előbb születed fényéből s ősi jogaidból kiforgatni, azután jezsuitává tenni, hogy dús örökséged bő jövedelmeit majdan ők élvezhessék! — Tanácslom azért, hogy ezeket elkerülendő: mondj ellene Kollonics gyámosságának, és kezdj valahára fejedelmi állapotodhoz méltó életet. Tegyük félre a rut pörlekedést, mint szerető testvérekhez illik; egyezzünk meg mindenekről atyafiságosan, és birja az ősi javakból kiki közülünk békén a maga méltányos osztályrészét. Mind ennek elérhetésére pedig semmi más nem kell, mint hogy hagyd itt ezt a vendégfogadót, költözzél át az én és férjem palotájába, irj a cardinálnak, hogy köszönöd eddigi tutor-

ságát. — javaid kezelését immár a kir. decretumhoz képest magad fogod átvenni, kéred tehát: adassa azokat kezeidhez, ingó értékeinkkel együtt.“

Rákóczi lelke előtt a szerető nővér e szavaira a fátjol föllebent, nyilvánosságossá lőnek a bibornok önző célzatai és eddig őt behálózott ámitó csalárdsága; megígére Juliánkának, testvéri tanácsait követni. Azután még Aspremontné ügyvédével hosszasan értekezvén nénjének igényei felől a magyar törvények idevonatkozó intézkedéseit megmutogattatta s megmagyaráztatá magának. Melyekből nénjének és sógorának követelései igazságos voltáról, és így a bibornok fondorlatairól annálkább meggyőződést nyert. Másnap tehát odahagyá az érsek által kijelölt vendéglői szállást és Aspremonték házába költözék. Ezzel megtevé az elhatározó lépés^t a Kollonicscsal és jezsuitáival való végleges szakításra.

A nénjéhez való költözés utáni, — vagyis a bibornok általa maga elhatározására kitűzött harmadik napon összeszed'e magát az ifju, és szilárd eltökéléssel indult Kollonicshoz, szemtől szemben megmondani a hatalmas egyházfőnek, eivégzett szándokát. Belépven az érsekhez Rákóczi. dicső anyjától öröklött lelki erővel és nagy bátorsággal szólalt meg. Kijelenté, hogy saját jogairól, valamint a nevében a gyámság részéről nénje ellen vezetett perről mind a két fél ügyvédei által kielégítő informatiókat nyervén, mindenről tisztában van, s nénje iránt érzett testvéri szeretete oda kényszeríti őt, hogy a barátságos kiegyezést eleibe tegye a perpatvarkodásnak. Ő tehát a pörlekedést megszüntetve, testvéries egyezsége fog lépni nénjével; a kinek nálánál idősb voltára, gyöngéd nemére s ez időszerinti áldott állapotára való tekintetek arra indítják, hogy ugy a testvéri szeretet, mint a társadalmi illem követelményei szerint házába tegye át lakását, s ott is fog maradni. Minthogy pedig 16-ik évét immár jól meghaladta, s a teljeskorúság idejéhez, a törvényszabta 18-ik évhez közeleg: annálfogva, ő Felségének másolatban kezéhez adott decretumára hivatkozván, — javainak gondozásáért ezennel köszönetét nyilvánítja, és illő tisztelettel kéri

ő Eminentiaját, hogy az ő s nénje ingó és ingatlan javait s jövedelmeiket bocsássa kezeikbe!

A bibornok meglepetve, el nem rejthető felindulással hallgatta a fiatal herczeg szavait. Homloka összeránczosodott, orczái elsápadtak mérgében, s dühtől tájékozva, szakadozott szavakkal válaszolt: „Jól van — legyen a mint akard, — én tehát elhagylak tégedet, kitéve nővéred hizelkedéseinek, sógorod családságainak és ifjui szenvedélyeinek zsákmányául. Mindezek örökölt javaid elprédálására fognak juttatni okvetlenül. Barátságomat megsértetted, — arra többé ne számíts! . . .“ Ezzel dühét többé nem fékezhetve, a gyermek-ifjút karon ragadá, és úgy szólván — úgy tolta ki az ajtón.

Az érsek, miután rég táplált kedvencz terveit romba dőlni látta, úgy tón, a mint beszéle. „Barátságomra többé ne számíts!“

Az 1688-ban lajstromok mellett kézhez vett tömérdek arany-, ezüst-, drágaköves ingó értékekre és az időközi fölösleges jövedelemre nézve azt válaszolá, hogy ő eme drágaságokat nagy részben pénzzé verette, s az ingatlanok jövedelmével együtt a néhai Báthory Zsófia fejedelemasszony (páter Kiss Imre által koholt) végrendeletében foglalt kegyes alapítványok kifizetésére fordította, — nincsen a kezénél egy árva fillér sem, tehát vissza semmit nem adhat. A mi pedig az ingatlan jószágokat illeti: ezeket sem bocsáthatja ki kezeiből mindaddig, míg csak a nevezett fejedelemasszony által a jezsuitáknak hagyományozott és még ki nem fizetett százezer tallér (!!!) le nem tétetik,

A kincssóvár bibornoknak e telhetetlen s monstrosus követelése következtében, természetesen, kegyetlen pör keletkezék. De az elhagyatott Rákóczi árvák, az őket ősi örökségüktől ekként megrabolni akaró erőszakos egyházfő és hatalmas állam minister ellen aligha fogtak volna érzékeny megkárosíttatásuk nélkül a törvénykezés útján is boldogulni, — ha távol élő jó édes anyjok védszelleme nem örökös felettök. Zrinyi Ilona ugyanis a jövőndőt előrelátván, szeretett gyermekei érdekei megóvásáról anyailag gondoskodandó, mi-

előtt Bécsből végkép távozott volna, leányának egy iratesomagot ada át, melyet mint fontos családi irományokat tartalmazót, hiven megőrizni Juliánkának lelkére köté. Ezek most megvizsgáltatván, kiderült, hogy a leghitelesebb írott bizonyságok a páter Kiss Imre által hamisított Báthory Zsófia-féle végrendeletek valódisága ellen. Most már jöhettek az önzetlen bibornok és derék páterjei, roppant összegű követeléseikkel! A végrendeletek koholt volta napnál világosabban kimutattatott. De II. Rákóczi Ferencz azért itt is nemesen és nagylelkűleg viselé magát. Ne mondhassák a jezsuiták, hogy egy Rákóczi fejedelem, az évi (bizonyára dugszagadagon kiszabott) tartási és nevelési díjon kívül, minden különleges jutalom nélkül élt köztük őt esztendőig: tehát húszezer forintot vetett oda ajándéknak nekik. S a hamisított végrendeleten nyargalódzó, fedhetlen életű szent atyák mohón kapva a martalékon, zsebre rakták e 20,000 frtot, és százezer tallérossal minden egyéb követeléseiktől örökre elállának. Ekker aztán végtére Kollonics is előadta a még el nem prédált ingó értékeket és kibocsátá kezeiből a fekvő jószágokat, melyek egyébiránt öt évi atyáskodó gyámsága alatt papi, katonai s más mindenféle képtelen önkénynek és zsarolásoknak kitéve, rémségesen elpusztultak, elnéptelenedtek vala; úgy annyira, hogy midőn azokat II. Rákóczi Ferencz és Juliánna átvették, alig negyedrészt hozták be azelőtti rendes jövedelmeiknek.

A bosszus bibornok ugyanis, különösen a fiágot illető háromnegyedrésznek kiadását minden módon igyekezett huzni-halasztani, s ezen ügyben a császárnál folyvást fondorkodott.

E végből 1692. novemberben reábirá a császárt, hagyja meg az ifju Rákóczinak, hogy tanulmányai befejezéséül induljon hosszabb ideig tartó tapasztalati utazásra (az akkoriban szokásos „nagy tour“) Olaszországba, Velenczébe, Parmába, Bolognába, Florenczbe, Rómába, Nápolyba, stb., mely utazása előre láthatólag egy évig, vagy tovább is fogván tartani, ez alatt jószágai és jogai fő képviselőjével valakit teljhatalmulag

bizzon meg. Ez a valaki pedig, természetesen, maga az inditványozó bibornok akart lenni.

Kollonics annyiban czélt ért, hogy a császár Rákóczit maga elé hivatván, csakugyan kijelenté előtte akarátát az olaszországi utazásra nézve. Melyet tehát legközelebb megkezdendő, távolléte idejére teljhatalmazottat jelöljön ki jószágai főfelügyelőjéül s jogai képviselőjéül. A királyi megerősítés e teljhatalmazott főinspector személyére ki fog adatni.

Midőn Leopold császár az ifju herczegnek nem kis meglepetésére, tudtára adá inent említett utaztatási határozatát, Rákóczi Kollonicsnak már jól ismert kapzsiságától tartva és saját sympathiáit s Aspremonték tanácsait követve, barátját Batthányi grófot kérte föl, fogadná el a javai és jogai fölötti teljhatalmazott főfelügyelőiséget, távolléte alatt. A bán, jól tudván, mekkora feladat oly roppant terjedelmű javaknak mindenképen hü gondját viselni, — mint lelkiismeretes és becsületes ember, eleinte vonakodik vala a különben oly szép bizalomról tanuskodó ajánlat elfogadásától; de végre a szeretett ifju ismételt kéréseinek ellentállni nem birva, reáhajolt a fejedelmiu kívánságára, ugy azonban, hogy a felügyelet jogait vele Rákóczinak sógora és nővére osszák meg.

Aspremont gróf valódi hü rokonnak s a Rákóczi-ház igazi jóakaró hívének mutatá magát. A jellemes, derék férfiú ugyanis bizalmasan figyelmezteté sógora II-ik Rákóczy Ferenczet több ízben arra, hogy komolyan meg kell gondolnia: mivel tartozik ősi hire s nevének, hazájának s fényes családjának, melyet — egyetlen férfi-sarja lévén — magával a sirba vinnie nem szabad. Tenéked, a névnél fogva melyet viselsz, hazád történetében — akarod, nem akarod, szerepelned kell; s minthogy nem tudod: a szereplés órája mikor üt? idődet ifju örömek közt elfecserélned nem szabad; hanem mielőbb meg kell nőszülnöd, hogy gondoskodjál utódokról, kik a Rákóczi-nevet tovább is fenntartsák, hogyha veled, történelmi hivatásodnál fogva, idővel netalán valami veszedelem történnék.

Ezek a hű rokontól aranytanácsok, a császári tábornagytól épen meglepően aranytanácsok voltak. Rákóczi nem is zárkózott el elülök; sőt az azokban foglalt igazságtól áthatva, kijelenté sógora előtt, hogy kész tanácsát követni; mire a derék Aspremont mindjárt pozitív ajánlatokkal állott elő, minek következtében Rákóczy Darmstadti Magdolna hercezkisasszonyt eljegyzé.

A derék sógor e mellett arról is gondoskodik vala, hogy a fiatal magyar fejedelmet külföldi utazásában tapasztalt és hű vezető kísérje, saját fivéreinek egyike személyében. Ferdinánd-Gobert grófnak egy idősb. és két ifjabb férfitestvére volt, mind a hárman egyházi férfiak; név szerint bátyja: Ferencz-Gobert, kölni, strassburgi és salzburgi kanonok; és öccsei: Károly-Gobert kölni kanonok, s Frigyes-Gobert johannita (máltai) lovag. Ferdinánd-Gobert szeretett sógorának az olasz földön való kalauzolására ez utóbbit, egy igen mivelt, tapasztalt, világlátott s a mellett feddhetlen, szent életű férfit kérte föl, a ki mint máltai vitéz, az apennini félszigetet már többször beutazta és különösen Rómát, Genuát, Florenczet, Nápolyt nagyon jól ismerte volt, s az olasz nyelvet teljesen bírta.

Végre, 1693. mártius lejártával Rákóczi és a johannita vitéz Aspremont Frigyes-Gobert gróf Olaszország felé készülének.

Rákóczi félig-meddig incognito akarta megtenni hosszú útját; ennek tartamára tehát sógorának egyik mellékezmét: „Baro á Borsheim“, — mely név némileg szülőhelyére Borsira is emlékeztetett, — vette föl. Mindenképen jól fölkészülve s Aspremontéktól búcsút véve, a máltai lovaggal, inspectora, titkára és számos szolga kíséretében, hintókkal s hátsólovakkal, mint a fejedelem írja, „tavasz-időben“ indulának meg. E „tavasz-időben“ kifejezés pedig april elejére értendő: mert 1693. april 4-kén van keltezve a bécsi karmelita-apácák zárdafőnöknőjének amaz elismervénye, melyben bizonyítja, hogy az utrakelő Rákóczi fejedelemtől, ko-

lostorukban leendő megőrizés végett három zárt és lepecsételt ládát (arany-, ezüst-, drágaköves gyöngyösmiveket tartalmazót) átvett legyen. Ugyanis azon korban az értékes ingóságokat zárdákba — mint kiváltságolt mentességű s tüzelles boltokkal bíró helyekre — volt szokás nagyobb biztosság végett letéteményezni, s a conservatióért járó díjak nem utolsó bevételeit képezik vala az ily kolostoroknak.

Tehát Rákécziék ápril 5-ike után megindulván, a könnyebb utazás és gr. Batthyánytól való bucsuvétel kedvéért Magyarország nyugati sarkának tartottak. Első nagyobb állomásukon Német-Ujhelyen a fiatal fejedelem (képzeltető, minő érzések közt!) meglátogatta huszonkét évvel azelőtt lefejeztetett szabadság-vértanu nagyatyjának gr. Zrinyi Péter horvátországi vitéz bánnak, s anyai nagybátyjának a költői lelkű ifju gr. Frangepán Ferencznek közös sírját, — továbbá ama börtönt, melyből nagyatyja a vérpadra vitetett, és a melybe nyolcz év mulva, a balsors szeszélyéből önmaga is belekerülődő volt hasonló gyászos csélsből, ha a gondviselés csodálatos utain ki nem menekül.

E gyászemlékü helyről Sopronyba, Kőszegre, s az itteni Széchy-rokonoktól a reájok tárt karokkal váró hü barát gróf Batthyányi Ádám várába Rohoncra menének. Honnét pár napi mulatás után, a bántól kísértetve, Körmendre és Német-Ujvárra. Batthyányi ez utóbbi ősi fészkeből Regedéig kíséré őket, hol a styriai határt elérték és elváltak. Stájerországon, név szerint Gráczon s úgy Karinthián keresztül, a regényes Ponteba felé, Görcznek, Udinénak vették utjokat, be Olaszországba: úgymint Trevison át, a tengererek hatalmas királynéjaként trónoló, akkor még független köztársaságot képezett Velencez remek városába.

„Uj látvány volt itt előttem — írja Rákóczi — a roppant templomok és a tengerből büszkén kiemelkedő fénye paloták szemkápráztató pompája, melynek szemlélete bámulattal töltött el és nagyban gyönyörködtetett.“ A minden szép és nemes iránt oly fogékony

lelkületű, látás-tudás vágyátél égő s az építészeti, szobrászati, festészeti remekek tanulmányozásában különös kedvét lelő ifjú fejedelem, — ki már prágai magányában építészeti, képzőművészeti munkákat olvasott, ily műtárgyakat maga is szenvedélylyel rajzolt és festett volt, s finom műérzékkel vala megáldva, — kimondhatlan gyönyört talált a Márk-templom, a dogé-, Cornaro-, Foscari- stb. paloták, s egyéb világhírű, akkor még teljes díszben pompázó műépítmények és ezek művészeti díszítéseinek szemléletében. Élénk, kíváncsi, tudomány s művészetért rajongó szelleme most bő tápot nyert, úgy legközelebb itt Velenczében, mint általában Olaszországban magát e téren tökéletesbiteni, tapasztalatokat gyűjteni, s a classicus ó világ, valamint a renaissance nagy figyelemmel tanulmányozott műalkotásainak behatásaival izlését kiművelni. Ki is művelé, és ezen utazásából hozá magával ama meleg műpártolást, mely őt uralkodó-fejedelemsége alatt oly szépen jellemzi, hogy pl. a folytonos hadviselés daczára, saját udvari festőket képeztetett és tartott. név szerint Mányoky Ádámot; továbbá Mediczky Lászlót és Mindszentyt stb. foglalkoztatá, egy csomó jeles sculptorral, műötvössel és himző-művészszel együtt, valamint azt is ezen olaszországi útja alatt szokta meg, hogy a templomokba belépve mindenekelőtt azok műkincseit: festményeit, szobrait, oltárait, faragványait vevé vizsgálat és bírálát alá; a miért aztán a szabadságháboru idejében némely vakbuzgó catholicus hivei — mint pl. gr. Forgách Simon tábornagy, — a fejedelem e kifejtett műérzékét föl nem foghatván, eáfogták, hogy ő Fölsége nem jó pápista, mert az isenházában a képeket kritizálja, hogy hogyan vannak írva? és ha nem elég szépek, meg is csufolja!

Velenczéből Rákócziék Paduába (egyetem), Ferrarába, Bolognába (egyetem) majd az Apenninhegyeken keresztül, a műpártoló Mediciek székvárosába Florenczbe érkeztek. Itt, mint az olaszföld irodalmi és művészeti életének központján, hosszabb idejű tartózkodást ajánlott Aspremont fiatal barátjának; és miután ez az ajánlatot elfogadá s megigéré, hogy itt Florenczben

fogja bevárni, a míg a gróf Málta szigetéről, hová a lovagrend dolgaiban utaznia kellett, visszatér: Aspremont szállásul kibérle Rákóczinak a Salviatti-palotát, bemutatta őt a fejedelmi udvarnál s a herczegség előkelőinél és azzal bucsut vévén tőle, Livornóba ment, Máltába vitorlázandó.

Ezzel a 17—18 éves, daliás szép s dúsgazdag magyar herczeg egyedül maradt tiszteivel s cselédségével. az élénk, zajos, vidám, s hővérü hölgyeinek erkölcsét tekintve, általánosan feslett életűnek tartott Firenzében. Négy egész hónapot töltött itt, s a palazzo Pitti múkincseinek, Michel Angelo, Rafael, Benvenuto Cellini, stb. remekeinek tanulmányozása mellett, belévegyült a társasélet zajába; az olasz nyelvet a tökéletesen birt latinnak segélyével csakhamar oly mértékben elsajátítá, hogy pl. gróf Nigrelli Ottavio kasai tábornokkal később is olaszul levelez vala.

Miután Aspremont négy hó múlva Máltából vissza-érkezett, és septemberr: kelve az őszi idő is alkalmassabbá tévé az utazást: ennek könnyebb szerrel folytat-hatása végett Rákóczi, inspectorát. titkárát és egy komornyikját kivéve, összes szolgálait visszaküldé paripáival, hintaival és társzekeedeivel Bécsbe, s a mondott csekély kísérettel mindenekelőtt Pizába és Livornóba me-ne. Itt látta először a Középtengert. Ennek gyönyörű partjai mentén indul most fölfelé; bejárta Massát, meglátogatta Carrara márványbányait és kőfaragó híres műhelyeit, honnét rettentő meredélyeken, tar sziklák oldalaiba vájt szédületes ösvényeken, öszvérhátan utazott Sestrén át egész Genuáig. Az Apennin-hegység legvadabb, legveszedelmesebb, de egyszersmind legregényesebb részeit járta be e három napi hegyi utazás alatt, a természeti szépségekben s kalandokban gyönyörködő ifju.

Genua, az egykor Velenczével versenyzett gazdag köztársaság főhelye, remek fekvésű ódon városával és hatalmas kikötőjével, szintén sok nevezetes szemlélni valót nyújtott. Ezek szemügyre vétele után Turin, Milano, Piacenza, Parma és Modena meglátogatása követ-

kezék, mely városok mindegyikében két-három napot időzött gondosan tanulmányozva mindent. A tudvágyó fejedelem éles observáló tehetségét semmi érdekekkel bíró el nem kerülé. Modenából ismét Bolognába tértek be; — de ezuttal itt nem késvén, egyenest Rimini felé, az adriai tenger partjaihoz siettek, melyeken Ancona kikötőt s várat és végre a híres búcsújáróhelyet Loretto-t érék el. Itt három napig pihenének, mialatt megnézték a dús kincsekkel ékes templomok csodáit. Lorettoból a hajdani világváros Róma volt a cél; hogy ezt elérhessék, az Apenninek láncolatain, hosszú hegyi utazással kell vala ismét áthatolniok, melyet a már késő ősze hajló évszak még nehezbitett itt aztán megint hosszas tartózkodás következék. A tél derekát Rómában töltötték.

Ezalatt Ferencz Rómában éldegélt, vizsgálódva, tanulva, tapasztalva, s a mellett a társasélet örömeitől sem zárkózva el. — 1693. október közepétől 1694. február elejéig folyton az ó világ és pápaság fővárosában tartózkodott. Kihallgatást kért XII. Innocentius pápától, a ki fejedelmi rangjának megfelelő tisztességgel fogadá Rákóczit; nyájasan s hosszan társalgott a megnyerő modoru, ékes latinsággal beszélő, igen tanult és szellemdus ifjával. Végre, atyai áldás mellett, különös kitüntetés jeléül két czedrusfa-ládácskát telve szentek reliquiáival ajándékozott neki; mely ereklyék azonban — miut a fejedelem följegyzé, — a nemsokára bekövetkezett viszontagságos évek folyamában elvesztenek tőle.

A pápán kívül a Rómában élő főaristocrata olasz családoknak is bemutatta a máltai lovag fiatal sógorát; ezek nagy előzékenységgel fogadták a híres nevű magyar fejedelem utódot, kinek szépsége hölgyeik szívét, szelid szerény modora pedig a férfiak rokonszenvét nyerte meg. Egymással versenyezve nyiták meg előtte palotáik termeit s pompás műkertjeiket, melyeknek narancs-ligeteiben Rákóczi, az ottani déli égű oly enyhé téli napjaiban is örömmel sétált. A délutáni órákat rendszeren ily kerti sétákkal s a classicus ó Rómának (melynek történetét oly jól ismeri vala) romjai látogatása és

tanulmányozásával, míg a délelőttiakat vivással, a templomok, középületek, könyv- és képtárak, régiségi múzeumok szemléletével s rendszeres tanulással tölté. Nevezetesen a történelmi, geographiai és geometriai tudományokból — mint a melyekhez legtöbb hajlama volt — órákat adatott magának jeles szaktudós tanárok által.

Igy római huzamos időzése, ismeretek után szomjuhozó lelkének gyönyörködtetésére s egyszersmind tudományos kiképeztetésének befejezésére rendkívül hasznos volt. Névszerint pl. a régi műemlékek iránti ama kiváló érdeklődése, mely még a háború zajai közepette sem hagyá el őt, eredetében e római tanulmányaira vihető vissza. — Az esti órák társas összejöveteleiben, színházakban, hangversenyekben és tánczban vigan teltek el. A mi Róma erkölcsi életét illeti; ezt Rákóczi ép oly feslettnek festi, mint Velenczéét s Florenczéét. Alig maradhatott meg az ártatlan fiatalságát környező, szépségére úgy, mint tömött erszényére áhítózó syrének csábításaitól. Utczán jártában, vagy mihelyt lakása ablakaiból kinézett, mindjárt incselkedő olasz szépségeket látott maga előtt sétálni, mégpedig gyakran többed magokkal; a kik is kihívólag kacsintgattak, integettek, hajlongtak s mindenféle ingerlő mozdulatokkal és jelekkel tetszelegtek a daliás „Principi Ungherese“-nek, egymással versenyezve, hogy melyikök csábithatná el? De a szüzi kedélyü ifju utálattal fordula el tőlök, s hálát ada Istennek a lelki erőért, mely őt a veszedelmes kísértőktől megóvta.

Bejárta ezenfölül Nápoly városának kikötőjét, corsoit, palotáit — melyeket dicsér, — és templomait, különösen említvén ama zárda-egyházat, melyben ker. sz. János vérenek megújuló csodáját mutogatják. Ezt, — bevallja, — „hitetlen kíváncsisággal,“ („incredulae curiositatis meae“) és „inkább kandi“, mint áhítatos szemekkel“ („curiose potius, quam devota“) nézte meg. Végre a nápolyi lakosság elpuhultságáról s iszonytató erkölcsi romlottságáról („propter incolarum mollitiem et morum dissolutionem horrenda“) megbotránkozva emlékezik, és csakis az isteni gondviselés örökösének

köszöni, hogy „az utczákon dămonokként sétáló és őket szemtelenül hıvogató cziczomás hölgyek csábításainak, utitársai példájára, ő is áldozatul nem esett.“

Nápolyból visszatérve, a tengerpartnak jövének, s utjukban a félszigetképen a hullámokba benyuló magas sziklákba vájt s vágott Gaeta híres várát látogatták meg.

Midőn Rákóczi Nápolyból visszaérkezék Rómába: már ott várt reá Aspremont levele, -- csakhogy ez, az ifju számára, megdöbbsentő gyászhiert is tartalmaz vala. A hü rokon ugyanis fájdalmas szıvvel jelenté, hogy Eleonóra császárné a darmstadti udvartól értesítést vőn Madeleine herczegnőnek, Rákóczi jegyesének hirtelen betegségben történt elhalálozásáról. Pedig az egész hir valótlan, s a császárné által Rákóczi házasságának megakadályozására kigondolt csel volt, s a gyászjelentések hoholtak.

Ugyanez időtájban viszont a darmstadti fejedelemhez a bécsi udvartól levél érkezett, tudató, hogy az ifju Rákóczi herceg, olaszországi utazásában szerencsétlenül kimult. Így a jegyesek egymást holtnak hitték és meggyászolták.

Aspremont elgondolá, hogy e gyászeseemény fiatal sógorát, — ki a darmstadti házaı György herceg őszinte barátságért igen megkedvelé, — le fogja verni; igyekezék tehát, hogy az ez által okozandó fájdalmat valami őt közvetlenül érdeklő kellemes ujsággal enyhíthesse. És ez, hála gróf Strattmann miniserelnök iránta táplált hü barátságának, sikerült is neki. Mert Aspremont ugyanez idő tájban a nevezett fıminister által kieszközlé az udvarnál, hogy a császár az immár martius 27-kén 18-ik évét betöltendő Rákóczinak, teljes nagykorusága elérhetésére a magyar törvények értelmében még hátralevő három esztendőt, királyi hatalmánál fogva elengedni, és őt jószágai fölötti szabad rendelkezési — adás-vevési stb. jogokkal felruházni késznek nyilatkozott, sőt az erre vonatkozó okmánynak elkészítését már is elrendelé. E fontos vivmányról tehát a gróf, méltán gratulálva, egyuttal szintén értesítette sógorát.

Rákóczinak mindezen váratlanul érkezett hírek felzavarták nyugalma, kivették őt sodrából. Gondolatai elhunyt jegyesén, hazájában, ősei átveendő váraiban, születéshelyén, gyermekkori emlékei színtereinek: a kedves Munkács, Patak Regéc, és Tokaj váraknak oly rég látott s már csak mintegy álomban ismert környékein jártak. Elfogata őt -- a honvágy

Nem birt tovább maradni; nem törődött sem császári parancsral, sem a még egészen ki nem töltött utazási évvel, a még egészen be nem fejezett 18-dik eszendővel, sem pedig az éjszak felé utazásra alkalmatlan téli idő zordonságával, a hóborított sziklás hegyi utak veszélyeivel, — bucsut mondott a velencei vigfarsangnak, a dogék fényes, zajongó városának, elindult, elment, — fiatal lelkének vágyai ellenállhatatlanul ragadták.

Sietett a velenczés tartományon, a görcz és gradiskai grófságon, Isztrián és Stryrián keresztül. Mürzuschlagba egy sötét, viharos estve érkezett. Az Ausztriát Styriától elválasztó Simmering-havasok utait magas hó fedi. Ezen utak keskenyek, meredek, nappal és rendes viszonyok közt is nehezen járhatók valának. A türelmetlen ifju mindezzel nem gondolt; már ilyen közel szeretteihez, nem akart várni csak egy éjén át sem. Málhát hátrahagyta, két, egy-fogatu keskenyszánkát fogadott, és azzal, egyetlen idegen kocsissal sötét éjjel, hózivatarban nagy vakmerően nekiindult a rettenetes havasnak. Mikor egy negyedszázad múlva mint, ezer veszélyt: börtönöket, kétes menekülést, üldöztetést, lappangást, nyolcz évig tartó háboru véres csatáit, téli táborozások viszontagságait, pusztító pestist, bujdosást, orvgyilkosok leselkedéseit, tengeri viharokat stb. átélt férfiú, „Önéletrajzát“ írván, e simmeringi, istentkisértő utjára visszaemlékezék: még akkor fogá csak el igazán a borzadás, minő éjszaka és minő utazás volt az!

„Sors bona, nihil aliud!“ szokta volt mondani anyai nagybátyja: a nagy hős, nagy költő gróf Zrinyi Miklós; és most e mondás igazsága unokaöccsén beteljesedék. Az ifju Rákóczit az isteni gondviselés ujja óvta

ez alkalommal is, mivel — mint már más helyütt megjegyeztük, — nagyobb dolgokra tartogatta őt!

A borzasztó éjjeli utazás szerencsés véget ére, és a vakmerő fiatal fejedelem jó egészségben érkezék meg Bécs-Ujhelybe, majd innét Bécsbe szeretett nénjének, sógorának ölelő karjai közé.

Azonban Rákóczi ez alkalommal alig szórakoztatá magát pár hétig a bécsi főrangú társaság szokott zajos körében; hazájába áhító lelkének sugallatát követendő: miután tehát a nagykorúsítását proclamáló kir. oklevelet kezéhez véve, s Lipót császárnak iránta tanusított ebbéli jóakaratát külön fogadtatáson megköszönte, csakhamar föl-készült, és sógorával együtt megindula Magyarországra, jóságaira, több hónapi tartózkodásra, és vagyona rendezésére.

A gazdasági intézkedésekhez járult még Rákóczi udvarának teljes létszámra való fölemelése.

Ezen udvartartás természetesen, össze nem hasonlítható ama királyi pompájú és roppant nagyszámu udvarral, mely Rákóczit mint Magyarország vezérlő- s Erdély választott-fejedelmét 1703-tól 1711-ig, a nagy szabadságháború idejében környezé, és Europa akármelyik hatalmas uralkodójáéval fölért: mert csak a nemes ifjak („cavallérok“) társaságából, a daliás-, kapcsos- és arnót-compániákból, a zöld vadászok és franczia gyaloggranátosok osztályzaiból, a két palotás gyalog-ezerből s a lovas-karabélyos, a székely kópiás- és a lovas-granátos ezredekbel álló udvari testőrző-hadak száma magában meghaladta az ötezeret. Ezek voltak tehát:

Ádám, Rákóczinak udvari káplánja és gyóntatója;
b. Szirmay István, b. Klobusiczky Ferencz, Lipóczi Keczér Sándor sárosi alispán, később fejedelmi jószágkormányzó, Okolicsnai Okolicányi Pál (1687-fől kezdve Okolicsányi Mihály) jogügyigazgató, és Jantó János az uradalmi javak kormányzója, mint udv. consiliáriusok, a kik ha nem voltak is állandóul az udvar körében: mindazáltal, a Rákóczi-ház meghitt főemberei lévén, a fontosabb ügyek az ő tanácsaik kikérése után s közreműködésökkal döntettek el; továbbá Körössy György kincstárnok és hegyallyai generális-borinspector; Badi-

nyi János családi levéltárnok, kinek holta után Kolosváry András lett hivatali utóda 1698-ban; Vélícs Zsigmond latin, Kéry János magyar és Kienzner Keresztély német titkárok, — Viola Ádám s Mihályi János irodatisztekkel és néhány írakkal; Freyssing János-Antal udvari mérnök és építész; Wagerer András bécsi palotafelügyelő; Schick János csuhadár (ruhatárok;) a fejedelem belső szolgálatára rendelt, leginkább Sáros, Zemplén s Beregmegyei nemes ifjakkból álló udvari bejárók és apródok, szám szerint hatan, kik közé tartozott Berzeviczy Ádám, a ki előbb Aspremont gróf mellett szolgálta, de utóbb Rákócziak példás hűségű udvarnokává lőn s a német-ujhelyi menekülést is előmozdítá; azután az alsóbbrendű személyzet: konyhamester és konyha írnok, kulcsárok, asztalterítő, pohárnok, ajtónállók, udv. trombitások, kürtösök, dobosok s egyéb liberális zenészek, borbélyok, szakácsok, cukrász, kukták, sütők, tálmosok, egész sereg liberális inas, vadász, lovas, csatlós, kocsis, társzekerész, fullajtár, czimeres futár, puskatöltők, kopófalkász, madarász, peczér, udvari mesteremberek: u. m. ötvös, órás, himzők, varrók, szabók, cipészek, mosók, szij- és nyereggyártó. sátmester, bognárok, kovácsok, asztalosok, stb., több mint 80 személy. (Az uradalmak nagyszámu gazdasági tisztviselőit és a várnagyokat nem soroljuk ez udvariak közé.)

Mind ezen elég számos udv. személyzetén kívül Rákóczi még mint souverain-jogu fejedelem, saját testőrséget is tart vala, 44 főből állót. Ebből 12 magyar palotás-hajdu volt, Győri Mátyás tizedes alatt; 6 zöld vadász és 26 lovas, karabélyos, dragonyos testőr, Francois Rochefort nevű lotharingi francia őrmesterrel s egy magyar káplárral. Ez a 26 lovas régi katona, Europa számos nemzetének keveréke vala; mert volt köztük több francia, sokféle német, úgy lengyel, magyar, svéd, szilezita, cseh, horvát, tót, orosz, sőt még savoyard is. E testőrség, mint Körössy számadási jegyzékeiből látható, még Rákóczi német-ujhelyi fogsága idejében is fennállott; 1701. június 30-kán Patakon kapták ki fizetéseket. A lovasokat Körössy hol karabélyosoknak, hol

dragonyosoknak nevezi: jelül, hogy mind karabélyokkal mind dragonyokkal („hegyestőr“) föl voltak fegyverezve.

Csak e rövid vázlatból is látható, hogy ennyi udvarnép (összesen 150—160 fő) tartása, fizetése, rubázása bizony tetemes összegekbe került, - de hát az óriási Rákóczi-vagyon mindezt könnyen megbirta; csak a megszállott családi várakban német helyőrségek ne uralkodtak s a jobbágyokra a Kollonics-féle, Magyarországot koldussá, rabbá, azután németté és végre katkolicussá tenni célul kitűzött törvénytelen rendszer súlyos nyomása, a „kemény portiózás“, és az idegen katonaság örökös zaklatásai ne nehezültek volna!

Ezek az utóbbi bajok keseríték meg Rákóczinak hazájában az életet. Színről színre látta honfitársai igazságtalan elnyomatását, naponként hallá a soldatesca zsarnoki önkényének áldozatul odavetett nép senki által meg nem orvosolt panaszait, — sőt a munkácsi, tokaji és ónodi várakat egészen elfoglalva tartott s Pataknak és Ecsednek erődítvényeit, kapuit s laktanyáit szintén megszállott császári helyőrségek parancsnokaitól földesuri jogaiban maga is úgy szólván mindennap sérelmeket szenvedett, míg jobbágysai a féktelen katonaság által szemei láttára vérig kinoztattak. Annál nehezebben tűrhette pedig Rákóczi ezt az állapotot, mivel tudomására jutta, hogy e cs. várőrségek tisztei egyszersmind utasítvák a reá annyira gyanakvó bécsi udvartól, hogy ellene kémiszolgálatot tegyenek s minden léptét figyelemmel kísérik. Az udvar különösen azt akará kisütni, hogy Rákóczi Törökországban élő édes anyjával titkos levelezésben áll. Ezen az uton ugyanis a rémlátó bécsiek újabb Thököly-féle mozgalmak előkészítésétől tartottanak.

Ilyes kellemetlen, bántó körülmények között az ifju fejedelem, miután a helyzetet maga körül a néhány hónapi pataki tartózkodás ideje alatt behatóan kiismeré: a császári kémek leskódésán s az ottani parancsnokkal való feszült helyzet kellemetlenségein magát tulteendő, május elején Szerencs várkastélyába költözött, melyben nem volt német helyőrség. Julius elején ugyan ismét

Patakon leljük őt: de úgy látszik, csak rövid időre; mert azután Borsit, Dobó-Ruszkát s Munkácsot látogatta meg, — mely utóbbi helyen a német katonaság miatt nem a várba, de mindig a városon levő udvarházába s olykor a szent-miklósi kastélyba száll valla.

Az éhes sáskaseregeként mindent fölemésztő telhetetlen megszállók elbizakodottsága nem ismert határt. Nem kíméltek többé sem urat, sem nemes-embert, nem tekintettek sem földesuri, sem családi jogot. At ábornokok, ezredesek s egyéb parancsnokok oly várakban, hol helyőrségük volt, minden körül fekvő földet maguknak foglalták, a meddig a bástyákról az ágyugolyó elért; a várakban, a földesuri jog sérelmével, az urak házaiban, de saját zsebök megtöltésére korcsmákat, inészírszékeket nyitattak, vámot, vásárdíjat szedettek, a jobbágyságot csapatostól hányatták tömlőczökre s kegyetlenül verették, stb. Oly helyekre pedig, hol a földesur még maga rendelkezék várában, kastélyában: a szomszéd erősségek parancsnokai fegyveres muskatélyosokat küldének executióra, orczátlan tisztekkel, kiknek írott parancsuk volt az illető várat vagy kastélyt, — melynek kapuit katonáikkal megszállatták, — addig el nem hagyni, míg annak ura a kívánt sarczösszeget le nem fizeti. Így tön pl. 1696-ban a szatmári parancsnok gr. Auersperg ezredes, b. Károlyi Sándor főispánnal, nagy-károlyi várában.

Élénk közvetlenséggel festi e helyzetet egy épen 1697. tavaszán (május „második hetében“) szerzett, közeposztálybeli eredetű, korjellemző versezet:

„Óh szegény magyarság, mit gondolsz magadban, —
 Azt tudod, jól nyugszol te nemes ágyadban?
 Avvagy vigan tánczolsz szabad curiádban?
 Sipoltatod magad kárpitos házádban?
 Ne hidd; mert igen megtréfál a reménség, —
 Más nótát fűj néked idegen nemzetség! . . .
 Nézd el csak: mint regnál rajtad a németiség, —
 Már az te országod, életed is kétség.
 Az accisa után az repartitio,

Bészálla tehozzád az contributió —
Kit nem orvosolhat rectificatió.

— — — — —
Megkérték s megkérik tüled a portiót,
Vármegyékre osztják számtalan sok adót,
Megnézik házadnál te kiucses ládádat,
Elvonják alúlad paplanos ágyadat.
Szabadságod ellen házadba is beszáll,
Uri módon, bizvást énekölve sétál,
Te nemes fejedre tüle sok „hunczfut!“ száll,
Azt mondja: házadtúl máshová távozzál!
Ágyadban nem fekhetsz, mert elordinálta;
Asztalod nem tiéd, mert rajta az kártya
Több német urakat kártyázásra várja.

— — — — —
Az kártyát elúnván, kezd az koczkázáshoz,
Koczkázása után az dohányozáshoz.
Abrakot és szénát rendel lovainak,
Szép fejér, lágy czipót hordat éh gyomrának,
Gyöngé levest, tyúkhúst parancsol szájának,
Édes, lángizü bort hordat ő torkának.
E mellett forspontot kényszerit megleenni,
Az hová kívánja, sörényen elmenni,
Egy pár czitromért is messzi elküldeni, —
Kedvének, kényének eleget köll tenni!
Ha ellene támadsz: neved csak „rebellis!“
Ellened föltámad házadban nyolczszor is,
Szabadságod ellen kikerget tizszer is.
Egy órában téged fenyeget hússzor is.
Azonban pálczáját emeli fejedre,
Kíméletlenül vér, esel ott a földre,
Nem is mersz szólani magad mentségére —
Fejet köll haitanod ő engedelmére.
Ha kvártélybúl kimegy: semmitet nem hagyja.
Minden javaidat magának takarja,
Idegen országra szekerekkel hordja,
Házad elpusztúljon, szintén azt akarja.
Gondolod akkoron: hol magyar szabadság?
Hol van Mátyás király, kinél volt igazság!

Hol van országodnak öröme s vigsgája?
 Hol tündöklő napja, ragyogó csillaga?
 — Eltűntenek; vagyunk idegenek rabja.
 Most nem parancsolhatsz, mert nagy te rabságod,
 Miként fűjják, néked csak úgy köll tánczolni
 Idegen nemzetre szállott szép országod.
 Tüled elvétellett arany szabadságod.
 — Ez egynéhány versek Magyarország dolgát
 Mutatják és írják nagy nyomorúságát,
 Az ezerhatszázban és kilenczvenhétben —
 Az Magyarországon való nagy inségben.“ stb.

Ilyen vala ime, a középosztály, a nemesség helyzete; és a népé? a jobbágyságé? Elképzelhetjük! Ha a mágnást, a várurat a tábornok, a várparancsnok, a nemességet a tiszt gyötörte, zsarolta: a szegény paraszttal még százszor kegyetlenebbül bánni a közkatona is föl jogosítva érezé magát. Lehetetlen kellő hiven leírni a szegény nép szomorú állapotát eme gyászos időkben.





IX. FEJEZET.

Rákóczit a király nagykorúnak jelenti ki. Ő Magyarországra utazik sógorával s jószágait bejárja. A zempléni Rákóczi uradalmak tulterheltetése adóval és szállásoló katonasággal. Ezek és a várparancsnokok kihágásai s jogsértései, — Rákóczit az udvar Magyarországon kémekkel véteti körül; ezt ő megtudván, visszakészül Bécsbe. Kinsky és Kollonics miniszterek cselvetése; Rákóczi a császár előtt. — A bécsi udvar intézkedései a hegyaljai zendülés leverésére. Vaudemont herceg kegyetlenül pusztítja a Hegyalját — Rákóczi Bécsből Eperjessre s Kassára megy. A jólelkű Nigrelli tbk.; Vaudemont vádolására az udvar parancsot ad Rákóczi elfogatására. Ez Bécsbe visszatér; Ajánlatai a császárhoz Menegatti és Kinsky által. A cs. helyőrségek alkalmatlansága Rákóczi váraiban; a kémek elül Patakról 1695 tavaszán Szerencsre, majd más jószágaira távozik. Közállapotok; a cs. soldatesca képtelen hatalmaskodása; a nép nyomora és nagy elkeseredése mindentűtt, de kivált a Hegyalján. Thököly bujdosói; A zendülők a szalánczi hegyekből elmenekülnek Thökölyhez. A Hegyalja újabb nyomora. — Rákóczi 1698. Rohoncra és Sárosban. Az 1699, és 1700-ik évet nagyjából a hazában tölti. Ecsed, Patak és Ónod várát a németek lerontják. — Az 1697-iki események hatása Rákóczi lelkére. A haza szomorú állapotai; a cs. katonaság türelmetlenül grassál mindenféle; sehol nincs orvoslás. — A karlóci békekötés; az alkotmány teljes fölforgatása; A hazafiak elkeseredése; ki legyen vezérök? Rákóczi és Bercsényi elhatározzák az alkotmányt fegyverrel visszavívni. A francia udvar első közeledése Rákóczihoz; Villars őrgróf 1700. őszén új biztatások érkeznek Feriöl marquistól; Rákóczi és Bercsényi most az alkalmat megragadják Longoeval. Rákóczi 1700 november 1-jén levelet ír XIV. Lajoshoz, s ezzel kilép az actio terére. Kiss, Esze, Bagossy, Bige kurucz vezetők műveletei, azok eredménye.

Mielőtt Rákóczit a hazába kísérnök : szükséges az őt nagykorosító kir. decretumot főbb vonásaiban ismertetnünk. Ezen diszes kiállítás, kettős nagy regál-papírra, nyílt-levél alakban írott, s Leopold s. k. aláírásával és cancellári ellenjegyzéssel, úgy a magyar királyi pecséttel („*Sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur*“) megerősített okirat, — melynek eredetije jelenleg a kir. kamarai levéltárban őriztetik, — mindenekelőtt a Tripartitum I. Rész CXI-ik czimére utal, s constatalja, hogy az ott foglalt teljes szabad rendelkezési jogot fekvő birtokai eladhatására, elcserélésére vagy bármily czimü elidegenítésére nézve, néhai. Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelem hasonlólag Ferencz nevű fia, („*Fidelis Noster Franciscus, alterius olim Francisci Rákóczi de Felső-Vadász Transylvaniae Principis Filius*,“) kora szerint még csak három év letelte múlva fogná elérni. — „Mi mindazonáltal a Fölségünk-nél némely hiveink által a föntnevezett Rákóczi Ferencz érdekében tett alázatos esedezéseket tekintve; tekintve továbbá az imént említett hívünk elméjének elegendő érettségét és mély belátását, mely magának a teljeskoruságnak is eléggé, sőt nagyon is megfelel; („*ejusdem sufficiente Ingenij maturitate et perspicacitate, ipsam perfectam aetatem sat superque adaequante*,“) végre, tekintve az Ő abbéli üdvösséges szándékát, hogy néminemü kegyes alapítványt kívánná tenni örök időkre és e czélra bizonyos javait rendelni s lekötni; mindezeknél fogva tehát Mi, a nevezett Rákóczy Ferencznek, a teljes kora eléréséig még hátralevő három évi időtartamot különös kegyelmünkből s kir. teljhatalmunkhoz képest elengedjük, és Őt ezennel összes jogainak és apai, anyai s apjáról és anyjáról való ősi javainak teljes, tökéletes élvezetébe iktatjuk, úgy a mint ezt az ország törvényei rendelik, nevezet szerint, hogy azokat tetszéséhez képest — mindazonáltal csak a mi hiveinknek — el is adhassa, cserélhesse, bármily czimen változtathassa stb. stb.

Kelt Bécsben, 1694-ik év martius hava 9-kén.

Leopoldus m. p.“

(Ellenjegyezték: Jaklin Balázs nyitrai püspök m. kir. udv. cancellár és Mednyánszky Pál udv. titkár.)

Majd a f a r s a n g elmúltával visszatér Sáros-Patakra. Azonban az itteni várbeli német fő és alparancsnokok — az excessivus zsoldos sereg kegyetlen, zsarló tisztei között is a legistentelenebbek, — oly képtelen kinzásokat, gyötréseket, becstelenségeket vittek végbe úgy szólván naponként a várba hurezoltatott ártatlan népen, Rákóczinak jobbágyain, jó földesurok szemei látára, hogy ennek szívében az emberi érzés föllázadt, elirtózott. És mivel segíteni e nyomorgatottakon a folyvást kémektől környezettnek nem volt módjában, sőt, a garázda tisztektől maga is újabb meg újabb jogsérelmeket, bosszantásokat szenved vala: csakhamar terhére vált a pataki lakás, melyet azért ez idén jókor, már áprilban fölcserélt a cs. helyőrségtől mentes Szerencsére.

A kegyetlenkedések csak tovább folytak, rájuk gyújtották a városban egymásután feltörték, rabolták, a h á z a k a t a l a k o s o k a t ölték; a vad zsoldos irgalmat nem ismert. Sok fiatal nő, hogy a gyalázat és kardjaik elül meneküljön, karjaiban csecsemőjével a Tisza vizébe vetette magát. Könyörgés, rimázkodás nem használt, lekonzoltak mindenkit. Egy csapat bösz katona a Rákóczi földesuri curiájába ront, ott épen misét szolgáltatnak az áhitatosan térdre hullt tömegnek; Vaudemont martalóczai reárohannak az imádkozókra, s nem hagynak élve közülök még csak egy kisedet sem. Mint az egykoru gyászvers zengi:

„Sok vér kicsordúla Rákóczi házában,
Nagy vérontás esék Tokaj városában;
Jajgatás, óhajtás, szörnyü nagy vérontás,
Általméne rajtunk keserves kárvallás.
Mint Jeruzsálemet úgy elpusztítának,
Mindenestől fogva fegyverre hányának.

Eközben Kabay M. a kurucz kálv. pap, Tokajban foglyul esék; kit is midőn Vaudemont hg. „mint a reformált egyház pestisét“ szidalmazván, rettentő kínos halállal, tagjainak megtöretésével fenyegetne. — a rab

szemtől szemben, nyugodtan csak ezt felelé neki: „Dulce est pro patria mori!”

E pusztítások által Rákóczi, mint a Hegyalja földesura, vallott legtöbb kárt. — Ő, a mint megtudá Vaudemontnak azon vidékre vezényeltetését: mindjárt sejté, hogy a császári seregek, szokásuk szerint, lázadókön és ártatlanokon egyaránt kegyetlen bosszút fognak állani és borzasztó dulást, rombolást elkövetni. Azért, hogy nyomorult jobbágyain jelenlétével segíthessen és saját vagyonát is a martalócok zsákmánylásaitól személyes tekintélye által óvhassa: Lipót császártól engedelmet kért és nyert, Vaudemont herczeg táborába mehetni. Ehhez képest a fejedelem sietve, csak két szolgál kiséréteben, postán leutazott Bécsből Eperjesre. Itt találjuk őt 1697. augusztus 4-kén, mely napon és helyen, akkori tetemes költségeire, a bécsi bankároktól kölcsönzött összegekhez még ífj. Péchy Ádámtól ezer magyar fzrintot vett föl, 1698, martius 1-jéig leendő megtérítés fejében.

Eperjest Rákóczi kissé megállapodván, két levelet küldött előre, név szerint hg. Vaudemont és gr. Nigrelli tábornokoknak. Az utóbbitól tanácsot kért az előbbivel pedig tudatta, hogy a császár engedelmeiből hozzá igyekszik; hogy tehát a Regécz táján csoportozó kuruczoktól utjában biztos lehessen, kéri: küldjön eléje elégséges katonai fődözetet Kassáig.

Nigrellitől a fejedelem még az nap választ vön. Az öreg tábornokszernagy röviden, de nyomósan csak ennyit irt: üdvözli ugyan Rákóczit szerencsés leérkezéseért, — azonban mint igaz barátja nem titkolhatja el előtte, hogy jobb szeretne volna, ha azokat, a mik most itt történnek, inkább csak Bécsből szemléli vala.

Rákóczit e sokat jelentő válasz gondolkodóba ejté. Jól ismeré ugyanis a szelidlelkű s becsületes jellemű nigrellit, a ki bár rendületlen hűségű cs. katona: de a mellett a magyar nemzetnek nem volt ellensége, őneki pedig, mióta Aspremont utján összeismerkedének, épen meleg barátjává vált. A fejedelem igen jól átérté, hogy

Nigrelli, állásánál fogva, többet annál a mit irt, levélre nem bizhat: de őszíne barátságától bizton remélt, hogy előszóval bővebben ki fogja jelenteni magát. Azonnal Kassára utazott tehát, és az öreg olasz gróf baráti érzelmeiben nem is csalódék; mert Nigrelli teljes bizodalommal sietett fejedelmi barátjával értesüléseit közölni, úgymint: Vaudemont herceget nagyon meglepte volt az, hogy midőn Patakot a lázadoktól visszafoglalá, Rákóczinak ott felhalmozott roppant értékű ingó javait, sőt Szerencs és Patak közt a zendülöktől elfogott hintait és málhás-szekereit is teljesen érintetlenül, bántatlanul megőrizve találta, -- holott más földesuraknak mindenét fölprédálták, s az egész Hegyalján csak az egy Rákóczi vagyonát kimélték meg a pórok. E feltűnő körülmény iránt a nevezett herceg tehát vallatni kezdé a hatalmába kerített foglyokat. kik közül aztán némelek, — talán a kinzás miatt, vagy kegyelmet remélve, s egy-kettő tán magánbosszúból is — azt vallották, hogy Rákóczi jobbágysai földesurok egyetértésével és tanácsára ragadtak fegyvert, — ezért nem prédálták föl a fejedelemnek semmijét. Vaudemont hitelt adott eme vádaknak, s tüstént jelentést tön az udvarnak mindenről.

A tábornok e jelentése már Rákóczinak Bécsből leutazása után érkezett meg oda; s a hü Nigrelli minden órán tartván a következményektől, óva inté barátját: ne menjen Vaudemont táborába, kész veszedelem vár ott reá! Rákóczi ezek hallatára nagyon megdöbbsent. s méltán. Mert noha a vádból nem volt semmi igaz: de a látszat tökéletesen ellene szólt, továbbá az udvar szellemét ha valaki, ő igen jól ismeré.

Mindezeket számba vévén, Rákóczi megköszöné a jó Nigrelli barátságát, s tanácsaira hajtva, lemondott Vaudemonthoz való utjáról, ha minden jószágát feldulják is ennek „haramiái.“ Visszafordult tehát Eperjesre; honnét nővére Aspremontné látogatására Makovicza várába rándulván, — oly gyorsan, miként leutazott volt, fölmene ismét Bécsbe. Utközben egy Vaudemont táborába siető udvari futárral találkozék.

Nigrelli titok-fölfedő jó tanácsa s Rákóczi Bécsbe érkezése épen idejében esett, hogy az őt immár elnyelni készülő veszedelmet kikerülhesse. Mert odaérkezve, Kinsky miniszterelnök kedvenczétől: a jeles római régiségbuvár és vízi-építész hadmérnök-ezredes Marsigli gróftól megtudá, hogy az udvar a Vaudemont herczegtől vett jelentésre elhatározá őt főgságba vettetni, s ama futár a kivel az uton találkozott, vivé a rendeletet a herczegnek: fogassa el őt, a mint táborába érkezik! Ugyanis a bécsi udvar annyivalinkább hitelt adott Vaudemont vádjainak: minthogy nemcsak a császár s vak gyűlölettől elfogult főministerei, de még maga a különben oly élesen ítélő Savoyai Eugen herczeg is, — ki Rákóczival Bécsben ugyanazon utcában lakott s ugyanazon társaskörökbe járt, — az ifju magyar fejedelem minden tetteben merő színlelést lát vala, s e nézetét hosszú évek multán sem változtatta. „Régóta ismerem — így ír a lengyel király szász Ágost követéhez Eugen, — Rákóczi álnokságát, képmutatását; lelkét egészen elfogta a lázadás dühe, mely szíve mélyében vert gyökeret.”

Rákóczi, az udvari köröknek iránta táplált ezen hangulatát jól tudva, — a fenyegető veszélyt elhárítandó: most egy rendkívül ügyes sakkhuzást tőn, mi által sikerült az immár annyira criticussá vált helyzetnek élet vennie. Nevezetessen, mindjárt Bécsbe érkezése és a Marsigitól nyert értesülés után, hogy a császár elméjét kitudhassa: ajánlatot tőn az udvarnak, magyarországi összes jószágai elcserélésére, valamely egyenértékű herczegségért akár a német birodalomban, akár az austriai ház örökostartományaiban, hogy így a magyarországi viszonyok kötelékéből végképen kibontakozhassék. Fölkereste Menegatti jezsuita-atyát, Leopold nagy befolyásu gyóntatóját, s ajánlatát ezen férfiú által terjeszteté a császár elé; ugyanazt egyidejűleg gr. Kinsky főminiszternek is bejelentvén, ennek egy bizalmas embe-
rével.

Leopold Menegatti által néhány nap mulva — mi-
alatt bizonyára titkos tanácsában tárgyalatta az ügyet,

— azt üzenteté Rákóczinak, hogy válaszát Kollonicstól fogja megérteni. Kinsky pedig, mint bösz ellenség, a következő meglepő izenettel bocsátá vissza a megbízottat küldőjéhez: Jobb lesz, ha ilyes ajánlatok tétele helyett Rákóczi dolgainak jelen állásában, egyenesen a császár kegyelméhez folyamodik, addig míg e kegyelem ajtaja nyitva áll; mert ő Felsége ellenségeivel folytatott levelezései és velök való összejátszása az udvar előtt nem ismeretlenek; valamint oly okmányok sem hiányzanak, melyekből bebizonyítható, hogy Rákóczi tudója és táplálója volt jobbágyai föllázadásának. Szükség tehát, hogy minden idevonatkozót őszintén bevalljon. — mert ha a császár úgy akarja: más módokon is elfoglaltathatja birtokait.

Elképzelhető Rákóczi indignatiója, nemes haragja, ezen kihívó válasz hallattára! Mindazáltal, hogy magát tökéletesebben tájékozhassa: kíváncsi volt ismerni a császár határozatát. Elment tehát Kollonicshoz, kitől viszont — nem kis csodálkozására — igen szelid választ vőn. (Nyilván úgy vala mint kegyes ur, csirógasson! A bibornok a fejedelemnek Leopold nevében körülbelől ezt adá tudtára: A császár kedvesen vette loyalis ajánlatát; minthogy azonban sem a német birodalom, sem az örökös-tartományokban nem bir a cs, kamara a Rákóczi-ház nagy kiterjedésű uradalmainak megfelelő javakkal: azért ő Felsége nincs azon helyzetben, hogy a felajánlott cserét elfogadhassa. Egyébiránt, még ha abban a helyzetben volna is, saját érdekei tiltanak e cserét: mert több hasznos szolgálatot várhat a fejedelemtől ő Felsége Magyarországon, mint bárhol másutt.

Mig a fönt vázoltak Bécsben így folyának: az alatt Vaudemont herczeg prédarakott hadával a szegény elpusztított Hegyalját odahagyta, hogy visszasiessen Eugen táborába; előbb azonban Tokaj és Patak váraiba a réginel erősebb őrségeket vetett, gr. Pálffy János tábornokot pedig saját lovasezredével, a végbeli és megyei hadakkal, a regécz szalánczi hegyekbe vonult kuruczok szorongatására hátrahagyá.

Ezalatt a bujdosók az említett erdős hegyekben

ismét jól felszaporodának, kicsapásokat tőnek, úgy, hogy Kassa körül is kibontott zászlókkal kezdék magokat mutogatni; Semsey Lászlót sok más fölkelő abauji nemessel levágták. Az egri és szólnoki „haramia“-csapatok megkísérlék őket hegyeikben fölkeresni, de véres fővel visszaverettek. Ekkép Pálffy megelégedék, ha a kuruczokat legalább az erdők közt visszatarthatta, blokádjába vévén a bérceket.

Vaudemont aug. 26-kán csatlakozott Eugen hg. táborához az alsó Tiszánál. Midőn a szultán a nagy török sereggel fölérkezék Nándor-Fehérvárhoz, Pancsovához, a vele volt Thököly váltig tanácsolá neki: keljenek által a Maroson, ostromolják ki Nagy-Váradot, honnét ő a mint felső-magyarországi parthiveivel egyesülhet s szélesebb alapokra szervezi a fölkelést, mind pedig Erdély felé hatalmas diversiót fogna tehetni. A nagyvezér ellenben a császáriaktól igen megerősített s Savoyai Eugen által féltékenyen őrzött Péter-Várad ostrom alá vételét ajánlá. A padisah habozott; hol a Tiszához hol a Dunához vezette táborát, majd Titel erősítéseit lövete és lerontatá. Azonban az idő mult, és kezd vala ősz felé hajlani. A szultán végre Péter-Várad közelébe száll, — de ezt oly állapotban találja s Eugent nem messze oly fenyegető hadállásban, hogy magok a török urak is belátták a vivás sikertelen, sőt veszedelmes voltát. Ekkor a nagyur végre — későn! — ráhajlik Thököly tanácsára, s Szeged felé tart.

Eugen egy fogolytul megtudván, hogy a török sereg Zentánál hidat ver a Tiszán s átkelni készül: sebes nyomulással utána ered, és épen költözés közben beéri s megtámadja őket. A szultán a tábor részével már túl volt. Thököly megint jó tanácsosul áll elő, a hid elszakítására nézve, — de a nagyvezér nem hallgat reá; és bekövetkezők Eugen legszebb diadalma s a török hadsereg iszonyu veresége: a zentai ütközet, (sept. 11.) Tudjuk, hogy Thököly itt maga is a holtak közé rejtőzve feküdt a harcztéren, s éjjel uszott keresztül a Tiszán.

A hadjárat e döntő győzelemmel Magyarországon be vala fejezve. A szultán serege romjaival Temesvárra

menekült. — Thököly belátván, hogy a szalánczi hegyekbe szorult pártfeleinek ily körülmények közt segínyt nem küldhet, értesíté őket: miként és merre jöjjenek, hogy vele egyesülhessenek, báró Orlay Miklóst eleikbe küldé Moldva felől Máramaros széleire. Szalontai tehát e szerint bujdosó csapatait — immár jó késő ősssel — mindenfelől összevonja, két részre osztja, s azzal Pálffy zárló hadain általtör; a kisebb felekezet Leányvárnál átkel a Tiszán s az üldözőket szerencsésen kijátszván, Diószeg, Kis-Marja és Szalonta felé elmegy Temesvárnak; s nagyobb részzel pedig maga Szalontai Beregszásznak s úgy Máramarosnak tart, honnét aztán Orlay Moldván keresztül levezeti őket Havaselvébe, a többi kurucz hadakhoz. A nép képzelődése csodás reggéllel szötte körül kalandos szabadulásukat. E bujdosók valának azok, kik ugyancsak b. Orlay vezérlete alatt — Szalontai György is velök lévén, — „törökországi had“ néven csatlakozának Rákóczi erdélyi seregeihez 1703-ban. Hat év múlva tehát csakugyan Rákóczi lön vezérök, mint már 1697-ben, idejekorán akarák.

Télre kelve a császáriak ismét nagyszámu garázda szállásoló hadat — többek között Solari ezredét — vettek Tállya, Tolcsva, Mád, Tarczal, stb. városokra, Rákóczi feldult jószágaira s elkinzott jobbágyaira; mely hadak — most már még mintegy büntetésül — istentelen nyuzást, fosztást, kegyetlenkedést követtek el a hajlékaiból is kivert nyomoru népen. Nők meggyalázása, férfiak halálra verése, válogatott kinzása, stb. napirenden volt, büntetlenül. Utolsó garását is kizsarolták a bujdosásából alig visezatért s nagyon megfogyott szegény lakosságnak.

A fejedelemnek bár szive vérzett jobbágyai inségén, — mindent némán kelle tünie. Sőt még csak lemenni sem merhetett közéjük egyelőre, nehogy megint gyanuba vegyék a német ministerek. — Viszont az udvar körében sem volt tanácsos maradnia; ugyanis gr. Kinsky főminister, a fönt elöadott affaire-jök után úgy szólván nyílt, bevallott ellenségévé lön s hosszút lihe-

gett. Rákóczi tehát, — mivel Leopold könnyen változó kedélyét s környezetének befolyása alatt álló ingatag jellemét ismeré, — czélszerűnek találta az udvart kerülni, nehogy Kinskynek bosszuvágya kitöltésére valamimódon a l k a l m a t szolgáltasson. E czélból a telet. (1697—1698.) sőt a következő nyarat is, gr. Batthyányi Ádám barátságával élve, nagyobb részt ennek Bécestől egy napi járó-földnyire fekvő rohonczi kastélyában tölté.

Igy élt csöndes elvonultságban. melyet csak megyéje fontosb ügyeinek vezetése szakított meg olykor. Így pl. az 1699-iki tisztujtást ismét saját elnöklete alatt tartá meg, június 15-kén Nagy-Sároson. Egyébiránt leveleinek, gazdasági rendeleteinek, vagy egyéb iratainak dátumai szerint 1699. folytán a következő helyeken léljük őt: martius 31-kén Pozsonyban, alkalmasint utazás közben; május 10-kén Szerencsen, 20-kán nagy-sárosi kastélyában, 26-kán szerencsi várában, június 11., 13., 16. és 19-kén ismét Sároson; július 4-kén Szerencsen, 7., 17., 21., 24. és 30-kán Munkács városabeli kastélyában; september 7-kén Szerencsen, 11-kén Sáros-Patakon, 15., 18. és 19-kén Eperjesen, (pörének végki-egyezési határnapját); október 2., 13., 16., 17., 20 és 27-kén Szerencsen; november 6., 12., 15. és 17-kén ugyanott; végre november 30-kán és deczember 2., 4., 10., 17., 24., 26., 28. és 29-kén munkácsi kastélyában.

Ugyancsak Munkácson viradt föl a fejedelemre az 1700-iki új esztendő is, melynek első felében részint itt, részint Nagy-Sároson, Patakon és Szerencsen való tartózkodásait, úgy két ízben lett Bécsbe rándulását e következő dátumok mutatják: 1700 január 1., 2., 18., 19. és 20-kán munkácsi kastély; 28-kán nagy-sárosi kastély; február 11., 13., 16-kán ismét Munkács; mártius 1., 5., 6. s 7-kén Nagy-Sáros; később, míg martiusban Bécs: april 20-kán Sáros-Patak; május 1-jén Nagy-Sáros; május 10. és 13-kán Szerencs; június 1-jén Bécs; június 14. és 15-kén már újból Szerencs.

Május vége felé történt bécsi utazását alkalmasint azon czélból tevő, hogy ecsedi, pataki és ónodi várainak a németektől ez időben foganatba vett lerombolása

betiltását az udvarnál kieszközölje. Ugyanis a császáriak a zentai döntő győzedelemre következett s a törökkel a magyarok megkérdezése nélkül kötött karlóczyi béke (1699. január 26.) után az országgal — immár nyíltan is — nem többé mint alkotmányos szabad nemzet hazájával: hanem mint fegyverrel szerzett, hódított rabszolga-tartománnyal, teljes önkényük szerint bántak. Egyebek közt egy csomó erősséget is (Visegrád, Veszprém, Pápa, Nagy-Kanizsa, Székes-Fejérvár, Zsámbék, Vác, Nógrád, Hatvan, Eger, stb.) elhatároztak és elkezdtek részint tőből, részint kisebb-nagyobb mértékben lerontani anélkül, hogy az illető tulajdonosok jogát respectálnák, vagy őket s az országot csak meg is kérdeznék. Ezen a cs. és k. hadi-tanáctól pusztulásra kárhozott várak közé tartozának a Rákóczi ősei által, lápság közepén, roppant költséggel építtetett s a fenntartott Ecsed, továbbá a fejedelmi ház törzshelye Patak, és Ónod; melyek közül a két utolsónak csupán erődítvényei hordattak le, az első pedig (mint Caprara idejében Regécz) tőből feldulatott s kiforgattatott a német soldatesca által. A fejedelem könnyes szemekkel nézte ősi fészkeinek széthányását; bécsi utazása, minden fáradsága, utánjárása, kérése hasztalan volt: a k. k. Hof-Kriegsrath határozatának talán az ő bosszantására eltökölt foganatosítását (1700—1702.) meg nem gátolhatta.

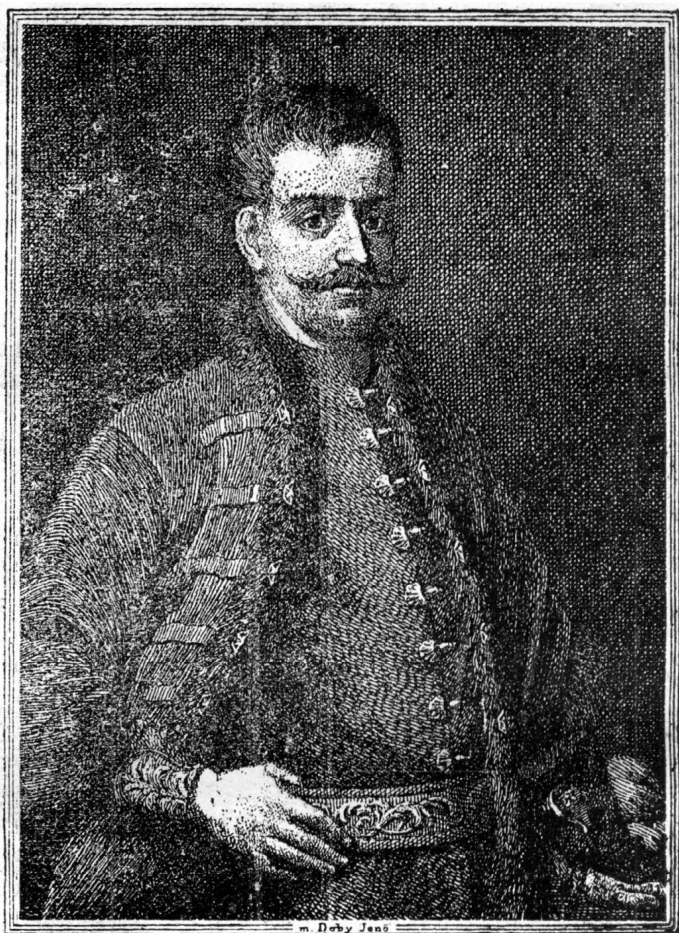
Családi erősségeinek, különösen kedves pataki várának e habár elpusztíttatásán kívül még egy más, igen mélyen érzett fájdalommal sujtá az 1700-ik év Rákóczi szívét.

Rákóczi 1697. óta, de különösen az ntóbbi két éven át hazájában való huzamos tartózkodásai alatt bővegesen megismeré nemzetének elnyomott, leigázott helyzetét. Színről-szinre látta az idegen katonaság által irgalom nélkül gyötrött szegény nép türhetetlen nyomosságát; látta a képtelen zsarolásokat s az alsóbb, sőt főbb nemességen is az elbizakodott német tisztektől büntetlenül elkövetett lealázó s vérig bosszantó önkénykedéseket — önmagának is volt része ilyekben! E keserű tapasztalatok mélyen bevésődtek lelkébe, és dicső ősei-

től öröklött lángoló házasszeretet; fájdalommal tölté el keblét. nemzetének gyászos sorsa fölött Mindinkább megérlelődék lelkében nagy hivatásának tudata e viszonyok között, melyekről ő maga következő élénk s minden ízében hű képet tár elénk:

„Valóban válságosak valának ezen évek, 1697-től kezdve egészen a század végéig, úgy házámra, mint saját állapotomra nézve . . . Ennekem — az udvar folytonos gyanakodása, kémei, a Vaudemont-féle hamis följelentések s a vesztetnre törő ministerek fondorkodásai miatt — veszedelmes volt magyarországi jószágaimon élnem, s viszont fölötte terhes Bécsben laknom: mert távollétemben szegény jobbágyaim a kvártélyos német katonaság által végkép megrontattak. A császári zsoldosok bánásmódja ugyanígy a lakosság iránt hasonló volt a pogányok zsarnokságához a pénz kisajtolásában, mit még gonosztettekkel is tetéztek; mert a fizetni nem tudók feleségeivel a férjek szemeláttára visszaélének, a nyomorukra vetett sarcz törlesztése fejében. Másokat addig vertenek, míg ki nem adták lelköket az ütések alatt; s még a csekélyebb sértések vagy bosszantások, sőt olykor a nyomor által kisajtolt panaszok is halállal büntetettek. Az ily és hasonló sátáni kínzásokat a közkatonák a népen, a tiszték a nemességen gyakorolták vala. Ha pedig vád emeltetett ellenök: a panaszok fölületes vizsgálatánál egyetlen német zsoldos vallomása többet nyomott az összes magyar tanukénál, minek következtében ártatlanok is gyakran elítéltettek és bűnhődének, Ekként, a katonaságnak a nép romlására való összeesküvésében a közlegénynek a tisztt, a tisztnak a tábornok fogta pártját. Ezen állapotok felforgatták egész törvényes kormányrendszerét az országnak; mert a vármegyék fő- és alispánjai s egyéb tisztviselők nem teljesíthették hivatalos teendőiket, s a kik közülök tisztök betöltésében buzgóbbak igyekeztek lenni: azokat a németek kikiálták rebelliseknek, mint ilyeneket bevádolták, nemcsak hogy lekorholtatták, de néha még meg is verették.

Én hazám e nyomorúságait fájó szívvel szemlél-



Baron Ferenc
1701. *[Signature]*

vén, fölötte igen elszomorodám. Ott valék ugyan Bécsben. (1698.) hanem a tanácskozmányokban nem vettem részt, ámbár főispáni méltóságomnál fogva tisztemben állott volna. De mivel a németek társaságaiban sokat forogtam: a bécsi ministerek gonosz igyekezeit jobban ismerém, mint az egybegyülekezett mágánások.“

Ezen mágánások sóhajtoztak, a hazafias kalocsai érsek protestált, a hunyászkodó nádor projectált, s az értekezlet széjjeloszlott. Az udvari kamara aztán kirótta az országra tetszése szerint az adót, melyet a zsoldosok zsarolásaikkal megháromszorozva sajtolának ki a lakosságtól.

Elhagyott helyzetükben nem volt hová, nem volt kihez fordulniok. A törökkel a békét a császár 25 évre megkötötte, s azt, a ki a magyar szabadság zászlait egykor oly diadalmasan lobogtata: a bujdosók daliás fejedelmét, a most már a sok csalódástól buba borult és a tábori élet sanyaraitól megtört Thököly Imrét a szultán, a bécsi követ kívánságaira, Kis-Ázsiába beljebbeztteté, Munkács vára egykori hős lelkű nagy asszonyával együtt. Igaz, hogy e dicső asszony fia, a főnséges Rákóczi-háznak — azon háznak, mely mindig a nemzettel érzett, melynek egy tagja sem volt soha áruló, — egyetlen férfi-ivadéka itt járt még, itt élt a házában. A honfiak önkénytelenül ő reá gondolának; ámde ez az ifju fejedelem olyan elzárkózottan, s idegenektől, németektől környezve élt, azután Kollonics növendéke: Csehországban, jezsuiták nevelték. — vajjon maradt-e meg lelkében magyar érzés? lehet e bizni benne? lehet e remélni, hogy őseinek nyomdokaiba lép? . Kételkedtek, haboztak; nem ismerték, nem tudták: mit tartsanak felőle? Nem mertek bizalommal közeledni feléje.

Csak egy férfiú volt a ki mélyebb pillantást vetett Rákóczi szívébe, a ki ismerte az ifju fejedelem honszerető lelkét, és ösztönözte, tüzelte, vezérelte őt a tettek mezejére; ösztönzé saját, honért égő, szegény magyar nemzete sorsáért aggódó lánglelkének egész hevével, vezérelé meleg barátsággal, igaz szeretettel, hűséggel és

nagy elméje bölcse tanácsaival. Ez a férfiú, Rákóczinak egyetlen bizalmas barátja, törekvéseinek, viszontagságainak dicsőségének, bukásának hív osztályosa: gr. Bercsényi Miklós vala, azonkorban legeszesebb fő a magyarok között.

Székesi gróf Bercsényi Miklós 1665-ben született Temetvény várában, vagy családjának nagyszombati házában. Atyja id. gr. Bercsényi Miklós érsek-ujvári és bányavidéki kapitány, ki tábornok, tanácsos és kamarás volt, anyja gr. Rechberg-Rothenlöwen Mária-Erzsébet, előbb a korán elhunyt, gr. Forgách György özvegye, különben gr. Forgách Ádám országbíró nejének gr. Rechberg Anna-Katarinának huga. (Innét ifj. gr. Bercsényi Miklós és gr. Forgách Simon a két kurucz vezér, unokatestvérek valának.) A gondos neveltetést nyert, kitűnő tehetségű, szép alaku s szép elméjű fiú a nagyszombati gymnasiumot és egyetemet jeles eredménnyel végezván, a tudományok terén nagy haladást tőn. Nevezetesen, igen kitűnt a philosophicumokban és ékes-szólásban. Classicus latinsággal írt és beszélt; az igazi tősgyökeres magyar irányban is mintaszerű korában, kivált velős tömörségre, meglepő szellemes fordulatokra s maró gúnnyra nézve. Csinos epigrammokat és anagrammokat is költött latinul, a mely nyelven, valamint magyarul, elragadó szónok volt. A német nyelvet szintén jól bírta, melyhez később még a lengyel, orosz s olasz nyelv ismerete is járult vala. A tüzelelkű, daliás ifjú, atyja által az államjogi és katonai gyakorlat elsajátítása végett herczeg Eszterházy Pál nádor udvarába adatott, a kivel részt vőn Buda 1684-iki ostromában, valamint — atyja oldalánál — ugyane vár 1686-iki megvételeiben is; s ez alkalommal annyira kitünteté magát, hogy külön kir. decretummal dicsértetett meg, ezredesi rangot nyert, s 1687-ben aransarkanytus vitézzé üttek. Részt vőn a következő több hadjáratokban is a török ellen, atyja híres végbeli huszárai élén, s Szeged várának és a hozzátartozó véghelyeknek főkapitányává, kir. kamarássá és tanácsossá, majd atyjának 1689-ben történt halála után bányavidéki helyettes tábornokká lőn.

Mint Hód-Mező-Vásárhely városának, a kapcsolatos nagy pusztákkal, és Nyitrán a temetvényi uradalomnak s az általa szép olasz stylban építettett brunóczi kastélyban atyai örökség táján ura: viszont az ország egyik legelőkelőbb családjából származott első neje Homonnai gróf Drugeth Krisztina által Unghvárt és a róla nevezett roppant kiterjedésű (vagy 25□ mfdnyi) uradalom negyedrésztét kapta. A más háromnegyedet pedig, a fiág kihalván, a kir. kincstártól 200 frton megváltá. Ekként az ország egyik legnagyobb földbirtokosává lön, s 1691. aug. 30-kán Leopoldtól Unghvármegye örökös-főispánságát is elnyeré. Unghvári fényes palotáját a művészetek s tudományok muzeumául rendezte be; tömérdek hollandi s egyéb olajfestménye, rézmet-szete és jeles könyvtára volt, Európa akkori leghiresebb tudósainak államtudományi, történelmi, földrajzi, katonai, építészeti s természettudományi (nevezetesen vegytani és orvosi) műveivel, Kedvencz olvasmányait Nagy Sándor és Turenne maréchal, Richelieu és Mazarin bibornokok élete; Hugo Grotius; Machiavelli; Pluvinel ország-lásztattana; Weber „Ars Regia“-ja, Ravisius „Theatrum Hist. et Politicum“-a; Efferen „Manuale Politicum“-a; Grammond nagy „Francziaország története,“ (18. kötet); Prioli „De Rebus Gallicis“ 12 kötete; Billot hadtudománya; Legrand Természet Titkai; Schott phisicája; továbbá Seneca, Cornelius Agrippa, Campus Martius, Curtius, s a hazai írók közül Bonfini, Istvánffy, Ranzanus, Pázmány, Lippay, Gyöngyössy István és Beniczky Péter stb. művei képezték. Következtethető e jegyzékből Bercsényi sokoldalú olvasottsága és széles ismeretköre. Nem hisszük, hogy e művek — legalább együtt ily complexumban — még egy más főur könyvtárában feltalálhatók lettek volna akkortájt hazánkban.

Eperjest az 1697—99-ik évek téli farsangjain, két nagyuri nyílt háztartás volt: gróf Bercsényi Miklósé és II. Rákóczi Ferencz fejedelemé. Rákóczi életére nézve néniével folytatott osztálypere döntő nevezetessé-güvé vált az által, hogy az ifju fejedelem és a tüzelekkü, fényes elméjü gróf ezen alkalomból, Eperjest ismerke-

dének meg egymással közelebbről; itt támadt köztük ama sűrű tartó benső barátság, mely egy harmadikat tökéletesen kizárt s mely őket nagy nemzeti közös hivatásukban kölcsönösen oly hiven támogatta, hogy a történelemben nevük örökre összeforrt. Rákóczit mint történeti tényezőt Bercsényi nélkül, s ez utóbbit szerepeltetve Rákóczi nélkül — képzelni sem lehet. Az ifjú fejedelemnek a magánéletből a köztevékenység terére való kilépéséhez, ahhoz, hogy a Báthoryak, Rákócziak, Frangepánok ivadéka az idegenek jármában nyögő magyar nemzetnek eltapódott ügyét fölkarolja, porba gázolt zászlaját fölemelje s az elégtételnek élére álljon, — tagadhatatlanul Bercsényi Miklós barátsága adta meg az első impulzust; az ő horszserelmének s nyugodni nem tudó tettvágyának tüze gyújtá föl a még hamv alatt lappangó szikrát fiatal barátjának, nagy eszmék iránt oly fogékony, nemés lelkében.

Ezért fontos e két rendkívüli férfinak eperjesi — mintegy az utaikat egybevezető véletlen kezei által rendezett — összeismerkedése, megbarátkozása. Az Eperjesen együtt töltött kellemes napokat, heteket azután, az egymást mindinkább megkedvelt két jó barát részéről — főként 1698-tól fogva — sűrű látogatások követték egymáshoz, főuradalmaik Munkács és Unghvár szomszédosak lévén. Gyakorta napokat, heteket töltöttek együtt a munkácsi vagy unghvári hegyekben és erdőkben vadászgatva. Ilyenkor bizalmas beszélgetésekbe merülvén, kölcsönösen szóba hozták és latra vetették a haza bajait, mire nézve önmaga Rákóczi így ír:

„A Te műved vala az, Istenem, hogy e nyomorúságokat napról-napra mind jobban felfogja, átérezze lelkem: Te hajlítád szívemet és elmémet nagyobb dolgokra; Te miveléd, hogy a nénémrel folytatott pöröm alkalmával gr. Bercsényi Miklós unghi főispánnal bensőbb ismeretségbe léptem, mint azelőtt; kit azután, váraink szomszédtságban feküvén, gyakran látogattam. Vadásztaink közben folyton bizalmasabbakká lévénk egymás iránt s nőttön nőtt őszinte barátságunk; minélfogva én az én keserűségeimet tártam ki ő előtt, s ő viszont az

öveit én előttem, kölcsönösen orvoslatot keresvén. Ekkor ő csodálkozva s nem kis vigasztalására tapasztalá, hogy kebelemen a német köntös alatt is igaz magyar hazafisziv dobog; mert a nemzet felőlem jóformán más-kép vélekedék, a miért is az ország és haza ügyeiről senkisem mert velem beszélni, noha a főbb nemesek ezekről magok közt eleget nyögdécselnek vala. Mikor aztán Bercényinek bizalmasabbjai (a Szirmayak, Vayak, Bertóthyak, Keczerék stb.) titkosabb gondolataimról a gróftól értesültek, — nagyon örvendezének. Ugyanis házam tekintélyénél s őseim nevénél fogva csupán én valék az, kinek zászlója alatt szándékaik egyesülhettek s a ki a külföldi fejedelmeknek is barátságos támogatását kieszközölhetém. S ha valakit, engem illetett meg a dédapám I. Rákóczi György által III. Ferdinánd császárral kötött nagy-szombati (másképp linczi) békeszerződés helyreállítása, a mely megerősítette volt az ország szabadságait; ezek azonban később legtöbbnyire fölforgattattak. Megnevezett csömnek a francia és svéd királyokkal kötött véd- és dacszövetségei kiterjesztettek az utódokra is: a miért hozzájuk fordulni egyedül én voltan jogosult. Így vélekedének legalább mind ama hazafias érzelmű főurak és nemesek, s ezért örvendeztek olyan nagyon készségemen, míg azelőtt idegen szokásaim, öltözetem s főképen a porzendülés alkalmával a császár iránt mutatott ragaszkodásom miatt félreismerének.“

Midőn Rákóczi ekként kinyilatkoztatá valódi érzelmeit Bercsényi gróf előtt, és ez a beavatott főnemeseket a fejedelem hazafias szelleméről biztosította, — már az 1699-ik év járta.

Az ifju Rákóczy, ki felváltva Munkács-városában, de leginkább Sárospatakon tartózkodott, az öröklött vagyont csonkitlanul megőrizni óhajtván, minden alkalommal érvényesíté jogait. Így 1696. nov. 13-káról irta sárospataki várából Beregvármegyének, hogy csodálkozik azon, miszerint a vármegye akadályozta tiszteit abban, hogy a munkácsi-vár uradalmához tartozó Vári területén megrabolt és megölt görög ügyében megtegyék a

vizsgálatott, holott ő itt pallós joggal birván, felkéri a rendeket, hogy az eperjesi egyezmény erejénél fogva őt jövőben e jog gyakorlásában ne háborgassák.

1699. Rákóczy Hagara Mátyás nevű tiszte által összeíratta uradalmi jószágát. Ez urbariumból kitűnik, hogy a verchovinaiak (hegylakók) ez észtendőben folyamodtak urukhoz, hogy azon okból, mert a lakosság a nagy távolság miatt az írás és kézimunkát kellően nem végezheti, e helyett pénzváltástot fizessen, mi nekik megengedtetvén, elhatároztatott, hogy az 1700—1702. évi időközre adjanak a hegyvidéki jobbágyok munkaváltás és bérpénzül összesen 3000 frtot, konyhapénzül 300 frt, azonfelül a szokás szerint 450 tyukot, 200 font vaját, 3000 tyuktojást, 6 borjut és 150 császármadarat. Megállapított az is, hogy Sárospatakon tartoznak 200 köbölnyi vetést betakarítani, miért 10 köböl gabonát kapnak élelmezésükre, Munkácson pedig 50 köbölnyi őszi és ugyanannyi tavaszi vetést learatni és keresztekbe rakni, miért 20 köböl gabonát kapnak. Tartoztak még évenként 300 tőket a fűrészmalomokhoz szállítani. A pénzfizetést Szentgyörgy, Szentmihály és Mindszent napján teljesítették.

Megjegyzendő, hogy 1694. óta, a folytonos hadakozások és más viszontagságok miatt a vár uradalmában a jobbágy- és marhaállomány a felén tulra leszállott, sőt itt-ott az egész lakosság részint kihalt, részint elköltözött vagy elbujdosott, pusztán hagyván telkét. Ellenben nyoma kezd feltűnni annak, hogy a földesuraság fél vagy negyed pusztatelket rendelt orosz parochialis (lelkészi) alapnak; továbbá, hogy a papok fiaiból (Popovics) néptanítók, éneklészek, a jegyzék szerint orosz deákok kezdek válni s alkalmaztatni a pap (batyko) mellett, kik azután, valamint a pap egy-egy nyestet vagy a helyett 4 forintot tartoztak évenként beszolgáltatni. Ez alkalommal hasonló okból megváltotta robotját (urdolgát) a duszinai ispáni kerület jobbágysága is 3 évre, oly módon, hogy munkaváltásul 2100 frt., konyhapénzül 300 frt. fizessen; azonfelül tartozott 250 tyukot, 150 ludat, 200 font vaját, 3000 tojást, 5 borjut,

66 császármadarat és 10 font viaszt gyertyára évként adni; kötelezték magokat továbbá a lakosok Munkácson 200 szekérnyi szénát lekaszálni s betakarítani és 100 köbölnyi vetést learatni; Nagy Bisztrán pedig tíz száz hordó-tartalmu kemence meszet kiégetni s Munkács-városába befuvározni.

A XVII. század végén II. Rákóczi F. 1699-ben, midőn a beregmegyei közgyűlés némely károkat okozó vizi malom elhánytatását elrendelte, azon évi sept. 29. Munkácsról a nagy-dobronyi malomra nézve ekkép válaszol: „Esett értésünkre, hogy Ispán uram elő kegye szándékoznék némely malmaink elrontására, a mint is az elmúlt napokban bizonyos számú népeket összegyűjtetvén, már épen dobronyi malmunkhoz elmentek volt, mivel pedig az, mint informáltatunk, a nemes vármegyének nem ott jár az elméje, hogy teljességgel mindenütt a malmok elhánytassanak. hanem a melyek kár nélkül lehetnek. megmaradhassanak és rektifikáltassanak: azért ha ezen dobronyi malmunk károsnak ítéltetik ienni, lésszen nekünk is annyira való emberünk, hogy efféle malmainkat megorvosoltathatjuk, csak a ns vármegye is maga részéről hoc in passu malmait vizsgálja meg.“

Az 1699. évi karloviczi békekötés erejénél fogva mely szerint megállapított, hogy Thököly és kísérete a határoktól eltávolíttassék, ez honátál végkép elszakadni s Kis-Ázsiába vonulni késztetett, hol Bithinia tartományban Nikodemia városban 1705. sept. 17-kén elhunyt, a már elébb 1703. febr. 18-kán 60 éves korában sorvadásban elhunyt nejét, a hős lelkű Zrinyi Ilonát, követvén az örök béke honába, végrendeletében Rákóczy Ferenczet tevé örököseül, ki Prágában jezsuiták által neveltetett míg testvére Julia 1691. június 24-kén ment nőül Aspremonti és Reichheimi gróf Gobert Ferdinándhoz, ki 1689-ben Kassán mint cs. k. kamarás, tábornok és egy gyalog ezred tulajdonosa, felső Magyarországnak parancsnoka volt.

A munkácsi várban és környékén elszállásolt német őrség élelmeztetése és fizetése a megyének sok zaklatásra adott alkalmat. Még 1692. okt. 26 Bécsből Caraffa szi-

goru rendeletet adott ki a tartozások behajtása iránt; 1694-ben ez 19,894 frtot tett melynek beszedése katonai karhatalommal eszközöltetett, annál inkább mert az ország ity számára felsőbbleg utalványozott adópénzből fedezte fizetését. 1695 decz. 13-ról Debreczenből pedig Hörmann János Gáspár, hadi biztos tudósítá a megyét, hogy az egész országra téli hadi költségül kivetett két millió forintból esett Beregvármegyére 27,956 frt. 81 denár, és pedig a félóvi tartamból havonként 500 ló és 592 katonai adag után, amazt 1 frt 30 denár, ezt pedig 2 forinttal számitva, 11,328 frt, mig a lejárt időre 16,636 frt, 81. d, esett. Hogy az ily fegyelmetlen behajtási modor a lakosságot elkeseríté, az erdőkben s falvakban bnjdosó elégtületleneket pedig megtorlásra ingerlé, könnyen képzelhető, miért is a lappangó knruczok száma napról-napra szaporodott, daczára a hatóságok kényszerű eljárásának, melylyel azokat fékezni kellett.

Meggyőződött erről gr. Bercsényi Miklós is, a ki mint a nemzet és a cs. katonaság közötti közvetítő, három évig viselt bajos hivatalában annyi erélylyel, kitaratással működék s minden emberi erőtl telhetőt megkísérlett vala. Hiába; lelke mélyében elkereredve, lemondott tehát országos főhadibiztosi állásáról (1699.) s Eperjest odahagyván, visszavonult unghvári várába. Ekkor határozták el Rákóczival, hogy most már: „kard ki kard!” a német igát erővel kell lerázni. Azonban az idők a rögtöni kezdésre nem voltak kedvezők: a törökek béke, a francziával béke, — egész Európában béke; s külföldi támogatás nélkül, a császár összes hadi ereje ellen, a hosszas török és Thököly-harcokban megfogyott, kifáradt magyar nemzet magában gyöngye volt. Alkalmasabb időre, kedvezőbb pillanatra kelle várni; eltökélték, hogy ez mihelyt mutatkozik, erős kézzel megragadandják.

Ily alkalommal látszott biztátni a testi-lelki nyomorék II. Károly spanyol király küszöbön álló halála következtében mindinkább közoledni látszó spanyol örökösödési háboru, mely Európát két nagy táborra vala osztandó. Rákóczi és Bercsényi, elégedetlen nemzetük-

kel, a magyarok régi pártfogója, a Rákóczi-ház egykori szövetségese s a Habsburgok leghatalmasabb versenytársa: XIV. Lajos francia király mellé voltak sorakozandók, — a ki már készült.

A „grand roi“ és szemes diplomatiája figyelmét az ifju Rákóczi Ferencz helyzete a bécsi udvarral szemben, nem kerülhette ki. Az sem valószínűtlen, hogy a pfalzi és hesseni házakról kétszeresen rokon Liselotte hercegnő — a ki nagynénjével, a Rákóczival s nejével oly barátságos viszonyban álló Pfalzi Zsófia hannoveri fejedelemasszonynyal folyton levelez vala, — figyelmeztette hatalmas sógorát a versaillesi uralkodót Rákóczira. Elég az, hogy XIV. Lajosnak a bécsi udvarnál lévő követé Villars őrgróf, a későbbi maréchal, urától már 1698—99-ben titkos utasítást vőn az ifju magyar fejedelemmel tárgyalásokat kezdeni. Ennek következtében az őrgróf, ki Rákóczit Bécsből jól ismeré, tapogatni kezdé érzületét. s Főencziaország hatalmas segélyéről biztosítá őt azon esetre, ha igényeit az erdélyi fejedelemre érvényesíteni, vagy mindazon jószágait visszanyerni kívánná, melyek egykor tulajdonjoggal illették családját. Rákóczi tartózkodó feleletet adott a követnek, óvatosságból, — mert ismerte emberét. Nem volt ugyanis előtte titok, hogy Villars meggondolatlan fecsegő s bizalmas barátságban áll Savoyai Eugen herczeggel, a ki viszont őt, mint Kollonics, folyvást gyanus szemmel kíséri. Nem bizhatott meg tehát benne.

Az 1700-ik év őszén azonban váratlanul a Villarséhoz hasonló biztatások érkezének hozzá XIV. Lajos konstantinápolyi követétől Feriol marquistól, felhívással: álljon az elégtelen magyarok élére, s jelentékeny pénz- és fegyversegedelmet fog nyerni. Az ismételt, már megbízhatóbb felszólítás kész hajlammal találkozott Rákóczinál, miután a haza ügyei is mind rosszabbra-rosszszabra fordultanak, a francia-osztrák összeütközés pedig mindinkább közeledik vala. A fejedelem tanácskozik ezen újabb ajánlat felől egyetlen meghitt barátjával Bercsényivel. Elhatározták, hogy most már tenni kell: Rákóczi irjon Lajos királynak és külügyministerének.

Csak a levelek kézhez szolgáltatására nézve nem voltak tisztában. Villarsban Rákóczi sehogysem bizott; Konstantinápolylyal nem volt összeköttetésük; a lengyel követet Du Héront ekkor még sem ismerték.

Volt Rákóczinak egy bizalmas embere, egy belga születésű császári kapitány Bádeni Lajos ezredében. Az eperjesi parancsnok Dujardin ezredes gyakran kijárt volt a vendégszerető fejedelem nagy-sárosi kastélyába, s többször magával vivé az említett századost név szerint Longuevalt. kit mint a francia nyelvet tökéletesen beszélő, ügyes társalgó kellemes modoru és szép olvasottságu tisztet, Rákóczi szívesen lát vala, legkivált az általa igen kedvelt francia nyelvért. Ez az ember nagyon betudta magát hizelegni a fejedelem kegyeibe, sőt utóbb bizodalmaiba is, — pedig a bécsi udvar kéme volt. Már majdnem három év óta ismerte őt Rákóczi, a kihez Longueval rendkívüli ragaszkodást s a magyar nemzethez nagy sympathiát szinlele. A nemeslelkű fejedelemnek a belga számtalan jóvoltával élt, majdnem folyvást Rákóczi udvarában lakott; több alkalommal hűségét bizonyítá jóltevőjéhez, s ez végre bizott benne.

Az 1700-iki ősszel a bádeni ezredet Sárosból Árvába helyezték át. Longueval szabadságot vett, övéi látogatására Lüttichbe utazhatni. Bécsben (midőn Charlotte hercegnő a szülés után még gyöngélkedik) Rákóczit fölkereste s készséges szolgálatát ajánlá, ha a fejedelem valami, a külföldön elintézendő dolgait reá akarná bízni. Az alkalom a XIV. Lajoshoz szánt levelek kézhez juttatására Rákóczi előtt kitünőnek s épen „kapóra“ érkezettnek látszék. Beavatta a rég ismert és iránta annyi hála kötelezett ajánlkozót titkába. Ez örömmel ígérkezék mindenre. A fejedelem tehát megírá a levelet 1700 november 1-jén — épen a spanyol II. Károly halála napján — a francia királyhoz, melyben neki mint atyjának s védőjének kifejti, hogy „Franciaország jóléte és érdeke azon Magyarország jólétével és érdekével; hogy ennek rendei e l é g e d e t l e n e k a b é c s i u d v a r t ö r v é n y t e l e n e l j á r á s á v a l ; hogy most inkább mint bármikor czélt lehet érni, ha Fran-

„cziaország a magyaroktól meg nem vonja segélyét, s hogy ő, Rákóczi, őseitől öröklé a hajlamot a francia korona ügyeit előmozdítani.“ Egyuttal Barbesieux külügyministernek is irt hitlevelet, hogy a miket levelének kézhezadója elmondandó lészen, azoknak hitelt adjon.

Rákóczy ezen levelekkel kilépett az actió terére. Azonban a levélvivő Longueval, belga születésű hadnagy — Rákóczinak Sároshy gyakori vendége és megbízottja — elárulá Bécsben a dolgot, s bemutatta Lajos külügyministere Barbesieux kedvező válaszát. Ezt azután bécsi megbízásból Rákóczinak megvivén, tőle Nagy-Sárosról 1701. február 11-kéről újabb levelekkel indult el; most már nem Versaillesba, hanem — Bécsbe. Itt a leveleket ismét bemutatta, tovább ment, de Linczből — színből — elfogatta magát.

Rákóczi Sároson april 18-kán levelet vett Bécsből nénjétől, Aspremontnétől, hogy Longuevalt elfogták és magyar urak leveleit találták nála. Sároshoz a lengyel határ közel, — de Rákóczi nem menekült: vagy gyermekágyban fekvő nejét nem akará elhagyni, vagy nem hivé a veszélyt még oly közelinek. Pedig Solari tábornok már megérkezett érette Bécsből, a császár parancsával, a szomszéd Eperjesre, s a fejedelem kastélyát katonasággal körülvén, őt még azon éjjei elfogá.

Rákóczit Eperjesre vitték, oda családja megbízott emberét Szirmay István királyi ítélőmestert is titkárával Sároshy Jánossal. Majd erős fedezet alatt Kassára kísértettek, hová a három Vay testvért: Ádámot, Mihályt és Lászlót szintén fogva hurczolák. E hirre a Rákóczi-ház jogi ügyekben tanácsadója Okolicsányi Pál Bécsbe futott, hogy magát igazolja, — de letartóztaták; s a Bécsbe indult Szirmay István cancellárjának kiadója Szluha Ferencz is, főnöke érdekében; utközben Nagy-Szombat táján, találkozik Rákóczi legbensőbb barátjával gr. Bercsenyi Miklóssal, ki a fejedelem elfogatásáról mitsem tudva, brunóczi kastélyából — Nyitrából — épen Bécsbe utazik vala. A gróf, Szluhától értesülvén a történetekről: azonnal megfordul, s az elfogására kiküldött Uhlefeld-vasasokat szerencsésen kike-

rülve, a nyitrai hegyekbe, majd onnét jószágigazgatójával Szirmay Miklóssal — a rab István öcsésével — s még néhány belső emberével Lengyelországba menekül.

Rákóczit és társait Kassáról május 16-kán szoros őrizet alatt Buda felé indították; onnét Győrön át (május 26) Német-Ujhelybe, (május 29) hol az ifju fejedelemnek ugyanazon szoba szolgált börtönül, melyből harmincz év előtt nagyatyja Zrinyi Péter a vérpadra lépett.

Leopold és kormányja mindent elkövettek, hogy ővele is hasonló történjék. Nem magyar törvények szerint akartak eljárni ellene: hanem az udvar legszolgáibb szolgálóiból, a magyarok leghirhedettebb ellenségeiből állítottak össze delegált bíróságot, Buccellini gróf, austriai udv. cancellár elnöklete alatt, — kik a vizsgálatot megkezdték. A fogoly erőlyes óvást tőn, hogy ő mint római birodalmi fejedelem s magyar mánás: csak e két állam rendének tartozván számadással, a delegált bíróság illetékességét el nem ismerheti. S miután átlátta, hogy mindenképen vesztére törnek: szabadulááról kezdett gondolkozni, — a minthogy megmentésére jött neje és az őrség parancsnoka Lehmann Godofréd százados segélyével sikerült is neki, Montecuccoli ezredbeli közvitéznek öltözve, 1701. november 7-kén este, börtönéből kiosonni. A császárhoz József ifjabb király- és neje Eleonóra királynéhoz szóló leveleket hagyott hátra, melyekben önfenntartási kényszerűségből eredett tettét indokolá. S míg a jobb sorsra érdemes Lehmann segédkezéseért életével, s a fejedelemnő zárdafoogsággal lalkolt, — míg Rákóczi fejére tizezer forint vérdíj tűzet, s jószágai elkoboztattak: addig az ifju fejedelemhő apródja Berzeviczy Ádám kíséretében Magyar-Óvár felé nyargalt. s ott a Dunán átkelvén, — a Csallóközön és a felső-magyarországi vármegyéken keresztül, a mily titkon és gyorsan csak lehete — szerencsésen Lengyelországba menekült.

Itt Bercsényi gróf — kit Rákóczi Varsóban találta, — már meg egyengette volt az utakat.

Lipót császár a szökésről értesülván, nov. 10-kén rendeletet menesztett a vármegyékhez, melyet kivüle

Mattyasovszky László nyitrai püspök és Somogyi Ferencz titkár irtak alá s melyben a haza veszedelmére törekvő szökevény Rákóczyt elfogatni parancsolá; nov. 14-kéről kelt ujabbi kibocsátványában pedig tudatta a király a megyékkel, hogy Rákóczy Ferencz csakugyan Lehmann közbejöttével menekült el s nehogy a török igától csak imént megszabadított hazát új veszedelembe ejtse, elfogatására díjat tűzött ki akép, hogy ki őt élve elhozza, tíz ezer nemes forintot, ki pedig halva keríti kézre, fejét bemutatja, vagy hogy valóban megölte, beigazolja, hatezeret nyer jutalmul; ellenben figyelmeztette a közönséget, hogy mindenki, ki hollétét titkolja, vagy szökésében támogatandja, mint felség- és hazaáruló fop fenytettetni. Mind e mellett Rákóczy szerencsésen menekült át az országhatárain s Lengyelországban Sziniavszky belczy vajda Brezna várában vendégszerető és rokon karokra talált. Bercsényi Miklós gróf szintén megidézttetett a vegyes törvényszék elé, de meg nem jelent, hanem Szirmay Miklóssal titkon Lengyelországba menekült, mit a szepesi kamara Kassáról 1701. sept. 13, közhirre tétetett, elfogatásukat sürgetvén; június 11-én pedig meghagyta Lipót király a megyéknek, hogy a tapasztalando összeesküvés vagy lázadásról azonnal értesítsék gróf Cronsfield ezredest vagy a közelebbi parancsnokot.

E közben elfogattattak még Szirmay István, Vay Ádám, László és Mihály, Szluha Ferencz, Okolicsányi Pál és mások, mi az országot ismét rettegésbe, de egyuttal ingerültségbe is hozta, mely a lakosság tulterhelése által még inkább fokoztatott.

A kormány e szigorúsága a sajtó sebeket még inkább gyulasztá s napról-napra, növelé az elégtelenség számát, kik Tkököly hadjárása óta a harcchoz szokván. különben is inkább barangolásban s fosztogatásban, mint a csendes házi élet körében tölték napjaikat; itt történt, hogy Esze Tamás is, ki családjához térvén, sókereskedéssel kezdé tartani fen életét, 1702 évben a tiszaujlaki sófelügyelők által üzletében akadályoztatott, sőt egyizben sófuvarozás közben a felügyelő emberei

által megrohantatván s szekerétől s barmaitól elkobzás útján megfosztatván, midőn ebbeli kérelmeinek s panaszaiknak sikerét el nem érheté, felbosszankodott, társaival együtt fegyveresen ment az ujlaki mezőre, barmait kiválasztá s erőhatalommal elhajtá, minek következtében, midőn üldözőbe vététt, családját jószágával együtt Debreczen vidékére költöztette, ő maga pedig eltűnt; néhány hóval később azonban egy éjszakán a tiszaujlaki sóházban megjelent, az ottani tiszteket megtámadta, egy utját álló szolgát megölt s a tisztek által felnyitott pénztárt megrabolván, ezek dühöngései elől csak futással menték meg éltöket. Ez erőszakos támadás következtében a bécsi udvar a legerélyesebben intézkedett Esze és társai elfogatása iránt, azonban ezek ügyességén minden üldözési kísérlet meghiusult, annál inkább, mert e közben a Váradról kiszabadult s a kalandos élethez, minden furfangossághoz szokott Kiss Albert is csatlakozott a portyázó csapathoz, mely nyáron át többnyire az erdőkben s a hegyek közt tartózkodott. E közben azonban a spanyol örökösödési háboru kiütvén a francziákkal, ez alkalomból új nemzeti gyaloghad gyűjtetett, melyhez Esze és Kiss is bevétettek Beregvármegye által s így nem csak szabadon jártak, de sőt a további táborzás is rájuk bízott.

Az 1702. okt. 4 Ebersdorfon kelt királyi kibocsátvány szerint, hazánkban három magyar ezredet kellett szervezni a megyéknek, melyek egyenkint kétezer emberből állottak. Az előirt módozat szerint e „hajduk” ruházata állott süvegből, kék dolmányból, köpenyből, nadrág, mellény és övből, azonfelül tölténytáska, és tarsoly egészíté ki a felszerelést, melyet Eszterházy Pálnak Kismártonból, dec. 28-áról kelt értesítése szerint, egy zsidó vállalkozó 28 frtéért ígért kiállítani. A hajduság szervezésével gróf Károlyi István bízott meg, annyiban, hogy a megyék kapuk szerint vetették ki a katonák számát s a ruházatot is ők fedezték; egyszersmind a nemességre is vettetett ki az adó, mint azt a nov. 25-én Surányban tartatott gyűlés munkálata igazolja.

Esze és Kiss bujdosó kalandorokat eleintén, míg a katonaságot összevonni nem lehetett, a kormány elfogatni nem merte, későbbben azonban Bagossy Pál ezredesre bízván kézrekerítésök. midőn ennek neszt vevék, több felszerelt katona társaságában elillantak s ismét előbbi szokásukhoz képest, a hegyek és erdőkbe vonultak s csak akkor tűntek ismét elő, midőn a táborozott s felszerelt ezred e tájról elvonult, kinyilatkoztatván a megyei tisztségeknek, miszerint senkit sem fognak háborgatni, hanem élni mint az idő és Isten engedi.

Azonban, minthogy a közeli-ületlenség a nagy pénz- és véradószedés folytán még inkább terjedett, a közhangulatot felhasználván, Esze Tamás és Kis Albert 1703. husvét előtt, a megyét a Tiszától a Beszkid határhegyig elárasztó s így gyülekezésre s barangolásra biztos rejteket nyújtó erdőségekbe a tiszavidéki és környékbeli pórokat tanácskozásra hívták össze s itt az ország szenvedő állapotáról, a sérelmek orvoslásáról értekezéseket tartván: ekép ezen most nevezett egyének, vezéreltetve saját ösztönüktől, hő érzeimeiktől, honszeretetüktől, egyszerű természetes gondolkozásuktól s a folytonos harcias időkben mintegy megrögzött kalandvágyaiktól, mintegy teremtvé alkotóivá váltak azon hosszú és véres szabadságháborúnak, mely 1703-ban kitörvén, az egész országot lángba borítá s csak nyolcz év múlva (1711.) ért véget s mind a hazának, mind az osztrák kormánynak nemcsak sok ezer emberéletébe, hanem még több pénzébe került.

Esze és Kiss ugyanis látván kezdeményezésök sikerét mint a mozgalom vezetői, szövetkezvén hasonló elvű s gondolkodású ismerőseikkel, kik közt kiválóbbak valának munkácsi Papp Mihály, Bige György, Nagy Márton s mások, elhatározták, miszerint a haza elnyomására törekvő osztrák kormány megbuktatására szükséges és ohajtott felkelés rendszeres vezetésére, a közelebbi elmúlt mozgalmakban résztvevő főbb embereket, mint Thökölyt, ki Törökországban, Petrőczy Istvánt, ki Oláhországban és főleg Rákóczy Ferenczet és Bercsényi Miklóst, kik Lengyelországban tartózkodtak, kellene

felhívni, kikhez e végből követeket küldeni elhatározták. Munkácsi Papp Mihály és Bige tehát Lengyelországba menvén, Rákóczit és Bercsényit Brezanban megtalálták, hol Sziniavszky lengyel főúr birtokán tartózkodtak. Első küldetésöknök nagy sikere nem lévén, Pap és társa, husvét táján részletesebb utasítással ismét kiküldettek oda, biztosítván Rákóczyt és tár-át, hogy a naponkint nyugtalanabbá váló nép egytől-egyig kész fegyvert ragadni. Erre, hogy Rákóczy az ügy és hangulat valódi állásáról biztos meggyőződést szerezhessen, a két visszatérő követ kíséretében elküldé Magyarországra Barvinszky nevű tisztét bizonyos levelekkel, kik itt nem csak végtelen lelkesedéssel fogadtattak, hanem a megyénk lombos erdeiben tartott gyülekezetekben elhatároztatott, hogy az ismét visszaküldendő két követ pünkösdi ünnepére a Rákóczytól ígért zászlókkal és kiáltványokkal térjen vissza.

Addig is, míg a követek harmad izben jártak Lengyelországba, Kiss és Esze háborítlanul terjeszték a lázadást és szervezték a népfölkelést, mely az elviselhetlen teher nyomásától szabadulni vágyván, elkeseredésében melegen ragaszkodott a lázítókhoz.

Ekkor a naponkint erősödő népcsoportok még nyugodtan viselék ugyan magokat (s csupán Kiss Albert rabolta ki bosszuállásból Domahidi Miklós szatmármegyei birtokos kastélyát azért, mert ő mint volt alispán Szatmáron fogságában kinoztatta), hanem a hatóság s különösen Károlyi Sándor szatmári főispán intézkedéseinek, ki a felkelők elosztatását, karóba huzatással való fenyegetés mellett elrendelte, ellenállottak; miért is Csáky István gróf s kerületi biztos egyetértésével Szatmár, Ugocsa és Beregvármegyékben a nemesi felkelést szerveztette, a lázadó népcsoport megtámadására május 21-két tűzvén ki, mely terv azonban, mint látandjuk, eredménytelen maradt.

Rákóczy, míg személyesen eljönne több aranyos zászlót küldé a kuruczoknak ily felirattal: „F. R. de F. V. S. R. I. P. (azaz: Franciscus Rákóczy de Felső Vádász, Sacri Románi Imperii Princeps) Cum Deo pro

Patria et Libertate;" egyszersmind ő és Bercsényi nyílt levelekben segédelmet ígértek. E kedves hirre felhevűl-
vén a pórság itt-ott a templomokat, málmokat s a ne-
mesek egyéb jószágai kezdé pusztítani, egyesülvén a
kalandorokkal, kiket előbb a cs. sereg öregbitésére to-
borzottak össze a kiindulások alkalmával felszerelve a
bereg-i erdőkbe rejtőztek. Ezekhez szítottak a ruthen
jobbágyok is, kik Rákóczyhoz mint földesurokhoz szent
kegyelettel ragaszkodtak. Egyik főszerepet vitt köztök
a főnebb említett Pap Mihály, ki magát Rákóczy feje-
delem teljhatalmu megbizottjának vallá.

A zászlókkal ellátott lázadók ismét Pap Mihályt,
Bige Györgyöt s a közelebb hozzájuk csatlakozott Ma-
jos Istvánt küldék Rákóczyhoz, kíséretül adván melléjük
20 lovaszt és 30 gyalogost azokból, kik a cs. zászló
alól megszökvén, a lázadóknál maradtak. E fegyveres
kíséret nem bocsáttatott be Lengyelországba s azért
Hukliván állapódott meg, ott a követek visszaérkezését
bevárandók, míg Esze Tamás a többi lázadókkal Bereg-
szász és Váriba vonult vissza a zászlókkal, bevárandó
úrnapiig a követeket. A lázadóknak akkor még mi pénz-
segély sem állott rendelkezésükre, mert Károlyi egyik
jelentése szerint, a Lengyelországba indult követek 30
frtot voltak kényszerülve Szabó László nevű hadnagy-
tól kölcsön felvenni. Híre járt különben, hogy Rákóczy
csakugyan nagy sereggel készül bejönni s hogy számára
Lembergben 22 társzekeret vásárlának.

1703. május hónapban a hagyomány szerint, Bo-
hus Márton munkácsi várbeli örmester és izsnyétei fi,
az itteni falusi legényeket egy vasárnap délután a temp-
lom melletti dombra összegyűjtvén, zenészó mellett egy
hordóborral megvendégelte s késő estig tartott táncz
után II. Rákóczy Ferencz zászlója alá felhívta, mit azok
örömmel elfogadván, a nép szava szerint, azonnal felé-
küdtek s mind végig vitézül harczoltak. A fejedelem
kedves kocsisa Deák Mátyás is e falu szülöttje volt, ki-
nek hű szolgálatjaiért itt két telket, Rafajrán egy vízi
malmot és R.-Ujfaluban egy telket adományozót, mé-
lyeket ő a harcz megszűntével elvesztett ugyan, azon-

ban haláláig jól bírhatta magát, mert Rafajna-Ujfalu részére egy harangot öntetett.

Május 21-kén Váriban tanyáztak zászlóstud a felkelők, elfoglalván a réveket és átjárókat a Tiszán. Itt megpillantván ők a folyó balpartján forgolódo szatmármegyei fegyvereseket, ezeknek Rákóczynak Breznávarban május 12-én kelt ismeretes nyiltleveleit mutogatták s a fegyverletételt sürgették, mi több a fölkeltek ily kiáltványokat puskáiból a Tiszán átlóttek melyeket azután a megyei tisztek rögtön Löwenburg Frigyes gróf szatmári parancsnoknak átszolgáltattak, — Innen másnap május 22-ken vissza Muzsaj felé indultak; utközben itt a Borzsa és Vári között fekvő erdőbe Maróthy István főjegyző lesbe kirendelés egy hadnagy vezérlete alatt a mintegy negyven főre menő megyei hajdukat és nemeseket, azonban ezeket egy eléjökbe került 200 főre menő csapat megtámadván s szétrobbantván, közülök tizenhetet Kajdy István szolgabíróval együtt elfogtak s Benébe vitettek, valamennyit felesküdtették s Kajdyt, ki a hűségi esküt letenni vonakodott, megölés-sel fenyegették, kijelentvén neki, miszerint: „vagy rögtön megesküszik, vagy fejét veszik.“ Azonban a benei bírák és hitesemberek rimánkodására, megkegyelmeztek neki, letévén azt a hitet, hogy midőn Rákóczi fejedelem Lengyelországból megérkezik s Beregmegyének a zászlót megküldi, a megyével együtt hibe lesz, addig pedig házából ki nem mozdul. S ez ígérletét szentül meg is tartá; mert néhány hétig ki nem mozdult s gróf Csáky Istvánnak, ki őt munkálkodásra felhívta. Csekére azt válaszolta, hogy a fentebb érintett esemény óta mint rab szenved a megyeért s így nekivánja tőle, hogy magát ujjab veszedelemnek kitegye.

E közben a megye főispánja gróf Csáky István az itt mindinkább nagyobb mérvet öltött lázongás elől Szatmármegyébe menekülvén, Aranyosmegyesről május 25-én egy intő levelet intézett a Tisza körül tartózkodó mintegy 60 főnyi pórhadhoz, melyben nemcsak a lázongókat de az általa hön várt Rákóczit is illetlen szavakkal illette; mire május 27-éről Pap Mihály azt vála-

szolta, hogy a Tisza parton Kis-Arnál vette levelét, melyben írja, hogy „tart ezen kóborló pusztításától, több mocskos szavaival együtt.” Mely mocskos levelét majd bemutatandjuk országunknak nem pusztítására, sőt megmaradására igyekvő fejedelmünknek s tudom (megjegyzé naívu!) akkor a debreczeni Motecuculi, hajduvárossal együtt Ngodnak nem fog használni,

A beregszászi bíró szintén szitott e lázongókhoz s azoknak mozdulatait figyelemmel kísérte, sőt Esze és Kiss Alberttel később Rákóczy látására is járt. A lázadás illetén terjedése folytán, Nigrelli, Kassán székelő cs. tábornok ajánlata folytán Károlyi Sándor június 2-án a nagy-károlyi posta útján Szabolcs, Máram. és Ugocsa vármegyéket, úgy a hajduvárosokat és gróf Montecucoli ezredes Debreczenben levő dragonyos századát azonnali fölkelésre felhivta, mi nagy gyorsan eszközöltetett, annál inkább, mert Leopold is nagy számú német és rácz hadakat indított a lázongók ellen, kiknek veszélyes közelgését nem akarták bevárni, hanem a pórhadat önjerejükből szétverni óhajták. E végből Károlyi Sándor júniut 4-kén kiindult Nagy-Károlyból Szatmárra, előre küldvén a Tiszához egy 22 huszárból álló kémlő csapatot; Szatmáron, hol a megyei haderő táborozott, 5-én Csáky István gróffal a Löwenburg parancsnokkal értekezvén, még az nap sietett Kóródra, hol a többi megyei csapatokkal s egy század Tirham ezredbeli gyalogsággal egyesült. Innen egy osztály a Tiszán át Bereg felé indittatván, ez még az nap bukkant a lázadókra, kiknek zászlótartóját elfogta s Szabó László hadnagyukat megsebesíté.

Másnap június 6-án reggeli 3 órakor Károlyi a szatmári és ugocsai nemeshadból s a rendes Katonaságból, összesen mintegy 520 főből álló serege felett szemlét tartván, Vári felé huzódott, itt azonban a lázadók tanyája felől biztos tudósítást nem szerezhetvén, azok kinyomozása végett Nagy-Bereg felé indult. Az őrzésrátra s kémlésre azon este kiküldött katonák éjjel egy embert, hajnalban pedig egy elfogott felkelőt hoztak be, kiktől Károlyi értesült, hogy a felkelők Urnapján Dol-

hánál fognak állomásozni. Azért még az nap hajnalban utnak eredt s délutáni egy óráig folytonosan haladva, félórai pihenés után a haderő ismét megindult s 4–5 óra közt elérte Dolhát. Mig a huszárok az ellenség hadseregét és állását kikémlélték mely csapatait már elhelyezte, a gyalogság is megpihent. Nem sokára azután megkezdte az ütközet, az csakhamar Károlyi győzelmével végződött, rövid összecsapás után a pór nép futásban keresve menekülést. 65 ló, 3 zászló, 1 dárda (lovass zászló) s egy közönséges lobogó, több dob és trombita jutott martalékul. Nagy Márton lovassági százados, Szabó László lovassági hadnagy, Tatay István, Boros György s más tisztek és számos közember elesett, 3 német és 17 magyar, köztök Belényi János és Jéney másképp Péter deák hadnagyok pedig elfogattak, a támadók közül csupán egy ember öletve és négy sebesítettve meg. Károlyi még ez nap este 10 órakor, mint emlékiratában mondja, azért, mert a szűkvölgyben éjjeli megrohanástól és attól tartott nehogy, a győző katonaság ivásnak adja magát, a csataszínhelyéről Bilke helységbe vonult vissza s ott ütött táborn, a halottak eltakarításával Dolhai György ottani földesurat bizván meg, kit a további értesítésre is felkért.

Junius 8-kán szekerek hiánya miatt gyalog ment Bilkéről tovább serege Salánkig s onnan másnap szekereken Orosziba, s 10-kén Szatmárba. Ott midőn a magyar seregnek Károlyi köszönetet mondott, a sereg az utolsó csepvérét is felajánlá s csak arra kéréte a királyt, hogy nyomasztó terhén könnyítsen.

Dölhay értesítése szerint a lázadókból ott 150-nél többen estek el, s a halottakat nyolcz nap mulva sem tudták összeszedni a vidék különböző helyeiről. A kik életben maradtak, azok össze gyülekezvén, egymás közt viaskodtak. Kiss Albert látván a veszedelmet, 60 hajdu és 16 lovassal Huklína felé sietett, menetközben többen részint kidülvén, részint a nyert sebekben elhunyván. Nevezetes, hogy e csatában a munkácsi őrség katonái közül is többen a felkeltekhez csatlakozván, azokkal

együtt harczoltak s megsebesülvén, kegyelmet esdekelve visszatértek.

E győzelmet Szatmárról, június 13-káról kelt nyíltlevelekben hirdették s köröztették faluról-falura, intvén azokban a szétoszlottakat és az erdőkben lappangókat, hogy nyugodtan térjenek vissza családjaikhoz, a jelentkezőknek kegyelem ígértetvén.





X. FEJEZET.

Rákóczy Bécsben halálra ítéltetik ő azonban ez alatt a Beszkid túl oldalán Klimeczre, innen pedig a határt átlépve Szent-Miklós községébe és Munkácsra érkezik mialatt serege 3000-re szaporodik. A munkácsi harc várbeli német katonasággal, visszavonulása s az e közbeni éjjelezés a Duzsár családnál Zavadván gr. Bercsényi levele Kende Mihályhoz. T. Bécsnél újabb utközet a német lovassággal Ecsed és vidéke Rákóczinak hódol. A nemesség azonban még mindig idegenkedik Majos Rákóczy ezredese Munkács-várát beveszi, mire Tokaj, Murány Szepes és Ungvár is meghódol. Rákóczy serege és udvari népe. A szatmári-vár leromboltatik, ellenben az ecsedi Rákóczy parancsára kijavítatik.

A szécsényi országgyűlésen a rendek Rákóczyt vezérlo-fejedelmökül megválasztják, Rákóczy az országot 5 főkapitányságra osztja 1607-ben Rákóczy új fölkelést rendel, gyülekezési helyül előbb Rakamazt, később pedig T. Eszlárt jelöli meg. Érsek-Ujvárból Rákóczy a munkácsi vár erősítését sürgeti. Később a várban tartózkodása alatt ugyanezt teszi, miközben Sziniavszky lengyel herceg a várba vendégül érkezik. 1707-ik április hó 5-ikén a marósvásárhelyi templomban fejedelemmé igttatatik. Rákóczy életmódja és udvara. 1708 június 1-én Egerben táborozott a fejedelem, hol a villám sátorába ütött, ő azonban sértetlen maradt. De-La-Foux mérnökkapitány, a munkácsi-vár erősítési munkálatait befejezi. Thököly nevű rácز vezér a munkácsi-várba jut rabságra.

Rákóczy 1709-ik év elején a munkácsi várban, ez alkalommal több nemes ifjat avat fel a „nemes seregbe,” később nővérét Sziniavszkynét vendégül várja; Időközben többször eltávozik és ismét vissza tér a fejedelem Munkács-varába, mely alkalmakkal több rendbeli fontos ügyeket elintéz és különféle követ és küldöttségeket fogad, miközben a vár erősítészetéről sem feledkezik meg. A dögvész folytán a harcvágy csökken, a vár erősítészeti művek 5-évi munka után befejezést nyernek. Rákóczi szerencse csillaga 1710-iki évben hanyatlani kezd, november elején Ungvárra indul, ez útjában, a duna és vágvídedi tisztek menekvő nejei, könyekre indítják Rákóczit; Ungvárról visszatér és a várát mint végső menedékét harczkész helyzetbe rendeli mi-

közben a külhatalmaktól segítséget sürget. Rákóczi alkudozásokba bocsátkozik Pálffy János császári hadvezérrel. Ottlik főudvarmester árulása, és a béke létre nem jötte miatt Rákóczy megindul Lengyelország felé, és 1711-ik február 21-ikén a határt átlépve örökre végbucsut mondott forrón szeretett és sokat szenvedett kedves hazáknak, minnek folytan a kurucz sereg lerakja fegyverét. Rákóczi bucsuja. Kuruczok sóhaja, Emlékkő a határ ama pontján, hol Rákóczy utoljára öntözé könyeivel hazánk földét. Rákóczy bujdosása, Rodostóban megálapodása és „Ajánló levele az örök Igazsághoz“! „Rákóczy zászlója“! és a „Rákóczy induló eredete!“

1703 április 30-kán — éppen Zrinyi Péter kivégztetésének 29-ik évnapján — kimondatván Bécsben a megszökött Rákóczyra, felségsértés és honárulás büne miatt, a halál és vele: 82 nemesre a jogvesztés: e fellelti megindulásban elhatározá magát, nyíltan fölkelni.

A Dolhánál szétvert gyakorlatlan pórhad nem oszlott el pelyva gyanánt, hanem a hegyek és erdőkön át Beregmegye rengeteibe menekülvén, ott csakhamar ismét összegyülekeztek az egyes csapatok s így tömegesen Alsó-Vereckén át Beszkyd határhegy felé vonultak, bevárandók ott a várva-várt fejedelmet, kihez követségbe Majos és Pap mentek, bekísérendők őt az országba.

S Rákóczi Ferencz június 26-kán csakugyan megérkezett Klimeczre, egy órajárásnyira a határtól fekvő lengyel helységbe, hová maga elé rendelteté a Beszkyd hegy tulsó oldalán tanyázó s reá várakozó csapatokat. Ennekfolytán: dél felé megérkezett elébe a botokkal és kaszákkal felfegyverkezett 500 ember, kik közül alig 200-an voltak rossz puskákkal ellátva, és 50 lovas. Vezérok, mint Rákóczy emlékirataiban maga mondja Esze Tamás, tarpai jobbagya volt, a gonosz Kiss Alberttel, a bünei miatt üldözött tolvajjal (Igy), Esze már elébb vette kezéhez a fejedelemtől nyert ezredesi rangjáról szóló pecsétetes kinevezési okmányát s így ő tekintetett a csapat főparancsnokául. A többiek közül, kik a pórhadat (mint R. mondja, csöcselék) vezénylették, csak Móriczot, hajdani közkatonát, és Horváthot, egykori cs. őrmestert lehetett katonáknak tartani. Majost Rákóczy iszákos,

szemtelen és házsártos fiatal embernek festi, ki csupán nemesi tekintélyénél fogva akart vezényleni; Pap Mihály, vén szakálás, jó ivó, a parasztok kedveltje, a lovasokat vezeté. Klimeczen Rákóczy a rendezkedéssel két napot töltvén, ez alatt érkeztek hírére csapatonként tódultak feléje jobbágysai családotól, kik meglátván őt messziről térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek magókra: mely lelkesedéssel és ragaszkodáson, mint R. mondja, annyira megindult, hogy szeméi könybe lábadtak.

Két nap alatt a sereg 3000 emberre szaporodott s számmal együtt a lelkesedés is. A parasztok lovaikat a lovasság alá önként átengedék, mely így csakhamar 300 főre szaporodott. Innen megindulva, három napi menet után leereszkedett e sereg a munkácsi síkságra, hová a Tiszántúli nép, a hajduvárosok, a jászok és kunok titkos követségei is felhivattak.

Az egész táj a Tiszától Munkács-varáig hemzsegett a felkelőktől, kik Rákóczy elé készültek. Az ügyes szereplők különféle költött álhírekkel is emelék ügyök fontosságát. Így terjesztették, hogy Horvátország egészen Rákóczyhoz állott, e végett Belényi János nevű felkelt kapitányukat Draskovics Miklós gyanánt mutatták s így nevezték el, ki állítólag 500 horvátai jött ki Rákóczy segélyére; sőt valahonnan egy kozákot is kerítettek elő, kit szintén az ily segédcsoportból valónak mondták. Az ekkép félrevezetett rajongó nép mindent elhitt s elkeseredésében örömet szaporítá a lázadók táborát.

Junius 22-kén irta gróf Löwenburg cs. tábornok gr. Csáky István beregi főispánnak Csekére, hogy sajnálja, miszerint a nemesseg az alispánok ígéretei dacára oly gyér számmal gyűlt össze s hogy Munkács-vára táján a közlekedés teljesen megakadt. Kéri továbbá a főispánt, hogy a munkácsi-várba valami megbízható parasztember által igyekezzék levelet küldeni a várparancsnokhoz, megtudandó tőle, mily számmal és hol legyenek a kurucok? milyen a segélyök s a Montecucoli ezred hol található fel? Tanácsolja neki azt is, hogy

a Tisza-partot és réveket őriztesse jól a nemességgel, magához vevén a Satin kapitány alatt álló helyőrségi német és magyar gyalogokat és huszárokat, tegyen a kuruczoknak kárt, a hol csak lehet, de a veszedelemben ne rohanjon vakon. Figyelmezteté őt arra is, hogy Esze Tamást, Kiss Albertet s a beregszászi bírót, kik Rákóczy látására mentek, visszatértök után váratlanul csipesse el s kemény eljárás mellett vallattassa ki a kuruczok állapota felől. Junius 24-kén várii lakosok csakugyan hoztak Munkácsról tudósítást, de ezeknek a tábornok nem adott hitelt, s mint junius 25-éről Szatmárról írta gróf Csákynek Csekére, várta, míg Kende Mihály biztosabb hírekkel visszatér; megjegyzé azonban, hogy ha ama hirtelt Rákóczy-féle hadak csakugyan közelednének Munkácshoz s bizonytalanná válnék e tájon a maradás: ő az összes nemességgel a Tisza-felé siessen, ő a rév őrzésére Satint a német és magyar gyalogsággal, és Kende Mihály szatmári alezredest az ecse di és károlyi lovassággal hagyván, tudatta azt is, hogy Montecuccoli lovas ezrede május 19-kén Kassa mellől Ungvár-felé megindult.

Gróf Auersperg Farkas György a munkácsi várparancsnoka junius 25-ki levelében írta, hogy a közelgő ellenség csupán 200 parasztból áll, melylyel megbirkózhatik a magyar huszárság is egyedül, s hogy nem lesz szükség a várból német katonaságot kiküldeni; megjegyzé egyébiránt, hogy a magyar lovasság éjszakára a vár alatti huszár várba bevonulhat, hogy ott megpihenvén, haszonnal kicsaphasson; s igéri, hogy szükség esetében egy zászlóaljzat ő is kiállithat a támadók ellen. Junius 26-ról ismét azt írta Löwenburg Csákynek, hogy rendeletet kapott, miszerint a közeledő Montecuccoli ezred mellé gyalogságot adjon, melynek vezérletével Satint és Kendét őhajtja megbizni. Czélszerűnek tartja, hogy a beregszászi, várii és tarpai előljárást le kellene kezesekül tartóztatni, s a hamis hirmondókat megfenyíteni. Junius 27-ről pedig tudatja hogy a nemesség szép számmal gyűlt ugyan össze a Tiszánál, de sáncz-ásó ember minél kevesebb; tudatta továbbá: hogy az ellenség

apró csapatokra oszolva közeleg, hogy Esze Tamás a napokban száz egynehányad magával volt Bereg mellett s ő maga csak tizenketted magával bent a helységben, mint Reichard cs. kapitány jelenté. Irta, hogy Nigrelli tábornagy tegnapi levele szerint, a Montecuccoli ezred gyorsan közeledik a Tiszához, hogy ama gaz (uebulo) lázadókat megtanítsa, s felhívja Csáky főispánt, hogy elérkezvén a működés ideje, ne engedje másnak a pálmát, ne kegyelmezzen egy kurucznak sem, irtsa ki mind, kivéven a Nigrelli írott és megpecsételt „menlevéllel“ el látottakat, mert ezentul a felség sem fog senkinek kegyelmet adni. Junius 23-ról pedig írta, hogy nem hiszi miszerint Rákóczy csakugyan ért volna Munkácsra, jól lehet Kende Mihály állítja, hogy saját szemeivel látta volna ott; s felkéré Csákyt, hogy csak őriztesse jól a tiszai révet, az érkező Montecuccoli ezred és Satin majd megteszik kötelességöket.

És Rákóczy gyakorlatlan hadával junius 24-kén csakugyan megérkezett Munkácsra, miként emlékirataiban írja, jó reménynyel, nem tartva a munkácsi cs. őrségtől, mely 500 német gyalogból állott, melynek egy része rokkant, másika pedig a városba házasodván, ügyének nem volt ellensége.

Munkácsról Rákóczy, kit a nép ujongva fogadott, magyar szokás szerint, a lovasságot azonnal tüntetésül a vár alá vitte s ott gyakorlás kedvéért egy kissé csatározattatta. a gyalogságot pedig a városban elszállásoltatta. Nem sokára azonban nagy zaj és puska lövés riasztá fel a pihenésre lenyugodt fővezért: összeeszevén a rakoncátlan sokaság részegségében, vem tudván a feltört pincékben talált bornak ellenállani, míg végre a hordók fenekeit beverette s így a további kicsapongást lecsillapította.

Másnap (junius 25) a kiküldött előőrsök értesíték Rákóczyt, hogy a közelfekvő Szerednyére egy század német lovasság érkezett lőporos kocsikat kísérvén, kik a vízzel telt mély árkokkal és falakkal védett várba huzódtak. Rákóczy puska embereket küldött ki, hogy a kijövőkre lesbe álljanak, ha onnan tovább indulnának;

egyúttal megkísérteté a várat is felgyuttatni, de a tapasztalatlan czirkálók minden eredmény nélkül tértek este vissza, minek folytán: daczára hogy még nem volt bizonyos, valjon De Bonaz francia követ által kap-e pénz segélyt, és hogy Visnioveczky s Potoczky lengyel uraknak elzalogosított jószágaiért lengyel védcsoportokat nyerend-e? magát a legvégsőkre határozva, junius hó 25-ikén Munkács városában kelt „Recrudescunt inclitae Hungariae gentis vulnera stb.“ szavakkal kezdődő ama híres, de gyászemlékü szózatát, mely oly sokaknál vizsgálgra talált, mint: II ik Rákóczy Ferencz — Princeps, Comes de Sáros, Dux Munkácsiensis et Makovicziensis Dominus perpetuus de Sárospatak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó et Lednice! kibocsátá; minek emlékére később: a várhoz tartozott pénzverdében érmet is veretett, melynek a következő felírása van: „Franciscus II. D. G. Transylvaniae Princeps Rákóczy, Dux Confoed. Statuum Opere Libertatis Incho. Anno: MDCCIII. XIV. Junii.“

Rákóczy a fenti hatalmas szózatában lázadása okául elősorolja a már kitarthatlaná vált borzasztó nagy adóztatást, a „ius armorum“ és „forum neoaquisticum“ behozatalát, a német koronarendszert, sóárfelemelést és a sóregale felállítását, — minek folytán a szegény népsótalan eledellel volt kénytelen táplálkozni, — továbbá: a reformatus hitfelekezetűek üldöztetését, a személye iránt tanusított az 1687. 6-ik törvényczikkkel ellenkező eljárást végre: a „kényszerült-ég“ — és miként magát indulatában kifejezé; — néhány nagyok hizelgése — még pedig: országgyűlésileg — által behozott örökösödési rendszert, és az ellentállási törvény eltörlését! mindenkit, kiben — úgymond — még a honszerelem lángja lobog fegyverre szólít!

Valamint tehát: a Thököly-féle forradalom Zrinyi Ilona által Munkács-várában érte végét: azonképen fia II. Rákóczy Ferencz is itt tüzte ki a lázadás zászlaját, és mintegy: az anyában kialudt pártos tűz, fiában új és erősebb lángra lobbant!

Jóllehet Rákóczy serege Munkácson csakhamar 3000 gyalog és 500 lovasra szaporodott, még sem merte

az Ungvár felől a hír szerint érkező Montecuccoli vasa ezredét bevárni, hanem hadi csel, oldaltámadás ürügye alatt, a szentmiklósi kastélyba küldé. hadának fegyvertelen részét, a többi számszerint 600, vissza szegzett kaszával, baltával s lándzsával fegyverzett emberét, a szalmával fedett faházakból álló Munkács városában hagyván maga és körül lenyugodott. Hajnalban, jun. 26., midőn az előőrseket felválták, a Latorcza képezte Szigeten, egy cs. lovas csapat közelgett feléjük, mely azonnal tüzelni kezdvén, ezeket visszanyomta. Rákóczy épen öltözködött a védtelen s csak sövénynyel kerített, szalmával fedett házában (a mai kastély helyén), midőn látta. hogy lovassága rohan az előőrsek védelmére. A gyalogság az udvaron maradt felállitva, melyből egy részt a sövény, másikat pedig a piacon, átellenben levő kis bódék közé hirtelen elhelyeztetett. E közben az elébb, védelemre sietett lovas csapat csakhamar visszahúzódott üzetve egy német lovas század által, mely a kastély kapujántul menvén, ott elszéledt, ez alkalommal a vassasok Csúrja Koszt hátmegi, Russin Hritz verbiái és még más négy fegyveres földmivest megöltek, a várost pedig felgyújtották.

Ekkor Rákóczy Majossal s néhány lovassal lóháton a tárt kapuban állt midőn az ellenség előtte elhaladt. kísérete dühösen rohant reá. Majos János a kapitány, gróf Quirinit támadta meg, ki tegnap még azzal beérkedett, hogy Rákóczy szívét kardjára tűzve térend vissza az ütközetből, és megölé ott helyben, hol egy-szersmind más 30 német is elesett. Erre a kissé meghök-kent század végig menvén a városon, a temetőben foglalt állást. E kényelmetlen helyzetben, minthogy védelemről a szalmával fedett házaktól környezett fejezházban gondolni sem lehetett, elhatározá magát Rákóczy a visszavonulásra Szentmiklós-felé. Oszlopokba rendezé tehát gyakorlatlan seregét s az égő házak füstjétől elfedve vezeté azt. De midőn a város közepére (a katolikus templom terére) értek, a csapat ingadozni kezdett és visszaakart fordulni, csak Rákóczy biztatására indult tovább, ki a csapat közepén mintegy 15 lovastól

környezve, haladt a felállított német lovasok szemelátára. Végre egy közkatona ajánlatára oldalt csaptak Latorcza-felé s azon átgázolva, elérték Oroszvégfalu kerítéseit, honnan a szőlőkbe és az azok felett emelkedő erdő borította hegyekbe menekültek, nézván a magaslatról, mint vette körül az ellenség és mint gyujtogatta a várost, hogy a kuruczokat ott égesse, mint hozta le a várból a gyalogság az ágyukat s mint van századonkint felállítva a Montecuccoli ezred azon utczákon, melyek a szabadba nyílnak vala.

Ez uttal elvesztette Rákóczy podgyászát, melyet beteg inasa két utitáskában elfelejtett lovára feltenni. Pénzét nem találták, de ládáját, zászlóját, aranyműveit s egyéb ingóságait, 15 ingét, fekete öltözékét s három paripáját elvették.

A megtörtént összeecsapásánál csupán két század a Montecuccoli-féle ezredből vett részt, mely kapitánya elestét nyomban azzal boszulta meg, hogy a várost megégette s a katonák a templomokat felverték s minden lakos jószágában prédát hánytak. Orosz György alispán, junius 30-ról gróf Csákyhoz intézett levelében írja : hogy itt az ártatlan ugy romlott, mint a bűnös. Rimait is átlőtték a kuruczok Panaszkodik, hogy a beszállásolt ezredet ki nem tarthatják, mely az iszonyu pusztítást, égetést véghezvitte, a fejérházat is teljesen összerongálta, elhamvasztotta s felsóhajtva megjegyzi, hogy többé Munkács meg nem épül! „nincs mivel complacealni (kedveskedni) a generalisnak is, provisiója nincs a regimentnek sat.

A Munkácsról szerencsésen elmenekült Rákóczy, kit a nép, mint a hír szerint elesettet, hangos jajgatással siratott, a lengyel határok-felé sietett, nehogy az ellenség vagy a felkelt máramarosi nemesség útját állhassák, a Szentmiklóson megmaradt fegyverteleneket is magához vevén, két nap múlva Zavaikára érkezett. Kétségtelenül ez alkalommal töltötte az éjszakát Rákóczy Pudpolóczon hol a Duzsár nevű volt kenéz-családnál mutatnak egy 1 öl hosszú és 3 láb széles, 5 hüvelyknyi vastag egy darab juharfából készült asztaltáblát, mely

egy ládasezrű aljon nyugszik s melyről azt tartják, hogy II. Rákóczy Ferencz 1703. június 27-én a munkácsi csatavesztés után, midőn Lengyelország felé vonult, itt töltötte volna az éjt Duzsár István akkori jalovai kenéz házában, másnap azonban Zavadkán Bercsenyi Miklóssal s a kíséretében volt lengyel és svéd segéd-haddal találkozáván onnan visszatért. A nevezetes asztalt, melyen a sőtörésnek mély üregei láthatók, a család kegyeletben tartja és attól megválni semmi áron sem hajlandó annál inkább, mert az ősi asztal a család fennállásának egyik „talizmánjául“ tartatik.

A kurucszereg eltávozása után a nevezett cs. lovasezred Munkácsról Szerednyére tért viasza, hol podgyászát hagyta volt. E közben azonban a várőrség szemelättára, mint gróf Auersperg Csáky főispánnak aug. 29-ről írta, e napon 200 deák Pál-féle huszárok, kik a Tisza mellől Ócskay László csapatjából elbujdostak, a vár alatt egész nyugodtan vonultak Szent-Miklós felé, hogy Rákóczyhoz csatlakozzanak; miért is Auersperg nem késett azonnal sürgönyt küldeni Szerednyére gr. Montecuccoli ezredeshez megkeresvén őt, hogy az egész ezreddel siessen azonnal Munkácsra; felkéré egyszersmint Csákyt is, hogy ő is jöjjön mielőbb hadával ide, hogy együttesen üldözhessék a megfélemlített ellenséget, vagy nehogy az ellenség összeszedvén magát, visszatérjen.

Ennek folytán a lovasezred csakugyan elhelyezkedett a különben is megnyomorodott városon minekkövetkeztében írja a nevezett alispán jul. 4-ről Csákyhoz, hogy az elszállásolt ezred tulkövetelései miatt nagy sajgóban van, „az ember életét sem kívánja így élve; Auersperg az ő németeit sehova sem meri küldeni, hanem honyhába való élésért, az itt megmaradt nemes embereket küldözgeti. Az ezred 150 szekeret kíván felváltatni s nincs ki engedelmeskedne. Kémet nem lehet a Krajnára küldeni, mert a parasztság minden embert elfog. Holnap megjegyzi végre, gyűlés volna, de senki sem jön; Sub poena notae nincs az obedientia.“

Julius 11-ről ismét így ír: „pogány ez a német,

majd ki nem vonja lelkemet zabért, kenyérért, húsért s mindenféle konyhára valóért, vágják a marhát s prédálást tesznek; borom, szalonám fogytán. A velem szállásoló kapitány maga mondja: „Az ördögök vigyék el, ha ezer forintért felvenné ezt a mortificatiót.”

Tudatta, hogy Majos vagy negyven kenyeret és egy kulacsbot vitt a klastromból a Krajnán tanyázó Rákóczy számára, hogy vele néhány ködmönös orosz, kiket tatároknak leuni mondotta, kik Selesztón a hámban 200 nyilat csináltattak. Tegnap is a kuruczok a czirkálásra küldött tiz német és két magyarból elfogtak két németet. Ugy látszik, hogy arról, merre fordult Rákóczy e közben, a munkácsi cs. seregnek tudomása nem volt.

Rákóczy jun. 29. találkozott Zavatkán gróf Bercsényi Miklóssal, ki a magával hozott s a kievi palatinustól nyert kétszázad oláht, ugyanannyi lovas és két más századot Viszniveczky herczegtől vezényle, hozott azonfelül pénzt is, mit látva a gyűlevész nép, ujongott és nem kevésbé felbátorodott. Erre két havi zsoldot osztatott ki Rákóczy s az idegeneken felül maradt 2000 gyalog és 400 lovas igen gyarlón fegyverzett seregével visszafordult s megindulva, hegyeken völgyeken keresztül, oldalt hagyva Munkácsot, a Gyilon át a hátmegi, bródi s borsódi völgyeken Beregszász-felé húzódott, oly czélból, hogy a beregszászi őrséget megverve, az általa használt hajókon a Tiszán átmelessen, mert a vett tudósítás szerint, ott Csáky István főispán bandériumának egy része portyázott, míg ő Reinhard kapitány német és Kobilka nevű szatmári labancz kapitány lovasaival Tiszabecsen tul őrizteté az átjárást a folyón, Julius 8-án Polyánkán táborozott Rákóczy, innen irt gróf Bercsényi Kende Mihálynak, régi barátjának, felhíván őt, hogy ne berzenkedjék s álljon a fejedelemhez és pártjához, ki nem ok nélkül lépett fel az ország szabadsága visszaszerzésére; tudatja, hogy elegendő sereggel érkeznek s így elhiheti, hogy üres kézzel és alaptalanul nem kívánják felbolondítani az országot. „Pénzünk, hadunk, királyokkal kötésink, írja tovább, minden készületeink

megvannak. Az Istennek vére hullásáért, ne rontsátok magatokat s az országot, ne boszantsátok a mélt. fejedelmet, ne huzzátok magatokra erőhatalommal s minden jószágokra az ellenség tüzes fegyverét. Jön huszezer tatár Máramarosból által: megadja ott a dolhai kölcsönt! Csáky István sógor ur legyen veszteg, se magának, se jószágának nem lesz kára" sat.

Polyánkáról más nap a tábor „szüntelen-erőben“ megindulván, egész éjjeli menet után érkezett hegyek és erdőkön át reggel Beregszász közelébe. hol megtudták, hogy csupán 25 német és ugyanannyi magyar lovas volt ott figyelmezés végett elhelyezve, a többi a folyamon túl tanyáz.

E közben Tiszabecsről Csáky folytonosan sürgette gróf Löwenburg tábornokot, hogy küldjön legalább egy gyalog századot segítségül; ez azonban, mint július 13-ról Szatmárról kelt válaszában érinti, tudatta, hogy addig, míg Rákóczy seregének állásáról s erejéről biztos adatokat be nem szerzend, több segítséget a helyőrségből nem küldhet, a magyar lovasságot azonban már ma elküldte. Mesterkedjék tehát a gróf, a hogy tud Reinhard kapitánynyal, elég erővel bírván immár dicsőséges tettek véghezvitelére.

A remélt dicsőség azonban késett s a nagy késülődések gyorsan értek rossz véget, mert július 14-én Rákóczy hova tovább menve a Tisza-felé, Bécsnél lovasságával erőszakolta az elsánczolt révet, melyet 15 gyalog német őrzött, minthogy a gyalogsága a rossz utban elkésett.

A Beregszászból jött 50 császári katona, észrevevén Rákóczy csapatait, a folyó egy kanyarulatába huzódott, hol nem csak a tulsó parton álló német és magyar gyalogság tüze által védettek, hanem segélyt nyerve, biztosan lőttek is. A lovasok azonban zárkózott sorokban vitézül megrohanván őket, szétverték, úgy, hogy egy része a Tiszának szaladt és a sárban vagy vízben lelte halálát, míg a más része futásközben elfogatott vagy levágatott. Ily sors érte a cs. lovasságot, mely nagy részben megsemmisített. A megöltek közt volt maga

Kende Mihály alezredes is, ki a kurucok csapásaitól megsebesítettén, lovastól a Tiszának hajtott s ott sirját lelé.

E közben elszökött Rákóczy seregétől egy a tiszai sikon elfogott német trombitás, minek folytán a fejedelem nem kevésbé tartott attól, hogy ő seregének csekély számát elárulandván, magát új támadásoknak kiteszi; miért is este Vári városba húzódott, hogy a Borsova folyó által legyen fedezve, mi végből a hidat egy csapattal megszállatta. Alig kezdett azonban a fáradt sereg nyugodni, midőn a Beregszászból menekülők hírül hozzák neki, hogy a munkácsi német őrség oda érkezett. Erre Rákóczy a felriasztott sereggel lerontatta a hidat. Bercsényi ajánlotta, hogy ismét meneküljenek vissza a hegyek közé de a magyar lovasság ösztönzésére, elhatározá magát itt maradni s a Tiszán való átmenést kierőszakolni. S még azon éjjel vette Rákóczy annak hírét, hogy Beregszászba csupán egy század labancz jött kémlődni, mely ittlétének hírére csakhamar visszasietett, mire a sereg Váriban nyugalomra szállt s reggel azon örvendetes hirre ébredt, hogy Csáky István bandériumai és németei is elhúzódtak Szatmár felé, elsüllyesztvén a hajókat, mint később kiderült, a szökevény trombitás által terjesztett ijesztő hirei miatt, ki negyvenszeres mondotta a nép szava után, a magyarok bátor és jól fegyverzett hadát.

Löwenburg cs. tábornok már július 15. déltájban értesült a tiszabecsi szerencsétlen összecsapásról; Csákyhoz irt válaszában sajnálatát fejezé ki Kende Mihály eleste felett s egyszersmind biztatta gróf Csákyt, hogy a Tiszán való áttörés minden erejével gátolja s magát addig tarsa, míg Rabutin négyszász dragonyosai Désről megérkeznek, kik már is utban vannak, a mikor majd nemes serege mind szabadon hazatérhet. Egyuttal azonban csodálkozását is kifejezé a felett, hogy a megye gyakorlott őrsége a 690 tapasztalatlan felkelőtől oly nagyon tart, hogy mindjárt futásnak veszi a dolgot, holott ott van keze alatt Kobilka kapitány lovassága és támaszul előtte a Tisza vize. Ugy látszik — mondja



kurucz népvezér.

— hogy a dologban a félelemen kívül más valami is lapang. Az nap elküldötte ő Tiszabecshez azon huszárokat is, kik az ugocsai pénztárnokkal adót behajtani jártak s a Váradról érkezőket is igérte elküldeni.

Mind e mellett Csáky a további ellenállással felhagyott és seregével még július 16-kán eltávozván a Tiszától, már 17-kén Szatmáron volt; Rákóczy csapatai pedig 19-kén már Ecsed táján is száguldoztak, az ottani lelkes nép nem csekély örömére és bámulatára, mely a megyei tisztek ellenkezés, daczára a felkelőket mindenhol tárt karokkal fogadá. Így az ecsedi bíró július 19. Pápai János ecsedi főnök (praefectus) akarata ellenére, Vajára ért, Rákóczyhoz ment hódolni, hol valamint Károly táján is kurucz csapatok akadálytalanul nyargalóztak.

Ugyan is Esze Tamás még július 16-kán az e vidékről már elébb összeállított ezreddel előre indult Namény-felé, a sereg zöme pedig követte, térdig érő sárban gázolva; itt azután a malmokhoz tartozó és elrejtve talált csolnakokon csakhamar átvonultak a Tiszán, hol a nép oly örömmel özlöngött Rákóczyhoz, hogy tábora néhány nap múlva nyolcezerből álló hadtestté növekedett. Rákóczy maga még július 18-kán is tartózkodott Naményban, a nemesség mind a mellett vonakodott csatlakozni hozzá, sőt előle a várakba huzódott. nagyobb biztossága végett s így a sereg tisztei, miként Rákóczy emlékirataiban maga mondja, többnyire kanászok, gulyások, borbélyok és azokból állottak; később a tiszabecsi győzelem hírére az alsóbb nemesség is közeledett, a főbbek közül csak az Ilosvay család csatlakozott a Rákóczy-ház iránti szeretetből, melynek tagjai közül Ilosvay Bálintot ezután Kálló alól három beregmegyei zászlóaljjal Mármarosba küldötte, Ilosvay Imre a huszti várat az által kerítette kezére, hogy az elégedetlen őrséggel az odaigért préda reményében leöleté a tiszteket.

Munkácsnál, a kuruczok előnyomolásán megijedvén a német parancsnok, magát besánczolá és sereget gyűjtött; az itt összeponosított Montecuccoli ezred hosszú ideig tanyázott a vár alatti táborban, nem hábor-

gatván a Munkács alatt megjelent magyar hadat, melyet Rákóczy a vár megszállására ide rendelt, mely azonban csakhamar ismét eltávozott; végre a nevezett német ezred augusztusban Tokajba és onnan Kasára vonult.

Rákóczy, kinek seregei az ország nagyrésztét diadalmasan bekalandozták. 1703. nov. 6-ról Tokajból meghagyta a megyének, hogy a megállapított számú katonákat állítsák ki az illető kijelölt zászlóaljokhoz, még pedig Majos János ezredes kapitány alá, ki Munkács-vára bevételével bizatott meg. Ez seregével a várat csakugyan akkor zárlat alá vevén, koronként ostromlái is; de az Auersperg gróf parancsnoksága alatt állott nagyszámu, s jól fegyverzett német őrség makacsul ellenállván, szükségessé vált, hogy a vivó sereg szaporittassék. E végből decz. 5-ről meghagyá Rákóczy Ugocsa-vármegyének, hogy seregével a „munkácsi bloquádába” menvén, az ittlelvő sereggel együtt serényesen vitézkedjék. Így hosszabb zárolás s többszöri megtámadás után végre 1704. február hónapban a munkácsi-vár bevételre. Az ott talált állandó őrség a környékén letelepített, az alkalmasabbak pedig önként csatlakoztak a magyar sereghez; míg az idegen ezredhez tartozott német katonák, a feladási, feltételekhez képest, Győr, Komárom és Bécs-felé vevék utjokat, míg a tisztek, tisztos kivonulás után, az érsek-ujvári erősségbe mentek. Ugyanezen időben Tokaj, Murány, Szepes és Munkács-csal egyszerre Ungvára is meghódoltak, mely szerencsés események Beresényi Miklós nem kis fontosságot tulajdonított, Rákóczyhoz irt levelében könnyebbült szívvél említvén: „hiszem Istent, hogy e két vár (t. i. a munkácsi és ungi), melyeket már kézbe adott Isten, jól megsegít bennünket.”

A munkácsi vár hosszabb megszállása és vívása közben nem csak a huszárvárat s a Latorcza folyónál állott négy körre forgott malmot felégették a kurucok, hanem többen ezek közül itt halálukat is lelték, mások meg súlyosan megsebesültek. Ilyenek: Berzsényi Bálint, Nagy-Beregből, ki Beregszászon feküdt sebében; Szabó Pál beregszászi elesett az ostromnál, Szernyi Máté nagy-

guti illetőségü pedig a sánczban, míg Csurja Koszt Hátmegről és Vorotniczai János Vorotnicza helységről való egyének súlyosan megsebesültek, A többiek nevei ismeretlenek.

1704. márczius 4-én Egerből írja Rákóczy vármegyékhez, hogy a szatmári vár alá haladéktalanul szállítsák a szükséges élelmet, nehogy annak fogyatkozása miatt a katonák a sáncból megszökni kénytelenítsenek; azon évi április 3-káról szintén a nevezett táborból meghagyta a vármegyéknek, hogy a szökött katonákat fogdossák össze. Junius 24-ről Buday István a majtényi táborból végrehajtás terhe alatt sürgeti az élelem beszállítását. August 24-ről Gyöngyösön kelt parancsában Rákóczy meghagyja a felső megyéknek, hogy a lovas hadak számára gyűjtendő széna csinálásához Écsed alá Orosz György főhadbíztos kivetése szerint kaszásokat és gyűjtőket küldjenek. Aug 18-ről Angyalosról tudatta Kajdi István, hogy a néhány hónap előtt Egerben felakasztott Kiss Albert helyére gyalogezred parancsnokává ő neveztetett légyen ki s rendelé, hogy az utazó katonák a megszabott menetiránytól el ne térjenek. E szerint valamint Orosz úgy Kajdi, megyénk volt tisztjei, immár tetteleg szolgáltak Rákóczy táborában, kinek azután mindvégig hivei maradtak. Okt. 13. Vichnyéről írta Rákóczy, hogy a megyék nemesei készüljenek felkelésre, s midőn a második parancsot veendik, azonnal Szatmár alá siessenek, hogy azt mielőbb bevenni lehessen. Még sept. 8-án a fejedelem Gyöngyösről oda utasította a vármegyéket, hogy azok a szabadságra bocsátott tisztjeiket és katonákat haladéktalanul küldjék a táborba, mert Heiszler Frigyes, cs. tábornok a fenálló fegyverszünetet megszegvén, a Dunán átkelt s az ellenségeskedést ujonnan megkezdette. A magyar sereg ekkor már tekintélyes számra emelkedett s azt leginkább a megyék állították ki, mint azt az 1704. január 8-án kiadott hadkiállítási utasítás igazolja; ellenben a felszerelést magán vállalkozók teljesíték, a minthogy a szükséges lőszerkeket és töltéseket is egyes kereskedők szállították; így febr. 24-ről Miskolczról intézkedett Rá-

kóczy, hogy a kereskedők a töltényeket régi alakban s nem kisebbitett minőségben szállítsák. Ez utasítás szerint volt a katoła öltözéke következő: zöld dolmány, kék nadrág, fekete csizma, fekete süveg, kék tarsoly az ország czimerével, kék lóding, kard és lőfegyver.

Nov. 26-ról Angyalosról írta Orosz Pál a vármegyékhez, hogy Kassát és Eperjest szerencsésen bevévén, Szatmár alá küldetett, annak bevétele, mi szintén sikerült neki; egyszersmind tudatta, hogy Szatmármegye különben is megterhelve lévén, nem kényszerítheti azt arra, hogy konyháját is lássa el. miért is evvel a szomszéd megyéket megbizza. Levele folyamában őszintén megjegyzi: „Tudja Nagysátok, az én asztalomnál sok bor kél el, sok tiszt jár, sok becsületes emberek jönnek, mennek, és minden konyhára való szükségek kívántatnak minden nap.“

1705. júniusban a magyarok a szatmári várat elrontván, e helyett Rákóczy az ecsedi rendelte kijavíttatni, hová e végből a szomszéd megyék közereje ki-rendeltetett.

Meghagyja egyuttal: hogy a beregiek által műveltetni szokott beregszászi Kalmár-szőlőt 300 ember megkapálja s hogy Isten áldása után teremhet benne 50 hordó bor. E szőlőhöz szükséges kádakat a beregiek készítették, kik egyszersmind a bort is tartoztak Munkács-varába befuvározni. A konyha eleségül járó 240 tyukot megválthatták 21 frt 60 denárral, a 60 ludat 14 frt 40 d., a 480 tojást 2 frt 10 d., 60 font vajjat 21 frt 60 d., fontját 36 denárral; vágó helyett minden telek után 30 denárt vagyis 18 frtot, tehát összesen 78 forintot adtak,

Rákóczy 1703 óta, midőn a kezdet nehézségeivel küzdve, gyűlevész népével Munkácsról visszavonult, itt nem lévén, ismét csupán 1705. év végén érkezett e tájra. Ő ugyanis azon évi novemberben Erdélyből kijöven, decz. 1-jén Majtényba érkezett, a szaniszlai táborban 5–12-ig időzött, innen 12-én az ecsedi várba szállt, 18-án volt Vásáros-Naményban, 20--21-én Beregszász-

ban, honnan az nap Munkácsra felrándult, itt a vár erősítésével foglalkozván.

Rákóczy 1705. május 20-án Egerből tudatta a vármegyével, hogy a tiszántuli kerületi főparancsnokságot gr. Károlyi Sándorra bízta. Ez időben bizonyos tatárhad az Ugocsával határos falukat megsarcolván, Beregvármegye 1705. június 3. Beregszászban tartott közgyűléséből megkereste Ugocsavármegye közönségét, hogy más alkalommal ily seregek közeledése felől őt jó előre értesitse, nehogy mint most, a lakosok védtelenül támadtassanak meg; egyszersmind felkéré, hogy a vele közösen kiállítandó 80 főnyi lovasság szervezése iránt nyilatkozzék. Palocay György ugyanis május 31-ikén Vitkáról kelt levelében felhívta a vármegyét, hogy a megrendelt személyes felkelés helyett lovasokat állítson ki s azok zsoldja fedezése végett az adókvétást a birtokosok „residentiájok és oeconomiájok szerint eszközölje. Meghagyta, hogy e lovasság Berettyó-Ujfaluban jelenjen meg, különben a késedelmezőket megfenyitendi.

Június 9-ről Egerből írta gróf Bercényi Miklós, hogy az e vármegyékből kiállítandó gyalog ezred főkapitányává, Jármay Ferenczet kinevezvén, intézkedéseit teljesítsék a megyék; egyszersmind tudatja a hajdu ezred alkapitányi és főstrázsamasteri állomásokra jelöljenek ki alkalmas egyéneket, és altiszteket pedig nevezék ki. ✱

Mily hévvel ragaszkodott a nép a harchoz s mennyit remélt a fegyver által elérni, mutatja azon vallásos buzgalom, melyet önként tanusított. Így 1705 közgyűlésileg elhatározottat, hogy az ünnepek és különösen vasárnapok megülvése tekintetéből e napon senki székérrel ne vonuljon ki a helységből, különben bárhol tartóztatni s hétfőig lezároltatni rendeltetett; magok a protestáns papok folyamodtak az iránt, hogy minden hónap első napja böjttöléssel és imádkozással ünnepeltesék, hogy így Isten a haza fegyveres ügyét szerencsén vezérelje. Ezzel összefüggőleg megjegyzem itt, hogy Rákóczy még 1704. aug. 12. a szegedi táborból a vallási ügyben támadható surlódások elkerülése végett akkép

intézkedett: hogy 1. a templomokra, iskolákra és egyházi gyakorlatra nézve a birtokállapot fentartassék; 2. hogy a tizedjog a fenálló gyakorlat szerint élveztessék; 3. a stóla díjakat a hivek csak saját papjaiknak fizessék; 4. végre, hogy temetések alkalmával a harangoztatás mindenkinek egyenlően szabad legyen.

Krucsay Márton kerületi főbiztos Debreczenből 1705. júl. 12. meghagyta a vármegyének, hogy a nagyváradi ostrom helyéről megszökött szekereseket azonnal küldjék vissza, nehogy e miatt az élelemhiányból hátrány keletkezzék. Aug. 1-ről a mocsonoki táborból írta Rákóczy Lónyay Ferencz biztosnak, hogy a sereg felszerelése iránt erélyesen intézkedjék. Az okt. 3-án befejezett Szécsényi országgyűlésen a rendek összeszövetkezvén s Rákóczyt vezérlő fejedelemül (dux) megválasztván: az ezen végzés folytán a vármegyében szövetkezett és jegyzékbe foglalt nemesek esküvel fogadák, hogy a haza és szabadsága iránti kötelességöket hiven teljesítendik.

Gyürky Pál a nagykereki táborból, okt. 10-ről felhívja a megyét személyenkinti fölkelésre s parancsolja, hogy a limitált szekereket, abrakot s egyéb élelmet sietve küldje a táborba, a lézengő katonákat pedig fogdostassa. Ismét Krucsay Ecsedről decz. 4-ről intézkedett az iránt, hogy a Naményhoz érkezendő Perényi Miklós seregét szekerekkel, abrakkal, kenyérrel s más szükségletekkel bőven lássa el a megye, különben a mulasztás következeit magának tulajdonítsa; meghagyta azt is, hogy Orosz Pál tábornok málháját Ugocsa megyében helyezze el, minthogy őt Rákóczy Erdélybe visszaküldötte, hol nov. 11-én Sibónál Károlyi Sándor csapatát vesztett. S csakugyan nov. 12-ről keltezve érkezett a megyéhez Rákóczynak azon hirdetménye, melyben a csatavesztést tudatván; az ütközetből megszökött katonákat elfogatni, az álhirköltőket elzáratni, kenyeret süttetni s a levélhordozókra s kémekre szigorúan felügyeltetni, rendelte. Decz. 12-ről Rákóczy Ecsedről sürgeti a fölkelést s megdicséri a népet, mely a közelebb, Rákóczy Ferencz által rendezett fölkelésnél buzgón járt el.

Ez évben Rákóczy az országot könnyebb hadi igazgatás végett öt főkapitányságra osztotta, székhelyeivé tévén Győr, Kanizsa, Érsekújvár, Szolnok és Kassa városokat; megyénk a 13 felsőmagyarországi megyékkel együtt a kassaihoz soroztatott, mely kerületnek élén elébb gr. Forgács Simon állott, midőn pedig ez gyanúból elfogatott (s elébb a krasznahorkai, majd a szepesi várba záratott, midőn pedig onnan megszökni akarván leereszkedés közben lábát kifecamitá s nagyobb biztonság okáért nehogy mint Stahremberg megszökjék, 1708 októberben a munkácsi várba hozatott) helyébe Bertóthy Ferencz neveztetett ki.

Erdélyből visszatértében Rákóczy decz 21. Beregszászból ismét személyenkinti felkelés rendelt, oly meghagyással, hogy minden fegyverfogható nemes 1607. január 15-ig Rakamaznál jelenjen meg; később (jan. 17.) Szerencséről azonban gyülekezési helyük Eszlárt jelölé ki.

Rákóczy Beregszászból decz. 22-kén Munkács-várába érkezvén, az új év első napját is itt ünnepelé. Idejét leginkább vadászattal tölté, midőn terhes foglalkozásaitól menekülni kívánt. Január 1-én utazott Kaszonyba, onnan Tisza-Szalkára, 5-kén ismét Munkács-várában találjuk honnan 8-kán Halászon át Tokaj és Miskolcz felé indult.

Eötvös Miklós, szatmári biztos tudatta január 22., hogy a katonaságnak kiszolgáltatandó személyenkint egy napra 1 font hus, 2 kenyér vagy e helyett holnaponkint egy mérő liszt; továbbá megtiltotta, hogy lakosok viaszt, mézet aszalt gyümölcsöt, diót, bőrt, fagyut, húst és sertést kereskedésbe bocsássanak, mert azokat ő fogja a hadak részére illő áron megvásárolni. Márczius 29-kén Egerből kelt levélben Rákóczy kiküldé Bay László munkácsi alkapitányt Ugocsa-vármegyébe, hogy ott a némely nyugtalankodók által terjesztett balvéleményt helyreigazítsa s a közügy előmozdítására munkálkodjék; Ugyanazon napról Kövesdről a szatmári vár elrontását rendelé meg. Junius 26-ról írta Bay Munkácsról Ugocsának illetőleg annak alispánja Medgyesi Jánosnak, hogy az „executiot” ki kellett küldenie oda, ezért bocsánatot kér

ugyan, de megköveteli, hogy a közhajdunak naponként 12 s a tisztnek 30 pénzt fizessen. Junius 29-ről Rákóczy Érsekujvárból sürgeté a munkácsi vár kijávitását s erősítését, meghagyván, hogy e végből a parasztságot foglalkoztassa. Julius 22. Károlyi Sándor fővezér kiküldé Nagy-Károlyból főhadsegédét Andrási Jeremiást a végből, hogy a vármegyéktől felszerelt lovakat készpénzért kényszer útján szerezzon. Julius 30 ról Rákóczy Érsekujvárból lelkesítő felhívást intézett az országhoz, melyben elősorolván a német gyalázatos „praktikáját“, a megyéket felkelésre buzdítja. A cs. sereg ugyanis Kassáról a Hernád-völgyön lefele húzódván, útjában Gönczöt s a környéket felégeté s megsarcolá; a Tiszánál Tokajt, Tarczalt a falukkal együtt elhamvasztá; Szolnoknál hozzá csatlakoztak a rácok s ezek még inkább mozdíták elő a rablást és égetést. A német had közeledése hallatára Debreczen lakói is elhagyták a várost, innen sokan Máramaros, Ung, Zemplén és Bereg vármegyékbe menekülván, míg mások a kegyetlenkedők elől még december hó legkeményebb hidegében kün az erdőben eirejtözve bujkáltak; ily körülmények közt Rabutin cs. hadvezér nov. 20-án ellenállás nélkül megszállá Debreczent. Ez alatt okt. 14. Rákóczy Bercsényivel a meghódolt Kassára bevonálván, annak parancsnokává Radics András tétetett s a harczban kivált Esze Tamás, Ölyvös János s más tisztek kitüntettek.

Decz. 4-ről meghagyta Károlyi a vármegyéknek hogy az ellenség Debreczenben lévén, az élelmet Csomaközre szállítsa.

Majd decz. 21. Rozsnyóról megrendelte Rákóczy, hogy a megyei tisztek hivatalak elvesztése és 500 frt birság terhe alatt szigoruan ügyeljenek az árszabásra s a felesleges élelmet szolgáltatassák be a sereg számára. Ez intézkedést szükségessé tévé azon körülmény, hogy a rézpénz becse leszállván, a libertás, melynek 30 denárt kelle érnie, alig becsültetett háromra, ennek folytán az árak hirtelen felszöktek, úgy, hogy 1706-ban egy hordó közönséges bor 100 frton 20–25 helyett, egy rőf posztó 6 frt helyett 40, egy font hus 15 denár

s egy kenyér 120 denáron kelt; egy arany, melynek értéke 480 denár volt, 120 frton is váltatott be. Végre az ónodi 1707. gyűlésen a pénz értéke leszállíttatván 3 hónapra, megállapíttatott, hogy a 30 denáros pénz 12, a hatvanas 24 denárt érjen s így tovább, a hiányt az ország általános adóval kívánván pótolni.

Rákóczy seregéhez adott ez időben valamint 1707. Beregvármegye 73 jó fegyveres portális hajdút, néhány hónap múlva pedig ismét Fejérpataki János (vice-colonellus) kezéhez 27 legényt, ki a pénzt miután elköltvén. Bercsényi gr. által elzárattott.

Az 1707. év elejét Rákóczy Munkács-varában tölté, hová még decz. 28-án érkezett. Január 8-káról biztosítá kegyelnéről Komlósy Ferencz özvegyét. 10-kén pedig a fővezér innen elindulván, 16-kán érkezett Tornára, onnan Rozsnyóra, hol febr. közepeig időzött. Itteni gyűlésen határozatott, hogy a megállapított egy millió frt segélypénz a megyékre aránylag vettessék ki s hogy egy libertás 4 polturába számíttassék. Károlyi Sándor pedig febr. 27. Hevesről felhívta a megyéket, hogy összefüggőleg a Rozsnyón tartott gyűlés határozataival, a hadviselés folytatása iránti tanácskozássra márczius 10-kére Eperjesre küldjék követeiket.

Rákóczyt febr. 22. már ismét Munkács várában látjuk, hol márczius 13-ig mulatott, ittiéte alatt a vár erődítéseit sürgetvén s e végből a munkásokat a szomszéd megyékből, különösen Ugocsából berendeltetvén. Ekkor meglátogató őt Sziniavszky lengyel herczegné (Grand-Generale de Pologne), ki a munkácsi herczegséggel határos szkólei jószágáról jött Munkács-varába. Márczius 14-én elindulván, április 5-én a marosvásárhelyi piaczi templomban fejedelemmé beiktattatott; innen április 29-kén Szent-Marján át ismét Munkácsra érkezett s május elejen Debreczen felé távozott.

Cséc-i János azonkoru feljegyzései szerint. Bay András kapitányt azért, mert Erdélyben csatavesztett hadai a franczia követet megölték, rabságba ejtette s Munkács-varában bebörtönöztette. Ugy szintén behozatott ide árulkodás miatt Szentiváni László is, ki Lengyel-

országban át Splini Mihály báróval együtt Bécsbe men-
vén, ott a magyarok ügyét tanácsával hátráltatá.

1707. Rákóczy május 24-én Ónodra fényes kísé-
rettel bevonulván, az ottani híres gyűlésen Beregmegye
részéről gróf Csáky István főispán és főbiztos volt je-
len. Gécsi szerint a munkácsi várba kísértettek az ónodi
véres jelenet folytán gyanuba keveredett turóczmegyei
elfogott nemesek, ezek közt maga az ott kegyetlenül
lemészárolt Okolicsányi Kristófnak atyja Pál is. Ez idő-
ben Arad táján a rácok a magyarok ellen felkelvén:
azok megfékezésére Károlyi Sándor néhány ezer haj-
duval kiküldetett június hónapban s Kassáról és Mun-
kács-várából ágyukat s egyéb hadi szereket vitt magá-
val. Julius 21. a gácsi várból ide hozták foglyul Viza
püspököt és pater Celes jezsuitát, ki másnap az ország-
ból kiutasítottak.

Ónodról Rákóczy fejedelmi kíséretével Sárospatakra
ment, honnan július 7-én Putkahelmecken át, (hol meg-
hált s gr. Bercsényi Miklóssal és gr. Barkóczy Ferencz-
czel találkozott) 9-én vadászva Munkács városába ért.
Beniczky Gáspár, a fejedelem titkára körülményesen
megirván az ő életmódját, nem lesz fölösleges abba be-
pillantani. Az nap — írja ő — ebéd után megnézte a
Pogány Ádám, lovászmestere által a fejedelem részére
hozott lovakat. 10-én gazdasági ügyekben értekezett
Krucsay Márton tisztfőnökkel, majd meg visszatérvén,
ebéd után a vár körüli erődítéseket megazemlélte. 11-én
pontosan vette szemügyre a vár belső részét, s a kije-
lölt műveletek folytatását sürgeté. 12-kén délig vadá-
szott, ebéd után édes anyja hős Zrinyi Ilona egykori
szobájában magánosan dolgozott 13-án reggel ismét va-
dászott délig, megnézvén elébb a várat. 14 megnézte a
lovakit, a mint reggel és este a hűvösön gyakoroltattak;
majd vadászni ment, onnét visszajöven délután egy kis
déli álmodt aludt; azután a kertbe lemenvén, Betlehem
Farkas latin nyelven irt Magyarország történelmét ol-
vastatta magának, végre titkárai előadásait elintézte.
15-én szokása szerint, jókor reggel felkelvén, az alakból
szemlélte a lovak „exercitiumait“. Az nap sok szép ka-

rabélyt és pisztolyokat hoztak Danczkáról. Este 6 órakor megindult Bercsényihez Ungvárra. és éjjél után ért oda. 18-án visszamenőben az esős időben elkésvén, szerednyei kastélyában meghált, honnan másnap 8 órakor ide érkezett. 20-án postanap lévén, magánosan írt és határozatokat adott ki. Igy folytak a nagy férfi napjai, folytonos munka közt, mulatsága egyedül a vadászból állott, melynek nagy kedvelője volt. 24-én a fejedelem a karabélyos sereggel és nagy pompával Ungvárra ment, az orosz cár követe, Csorbe Ivanovics Dávid elé, kit itt a lengyel köztársaság küldöttével együtt fényesen fogadtak. Az ebéd trombita, dob és más harsány zene mellett 7 óráig tartott; majd táncz keletkezett, melyről a nevezett titkár írja, hogy a felséges fejedelemnek „extraordinaire való jó kedve lévén, sokáig tánczolt“, ugy Bercsényi is két óráig éjjél után.

Talán erre vonatkozik Csécsi János azon kesergő felsóhajtsa, hogy a magyar rendek ez időben erkölcsileg megromolván, idejüket nagyobb részben folytonos dorbézolásban, tétlenségben, Isten helyett, ördögnek való szolgálatában tölték s maga a fejedelem is ez ország ügyeinek elhanyagolása mellett, örökös vadászattal és madarászattal öle idejét.

28-án Munkácsra és a várba jött a fejedelem. Aug. 6-kán a fejedelem Abaujvárfelé ment, az uton hozott neki nejétől házi orvosa dr. Lang Ferencz Danczkáról levelet. Sept. 3-kán Terebesről elküldé Rákóczy fősegédét Daniel Györgyöt Munkácsra, egy ide érkezendő török követ elé, azon üzenettel, hogy őt Homonnán fogadandja. Sept. 26. Sárospatakon volt, hová udvarlására jött a ruszidi palatinus két fia, kik az orosz czár haragja elől megfutván, aug. 6-tól a fejedelem szentmiklósi kastélyában tartózkodtak. Visszamenőben Rákóczy seregével és Bonafoux francia ezredessel 19-én Dobronyban hált, honnan 20-kán Munkács váránál Bay László várparancsnok több tiszttel együtt elébe jött, a kiállított hajduk pedig tisztelegtek; 3 órakor ebédhez ülven a várban. 23-kán Kaszonyon át Ecsed-felé folytatá útját.

1708. január 11-ről Sennyey István kanczellár Battyánból meghagyta a megyének, hogy minden dica (rovás) után $33\frac{1}{2}$ denárral járuljanak ama 150 ezer tallérhoz, melyek Rákóczy Ferencz konyhájára megalapítottak.

Rákóczy Nagy-Károlyból febr. 18-áról ismét fölkelésre buzdító felhívást intézett a vármegyékhez, élénk színnel ecsetelvén abban az ellenség incselkedéseit és vétkei szándékát.

Április 17-én Károlyi Sándor a felső tizenhárom vármegyében levő hadak és Erdélyország főparancsnoka nyiltlevelében megrendelé, hogy a megyei hatóságok a kőborló katonákat, hajdukat, lovasokat szükség esetében fegyveres erővel elfogathassák és a táborba kísértessék. Junius 1-én Egerben táborozott a fejedelem, hol 4-kén a villám sátorába ütött, Rajmann nevű irnokát s az ajtónállót megsérté, Rákóczyt azonban érintetlenül hagyá, 17-kén Ecsednél táborozott, állván serege palotásokból, Almásy gyalogjaiból, Bessenyei lovasaiból, karabélyosokból, Arnót s Fierville granátosaiból, Bonafoux, Zay András és Szemere György gyalogezredeikből, kellő tűzértség és szekereszetből.

Nov. 11-kén írott elismervényt adott ki De La Foux, a munkácsi vár erősítésével foglalkozott fejedelmi mérnök kapitány arról, hogy a beregmegyei jobbágyok azon héten 1180 kézi és ígás napszámot dolgoztak le. A munkácsi őrséget ekkor a szomszéd vármegyék tartozván a szükségeseikkel ellátni, nov. 19-kén azt határozta Ugocsa vármegye közgyűlése, hogy a munkácsi tűzértségnek gyertya helyett egy hordó bort s az alezredesnek egy hizott sertést adjon.

Decz. 12. Sárospatakon a szövetségek tanácsa azt határozta, hogy a hadsereg 12 ezer hajduval szaporíttassék, minden 40 kapu után egy hajdu vettetvén ki; ily értelmű felhívást bocsátott ki azután Rákóczy a megyékhez, melyben egyszersmind a szükséges élelem szállítást is szorgalmazta. 15-kén elhatározott az is, hogy, mint Beniczky titkár naplójában írja: „mivel Istennek ő szent felségének bűneinkért felgerjedett ha-

haragját sok szerencsétlen casusokban pénteken leginkább tapasztaltuk, azon napot minden héten böjttel és minden poenitentia-tartással neki szenteljük, hogy az által megcsendesedvén szent haragja, dolgainknak kívánt boldogulását érhesseük.“ Mi szabálylyá tétetvén köröztetett.

Decz. 21-én az isteni szolgálat után indult a fejedelm gránátos lovassággal és egész fejedelmi udvarával kornétáson Patakról; 22-én ért Nagy-Dobronyba, innen 23-kán isteni tisztelet után megindulván, d. u. 3 órakor érkezett Munkács-várába, hol a kormányi ünnepet visszavonulva megülte. 20-kán itt magán eret vágatott, hosszabb idő óta gyöngélkedvén.

Ez évben a jelentkező dögvész miatt Thököly nevű rácz vezér népeivel a várakba bezárkózva lenni nem akarván, midőn a Tisza körül fegyelmetlenül portyázott, a kuruczok által elfogatott s elébb az egri majd a munkácsi vár börtönébe kísértetett testvérel együtt, hol decz. végeig tartatott, midőn a német által elfogott Vay Lászlóért kicseréltetett. Nemkülönben 1708. okt. hónapban hozatott be ide árulás büne miatt, azon alkalommal, midőn a németekhez átpártolt Ocskai László tábornokot követni akarta, elfogatott s Kassán őriztetett Bezerédy Imre dandárnok is, ki nem sokára decz. 6-án innen Sárospatakra vitetett s ott december 17-ikén lenyakasztatott, az utolsó vigaszt az ottani lelkész Székely Andrástól nyervén; hasonló sorsban részesült ott Botka András őrnagy is.

Ez évben a király több ízben ajánlatot tett a magyar nemzettel való kibékülésre, különösen okt. hónapban is, azonban, mint a többször említett Csécsi mondja, kínálata visszautasítatván, ennek folytán a támadást erélyesen megrendelé s csakhamar azt eredményezé, hogy az ország harmadrésze, a bánya városokkal együtt, csakhamar jólszervezett seregének hatalmába került. Azon évi decz. 30-kán Tolvay Gábor bécsi küldöttel még is megkötetett Sárospatakon a fegyverszünet, minek folytán Rákóczy egész udvarával Munkácsra jött és serege három hónapra e megyében és tájékon elszállásoltatott,

Ilosvay Imre ezredes pedig a bécsi cs. k. haditanácsból 1709. január 11-kén kelt menlevelet (salvus conductus) kapott a végből, hogy Szalay István hadititkárral és Körner Györggyel gróf Eszterházy Antalhoz küldöttékül a fegyverszünet megkötése végett a Dunán túlra mehessen. Megengedettett ezen Fiell János aláírásával ellátott pecsétes iratban, hogy a küldöttséget s ahhoz tartozó 25 főnyi kíséretet Esztergomnál Mauhe-sens Causani a cs. lovasság vezére rendelése folytán az ottani parancsnok a Dunán átszállitassa s Eszterházyhoz kísértesse, azt minden megtámadástól védvén.

Az 1709. év első napjának reggelén a munkácsi várban állomásozott sereg zenészei a fejedelem-vár lakháza udvarán megjelenvén, őt harsány zenével üdvözltek későbbben pedig Vay Ádám az udvari kapitány a főtisztekkel felmenvén, az egész udvar nevében tisztelkedett. Azután az egész udvarával a templomba ment és ott ájtatosságát elvégezvén, a francia tábornokkal, Bercsényi urfival, Bay Mihálylyal és egyéb főrendekkel fejedelmi asztalához ült. Január 2-kán vadászott, délben gróf Pekri Lőrinczczel, Perényi Farkassal. Péter Kérrivel s a fentebb említettekkel ebédelvén, asztal után kártyával mulatott. 6-kán néhány nemes ifjat iktatott be ünnepélyesen a nemes seregbe, adván mindeniknek 8 felsége 2 pisztolyt karabélyt és pantallért.

E nemesi társaságot Rákóczy először Kolozsvárott alakította, s nemes tagjai közül ketten folytonosan a teremajtó előtt teljesítettek őrszolgálatot; egyenlően voltak lovan és gyalog begyakoroltatva. Mint irataiban mondja, terve volt a fejedelemnek, idővel „Isteni gondviselés” czim alatt egy vitézi rendet alapítani, melynek törzseül a Kolozsvárott alakított század szolgált volna. Ezredese maga a fejedelem, alezredese pedig Kemény János lett volna! — A nemesi tagok beiktatása szertartásosan történt: ugyanis a fejedelem zöld bársony ruhában, fekete kócsagtollasan, veres bársony székre ülven, mellette egyik felől Dániel Péter, főfegyverhordozó, ő fge aranyos buzogányát, más felől pedig Ilosvay János, a fegyverhordozó aranyos és rubintos kardját

tartották. Azután Zay András, a nemes társaság főrmestere, a nemes ifjakat ő felségének bemutatván, Ráday Pál igazgató e sereg hadügyésze nyilvánosan előadá az ifjaknak, miszerint a fejedelem azért alakítá ez intézményt, hogy a nemes ifjaknak alkalmat adjon szerencséjük előmozdítására és családjaik felvirágoztatására, közvetlen felügyelete alatt növekedvén az erény útján. E bevezetés után letették az előttök felolvasott esküt, mire mindenikök ő felsége lábaihoz borulván, azt megcsókolta s általa mintegy fölemeltetett. Ezek után az igazgató felolvasta előttök a szabályokat. Mindennap kellett az őrmesternek a tagok előtt a misét megelőzőleg úgy este is az ő felsége által irt imádságot elmondani, s így még a táborban is tenni.

Január 31-kén Siniavskyné volt érkezendő Munkácsra Lengyelországból, miért is már 30-kán asztal után a várt kedves vendég eljövetelére nézve „a házakat drága kárpitokkal és ezüstös mobiliákkal“ felékesítette Rákóczy s másnap Szentmiklóstra elébe ment kirendelt udvara népével. Február 1-jén megunván a várakozást, mulatság kedvéért kiment a savanyuvizhez, a várt vendég azonban 3-kán sem jövéen meg, Rákóczy visszatért Munkács várába.

Csécsey János feljegyzései szerint, Siniavsky palatinus neje Rákóczy nővére lett volna („Soror principis“), s őt Rozsnyóra is elkísérte volna 1707. évben.

4-kén a fejedelem Rákoson vadászott, 6-kán pedig a vett újabb hirre ismét udvarával kiment Szentmiklóstra, estefelé pedig szövétnekek mellett az érkező fejedelm asszony eleibe kirándult. Erről így ír Beniczky: „Amint is sok lengyelek előre jövéen, midőn maga a fejedelmi asszony közelgett volna, a hintóból ő felsége kiszállott és annak szánjához menvén, szerencsés érkezését apprecálta; annak utána pedig szánba együtt beülvén, szentmiklósi kastélyában sok lengyel urakkal és Maron nevű francia tiszttel bevitte és fejedelmi módon accomodáltatta, úgy, hogy a közlengyelek is javában a hegyaljai bornak iván és megrészegedvén, magok között is vagdalkoztak. E napon Bercsényi is érke-

zett ide. 7-kén tíz órakor felkelvén a fejedelmi nő, Bercsényi Miklóssal és a francia tábornokkal Rákóczyt látogatta meg. Ebéd alkalmával az asztalnál a fejedelem nő jobb felén ült Rákóczy, másfelől a francia tábornok, e mellett Racziensky csehországi kapitány, Perényi Farkas, Zichy Pál, Bercsényi urfi, másfelől Bercsényi Miklós, Maron francia és Agnik lengyel felségstől. Délután a Bercsényi Miklóstól hajtott szánkán Munkácsra mentek, hol a kétsorban állott kapcsosok közt kísérté fel szállására. E fegyveresek kapitányok volt Péchy Miklós, míg a palotások alezredese báró Limprecht vala.

Febr. 10 a palotában misét hallgattak, azután a fejedelmi módon készített asztalhoz ültek, ebéd után jókedvökben egész estig. a midőn a csupán sültből álló uzsonához (merenda) leülvén a vendégek eloszlottak. E napon Barcsai Mihály, a török császár fővezér követjével Sultán Achmettel érkezett az udvarhoz Munkács várába kit másnap nyilván fogadván, hintón visszaküldötte szállására. 12-kén a farsang végén a lengyeleknek fejedelmi vendégséget készítettett, tánczolván azok késő éjfélig. 13-kán a török követet a fejedelem megajándékozván, Pápai Gáspárral visszabocsátá; ő pedig Sziniavszkynéval Ungvárra ment, onnan 16-kán térvén vissza, Márczius 4-kén e nő készüléteket tett a vissza utazásra: Rákóczynak minden belső szolgálait tizesaranyokkal, hölgyeket pedig egy-egy öltözékre való aranyos szövettel megajándékozta; 6-kán ünnepélyes szertartás és az induló elfuvatása után elkíséré őt a fejedelem Szentmikló-ra, hol az éjt töltötték. Másnap ebéd után elbucsuztak szívélyesen s Sziniavskyné, kinek kísérőjeül Sándor István kirendeltetett, P o l e n á r a, Rákóczy pedig Munkácsra ment, Kálnássy János intézkedvén, hogy a fejedelemnő minden állomáson kényelmesen láttassék el. 8-kán tul volt a határon s azon futárnak, ki e hirt Rákóczynak meghozta, ő 8 aranyat ajándékozott. 26-án a fejedelem a munkácsi vár külső sánczeit bejárván s később csolnokon átszállván a Latorczán, éjszakára Léhócra ment, onnan pedig másnap Ungvárra. Márczius

18-kán általános felkelést rendel a megyékhez intézett lelkes fölhívásban; minthogy az ellenség Dunántul megszegvén a fegyverszünetet, seregével megindult. Rákóczy még márczius hónapban szándékozott Sárospatakra menni, a nagy árvizek miatt azonban, melyek a pataki ujhídat is elronták, sem ide, sem Eperjesre nem utazhatván, kénytelen volt az egész telet a várban Munkácson tölteni. Itt léte alatt Rákóczy személye mellett annak kedvelt orvosa dr. Lang Ferencz működött, ki őt későbbi utazásaiban is követé. Ápril. 4-kén a fejedelem Daróczról, hol Ungvárról visszatértében az éjt tölté, vadászva Ruszkóczra ért, innen pedig szintén vadászva Munkács-varába. Ez időben rengeteg erdő borítá még e tájat Szerednyétől Munkács-varáig, mely ma már legnagyobb részben eke alá használtatik, a régi nagy erdőségből csupán a Latorcza körül fekvő Szép vidék nevű erdő maradván fenn, 6-kán Rákóczy a vár alatt kivont sátrakhoz ment, 7-kén hét nemes ifjat iktatott be a nemes őrtársaságba, 10-kén ismét a vár alatti táborban időzött és sátorában ebédelt, itt gyűjtván össze hadait. 14-kén kíséretével Komlóstra ment, innen 15-kén a nagy-beregi erdőkbe vadászatra kimenvén, Kovászó és Bereg közt a mezőn ebédelt, éjszakára Beregzászba érvén. 17-kén megtekinté itt a szőlőket, 18-kán vadászat közben Bereg-Ujfaluban ebédelt, 19-kén pedig visszatért Munkács-varába hová az alatt De Salleurs marquis tábornok, Bercsényi Miklós, Galambos Ferencz, gróf Betlen János, Barcsay Ábrahám, Arelt János s más főemberek megérkeztek. 22-kén a Törökországból megérkezett Bagossy Lászlóval értekezett; 23—25. az erdélyi tanácsosokkal tartott ülést. Április 30-káról Eperjesről írta a szövetséget állam hadbiztosa, hogy az Erdélyországból kiköltözöttöket s más hazafiakat keresztény szeretettel gyámolítsa a vármegye s az alapszabályzat szerint, a szükségletekkel szívesen lássa el.

Május elsején levéltárának egyrészét Rákóczy társzekerekre rakván, más részét pedig a várban elhelyeztetvén, 2-kán a vár alatt őrszegyült tábor Szerednye felé elindult, ő pedig Siniavsky asszony elé Zavatkára

ment, onnan 4-kén Ungvárra érkezett, 10-kén pedig a lovas gránátosok, nemes testőrség és karabélyosok kíséretében Sárospatak-felé megindult. Itt szenteltetett fel 26-kán nagy ünnepélyességgel a nemes társaság arannyal gazdagon kivarrott kék zászlója (kornéta), melyen a díszesen kivarrott isten szeme ragyogott e felirattal: „*eademet aequalis ubique*“, Visszatértében a fejedelem augusztus hó 16. Bácskán Vay Ádámnál halt, 17-kén Nagy-Dobronyban ebédelt és este Munkács várába ért. 19-én meglátogatót őt Károlyi S., kivel 20-án a Kishámor-féle kísétált. 29-kén elhunyt a fejedelem hű és kedves kutyája Roland, kiről titkárja azt írja, hogy sok oly bánulatost cselekedett, mi sok eszes embertől sem telnék ki. 31-kén a szentmiklósi erdőben vadászott s az oitani kastélyban halt, sept. 5-kén svéd küldöttek hoztak levelet hozzá, 12—13. a beregújfalvi erdőben vadászott; e napon muszka követek érkeztek hozzá, sept. 16-kán összeült az erdélyi tanács Munkácson, délután felment Rákóczy a várba, hol a skofium csinálók első kísérletét megtekinté, úgy a várbeli erődítési műveleteket is, okt. 4-kén fogadta várbeli dísztermében gróf Mikes Mihályt, Károlyi Sándort, Baresay Mihályt, Kemény Lászlót és Simont, kikkel azután hosszasan értekezett. 7-kén Ungvár-felé vadászva ment, hol 11-ig mulatott; 12. Bercsényivel és a francia tábornokkal Zavatkára ment Siniavskyné elé s elküldé Vay Ádámot udvarával együtt Huszt-felé, hová őt a fejedelem 18-kán követé és Selestye faluba ért, hol őt az urak és Máramaros küldöttsége fogadák és Husztra bekisérék. 26-án visszaindulóban Szőlősrre ért 27-kén éjszakára, 28-kán ebédelt Medenczén és halt Drágabárfalván, honnan másnap ismét Munkácsra ért. Nov. 1 én ismét meg szemlélé a vár erődítési munkálatokat; 5-kén rendezé titkos irattárát. 6-kán magán birtokainak kezelése céljából alapított udvari tanácsos, melynek számára maga készíté el az utasításokat, majd a sereg téli elszállásolásáról intézkedett s mint mindentap, most is tömérdek levelet írt. 12-kén a fejedelem Varanó felé elindult, hol 14-kén hírért vette, hogy az ellenség kétfelől

mozgóvá tétetett, azért innen visszaindult. 23. Kassán, 25-kén Gálszécsen volt, hol Potocky lengyelországi államtitkárt és gróf Tarlot fogadta. Decz. 1-jén ismét Munkács-varába jött, hol másnap a kiovi palatinus svéd éj lengyel hadait fogadta, melyek ké öbb e tájon sok bajt okoztak, 2., 3. és 4-kén a várban intézkedett, 6-án ismét elindult Varanó, felé, 7-kén Hrabóczon két futár jött hozzá, kik a Dunántulról sznmoru híreket hoztak. 19-én a fejedelem a karácsonyi ünnepek megülése és a dögvész kerülése végett, Homonára ment udvarával együtt; 30-kán Peklinre, 31-kén Bódre ért, hol reá viradt az 1710. végzetteljes év.

Innen 1710. január 1-én Korlátra, 4 Halmajra ment, hol Bercsényitől elvált a mezőn, ki Kassa felé tért, míg Rákóczy Emőd felé távozott, honnan Gyürky Pál tábornok és Babocsay Ferencz hadaival Darócnál táborba szállt. 15-én Kövesdnél csatlakoztak az Egerből kijött svéd és lengyel csapatok, valamint gróf Eszterházy Antal, Paur és Bokros ezredei és a tüzérség. 17-én Gyöngyös, 18—19. Ecsed 20. Kálló. 21. Berczel helységénél táborozott a sereg, 22-kén pedig Vadkertnél, hol megütközött az elébe került ellenséggel. A véres csatátéren elesett Babocsay és három ezredes, a megmaradt rész éjszakára Guttához szállott, onnan pedig Mácsa völgyébe, hol a hadakat letelepítette és szétrobbantott seregét összegyűjtötte. Febr. 1-én Szt. Márton-Kátára szállt, 19-én Czegléd felé indult, onnan pedig 23. Jászberénybe. Ekkor a dögvész már terjedelmesen pusztítván, a tábor menetében mindenütt került az helységeket, de végre tűzifa és tábori gunyhók hiánya miatt kénytelen volt a megfertőzött helyekre is beszállni, mi által nagy veszteséget szenvedett nemcsak emberekben, hanem szellemileg is, mert s hadfiak látván a nagy áldozatokat, melyeket a borzasztó ragály naponként követelt, elcsüggedtek s a bor és szesz mámorában kerestek vigasztalást, elkeseredésükben hangoztatván: Ugy is ma-holnap meghalunk, vigadjunk tehát, a míg élünk! A folytonos részegeskedés lehangolá kedélyöket. a sereg fegyelmetlenné kezde válni, s amint nőtt a veszé-

lyes ragály, ép úgy növekedék az önérzetesökkenés s az erkölcstelenedés, mi az eddig oly nagy kitartással folytatott háborúnak egyik főmegbuktatója volt. Így megtompult az 1790-ben Kassán gyártott fringiák éle s a bátorság és hősiesség csökkenésével lassan a harcz szerencse csillaga is láthatólag alább szállt.

Rákóczy mindemellett folyvást bizott ügyében és sürgeté a megyéktől az adó és élelem beszolgáltatását. A január 14-ki beregmegyei gyűlésen kelt határozat szerint, tartozott Cserni Pál szolgabíró beszédni járásából kivetett hadi czélokra 3346 frt és 168 $\frac{1}{4}$ köből éleket; Nagy Gábor 3411 frt és 170 $\frac{1}{2}$ köblöt, Nagy Sándor 2257 frt és 113 $\frac{3}{4}$ köblöt, végre Ignéczi Dániel szolgabíró 1695 frtot és 98 $\frac{1}{4}$ köblöt.

Febr. 18. megbizta Károlyi Sándor Gazdag János nevű főhadnagyot, hogy Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben egy Majos János ezredes és Ujvárosi Mihály kapitány által szervezendő új gyalogezredbe toborozhasson katonákat s e végből oda a zászló alól elvonultakat is felvehesse; egyszersmind kimerítő utasítást is bocsátott ki az iránt, mikép kellessék a hadgyűtés körül eljárni. Munkács-varából febr. hónapban a Kassára rendelt Le maire működő mérnök helyébe gr. Stampa hadmérnöktiszt küldetett ide az erősítések folytatására.

1710. márcziusban Egernél táborozott Rákóczy. Itt történt, hogy a seregében levő lengyelek és svédek konokságukkal sok bosszúságot okoztak a fejedelemnek, főleg az által, hogy szakadatlanul téli szállást, jutalmakat, sőt kártalanítást követeltek. Rákóczy a lázadás kitörését megelőzendő, Kecskemét, Kőrös és Czeglédre küldötte őket, itt azonban rájuk támadtak a ráczok és visszaűzték; hol ismét a miatt panaszkodtak, hogy őket a fejedelem a történelekről előre nem tudósította. Elülkőn Gonzsinsky nevű értelmes tábornok állott, kit, midőn illetlen viseletöket korholá, le akartak tenni egy Soltik nevű másik főtiszt unszolására. Hogy tehát Rákóczy, a két főtiszt közt keletkezett viszályt kiegyenlitse, közbejáróul felkérte a Kassán tartózkodott kivio

palatinust, ki el is ment Egerbe és a városban elhelyezkedett, rendes katonasága a táborban maradván. Azonban csakhamar kitűnt ravaszsága: mert míg Rákóczy sátrak alatt tanyázott s szabad idejét vadászattal tölté, nem sokat törődvén a városban levő svéd és lengyelekkel, ezek egy éjjel nagy számmal, nevezetesen a Szaniszló király testőrei s a svéd király lovas ezrede titkon fölkerelkedtek s megyénken át Máramarosnak Moldova felé megindultak a palatinussal együtt. Midőn Rákóczy ezt egy dragonyos dobostól megtudta, egy biztost küldé a palatinushoz, ez azonban a küldöttet tartóztatta s magával hurczoltatta, úgy, hogy csak harmadnap tudósíthatta a valódi hír felől Rákóczyt. A felindult fejedelem nem késett azonnal futárokat küldeni a Moldovával határos vármegyékbe, oly rendelettel, hogy a szökő hadakat át ne ereszsék: ezek azonban három állomással előbb lévén, fenakadás nélkül mentek Bereg és Máramaros vármegyéken át az ország határain.

Ez alkalommal a szökő svédek, valószínűleg azért, mert Rákóczytól kellően nem díjaztattak, minden fejelem nélkül, legnagyobb rablásokat követtek. Megyénknek majd minden felvidéki helységét, Patkanócztól le Kövesdig megsarczolták, felgyújtották, a templomokat felverték, kirabolták, minden abba rejtett ingóságokat elhurczoltak s rúadásul a siránkozó lakosokat eltengették. Ez ügyben később megjelent Munkácson a vizsgálatattétellel megbizott ugocsa megyei küldöttség, mely az okozott kárt is megbecsülte helységenként. Ebből kitűnik, hogy a szökevény és kóbor svéd katonák a vizniczei, bubuliskai és hátvidéki völgyeket teljesen kifosztották, magokkal elhajtván nagyszámu marhát, lovat, sertést, juhot, valamint szekereken apró marhát, gabonát, lisztet, szalonnát, káposztát s más életneműt. E bajhoz járult még a folyton terjedő dögvész is, mely főleg Felsőmagyarországon dühöngött.

Nem csoda, ha a forradalom kezdetén lángra gyúlt honszeretét annyi vész és viszontagság után lankadni s a lakosság a harc zaját unni s a csendes béke után só-

hajtani kezdé. S ez átalán feltünővé vált érzelmet és csüggedést az ellenség a maga javára felhasználni ügyekezvén; sietve nagy sereget gyűjtött s e csapással kivánt a hosszú vérontásnak véget vetni.

De öreg De Saleurs marquis Munkács-varában tölté a telet, végre a tavasz megnyíltával ő is elkivánczozott innen s ura által konstantinápolyi követségre küldetvén, Máramaroson át Moldva felé megindult.

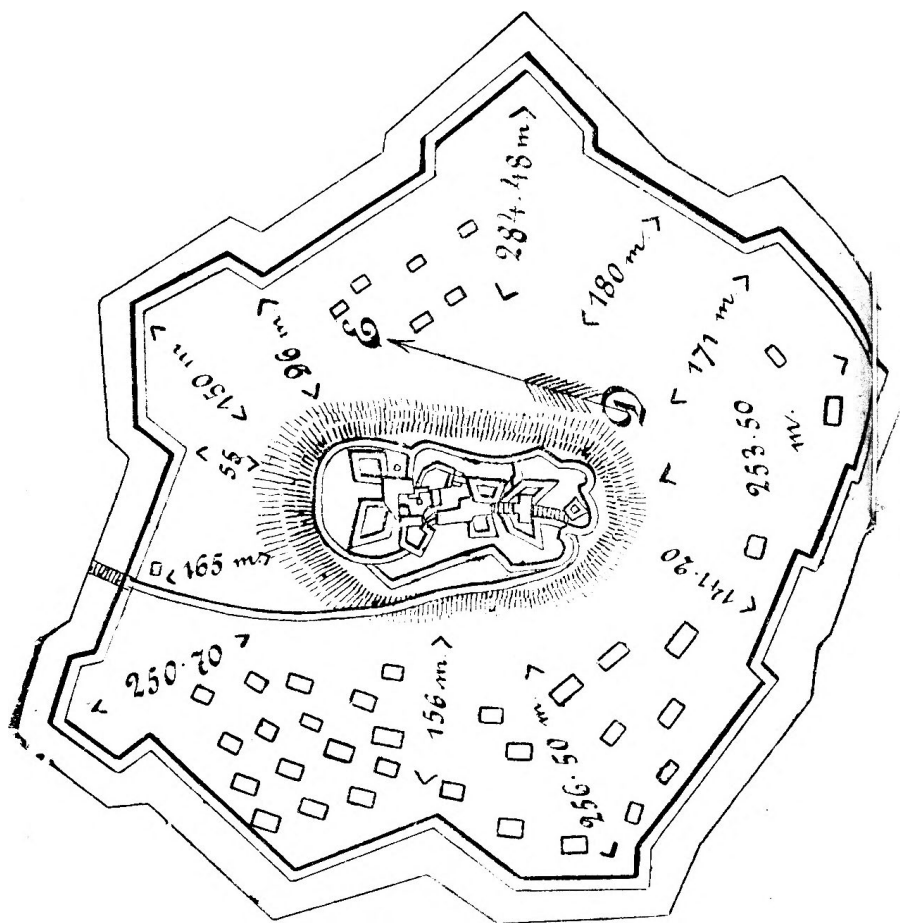
E közben a dögvész a felkelők seregében is ritkítá a sorokat, különösen a kassai helyőrségnél, hol az öreg Radics Andrást is, ki Rabutin ellen oly vitézül megvédé a várost, megfosztá életétől. Rákóczy Jászberényről, hol a táborba szállt csekély számú seregében nem bizván, sürgős teendők ürügye alatt, május elején Munkácsra jött Károlyival, két század udvari lovas karabélyos és udvarának egy része által kísértetve. Ide érve befejezteté a vár körüli erődítéseket, melyeken 1705. óta folytonosan dolgoztak.

Junius 1-ről Munkács-varából írta Rákóczy Ugo csának, hogy a dühöngő dögvész a szövetkezett rendek összejövetelét nem engedvén s ő maga is a táborba kényszerül, e helyett Vay Adám főudvarmesterét küldi a megyéhez, bizonyos előterjesztések felett a rendekkel és karokkal tanácskozandók. Később ismét táborba szállt a buzgó fejedelem, de a szerencse istennője nem akart többé mosolyogni reá, csatát csata után vesztett s mint maga írja: „Napról-napra mélyebben szorultunk azon szögletbe, a melyet a Tisza és a Beszkid hegyek képeznek s a melynek alapja Munkács-vára.“ November elején Szerencséről Ungvár felé indult, hogy az elfáradt Bercsényit magától eltávolítsa, őt Lengyelországba küldendő. „Soha életemben, írja Rákóczy, oly nagy szárazságra nem gerjedtem, mint ezen utamban Pataktól Ungvárig, a mely csak másfél napi föld. Novemberben voltunk immár s a földet hó borítá. Hosszu szekérso-
rokkal találkozám. a melyeken tul a dunai és vágvidéki nemesek és tisztek nejei menekülnek vala az ellenség elől; könnytelt szemekkel emlegették előttem férjeik hűségét s hozzám való ragaszkodását, szállás és

élelemért könnyörögtek; hidegtől dermedt csecsemők sírása hallatszott mindenfelől a félig fagyott keverékben, sárban összetört és megsülyedt szekerekről.

Ungvárról csakhamar átment a fejedelem Munkács-várába, hová Patakról udvarát és hintait rendelé! Megérkezése után, sürgősen e várnak, — mint végső menedék helyének — védképes állapotba való helyezéséről gondoskodott, oly képen: hogy messze kiterjedő és löveggátonyokkal sűrűn ellátott ordonymű sánczczal véteté körül, és ezt, valamint a felső körfalak és bástyákat is taraczk és lövegekkel jól felszerelé, nemkülönben: élelmi szerek és ital czikkekkal is bőven elláttatá, és megbízható kurucz vitézével megszállatá.

Rákóczy 1705-ben Munkácson létekor azzal foglalkozott, hogy a munkácsi várat az ecsedivel csatornával összeköttetésbe hozza. Erről ő emlékirataiban így ír: „Munkács-vára ugyanis sziklán épült, melyet csak kevés föld takar, e sziklahegy rónaságból emelkedik föl, úgy, hogy egy jó mértföldnyire nincsen közelében semmi magaslat; csak ily távolságban kezd folytonosan emelkedni a vidék, egész a magas Beszkid-hegyekig. A Tisza felől a mely ide négy órányira foly: nincsen egyéb rendkívül sűrű erdőségénél, a melyben bámulatos terjedelmű-magasságu és egyenességű tölgyek találtnak, avagy roppant mocsaraknál, a melyeket a munkácsi herczegséggel határos máramarosi hegyekről lefolyó vizek képeznek; e vizeknek folyása a beléjük dőlt fáktól meglévén akadályozva, annyira átszivárognak a földet, hogy az utak csak kemény télben járhatók. A Latorcza folyó, mely a Beszkid-hegyekből ered, egy puska lövésnyire folyik a munkácsi várhegytől. A zsilip segedelmével az egész rónaságot, a mely már magában is igen mocsáros, víz alá lehetne eresztetni és a vár megközelíthetlenné válnék, Ezen előnyökön felül a várhegy még egy folyó vízzel telt árokkal is körül van véve, a melyet le nem lehet csapolni, mélyebb lévén talaja mint a folyóé, a melynek kavicsos ágya csekély mélységű. Azóta, úgy látszik, a Latorcza vize itt másfél ölnél mélyebb medret mosott magának. Itt létekor



támadt azon szándékom: hogy az egész várhegyet szabályos hétszög bástyázattal vétetem körül, a mit Demoiseau hadmérnök dandárnok (Ingénieur-Brigadier) igen jól kimért s később el is készített.“

Ezen földerődítésen, melynek alaprajzát a 4. sz. a. képmutatja, 1710-ig folytonosan dolgoztak s akkor május hó 1-jére teljesen készen lett, mi által a vár erőssége megkettőztetett, azonban 1711-ben a szatmári békekötés után a németek annyira lerombolták: hogy csak némi nyoma maradt fenn.

Szerencséje e közben hova tovább távozott; az ellenség várait egymásután bevév, táborait szétűzé. Működésében még az elemek is akadályozák őt: két lábnyi magas hó borítá a talajt, mely a menetet nehezíté. Nov. 16-kán elbocsátá Munkács-varából gróf Forgács Simont, ki itt az utóbbi időben tisztos fogságban volt; 26-án elindult Bercsényi is a cártól segítséget sürgetni, aminthogy kiment Eszterházy Dániel is Lengyelországba Forgácsal együtt.

Decz. 4-én meghagyta Rákóczy Munkács-varából Ilosvay György, ugocsaí alispánnak, hogy Buday Zsigmond ellen, ki e napokban a komjáti orosz pap házára tört és prédált, a tiszti eljárást tétesse meg.

Ez időben kezdett meg Pálffy János cs, hadvezér az alkudozást, ebbeli felszólítására Károlyi Sándor Kisvárdáról decz. 9-kén válaszolván; Rákóczy pedig e közben személyesen ment Szkoléra Lengyelországba, hogy ott herczeg Dolgorky miniszterrel a nyerendő segítség felől értekezzék. Itt vette a fejedelem a tudósítást, hogy Pálffy személyesen óhajtana vele találkozni, miért is a nagy hózivatar daczára sietett vissza Vajára. Vay Ádám birtokára, tüzé ki a találkozás napját. Ez alatt Eger és Szolnok várai is kitűzték a feladás zászlóját. Vaján január 30-kán megjelent Köröskényi János Rákóczy segédje azon hirrel, hogy holnap Rákóczy Olsvára érkezend, minek folytán Montecuccoli vezérőrnagy Szentpétery kurucz dandárokkal hozzá mentek; később egy félóra mulva megérkezett Rákóczy is, Vay Ádám, Szentpétery Imre, Sütér Tamás, Cseplész

Krucsay János, Bagosy László, Pikó Demeter, Dragula, Sámbock István ezredesek, Ottlyk Sándor és Máriássy Ádám s egyéb tisztei kíséretében, míg fedezetét Salléur ezredes alatt 200 svéd dragonyos képezé, gróf Pálffy pedig Károlyi Sándorral, Croi altábornagy és Acton ezredessel szintén 200 dragonyos kíséretében megjelent. Február 1-jén is tartott az értekezés, melynek kétheti fegyverszünet lett az eredménye. Itt Rákóczy Pálffyval egy kastélyban lévén beszállva ez őt biztosítá József császárnak iránta viseltető jó indulatairól s arról, hogy azon esetre, ha írásban meghódol, nemcsak a nemzetnek törvényes jogait és szabadságait visszaadja, hanem általános bűnbocsánat mellett, Rákóczynak minden kívánságát szerződésileg teljesíteni.

A fejedelem elébb a szövetségi tanácscsal akarván értekezni, halasztást kért. Másnap Apátinál lovassága felett szemlét tartván itt közlé a Pálffyval végzettet, önszemélyét a számításból teljesen kihagyván; és mint-hogy akkor Munkács és környékbeli faluk megrakva voltak bujdosókkal nem akarván ezeket zavarni és a vár készleteit fogyasztani, azért 1711 február elejére Salánkára hívá össze a tanácsot

Mig Rákóczy Vajára ment, az alatt otthon Munkács-varában álnok főudvarmestere Ottlyk György azon mesterkedett, hogy a fejedelem tervét, mely szerint ő a békekötést a lengyel földön folytatni akarta, megghiúsítsa. E végből szállásán összegyűjté az ezreskapitányokat és megesketvén őket, felhivta, hogy Károlynál közvetlenül sürressék a béke kötést, tudatván vele, hogy a tisztek nem hajlandók az országból idegen földre kivonulni a hadakkal; egyszersem emlékezetökbe hozta a Thököly hadjáratának szerencsétlen kimenetelét s azt, hogy azok, kik idején megtértek, kegyelem és bűnbocsánatban részesültek. A főtisztek ennél fogva még azon este tudatták szándékukat Károlyival, ki elcsodálkozott e nem várt nyilatkozaton, annál inkább, mert Rákóczy rábeszélése folytán már maga is hajlandó volt Lengyelországba kivonulni s onnan nagyobb nyomatókkal folytatni az alkudozást. Monum id. h. 113 -- A munkácsi

várórség tisztjei között szolgáltak akkor Kun Pál kapitány, Balogh Mihály főhadnagy, Ivó Pál hadnagy, Csérepí Péter és Csóka János zászlótartók sat. e vidékről.

A febr. 12-én Salánkon összegyűlt tanács kinyilatkoztatta, hogy a szövetszert rendek nélkül alkuba nem bocsátkozhatik s így a béke miként megkötése iránt megállapodás nem történt, s ennek folytán Rákóczy készüléteket tett a kivonulásra, 18-kán Vereczke-felé megindulván, azon éjt Szentmiklóson tölté; 19-én folytatván utját, 20-kán Alsó-vereczkére ért, honnan páteneket küldözött szét, melyeken a hadak feletti parancsnokát Vay Ádámot kivéve hatásköre alól, a ki ennek következtében el is szánta magát az erősség megvédésére, később azonban a parancsnokságot Sennyey Istvánra, a tanács korlátnokára ruházta át. Az alsó várban a palotások ezredese, Szentiványi rendelkezett. A vár jól el volt látva őrséggel, 450 emberrel, kellő számú lövegekkel és elegendő élelemmel, lent az új kerítésbe sok lovas és gyalog és kézi malmok helyezettvén el. pénzverdét is állított fel benne s minden a. mi csak pénzzé verhető volt, ott hagyott.

Ez ideig Rákóczy a pénzverdét Munkács-vára alatt a sánczokkal bekerített s az alsó várhoz tartozott Latorczna-parton, a mostani palánkai temető megett egy ott állott. de idő közben elpusztult, a víz által telepes-től egészen elhordott malom melletti kőházban tartotta. Egy 1761-ki jegyzék, melyet az uradalmi levéltárban találtam, világosan említi, hogy e molnárlak ez előtt Rákóczy pénzverdéje vala. („Ein an Latoritz in fine oppidi gegen die Festung stehendes steinerne Mühlergebäu, so das Rákóczysches Münzhaus gewesen“ mondja az irat.) E régi pénzverdében, melyhez kétségtelenül a maig is még ott fenálló uradalmi kocszmához tartozott. 1765. serfőzdét rendezett az uradalom hat üstre és istállót állított marhahizlálásra. („Im alten Münzhaus zu Munkács.“)

Megjegyzendő, hogy Rákóczy fejedelem még 1705. évben, midőn Nagybányát veszély fenyegeté, intézke-

dett az iránt, hogy Munkácson pénzverde állíttassék fel. Ugyanis azon évben decz. 20-káról Beregszászról meghagyta írásban Bárczy Zsigmond nagybányai kapitánynak, hogy ott 50 hajdut tartson meg, s midőn Ajtai Mihály pénzverdei felügyelő a pénzverdét Munkácsra szállítandja, adjon melléje kíséretül 16 hajdut. (Arch. Értesítő X. Köl. 10. sz. 303. lap, Thaly Kálmán közleménye.) Decz. 30-káról pedig hasonlóul intézkedett, parancsot irván a nagybányai birónak és Bay László munkácsvári alkapitánynak ez ügyben. (U. o.) — 1706. január 10-ki levelében meghagyta a fejedelem Baynak, hogy az ide szállított pénzverdét a várban alkalmas helyen helyezze el s jan. 31-ki iratában rendelé, hogy a pénzverő felállításához az udvarbiró szolgáltatssa ki a kellő munkásokat illendő jutalomért. Ezek folytán február hónapban Ajtai Mihály felügyelete alatt már működött itt a pénzverde, a szükséges verő mintákat a pénzverde személyzetéhez tartozott jeles vésnök Ocsavay Dániel készítvén.

Február 19-ről Emődről a fejedelem már utalványt bocsátott ki Ajtaihoz, hogy Felvinczi Zsigmondnak száz tallért részpénzül s Orbán Eleknek 25 aranyat fizessen. (U. o. 304. l.), később pedig azon évben már az öntő és nyújtó házak is működésbe tétettek E szerint itt nem csak réz, hanem ezüst és arany pénz is veretett (U. o. 305.) meghagyván a fejedelem április 6-ki kibocsátványában Ajtainak, hogy az ezüst és aranypénzt Kálnási János és Keczer Sándor keze alá szolgáltatssa; április hónapban pedig az innen kikerült részpénzzel (kongók vagy libertások) kétszázezer forint fizettetvén ki a Károlyi Sándor alatt állott tiszai hadtest egy negyed évi szükségleteül, bizonyos, hogy a pénzverde már kellően fel volt szerelve; de azonfelül április 6. a fejedelem az Ungi vár erősítésére is utalványozott tízezer rénus [forintnyi] részpénzt s április 7-kén megengedte, hogy magánosok, névszerint Újfalusi János és rokonai saját ezüstjökből veretessenek itt ötezer forintnyi érmet. De ezentul is a munkácsi, uogvári és ecsedi vár erősítési munkálatainak költségei, nemkülönben a mun-

kácsi, huszti, ecsedi, kövári s más környékbeli helyőrségek fizetései mind e pénzverdéből fedeztetvén, ennek e végből itt folytonosan kellett működnie.

Az itt veretett pénzek 1706-tól kezdve bélyegül M. M. (Moneta Munkácsiensis) betűk vésvék; s mivel többnemű, kivált az 1706. évi pro libertate-féle felirattal és X- XX. számokkal ellátott pénzek 1706-1710. között P. H. betűk fordulnak elő, melyek annyit jelentek mint Patrona Hungariae, ezek több irót azon téves gondolatra hoztak, mintha a pénzverde azon időben Podheringen, egy Munkács közelében levő uradalmi faluban lett volna, hol egy serházul használt régi emeletes házat az egykori pénzverdeül tartanak.

Rákóczy február 21-kén indult ki Alsó-Vereczkéről s délután átlépé Beszkiden az általa oly forrón szeretett hazájának határát, hogy azt soha többé viszont ne lássa.

Ezen alkalomból, a „kurucz tábori poeta“ következő szavakat adá Rákóczy kesergő szájába:

Rákóczy bucsuja.

„Bölcsőm és ápolóm,	Erdeid nyilásit,
Dajkám vigasztalóm,	Vizeid folyásit, s:
Szép Magyarországom!	Lovam lába nyomát,
Oh szörnyű fájdalom:	Virányos tájidon,
Meg kell tőled válnom!	Már többé nem látom!
Mezeid kalászt,	

A 846 méternyi magas Beszkip-hegy ormán, határjel gyanánt vonuló országút ama történelmi nevezetességű pontján; hol II. Rákóczy Ferencz könyvelt szemekkel térden állva mondott utolsó „Isten-hozzád“-ot kedves hazánknak, Pum József megyei kir főmérnök és Buzáth Károly járás szolgabíró indítványa és buzgó közreműködése folytán 1881-ik szeptember hó 4-ik napján egy 4 méter magas obelisz alaku emlékkő ünnepélyesen le lepleztetett, melyen a munkácsi uradalmi gyárban öntött kerülékes vastáblán cseregályák közt levő hazánk czimere fölött félkörben „Magyarország“ alatta pedig; „Beregvármegye“ szemlélhető.

A széles talapzat felett szintén öntött vastáblán Kóródy Sándor által készített következő hazafias szellemű, lendületes vers olvasható:

„Honfi! e bérczormon szived hevesebb dobogása
Jelzi, hogy ősi honod drága határa ez itt.
Itt hangzott egykor riadó csatakürtje Lehelnek
Nagy Rákóczynk itt hullatá bucsú könnyűit,
Szent kegyelet tüze gyúl itt minden csipkebokorban,
Oldozd meg saruid! Szent hely ez itt a hol állsz!

Rákóczynak a czárba helyezett utolsó reményei is elenyészvén, Nagy Péternek, Pruthi veresége és a neje által 1711. jul. 23. a nagyvezértől vásárolt béke által, — Danzigban hajóra szállt, és Bercsényi, Eszterházy Antal, Forgách, Csáky s más k. b. 50-re menő hivei kíséretében Párisba költözött Rákóczi; Párisban, — a bukott fejedelmek eldoradjában — 1717-ig maradt, a francia udvartól nyert kegyepénzből élvén; ekkor Alberoni spanyol országlától hivatva Madridba ment; onnan küldetésben 1728. Konstantinápolyba volt a porta és Ausztria közt háboruban szereplendő; de az sem sikerült. szeretett nejét, ki Bécsből még 1705. hozzá bocsájtattott, hogy békére bírja, de háborut javaslott, a köszvény még Párisban 1722. febr. 18. sirba vivé, s egymásután több bajtársaitól fosztá meg az üldözött Rákóczit a kemény sors; így Eszterházy Antal szinte 1722. ragályban veszett el, s Bercsényi 1723. vízkór-ságban mult ki. Két év múlva Konstantinápolyt is odahagyván Csáky, Zay, Sibrik, hü barátja Mikes Kelemen, Radálovics apát s másokkal Radostóba a Marmora tenger mellé vonult, hol a sorstól hányatott férfiú végre megtalálta lelkének nyugalját, Élete itt szigorú, majdnem kolostori vala; vigaszt egy nagy lélekhez illő önmegtagadásban, élénk vallásos érzetében és buzgó ajtatóssága gyakorlataiban talált, idejét leginkább olvasás irás és esztergályozásban tölté. „Emlékiratai”-t is itt írta, melynek „Ajánló levelét” a mely: Rákóczy lelki világába, mély bepillantást enged, jelen szerény munkáskám diszítésére mint „unicumot” szintén ide ig-tatom:

AJÁNLÓLEVÉL

az

ÖRÖK IGAZSÁGHOZ.

Ha az emberi elme sugallatai által akarnám vezetetni magamat: bűnös vakmerőség volna, óh Örök Igazság! e munkát Neked ajánlom. Mert a múlt, jelen és jövő sokkal ismertebb lévén előtted, mintegy botor-ságnak tekinteném előled elrejtteni, vagy más színben tüntetni föl a tényeket. Egyedül a vágy, hogy tanuságot tegyek az igazság mellett, készítetett e munkára; mert méltóbbat nem ajánlhatunk Neked, mint a Te művedet, mely dicsőségedre és fölmagasztalásodra szolgál.

Távol legyen tőlem a gondolat, előre azt állítani, hogy a mit irtam. az mind Tetőled jött. Ha csak annyi-ből nem, mert igazak, noha nem éretted történtek: minthogy a legnagyobb része azoknak, melyekről irandok, gonosz vágyak művei. melyeket nem lehet eléggé siratni. Ezeknek szomorú részleteivel kitártam Előtted szívemet Vallomásaimban. de nem szűnt meg az fájni, mert bűneim örökké szemeim előtt lebegnek. De illendő volna-e Előtted föltárni undokságomat, és oly tetteimet, melyeknek egyedüli oka az emberi elme ösztöne, hiúság és kevélység volt, (mely ellenséged), s oly művet teremtet, mely egyedül bennem. mint az önzés és hiú dicsvágy gyűlpontjában végződött? Dicsekedjem vét-kes büszkeségem műveivel? Kivánhatnám-e én az utókorban emléket vagy halhatlan nevet, mely a világi fedelmek bálványa? Egyedül Te tudot, hogy ezen gyalázatos indító okok nem vezérlenek. Ezért egyedül a puszta igazságot ismervén vezéremül, merem Neked ajánlani e művemet, óh Örök Igazság!

Magában foglalandja ez rövid történetét mind-azoknak, a miket tettem, menten minden túlzástól. Vallomásaimban föltárom Neked az emberek előtt szívem belsejét. Itt elmondom az embereknek. Előtted, külső cselekedetimet. Az elsőből megtudandják tetteim okait, a másiktól megismerendik tetteimet. Semmit sem kívánok mint, hogy ismervén Vallomásaimat, bűnösnek ismerjenek, és tudatják meg, hogy nagyobb Benned Istenem, az irgalom, mint az igazság; végre, hogy T szerető Atya, én pedig tékozló fiú vagyok.

Lássák tehát e munkából, mit keljen a magyar ügyekről tartani. Előadásom szabadon lesz Előtted tartva óh szívem világossága! Mert a Te jóságod nem kárhoz tatandja emlékezetem tévedéseit; ezeket ki lehet igazi tani a jegyzőkönyvekből, oklevelekből, és azok jelenté seiből, kik alattam szolgáltak, a melyek levéltáromba föltalálhatók. és a melyek segítségével az utókor számtalan részleteket födözhet föl, vagy helyre-igazíthatja az itt előforduló tévedéseket. A mi az azon időben alattam szolgáltak iránti érzelmeimet illeti: elhatározám megvetni az emberek ítéletét, mert a Te színed előtt szólok. Minthogy a megítéltetést egy fejedelem sem kerülheti el: boldogabbaknak tartom azokat, kik megvetvén ezt, saját lelkiismeretük sz rint cselekedtek, mint a kik tévelygő politikai elvekre támaszkodva, igyekeznek azokat kedvezőkké tenni és követni. Azt mondom, hogy sok dolgot fogok mentegetni, mit a nép szava kárhoztatott, és sokat kárhoztatok, mit a tömeg tudatlansága dicsért és magasztalt. A miket előadok. egyedül Te ítélheted meg, óh Örök Igazság! és ha az olvasó jót vagy dicséretet talál bennök, annak dicsősége is egyedül Téged illet: mert a teremtménynek minden jósága, minden igazsága csak a Teremtőtől származhatik. Így, őszintén meg kell vallnom, hogy azon javak, melyeket Ó reám ruházni kegyeskedett, egyedül a Teremtő javai valának, a következőleg csak az Ó dicsőségére szolgálnak.

Szükséges lenne itt. nagyobb összefüggés végett, idegen országnak, különösen Lengyelország állapotát

előadni; de mivel keveset tudok rólok, elbizottság volna belekapnom. Ez okért mások cselekvényeit nem irandom le, az események okait is csak annyiban, a mennyiben tőlem származnak. És minthogy a történelem lényege ebben áll: részletesen és a legnagyobb egyszerűséggel irandom le, hogy kivilágosodjék, melyek az én sötét tudatlanságomnak, és melyek a Te isteni világosságodnak művei? És, a mint nem emlékszem, hogy valaha bárki irányában is szinlésből vagy csalásból cselekedtem, vagy szóltam volna, — úgy a legnagyobb alázattal megvallom, hogy tetteim nagyrészt meggondolatlanok és még inkább ügyetlenek valának.

Mily kevés ügyességet és előrelátást találанд az utókor a külfölddel vitt alkudozásaimban, melyeknek nagyrésztét határozatlannak vagy nagyon kiterjedettnek ítélendi, ha figyelembe nem veszi az idők környülállásait és azon fejedelmek és udvarok szellemét a kikkel alkudoznom kellett. Némelyek talán veszélyeseknek látszhatnak az orthodox vallásra: de nem a házára, melynek az idegen járom alóli fölszabadítása első és fő-célom volt. Meg voltam győződve, hogy ha erdélyi fejedelemségem békés birtokába jutok, oly befolyást nyerek a leendő magyar király udvarában, hogy az orthodox vallás ellen intézett támadásokat megemmesithetem, és idő folytával helyreállván a béke és egység: szelid és békés eszközökkel visszavezethetem vala a szétvált felekezeteket a valódi katholica egységre. A Te tanácsodnak tulajdonitanám ezt, óh Örök Igazság, ha Tőled kértem volna világosságot a cselekedetre. De minthogy legtöbb ízben önbölcsességemben biztam: méltó, hogy elismerjem elbizottságomat, és a Te igazságodat, hogy örök törvényid szerint máskép határozál, — előnyösebben lelki üdvösségemre.

Könyörgök tehát segélyedért, hogy el ne tévedjek, eltávozván Tőled. Hadd bánjam meg azon tetteimet, melyeknek célja nem Te valál. Hadd mondjam el azokat, melyeket nem szégyenlettem elkövetni jelenlétben. A Te munkád leend, ha segitendesz legyőzni az önszeretetet és az emberi érdekeket, melyek azon idő-

ben bálványaim voltak a melyekre inkább tekintettem cselekvényeimben, mint Te reád. Fogadd tiszta akaratomat: előadni a puszta igazságot mindazokban, a miket tettem. Ugy hiszem, Tőled ered mindez, hogy az utókor Téged dicsőíthessen, és tanulja az igazat a hamistól megkülömböztetni. Légy dicsőítve Te, és mindenki előtt — ki e sorokat olvassa — tünjék ki az én méltatlanságom és háládatlanságom!

Ez alatt pedig a német sereg mind Erdély mind a Duna vidékéről a Tisza felé közeledett, Báró Ebergényi László cs. altábornagy seregével, mely Kempis, Schuchknecht, Graven, Croix ezredek alatt a Károlyi. Althan és Savoyei lovas ezredek, Wolff őrnagy alatt az Ulfeld ezred négy századból, Salm kapitány alatt 300 német gyalog gránátosból és Kurdis kapitány alatt némi magyar és rác csapatokból állott. Debreczen felé menvén, január 8-kán Szoboszló táján Nyuzó és Halász Péter kapitányok alatt portyázott 700 lovas kuruczra bukkantak, kiket azonban visszavertek s Báthori János debreczeni illetőségű tisztöket elfogták s 10-kén Debreczent elérvén, a hideg daczára a templom körüli téren tölték az éjt. 21-kén Had-házára vonult a tábor, hol az nap Károlyi Sándor is, Nyuzó kapitány alatt álló száz kurucz lovas kíséretében értekezés végett megjelent. 22-kén Kállóra indult a cs. sereg, honnan az nap a Seannyey Ferencz alatti Dragul és Pikó Demeter magyar ezredek vonultak; az nap ide ért Grabarics, Rákóczy fősegédje levelekkel. Febr. 4-kén Máriássy Ádám ezredes Pálffy-nak átadta Rákóczy felterjesztését a felséghez, melyben ő állását védi s magát servitornak nevezi; e kevésbé alázatos hangon szerkesztett iratot Pálffy illetlennek találta ugyan, mégis Bécsbe felvitte. Márczius 5-kén Pálffy Bécsből visszaérkezett a békekötés és egyezkedés eszközésére kiküldött Locherer nevű cs. titkár társaságában. Április 4-kén Debreczenben szerkesztetettek a föltételek, melyek szerint Rákóczynak bűnbocsánat ígértetett, ha meghódol s a hűségi esküt

leteszi; erről ő azonban hallani sem akart. 13-kán szokás szerint Ebergényi és Károlyi Sándor egész nap böjtöltek a végből, hogy a megkezdett egyezkedés sikerre vezessen. Április 22-kén Ebergényi Kassára ment alkuhozni gróf Eszterházy Dániellel, az ottani kurucz őrség parancsnokával, mely őrség április 26-kán csakugyan meghódolt kün a mezőn, miről Pálffy, ki akkor Nagy-Károlyban volt, gyorsfutár által értesített. Május 1-én Majthénynál Szatmármegyében meghódolt s letevő a fegyvert.

Eme lesújtó esetről az elszomorodott „kurucz tábori poeta“ ott a helyszínén az alábbi verset rögtönzé:

„Kuruczok sóhaja!“

„Dobos már dobolhat.
Rákóczy unszolhat:
A tábor a tábor,
Zászlait meghajtá:

A majtényi páston.
Szegény kurucz tábor!
Hejh! Károlyi Sándor!“

Valószínűleg az ez alkalommal idegen kézre jutott zászlót éneklé meg K ó s a B a r n a jeles költőnk az 1890-iki Beregvármegyei képes naptárban, a mint következik:

Rákóczy zászlaja.

A szabadságnak bajnoki
Véres csatákban hulltak el,
De róluk az emlékezet
Örök időkig énekel --
A hű kebelnek énekére
Mozdul a néma sirhalom,
Fölkél a sirok ősi népe
Halvány-piros esthajnalon . . .
Tárogatójuk újra riad:
Csatára! . . . Csatára! . . . Csatára! . . .
Rohamra robognak a hősi fiak,
Előre, előre . . . halálra!
Csend üli ismét a temetőt,
Éj jó az est hajnal után;

A képzelet játszott lelkünkkel,
Mit láttunk: álmokép csupán!

*

Trencsén mellett, a nagy csatában,
Lehullt lováról a vezér,
Bár összezuzva feküvék ott,
Hős ajka mégis így beszél:
— „Csak a zászlókat ne hagyjátok,
Vitézeim hű fiaim!

Ne csufolódjanak osztrákok
Szent zászlónk tépett rongyain!“
— „Nem is jut soha osztrák kézbe
A szüzanyának drága képe!“
Mondák a hősök s küzdtek érte,
Kardjukat mártva ellen-vérbe.
De küzdhet-é az áradattal
A hullámtól vert kis sziget?
Erőszakon a vitézségnek
Győzelmet nyerni nem lehet!
Elhullt a hősök kis csoportja.
Győzött a tenger-áradat,
S két zászló — drága vérrel festve —
— Holttetemeikkel befedve —
Feküvék a hősök alatt!

A győztes ellen fölemelte
Szabadság véres zászlait,
Melyeket a kuruczok serege
Egykor száz diadalra vitt; —
Szél lengette a zászlók szárnyát,
Aranyos betűk voltak rajta,
A vérlepett, tépett zászlónak
Büszkén ragyogott szent jelszava:
— „Pro libertate et pro patria!“

Fölvitték Bécsbe. Máglyát raktak.
Körébe gyűlt ezernyi nép,
Kíváncsian várván Rákóczi
Zászlájának enyészését.

Kigyult a máglya: „A rebellis
 Mint e zászló — úgy égjen el!
 Eméssze tűz testét, lelkét, ki
 Császárára fegyvert emel!“ —
 — „Ugy legyen!“ — zugta rá morajjal
 A buta, szolga csöcselék,
 Kárörvendő szemmel tekintve:
 A rettegett zászló hogy ég!
 Elhamvadt a máglyának üszke,
 Nézik a zászló hamvait:
 Csodák csodája! É p a z á s z l ó !
 A tűz nem bántá szárnyait!
 Sőt büszkébben fénylet szent jelszava:
 „Pro libertate et pro patria!“

A nép — babonás félelemmel —
 Hullott le térdre s suttogák:
 — „Még a tűz sem emésztheti meg
 A rebellisek zászlaját!“
 Mint Mózes csipke-bokra hajdan,
 Oly illetlen büszke szárnya, —
 Körül-lebegte és megóvta
 A tűzben elhullt hősök árnya!

*

Igen! A lobogó ^{*}aszbeszthből:
 Eghetetlen szövethből készült,
 Arany-fonállal himzék ki
 A szüzanya képét rá ékül, —
 Így diadalt nyert a máglyán is,
 Mint diadalt ült az az eszme,
 Melyért apáink fölemelték,
 A mely soha sincsen elveszve!
 Megzendül újra bércezen-völgyön.
 Rákóczi zászlajának jelszava, —
 A tárogató újra harsog:
 „Pro libertate et pro patria!“



Azon kurucz hadtest, mely 1711. május 1-jén Károlyi alatt, a nagy-majtényi mezőn — közel Szatmárhoz — átadá zászlait és letévé a hűségessésküt, nem ment egészen 12.000-re; ez csupa lovaság vala: a gyalogság az erősségekben lévén. E 12.000 emberen kívül volt még Rákóczinak Kassán 5—6000 fegyveres embere; Munkácson 4500; Lengyelországba kibujdosott vele (leginkább Charrière, Máriassy Ádám, Pongrácz János, és Draguly ezredbeliek, s a nemes testőrség nagyobb része) összesen körülbelül 3000; Moldovában gróf Mikes Mihályval volt mintegy 2000; Ungvár, Huszt és Kővár várakban lehetett összevéve vagy 1200—1500; egy pár ezer még az országban is bolyongott szanaszét, apró csapatokban, erdőkön, berkeken: tehát a szatmári béke idején az összes kurucz hadi erő vagy 30.000 emberre ment; holott Rákóczi ügyének virágában a fölkelő nemességen kívül, 80.000, fizetett harczosból, és több mint 600 ágyuból áll vala, a várakbeli lövegeket is beleértve. A császáriak összes hadereje Magyarországon és Erdélyben 1711-ben, a várőrségekkel együtt, jóval meghaladta a 40.000-et, — tehát a kuruczok akkori erejét legalább 10—12.000 emberrel fölülmulta.

Mig végre 1735. élte 60-dik évében tragikai pályáját befejezte; eltemettetett hős lelkü anyja Zrinyi Ilona mellé Konstantinápolyban. — Két fiai közül György 1727-ben menekülván meg Bécsből Frankhonba — Rodostóban, atyját meglátogatta. de innen ismét Párisba visszatérván későbbi sorsa nem tudatik, idős fia József 1734-ben szökött meg Béc-ből Romába — később az ujjolag kiűtött török háboruban részt vevén, 1738. nov. 10. egyházi átok alatt meghalt Csernawodán, sirba vivén magával a hajdan oly hatalmas Rákócziházat.

Önkénytelenül eszébe jutnak a haza sorsán elmélkedő honfinak dicsőült Vörösmartynknak „Salamon“ költeménye; midőn a Rákócziak letűnténél, ama nemzetség utolsó ivadékanak, — mely nem csak Munkácsnak, hazánk ez ős végvárának százados ura, de a honnak egyik fénycsaláda volt, — távol a hon szent földétől az egyház átkától követett kihaltánál: a honfi-szív



Rákóczi Ferencz fejedelemskori képe.

a mult időkre sajtó kebelletl visszapillant és bevallani kénytelen; hogy a költőtől Salamon király szájába rakott átok, mintha fogott volna e nemzetben, mert Rákóczi-val alig egynehány évtized alatt egy egész sorozatát azon családoknak — kikre büszke volt a magyar — láttuk a nemzet életfájából leszakasztva Frangepán Ferenczben (1671. ápril 30.) az utolsó Frangepán-Zrinyi Boldizsárban (1704.) a hős Zrinyi férfi és a nemes keblű Zrinyi Ilonában, a női ág mult ki; Thököly Imrében (1705.) az utolsó Thökölyi és végre Rákóczi Józsefben (1738.) az utolsó Rákóczi szállott örök sirba, s hantjokat itt még csak sírkő nem jelöli; mert hisz egyiknek sem engedé meg a végzett nemzetségek örök álmát a magyar haza edes nyugalgyában alhatni; az utolsó Rákóczi Csernawodán, II. Rákóczi anyjával Zrinyi Ilonával és Thököly Imrével Konstantinápolyban a pogányság öleiben temetvék, Zrinyi Boldizsár, mint rab Styria földén nyugszik és Frangepán a vesztőpadon lehelvén ki ön s a Frangepánok éltét, — Neustadt földének hideg karjai közt fekszik, emlékül sírkövén e rövid óvást hagyván az emberiségnek: „Ambitionis meta est tumba.

Nem leend érdektelen, itt pár szóban az oly hatályos Rákóczi-indulónak eredetéről is szólni, mely soktól hibásan, még Rákóczi idejében létezettnek véleményeztetik. Gróf Fáy István erről így szól: midőn felső-vadászi Rákóczi Ferencz róma sz. birod. herczegnőül vette a kellemdu Carolinai-Amaliát és Sárosra hozta, pár nap mulva mint sárosi főispán Eperjesen fényes bemenetelt tartván: ez alkalommal a híres Barna Mihály, akkori leghíresebb cigány-zenész, Czink a Pannának nagyatyja, udvari zenész lett Rákóczi udvaránál. Később, midőn a forradalom kiütött, a hű szolgák sok helyre kísérte el urát; midőn azonban Rákóczinak szerencse-csillaga letűnt, akkor szerkesztette ő a Rákóczi-nótát, mely tele nemzetiességgel és zenei belbecscsel, s mintegy a sajtó szívnek szomorú kifakadása! Ugyan e cigány volt, ki midőn Rákóczi a kegyelmet elfogadni nem akarta, ura előtt e szavakra fakadt: „Mégy, mégy kegyelmes fejedelem! itt hagyod a va-

gyont és még a nincsent keresni!" Ezen eredeti Rákóczi-nóta eltorzítlanul hiven megmaradt a népben. Barna Mihály unokáját Czinka Pannát, a híres hegedűsnét maga tanította be ezen nótára, és Czinka Pannától legelőször tette papírra Vatzek Károly, jászói-premontrei szerzetes, kanonok, ki mint 93 éves aggastyán halt meg ezelőtt 300 évvel Jászón. Vatzek kéziratát Rusitska pécsi kanonok adta, ki a régi eredeti skálát készítette, a mo-tani híres Rákóczi-indulót egy ütközeti zenekép kíséretében, melyben mintegy a királyi hatalom győzelme van ábrázolva.

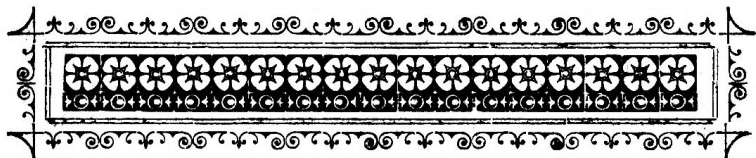
És ezzel: történelmünk egyik legjelesebb, kimagaslóbb hős lelkübb alakjától midőn végleg megvállunk: egyuttal a vele történt foglalkozás közben megejtett kisebb-nagyobb eltérésekért a nyájas olvasó bocsánatát remélve: vissza térünk: fénykorát utolsó ura, ez elbujdosodott terjedelemmel együtt immárom szintén leélt tulajdonképeni történelmi tárgyunk Munkács-varában.

Nem sokára május elején megadá magát Huszt vára is, Sennyey azonban a hatalmasan megerősített Munkács-varában, melynek bástyáin 106 drb. nehéz és 25 pár lánczos golyókat lövő ágyu tántogatott, hallani sem akart a feladásról, miért báró Löffelhoz cs, vezér alája vezeté ostromló seregét s körülvétele a várat, melynek sánczairól a bástyáiról azonban halált szóró ágyulövésekkel fogadtatott; a parancsnok addig, míg a király koronáztatása be nem következik, a várat megtartani, kinyilatkoztatván. Löffelhoz a munkácsi táborból június 11. a szomszéd vármegyéket is felhívta segítségem nyújtásra; nevezetesen Ugocsának meghagyta, hogy a montecuccoli ezred élelmezésére 50 szekér lisztet, 20 szekeret és 100 fejszével ellátott munkást azonnal katonai végrehajtás terhe alatt oly módon küldjön oda, hogy a munkások, mivel éjjel-nappal dolgozandának; mint egy husz darab vágó marhával lássák el magokat, mi nekik megtéríttetni fog.

Nem sokára maga Pálffy jött ide s vezeté a rendszeres vivást, óriási bombákat és gömböket lövetvén az erős falak közzé, melyekről a haza, szabadság és Rá-

kóczy éljeneztetése hangzott le. Végre meggyőződván a parancsnokság, miszerint Br. Sennyey István és Br. Palocsay György tábornokok Szentiványi János ezredes dandárnok, és Bagossy László, Zay, Endre, Vay, Miklós Say Péter ezredesek. továbbá: Bay László ezredes belvárparancsnok, Palóczy Horváth György hadi főpénztárnok, és Turcsányi János alezredes, stb. hogy a Péter czártól reméltett segély, a kiütött török háború miatt el maradt: fájó szívvel, ide illő feltételek mellett — egyedül és csupán csak a fenti ok, és korántsem végszükség miatt — június hó 22-ikén, mely napon: az 1703-ik év óta dühöngött belháborúnak utolsó ágyudörrenése elhangzott. Rákóczy utolsó várát feladva, a szabadság harcokban fennen lobogtatott zászlóit is átadták, mire a hős kurucz sereg elvonult, és tüzhelyéhez elszéledt!





XI. FEJEZET.

Munkács vár uradalma 1728-ban gróf Schönborn családnak adományoztatik, s az uradalmától el esett vár az állam számára fenntartatik, ki egyelőre »hadi szertár«-ul használtatja. 1748-ban őrségének száma megállapittatik. 1767-ben ujra erősítettik. Munkács-vár dicső és fényes képe tükröztetik Rákóczy neve kísért. A vélt összeesküvés fölfedezése, Behmer munkács-vári parancsnok által. Az ez ügybeni vizsgáló bizottsági tagok működése a munkácsi várban. A porta Rákóczy József által izgat. A nép Rákóczyért imádkozik. Mária Terézia rendelete folytán az ujonczok a munkácsi várban szereltetnek fel, ezek felszerelési czikkei. Rémhírek a tatárokról minek folytán a várat erősítik és szerelik. 1770-ik május hó végén II. József császár, a fényes multu munkácsi várat magas látogatásával szerencséltette. 1777-ik június 2-ikán pedig Miksa főherczeg. 1778-ban várfogházza szerveztetik, első törzsfoglarává Német János dobronyi illetőségű egyén kineveztetik, és „államfogl. ok“ fenytő helyévé lesz, minek folytán nevezetes egyének jutnak börtönbe; u. m.: Herberstreit bécsi városkapitány, Brandstätten a költő, Riedl tanár, Häckel.kereskedő, Menz orvos, Rill tanácsos, Ruzsicska cseh hires zeneszerző, Jelinek nevelő, Angiolini orosz követségi titkár, Grössinger író, Ypsilanti görög herczeg, orosz császári tábornok, ennek öcsce Miklós, Marko hajós kapitány több más tisztekkel, továbbá Martinovics apátpüspök, 42 társával, Kazinczy Ferencz nyelv alkotónk, Hajnóczi, Laszkovics, gróf Zsigrai, Szent-Márjaffi, Versegthy, Makk és Juhász páterok, Chipault francia ezredes, Úra Pál, Hirgeist, Szmétanovics, Szlávi. Laczkovics, Sulyovszky, Hormayer történetbuvár, Reindl nyug. áll. császári kapitány, Czuki cs. ezredes stb. stb. 1805-ben, a magyar korona a munkácsi várban nyer biztos elhelyezést, ennek rejtelye, Egy ós vezér csontváza. 1834-ben Munkács-vára leég, ujra felépül, annak új alakja terjedelme illetve térfogata.

Ezek folytán: a hajdan erős és híres munkácsi várban Behmer Antal, a Sicking nevű ezred parancsnoka vette át az igazgatást, Bickel János Sebestyén tábori tüzemester által vétetvén fel leltárt a várban talált hadiszerekről.

És a rögtön megkezdett s július 21-kéig folytatott leltár szerint találtatott az akkor ugynevezett Körösi-bástyán 4 ágyu, a Traxler-féle (Esztergályos?) telepen 4, a Huszár-bástyán 7, a lakatos-bástyán 9, a Komlósy-bástyán 4, az örgróf-bástyán 10, az Almafánál, máskép Géczy-féle telepen 5, a Major-bástyán 10, a Malombástyán 11, a Kaszárnya-telepen 13, a beregzsázi-bástyán 8, a szöglet-bástyán 9 és a mészáros-bástyán 11 löveg, összesen 106 ágyu a taraczk (vetágyu) és 12 mozsár, Ezekből volt 102 ércz- és 4 vaságyu; terjedelmekre nézve volt: 4 latos 1, 8 latos 1, 12 l. 1, 16 l. 4, 18 latos 2, 20 l. 1, 1 fontos 9, $1\frac{1}{2}$ fontos 7, 2 fontos 3, $2\frac{1}{2}$ fontos 10, 3 fontos 15, $3\frac{1}{2}$ fontos 1, 4 fontos 10, 5 fontos 2, 6 fontos 1, 7 fontos 4, 9 fontos 1, 1 fontos rövid 1, 10 madaras ágyu 10, 10 fontos csatakigyó 10, 11 fontos 1, 12 fontos 2, 14 fontos 1, 15 fontos 1, 18 fontos 2, 20 fontos 1 és 36 fontos 1; a vetágyuk közül volt: 4 fontos 1, 8 fontos 1, 15 fontos 2, 16 fontos 2, 17 fontos 1, 18 fontos 5 és 20 fontos 1; a taraczkokból: 7 fontos 2, 10 fontos 1, 12 fontos 1, 19 fontos 1, 20 fontos 1, 24 fontos 1, 35 fontos 3, 45 fontos 1 és 60 fontos 1.

E csövek a legkülönbözőbb idomuak, diszitésűek és koruak valának. Volt egy év nélküli nyolczszögletű oda forrasztott vas gyűrűkkel, mely valószínűen még a XV. századból eredt; egy 1514-ben öntetett s a császári sassal volt ellátva; egy kőhányó mozsár 1526-ból, egy másik 1527-ből, ismét egy 1534-ből, egy 1540-diki Bélteki Drágfi Gáspár-féle; a Bebek Ferenczé 1545-ből E hatalmas eső most valószínűen a krasznahorkai vár kapuja előtt tátong s az 1848-diki hadjáratban is használtatott. A Frater Györgyé 1547-ből, Patócsi Ferencz gyulai kapitányé 1548-ból; mások eredtek felirataik szerint: I. Ferdinánd, II. Miksa, II. Rudolf, II. Mátyás.

III. Ferdinánd, majd Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, és II. Rákóczy F. s Lorántffy Zsuzsánnától; a magánosoktól előfordultak: gróf Dietrichstein Ferencz bibornok, gróf Eszterházy Miklós, ifj. gr. Bethlen István, gróf Drugeth János, br. Teiffenbach Rudolf, gr. Traun Ernő, Büdi Mihály beregi főispán és munkácsi kapitány (1542), báró Hoffmann János és br. Haller Györgytől; néhány Eperjes, Danczka s Magyar Hradistya város nevét viselő. A 16. századbelik, az akkori szokás szerint bizonyos ráöntött állattól nyerték elnevezésüket; e szerint voltak itt: krokodil bölény, medve, oroszlán, farkas, borz, jávor, karvaly, sólyom, fűrj, rigó, galamb, fogoly, szarka, veréb, s más nevűek.

Különféle ágyugolyó találatott 20158 darab, láncos golyó 204, kőgolyó 100, kartács 312.

Volt két darab tiz csövű golyószóró-féle eszköz ugynevezett „orgona” is, melyet a francia tiszt szervezett de a próbát még ki nem állotta; egy másik állványon volt 8 négy fontos kőgolyószóró mozsár egymásmellé elhelyezve, melyet egy lovon lehetett a csutátérre vinni.

Különféle Karabély és puska találatott 1707 drb. 93 volt azokból, melyeket Szent Gotthardnál elfoglaltak. A szertárban volt ezen felül 104 roncsolt lőfegyver. 31 hosszú janicsár cső, 7 darab vont golyócső. 115 uj karabélycső, 140 puskacső, 68 romlott-muskétacső s egyéb apró szerek.

Lőporból találatott 182 és fél mázsa puskatöltény 800, pisztolytöltény 1600 lövésre; puska és pisztolygolyó ónból 97 mázsányi; ón darabokban 313 mázsa; jó puska kova 700 darab, selejtes 4000 darab; nyers salétrom 335 mázsa, kanócz 12 mázsa, Bomba 579 darab, ezek közt százfontos 8 darab, 60 fontos 123. Gránát 2718; ezekből volt érczből 3 és 10 fontos 361, vashál 3 font kézigranát 1350 darab, üvegből 1884, szurokba mártott üveg 118, sat. Találtattak még az öldöklő szerekből különféle tüzes golyók és labdák, hajító rudak, szurkos koszoruk, világító gömbök, röpentyük, 63 nagy és kis üres vörös réz golyó s egyéb a gyártáshoz szük-

séges szerek : timsó, salétrom, rézsav, kén sat. Volt készletben 554 vas lapát, 550 kapa 1300 csákány, 140 fejsze, 34 mázsa rudvas, 54 méter színvas 1 m. sodrony, 7000 különféle szeg, 8940 körömhorg (Fussangel), mit lovasok elé szoktak volt vetni sat. Rézdob vala 32, lovasdob 10 pár s különféle ócska elrozsdásodott mell- és vállvasak. 4 drb. ritka szépségű pikkely pánczél vért 6 drb. ezüstözött vörösréz és 10 drb. vas sodrony pánczél ing, 15 drb. ősi diszkard, 18 drb. különféle nagyságu vas és buzogány, 5 drb. harczibárd, 20 drb. fokoscsákány és diszbalta. A zászlók közt 7 volt császári zöld a szentgotthardi ütközetből és 9 vörös színű, 5 zászlórúd, valószínűen a Montecuccoli ezredtől; 40 drb. különféle kurucz, hajdu, huszár és rácz lobogó sat. sat.

A vár alatti mezőn túl a temetőn a Latorcza balpartján állott uradalmi roskadozó korcsmához az 1706. II. Rákóczy Ferencz alatt itt alakított pénzverdének maradványa volt; melynek alapját a többi épületeket azóta a Latorcza nyomtalanul elmosta. A pénzverés itt akkor Ajtay Mihály. utána pedig Lányi Pál felügyele alatt eszközöltetett. lévén a pénzverde példa metszője Ocsovay Dániel, kit később, 1710-ben Enyedy Dániel váltott fel. Az 1710-évben kiadott tiszti utasítás szerint itt akkor arany, ezüst és részpénz nagy mennyiségben veretett. Erdemes az is a feljegyzésre, hogy az itteni műhely igazgatója (Verwalter) volt 1710-ben Fidler Salamon, kinek naponkinti éelmén kívül kijárt 3 itcze bor, 4 font hus és havonkint 14 frt 40 denár kész fizetésül; számvevő volt Trebics Zakár, havi 25 frt fizetéssel; ércválasztó Venczel, 9 frt fizetéssel; metsző Enyedy 8 frt havi fizetéssel, a gépész kapott 10 frtot és 2 pénzverő 8-8 frtot. A szénégetőnek egy nagy kas szénért adatott 87 denár.

1717-ben tatárok berohanásának hire kezdé a hon lakóit rémiteni, miért is megbánván a kormány, hogy a munkácsi vár alján elterült erődítéseket 1711. évben lerontatá, hirtelen hozzálátott azok megújításához, e végre felhivta a szomszéd vármegyéket is, hogy haladéknélkül küldjék ide a reájok kivetett közérőt. Ugo-

csának külön meghagyatott, hogy azonnal ezer darab palánkát (paleszadát) szállitasson ide Ez ennek folytán Dienes Ádámot küldötte a várparancsnokhoz azon kéressel, hogy a minden oldalról érkező sok zaklatásnak eleget nem tehetvén, most 300-nál több palánkát a legjobb akarat mellett sem adhat, még akkor sem, ha a fenyegetett katonai végrehajtással sujtatnék; a huszti parancsnokságánál pedig azzal mentette magát, hogy közelebb is nyolczvan ökröt kellett Ugocsának adni előfogatul a havasalföldi vajda valamelyik atyafiának felesége számára s hogy hat ágyut szállitott Munkácsról Husztra, mely alkalommal minden ágyuba 12 pár ökröt kellett befogni, valamint külön a tizenkét társzekerbe is, melyeken 50 mázsa lőport szállítottak Kassára hat-hat pár ökröt.

Sulyosították a nép bajait a megszorodott rablók is, kik ellen a községeknek kellett fellépniök. Az életbeléptetett rendszabályok szerint, a mely községi tag fegyverrel a rablók ellen czirkálni nem akart, kalodába zárattott, hol annyi ideig kellett ülnie, a mennyit a portyázáson töltött volna; a feljegyzett gyanus lakosokat, ha csavarogtak, kalodában kellett tartani, az idegeneket pedig a megyei tisztekhez kísértetni. A hallott híreket 500 frt bírság alatt kellett rögtön bejelenteni, megrendelt felkelés esetében is az armalistáknak lóháton, a közembereknek pedig gyalog kiállani. 1717. június 21 tudatta Károlyi Sándor gróf, hogy a tatárok közeledésének híre terjedvén, jóllehet a császár minden intézkedéseket megtett, mind a mellett a megye is részen legyen a nemességgel és parasztsággal vigyázatosan a szervezendő bandérium tagjainak számát, neveit és fizetését tudassa vele s készen legyen, hogy a herczeg parancsára indulhasson. Mind a mellett nem sokára csakugyan berontott Szatmár és Ugocsán át a tatárseereg s Beregszászig akadálytalanul rabolva kalandózott; innen azonbau önként Máramarosnak fordulván, Borsova völgyében az elébe került megyei fölkeltek és hajduk által tönkre tétetett. Ez alkalommal sokan a beregi és ugocsai birtokosok közül menekültek a munkácsi

várba hol biztos menedék és szives fogadtatásra találtak, miért 1718. márczius 29. az ugocsamegyei közgyűlés elhatározta, hogy Mathey János nevű munkácsi cs. parancsnoknak hálául, egy hordó jó bort küldjön ajándékba azért, mert Gyulay Jánost, Buday Zsigmondot, Ujhelyi Sándort és másokat szívesen befogadott.

Midőn 1728-ban a munkácsi uradalom a gróf Schönborn-családnak adományoztatott s a vár a király számára fentartatott abban különféle hadi szerek, ágyuk, mozsarak és lövegek őriztettek 1787-ig, midőn II. József parancsára a török háború alkalmából a hadi szerek a belgrádi taborba vitettek; ez időben a vár fogházzá szerveztetett, jöllehet már 1782-ben tartattak benne állami foglyok, levén akkor első itteni törzs porkoláb Németi János. 1747-ban 4 század állapittatott meg őrségeül; 1767-ben a Merz-féle század helyezettett be s ugyanakkor 300 munkás 15 krajczárnyi napidíj mellett egész nyáron át dolgozott megerősítésén. Azóta a váron kevés lényeges erősítés történt.

Különben a vár és erősítése körül nem csak Bereg, hanem koronkint a szomszéd megyék is tartoztak dolgozni, így 1567-ben a várat Miksa serege bevévén, midőn azt helyreállíttatá és hadtanilag erősítteté, e végből a szomszéd Ung és Beregmegyékből számos munkások országgyűlési határozat folytán rendeltettek ki, a várak erősítésére kapunkint meghatározott 12 napot itt töltendőik. Ily esetek más alkalommal is fordultak elő. Az is bizonyos, hogy az uradalomhoz tartozott helységek jobbágjai minden két hely után egy szekér tüzelőfát, ellenben Beregszász egyszász, Vári 50, Nagy-Bereg 31 darab öreg (nagy) szálfát tartoztak évenként a várba szállítani.

Helyre állván a szatmári béke folytán a belcsend és rend a nemzet sérelmei az 1722. s 24-ik országgyűléseken orvosoltattak II. Rákóczi Ferencz azonban a szathmári békében kitűzött határidő alatt — hűségre vissza nem térvén, jószágai, és így Munkács-vára is az I. Józsefet a trónon követett VI. (III.) Károly koronájára szállottak.

III. Károlylyal a király és nemzet közti kibékülés korszaka állott be a magyarra, s valamint az előbbi forradalmi korszakban a jogaiban sértve érzett nemzetet a kormányval küzdelemben láttuk: aként most csakhamar kibékitett oroszládként szemléljük a hűségben más nemzetekkel vetekedve a magyar haza fiait a trón körül seregelni, mert a magyarnak megadatott általa legtöbbre becsült kincse a benne helyezett bizalom; és a feltüzelt nemzeti büszkeség megtermé gyümölcsét: alig mult el egynehány évtized és a nagy Mária Thérézia dynastiáját hét ellenség romlással fenyegető Hydraként környezé de romlás helyett új Phoenixként látja a féltékeny Europa Ausztria kezében a jogot! Igen mert hol a nemzet és korona jogait biztosító *pragmatica sanctio* örzi ellene ragadtak fegyvert, — mellette küzdött magyar kar s kard. —

Most Sárospatak, a Rákócziak kincstára, a herceg Brezenheimé, Saros II. Rákóczi Ferencz kedvencz laka a gróf Wolkenstein örökösöké s a Luzinsky családé, Szerencs, hol a Rákóczi Zsigmond s fiai temetkeztek, s hol a család 1617. mauzoleumot emelt: gróf Almássy és Erdeödyé; Makovicz (Zboró) I. Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona menyegző- és Borsi II. Rákóczi Ferencz születés-helye: s a gróf Szirmay és Erdeödy családé, mint Aspremont örökösöké. — Így enyészik fény és hatalom!

A munkácsi-vár, mely csupán a gróf Schönborn-családnak történt adományozás alkalmával -- 1726-ban — választatott el hasonló nevű ősi uradalmától, rég mult időkben különösen pedig a XVI. és XVII. századokban birtokosának állandó lakhelyül is szolgálva kiválólag és csupán csak azon időkben élte tulajdonképeni fénykorát.

A vizárkokkal s palánkokkal körül vett „lovagvár“-szerü erőd: a kúp alakú szirten ragyogó s számos égbe nyuló tornyaival, valóban megragadó regényes képet mutatott; a hegy lábánál nyugoti oldalon terült el a vadaskert, mely különféle válogatott hadaival

nemcsak gyönyörködtette a várbirtokosokat: hanem a konyhát is dusan ellátta.

A vár északnyugoti oldalán volt a nagy halastó ezzel egy irányban pedig — a vadaskert közepén — egy kisebb, melyekben folyvást friss és izletes halak tenyésztettek, a délkeleti oldalon pedig a város fele terjedőleg a gyümölcsös nyullott, mely cserjésben végződött.

Közvetlenül a vár alatt — az északnyugoti téren — hol jelenleg a helység korcsmája s a papi lak állanak: terült az ugynevezett „huszárvár“ fából készült lóistállók különféle színek és felszereivel, honnan a „Füzes“ nevű cserjés mezőre egy kijárás vezetett, hová hajdanában legeltetni kijártak.

A vár akkor is három fűrészből állott, t. i. alsó, közép és felső várból; melyeket mély sánczok körvezttek és választottak el egymástól, és melyeken át felvonó hidakon lehetett ki vagy be juthatni.

A felső várban az ur lakok mind boltozottak voltak, különösen az északra néző 3 nagy terem, csucsis boltonyokkal birt, melyeknek ormózatai ritka szép faragványokkal voltak díszítve, a padmalyok pedig freskoszerűen festve. Kár hogy Zrínyi Ilona hősiességének emléke alatt, Karaffa a szélső vagyis nyugoti terem boltozatát feldobott bombáival beütötte, és hogy csak egyszerű boltozattal pótoltatott, valamint: hogy a szép díszítések részint leverettek, részint bemeszeltettek. Jellemzők e három teremnél — a mi máshol sehol az egész várban nem fordulnak többé elő — a vastag falakba alkalmazott és kis ülő padkával ellátott őrhelyek, melyek kifelé egy alig 10—12 cm. magas, és 15 cm. széles kémlelő lyukacsokkakkal vannak ellátva, a teremtől azonban egy-egy erősen zárható ajtó által lett elkülönítve, a keletre néző meg éppen két ajtó által záratott el az ebédlőül szolgált helyiség illetve teremtől.

1724. évben haszonbérbe vette a munkácsi, szentmiklósi diósgyőri és a Bercsényi Miklóstól hasonlóan elkobozott ungvári uradalmakat 8 évre báró altensteigi Hager, ki azonban azokat nem sokáig használta, mert

a munkácsi és szentmiklósi uradalmakat, melyekhez egyházi kegyuri, királyi és pallós jogok tartoztak, a Krucsay, Vay és Viskitől elfoglalt csekély birtokrészekkel (hová leginkább néhány beregszászi és muzsaji szőlők tartoztak) már 1726-ban VI. Károly császár-király gróf Schönborn Lothár Ferencz, mainczi érsek és választó fejedelemmnek s a német birodalom kancellárjának az uralkodó ház iránt tanusított hűsége és a császári seregeknek tett nagyszerű áldozatai jutalmazásául addig is, míg illendőbbet adhatna, adományozta, a munkácsi várat azonban a király maga és utódai számára fentartá. E gróf különösen a XVIII. század elején dühöngött törökháborúk alkalmával saját költségén szerveztetett egy dragonyos ezredet, mely Schönborn-ezrednek neveztetett s az 1717-ki belgrádi ostrom alkalmával is ezer főnyi létszámmal tevékenyen működött, lévén az ezrednek parancsnoka gróf Schönborn Anselm Ferencz.

Gróf Schönborn teljes czime ez volt: „Szenséges római birodalmi gróf, bucheimi wolffstali, reichelsbergi és herrenheimi gróf, Wiesentheid, Göllersdorf, Wegesburg, Mantern, Heusenstanz és Weylerm-uradalmak, ugy Munkács és Szentmiklós ura, valamint Payberg sat. jószágok birtokosa, cs. k. valóságos kamarás, birodalmi udvari tanácsos, a szentséges római birodalom és ausztriai örökös herczegségek s országok bárója, felső és alsó austriai herczegségek örökös tagja, nemes Magyarorszag nemes Beregvármezejének főispánja.“ (Azonkoru hivatalos irat a munk. urad. levéltárban.)

Minthogy pedig a munkácsi vár a felség részére megtartatott, azon viszonyt, mely az uradalom birtokosa és a katonai kincstár közt megállapittatott, egy Bécsben 1730. nov. 27-én kelt tiz pontu határozatban rendezte a bécsi cs. k. haditanács; mi azután, különösen a 300 ölnyi várterület, Váralja helység alakítása, a várparancsnok számára követelt 25 szekér széna, építési és fűrésanyagok szállítása, végre az őrség részére való gabona-őrletés miatt sok surlódásra nyújtott alkalmat a várparancsnok és uradalom közt. Az 1720. aug. 2-kán kelt királyi adománylevél szerint VI. Károly azon okból,

mert az első adománylevélből a Vay Ádámtól elfoglalt nagy muzsalyi két fél pusztatelek s a kishegyi és vashikái két szőlő, valamint a szerednyei $1\frac{1}{4}$ telekből álló birtok kimaradt, ezeket utólagosan adományozta a Schönborn családnak.

1731. június 4-én VI. Károly császár-király Laxenburgban kelt s a leleszi konventhez intézett parancsában meghagyta annak, hogy gróf Schönborn B. W. Frigyes Károlyt a neki adományozott uradalmak birtokába iktassa be. E leiratban királyi emberekül kijelöltek: Szenczy Ferencz, Püspöky János, Kende László és Beniczky Péter. Az ünnepélyes beiktatás augusztus 21-én történt, mely alkalommal ellenmondottak Bizanczi Gerő György, munkácsi g. k. püspök a monostor nevében. Püspöki János Munkács és Kislohó, Szenczy Ferencz munkácsi birtokos Nyiresfalva, Keresztesi László Nyiresfalva, Kende László, Szabó Pál, Kádas Mihály másképp Andrassy, Pattay Samu, Jánosi és István, Bornemissza Ferencz munkácsi udvartelkeik, Apostol Mihály, Szentlélek János pósaházi, Lövey Ádám, Samu és László, Berthóti Gergely, Revistyei Reviczky János, mint Kossovics Máriától született fiának Antálnak gyámja; Kossovics Márton és Ádám, Boronkay Ferencz mint Csomaközy Judit árváinak gondnoka, Újhelyi Mária, Berthóty Lászlóné, Szobránczi Józsa Mihályné, Szkárosi Anna és ludányi Bay Ferencz özvegye született Kende Katalin.

A Bécsben 1729, január 20-án legfelsőbbleg kelt oklevél szerint, a Schönborn család a magyar honosítottak sorába vétetvén fel, gróf Schönborn Frigyes Károly érsek a honpolgári esküt az arra meghatalmazott Kollhund Ferencz Ágoston uradalmi főfelügyelő által tette le. 1741-ben mindkét ágra terjesztetett ki az indigenatus és az azzal járó mágnási (főrendi) jog, miért díjul háromezer darab aranyat fizetett a család.

Jóllehet béke honolt az országban: a nyugalom és elégtelenség azonban nem tudott gyökeret verni a zaklatott honfiak keblében s hol legkisebb alkalom kínálkozott, ott az elégtelenség nyíltan nyert kifejezést.

Igy történt, hogy 1725. Kecskeméten sokadalom alkalmával a felbőszült nép több katonát és egy cs. katonatisztet agyonvert; minek következtében a pozsonyi kamara sept. 10-ről megrendelte, hogy vásárok alkalmával a hatóságok a rendre szigoruan felügyeljenek s minden civódást jókor fojtsanak el; annál inkább tartott pedig a kormány az ily kitörésektől, mert Rákóczy Ferencz fia József titkos ügynökeivel a népet bujtogat-tatá. 1730-ban Munkácson is hullámokat kezdé verni az izgalom minek következtében azon nyáron elfogatott itt Ioó Pál, 50 éves birtokos, ki azzal vádoltatott, hogy nagyhegyi szőlőjében Barta Mihály farnosi lakossal a király ellen szövetséget forralt s e végből titkon fegyvereseket toborzott, hasonlóul elfogatott Barta is, ki Rákóczy seregében egykor mint gyalog, majd mint palotás végre zászlótartóul szolgált s viseletére nézve különben is folyvást kötekedő kurucz maradt; letartóztatott Darcsi György, 25 éves farnosi birtokos is, kik a munkácsi várban elzárattattak.

Történt azalatt, hogy a hirben nagygyá lett összeesküvésről tudósított máramarosmegyei hatóság, aug. 9-én Lipcsében elfogott bizonyos Soós László, báti hontmegyei születésű, 32 éves csavargót, ki azon gyanuból, mintha Joó Pállal összeköttetésben állana, s a máramarosi ruthen népet fölkelésre bujtogatta volna, elébb a huszti várba, majd a többi foglyokhoz Munkács várába szállíttatott.

A munkácsi várparancsnok Behmer Antal, nagy kérkedéssel jelenté fel Bécsben ezen általa felfedezett nagy horderejű összeesküvést, minek folytán a bécsi főhadi tanács ugyancsak szívére köté neki, hogy a bűntényt minden módon utolsó száráig napfényre deríteni igyekezzék, e végből folyvást kapván Bécsből utasításokat és rendeleteket. Nem is mulasztott el Behmer semmit, mit a cél elérésére alkalmasnak vélt: nem volt a kinzás azon neme, mit ő kiméletlenül nem alkalmaztatott volna. Később felsőbb rendelet folytán vegyes vizsgáló küldöttség alakult, mely azonban szintén a várban folytatá működését. Ennek tagjai voltak a polgári ha-

tóság részéről: Szentiványi János beregi főispán, Kajdy István alispán. Bornemisza László főjegyző, Schultzs aljegyző, Klobusiczky Menyhért táblabíró, Erős Gábor uradalmi pénztárnok, Szenczi Ferencz Antal harminczados Püspöki János ellenőr, Czirjáky Mihály számvévő és Szelei Badó Gáspár szolgabíró; a katonaság részéről pedig: Behmer. báró Lilgenau György Vilmos kapitány, Eccheverria János hadnagy, Cerrini Ferencz Bervern-ezredbeli kapitány, Krach Leonhard, kapitány, E bizottság folytatta a vádlottak kihallgatását és szembesítését aug. 4. decz. 5. 12. és 1731. évben is. Az uri rendből is többen hivattak fel tanukul, így Galgóczy István, ennek neje Bégányi Anna, Borbély István beregszászi birtokosok s mások. A vizsgálat azonban a kívánt eredményhez nem vezetvén, az ügy elejtetett.

Hasonló nyugtalanságra nyújtott alkalmat az 1734. évben elterjedt azon hír, hogy a török tatár had ismét közeledik hazánk felé; ennek folytán többen báró Vangenheimhoz, az akkori munkácsi várparancsnokhoz folyamodtak az iránt, hogy a betörés esetében értékesebb vagyonukat ott letehessék. A következő 1735. évben pedig Békés, Csanád és Zaránd vármegyékben vallási rajongásból Pero vezérlete alatt mintegy hétezer szerb fegyvert fogván, ennek híre a nép rétegeiteiben izgalmat okozott, mit a hatóságok tulszigorúsága még inkább növesztett. Így történt, hogy gänsendorffi Jenickh Frigyes altábornagy és munkácsi várparancsnok följelentése folytán a helytartótanács febr. 15-ről tudatta, hogy január 13 kán egy domokos szerzetesi ruhába öltözött férfit vitt át a révész, ki nála meghálván, 8 itcze bort rendelt s fizetni nem tudván, egy 15 Lajos képével ellátott érmet zálogosított el, hogy ez Bercsényi László egészségére ivogatott s a király ellen nyilatkozott; hogy az urgvári deákokkal szintén tivornyázott s nekik aranyakat ígért; hogy ugyancsak e gyanus egyén Bercsényi Lászlónak adta ki magát, báró Gombosnál Szobránczon huzamosb ideig tartózkodott s özvegy Orosz Gáborné által tovább vitetett s így célja nem lehet egyéb, mint a nép felizgatása, miért is feltűnés esetére elfogatandó.

Május 13-kán közlé a helytartótanács a bécsi lázadók névsorát, 17-kén pedig tudatta a kassai kamara igazgatóság Beregmegyével, hogy immár a krajnán is a nép nesztét vevén az alföldi lázadásnak, a Lengyelországból bejött kereskedőket és utasokat fosztogatni kezdi, miért is a közbiztonság a legszigorubb módon fentartandó, annál inkább, mert a lázadás megfékezésére a Hartoi ezred négy százada s a Cordai és Berverni lovas ezred a helyszínére kirendeltetett. A felkelők azonban a csakhamar ott termett jászok és kunok s a katonaság által legyőztetvén: május hónapban a nyugalom helyreállt.

Munkács és Sz. Miklós uradalmi gróf Schönborn tulajdonai lőnek.

Ugyanis 1726-ban ő felsége tekintetbe vevén gróf Schönborn Lothar Ferencz. mainzi érsek és választó fejedelemnek, s a német birodalom főcanczellárjának, az austriai ház iránt tanusított hűséget és a császári seregnek tett nagy áldozatait, a munkácsi (a várat kivéve) és sz. miklósi uradalmakat, (a két uradalom kiterjedése 45 □ mtfld) neki adományozta; ki azonban már 1728-ban elhunyván, a kir. adomány a családnak 1728. sept. 29-én költ és felségi jóváhagyásban részesült, egyezése és öröködési rende szerint gróf Schönborn Buchaim Wolfstahl Frigyes Károly bambergi érsekre terjesztetett ki 1731 (jun. 4.), kinek e két uradalom egész 1740-ben történt haláláig birtokában maradt, midőn ezek gróf Eugen Ervinre szállottak ki 1752-ben az eddig kiskorusága miatt, gróf Schönborn Ferencz György treviri érsek és választó fejedelem és anyja Monteforti grófné által kezelt uradalmait átvevén, — minden háborítás nélkül birta 1767-ig midőn a kir. ügyész által a munkácsi, mint az ország törvénye szerint a magyar koronát illető uradalom végett perbe nem idéztetett (a szentmiklósi uradalom mint nem korona illetékben hagyatván); mely 1788-ban aug. 11-kén tőle el is vetetett; de a gróf a királyi felséghez folyamodván, királyi közbenjárásra az 1790—91-ki országgyűlés 7-dik czikke által ismét visszanyerte, és Munkács helyett a Bács vármegyei kamara helységek u. m.

Martonos, O-Kanizsa, Zenta, Osztrova, a mai „Ada“ Mohol, Pestrovoselo, Ó-Becse, Sz. Tamás, Földvár, Csarolt, O- és Uj-Kobitya és Gospodina csatoltattak a koronához.

1737-ben a török és orosz közt háboru ütven ki, abban Ausztria is mint az orosz szövetségese részt vett, azonban a szerencsétlenül harczolt, mitöbb a török Rákóczy József (a két év előtt elhunyt R. Ferencz fia) által is kezdett munkálkodni, őt Erdély fejedelmévé nevezvén ki, ki ennek folytán bujtogató hirdetéseket terjesztett Erdélyben s Magyarországon, a miért VI. Károly 1738. május 6-kán Laxenburgban kelt rendeletében Rákóczy Józsefet pártütőnek és hazaárulónak nyilvánítván: feljogosita mindenkit, még meghitelt szolgálait és pártosait is, hogy őt bárhol megölhessék, ígérvén annak, ki őt élve elfogja tízezeret s ki kivégzi, hatezer forintot, a töle elpártoló hiveket kegyelméről biztosítván. Rákóczy felhívási izgalmat okozott a különben is sokat zaklatott nép közt, mi itt-ott hangos szavakban nyilatkozott. Így történt megyénkben is, melynek felső részén lakott ruthen népség jól emlékezett egykori földesura a Rákóczy-családra, melyhez most is szeretettel ragaszkodott s visszatértét hön óhajtá.

Boga Mihály (de Camelis) alsó-vereczkei harminczados és Kosztka Tamás ellenőr 1738-ban feljelenték, hogy Krajcsovics Márton vereczkei harminczadi tiszt ott a Pál-bucsun lévén, hallotta, miszerint azon alkalommal, midőn a templomban ájtatoskodott ruthen népet a lelkes felhívta, hogy imádkozzék a császárárt, Károlyért, hogy a török elleni hadjáratában őt az Isten segítse, a nép felelé: „Miért imádkoznánk mi a császárárt, ki minket különféle adókkal, fizetésekkel, közmunkával s egyéb terhekkal folytonosan zaklat, a sával való kereskedéstől eltilt, nagy vámot és harminczadot szedet: „inkább imádkozzunk a mi régi urunkért Rákóczyért, hogy hozzánk mielőbb térjen vissza“.

E vád természetesen nagy zajt ütött s csakhamar fölterjesztetett ő felsége elé is, ki azon évi aug. 29-kén Bécsben kelt (Batthyányi Lajos gróf és Mátyás Antal

ellenjegyzésével ellátott) kibocsátványában szigoruan meghagyá báró Szentiványi János főispán és kir. tanácsosnak, hogy ez ügyben nyomozást indítson meg s az eredményről tegyen jelentést.

A megejtett vizsgálat szerint, a többiek közt Gruszkovics Demeter ekkép nyilatkozott volna a vereczkei kovácsműhelyben: Miért imádkoznánk a császáráért, ő drágává tette a sőt és harminczadot. A luklivai nép templomban pedig kinyilatkoztatá: hogy nem imádkozik a császáráért, hogy jobb volt neki Rákóczy alatt, akkor 12 most 30 frtnyi adót kell fizetnie, sőt megjegyzé: „még a török alatt is jobb dolgunk volt mint most: akkor egy hat ökrös gazda csak 12 denárral adózott. Rákóczy jó atyánk volt: szeretnők, ha vissza jönne“, Siszta János f.-vereczkei, Slachticz István alsóvereczkei és Malics Simon kisábránkai lelkészek bevallák: hogy a nép csakugyan megtagadta az imádkozást a császáráért, sőt fenyegetőleg megjegyzé: „könnyű a papoknak imádkozni, ők minden tehertől mentesek“.

Beniczky urad, tiszt pedig vallá, hogy július 11-én Malinics Péter alsó-vereczkei lakos előtte akép nyilatkozott: „hogy bárki másért inkább imádkoznék, mint a császáráért;“ később azonban megbánván szavát, egy sajtot hozott neki ajándékba, hogy őt hallgatásra bírja. A vádlottak azután szigoruan fenyítettetek.

Sok időnek kelle elmulnia, míg a kedélyek teljesen megnyugodtak, mi valószínűen csak akkor következett be, midőn a harczias kor nemzedékét egy újabb váltá fel.

1741-ben, midőn febr. 16. a felkelést Mária Therezia sürgeté az ujonczozás is elrendeltetvén a legénységet a király látván el ruházattal és fegyverrel egyelőre: a munkácsi várból. A megye és felearányban az uradalom kiállított ekkor 258 gyalogot és 24 lovast, kiknek ruházata ilyen volt: fehér magyar köpeny, fekete csákó süveg, kerületén $1\frac{1}{2}$ széles selyem sárgapiros szalaggal; világoskék dolmány veres hajtókával és fehér-veres zsinórral, fehér ón peczek gombokkal és két sorban pikkelyekkel, kék nadrág hasonló zsinórzat-

tal, veres öv kilencz gombbal, zöld lőrrel és sárgaréz fonallal átkötve, fekete bornyubőr-bakancs patkóval, fekete nyakkendő ujjnyi szélességű veres csipkéekkel, veres lóding, fekete szijon, szintugy a kard, a tarsoly veres posztóból sárga bőrral borítva.

A felkelt seregnél a havi élelmezés költsége fejnkint 3 rénes forintra szabott, melynek kifizetését biztosok eszközlek ; a ló tartás díja szintén három forintban állapittatott meg. A felkelő nemes sereg egyenlő felszerelése állott: fehér magyar köpenyből, világoskék kabátból veres zsinórral, sárga gombokkal ; hasonló színű magyar nadrágból, veres szegélyű süvegéből, veres öv és veres hosszú nyakkendőből török-vászonból ; minden legénynek adatott továbbá 2 ing, 2 gatyá, 1 pár bakancs kettős talppal és harisnyával, magyar kard, sárga bőrből készült tölténytáska 24 lövésre, porszaru és olajüvegce, kardszija veressel áthajtva, szuronyos puská, puská- és nadrágszija és vászontarisznya. E czikkek ára ilyen volt: a posztó rőfe 1 frtjával számítva $3\frac{3}{4}$ rőf, 2 frt 65 denár, 3 rőf béllés 6 krral, 30 den., 14 rőf zsinór 14 d., 2 csat 10., gombok 40 d., öv 7 gombbal 1 frt, a kabát és nadrág varratása 45 d., a köpeny varratással együtt 4 frt 25 d., kard 2 frt, tarsoly és kardszija 1 frt, lóding 95 d., bakancs 1 frt 20 d., csákó lebentyűvel 50 d., a 2 pár fehér ruha 1 frt 50 d., tarisznya 65 d., összesen 17 frt 9 denár. A lovasoknál pedig: kabát, nadrág, öv 12 frt 30 d., kard szijastul 2 frt 45 d., lóding 1 frt, pantallér 1 frt, tarsoly 45 d., karabély és 2 pisztoly 10 frt, csizma két frt, 2 pár fehér ruha 2 frt. fekete süveg 24 denár, nadrágszija 6 d., 1 ló 35 frt, pisztolyok 51 d., nyereg, kantár, pokrócz, kengyelvas 8 frt 54 d., czafrang 4 frt, tarisznya 8 d., 2 talp 50 szög-gel 51 d., kefe 30 d., lóvakaró 24 d., kötőfék 25 d., összesen 83 frt 30 denár.

1741-ben volt táborozás alkalmával a tiszték fizetése következő: kapitányé 500 frt, hadnagyé 200 frt, zászlótartóé 150 frt, őrmesteré 71 frt irnoké 60 frt. Azonfelül huzott a kapitány tiszteletdíj fejében 120 frt, a hadnagy 100, zászlótartó 70 őrmester 20 és az irnok

10 frtot. Egy társzekér került 40 frtba, 4 ökör 100 frtba, a béres 6 havi ellátása 40 frtba, összesen 1482 frt, minek felét a munkácsi és szentmiklósi uradalmak fizették.

Egy legény napitartása 60 krra számíttatott Gróf Schönborn Ervin Jenő maga helyett Makkait állította ki teljesen felszerelve. E zsoldosok közt volt a százados Vinczmándy Gábor, főhadnagy Roga Antal, alhadnagy Makkay János, zászlótartó Viczmándy Mátyás, őrmester Pap Mihály.

A királynő 1742. febr. 16. a felkelő sereget s a várórség egy részét a halicsi átjáróhoz Morvaország felé sürgeté küldetni, lévén abban százados Lónyay László, hadnagy Gyarmathy Sámuel, zászlótartó Ilosvay Ábrahám, őrmester Ilosvay György és hadirnök Maholányi László; káplárok pedig: Mező Péter, Gulácsy László, Pap Zsigmond, Scholtz János és Komlóssy Pál.

Ekkor ismét hire keletkezett annak, hogy Galiczián át tatárok közelednek; minek következtében a beszkidí határszélen örök állíttattak fel, kik fegyverzetet, valamint: megfelelő oktató és vezetőket, a munkácsi várból nyertek.

1745, április 14. gróf Károlyi Ferencz tábornok alsó-sziléziai Kreiszburgból irt levelében megyénk ott vitézkedett nemes hadát dicséretekkal halmozza el. (Insurrectionalia I. 178. sz.) A hét éves háboru alkalmával pedig 1756. a munkácsi uradalom 25 lovast állított ki, 1758-ban pedig a nevezett gróf Schönborn 100 gyalogot felajánlott hat évi szolgálati kötelezettséggel. E végből Munkácsra a táborozás megkezdett, mely sok kihágással járt. 1761-ben ismét állíttattak ujonezok, kik szintén a várban nyertek oktatást.

1762-ben a különben is inséges évben a poroszokkal vivott hosszas háboru vége felé közeledvén, ismét hire támadt annak, hogy Galiczián át tatár hordák közelednek. Junius 17-én meghagyta a pozsonyi helytartótanács Beregvármegyének, hogy mihelyt az ellenség érkezetről hirt vesz, a bejárásokat torlaszolja el s a népet rendelje ki ellenök; az itt netán elfogatandó ké-

meket pedig kihallgatás végett kísértesse fel Pozsonyba. Ennek folytán a vármegye önbiztosítása végett nem késett lovas sereget alakítani, melynek hadnagyai voltak Ditrich László és Morvay Ádám, őrmestere Bumbák László, a többi 3 káplár és 46 közlegény, kikhez az uradalom részéről tiz fegyveres csatlakozott a munkácsi várból pedig 1 szakasz gyalogság, fél üteg tüzérség és 26 műszaki katona rendeltetett ki. Később az őrség szaporított, alkalmaztatván abban kapitányul Pichler János, hadnagyul Füzeséri Dávid és őrnökül Lázár Imre. Kürtös volt Gál Mihály Váriból, káplárok: Nagy László beregújfalvi, Horváth Demeter pisztraházi, Geleley Gergely drágabártfalvi, Kopiny László ardánházi, Ruszin László bisztrai és Mohucs István leczfalvi lakosok; a 100 közlegény jó löfegyverrel láttatott el; ezen felül az aug. 16-ki megyei határozat folytán kirendeltetett 300 puskás és ezer fejszés, kik a határszáron aug. 27-től szeptember 3-ig tanyáztak, U. o. — A munkácsi urad. iratok szerint, e 8 nap alatt kiadott élelmezésre, kenyérre és sajtra 1350 ember számára, naponként egy garassal számítva, 589 frt, a löfegyverek kiigazításáért pedig 6 frt 18 kr.

Az egymást felváltó hireken, melyeket Smith Szilárd körösmezei kincstári biztos, egy kémlelésre kiküldött Hoder nevű lakatos és egy Dima Athanasz nevű görög kereskedő a máramarosi hatóságoknak hordottak s melyek csakhamar váltakozva terjedeztek, mohón kaptak a lakosok s ügyekeztek, a rendelet értelmében, újabb-újabb hírrel meglepni a hatóságokat. Így aug. 24. bejelenté a várparancsnokságánál Schmalczér András urad. tisztfőnök (prefectus), hogy két átutazó lengyel zsidótól bizalmasan értesült, miszerint a tatárok nem fognak betörni az országba, jóllehet erre készültek azért, mert Lubomirszky herczeg a tatárországból vett lovakat silány limlonféle pénzen fizette s ezért ennek néhány falvát már is elpusztíták, s mert ők a lengyelekkel is bizonyos pénzkövetelés iránt kiegyeztek, a lengyel köztársaság részéről Potocky kievi palatinus, Humiecky kamenczi és Csarneky breszleviai várnagyok vetvén közbe magokat.

Jelenté továbbá a várparancsnokságnak és a politikai hatóságnak az együgyű praefectus. hogy egy vizniczei zsidótól, ki három hétig kóborolt a Neszter folyó körül s négy nap alatt 42 mértföldnyi utat tett, hallotta, hogy a tatár táborban egy magyar öltözetű porosz katonatiszt járt, ki egy négy pecsétű levelet nyújtott át Suanez melletti táborban a tatárkhánnak, ki azt elébb megcsókolta s azután minisztereinek felbontás végett átadta. A levélben a porosz kormány szövetségesül ajánlkozott, mit a tatár khán készségesen elfogadott s Frigyes királynak hosszú életet kívánt; hogy ez alkalommal elvégeztetett az is, mikép a porosznak 30000 főnyi segély-sereget, abban különösen 3009 jancsárt, ad a tatár, kik az új holdtöltén (tehát aug. 19-én) Lengyel- és Magyarországon át megindulnak, jöllehet ezt a tatárkhán eleintén ellenzé, állítván, hogy a lengyel sztaroztya Kaniovicky neki jó barátja s így inkább Erdélynek szeretné venni az utat. Mindezt a vizniczei zsidó egy ottani héber tolmáctól tudta meg, kit a porosz tiszt fogadott fel s kinek ez azért díjul havonkint 3 aranyat és 40 lengyel tallért fizetett. Nem késett bejelenteni Schmaltzer még azt is, hogy a vizniczei zsidó beszélte továbbá neki, hogy a tatárkhán kávéval megvendéglé a porosz tisztet, vele két óráig értekezett, azután pedig egy lovat ajándékozott neki, mely testvérek közt megért 500 aranyat, és egy diszes sátort s 80 tatár őrkisérete mellett visszabocsátotta. Írásban még tovább is ment, s mondá, hogy a vett tudósítás szerint, minden tatárnak három lova van, egyen nyargal, a más kettő pedig szabadon követi; hogy a vizniczei zsidó látta, mikép Hottinban Kanioviczky a Neszter folyón át 40 kétakós hordókban löport szállított volna 60 jancsár kíséretében s így a lengyelek is készülnek harcra s hogy egy horondinkai zsidó előadása szerint, a poroszok a szövetséges tatárkhánnak három szekérnyi drága ajándékot küldöttek volna. S így nézete szerint kétséget nem szenvedhet, hogy a 30 ezer tatár legközelebb itt termend, miért szükségesnek látta megrendelni, hogy a beszkidí hegyszorosok eltorlaszoltassanak, a felsőbbleg

megrendelt: „Obstructionen viarum“-ot többé nem lehetvén elhalasztani.

S valóban ily badar hireken megrémült a hatóság, neki állítá a fejszések sokaságát, kik az utmenti erdőkben a fákat halomra vágták, az utakat, hidukat elpusztiták a várat erősíték és szerelék s így szükség nélkül tömérdek költség és kárt okoztak.

Egyébiránt épen ily hangulat uralkodott a szomszéd Lengyelországban is. 1762. július 22-ről tudatta jaussani és kossení gróf Dviedovszický Tádé, hogy a krimi és budriaczi khán 80 ezernyi tatárhaddal Lengyelország keleti szélén táboroz, melylyel Magyarországra szándékszik berohanni s első sorban Munkács-várát, mint a mely annyi századokon át gátul szolgált terveik kivitelében megsemmisíteni, s minthogy a moldvai fejedelem pénzzel megvesztegeté a khánt, valószínűen Lengyelországon át veendi utját, azonban gróf Branický krakói palatinus összepontosított seregével majd utját állja Podoliában.

Aug. 9-ről jelenté Kruspér István, máramaros-szigeti kincstári tanácsos és igazgató, hogy Schmidt Szilárd körösmezei tiszt Hottinbe kémül küldetvén, ott tatárokat egyáltalában nem talált, mert a moldovaiak ezer zacskó pénzen megváltván magokat, a Krivecziov mellett Oroszországban — a lengyel kémek állítása szerint — tanyázó tatárok Podolian s Ukránián át vonulandnak be, a lengyel határon azonban 24 ezernyi had állittatott fel ellenök. Irja továbbá Kruspér, hogy báró Bukov Adolf, erdélyi parancsnoknak aug. 4-ki értesítése szerint, ott is nagy az aggodás a tatárok miatt, jóllehet a vett hír szerint, a berohanás aligha történend, mert a felkelt tatárok a moldovaiak által kielégítették; mind a mellett a kellő óvatosságot nem tartja fölöslegesnek különösen: a várban.

Bukov, erdélyi parancsnok aug. 28-ről tudatta gróf Eszterházy Antallal, hogy a tatárok visszamenvén, a vész teljesen megszűnt s így a további örködést függeszse fel s a parasztságot bocsássa vissza munkájára. Ezzel ellenkezőleg azonban Dviedovszky Podchorechről aug.

29-ről közlé a biztossal, hogy a tatárok még folyvást táboroznak s a poroszszaal egyetértve szándékoznak fellépni Oroszország ellen; minthogy azonban a cár meghalt s utódja még nem foglalta el a trónt, a cárnő pedig valószínűen barátságot kötend a poroszszaal, nem hihetlen, hogy a tatárok most Kavaszan nevű városnál Moldovában tanyáznak, ott aratással foglalkoznak és sereget gyűjtenek s azért a legnagyobb óvatosság kifejrendő s a váran erősbitendők.

Ekkép egyik hír a másikat követé. Baranyai Gábor, bihari alispán Váradolazsiból, aug. 28-ról értesité Rédaít, hogy Dombokra nevű hadnagy egy zsidó kém-től hallotta, mikép 80 ezer tatár Hottinban tanyáz, kik aug. 29-én megindulnak Havasalföldre és onnan Erdélybe; hogy e seregnek csak egyik része fegyverzett, a többi csupán kancsukával van ellátva. S e közben Beregvármegyében erélyesen folyt a fegyverkezés sereggyűjtés, a harczképes férfiak összeirattak s a csapatok a Beszkid hegylánczolatára küldettek, hol a munkácsi várból kirendelt oktatók által kiképzés alá vétettek.

Sept. 2-káról irta báró Barkóczy Imre máramarosi főispán Szigetről, hogy Kristofóri Kajetán debreczenyi örmény kereskedő tatár országból Baltekovról lóvásárlásról visszatérvén, előadta a bacsagi tatárok haza oszlottak, a krimaiak pedig előbbi taborukban megmaradtak, követelvén a lengyelektől 40 ezer pelicsi és ugyanannyi leMBERGI pénzt; hogy a tatároknak valóban volt szándékukban Magyarországra törni, de ezt a török császár megtiltotta, azzal fenyegetvén őket, hogy egytől-egytig megöleti őket, nejeiket s gyermekeiket pedig ott-hon kiirtatja, s így a berohanás elmaradt.

Gróf Károlyi sept. 4-kén a beregi alispánhoz irt levelében meghagyja, hogy a védsereget oszlassa fel a kölcsönös érintkezést levelezést és kémlelést azonban tovább is tartsa fen; azonban sept. 6-káról Eötvös Sándor ismét akkép intézkedett, hogy a gyalog fegyveresek még tovább is örködjének az eltorlaszolt hegyszorosoknál. Nemsokára azonban ezekis vissza vonultak s a tatárok felőli rémületes, de alaptalan hír, mely az

országban annyi aggodalmat és költséget okozott, teljesen elenyészett.

1763-ban a munkácsi vár ismét védelmi állapotba tételre rendeltetett, e végre 1767-ig 50 ezer forint adatván ki.

1770. május hó végén II. József császár Kassáról és Ungváron át 9. koci és 54 lóval Munkácsra érkezvén, kíséretében voltak Albert herczeg, Lascy tábornok Noszticz ezredes. Junius 1-jén megszemlélte a várat s a táborban tanyázott csapatok felett szemlét tartott. E tábori had gróf Török magyar lovasaiból, Gyulay ezredből, egy dragonyos osztályból és német gyalogságból állott. Junius 8-kán, pünkösd napján a csernekhegyi kolostor templomában misét hallgatván, innen Kassa felé visszaindult.

1772. január 6-kán ismét értesítették a megyehatóság és a várparancsnokság, hogy a császár, gróf Lascy, Laudon, Noszticz, Fábry és Gyulay hadi főtisztek kíséretében a megyén át utazand, mi nem kis aggodalomra nyújtott alkalmat, mennyiben a sok esőzés folytán az utak járhatlanokká váltak; szerencsére ez utazás elmaradt ugyan, azonban 1773-ban, midőn a lengyel felosztás alkalmából e tájon is tekintélyes sereg tanyázott, ismét meglátogatta megyénket, jövéen Máramarosból július 20 kán Munkácsra gróf Noszticz és Peregrini tábornokkal és Hoffmann mérnök-kapitánnyal, kirándulásokat tevéen várba és a határszélre, honnan 22-én Szerednyefelé tovább utazott.

1777. Junius 2. jött Munkácsra Miksa főherczeg ki a vár megtekintése után másnap Ungvárra utazott.

1792. Lipót császár elhunytá következtében helyébe I. Ferencz lépven, az ő számára gyűjtött tiszteletdíjhoz járult Beregvármegye 37 kapu után 1998 frt és 10 krajczárral, azonkívül a dühöngött francia háboru alkalmából felajánlott 4.072,000 forintnyi országos segedelemhez járult megyénk 23,619 frt 17 krrel, miből a munkácsi és szentmiklósi uradalmakra 24 kapu után 16.616 forint 44 kr. vettetett ki. A junius 13-kán Budán összegyűlt országgyűlés pedig a háboru viselésére

ötezer ujonczt, ezer lovat s pénzt és gabonát felajánlván, a nevezett uradalmak 1793. márczius 23-ig 4800 mérő rozst, 15,316 m. zabot szállítottak a várban és másutt kijelölt magtárakba, mit Synn őrnagy és Galinai Vincze Ferencz élelmezési számvevő a várból vett át.

A munkácsi vár 1711-ben gróf Pálffy által elfoglaltatván III-ik Károly magyar király kezére jutott, ki azt valamint utódai is napjainkig az 1848-diki forradalmi időszak egynehány hónapjait kivéve, mindég birtokukban megtartották. Ezen időtől fogva, különféle fegyverek, ágyuk és golyók tára volt a munkácsi vár, mindaddig még 1787-ben II. József császár alatt a török háboru kiütvén innen minden hadiszerek, részint a belgrádi táborba, részint 1792-ben a francziák ellen nyomult seregekhez szállítottak.

A török háboru befejezetével, II. József császár több várakat mint ilyeneket „beszüntetett“ és lerontásaikra kiadván a kir. rendeletet, Munkács és vára is e sorsnak nézett elé, melytől csak gróf Colloredo főhaditármesternek a felségtől meghallgatott védszava óvta meg; és így épségben meghagyatva új rendeltetése szerint állam foglyok fenytő-helyévé lett; s azóta azon vár ormairól, melyről 8 század előtt, a magyarnak új hazajáérti hálaáldozatának örömfüstje emelkedett a Hahurhoz: a király s haza ellen vétett bűnösöknek — jaj sohajai — szálltak a kegyelem urához.

Itt bűnhődtek a kormány és trón elleni merényleteknek több részesei. 1793-ban Bécsben, Hebenstreit városkapitány egy határozott jellemű és merész röptű férfiú, ki a vár kulcsai birtokában, és kinek keze alatt valának a fegyvertárak, többekkel nép — (democratia) alkotmány behozatalára összeesküdött, s vétkes terve kivitelét az uralkodó ház élete elleni merénylettel vala megkezdendő, a népet ügyöknek az adós-könyveknek megsemmisítésével vélvén megnyerhetni. Öszeesküdt társai voltak: a városi tanácsos s költő Brandstätten, ki szellemdusságánál fogva a tanács lelke s a városban nagy befolyásu egyén; a másik Riedl tanár, kinek az udvarnál is szabad bejárata volt s a hercegeket nevel-

vén, nagy bizalomban részesült; egy harmadik: Häckel kereskedő, ki a pénzügyet vezette. S ezek által terjedt szét a nép minden rétegeibe s ki a vidékre az öszveesküvés hálózata. De ármányt ármány hoz napfényre; Hebenstreit vésszes czélzata is egy dán öszveesküvés által lön felfedezve. Hebenstreit elfogtatván bitófára került; szövetségesei pedig várfogságra íteltétvén Munkács-várába hurczoltattak a hol B, költő cellája fehér falait — padmalyával együtt — le egész a padozatig, fegyenc ruhájának ón gombjaival telides-tele írkalta versekkel, melyeknek minden szegletben nagy betűkkel írottan ezen „refrain“-jai voltak: Nur nicht nach Munkács!“ A fegyenczek ezóta csont gombokat viselnek. Többeket a börtön kínai és az éghajlat befolyása megtört, már midőn Bonaparte Napoleon a Campo-Formioi békében szabadságukat kieszközlé, mi által valószínűvé lön, hogy a Hebenstreit-féle öszeesküvés a franczia köztársasági és Jacobinpárttal vala összefüggésben

Hebenstreittal majd egyidejűleg (1793.) jött létre Magyarhonban: a Martinovics-féle öszveesküvés. Ennek feje volt Martinovics Ignác, József, püspök-apát, kinek esztét és tett erejét, József, Lipót s Ferencz császár s király több kegyelemre méltatták. Czélzata szinte népuralmi s a felség személye ellen vala irányozva. A kivitelre két különös ismervekkel ellátott, titkos társaság lön felállítva. Alapelveik két „Katechismus“-ban foglaltatvák, melyekben (de Homine et de Cive) az emberi és polgári jogok fejtettek meg. Az ügyintézés az ország külön vidékein négy — 42 más egyénnel öszveköttetésben levő igazgató (director) vitte. A felfedezés, egy szekrénybe rejtőzött hallgatózó szolgálta által történt.

A bün-lajstromba került volt számosak közt Kazinczy Ferencz nemzeti nyelvalkotónak is, kinél szinte találtattak példányai az említett „Káté“-nak. 1795. febr. 23-kán a kir. tábla törvényszéke elé állittatván, s perők a kétszemélyes táblához fellebbeztetvén: Martinovics, s a négy igazgató: Hajnócz, Luczkovics, gróf Zsigray és Szent-Máriay felett máj. 8-kán a halál és jószágvesztés (per notam) ítélte kimondatott május 20, Ósz és

Szolarcsikon pedig június 3-án bakó által a budai vérmezőn végrehajtatott. Kazinczy azonban s társai (*Donec sufficientia poenitudinis suae signa dederit*, úgy mond a kir. leirat) határozatlan időre elzáratván sept. 20 Budáról Brünnbe vitettek, ott szigorú börtönökben tartatván. Egy napon belépven Kazinczyhoz a kormányzó e szavakkal vigasztalá őt, „Ma kaptam utasítást Magyarország főkormányzójától (József főhercegtől), hogy maga költségén élhessen, s podgyászát és könyveit átadhassam; hiba történt eddig, ugymond, az önt idehozó tisztek nem hozván magukkal utasítást;“ s látván hogy a helyiség kártékony befolyásu egészségére, meghagyták a porkolábnak, hogy Kazinczyt felsőbb szobába tegyék; 1797. (jan. 6.) az obroviczi fegyházba és még ez évben jun. 22-kén a kufsteini várba vitték a foglyokat. Innen azonban 1800-ban a franeziák közeledtkor elvitetvén Pozsonynak Pesten át Munkács-varába kísértetett, hova aug. hó 21-kén éjjélkor értek Kazinczy a 2-ik kaputól balra eső emeletes fogház legfelsőbb sor 4 számú azon zárkájába zárattott, melyek közül Szent. Venczel és a Madona keretbe foglalta maig is láthatók

Ezeket Kazinczy állítása szerint, egy — bankó csinálásért — elfogott cseh rab, mécsének hamvából rajzolta. Ide került társai a francziák győzelmes elönyomulása folytán egy Olaszországban elfogott Chipault nevű franczia ezredes, ki ide szállítása közben az utolsó állomásról Gátról megszökött, később a beregi erdőkben kondások által elfogatott s bekísértetett továbbá: Ura Pál, Hirgeist Ferencz, Szmetanovics Károly, Szlávi János, Laczkovics László és Sulyovszky Menyhért valának.

A fogság ideje alatt Kazinczy kitüntette nemes lelkét, mely méltósággal türt. fogoly társai iránt (*Pater Versegby, P. Makk, P. Juhász stb.*) őrangyalként viselte magát, a szegényekkel osztóván, s mindnyájokat, hol lehetve bátorítván. De azoknak bizalmát is megnyerte, kiknek kezei alá került. A sok keserű tapasztalat nem töré meg, sőt növelte a gondviselésbe vetett hitét, reményét a szabaduláshoz s szeretetét honához.

1796-ban nov. 23. a pozsonyi országgyűlés felajánlván a francziák elleni hadjárat költségeire és szükségletére ötvenezer ujonczot, 2.400.000 mérő gabonát, lótarásra 3.760.000 darab ökröt 50 forintjával és 10.000 lovat 70 forintjával, ehhez megyénk is járult aránylagosan, adván a többi közt, négyezer mérő zabot s ujonczokat toboroztatott, ki a várparanc-nok keze alá helyeztettek. Az ez alkalommal megrendelt személyes fölkelés mikénti szervezése feletti tanácskozássra pedig Vécsey Miklós, főispán helytartó 1797. április 28-ra hitta össze a megye rendeit Beregszászba; e nemű költségekre július 10-kén 12,569 frt vettettet ki a megyére; július 24. kelt határozat szerint pedig a munkácsi és szentmiklósi uradalmak 2011. p. m. zabot szállítottak be ujonnan a várba az előbbi évben történt kivételen felül, mely szerint kivettettet a megyére 13,920 mérő rozs 1 frtval, 21,808 m. zab, 30 krral, 58 ló és 116 ökör, 34,800 frt, értékben és 435. Az eleséghez járultak a nevezett uradalmak 9280 mérő rozsszal, 14,538 m zabbál, 38 lóval és 77 ökörrel, 23.200 frtnyi értékben az ujonczok ezuttal is várban nyerték kiképzésüket.

Mióta, — bár titokban könyveket kapott, olvasott, tanult s a belső sorok közé rozsdából készített festékekkel irogata. Végre 1801-ben jan. 28-kan a kir. kegyelem megnyitván börtöne ajtait, szabaddá lőn s elhagyá Munkácsnak reá nézve gyászos vidékét

Itt volt még József császár korából Czuki ezredes is, kinek szemei gyengesége miatt zárkájának ablaka — a nyugati soron — megnagyobbíttatott.

A munkácsi várban találjuk 1813-ban Hormayr (szü! 1781-ben Insbruckban) híres történetbuvárt, a titkos-állam-udvari-cabineti le v é l t á r igazgatóját; ki ugyanis, mint Napoleon és rendszerének esküdt ellensége, ellene 1809-ben Tirolban általános fölkelést támasztott s szervezett és minden segély nélkül s a birodalommal közlekedéstől elszakasztva, a legnagyobb veszélyek közepette, csak hű Tiroljai karjaiban bizva, föntartá magát, s császára ügyét a znaimi békeig mely

Tirol és Vorarlberg elestét vonta maga után. Ekkor visszatérvén előbbi tudományos működése körébe „különös politicaí bonyodalmak, őt mint a diplomatia áldozatját több tirolí és vorarlbergi sorsosíval államfogylyá tevék -- 1815-ben azonban kiszabadulván munkácsi börtönéből, melyben Zrinyi Itona egyík szobájában, a „Taschenbuch für die vaterländische Geschichte“ (1811—45) czímű munkáján dolgozott; Ferencz császár-tól ismét a bírodalom és az uralkodó-ház történetírójára neveztetett ki, s mint ilyen Bécsben élt egész 1820-ig, midőn bajor-szenvének engedve, Lajos bajor király meghívását, mint ministertanácsos külügyekben elfogadta. (Művei lajst. l. Brockhaus alig. d. real Encyclop. S. 295.)

S itt bűnhődött élte fogytáig Reindl Ferencz nyugalmazott cs. kapitány ő felsége V Ferdinánd király élete ellen 1832-ben magány boszuból — megtagadtatván neki, mint érdemtelennek eddig kegyelemből nyújtott segédpénz — Badenben intézett merényleteért.

Mely hogy nem sikerült a véletlen okozta, a kínél a gonosz szándékkal eltelt s öljöngéséről ismert Reindl terve kivitelére löport vásárolt — azt porzóval vegytívén: a badeni parkban pisztolyból kilőtt golyó, mely különben halált okozandott, csekély erejénél fogva a hátulról talált felséget csak érintette.

1797. ápril 8. Ferencz király a magyar nemességet fölkelésre felhíván, a tiszántuli kerület parancsnokául mihálydi báró Splényi Gábort, Mária Terézia keresztés vitézét s egy magyar ezred tulajdonosát nevezé ki. Ez Nagy-Kállóról április 17. kelt iratában meghagyta, hogy a nemes felkelők kellő ruházattal (sötétkék mente, dolmány, nadrág, süveg, fehérköpenynyel), lödingtonnal, szénakötéllal, tartós erős lóval, szerszámmal, karabínnal, egy pár pisztolylyal, pantallérral, főző bográccsal, vaskaróval. abrakoló tarisznyával, fakulacscsal, baltával, kalapáccsal, patkókkal és szegekkel s karddal láttassanak el. Ezek századokra legyenek felosztva, mindenikébe egy fő- és egy helyettes kapitány, egy fő- és egy alhadnagy, egy őrmester, 6 fő- és 4 alkáplár és

kürtös levén alkalmazandó és a várbeli katonasággal egyenlően kiképezendő. A törzs mellé az illető vallásbeli káplán, hadbíró, két segédtsízt, két zászlóhordozó, egy számvevő (ki egyszersmind hadi biztos), élelmezési tsízt, két orvos és 1 írnok, a hány század annyi kovács, szíjgyártó, szekér felügyelő, mészáros és markotányos alkalmaztassék, s jármos szekerekről történjék gondoskodás. A sereg begyakorlására Nagy-Károly tüzetett ki, oly megjegyzéssel, hogy június 14-kén a szatmár, máramaros, bereg és ugocsamegyei lovasok ott jelenjenek meg; ellátásukra a szükséges intézkedések megfogván tétetni; május 17-kén azonban visszavonatott ez intézkedés azon okból, mert Nagy-Károlyban a kiszáradt kutak elegendő vizet nem nyújtottak s így e helyett Szatmárnémeti jelöltetett ki gyűlhelyül. Főkapitánynyá kineveztetett ezredesi ranggal Lónyay Ferencz, alkaptánynyá Buday Imre, hadbíróvá Bornemisza János, hadnagyokká pedig Guthy Ignác és Berzsényi József. Május hónapban feljelenté a megye, hogy a 175 főnyi lovas sereg teljesen fel van szerelve s kész az indulásra.

Sept. 20. az elbetegesedett Guthy helyett kapitánynyá Somosy Ferencz s ennek helyébe Bornemisza János neveztetett ki, hadnagyi rangra Ilosvay Gábor őrmester a kilépett Berzsényi helyébe pedig Mező Péter és zászlótartóvá Petneházy György őrmester emeltetvén, míg Nagy Ferencz őrmesternek elválasztatott.

1799-ben segélyül az országtól $1\frac{1}{2}$ millió mérő zab kívántatván, erre a munkácsi uradalom felajánlott kétezer mérőt a mi szintén a munkácsi várban nyert ideiglenes elhelyezést.

1805. I. Napoleon győztesen közelegvén Bécsfelé s azt nov. 12. el is foglalván, e közben nem csak az uralkodóház tagjai menekültek Magyarországra, hanem a korona is egyéb jelvényeivel Budáról azon évi december 11-kén Ungváron át behozatott a munkácsi várba a hol — a középső udvar déli végét keresztben elzáró épületnek nyugoti végét képező ősi falban — a főőrségi szoba feletti emeleten — az „ellenőri irodából“ egy méter széles és 1.95 m. magas és 2 méter hosszú

„bejáró-négyszögletű nyílást“ vágta; ennek belső végén egyszerre bővíteni kezdettek, és egy 3 méter mély, 4.20-méter széles és 2.45 magas boltozatos ívezetű üreget rögtönözték; ezen üregnek legbelsőbb és legfelsőbb részén, még mindig nyugoti irányba tehát: ismét kifelé egy 0.28 m. magas, 0.38 m. széles és 0.50 m. mély „fiok üreget“ véstek, melybe: egyedül a korona-zárt korona tétetett, a nagyobb üregbe pedig a többi jelvény és egyéb ereklyéket tartalmazott vasláda helyeztetett, és a „bejáró-nyílása“ befalaztatott, és úgy kívül mint belül, éjjel és nappal a legszigorubbán őriztetett.

Palóczi Horváth Sámuel, beregmegyei főügyész ez alkalommal a koronát kísérő öröket és banderialis nemeseket, valamint a várőrséget szép beszédekkel üdvözlé. E nemzeti szent ereklye azután 1806. márczius 9-ig tehát: 88 teljes napon át őriztetett a vár falai közt, a midőn József nádornak január 11-kén kelt rendelete folytán nemes fiakból rendezett s Perényi Pál által vezényelt lovas banderium s a megyei tisztviselők jelenlétében (márcz. 9.) délután egy órakor báró Splényi József és Almásy Pál korona örök által a várbeli rejtékből kivétetvén s nagy pompával a városba gróf Schönborn Ferencz kastélyába behozattatván, onnan másnap Bárdossy József apát s főesperes által tartott ünnepélyes isteni tisztelet után, Szerednye felől vissza vitetett Budára; a kísérő nemes sereg a fölkelési pénztárból díjaztatván.

Erre vonatkozólag a munkácsi r. k. anyakönyvben ez foglaltatik: „GaLLICo hostILI fVrore In VIsceribVs HVngarIae serVIente sVb FrancIsCo rege, Iosepho PaLatIno, Iosepho Libero barone SpLényI, CVstoDe, saCra Corona arCI reCLVsa (die 11 Decembris.)“ Munk. urad. lev.

Ama nevezetes üreg: hol a nemzet kincse egykor 88 napon át rejtett: idővel ablakkal láttatott el, s eleinte „lomtár“-nak használtatott; manapság pedig: az előki iroda irattára gyanánt szolgál, melybe az ellenőri irodából, egy kisebbszerű ajtó nyílik.

E várbeli fegyházban bűnhődtek még később;

Menz Bécsből, Rill maiuzi tanácsos, Ruzicska György híres cseh zenész, Jelinek nevelő Bécsből, Angiolini Ferencz bécsi orosz követségi titkár, Grossinger az író stb. — 1821-ben pedig ide kísértetett Ypsilanti Sándor görög herceg, orosz császári tábornok, s a cár segédje, öccsével Miklóssal s egy Markó nevű görög hajós kapitány és négy katona tiszttel. E herceg azért fogatott el mert Moldovában hol elődei a hoszpodárságot viselték volt, de a fényes kapu által kivégeztettek, a görögök felszabadítása céljából a lázadás zászlóját kitűző. Ypsilantinak e tette összefüggésben volt a Konstantinápolyban tervezett forradalommal, mely vállalatban azonban a szerencsétől elhagyatván, sok vérontás után eredmény nélkül menekülni késztetett s így az erdélyi határnál elfogatván, kíséretével együtt idehozatott, honnan 1823. aug. hónapban Terézvárosba szállíttatott s később Oroszország közbejárására szabadon bocsáttatott ugyan de az osztrák birodalmat el nem hagyhatta.

Folyó század harminczas éveiben a munkácsi „város-fürdő“ feletti Galis hegynek — magasság és szélességi közép táján mely pont, a várhegynek ép' átellenbe esik — délkeleti oldalában, kőtörés alkalmával a munkások egy a sziklába vájt oly üregre bukkantak: melyben egy vízintesen fekvő agg férfi csontváza — kinnek korára, a fogak roppant elkopottsága és részbeni hiánya engedett következtetni — volt elhelyezve: a bordák között számos „Fülöp macedoniai király szép öntetü ezüst tetrachmai találtattak.

Az érmeek után ítélve tehát e csontváz a Kr. előtti 4-ik századból való lehetett, ha ugyan nem valamely „szarmata-jász“, „herul“, „quad“ „marcoman“ avagy „raxolan“ érmeikkel gazdagon diszitett vitéznek maradványai? — A „hagyományos monda“ pedig épen Álmos fejedelem földi maradványainak tartja, holott némelyek ezeket a „csernek-hegyi“ kolostor alatt vélik rejleni, mint a hol Álmos új honának földén először vonatá fel fényes sátorát, és először vonatá fel fényes sátorát, és először pihené ki hosszú uti fáradozásait, és a hol örökre pihené diadal-teljes hosszú életének küzdelmeit

Fájdalom hogy e „monda“ be nem bizonyítható! Vigasz: hogy ennek ellenkezője sem! Minek folytán: még mindig félelhető: hogy talán éppen az ő szelleme örködött 100 hosszú évszázadon át, az általa alapított „munkács-vár“ felett, hogy oly sok viszontagság után — bár nem ősi fényében — még ma is fenn áll.

Különben az sem lehetetlen, — sőt valószínűbb is — hogy Árpád vezéreinek valamelyike, vagy az első várnagyok egyike, helyezteté magát ide, honnan hős lelkü fejedelmének új honabeli első műve „Munkács-varában“ majdnem egy ezredéven át gyönyörködött.

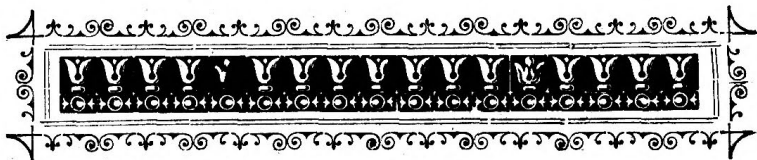
Munkács vára Álmos illetve: Árpád által felépítve, Koriatovics Tódor által kiegészítve, és még inkább I. Rákóczi György által új falakkal és az egész Palánka (várt környező) falut körülvevő magas védsánczokkal (Rákóczi sánczok) megerősítetve, — sok századok viszontagságaival daczolt, nem egy ellen ostromát diadalal vissza vevén; de 1834. (jul. 27.) nagy szárazság idején Munkács városában — éjjel 11-12 óra között — egy izraelita polgárháza kigyuladt miből nagy tűz és riadalom keletkezett. Ezt a várban még ébren volt szakácsné is észre vevé, égő gyertyával kezében szobája ablakához rohant, s míg ő a tüzet bámulta: az alatt az ablak függőnye a gyertyától lángra kapott, mit a holtra ijedt asszony úgy velt leghelyesebben elolthatni, hogy letépte és a nyitott ablakon át, a sánczba ledobta, s ez által a „szoba-tűznek“ elejét vette ugyan, de a „tetőtűznek“ nem, mert akkoriban, a vár összes épületei faszindellyel voltak fedve, s a kidobott égő rongy szerencsétlenségre éppen a sánczban volt „lőpor raktár“ tetejére esett, a mi rögtön tüzet fogott, és rövid idő alatt az egész raktár légbe röpült, mitől meg a felső épületek gyuladtak meg s égtek le teljesen, mivel oltani, víz és tűzoltói eszközök hiányában egyáltalán nem lehetett. Nagyszerű látványt nyújtott a vár égése, a mint még ma is élő szemtanúk beszélnek: a hegyekről két órai távolban is tisztán ki lehetett venni, a mint a lángok közül a „sáncz-rabokat“ lánczaikon vezették le! Egy heti folytonos égés után csupán csak a füstös és

kormos romok meredeztek ég felé a pusztán maradt falak és — hajdani szép — tornyok képében nem kiméltetett meg az sem, melynek minden szereit, a gazdag öltönyökkel (egy miseruha Rákóczi palástjából, melyet a török császártól kapott volt és egy Mária Teréziától ajándékozott) szinte elhamvadtak. — B. Lederer Ignác Magyarhon ekkori főhadi kormányzója, a leégett várat még ugyanazon nyár folyamán megszemlélvén, az általa tett javaslatra ujjal felépíttetett, — csereppel fedetvén, épületei, — de a szép karcsú és magas tornyok — számszerint 6, — hetedik volt a templomé — többé nem építtettek fel, hanem egytől egyig a külső bástyákkal egyenlő magasságra leromboltattak, a meg-hagyott templom tornya pedig felényire lecsonkított.

A fenti tűzvész alkalmával légbe röptűlő lőpor raktár helyén — a kosárfonó épület háta megett — manapság „jégverem“ van; az új lőpor raktárt pedig, egy ártalmatlanabb helyre, a középső udvar elősánczának külső vagyis dél felé eső falazatának tövébe építették; — mit bemenet — a második hídról jobbra eső sáncban láthatni.

Ezen elemi csapás által feldult vár helyre állítása emlékére a vár legészakibb részén az ugynevezett „középső sáncz“-ban az épület falán „Ren 1834.“ felirat alkalmaztatott. Ugyan e sánczban a nyugotról keletre tátongó törés alsó szélén „1769.“ évszám látható.





XII. FEJEZET.

Az 1848-iki események hatása a munkácsi várban a ministerium az államfogylok szabadon bocsáttatását elrendelvé, a várparancsnok nem engedelmeskedik, a munkácsiak 60 tagu küldöttséget menesztenek hozzá; Bécsbe sürgönyöznek minek folytán a foglyok kiszabadulnak, ezeknek ünnepies fogadtatása a munkácsiak által. Az országos honvédelmi bizotmány elrendeli: hogy a várak falán a nemzeti háromszinü lobogók kitűzessenek, minek a munkácsi várparancsnok Laube őrnagy ellent mond. A várbeli tisztek gunyolódásai, a polgárságnak e feletti elkeseredése, a „Kossuth-Hirlap“ tartalma. A várbeli helyőrség nem mozdul; A kapuknál nemzetőrség foglal állást; Végre: november 13. a császáriak elvonulnak, s a várfalakra — 137. év mulva — a nemzeti lobogók felvonatnak, a várparancsnokságot. A nemzetőrséget rövid idő mulva honvédek váltják fel, kik az egykori Lorántffy bástyán „Szabadság fát“ ültetnek. Munkács-vára minden kellékekkel felszereltetik, és mysticus munkások közreműködésével sánczczal körülvéttetik. Rémhírek Gácsországból; a várbeliek által a véreczkei szoros megszállva eltorlaszoltatik. A lengyel önkéntesek. A munkácsi vasgyár fegyver gyárrá át alakul. Távjelzés alkalmazása a Beszkiden. 1849. februárius havában a várparancsnokságot Eötvös Tamás veszi át, ki nemsokára Mezőssy Pál honvéd őrnagy által felváltatik. A fegyvergyár működése. Honvéd laktanya Munkácson. Munkács várából, a Szarka hegyre ágyuk hozatnak. A podheringi harc 1849-ik április 22-ikén. Az orosz invasio hire. A határszéli szorosok eltorlaszolása: Munkács-vár erősítése és felszerelése. Petőfi Sándor, mint munkácsi várparancsnok jelölt. Br. Barkóczy főhadnagy a munkácsi várból kémszemlére küldetik. Ennek jelentésével a várparancsnokságnak. Munkács-vára alatt tábor készítettetik. A helyzet — augusztus 12-ikén — Munkács-vára és környékén. Az oroszok terve, a munkácsi vár bevételét illetőleg. Az orosz követ a munkácsi várparancsnokot feladásra szólítja. Az ennek alapján intézkedések. A várőrség ennek nesztét véve szökni kezd. Az átadási pontozatok szerkesztése és aláírása augusztus 20-ikán, minek folytán az őrség az nap délután leraká a fegyvert, és az orosz csapatok a várat átvéve, abba egy gyalog ezredet rögtön be is vonultatnak.

Az átadott várórség létszáma, és későbbi sorsa. Hol van most a munkácsi-vár kulcsa? Csedajeff orosz tábornagy a munkácsi várat meg szemléli. Az Oroszoktól Schwantner cs. és kir. alezredes veszi át Munkács várát mint várparancsnok, a mikor e vár; forradalmárok fenyítő helyévé lesz. Számtalan elítéltet hoznak várfogságra. A látogató rokonok. „A munkácsi rab imája.“ Magas látogatók a munkácsi várban, ennek következménye. 1855-ben a munkácsi vár megszűnik erősség lenni, és polgári fegyházzá alakíttatik. 1879-ben ő cs. és kir. fensége néhai Rezső — korona örökös — főherceg is kitéintető figyelmére méltatta — incognito — a munkácsi várat. 1892-ben Dr. Schlauch Lőrincz megyés püspök beszédet tart a munkácsvári fegyenczekhez. Az 1889-iki viszonyok a munkácsi várban; „Sárgarépa-lázadás“ a munkácsi vár-fegyházban.

Az 1848. márczius 15-kén Pesten jelentkezett mozgalmak hajnalát az ország minden város helység és községe sietett örömének és felköltött érzületeinek nyílt kifejezésével az által, hogy kitűzték tanyáikon s nyilvános épületeiken a nemzeti lobogót s a férfiak süvegeikre, a nők pedig melleikre fűzték a hármasszinű szalag csokrot, melyet kokárdának neveztek. Majd ünnepélyesen kihirdettetvén, a tervezett új alkotmány alapján szolgáló ismeretes tizenkét pont; az ennek alapján csakhamar létrejött a törvény értelmében a népképviselési alapon nyugvó megyei törvényhatóság s gróf Batthyányi Lajos miniszter elnöknek Pozsonyban 1848. márc. 17. 1. szám a. kelt a törvényhatóságok főnökeihez intézett rendelete folytán leginkább a belbátorság és rend fentartása tekintetéből egyelőre Beregszász, Munkács, Vári, Tarpa, és Nagy-Bereg városokban a nemzeti őrsereg (gárda), melynek őrnagyául Munkácson Eötvös Tamás neveztetett ki. Feladata volt ezen 20—50 éves férfiakból alakult fegyveres csapatoknak nemcsak szükség esetében a határt védni, hanem a községekben a rend és biztonságra felügyelni; mi végből nemcsak éjjel őrjáratokat teljesítettek, hanem az állami épületek előtt nappal is őrséget képeztek. S ekép a nyugodt polgárból, földmivesből, csakhamar katona lett, a közös sors, közös cél és remény — mert az 1848-diki mozgalom a testvériség és egyenlőségnek is lón anyjává, — egyen-

jogu polgártársakká tévők a különböző rendű s állapotú lakosokat. A tehetősebb iparos, hivatalnok, földbirtokos, ki az előtt legfeljebb vadászat alkalmával használt löfegyvert vagy rendkívüli ünnepélyek alkalmával kötött fel ősi kardot, most kék áttíla kabátot, mely fekete zsinórral s fehér peczek gombokkal s ily rózsákkal volt diszítve, vörös szegélyű szürke nadrágot, ily köpenyt, nemzeti színű rózsával s az ország czimerével és a megye nevével ellátott fekete csákót, vagy kék posztóból készült s nemzeti zsinórral diszített sapkát, fekete vállszíjakon kardot és terjedelmes tölténytáskát és súlyos szuronyos puskát viselt; míg a szegényebbek önruhájokban jártak s legfeljebb nemzetőri sapkát vagy jobb karjukon nemzeti szalagot viseltek.

1848 augusztus hó 11–14-iki toborzás alkalmával az egyenlően felszerelt önkéntes nemzetőri csapatba beállottak a megyei tisztviselők közül Freyseysen Gyula szolgabíró, Füzessey Gábor első aljegyző s testvére Füzessey Gyula tiszteletbeli jegyző, Dancs Menyhért szolgabíró, Kállay János, Szarka János, Nagy Károly, Kölcsey Ignác, Schvaitzer Gejza Leszkay Károly, ifj. Guthy István, Leszkay Ferencz, Komlóssy István, Nagy Sámuel, Heuter József, Balog Adolf, Bodnár László, Máthé Ferencz, Uszkay András, Buday Bálint s mások. A tisztviselőknek végzésileg megígértetett, hogy visszatértök esetére hivatalaikat ismét elfoglalhassák. Egerszersmind megyebizottmányilag elhatározottat az is, hogy mindazon megyei tisztviselők, kik hivatalaikat elhagyva, az önkéntesek közé léptek, visszajövetelökkel helyeikbe ismét visszaállhassanak, azok pedig, kik megcsonkulva vagy elnyomorodva fognának visszatérni, rangfokozatuk szerinti rendes fizetésöket holtiglan huzák.

Ezen önkéntes csapat azután részt vett különböző hadosztályoknál a móri, isaszegi s zsigárdi csatákban, Budavár bevételénél s a komáromi vár védelmében, honnan azután visszatértek. Kállay János kivételével, vitézsége által különösen kitüntetett ifjút, ki Komá-

romuál elesett; míg Heuter, Uszkay kapott sebeikből szerencsésen kigyógyultak.

A szabadság fogalma azt kívánta és sürgette, hogy politikai elvért vagy részvétért bűnhődő minden egyén visszanyerje jogait miért is a magyar miniszterium még május hónapban megrendelte, hogy az országban letartóztatott minden politikai fogoly szabadon bocsáttassék; s nyájas olvasó, ki e lapokat tán csendes, nyugodt időfolyamban forgatod nem is gondold, hogy mily tömredéken, voltak — a szabadnak elnevezett Magyarország váraiban, mint — Szegeden, Budán, Aradon, Temesváron, Komáromban, Munkács-várában s más erősegekben a monarchia minden tartományaiból elhelyezve, kik azért bilincseltek le, mert a szabadságról, egyenlőségről s haladásról kezdenek gondolkodni, kik azon eszmékért éveken át szenvedtek, melyeknek, valósága és helyesége nemsokára érvényesítettett. A munkácsi sziklavárban is hol még mindig egy osztály a lengyel Hartmann-ezredből helyőrségül állomásozott, és számos állami fogoly csörteté lánczait, köztök tizenhárom cs. kir. katonatiszt a lengyel Mazzuchelli-ezredből, kik az 1840. évben Galicziában tervezet felkelés alkalmával mint a Mazzuchelli ezrednél felfedezett katonai összeesküvés részesei, lettek a political mozgalom áldozataivá. Laube, cs. k. őrnagy, akkori várparancsnok konokul vonakodott az állami foglyok elbocsátása iránt kiadott minist. rendeletnek eleget tenni, miért is a munkácsi polgárokból, Kralovánszky László urad. tisztviselő vezetése alatt egy 60 tagu küldöttség felment a várba, az emberies s méltányos rendelet foganatosítását szorgalmazni. A parancsnok azzal menté magát, hogy a főhadi parancsnokságtól egyenes rendeletet nem vevén, annak beérkezéig a foglyokat ki nem bocsáthatja, azonban a küldöttség fölhívására, késznek nyilatkozott sürgőnyt intézni Bécsbe. S valóban nyolcz nap múlva megérkezvén a várva-várt kedvező válasz is: a hat év óta letartóztatott foglyokról levétettek a lánczok s a szabadságukat visszanyert szerencsétlenek a lelkes munkácsi polgárság által diadalmasan kísértettek be a városba, hol mint a

zsarnokság marttyrai üdvözöltetvén, elszállásoltattak s kitűnő vendégszeretetben részesítették, csak hogy megkelle előbb tanítani őket, hogy miként kell a magyar vendégszeretetet fogadni, de nem is volt csoda ha a félelem miatt eleinte kissé tartózkodók voltak, kik már anyiszor és oly keservesen csalódtak. Később pedig, kitelhető segélyvel ellátva, honukba visszaszállítottattak. Csak egynek a társak közül nem jutott osztályrészül az öröm és a viszonyert szabadság boldogító érzete: Dmitraszínovich nevű lengyel származásu fiatal hadnagynak, ki 1840. év telén 20 évre ítéltetvén el, most azért vétetett ki a megkegyelmezettek közül, mert politikai vétéségén kívül más vétéségekkel is terheltetett; azonban e mellék tények korántsem levén oly súlyosak, hogy a kiszenvedett nyolcz évi raboskodás által eléggé le nem rovattak volna, azért a polgárok által eszközöltetett közbejárás folytán, deczember 4-kén a magyar honvédelmi bizottmány által ő is megkegyelmezettetett ugyan, de a szabadság éltető tiszta legében sem épülhetett többé fel, mert e szerencsétlen áldozat már elébb börtönében megőrült.

Október 8-án rendelet érkezett az országos honvédelmi bizottmánytól 893. sz. a., melyben tudatott, hogy Zellasic egész serege Velencznél, Fehérvármegyében megveretvén, Bécs felé huzódik, hogy Pákozdnál Roth és Philipovics tizezernyi serege elfogatott és lefegyvereztetett s e szerint az osztrák támadó sereg megsemmisítése céljából a kellő intézkedés megtétetvén, az országgyűlés rendelete folytán meghagyatott, hogy a parancs vétele után hét nap alatt minden parancsnok tűzze ki a vár falára a nemzeti háromszínű lobogót és valamint ezt, ugy 2-szor, a magyar és hozzá kapcsolt országok iránti hűségét és az országos honvédelmi bizottmány parancsai iránti kész engedelmességét ugyanakkor a honvédelmi bizottmányhoz intézendő iratában jeleutse ki. Ellenkezőleg mindenki, ki ezt tenni elmulasztja, hazaárulónak fog tekintetni s mint ilyen bárki által szabadon elfogattathatik s agyonlövettethetik.

E rendelet a munkácsi várban leendő kihirdetés s

alkalmazkodás végett megküldetett ugyan Laube őrnagynak, de eredménytelenül, mert e parancsnok annak teljesítését megtagadta. állítása szerint azért, mert ő a bécsi kormánytól ellenkező irányu, az október 3-ki „manifestumban“ (nyilatkozvány) kifejtett rendeletet vevén, mint cs. k. katona, annak tartozik hódolni; e kibocsátványában pedig a magyar kormány intézkedései törvényteleneknek nyilvánítatván s az ország a hadi törvény alá helyeztetvén, a várak ostrom állapotba tétettek.

Laube Ferencz cs. k. őrnagy nyilatkozata folytán sajnosan érzé a munkácsi, polgárság, hogy kebelében, a vár falai közt még mindig reactionalis érzelmű császári német őrség tanyáz, mely ellenszenvét a magyar ügy fejlődése iránt alkalmilag nyíltan s leplezetlenül is kifejezni nem átalotta s mely a városi tanácsnak többszöri felhívására sem akará a vár fokára kitüzni a nemzeti lobogót. Ez ellen a lakosság hiában zugulódván önkörében, e veszélyes és boszantó körülményre a kormány hírlapilag is figyelmezteté. Így a „Kosuth Hírlapja“ okt. 1. kelt 80 számába e tárgyra nézve e közlemény iktatott: „Munkácsról egy ottani nemzetőr azt írja, hogy valahányszor az itteni várra tekint, mindannyiszor el kell szomorodnia, minő kezekben van az ember jelenleg; az itteni vártisztek egész vakmerőséggel imígy fenyegetik a szabadság embereit „Wart's ihr werd's schon eure Freiheit auf den Rücken bekommen;“ és még a német tisztek nejei is csak amúgy per Lump czimezgetik a nemzetőröket.“ Hozzáteszi azután elkese-redve: „És ezt lehet-e még tovább tűrni és szenvedni? Szegény magyar nemzetem! be sok alávaló vérszopónak adsz még most is eledelt; kik ide talán csak ringy-rongyban vetődve, itt meggyarapodtak, most ők mondanak téged ringy-rongynak! Ily hálátlanság megérdemli a szigorú büntetést.“

Történtek is feliratok az őrség eltávolítása végett, azonban a kívánt és sürgetett eredmény késett; mi több. október elején Ungvárról a Hartmann-ezred 9-ik százada is váratlanul Munkácsra megérkezvén. e körülmény az aggodalmat még inkább növelé, miért is a megye

közönsége október 16-án Laubet a vár parancsnokát ez iránt interpellálta, ki október 17-én 874. szám alatt kelt német válaszában azzal menté magát, hogy a század az ő tudta s beleegyezése nélkül érkezett Palánkára, s kinyilatkoztatta, hogy sajnálja, miként a katonaság ez intézkedése által az ő állása, melyben mind ő Felsége, mind a hazai alkotmányos hatóságok iránt tisztelettel viseltetni köteles, gyanusítottatik. Megjegyzé továbbá, hogy a közelebb megérkezett századra ő mi hatást sem gyakorolhat, mert az az élelmezést a vár rak-tárából kapja ugyan, de azért a fizetést saját külön pénztárából eszközli s hogy e szerint, úgy véli, mikép legcélszerűbb lenne, a dolognak semmi különös jelentőséget se tulajdonítani, mert e század e hó 21-én úgy is eltávozand azon zászlóaljjal és törzsszel, mely 20-án Máramarosból ide érkezend; miről egyszersmind Szintay, Munkácson székel kormánybiztost is értesíté.

Igy mult el néhány nap miközben a Hartmann-féle zászlóalj is átvonult; minthogy pedig a várbeli 250 főből álló helyőrség itt maradt, ennek ellenőrzésére a külső kapunál a magyar nemzetőrség helyeztetett el, ott végezvén rendes őrizetet. Ekkor meggyőződén a Hartmann-század, hogy az országból az idegen ezredek csakugyan kivonultak s onnan a magyarezredbeliek tekintélyes számban megérkeztek, sőt ezek közül többen már a magyar alkotmányra az esküt is letévék; látván továbbá a városban folyó készüléteket s a naponkint be-bevonuló fegyveres csapatok összpontosítását; Benczecz nevű parancsnokló kapitány, nehogy csekély őrségét veszélynek kitegye: elhatározta a várat elhagyni s Lengyelországba kivonulni; kikötötte azonban, hogy azon okból, nehogy távoztakor az utakon hemzsegség és zajongó fegyveres nép és nemzetőrség által bántalmaztassék, néhány előkelő munkácsi polgár tuszokul a csapatot a határszélig elkísérje. Mely kívánata teljesítettén, s a Freyseisen Gyula parancsnoksága alatt állott nemzetőrség földre eső helyen felállíttatván: a Munkácson hosszú ideig békésen tanyázott század nov. 13-kán elvonult, a várbíráira pedig, melyeken 1711-óta a sárga-fekete

zászló lengett, nemzeti lobogók tűzettek fel; egyszersemind a kitárt kapun riadó éljenzések és a Rákóczy-induló hangjai közt egy nemzetőri csapat vonul be, melyet a várparancsnokául kijelölt Kralovánszky László kapitány vezényelt s a környékbeli derczeni, gáti, izsnyétei, és beregszász-végardói nemzetőrökből állott.

Később honvédek szállítottak be helyőrségül, kik a vár ruhatárában talált új frakkokkal, melyeknek színezett hajtókás szárnyait azonban levágták, és bugyogókkal láttattak el, a minthogy az erélyes kormánybiztos közbejöttével minden állami tárgy és készlet a magyar kormány számára visszatartóztatott.

Az ily módon felszerelt honvédek, a várba történt első felvonulásuk emlékére egy fiatal hárs fácskát ültettek, mely manapság a felső vár köröndjén, a templom melletti s az udvarra kiszögelő erkélyszerű kis téren — Lorántffy csonka bástya — mely a lábbadozó betegeknek üdülő helyül szolgál már mint egy terebélyes nagy fa diszlik és még most is eredeti nevét viseli! Mily satyrája a sorsnak! kiált fel a nehéz fegyház büntetés kiállítására felkisért novitius fogoly: itt e helyen hol minden szigorú felügyelet és erős zár alatt van „szabadság-fája“?!

Es pedig úgy van! e fa: kétszeresen is az, először mert az utolsó magyar szabadság — mások szerint: forradalom harcz kezdetén ültettetett, másodszor pedig: mert midőn a fegyencz, büntetését kitöltve, a vártemplombóli hivatalos hálaadásról kijő mint teljesen szabad ember, az Isten szabad ege s e fa alatt borul először önkénytelen hála imára!

A munkácsi vár, új birtokosai által most kellően felszereltetett, a bástya fokokra két mozsár és 12 sugár ágyú helyeztetett. November 13-ikával tehát oly időszak keletkezik, melyben Munkács vára — habár csak „egyelőre“ is — megszűnt börtön lenni; legfeljebb azok számára volt az, kik nem akarván megbontani ama vidor társaságot, mely egész nap mulatott a várparancsnok termeiben, s kiket a szives házigazda a kapuk bezáratásával kényszerített a további ott maradásra, azt

tartván, hogy a magyar ember — „kivilágos-kiviradtig — szoktt mulatni; hát még különösen most!?

A Zrinyi Ilona, Thököly, Rákócynak stb. azon régi arczképeik, melyek a terem falait díszíték: szinte mosolyogni látszottak, midőn tekintve, a magyar honvédek nyalka csoportozatát látták elfoglalni azon ős-régi magas támlájú székeket, melyeken egykor bizonyára hős Zrinyi Ilona rendithetlen vitézei feszelegtek nagy dőlé-
czegen!

A következő napok azonban „megmutatták: hogy a magyar ember nemcsak mulatni tud, mert nem leheté már vigadozó társaságot látni, de igenis szorgalmasan működő kezek ezreit, kik a várat javíták, a tárházakat megtölték, s a bástyákra nehéz ágyukat vontak fel, előre sejtve a bekövetkezendő nehéz napokat: késültek!

„A várparancsnok pénze kifogyott! pedig a várat e hó folyama alatt sánczczal kell körül venni“!

Lassan voltak e szavak mondva, és mégis szájról-szájra vándorolva be jutottak a városba s innen tovább a megyékbe terjedtek szét.

A következő napokon nők, idősebb férfiak és gyermekek kíséretében jelentek meg a vár alatt önkényt.

Egyszerű ruhájok, kendővel bekötött fejeik után ítélve napszámosnőnek leheté őket tartani, oly fáradhatlan szorgalommal hordták a földet kosaraikban. —

De mit jelentsen a keztyü apró kezeiken? talán: hogy e munka szokatlan előttök?! — De ez magán a munkán épen nem vehető észre! erőt át a leggyöngédebb kezeknek is, a honszerelem lángja által fellobbant lelkesülés és a „Kárpátok alján“ is élő várászolja a soha ki nem haló „egri-nők“-et!

A legsajátosabb az egész megkapó jelenetben: hogy senkit sem lepett meg; még magát a sáncz munkálatokat vezető Dobrejovics Jakab uradalmi főmérnököt sem midőn e nem mindennapi munkás-nőket gyülekezve óráról-órára szaporodni látá! Vigan és örömmel köszön-

ték egymást, nem is gondolva rá: hogy ők innen el is maradhattak volna.

Nem hívta őket senki össze! mindnyájan egy belső sugallattól ösztönöztetve hagyták el uriasan kényelmes lakhelyeiket, hogy e szokatlan munkában is osztozva, áldozataikat itt is megvigyék a haza szent oltárára!

A Rákóczy-féle régi sánczok földtöltések, bástyák és egyéb czélszerű erődítészeti műveletek — minden pénz nélkül — a tervezett idő előtt hihetetlen gyorsasággal — mintha tündérek működtek volna — készen állottak!

A munkácsi vasgyár fegyvergyártásra alakítottatott át, vasgolyók, mozsarak, lándzsák és szuronyok s egyéb fegyver alkatrészek készítettén itt, Rombauer Tódor gyári felügyelő művezetése mellett. S e készülődésre annál nagyobb szükség volt, minthogy általánossá vált a hír, hogy az osztrák kormány hada Galicziából e tájon is beütni szándékszik. — November 18-kán hivatalosan értesíté a kassai honvédelmi bizottmány 609-ik sz. a. a beregi bizottságot arról, hogy Tölgyesy József nevű koburg-huszárról főhadnagy e napon a bizottmány előtt megjelenván, nyilvánította, mikép biztos tudomása van arról, hogy Hammerstein lemergi parancsnok Vindischgrätz herczegtől oly parancsot vett, hogy készüljön s a rendeletvételkor rögtön üssön be Magyarországra; ennek folytán ott a hadi készülődés nagyban folyik, 12 ezernyi jói fegyverzett katona csataszéken áll s a nép is lázittatik, hogy csoportosan keljen fel s induljon hazánk felé! Felhívja tehát a bizottmányt, hogy a szükséges védelmi intézkedések megtételéről idejekorán gondoskodják.

Ennek folytán a várból 233 főből s Freyseysen Gyula kapitánysága alárendelt önkéntesek Alsó-Vereczkére inditattak, hogy a határszélen a netaláni betöréseket visszaverjék, hire terjedvén annak is; hogy Bukovina s Máramaros felől az oláhok fellázadtak s hogy Galicziából tizezer fegyver küldetett Urban cs. vezér alatt gyülekező felkelők és katonaság számára.

A határvonalon nem rég megfordult Szintay, Eötvös és Pulszky kijelölék a védelmi pontokat s erre legalkalmasabbnak a Pud Kameny és a Rozgyila nevű hegyek találtattak, ez utóbbi helyen a lejtőség Hrabonicza felől levágandó fákkal eltorlaszoltatni s tetején földtöltések által sáncszerű védművek állítani, s a munkácsi várból szállítandó 8 á g y u v a l megrakadni határoztatván el. Ugyanakkor Pudpolócz községbe, az ottani meredek sziklahegyek közt vonuló szoros ut közelében álló faluba 180 máramarosi oláh honvédujanc szállásoltatott be, mit a környék értelmisége nem örömet látott, s e fő védelmi pontot, a bejárás kulcsát, inkább magyar legénység, mint Urbán pártolta idegen emberek őrködésére bízni óhajtá.

Hire terjedt annak is, hogy 1200 főnyi lengbergi lengyel önkéntes legio közeledik a magyarok segedelmére, melyet naponkint óhajtva vártak, őket testvéreként fogadandók; de fájdalom, az elszánt lengyelek csak egyenként vagy párosával érkezhettek meg, úgy a velük érkező néhány Máriássy-féle ezredből való katonák is, kik szökve s a legio által polgári öltönybe bujtatva, a lengyel nemesség védelme és segélyezése mellett érhatték el a magyar határt, míg sokan utközben foglyul esvén. visszataitóztattak.

November 17-kén megrendelék a hadügyminiszterium, hogy hatóságaink a szorgalmazandó fegyverek átvételére egy kellő igazolással ellátott egyént küldjenek Pestre a fegyverfelügyelői osztályhoz, hol ennek folytán a szükséges lőfegyvereket és néhány ágyucsövet a küldött át is vett s ott tót fuvarosokat megfogadván, azokkal visszafelé indult. Utközben Sárospatakon decz. 10-kén történt, hogy tévedésből fegyverszállítmány majd elkoboztatott; ugyan is a megbízott munkácsi polgár a dermesztő hidegben megfázván, egy serházba betért melegedni, ez alatt pedig a tót fuvarosok nagyszekereinek tartalma titkon kikémleltetvén, egyszerre zaj támadt az utcán, az összecődült lakosság felhangon kiáltani kezdvén, hogy ágyukat szállítanak titkon a zendülő titoknak, mire riadó veretvén a ha-

zafias érzelmű polgárok talpra szöktek, örvendvén a hazának tett ily hasznos és olcsó szolgálaton, melynél fogva elhatározták a szekereken talált ágyukat töltéseket, lő- és kaszapfegyvereket hadi zsákmányul lefoglaltatni; s csak végre, midőn a zajra a serházból előtűnt megbizottunk kétségtelenül beigazolá, hogy ő a szerényen vándorló fegyverkészlet vezetője és kísérete egyetlen egy személyében, oldatták ismét fel a zár alól s indittatának utnak Munkács-vára felé; azonban Patakról már illő nemzetőri fedezet mellett, nehogy útjában a szállítmányt hasonló sors érje!

Dobrojevics ez intézkedés következtében a kirendelt vidékbeli pórok segédelmével a pudpolóczi és rozgyilai átjárásokat a lejtőn ledöntetett terebélyes fákkal eltorlaszoltatta s a Rozgyila tetején a korezmaház körül sánczokat és mellvédeket emeltetett, hogy innen ágyú és puská tüzzel lehessen a völgyön átérkezendő ellenséget fogadni s feltartóztatni. Deczember 27-ke óta pedig az uradalom erdő személyzete is kirendeltetett határőrségi szolgálatra, mely kötelességének a csikorgó hideg daczára pontosan megfelelt. Egyszersmind magas pőznákra tűzött szalma csutakok helyeztetek el az egyes bérceken, hogy azokat szükségesetén az örök meggyújtván s mozgatván: ekkép az ellenség mozdulatairól jelt adni lehessen.

1849. febr. 1. és 2-kán Munkácson és Polenán átvonult egy Rembovszky Tamás őrnagy alatt összegyűlt 200 főből álló lengyel önkéntes csapat a vereczkei vonal őrzése végett, ezek azonban nem sokára az ország belsejébe rendeltettek.

Február hónapban Eötvös Tamás vette át Kralóvánszkytól a munkácsi vár parancsnokságát, kit ismét nem sokára Mezőssy Pál, honvédőrnagy váltott fel ez állomáson, ki a felszerelést itt erélyesen eszközölte. Így a többi közt febr. 14. több ezer zabolát rendelt meg az urad. vasgyárban, melyekből kétezer darab 4S krjával át is adatott neki, úgy több itt öntött vaságyucső, melyek $47\frac{1}{2}$ cm. vastagok és 1. 42—1. 58 méter hosszúak s $5\frac{1}{8}$ cm. ürméretűek valának; a gyárban talált vaskész-

letet már elébb lefoglalta Joksmann Károly tüzérszázados löszerül; febr. 13-án pedig Szintay János kormánybiztos megkeresése a munkácsi uradalmi főtiszttséget, hogy a kabolapolányai fegyvertárba a műszerek gyorsabb elkészítése végett egy aczélművest küldjön. — Átvétettek egyszersmind azon hegyi vaságyuk is, melyeket Pulszky Sándor ezredes Eperjesről decz. 12. kelt levelében itt megrendelt. Munkács városában pedig az uradalom a honvédség számára átengedé azon épületet, mely az Uj-utca közepén fekszik, s egykor megyeházául, majd a Naphoz címzett korcsmául szolgált, végre most kaszárnyául használtatik.

Végre a portyázó magyarok, midőn a Galiczia keletiszelén összpontosított ellenség Barko tábornok vezérlete alatt, hazánk felé tervszerűen tömegesen megindult, felkerekedvén, április hó közepén Vereczkén át visszavonultak, sőt a pudpolóczi és rozgyilai könnyen megvédhető erősített állásokat is néhány lövés után elhagyták, a minthogy Paszikánál sem kísérelték meg az ellenállást. Az ország határát s hegyszorosait átlépő ellenség hada állott a Munkácsról mult őszön kivonult Hartmann-ezredbeli két zászlóaljból, egy zászlóalj Deutschmeiszter, két század könnyű lovasból (chevaux-legers) és egy fél üteg hat fontos ágyuból, összesen 3600 jól fegyverzett gyalog és 650 lovasból. Ezen ezrednek utasítása volt Munkács-várát hatalmába ejteni és környéke, valamint: Ungvár vidékéről Kassa felé szorítani a magyar hadakat s ott Fogel altábornaggyal egyesülni.

Ez alatt az összegyűlt magyar sereg a megelőzőtt nagy esőzések és a beszkidí hóolvadásoktól tetemesen megáradt Latorcza bal partján, Podhering keleti végén helyezkedett fel; a hid körül s a kertekben foglalván állást a háboruhoz nem szokott. löport nem szagolt vidéki és munkácsi nemzetőrség.

A munkácsi nemzetőrség, polgárság s az ezáltal löfegyverekkel ellátott honvéd-vadászok a fűzfák közt a hidtól balra foglaltak állást; a 2 csajkás ágyu, melyek egy ifju tüzérhadnagyra bizattak, a hídfőnél állítottatott fel, s annak fedezeteül a beregszászi. surányi és

csarodai nemzetőrök s fölkelők helyezkedvén el; a bérczetőre pedig: a munkácsi várból hozott 4 drb. hat fontos vaságyu vonszoltatott fel, melyeket csak sok unszólásra engedett át Mezőssy Pál munkácsi várparancsnok, mivel tartott: hogy catastrophá esetén, a várat erőlyesen áldozni kénytelen leend. ezeknek kezelését Szunyoghy József uradalmi mérnök vezetése mellett, fiatal deákok és mérnökök vállalván magokra. A hidfőtől jobbra állott a 21. honvéd zászlóalj némi töredéke, csupán csekély részben löfegyverrel ellátva Aman Ferencz százados parancsnoksága alatt, ki két század gyalogságot hozott le a munkácsi várból. Várattak egyébiránt a szomszéd megyékből is nemzetőrök is fölkelők, kik gyors futárok által értesítették az ellenség közeledéséről, Végre a Repede feletti magaslatokat részint azon vidéki és krajnai nemzetőrök felkelők, részint a feltódult kíváncsiak; — ez utóbbiak közt sok nő és gyermek is találatván. kik családapaikat elkísérték — foglalták el.

Április 22-ke. vasárnap reggel 9 és 10 óra közötti idő volt, midőn a podheringi hidfőnél az ütközet kezdetét vette, és még ugyanaz nap folyamán a védők győzelmével befejezést nyert mi által Munkács-vára ezuttal békében hagyatott!

Ez esemény után néhány hétig semmi rendkívüli jelenet sem történt; a honvéd ujonczozás rendesen folytattatott s a Munkácson és környékén megfordult kisebb-nagyobb csapatok élelmeztek. A Galiczia szélén tanyázott osztrák katonaság. be-betört néha a máramarosi határ helységekbe, azonban mélyebben behatolni nem merészelték, tartván azon csapatoktól, melyek a havasok körül örködtek s melyeknek számát a hír tetemesen nagyobbítá.

Ugyanis április 24-én kimondatván Debreczenben a trónfosztás, csakhamar híre kezdte terjedni annak, hogy az orosz segédhadak közelednek. Ennek folytán május 8-án éjjel kiadta koltai Bangya József, honvéd alezredes Dobrojevic Jakab mérnöknek a rendelet, hogy a Galiczia felőli határon minden átjárást torlaszoljon el, Martini József őrnagy bizatván meg a kel-

lő intézkedések végrehajtásával. A fenyegető veszély elhárítására a viesai, latorcai és pinyei völgyeknek elgátolása, a pudpolóczi ugynevezett Püd-Kamen hegy-szorosnak eltorlaszolása, valamint az Uklina feletti rozgyilai hegynek, a Kamen déli lejtőjének és az ezzel szemközt álló Koszák hegynek mintegy százölnyi szélességben, úgy a magas Menczel körül levő átjárónak s a szolyvai havas alatt fekvő Zsdimir feletti lejtőségnek bevágatása szükségesnek találtatván, Eötvös Tamás immár beregi és ungi főispán és kormánybiztos a szükségelt kiadások fedezésére kétezer frtot és a megyei közérőből tizezer napszámot utalványozott és bocsátott Dobrojevics rendelkezésére, ki ezen Wehle mérnökkari kapitány, Bánffi és Nemegyi őrnagyok a Dembinszky táborából és Kossuth Sándor alezredes által a helyszínen még májusban megállapított és hadtanilag szerfelett fontosnak talált erősítési tervezet kivitelében nagy tevékenységet és ügybuzgalmat fejtett ki; azonban mivel későbbben a munkácsi vasgyárban készült fegyverszállitmánynyal Debrecenbe küldetett, honnan ötvenezer frtnyi kormánycélokra szánt öszeggel csak hosszabb időmultával tért vissza, ez alatt távollétében Martini felterjesztésére Wehle százados és munkácsi várerősítési igazgató vette át a munkálat vezetését, Bangya és Kazinczy felügyelete alatt. Junius 26-án, midőn a galíciai határszélén orosz katonák mutatkoztak, adott ki az utak elzárására a rendelet, melynek folytán mintegy két-háromszáz ölnyi hosszúságban Uklina felett a meredek rozgyilai hegyut mindkét oldalán levágatott az erdő s a ledöntött százados terebélyes fák a mély völgyben s az uton felhalmoztattak, miáltal az átjárás teljesen megakadályoztatott s az eredményezettett, hogy a hegyentul lakó verchovinai ruthenek az éhenhalásnak tétettek ki. Ez alkalommal a Paszika feletti sályomkő (Szokolovi Kamen) alatti lejtőn is mintegy tiz ölnyi szélességben szintén levágattak a fák a végből, hogy visszavonulás esetében e vonalon meg ne kerültessek a magyar sereg. E helyet idővel nyirfák nötték be, mely állag jelenleg szembetünő s emlékezteti az utazót ak-

kori szomorú időkre. Egyszersmind a kiváló hegyek ormán őrk alkalmaztattak, kiknek feladatuk volt, az ellenség vagy más veszély közeledését s hírt a megállapított módon, éjjel tüzfénnyel jelezni. Ugyanakkor megerősítették a munkácsi vár is, melynek szertári hivatala még május 14-én vásárolt az uradalomtól 800 drb szerszámfát ágyutalpakra s egyéb szükségletekre 3229 frt 15 krért.

Ekkor szó volt arról is, hogy Petőfi Sándor honvéd őrnagy fog a munkácsi vár parancsnokává kineveztetni, mire ő valóban vágyott is; vajha ez megtörtént volna: akkor a híres költő végzetes sorsa tán más fordulatot veendett!

Az oroszok jövetelének hírére a magyar minisztérium még május 18-iki hirdetményében országszerte keresztes háborút hirdetvén s Felsőmagyarországra nézve annak Trencsénből Máramarosig terjedő 24 megyéiben azonnal életbe léptetni is rendelvén, meghagyta egyszersmind, hogy 1-ször, a nép felhívások által fegyveremelésre buzdíttassék; 2-or. hogy május 27-től kezdve három héten keresztül minden ünnep és csütörtöki napon a templomokban imádkozások és hitszónoklatok tartassanak s a harangok kétszer meghuzzassanak; 3-or. hogy június 6-án a nép közönséges bűjtőt tartson; 4-er. hogy a muszka elől minden élelmi cikkek és marhák elhordassanak. E pontozatok, a várbeli őrségre és a környékbéli táborra nem vonatkoztak.

Szomorú képe volt ily szokatlan intézkedések folytán az országnak, de a nép bizván az ügy igazságában, nem esett kétségbe s kész volt fegyvert ragadni az idegen betörők ellen, főleg midőn értesült, hogy jun. 14-én Rüdiger tábornok hadai a Szepességen és Paskievicz alatt a főhad Duklánál átlépte a határt s tiz nap múlva már Kassánál egyesült e két tábor, mely a 110 ezernyi hadat meghaladta, míg Sass hadvezér Árva megyébe behatolt, Lüders pedig Erdélyen át közeleg, s így általok valóságos sáska módra lepett meg az ország.

Julius 31. Kazinczy uyilt rendeletében ismét meg-

hagyta az urad. főtisztségnek, hogy minden pénzkészletét és állományát négy óra alatt adja át a hadsereg használatára, e végből ezt Joksmann Károly tüzérőrnagy és Mezösi Pál várparancsnok foglalással fenyegetvén; Csemniczky kapitány pedig az alsó- és felső-vereczkei, volóczi és felső-hraboniczai gazdasági lovakat kívánta, miket, számszerint 19 drb, dacára annak, hogy még a június 28-án átvetteket se.n szolgáltatták vissza, valamint a pénztárból hatezer frtot elfoglaltak; később 14 lovat és 3 szekeret visszaadtak ugyan, a 10,274 pftrnyi értékért s a lefoglalt készpénz fejében azonban Eötvös aug. 7-én egy 70 ezer frtról szóló elismervényt és utalványt állított ki, mely azonban a rohamosan bekövetkezett válság miatt soha be nem váltatott.

Ilyen volt a helyzet Munkácsvára és környékén midőn aug. 12. Görgey Világosnál letevő a fegyvert, melynek híre általános megdöbbenést s általános kedélylehangoltságot okozott; az aug. 9-én Temesvárnál történt csatavesztés és ütközet megdöbbsenté a lelkes hazafiakat, kik immár csupán a Pétervárad, Komárom és Munkácsvár őrségétől reméltek még némi jobb fordulatot. Munkácson pedig Hreblai Antal tüzérszázados s fiók térparancsnok alatt az ágyuöntés és furás erőlyesen folytattatott s aug. 12. Eötvös kormánybiztos Nedeczey Ferencet nevezé ki polgári biztossá a biztonság s rend fentartása, utlevelek megvizsgálására, a kormány intézkedései teljesítése s egyéb rendelkezések megtétele végett; fogsággal fenyegetvén azokat, kik a magyar bankjegyeket el nem fogadnák.

Az aug. hó 20-án Beregszászra érkezett orosz seregéből még az nap elvált egy hadoszlop s a Gáton tulli utról az ugynevezett Ösztrös vagy közép korcsma mellett letérve az erdőn keresztül Nagy-Lucskafelé fordult, ott az uradalmi majorban állapodván meg azon szándékkal, hogy onnan a munkácsivár bevételét eszközölje. Ezen Karlovicz tábornok alatt álló s a Paszkievicz Erivánszky herceg tábornagy vezérlete alatti főhadsereghez tartozó hadosztály állott 2 dandárban 16 gyalog zászlóaljból, 12,732 főből és a Serputovszky tü-

zér osztályához tartozó több lovas és nehéz ütegből, valamint a Glasenapp tábornok alatt álló lovas csapatból. Aug. 21-én reggel pillanták meg a várbeliek az első orosz sereget, melynél Pózner Antal, szabolcsi fi volt biztosul és vezetőül alkalmazva, ki a Kossuth bankjegyek érvénytelenségét is nyomban kihirdeté. Ugyanaz nap Dezső Károly várbeli erődítési igazgató és mérnökkari főhadnagy 377 drb fenyődeszkát vitétt fel a várba, azokból a sánczokban barakkokat készítettén.

Aug. 31-én Pózner Antal, Savin császári mérnök-kari százados és egy kürtös kíséretében fejer kendőt lobogtatva megjelent a vár előtt, bebocsáttatását kérven. Bekötött szemmel vezettettek tehát Mezőssyhez, kitől Pózner a vár feladását kérte, a szabadságharcz, mint mondák, Görgey meghódolása következtében ugy is már bevégezve levén. Az őrségi tisztek tanácskozása után Póznernek azon válasz adatott, hogy a vár feladása iránt csak akkor fognának alkudozásba bocsátkozni, ha a fegyverletételről valósággal meggyőződnek, miért is kérték, hogy addig, míg a kiküldendő biztosok alapos hirrel vissza nem térnek, a vár körül zárolását függeszték fel. S csakhamar Kralovánszky László küldetett ki Görgeyhez Nagyváradra, kitől az ügy gyászos állapotát megtudván, visszatért. E közben aug. 24-én felhivta Hreblay Antal honvédkapitány az urad. főtisztséget, hogy mivel a várbeli szerhivatal feloszlattatott, az uradalom tegye kezét az ott levő s kifizetetlenül átvett fa és vas anyagokra, mi a városi hatóság közbejöttével eszközöltetett is. Mig Kralovánszky küldetésben járt, a honvéd helyőrségből többen — daczára az előleges megállapodásnak — titkon a várból elszöktek, mi azután erős őrzéjratok által akadályoztatott, sőt néhányan szökés közben, midőn a falakról kötélen leereszkedtek, meg is lövettek. Így Bárdos Ede, akkori altiszt is egy zólyomi tótot tetten érve lábán megsebesített.

Kralovanszky visszatérte után Nagy-Lucskán a gazdatiszti lakban lent az irodában szerkesztettek Kar-

lovicznak Csutovszky nevű segéde által az átadási pontozatok, melyeknek lényege az volt, hogy a helyőrség tisztei szabadon kivonulhassanak. Ennek folytán aug. 26-án megkereste Pozner Antal cs. k. hadibiztos Balogh Ferencz uradalmi tisztfőnököt, Karlovicz cs. orosz altábornagy nevében, hogy mivel a munkácsivár azon nap fog „capitulálni” mint azt három várbeli főtsízt a nagy-lucskai majorban lévő főhadiszálláson bejelenté, engedné át a Munkács városba bevonuló honvédtisztek számára szállásul a grófi kastélyt. a nevezett altábornagy kívánata levén, hogy ők tisztességesen helyeztessenek el.

S csakugyan aug. 26-án vasárnap délelőtt ünnepélyesen aláíratván az átadási okirat, délután a várőrség a felső udvarban letevén a fegyvereket és felszerelését s harsány zene mellett bevonult a Schiszelburg nevű orosz gyalogezred. A sorba fegyvertelenül kiállított várőrség állott akkor egy század német legionistából, kiknek a fegyvergulákra letett zászlaján és kalapjaikon még akkor is halálfé volt jelvényül feltűzve; a 92-ik honvéd zászlóaljából, néhány guerillából és a bástyákra elhelyezett vasból öntött sugár- és mozsárágyukból álló telepek tüzéreiből. Térparancsnokul működött a többször említett Kralovánszky, élhelmezési biztosnál Dör Antal és élhelmezési tisztül Kurusta Márton. A tisztek Munkács városba vonultak, ellenben a legénység a nagy-lucskai udvarba kísértetett, hol a terjedelmes tengerigórékba záratott; itt a nagy hőségnek kitett foglyok e méltatlanságon zugolódni kezdettek, azonban az alkalmazott erőszaknak ellen nem állhatván, kényelmetlen helyzetökben sorsukon megnyugodtak. Innen azután nemsokára Kassára kísértettek s azok, kik utközben itt-ott alkalmas percben el nem ilantak, a cs. seregbe soroztattak.

A hadvezér meghódolás jelvényeül átvevén s meg is tartván a munkácsivár kulcsát, azok kétségtelenül most a Szentpétervári Nevszki téren levő híres kazáni templomban összehalmazott harci diadalmi jelvények közt foglalnak szerény helyet, hol több nemzeti színű és honvédzászló is látható.

A vár átadása előtt értesíté a lueckai orosz vezér a galíciai határszélen tanyázó tartalék sereget, hogy Alsó-Vereczkénél az országba bevonulván, Munkács felé közeledjék, ennek folytán aug. 23-án báró Ungern parancsnoksága alatt két lovas gárdaezred átlépte a határt egy zászlóalj cs. kir. osztrák katonaság kíséretében, mely Schiller őrnagy parancsnoksága alatt állott; ezek a rozgyilai eltorlaszolt utat a kényszerűleg összehajtott környékbeli népség segédelmével járhatóvá tévén, tovább Polenára vonultak s egész Munkácsig hatoltak; köztük volt Vrangl nevű cs. orosz tábornagy és hét tábornoki tiszttel, valamint Vaszilkov herceg a cár szárnysegédje, ki aug. 26-án postalovakon a Munkácsra vett örömdíjat diadalmi hírekkel Galícia felé visszasietett.

Nemsokára visszafordult Munkácsról a két, szürke és egyenlő lovakkal ellátott gárda-ezred is, kik aug. 29. és 30-án Polenán át nyargaltak Vereczke felé.

Szept. 1-én a III-ik orosz hadtest Debrecen felől Munkácsra érkezvén Csedajeff tábornagy parancsnoksága alatt, ki a híres munkácsi várat teljes figyelmére méltatá és részletesen megsejmelé, honnan szept. 2-án Polenán át tovább indult.

Ez időben, tavasz óta az epemirigy (cholera) főleg a seregek közt dühöngött, minek folytán az utonutfélen elhullottak a ragályt nem kevésbé terjeszték. Nikolajavics 2-ik Palczön Constantin, a tobolszki gyalogezred parancsnoka szintén itt lelé halálát aug. 28-án a város déli szélén levő gk. temetőben a kereszt előtt ásatott sirban ünnepélyesen eltemettetett. Maiglan is emlékszenek még a munkácsiak e magas rangú tiszt fekete lovára, mely felnyergelve lassu léptekkel szabadon kísérte a fedetlen koporsót s mely midőn a tisztektől bucsu jeleül megcsókolt hulla a sirba bocsáttatott s az ágyudörgés megszűnt, vadul ügetett vissza szállására.

Az így eltemetett tiszt sirjára helyezett vastáblára cyril betűkkel írt orosz sirirata ez: „I. N. R. I.“ Itt van eltemetve az orosz császári hadak tobolszki

gyalogezred parancsnoka („Commandir“), Niko'ajevics 2-dik Palcön Constantin teteme. Meghalt 1849. aug. 28.

Az e tájon azután folyvást átvonult orosz csapatok különböző hadtestekhez tartoztak; ilyen volt a Paskievicz tábornagy alatti főhadereghez s jelesen Kuprianov altábornagy vezérlete alá helyezett 2-ik hadtestből Glasenapp könnyű lovassága, mintegy 4009 ember; Karlovicz gyalog hadosztálya m. e. 12 ezer ember, vadászok és ágyuütegek; a Rüdiger lovassági tábornok alá helyezett III-ik hadtestből több gyalog, hadosztály, dóni kozákok; a Sass hadosztályából mintegy 600 gyalog s egyéb kisebb nagyobb gyalog, huszár és cserkesz csapatok, melyek legalább 70 ezerre tehetők; sajátságos, hogy minden lovasezred egyenlő színű lovakból állott s az ágyu, lő- és társzekerek mintaszerűen valának kiállítva.

A menet éjjel nappal tartott. Az első csapatok éjjel özönlöttek el Munkács városát, hol a felvert lakosság udvaraiba csapatonként önkényesen bevonulván, a házakban, csűrökben s színekben elhelyezkedtek, ott egy-két napig tanyáztván, a nélkül, hogy a polgárokat tulzottan zaklatták volna, mert élelmezésükről s italokról dusan volt biztosaik által gondoskodva. Történtek ugyan egyes kicsapongások, ezek azonban nem a fegyelem hiányából követték el; mert ott, hol egyes katonák a szőlőkben, pincékben, az akkor erjedésben volt szilvakádakról vagy szénalopáson érettek, egy kurjantásra eszeveszetten elfutottak, az elfogottak pedig előjáróik által iszonyatosan megkancsukáztattak. Az elszállásolt orosz főtisztek, különösen a parancsnokok, ezredesek s tábornokok meg épen fitogtatták műveltségüket s előzékenységüket; leányos családoknál táncmulatságot is rögtönöztek, katona zenészek ügyesen húzták a franczianégyest, mazurt és lengyelkét s a tisztek vidámul lejték a táncokat. Volt eset, hogy egy táncról és a bortól felhevült orosz őrnagy kétkedve említé házi urának; „látod, ti azt tartjátok, hogy mi barbárok, műveletlenek, vagyunk, s ugy-e hogy nem igaz?

Egy fenmaradt magán jegyzék szerint átvonultak Munkácsra és a latorca völgyön a többi közt az orosz parancsnokok: Polenán szept. 3—4 herceg Mauro Cordato tüzérezredes, 5—7 Biloguzsef tábornok, 7—8 Boguzsevszky dandárnok, 8—10. Szkoroteczky tábornok, 11—12. Szikszl tüzértábornok, 12—13. Sass lovastábornok, 15—16. Marily dandárnok, összesen mintegy 23 tábornok, 154 ágyuval, több ezer lovassal s mintegy 50—60 ezer gyaloggal.

Néhány hétig tartott ez átvonulás és azután is az orosz katonák közül még sokan lézengtek itt, sőt akadt olyan is, ki nem vágyott többé hazája zord éghajlata alá vissza, s itt keresett szolgálatot, többeket azonban a zsandárok utólagosan kísérték el hazájukba.

A fentebbiek szerint tehát átadván Munkács-vára az orosz megszálló hadseregnek, nemsokára — a muszkáknak magyarhonból kivonultával — cs. k. Hartman ezredbeli őrség és Schwandtner alezredes mint parancsnok vette át a várat, mely rendeltetése szerint haditörvényszékieleg sánemunkára elítélt 1848-iki forradalmárok fenytő helyévé lőn 21 szobában 54 fogoly lett elzárva.

Nemsokára azután ostrom állapot mellett az osztrák katonai parancsnokság kezde intézkedni megyénkben is, hol még augusztus hóban Fejérváry István alkalmaztatott cs. kir. kormánybiztosul.

Október 6-án felhivta Lacroir kapitány a Lajos főherceg osztrák ezredtől a vasgyári tisztséget, hogy az ágyufuró műveket s az ott található fegyverkészletet szolgáltatassa át; minek folytán néhány ágyufuró és 344 drb vágó szurony adatott át; sok kisebb-nagyobb golyó, különösen 80—120 fontos bombák pedig földbe rejtetvén, később néhány év múlva felolvasztattak.

Október 12-én kihirdettetett, hogy Kussuth bankjegyek szigorú büntetés terhe alatt szolgáltatassanak be; mely rendelet következtében tömérdek pénzkészlet adatott át az erre kiküldött bizottságnak; köztudomás szerint a megyéből két millió ötszázezer frtnyi magyar bankó 17 ládába rakva, vitetett Kassára, hol megsem-

misítettett; maga az uradalmi fűpénztár 60.758 forintnyi készletet nyújtott be, mely teljesen odaveszett; a bankjegyek nyilvánosan elhamvasztatván. Erre okt. 12. gr. Szirmai Sándor, kassa kerületi cs. kir. főbiztos a fegyverek beadatását is sürgeté, hivatkozván az augusztus 29-én kelt felőbb rendeletre, az ennek folytán összehordott vadász és egyéb löfegyverek, lándzsák, kardok, szuronyok s egyéb alkatrészek azután, szintén a katonaság által, kiméletlenül összetürettek s használatlanokká tétettek.

E közben bekövetkezett a bosszu és megtorlás művének korszaka, minekfolytán sokan befoguttattak s Kassára vagy Pestre a hadiörvénytörvények elé kísértettek. Iszonyat szállta meg az ember keblét, midőn a hivatalos lapokban az elítélt s kivégzett hazafiak hosszú névsorát olvasta; sokan pedig, kik életben hagyattak várfogságra ítéltettek, s ennek folytán egy napon csak az a hír rázta fel Munkács városát, hogy „új lakókat“ hoztak a vár számára! Mire a nép az utcákra tolt és körülfogva azt a 12 kocsit, melyeknek mindenikén 2—2 nehéz bilincsekbe vert rab 4—4 ór kísérettel volt elhelyezve. E látványra a fájdalom hangos zokogásban tört ki, mivel egyik barátját, másik rokonát, a bajadon pedig jegyesét ismeré fel a szerencsétlen elítéltekben!

Felkisérték őket mindannyian a vár kapukig; itt azonban újra el kellett válni — talán hosszú időre, talán örökre is?!

Az első „látogatóknak“, kik a várban megjelentek, azt válaszolták: hogy csak rokonoknak engedtetik meg a bemenet.

Nemsokára ismét eljöttek az elutasítottak. mivel mindegyikök rokonát akarta látni, ez azonban kétélyre talált! Pedig igazat mondtak ők, mert minden magyar, rokon is egyzersmint, különösen az: ha a szenvedés láncza fűzi egymáshoz! Mi teheti inkább rokonná az embereket? mint közös óhaj, remény, fájdalom és csalódások. melyeket „sors“ gyanánt mindannyian egyformán tudunk, és érezünk!

Ezen első szállítást mindig több és több követte, de később már rendszeren csak éjjente, nehogy nép csoportosulást okozzon, mint az előbbieik; de hogy így is a beszállítottak száma mennyire mehetett? azt senki meg nem mondhatná biztosan!

Tény: hogy az egykori hősök sasfészke, melyben lángoló honszerelemtől dagadó kebelletl őrködtek mindenha', s honnan csak a hazát és nemzetet dicsőítő és hőstettekkel lelkesítő harci dalok zengtek le sok századokon, sőt mondhatni egy „ezredéven“ át; most, e szent hely: megsemmisült remények, fájdalom dulta arcok, és kétségbeesett szívek tanyájává lett, honnan: nehéz bilincsek és lánczok csörgése, elcsigázott-kinzott rabok nyögése, s keserves sóhajtása hallik, és szíveik vérével kevert könnyük folynak le.

Talán éppen ezeknek, vagy évtizedekre itt feledett ezek valamelyikének kétségbeejtő és szívszakgató keserveit tükrözteti vissza fényes tollú koszorus költőnk és öröknevű regény-írónk az „Árnyképek“-ben, midőn oly megrendítően ecseteli „A munkácsi rab“ keserves tépelődéseit és imáját; melyet szabad legyen ékes, — mindamellettt velők és veséig ható — irányánál fogva ide iktatnom a mint következik:

A munkácsi rab.

I.

„Minden madár oda röpül a hová kedve tartja. Az eszterág megtanítja fiait repülni, hogy ha majd hullani kezdenek az őszi levelek, tudjanak szállni a szabad felhőkön keresztül s felkeresni azt a hazát, hol melegebben süt a nap, zöldebb a mező.

Csak én nem mehetek.

Nem mehetek, nem eresztene ez a lánczok.

Kezemen, lábaimon nehéz vasat zörgetek. Csörg, csörg a láncz oly szomoruan, mintha mindegyik gyűrűjét egy-egy koporsószegebből kovácsolták volna s végei egy durva kőbe vannak megerősítve. Éjjel én fekszem

e kövön, nappal e kő terhe fekszik keblemen. Hajh;
e kőbe vannak verve lánczaim.

Mióta viselhetem azokat ur Isten!?

Van e még napvilág oda künn?

Piroslik-e még az ég alja a hajnal költekor? Énekelnek e még a madarak? Van-e még virág a mezőkön? Van-e még élet oda künn?

Börtönömnek nincsen ablaka; — sötét van benne; — ha laktársaim — a kigyók és patkányok szemei — nem világítanak, azt hinném, hogy megvakultam.

Nem tudom hogy, mikor van reggel mikor este? — ha lelkem hasztalanul erőködve kitörni börtönöm falán fáradtan elalél. — akkor elalszom; s mikor lánczaim csörrenése fölver, akkor fölébredek. Ha ivóvizem megpenészedik és kenyerem összeszáradt arról tudom meg, hogy egy hosszú hó lefolyt. Minden hónapban egyszer kapok kenyeret és vizet.

Csak egy akkora foltját láthatnám az égnek, mekorát egy lánczszem bekerithet! Csak egyetlen napsugár járna le hozzám keskeny nyíláson, egyetlen atomja annak a közáldásnak, mely mindenre egyiránt kiömlik s én érzem, hogy mint a pinczébe elásott növény felfognék azon nyílásig nőni s kinőnék börtönömből.

Soha sem imádkoztam életemben.

Láttam a halált legijesztőbb fegyveröltözetében, láttam azt a vihartól korbácsolt tenger hullámai között, mikor a meghasadt ég lángot okádott alá a féregre, ki rémületében elfelejté, hogy ő a természet királya s korlátlan zsarnoka mindennek a mi él, s térdre hullt és fogadásokat hazudott azon lénynek, kit boldog perceiben megtagadott. Én ott sem imádkoztam. Mikor mint az üldözött vad, futottam hegyeken és vizeken keresztül, mikor „hajrát“! ordította utánam lött golyók füleim körül füttyöltek; — én akkor sem imádkoztam.

S mikor vándor utamon három, négy falut láttam egymásután, melyekből minden élő kiholt; — az utfélen sövények alatt temetetlen holtak feküdtek szerte-szét, s a templomok körül, a kálváriák alatt kétségbeesett haldoklók csoportjai nyavalyogtak, kik a dögvész

elöl futva iszonyuan eltorzult arczokkal kiáltanak fel a kereszthez: „Isten, Isten!! vedd el rólunk ostorodat!” — én még ott sem tanultam meg imádkozni; — és most még is imádkozom; itt lenn. a tömlőcz fenekén, az örökké sötét éjszakában kétségbeesésem és nehéz lánczaim között, nyomoruan, reménytelenül, — térdeimmel és arczommal a nedves földre borulva ismerem meg, hogy van Isten az égben! — — — Érzem sujtató kezeinek látogatását.

Imádság! kétségbeesett szív imádsága! átmehetsz e börtönöm vastag falain? Börtönöm falai — bocsássátok keresztül imádságomat!

Isten! villámok és égi háboruk Istene!

Vedd vissza tőlem a mit adtál, — vedd el tőlem ezt az életet, s add annak életéhez, kit tőlem elvettél. Add neki mind azt az örömet, a mit nem adtál; adj neki annyi áldást, a mennyi csapást éreztettél én velem; vigadjon ő, valahányszor én szomorkodom, Ugy hulljanak rá malasztjaid, mint az én könyeim hullanak a porba. Tedd oly fényessé az ő életét, mint mily sötétben hagytad tömlőczömet.

Nagy Isten, ismered angyalaid legszelidebbikét, kiért imádkozom, leányomat!

Arva leányomat; és azt a hü barátot, ki nyomort és üldözést együtt állt ki velem. Hol? merre hánynak őket a lét vihara? Légy vezetőjük a vihar között Mindenható! — Engem pedig engedj meghalni, és ne adj másik életet a mostani helyett. Mindennek el szabad enyészni a világon: az idő, a hir, a csillagok el fognak mulni, miért volna csak a fájdalom az, mely örökkön örökké éljen? Óh tégy semmivé, tégy semmivé! amen, amen!

1852-ben Aibrecht Ernő és Henrik főherczegek kíséretében ő Felsége I-ő Ferencz József császár és király Munkácsen jártában, a fényes multu munkácsivárat is megnézte, minek eredménye lett: hogy a „sáncz rab”-ok „politikai foglyok”-ká léptették elő; elveszték egyidejűleg eddigi súlyos bilincs és lánczaikat, sza-

bad lett saját konyhát tartaniok és főzetek, a mi tetszett, szabad lett továbbá: nappal tetszés szerinti időben, különféle multság, és kisebb kirándulási sétákat is rendezni, sőt saját szobáikban látogatásokat is fogadniok, mely alkalmakkor több regényszerű kalandok fejlődtek, melyek pár év múlva boldog házasság és még boldogabb családi életnek képezék soha kinem apadó kutforrásait, melyek mind megannyi alkalmas tárgyakat nyújtottak írói feldolgozásra.

Igy keletkezik: „Egy munkácsi rab története“ című igen érdekes 3 kötetes regény is, mely városunk szülötte: Karlovsky M. Ida. urhölgy jeles tollából eredt.

1855-ik július 1-én Laxenburgban kelt legfelsőbb határozat, Munkács várát, mint erősséget s hadi állomást, megszüntettnék nyilatkoztatja, és annak, mint polgári fegyháznak a polit. hatóság alá helyezettetését parancsolja.

Ennek folytán Munkács vára 1855. nov. 24-kén az akkori várparancsnok, Kraguliac őrnagy és Wellzl kapitány, mint Geniedirector által a megyei főnökség mint közigazgatási hatóságtól kiküldött cs. k. megyebiztos Eckhardt Adolf, Illinz János megyei számvevő s több bizottmányi tagok jelenlétében — a m. ministeriumtól, a fegyház szervezésével megbízott, Heysel Jánosnak, a prágai fegyház és javító-intézet igazgatójának, átadatott. És így szűnt meg a sok százados viszontagságokat kiállott Munkács vára, vár lenni, ezentul csak ennek nevét viselendő, — valóban pedig egy fegy- és javítóház céljainak felelendő meg.

1885. decz. 9-én vonult ki az utolsó helyőrség a Nassau 15. gyalog ezrednek egy zászlóalja Pfaff főhadnagy vezénylete alatt. — s csak a legkülső kapu fedezetére hagyván egy őrszakaszt, mely a vár alatti kórházban nyert elhelyezést a hol maiglan is állomásoz, csakhogy: eredeti rendeletése helyett most csupán kórházi-őrség szolgálatot teljesít, mivel a hetvenes évek utólja óta a várbeli — őrszolgálatot az állami fegyőrök önállóan teljesítik.

Miként fentebb említők Munkács az 1855. jul. 1. Laxenburgban kelt legfelsőbb rendelet által megszünt vár lenni, ezentul a kassai helytartósági osztály most már a budai helytartóság felügyelete s a megyefőnökség ellenőrködése alá helyezett kerületi fegyház és intézet céljainak felelendő meg.

Amennyiben: 1856-ik januárius hó 15-ikén legfelsőbb kegyelem folytán valamenyi „politikai-fogoly” tekintet nélkül a vétség, vagy a még hátra volt kitöltendő időre szabadságát vissza nyerte volt; ennek folytán, nemcsak a tartomány más váraiban mint: Josefstadt, Kufstein, Illava, Galgóc, Marosvásárhely stb. helyekre időközben elszállítottak, de a munkácsi várbeliek is szabad lábra helyezettek.

A munkácsi várnak tehát „modern és humanus” fegyházzá való szabályszerű átalakíttatása céljából a volt prágai cs. kir. fegyház főfelügyelője (Verwalter) és a dologház igazgatója Heysl János a m. miniszteriumtól kiküldve, ki 1858. oct. Munkács-várába érkezvén azt a cs. kir. várparancsnoktól átvette s az első állami fegyenczeket elhelyezé.

Minthogy azonban a belső helyiségek elégtelenek valának bizonyos számú fegyenczek befogadására, az említett fegyház-felügyelő még az 1858. év telén több őrszobák elkészítése és a következő tavasszal több pinczéknek kiépítése és a felső vár kelet és nyugoti szárnyépületeinek egy-egy emeletteli megtoldása, illetve: felemelése által 700 fegyenczre szükségelt hálótermek felszereléséről gondoskodott. Hasonlókép lőn felállítva, egy fegyházi kóroda, a várkápolna megnyitott és a reform. és izraelita felekezetűek számára külön imolák készíttettek. — A fegyenczek foglalkoztatására rendelt munka-szobák felszereltettek s egy fedélpadlásból három új dolgozóterem, egy gőzmosókonyha és hutház, a felső vár-udvaron, építtetett ki.



Beszéd a rabokhoz.

*Tartatott: Dr. Schlauch Lőrincz megyés püspök által,
1882-ik év „Sarlós-boldog-asszony“ napján a munkácsi
várban.*

„Róma városának egyik sötét börtönében egyszer két fogoly ült. Szent-Pál volt az egyik, római polgár, kit azért vetettek börtönbe, mert a keresztény vallást hirdette, tehát ártatlanul szenvedett; a másik egy Onezimus nevű rabszolga volt, a ki urát, Filemont megkárostitotta, egy ideig Rómában bujdokolt, azután elfogatva, Szent-Pállal együtt egy börtönbe került, tehát rossztettért méltán bűnhődött. A börtönben Szent-Pál észrevette hogy, Onezimus szíve nem romlott meg egészen, leerezzkedett hozzá, mint egykor Jézus, az isteni Megváltó, ki — mint a proféta mondja — nem akarta a bűnös halálát, hanem hogy megtérjen és éljen,*) leereszkedett tehát hozzá. és mint a szent evangéliumnak buzgó apostola, felemelte magához, tanította őt, a ki pogány volt, s a keresztény hitre térítette és a midőn Onezimus számára megnyíltak a börtön ajtai, midőn megjavítva szabadon bocsáttatott: levelet adott neki előbbi urához, Filemonhoz, ez ajánló szavakkal: „ha engem társadnak, barátodnak tartasz: fogadd őt mint engemet.“

Titeket, Kedves Fiaim! a szerencsétlenség hozott e börtön falai közzé, hogy a megsértett törvénynek, a megbántott isteni igazságnak eleget tegyetek; engem a szeretet hozott közétek: mint főpásztor, látni akartam szenvedő fiaimat tanítani vigasztalni. a jóra buzdítani akarlak titeket, szíveteket kezeim közé venni kívánom, hogy az irgalmas nagy Isten trónja elé vigyem, és imádkozzam veletek együtt: Atyám! emberek, gyarló emberek voltak, elestek, bűnhődnek; bocsáss meg nekik, hiszen Te nem akarod a bűnös halálát. hanem hogy megtérjen és éljen!

Ugy van, az ember gyarló és gyenge, és azért ir-

*) Ezekiel XXXIII. 11.

galmas az Isten. Egy magasabb hatalom vezeti az embereket az éltnek utain és az ember sokszor a sorcsapásai alatt megtörik, és azért kegyelmes az Isten. De habár az ember nem elég hatalmas a sorssal szemben; habár nem elég erős az élet viszontagságai felett győzedelmeskedni: lehet-e azért azt mondani: hogy az Isten szabad lelket és szabad akaratot adott? Az ember parancsolhat magának, ő tőle függ, hogy a' jobb belátás, lelkiismeretének sugallatai, az Isten örök törvényei győzedelmeskedjenek. A gondolat az övé, az akarat az övé, és azért az Isten irgalmas és kegyelmes, de egyszersmind igazságos is!

Az egész világon uralkodik a törvény. hogy minden jó tettnek jó következményei, minden rossz tettnek rossz következményei vannak.

A becsületes cselekedet olyan, mint a vetés: bő aratást és áldást ad: olyan mint őrangyalunk, ki szüntelen velünk van, és véd, őriz bennünket. Mint a becsületes atya csak jó gyermekeinek társaságában találja legnagyobb örömét, úgy mi is akkor érezzük legjobban magunkat, ha jó tetteinkre visszaemlékezünk. Lehet, hogy szegények vagyunk, lehet hogy körülményeik és rossz embertársaink sok keserűséget okoznak nekünk: ez fájhat, de nem zavarhatja meg belső megelégedésünket, nem ronthatja le a lélek vidámságát, miért? mert a lelkiismeret tiszta és nyugodt, mert az Isten is úgy akarja, hogy a ki jót cselekedett: jót nyerjen érte. Régi tapasztalás már az: hogy az egyenes út, a legjobb út, és hogy nincsen jobb eszeség, mint az erény. Az ember nem tudja ugyan, hogy mi lehet minden körülmények közt a leghasznosabb; de minden ember tudja, hogy mi a minden körülmények közt jó, nemes és igazságos? Eszünk tévedhet, de lelkiismeretünk nem igen.

A jó akarat mindenkor hatalmukban van; a siker a jó Istentől függ. Az egyik ültet a másik öntöz és Isten adja a növekedést, de munkája és tettei után mindegyik megkapja a jutalmat.

A rossz tettnek is meg vannak a maga következ-

ményei. A ki a rosszat választja, önmaga az oka, ha nyomorulttá lesz.

A természet maga boszulja meg magát, ha valaki ellene vét. A nagyravágyó embert megeszi a türelmetlenség, — a mértéktelent betegségek érik — a fukart felemésztí a pénzvágy, — a részeges az ivásnak bélyegét visei magán, esze és érveki eltompulnak, a bünt igen könnyen követi el, és kora sirba száll, — a ravaszt mindenki kerüli, — az igazságtalan vagyionon átok fekszik, sem gyermekei sem rokonok nem boldogulnak általa.

Ha már a természet így büntet, lehetséges-e, hogy Isten, a ki a természetet alkotta, a ki az emberi társaságnak szerzője, — büntetlenül hagyja, ha az ember a tizparancsolat ellen vét? A törvényt Isten azért hozta: hogy az megtartassék; mi lenne akkor ha senki sem tartaná meg? szétbomlaná a társadalom és nem lenne sem családi béke, sem személyes biztonság.

A polgári társadalmat is Isten alkotta, mert nincsen hatalom, csak Istentől, és a ki a hatalomnak ellenáll, Isten ellen vétkezik!

A polgári társadalom törvények nélkül fenn nem állhat, s mindenki köteles a törvénynek engedelmeskedni; nemcsak külsőleg, hanem lelkiismeretében is! És ha valaki a törvényt áthágja, ha ellene vét: az örök igazság törvénye éppen úgy követeli, hogy bűnhődjék, mint követeli a polgári biztonsága, hogy a bűnös az ő tetteért lakoljon. Ha a polgári törvényt kicsinyleni lehet akkor mire való a törvény? ha szabad a törvényt áthígni, hol lesz akkor a nyugalom, a béke, és a biztonság?

Minden családban egy főnek kell lennie, melynek a gyermekek engedelmeskedni tartoznak; minden egyesületben szabályoknak kell lenniök, mert különben: az fenn nem állhat; minden országban törvénynek kell lennie, mely szent és sérthetetlen legyen.

A „rendbontót“ kell hogy elérje a megérdemelt büntetés.

Ezt az ember természetes eszével is átlátja, de

mivel az ész nem mindig lát tisztán, mivel az ember természeténél fogva gyenge: Isten támasz és kalauzul adta az embernek, a vallást, hogy tisztábban lásson, s erősebben álljon, ha a kísértés órája közeledik, De Isten még többet tett: a vallásban megadta a lehetőségét is arra, hogy ha az ember elesett, ha Isten önmaga és embertársai szemeiben süllyedt, hogy ismét bizalommal léphessen mennyei atyja elé, hogy ismét kibékülhessen önmagával, hogy ismét nyílt homlokkal léphessen embertársai elé; és ez a mód meg van adva: a „bűnbánatban“, a „bűnhődésben“! A tékozló fiút atyja a szentírás szerint ismét keblére szoritotta, uj, tiszta ruhát adott reá: az elesett ember is újra visszatérhet az emberi társadalom kebelébe, megtisztítva, mert bűnhődött, megnyugtatta, mert a bánatban megújult, jogaiba visszahelyezve, mert a javulás ismét egyenlővé tette polgártársaival.

Szent-Pál apostol is visszaküldötte Filemonhoz annak megtért rabszolgáját, figyelmeztetvén őt: hogy a rabszolga tán azért szökött meg tőle rövid időre: hogy csakhamar, mint jó keresztény, szolgáljon neki és mindörökre hitrokona legyen.

Ti is, Kedves Gyermekeim! Saját hibáitok folytán ki vagytok ragadtatva egy időre az emberi társadalomból. Ti tudjátok, hogy mennyi szív sajog miattatok, a gondol reátok, és imádkozik értetek. Tán egy jó anya, tán egy kedves feleség, tán ártatlan gyermetek nyújtják ki kezöket utánatok. Elhagyja Isten őket? Nem!

Egy pásztornak volt száz juha, egy eltévedt, és a pásztor ott hagyta a kilenczvenkilenczet, hogy felkeresse az egy eltévedt juhót, és a midőn megtalálta nagyobb öröme volt az egy megtaláltban, mint a kilenczvenkilenczben, mely el nem tévedett. *) Eltévedtek ti is, de Isten felkeres benneteket a sötét börtönben. Óh, hallgassátok őt álmatlan éjjeleiteken! ne térjete ki előle, ha szenvedésetek utain találkozik vele szívetek! Ő felkeres titeket, mint a jó pásztor eltévedt juhát. Karjaiba ölel mint a jó atya tékozló, de megtért fiát. Ne taszítsátok

*) Máté XVIII. 12.

vissza szent kezét, mely egyedül képes bevezetni benneteket abba a kedves körbe, a honnan a törvény titeket kitiltott; halgassátok szavát, mely ma általam hozzatok kiált: „Az istentelennek reménysége olyan: mint a pehely, mely a szélről elvitetik. Az igazak pedig örökké élnek, és az Urnál vár rájuk: méltó jutalmok!*) Amen“

„Sárga répa lázadás“

a munkácsi vár-fegyházban.

Igy nevezik ama fegyencz lázadást, mely 1880-ik év ősz elején az „ál-Wesselényi“, igazabban: Balla Gergely fegyencz hosszas bujtogatása folytán végre is kitört.

Hogy azonban: ezen remény és az ezt előidézett „főszemélyiséggel“ közelabbről megismerkedhessünk; néhány évtizeddel vissza kell pillantanunk.

Az ötvenes évek elejére visszatérve tehát: a híres Erdély, Torda megyéjének B. községébe vezetem a nyájas olvasót. E község északi vége felett, a szeliden délfelé lejtő görgényi havasok lábán, az örök zöld fenyvesből — mintegy félig elrejtve — egy főuri kastély fedele piroslik elő.

A kastély előtt egy nagyobb szabásu, válogatott virág szönyeggel ékitett „terasse“ nyulik le, melynek közepén az elmaradhatlan 4 óriási cactus által övezett csinos halastó, ennek közepén pedig: a vízi nympa urnájából, hatalmas vizsugárt lövelő, s különféle vízi növényekkel övezett szökőkút van. A terasse szabályszerűen kigyózdó utai, a Maros medréből finom kavics és szép sárga homok réteggel vannak behintve, az utak szélei pedig, mintaszerűen szegélyezve.

A lakház oldalait és hátulját, messze az erdőbe nyuló, s holdakra terjedő, park körnezi, melyben kü-

*) Bölcsesség. K. V. 15.16

lönböző irányban minden időben használható jókarban tartott utak vezetnek.

Az egy emeletes épület nagyerkélyes homlokzatával délre néz, honnan a természet minden bájaival ékített Maros völgyébe felséges kilátás nyílik.

Ezen épület lehetőleg helyre van ugyan hozva de mégsem annyira: hogy közel multban lezajlott „Harc-Closca“-féle dulásnak nyomai, észre vehetők ne volnának rajta, mindazonáltal eléggé lakályos, mit igazolni látszik az is: hogy urnője, gróf Wesselényiné a nyári évad itt töltésére alkalmasnak találta.

A grófné látogatásunk pillanatában beteges nagybátyja és társalgónéjával ép az erkélyen pihen s tekintetével a festői Maros völgyében révedez, miközben lelke minden valószínűség szerint — emigráló — férjénél kalandoz; míg lenn. a kastély előtti porondon két 8-9 évesnek látszó egyformán öltözött igen csinos és szép fiúcska játszadozott; ezek e yike: a grófné egyetlen fia, ifju Wesselényi N. másika pedig a grófi fővadászmester másodszülött fia volt. E két fiu ugy arczra mint alkatra oly igen hasonlított egymásra: hogy nem ritkán magokat a szülőket is zavarba és tévedésbe ejté a bámulatos hasonlatosság. mintha csak testvérek, sőt valószínűságos ikrek lettek volna. Annyira egyformák, hogy még hangjuk sőt még írásuk is azonos volt, csak hogy a vadász fiu egy kissé erősebb volt, mi csakis szigorú szemlézés után tűnt fel. A két gyermek naponta együtt lévén annyira megkedvelé egymást: hogy nélkülözhetetlenekké váltak egymásnak. minekfolytán a grófnő egyetlen fia kedvéért, a kis Balla Gergelyt — így hívták a vadász fiut — felvitette a kastélyba, hol fiával egy szobában nyert elhelyezést, s ezután mint két valószínűságos testvér mindenben egyenlően részeltettek; együtt aludtak, étkeztek tanultak. mulattak lovagoltak, vadásztak stb. miközben szépen fejlődtek. Évek múlva egyszerre csak híre terjedt az olasz legiónak, melyben a gróf fiu atyját vélvén fel lelhetni, minden áron tagjává akart lenni; e percztől kezdve vége lett minden további tanulásnak, és minden áron ki akart menni Olaszország-

ba, mire anyai engedélyt azonban sehogy ki nem birt eszközölni, míg végre Gergelylyel együtt, a ki ura, és lelki barátja, minden óhaját magaévé tett elhatározta, hogy megszökik; titkos terve azonban anyjának valamiképen tudomásáa jutott; minek folytán a grófné belátta hogy a további ellenszegülés csak „olaj lenne a tüzre“ megadta régi óhajtott beleegyezését az eltávoztatásra, s a szükséges kormányi engedélyt a birodalomban való utazhatásra a grófnő beszerezve: 4 lóval, 2 szolgálval és megfelelő utiköltséggel fiát, s ennek fogadott testvérét — szakasztott képmása Balla Gergelyt — ellátva, anyai áldása kíséretében pünkösöd utáni héten utnak bocsáta.

Utasaink tehát szerencsésen el is jutottak egész Piemont határáig; itt azonban egyik szolgájuk ügyetlen csacszkodása folytán gyanút keltettek, minek következtében, hatósági rendelet adatott ki letartóztatásukra; ennek azonban idejekorán neszét véve a szállóból minden podgyászuk visszahagyásával hirtelen csak úgy „szőrén“ ülvén a lovat — a legközelebbi faluba hol császári huszárok állomásoztak vágattak, és a parancsnokságánál magokat utleveleikkel igazolva, — mint önkéntesek jelentették, hol igen szívesen fogadtattak.

Felavatásuk után a parancsnokság rögtön megkevertette podgyászaikat a szállóból, s ezzel — egyelőre — tul estek minden további komolyabb veszélyen, és noha eredeti céljoktól ez által roppant mesze sodortattak, még sem szüntek meg reménykedni, gondolván, hogy a határon való átjutásnak valahogyan majd csak módját lelik!

Ezt azonban soha el nem érheték, mert az időközben kötött villafrankui béke folytán a legio feloszlattatott, s egyidejűleg április 22-én kitört az osztrák szardiniai háboru, és hőseink: a kénytelen-önkénteskedéssel“ háboru tartamára a hadseregben rekedtek, hol eléggé jól alkalmaztathatták magokat, mert 1859 utolján már „cadet“-ok és 1860 tavaszán pedig alhadnagyokká mozdítottak elő. Erre nemsokára rá egyik heves ütközetben gróf Wesselényi elesett, Balla sulyo-

san megsebesült, szolgálk pedig hadi fogságba jutottak; s így Balla midőn mindezeknek tudomására jutott: egy ördögi sugallat folytán, a kórházban magát Wesselényinek iratá be, a mi felett kételkedni senkinek sem jutott eszébe, mert szolgálatuk ideje alatt is személyazonosságukat igen gyakran összetéveszték a velők érintkezők, miből nem ritkán pikáns kalandok is fejlődtek mely körülmény előjáróikat oda kényszeríté: hogy javaslatot tettek egyiköknek valamely más ezredbe való áthelyeztetése iránt, minek ők határozottan ellenszegültek, hivatkozván „saját költségük és felszerelésükkel önkénytes“ szolgálatukra.

E szerint Balla most már Wesselényi-kórházba jutva, első dolga volt gróf Wesselényinét — kit ő maga anyjának „adoptált“ a catastropháról levélelileg egész részletességgel értesíteni olyképen: mintha ő, t. i. Wesselényi valójában, azonban Balla — nehéz sebbel kórházba jutott volna, hol miután a háboruban mindenét szolgálival együtt elveszté — igen sanyarú állapotban sinlődik, kéri tehát grófi anyját némi pénzbeli segély küldésére, minek folytán a tévhitbe juttatott grófné nem is késett vélt fián tetemes összeggel segíteni.

Az ál Wesselényi időközben sebeiből kigyógyulva mint üdülő tiszt fürdőbe ment, ezt megelőzőleg azonban gonosz tervének szilárdabbá tétele végett, magát lefénnyképeztette, s gróf Wesselényinének arczképét küldé, nem feledkezvén meg kísérő soraiban hangsúlyozni: hogy a viszontagságos katonai és háborus élet, valamint a hosszas kórházban létele az embert eredeti alakjából teljesen kiforgatja, a mivel tulajdonképen nem is mondott valami nagy valótlanságot. Fürdőzése alatt a béke ismét helyre állt, a mivel önkénytesi kötelezettsége megszűnvén, sebesülési pótdíj élvezhetésének biztosítása mellett elbocsáttatott, s a hadi foglyok pedig kicseréltek.

Végre: egészségének teljes helyreálltával hazament, az ekkorra már özvegygé lett grófnéhez illetve: fogadott anyjához, a hol a gyanú legkisebb jele nélkül tárt karokkal fogadtatott, s ő magát a titkon régen áhitott

főuri szerepbe lassan-lassan teljesen beleélte, miközben volt annyi lelke: hogy a fia multja iránt többször könnyezve kérdezősködő fővadászmesterének — tulajdon szülő anyjának — valójában önön magáról mint: néhai legjobb barátja, lelke fele és fogadott testvéréről különös dolgokat meséljen; és az anyai szem nem volt képes a csalódást félismerni; de igen is felismerte — a mint majd látandjuk — a hadi fogságból hazakerült az elesett valódi Wesselényinek egykori szolgálja!

E szolga névszerint Zetelaki Áron lufő-góbé, urasági szolgálata és hadifogsága alatt nyert bérét megbecsülve, egy kis ö s s z e g e c s k e pénzmagra tett szert, minek folytán hazajövet „maga gazdája“ óhajtván lenni egy kis telket vásárolt, megnöszült és gazdálkodást kezdett. S így ismét eltelt néhány év, miközben gróf Wesselényi, igazabban: Balla Gergely. évente külföldi utazásokat tett, és rengeteg pénzt vert el, mint a dúsgazdag özvegy gróf Wesselényinének egyetlen fia.

Idővel beleunván a külföldbe, minden idejét Budapest és Kolozsvár közt osztá meg, hol a mágnesi salonok parquetjein mindenkor szívesen látott s ügyes és aristokratikusan finom társalgási modora miatt különösen lányos házaknál igen kedvelt egyéniség volt, minek folytán többször megesett: hogy a „fáma“ egyik meg másik főuri hajadonnal hozta eljegyzési hirbe, a mit a szülék nem is igen bántak volna; és csodák-csodája: ő nem ragadt lépen.

Ezalatt Zetelaki Áron — ismeretlen oknál fogva elhagyá a csendes falusi életet, és ismét beszegődött ifju Báró Bornemiszához Kolozsvárt inasnak, ki őt is magával vitte Budapestre, a hol alkalmá volt egykori elesettnek hitt kedves ura. név és rang bitorlóját majdnem naponta látva és többször jól megfigyelve felismerhetni, mit — a midőn már gyanujának alaposságáról bizonyossá lett — urával rögtön közölt is, a ki eleinte ezt nem hívé. de midőn Zetelaki megnevezé neki az „achillesi sark“-ot tovább már nem kételkedhetett szolgálának tehát hallgatást parancsolva, e felfedezést titokban barátaival is közlé; minek vége az lett: hogy egy napon a

budapesti nemzeti Casino a szokottnál látogatottabb lett, csak hogy e napon a „játék-szenvedélynek“ egyáltalán nem volt hatalma, mindenki szórakozva játszott, és másfelé figyelt, várt valami rendkívülit, a kedélyek általában nyomottak voltak, míg végre kinos várakozás után a várva-várt gróf Wesselényi is megérkezik, kit barátai — előzetes megbeszélés szerint — szinlelt riadalmassal örömmel fogadtak és rögtön közre kapva vele poharazni kezdettek, miközben egyik fiatal főúri sarj, kinek Wesselényi ép akkor bizonyos hölgy előtt veszedelmes vetélytársa volt, minden előzetes bevezetés nélkül, felkelve ezeket mondá: „Kegyed méltatlanul bitorolja azon nevet és rangot melyet önkényt felvéve visel, méltatlanul van itt e helyen! Kegyed: nem gróf Wesselényi, de annak egykori játsszó társa, Balla Gergely“!

Eddig Balla csak nagy úri phlegmával hallgatott, de ez utóbbi szavakra elsápadva, mintha kigyó csipete volna meg, felsziszentett és felpattant helyéről, hogy torkon ragadja, a reá nézve végitéleti trombita gyanánt harsogó szónokot, de ebben megakadályoztatott, minek folytán kissé lecsillapulva erős tagadásba ment át, és akará igazolni mindenképen magát, de a mint Zetelakit azon öltözetben, melyben boldogult urát szolgálta volt, elé állították, ki szemébe mondá, az elvitázhatlan bizonyítékot, melynek létezését a fővadászmesternén, Balla Gergely szüő anyján kívül egyedül az elhunyt gróf Wesselényi, kivel többször együtt fürdött és szolgálk, — kik minden titkukat ismerték — tudták; a mivel szemben hiába valónak bizonyult minden tagadás. E leálcozás a hetvenes években nagy port vert fel, a mi azonban hamar lecsillapult, mivel Balla Gergely letartóztatása után aránylag rövid idő alatt csalás, sikkasztás, jogbitorlás és egyéb törvényekbe ütköző büntények miatt 10 évi fegyházra ítélve, a munkácsi várba szállítottott, hol eleinte nagyuri tempóval mindent fitymálva méltósággteljesen komolykodott; később: a mint az itteni viszonyokkal mindjobban megbarátkozott, és látta hogy itt nem igen tesznek kivételt senki kedvéért sem, magát sorsának megadta és üres óráiban el-

kezdettt egy francia nyelven hibátlanul szerkesztett művön dolgozni, a minek bevégezéseig el telt egy pár év.

A mint azonban ezzel készen lett: kezdett unatkozni, eört vett rajta a szabadság utáni vágy, minek következtében folyton azon okoskodott, hogy miként lehetne a büntetés kitöltése előtt szabadulni?

Ennélfogva számos „fölség folyamodványt“ írt, eleinte a mi uralkodónkhoz, mikor pedig ennek sikertelenségét látta: elkezdett az idegen uralkodókhoz írkalni, hogy érdekében járjanak uralkodónknál közben; hálául kiszabadulása után felajánlá szolgálatát a sirig.

A mikoron pedig ezeknek is eredménytelenségét kelle tapasztalnia: erőszakkal szándékozott szabadulni, de miután fegyencz társai közt ügyének nem igen nyert híveket: kigondolt egy közös érdeket: u. i. kifogásolta a kevés és rozsz ellátást, csalás és sikkasztással vádolta a felügyelőséget, hogy tölük mindent elvonnak és rajtuk hiznak, gazdagodnak stb. Ezen eszmének már akadtak hívei, a kik tovább apostolkodva, az összes fegyenczeket megnyerték tervöknek, t. i.: hogy egy bizonyos napon és órában egyszerre valamennyien fellázadnak, s az örséget lefegyverezik a záratat feltörök és elszéllednek; s csakugyan 1880-ik év öszén midőn hetenként kétszer volt sárgarépa főzelék, a különben is izgatott kedélyek e miatt annyira felingeröltek; hogy a legközelebbi „sárgarépas-apon“ fellázadtak egy pár ört sikeresen le is fegyvereztek, de azért czélt még sem érhettek, mert idejekorán nagy lármát csapva a főörség figyelmét magokra vonták, mire ez kivonult ugyan, de kénytelen volt rögtön vissza is huzódni, mert a fellázadt fegyenczek: a kövezetet felszakgatva közáporral, fogadták, s így az örség nem tehetett mást: minthogy a főkapukat hirtelen elzártá és Munkács városából sürgösen katonai segélyt kért, minek folytán két század gyalogság rögtön a vár alatt termett és töltött fegyverekkel szuronyt szegezve a feltárt kapukon át a vár udvaraiba rohanva, a fegyenczeket czelláikba szorítá, kikre a nehéz erős záros ajtók rögtön rájok zárattak; a mit nyomban követett a szigorú vizsgálat, minek vég-

eredménye lett: hogy a főczinkos, főizgató, Balla Gergely volt, kit ezért a legszigorubbán megfenyítették. E körülmény annyira kihozta sodrából, hogy valósággal dühöngeni kezdett, minek súlyos következményei természetesen el nem maradhattak és így: mindezek folytán végre is megtörtetett, s miként nem egyszer mondá: „balvégzetének“ magát teljesen megadva, csendesebb lett, s újra irodában nyert alkalmazást.

Később: eddigi vasegészsége megingott, elkezdett betegeskedni, és naponta gyengülni, de azért még ekkor is felsziszent s mint egy bomba felpattant ülőhelyéről, — midőn a látogatókat kalauzoló hivatalnok eként mutatta be: „Íme: ez az a híres Balla Gergely az ál Wesselényi“! és e hivatalnokot lángoló tekintetével tetőtől talpig dühösen végig mérte, s ha szemmel ölni lehetne: szuró tekintetével bizton keresztül nyársalta volna! De talán ez volt utolsó fellobbanása, mert rövid idő múlva, az egykori athleta, legjava férfi korában, — „végelgyengülésben“? elhunyt, s a várpalánkai sírkertben tétetett örök nyugalomra, hol aránylag rövid, de eléggé fényes és viszontagság teljes életének — mindenkitől elfeledve — pihen i fáradalmait.

Ennek már 10 éve mult, és sajátságos, hogy még ma is fentartja magát azon — minden alapot nélkülöző — állítás: miszerint, Balla Gergely fegyencz, „felsőbb intézkedés folytán“ — „ugy tétetett el láb alól.“

A várhegy felülete: tojásdadkör alaku tompa kupot képez melyben a jelenleg fegyházul szolgáló vár az azt fent körülvevő 3—5 ölnyi 569—948 méternyi mély körsánczokkal együtt, melyeket Koriatovics a XIV. században a sziklába vágatott 3873 □öl 13930 kiterjedésű; áll három kapuból, 8 öt-kilencz ölnyi 5½—17 méter magas bástyából, három körfalból, melyek mély sánczokat képeznek, melyeken át dobogó hidak vezetnek a vár belsejébe és összesen 130 helyiségből az alboltokat is beleszámítva. A toronynyal ellátott r. k. templom egyszerű, de izletes és buzgóságra indító; hajdani ereklýéből ma már mit sem képes felmutatni; va-

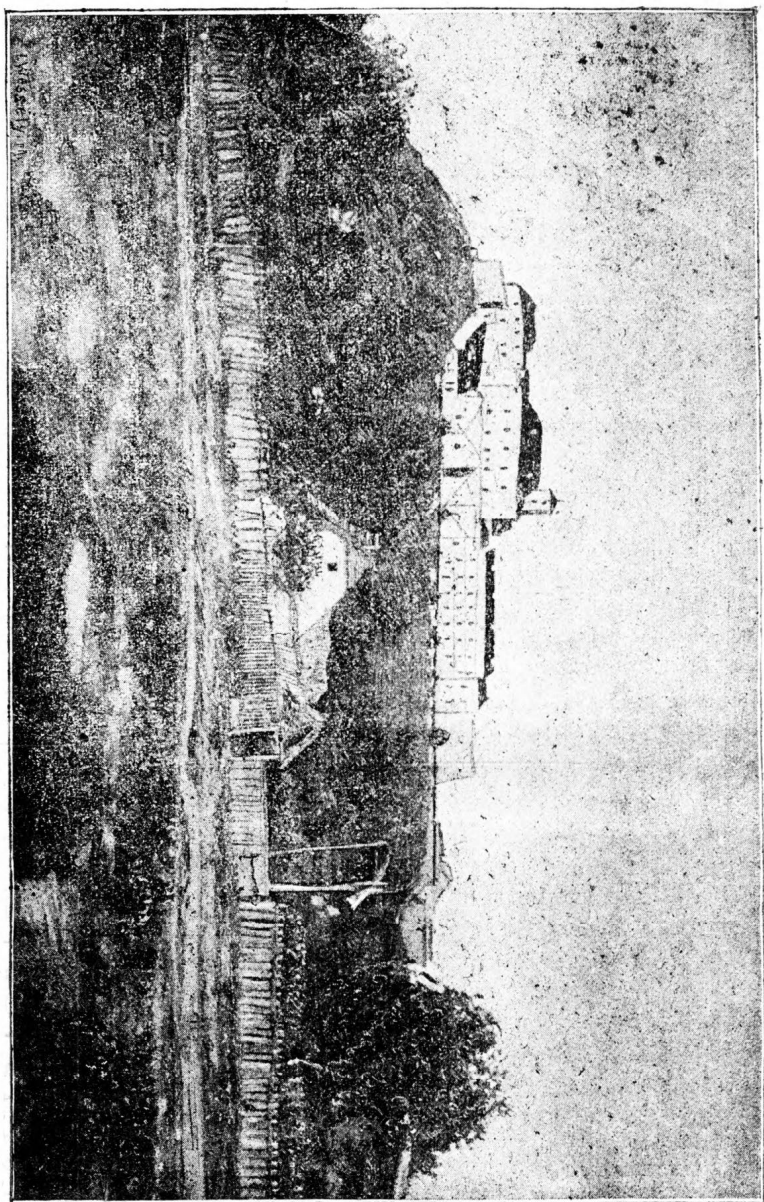
lamint egyáltalában más nemű ereklyék vagy emléket sem.

Kár, hogy ezeknek hajdani színezései és feliratai a fal többi részeivel egyenlő színűvé meszeltettek! — és hogy a vár hajdani felszerelés és butorzatából mi sem hagyatott meg abban, mi ereklyeül szolgálhatna.

A hegynek alsó átmérője földszinten észak-déli hosszúságban 408 méternyi kelet-nyugoti szélessége pedig 265.50 méter, míg a déli végénél — a tiszt lakok irányában — csupán 198 méternyi. Az északról dél-nyugati irányban fel vezető műút 7.58 méter széles. Lent a sikon rendszeresen emelt s löveg állásokkal ellátott sáncz környezi e hegyet, mely hajdan a várnak fő erősítését képezé, árkait a Latorczából beömlött és zsilippel elzárható víz tölté meg.

Ez ordony és fűrészműből összekötött csillag sáncznak mellvédei a következő távokra vannak a hegy lábától: legtávolabbi a keleti részen levő, mely 284.47 méternyre fekszik a hegytől; délfelé e köz keskenyedik, úgy, hogy lentebb 180, a déli szegleten pedig már csak 117.58 méternyre nyulik ki; az észak-keleti szöglet-töltés 250.33, a nyugati pedig 246.54, lentebb pedig a várfelügyelői lak irányában csupán 161.20 méternyre fekszenek a védvonalak, melyek közül legszélesebb a keleti részek közepén levő kiugró bástya, mely 45 m. széles s 3.80 m. magas, míg a többi 6—34 m. szélességgel birnak. A külső védvonalok közt fekvő sima tér községi legelőül és gyakorló térül használtatik.

A vár mai hosszukás alakját tekintve: az délről északfelé nyulik és 130 öl (246.54 méter) hosszú; szélessége a középső udvarnál 38 öl (72 méternyi), míg a felső feljáratnál legszélesebb: 58 ölnyi (110 méternyi) a külső körfalakat is beleértve falai, melyek termés kővekből faragott homokkövekkel szegélyezve s fent a mellvéd alatt párkányozottan vannak építve, minél fogva a falakat kiálló faragottkő szalag futván körül, az első kaput védő két kiálló négyszögletű bástyán a falak a legvastagabbak: 2 öl, vagy is 3.80 méter méretűek mi az ablak és ajtó mélyedéséből kitűnik. Itt az



átjárást engedő hid 12' vagy is 22.75 méter hosszú és 6.64 m. széles, míg a második, belső kapunál a hid csupán 17.7 méter hosszú és 4.73 m. széles. A várfalakat környező mély árkok 15—19 m. szélesek s téglafalú fülkékkel bélelvék. A keleti szegletbástya 38 m. hosszú és 26.55 m. széles, a vele délnyugatról szemközt álló 34.13 m. hosszú és 20.86 m. széles; a középső kapunál levő keleti bástya 22.75 m. hosszú és 19 m. széles; míg a vele nyugatról szemközt levő csak 19 m. h. és 15 m. széles. Az előbbtől egy 3.80 m. széles köfal visz a felső vár feljárása felett északkeletről álló bástyához, mely 30.34 m. hosszú és 17 m. széles. Az északi szeglet bástya, mely a hajdani palotákat védte, szintén 17 méter hosszú és 13.27 méter széles s ezzel szemközti nyugati szegletbástya 20.86 m. hosszú és 13.27 m. széles; az ettől nyugot-délnek fekvő középbástya 45.51 méter hosszú oly módon, hogy a délfelé eső része csak 7.58 m. széles, míg a többi 18 m. széles. Az első kapu előtt egy ferde négyzetű töltés áll a falak és a keletről 7.58 m. széles árok közt, mely 19 m. közép szélességgel bír. A várbeli épületek átlag 19 méter szélesek, míg az első kapu körül levő három épület csak 9.45 méter széles.

A fegyház fenállásától 1889-ik december hó 31-ig mintegy 19700 fegyencz került a munkácsi vár börtöneibe; s így az évi átlagos szám 640—645-re megy, melyből a havi növedék és fogyaték közti különbség 25—26-ra tehető.

A fegyenczek létszáma az 1889-iki forgalmi kimutatás szerint 705. feloszlik:

a) Valláskülönbség szerint:

rom. cath. 229; g. e. kath. 219; g. n. e. kath. 24; ágost hitűek 39; helv. hit. 157; izraelita: 37.

b) Korkülönbség szerint:

20 éven alól: 34. 23—30-ig: 344; 30—40: 205; 40—50: 75; 50—60-ig: 37; 60 éven felüliek: 10-en vannak.

c) Büntetés időre nézve : (1—15 évig) *)

5 éven alul 272, 5—10-ig: 353 10—15-ig: 78.

d) Állapotra nézve :

nőtlen: 360, nős gyermekkel: 243. e-nélkül: 61. özvegy gyermekkel: 24. e-nélkül: 17. szülei élnek: 351-nek árva: 354. bűnhődik.

e) Hivatásra nézve :

határozott foglalkozás vagy mesterség nélkül: 29; nap-számos vagy cseléd: 440; iparos kereskedő-segéd vagy gyármunkás: 67; földművelő: 105; iparos kereskedő vagy gyáros: 42; tisztviselő: 12: más egyéb foglalkozású: 10; egyén találtatik.

f) Vagyoni állapotra nézve :

vagyonos: 32; némi vagyonnal: 39; szegény: 634 létezik.

g) Miveltségre nézve :

oktatás nélküli 455, csak olvasni tudó 17, olvasni és írni tudó 223, magasabb kiképzésű 10, kielégítő vallási ismeretekkel 411, és hiányossal 294, csak egy nyelvet beszélő 442, több nyelvet beszélő 263 van.

h) Különféle büntetésekre nézve :

Erőszakos nemi közöszlészért: 12. Gyilkosságért: 10. Emberölésért: 169. Súlyos testi sértésért: 130. Gyujtogatásért: 26. Lopásért: 270. Rablásért: 64. Csalásért: 4. Sikasztásért: 8. Erőszakos ellenszegülésért: 1. Hamisított magán okmány készítés és felhasználásért: 31. Hamis vádaskodásért: 1. Váltóhamisításért: 7; elítélt tölti fogságát.

A fegyház-igazgatóság személyzete áll: az igazgató egy ellenőr, egy segédtiszt és két őrnből. A mostani erélyes és tapintatos igazgatónak törökfalvi Török Kálmánnak irodája és lakása, a többi tiszteknek azonban csak irodája létezik a várban, magán és ingyenes csinos kertekkel ellátott lakásuk pedig a vár alatti Pa-

*) A hosszabb időre elítéltek Illavára küldetnek.

lánka falu kincstári épületeiben lévén. Az őrizet 72-73 ruházott fegyházi őrből áll.

Az istentisztelet a vallásbeli és egyéb oktatás a róm. kath. fegyházi lelkész által (egy ferenczrendi szerzetes) ki szinte Palánkán lakik és 2 tanító által mindennap a g. e. lelkész és reform. hitszónok által pedig kétszer hetenkint végeztetik. Ezenkívül minden vásár- és ünnepnapon minden hitfelekezetűek a rendes isteniszolgálatot és Ő Felsége születési ünnepén a várbeli tisztikara jelenlétében ünnepélyes Te Deum is megtartatik.

A fegyházi kórház, külön házi orvos s sebész által látogattatik, ki ezen állomásra kinevezést kap. — Különben az egészségi állapot itt rendkívüli kedvező, s ragályos betegség és halálozás a városi lakosság arányában ritka. Ha egy fegyencz meghalt, társai a koporsót vállaikon s sorsosiktól, örfedezés mellett kísérve, a katonai temetőre viszik öröknyugalomra.

A temetési jelenet, nem kevésbbé megillető, mint nagyobb ünnepélyek alkalmával, az isteni szolgálat; a misét a fegyházi pap két rab segédkezése mellett mondván, a hangszerekhez értők a karzaton zengik és hangoztatják az egyházi hymnust, mely közé borzasztó harmoniaként vegyül a gonosztevők jaj-sohaja és lánczcsörtetése.

A cél és szabályszerűleg fegyelmezett rend, tisztaság és munkásság inkább egy nagyszerű gyárt látszik előtűntetni, mint a bűnők e siralomházát. A fegyelmi büntetés ritka.

Az intézet célja lévén, nem egyedül büntetni; hanem lehetőleg a bűn fiaiból a társadalomnak javult hasznos polgárokat adni vissza; ez által igyekszik elérni, hogy a fegyenczek kézi mesterségekre oktattatván s ezekben gyakoroltatva képesíttetnek, kiállva büntetésüket, — becsületes életkeresetre s munkásságra szoktattatnak. Munkájok keresményének egyrésze élelmi költségük fedezésére, $\frac{1}{5}$ rész pedig kiszabadulásukkor kezökbe adatik. Egy fegyencz naponta átiag 6 krt keres. Következő mesterségeket üznek: vannak: szabók, czi-

pészek, lakatosok, kovácsok, asztalosok, kocsigyártók, bodnárók, esztergályosok kosár- és székfonók, kitűnő faragók vésnökök és aranyozók stb. Ezenkívül léteznek kőmivesek és ács mesterséghez értők is, kik az épületek javítására használtatnak, valamint olyanok is, kik helyhiány vagy koruk miatt az említett kézművekre nem alkalmaztatvák, — házi dolgoknál vétetnek igénybe.

Ruházatjok vászon és daróc, mit önmaguk varnak.

Az élelmi szerek szerződésileg vállalkozók által szállittatván, az egyházi és kórodai konyhákban magok a fegyenczek által készítettnek s főzetnek, étkök izletes és egészséges.

Különben az ujjlag fogamatba vett építkezések ezélszerű beosztások és berendezések által jelenlegi ügyes igazgatósága alatt a munkácsi fegyház még nagyobb fejlődésnek és tökélyesbülésnek néz elébe.

A fegyrintézet jelenlegi belső férhelyiségei — a czélznak megfelelőleg — következőleg vannak beosztva, és pedig: 39 hálóterem, 1693 □méter térfogat és 5410 köbméter légür tartalommal, a termek átlag 2.3—4.7 méter magasak és világosak: a 33-as számú hálóterem 4 ablaka keletre szolgál, s eredeti lörés alakjában van 20 munkaterem, 1139 □méter térfogat, és 4625 köbméter légür tartalommal, átlagos 3.4—4.5 méter magassággal, mind jól fűthetők és kellően világosak.

19 magánzárka — közülök: 14 világos és 5 sötét, — 138 □méter térfogat és 416 köbméter légürtartalommal, átlagos 2.7—3.4 méter magassággal, meleget a folyosókon levő kályhák fűtése által nyernek.

6 kórszoba 176 □méter térfogat s 661 köbméter légür tartalommal, átlagos 3.6—3.9 méter magassággal, és 22 beteg befogadási képességgel, egy betegre 30 köbmétert számítva. E helyiségek elég világosak jól szellőztethetők és fűthetők; ezek legnagyobbika a nyugoti oldalon van, bejárattal a „Szabadságfája“ teréről a templom mellett; említésre méltó a benne levő nagy öntött hengerded vaskályha, melynek előoldalán a „bírodalmi-sas“ igen izléseesen csoportosított szép kivitelű hadijelvények által övezve — évszám nélkül — látha-

ó. E kályhát állítólag — gróf Caraffa altábornagy, miután Zrinyi Ilonától 1688-ik januárius havában-rendkívüli szigorú tél idején — a várat átvette s a szobákat igen szellőseknek találta, mint Bécsbe küldött jelentéseiben ki is emelt volt, februárius havában I. Lipót császár és királytól ajándékba kapta.

E kóroda előtti bástyára jött az alsóbb fűtő és tüzelő helyiségek egyrészének kéménye f.l s alig fél méter magasságban végződött, minélfogva a füst e helyen igen gyakran elterült sőt, a kóródába is beverődött a mi a betegeknek ártalmára volt. Ennek elhárítása czéljából törökfalvi Török Kálmán igazgató, — ki midőn itteni új állását elfoglalta, s a fenti ártalmas körülményt átlátta: e kéményt 7 méter magasra meghozabíttatta.

Fenti helyiségeken kívül vannak még: imatermek 140, iskolák: 82, fürdők: 65, háziraktárak: 508, iparüzleti raktárak: 258, — ezek között vannak ama helyiségek is: melyek egykor Kazinczy Ferencznek, Czuki ezredes és több más azon korbéli foglyoknak szolgáltak börtön gyanánt; a Kazinczy által fennebb említett bankócsináló cseh művész féle 5 drb. képnek nyomát azonban már sehol nem lelhetni és végre őrszobák: 320 összesen tehát: 1373 □méternyi tér fogattal.

Nevezetes: hogy a folyósokon „Panasz“ feliratu levélszekrények vannak, melyekbe minden fegyencnek szabadságában áll, orvoslás végett sérelmeit vagy egyéb bajait tartalmazó kérő vagy bejelentő levelét bedobni, honnan az illető szolgálati közeg által, a napnak meghatározott és bizonyos órájában összegyűjtve, az igazgatósági irodába szállíttatik, a hol: a legszigorubb lelkiismerettel, méltányt érdemlő bírálat esetleges vizsgálat tárgyát képezendi.

Van még e fegyháznak: 6 sétaudvara, 2600 □méternyi térfogattal; e sétaudvarok 30—40 főből álló, 15 csoport által használtatnak, a napnak különböző szaka és óráiban, fedezet alatti „kényszer sétatér“ gyanánt. A hajdan uradalmáról is híres várnak jelenleg 9440 □méter kertje, és 5929 □méter térfogatu szántóföldje

van. Ezek szerint tehát: a fegyintézet összesen: 2.27 hektár tulajdont képező területtel bir.

És ezzel eljutottam önkényt kitűzött feladatomb vé-
géhez, a hol befejezésül elnem hallgathatom még, hogy:
a hajdan „bevehetetlen” hirü és 7 országra szóló fényű-
vár, manapság már neme-ak, hogy mint ilyen, semmi
jelentőséggel nem bir többé, de a modern követelmé-
nyek folytán, mint fegyház sem felel meg az ujkori
igényeknek, minélfogva: még alig egy pár rövid év-
tized és mint „azon idő szerint” már többé semmire sem
alkalmas, át fog adatni; a mindent megemésztő örök
idő vasfogának, s így előreláthatólag: majdan — mint
minden e világon — szintén a mulandóság tengerébe
süllyed — bár, de a feledékenységbe nem, mert ihletett
lelkü néhai koszorús költőnk év ezredekre szóló látnoki
szavai szerint:

*„És annyi balszerencse közt,
És oly sok vizálya után,
Mégfogva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán!”*

tehát: míg egy magyar él e földön: mindig büszkén
lesz emlegetve nevéhez forrott fényes multja.



Megrendelők névsora.

- 1 Sárkány Gábor áll. el. isk. igazgató Munkács
- 2 Králiczky Anatol monostor főnök Csernekhegy
- 3 Fülel Henrik m. kir. áll. honv. ezredes Bécs
- 4 Dr. Német Antal tankerületi főigazg. Győr
- 5 Dr. Spanyol Béla m. k. honv. ezred orvos Munkács
- 6 Balogh József főfegyőr Várpalánka
- 7 Bacsoni Gábor cz. főfegyőr Várpalánka
- 8 Leck Gábor fegyint. fegyőr " "
- 9 Balogh Ferencz " " "
- 10 Illés Ferencz " " "
- 11 Tótin János " " "
- 12 Demjén István " " "
- 13 Medve János II. " " "
- 14 Bumbera József " " "
- 15 Kizmann Péter " " "
- 16 Tóth József " " "
- 17 Lukács Mózes m. k. csendőr őrnagy Pozsony
- 18 Dr. Nuszer Lajos közkórházi igazgató Munkács
- 19 Dr. Grosz József orvostudor " "
- 20 Reintz Ferencz kir. jbiró Pétervás " "
- 21 Dr. Merkorra Flóris albiró " "
- 22 Papp Kálmán ügyvéd " "
- 23 Jabverszky Flóris jb. irnok " "
- 24 Galamb József urad. erdész Puznyákfalva
- 25 Kecskés Károly Ó-Becse
- 26 Meisels Vilmos pékmester Munkács
- 27 Ruttner Kálmán m. kir. honvéd őrnagy Debreczen
- 28 Stecz Márton hadn. kezelőtiszt " "
- 29 Müller Péter Pál hadnagy, segéd tiszt " "
- 30 Fazekas Béla ügyvéd Munkács
- 31 Göttmann Bódog m. k. csendőr százados Debreczen
- 32 Varga Gábor " " őrmester " "

- 33 Kalocsai főgymn. ifjus. könyvtára Kalocsa
- 34 Tempfli Endre r. k. segéd lelkész M.-Sziget
- 35 Ilosvay Lajos " " " "
- 36 Dózsa György m. kir. csendőr őrmester Gyoma
- 37 Egyházi Bálint " " őrsvezető "
- 38 Doma László " " " "
- 39 Kiss János " " őrmester Szeghalom
- 40 Nagy István " " őrsvezető K.-Ladány
- 41 Vandrák József " " Békés-Gyula
- 42 Vreszk Antal " " " "
- 43 Kocsis Ferencz " " " "
- 44 Nagy Sándor " " " "
- 45 Gacs Ignác " " " "
- 46 Domokos István Orosháza
- 47 Nagy László m. k. honvéd százados Miskolcz
- 48 Nehrebeczky Károly, százados Pécs
- 49 Klemm Jusztinian, csendőr főhadnagy Zombor
- 50 Fluk Károly, kieg. tiszt B.-Gyula
- 51 Monus István honv. főhadnagy S.-a.-Ujhely
- 52 Grosz József, orvos Miskolcz
- 53 Scheneff József m. k. honv. főhadnagy Károlyváros
- 54 Dr. Jakus Benő, közs. orvos, B.-Endrőd
- 55 Harsányi Dániel " jegyző "
- 56 Hegedüs Lajos " gyógyysz. "
- 57 Orosz János r. k. tanító "
- 58 Venczák Zoltán " "
- 59 Szebeni László r. k. tanító "
- 60 Sárhegyi Károly " "
- 61 Általános ipartársulat " "
- 62 Bencze Sándor r. k. tanító "
- 63 Salacz Géza okl. jegyző "
- 64 Ujházi Miklós r. k. éneklész "
- 65 Lombay Géza közs. jegyző "
- 66 Kócs Dénes m. k. honv. százados Munkács
- 67 Kósa Kálmán, kir. jbiró Eger
- 68 Slavnic Milán m. k. honv. hadnagy Uj-Gradi-ska
- 69 Hunka Richard " " " Varasd
- 70 Orosz Sándor, honv. őrmester Munkács
- 71 Lépes Ödön, honv. százados, Budapest

- 72 Tausz Elek, hadnagy Munkács
- 73 Edinburg Dezső " "
- 74 Iparos olvasó-egylet Ada
- 75 Dobos Kálmán, honvéd százados Nagy-Károly
- 76 Kocsis Sándor " " Székesfehérvár
- 77 Borbás Lajos " hadnagy Szeged
- 78 Okos Lajos " " "
- 79 Demény Béla m. kir. csendőr hadnagy Besztercze
- 80 Bányay Albert hadnagy Szabadka
- 81 Schultz Antal, áll. gymn. tanár Munkács
- 82 All. gymnasium " "
- 83 Beisner Béla honvéd őrmester Szeged
- 84 Rhédey Ferencz m. k. tiszthelyettes Munkács
- 85 Michajlovics Zoltán m. k. honv. hadnagy Munkács
- 86 Homolay Endre " " " Ungvár
- 87 Orgonás Zsigmond, " " alezredes N.-Ényed
- 88 Csaykovszky Jenő " " főhadnagy "
- 89 Gyenes Lajos " " százados Budápest
- 90 Funk Alfonz Lajos " " " "
- 91 Munkácsi Munkácsy Mihály, festő-művész " Párizs
- 92 Várady Gyula ügyvéd Munkács
- 93 Katona Sándor főszb. " "
- 94 Rabocsai Antal kis-birtokos Szigetvár
- 95 Reformatus Collegium Csurgón
- 96 Fenyősy Ödön szolgabíró Szigetvár
- 97 Fekete Mihály kereskedő Mosony
- 98 Magyar. áll. gazd. académia Magyar-Ovár
- 99 Lajtényi Kálmán körjegyző Mozgó
- 100 Martin István r. k. plébános Sz.-László
- 101 Matolcsi Sándor ügyvéd Kaposvár
- 102 Ocsodál Agoston kereskedő Szigetvár
- 103 Siklós János cukrász Csurgó
- 104 Weichhardt Endre hivatalnok Szigetvár
- 105 Vargyas Endre tanfelügyelő Győr
- 106 Szentmáry Lajos m. k. honv. százados Besztercze
- 107 Német Kálmán " " főhadnagy Munkács
- 108 Mannó Gyula m. k. honv. főhadbiztos Székesfehérvár
- 109 Horváth László " " alhadbiztos "
- 110 Gerenday József " " főhadnagy "

111	Csedő Tamás	m. k. honv. hadnagy	Székesfehérvár
112	Humay János	" " törzsőrmeister	"
113	Gerth Lajos	" " "	"
114	Hauer István	" " őrmester	"
115	Plihál Géza	" " "	"
116	Hatlinger György	" " törzsőrmeister	"
117	Farkas Kálmán	könyvkereskedő	Munkács
118	Nyilassy M. Sándor	honv. őrmester	Székesfehérvár
119	Klein Henrik	" "	"
120	Vadász Mór	ügyvéd	Kisvárdá
121	Berényi Béla	m. kir. honv. százados	Vinkovcze
122	Kovács Ignác	városi tisztviselő	Eger
123	Alsó Mariska	k. a.	Munkács
124	Molnár József	pénztárnok	Munkács
125	Golonya Jenő		London
126	Kovács József	honvéd százados	Munkács
127	Révész József	tanító	Ungvár
128	M. k. honvédtiszti	könyvtár	Székesfehérvár
129	Fügh Dénes	honv. huszár főhadnagy	Keszthely
130	Sárközy József	számv. őrmester	"
131	Lenz Győző	m. k. honv. százados	Budapest
132	Casinó Bihar-Diószegh		
133	Kiss Mihály	hitk. jegyző	Munkács
134	Molnár János	v. mérnök	Beregszász
135	Balla Sámuel	v. tanácsos	"
136	Linner Gyula	v. állatorvos	"
137	Prázay Lajos	vendéglős	"
138	Napravszky Pál	mérnök	"
139	Ifj. Hegedüs János	gyógysz.	"
140	Samu Géza	v. pénztárnok	"
141	Csajkos Elek	v. végrehajtó	"
142	Zsiros Sándor	v. főjegyző	"
143	Kovács Sándor	kertész	"
144	Sarkady László	gazdatiszt	B.-Végardó
145	Derszib Dezső	honv. főhadnagy	Miskolcz
146	Jankovics János	tanító	Szatmár
147	Földváry Péter	m. k. honv. főhadnagy	"
148	Jenei Endre	" " hadnagy	"
149	Gödrössy László	" " főhadnagy	"

150	Pusz János	Szatmár		
151	Jákó Mihály	"		
152	Beniczky Sándor	"		
153	Pintér József főszolgabíró	Ilosva		
154	Komlóssy Béla körjegyző	"		
155	Gör. hath. lelkész	"		
156	Kir. járásbíró	"		
157	Michajlovics Árpád honvéd hadnagy	Budapest		
158	Pérchy Sándor honvéd százados	Munkács		
159	Király Zsimond	" főhadnagy	"	
160	Szelecsényi Hugó	"	"	"
161	Joó Béla szolgabíró	Beregszász		
162	Schell Zsigmond honvéd főhadnagy	Munkács		
163	Juhász	" tiszthelyettes	"	
164	Scheffer	"	"	"
165	Horváth János	" hadnagy	"	
166	Csicseri Zsigmond	" főhadnagy	"	
167	Lukács János	"	"	"
168	Dr. Bellon Sándor járásbíró	Szikszó		
169	Szabó Endre honvéd százados	Ungvár		
170	Balázsy József	" " Trencsén		
171	Bödy Ignác	" hadnagy Ungvár		
172	Korányi Zsigmond honvéd főhadnagy	Munkács		
173	Dr. Rosner Arnold	őorvos	"	
174	Czirbusz János v. rendőrkapitány	M.-Sziget		
175	Engelbrecht Mihály urad. állatorvos	Munkács		
176	Gottier Lajos	gyógyyszerész		
177	Lator István sz. áll. honvéd hadnagy	Sárköz		
178	Pap Zoltán	" " " "		

Tisztelet példányra érdemet szerzettek:

Simsa Cornél gymn. tanár Szatmár
 Dr. Fejes István „Szatmár és Vidéke“ szerk. Szatmár
 Seper Kajetan, „Nagy-Károly és Vidéke“ lap kiadója
 Nagy-Károly
 „Bereg“ cz. hetilap kiadója Beregszász
 Kozma László, „Munkács“ hetilap szerk. Munkács
 Jovanovics János „Ungvári közlöny szerk. Ungvár

Megyessy László fegyint, őrparancsnok Várpalánka
Bessenyei Vendel csendőr őrmester B.-Gyula
Klemm Jusztinián csendőr főhadnagy Zombor
Balla Mátyas r. k. tanító Békés-Endréd
Bányai Albert m. kir. csendőr hadnagy Szabadka
Török János törzsőrmester Munkács
Kopácsi József hadnagy Székesfehérvár
Ricséi Sámuel v. rendőrkapitány Beregszász
Lehoczky Tivadar ügyvéd Munkács
Munkácsy Mihály festő-művész Párizs
Pákosi Paxy Károly cs. k. altábornagy Kassán
Tomisics György m. k. honv. alezredes Budapest
Császka György r. k. püspök Szepeshely

